चाँगुनारायणका ऐतिहासिक सामग्री

मोहनप्रसाद खनाल

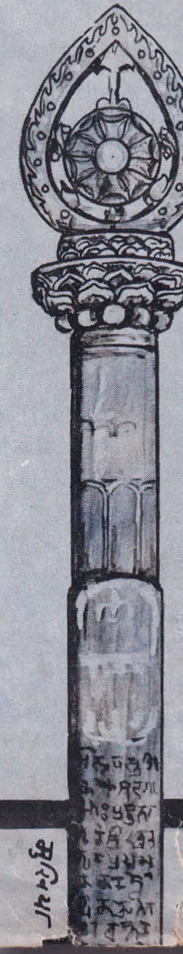

रजत जयन्ती प्रकाशनमाला १

नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र
त्रिभुवन विश्वविद्यालय

[illegible]

१०७०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

रजत जयन्ती
२०१६-२०४१

रजत जयन्ती प्रकाशनमाला
१

चाँगुनारायणका ऐतिहासिक सामग्री

(च्वसापासा)
ASHA ARCHIVES
[illegible]
[illegible]

मोहनप्रसाद खनाल

प्रकाशक
नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र
त्रिभुवन विश्वविद्यालय, काठमाडौं, नेपाल

प्रकाशक -
नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र,
त्रिभुवन विश्वविद्यालय,
कीर्तिपुर ।

रजत जयन्ती प्रकाशन
२०४० आश्विन

मूल्य -

मुद्रकः-
त्रिभुवन विश्वविद्यालय छापाखाना,
कीर्तिपुर ।

समर्पण

स्वर्गीय पूज्य पिताप्रति

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
त्रिपुरेश्वर
काठमाडौं, नेपाल ।
In reply please refer to
प. सं. [illegible]. ८.२।०४० ४१

उप-कुलपतिको कार्यालय
OFFICE OF THE VICE-CHANCELLOR

Tribhuvan University
Tripureswor
Kathmandu, Nepal.
Date/मिति २०४०।५।१६

भूमिका

१. त्रिभुवन विश्वविद्यालयले आफ्नो जीवनका चौबीस वर्षहरू पूरा गरी २०४० साल आषाढ शुक्ल नवमीका दिनदेखि पच्चीसौं वर्षमा प्रवेश गरेको छ । यस रजत जयन्तीको पुनीत अवसरमा श्री मोहनप्रसाद खनालद्वारा लिखित "चाँगुनारायणका ऐतिहासिक सामग्री" हाम्रो विश्वविद्यालयको रजतजयन्ती प्रकाशन मालाको प्रथम ग्रन्थका रूपमा विद्वद्वर्गका समक्षमा उपस्थित गर्न पाउँदा वहुतै खुशी लागेको छ । यस रजतजयन्ती वर्षभित्र अरू अरू महत्व-पूर्ण ग्रन्थहरूको पनि प्रकाशन हुँदै जानेछ ।

२. राष्ट्रको इतिहास, गौरव र पूर्वजहरूको प्रेरणालाई जीवन्त राख्नमा इतिहास, कला र अभिलेखादि सामग्रीहरूको प्रमुख स्थान रहेको हुन्छ । यस तथ्यलाई नेपालीले राम्रोसँग बुझ्दै आएका छन् । फलस्वरूप आफ्नो इतिहास र अभिलेख आदि सामग्रीको महत्त्व र खोजीप्रति नेपाली विद्यार्थी र विद्वान्हरूको चेतना निकै बढेको छ । राष्ट्रिय महत्वका सामग्रीहरू संकलन गरी केही लेख्ने र प्रकाश गर्ने प्रवृत्तिको विकास हाम्रो देशमा शुरू भएको त्यति धेरै भएको छैन, तर सम्वन्धित क्षेत्रमा जिज्ञासु विद्वान्हरूको हाल भैरहेको प्रयास उत्साहप्रद रहेको छ ।

३. निकै पहिलेदेखि नै यूरोपमा सामाजिक र शैक्षिक विकास हुँदै गएकोले त्यहाँका विद्वान्हरूले आफ्नो देशको मात्र होइन अपितु अन्य देशहरूको इतिहास पनि लेख्ने र प्रकाशन गर्ने गरेका छन् । यस क्रममा त्यस्ता विदेशी विद्वान्हरूले हाम्रो देशको इतिहास एवं पुरातत्त्व विषयमा पनि कलम चलाए । तत्सम्वन्धी सामग्री संकलन गरी वैज्ञानिक ढंगले प्रस्तुत गर्ने उनीहरूको तरीका र दृष्टिकोणवाट हामीले केही अवश्य सिक्न सक्छौं । तर, इतिहासलाई हेर्ने केलाउने र मूलस्रोतहरू खोजी गरी यसैको आधारमा शुद्ध इतिहासको निर्माण गर्ने दायित्व हाम्रो आफ्नै हो । इतिहास, अभिलेख, कला र संस्कृतिको क्षेत्रमा हामीले यस दायित्वलाई पूरा गर्दै जान सक्यौं भने नै राष्ट्र र राष्ट्रियताको भविष्य उज्ज्वल हुने छ र आफ्नो देश र आफ्नो इतिहासलाई गौरवान्वित वनाउने परम्पराको क्रम चिरकालसम्म जारी रहने छ ।

४. कहिल्यै कसैको पनि राजनीतिक प्रभाव क्षेत्रभित्र नपरी स्वतन्त्र चिन्तन र परम्परागत संस्कारमा हुर्केको नेपालको इतिहास अरूसँग मिल्छ भन्न सकिदैन । त्यस्तै कला संस्कृतिमा पनि नेपालीको आफ्नै धारा छ । वैशालीमा शताब्दियौं शासन गर्ने लिच्छविहरू गणतन्त्रका

पोषक थिए भने नेपाली लिच्छविहरूले राजतन्त्रात्मक प्रणालीलाई अगाँलेका थिए । त्यस्तै राजतन्त्रको परिपाटिमा जब मुलुकको छुट्टै शासन प्रणाली थियो भने नेपालका लिच्छविहरूको स्वायत्व शासन पान्चालीको आधारमा विकसित थियो ।

५. धर्म, कला, संस्कृतिका विभिन्न पक्ष नेपाल बाहिरबाट यहाँ पसेनन् भन्ने तर्क चाहिँ होइन । अरूको सीप र गुणको नक्कल र अनुकरण नेपालीहरूले कहिल्यै गरेनन् तर त्यस्तो सीप र गुणलाई राम्ररी अध्ययन गरेर आफ्नो स्वतन्त्र चिन्तन र प्रतिभाद्वारा मौलिक सिर्जना गर्नु नै नेपालीहरूको विशेषता भएको चाहिँ सत्य हो ।

६. यी उपर्युक्त कुरालाई ध्यानमा राखेर नै नेपाली कला र संस्कृतिको इतिहास निर्माण गर्ने तर्फ त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्रले केही वर्ष यतादेखि प्रशंसनीय काम गर्दै आएको छ । यसै सिलसिलामा स्वीकृत "चाँगुनारायणको ऐतिहासिक सामग्री" नामक यो अनुसन्धान परियोजनालाई श्री मोहनप्रसाद खनालले परिश्रम र लगनका साथ सम्पन्न गर्नु भएको छ ।

७. नेपालभित्र शैव र वैष्णव संप्रदायको प्रवेश कहिलेदेखि भयो भन्ने कुरा निश्चय रूपले भन्न गाह्रो छ । तर यहाँका तीर्थ र शिव, नारायण आदि देवताहरूको उल्लेख महाभारतमा आएको र किराँतकाल भन्दा अगाडि नै यहाँ वैदिक धर्म प्रवेश भै सकेको इतिहास भएकोले इशा पूर्व केही शताब्दी अघिदेखि नै उक्त सम्प्रदायको नेपालभित्र अस्तित्त्व जमी सकेको थियो भन्न सकिन्छ । संवत् ३८६ मा मानदेवले आफ्नो विजयोत्सवमा चाँगु नारायणको विशेष पुजा गरेको र गुठी राखेको शिलास्तम्भ पाइन्छ भने गोपाल वंशावली आदि वंशावलीहरूले चार नारायणको मन्दिर बनाउने राजा हरिदत्त वर्माको उल्लेख गरिएको पाइन्छ । तर चाँगुनारायणको स्थापना भएको निश्चित समयको अनुसन्धान हुन बाँकी नै छ तापनि पशुपतिनाथ र चाँगु नारायण नेपालका प्राचीनतम देवता हुन् भन्ने कुरा भने निर्विवाद छ र यी दुवैको स्थापना इशापूर्वको केही शताब्दी अघि नै भएको संकेत पाइएको छ ।

८. एउटा प्राचीन देव-मन्दिरको सबै पक्षलाई सप्रमाण लेखाजोखा गरेर प्रस्तुत गरिएको यो पहिलो शोधग्रन्थ हो । यस्ता पुरातन मन्दिरहरू नेपालभित्र धेरै छन् र ती सबैको छुट्टाछुट्टै अनुसन्धान गरेर शोधग्रन्थ तयार पार्ने र सामग्रीको छानबिन भन्दा तर्क र अनुमानमा कुनै पनि विद्वान्ले कलम चलाएको भए त्यस्ता कलम चलाउने अघिअघिका विद्वान्हरूबाट भएको भूलहरूलाई सच्याउँदै जानेतर्फ नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र सधैं प्रयत्नशील रहने छ ।

६ इतिहास र पुरातत्वका विषयहरूमा एकैचोटि अन्तिम निष्कर्षमा पुगिने होइन, उत्खनन् र अन्वेषणले नयाँ नयाँ आयाम थपिँदै जान्छन्, निश्चित मानेका कुराहरू संशोधन हुँदै जान्छन्, यसमा इतिहासकार र अन्वेषकले दु:ख मान्ने कुरा पनि होइन । तर विदेशीहरूले पढे लेखेका कुराहरू नकेलाउने र आफ्ना स्रोतहरूको खोजी गरी सही दृष्टिकोणलाई नअपनाउने हो भने सत्यमा कहिल्यै पुगिँदैन । यस्ता कतिपय कुराहरू यो शोधग्रन्थमा अन्वेषक श्री मोहनप्रसाद खनालले परिश्रम गरेर देखाउनु भएको छ । वहाँको यो परिश्रम प्रशंसनीय छ र बराबर यस्ता प्रयासमा वहाँलाई सफलता मिलोस् भन्ने कामना गर्दछु ।

रामचन्द्रबहादुर सिंह
उप-कुलपति
त्रिभुवन विश्वविद्यालय

प्राक्कथन

त्रिभुवन विश्वविद्यालयको शिलान्यास २०१५ सालमा श्री ५ जिज्यू मुमा जेठा बडामहारानी कान्ति राज्यलक्ष्मी देवी शाह तथा श्री ५ जिज्यू मुमा कान्छा बडामहारानी ईश्वरी राज्यलक्ष्मी देवी शाहबाट राष्ट्रपिता स्वर्गीय श्री ५ त्रिभुवनको पावन स्मृतिमा तिथि अनुसार मौसुफको जन्मदिन आषाढ शुक्ल नवमीका दिन कीर्तिपुरमा विधिवत् गरीबक्सेको थियो । शिलान्यासको ठीक एक वर्षपछि २०१६ साल आषाढ ३० गते आषाढ शुक्ल नवमीका दिन राष्ट्रपिताको ५३औं जन्मजयन्तीका अवसरमा पठनपाठनको कार्य प्रारम्भ भएकाले गत आषाढ शुक्ल नवमी अर्थात् २०४० साल श्रावण २ गतेका दिन यस विश्वविद्यालयले चौबीस वर्षको गौरवपूर्ण शैक्षिक गतिविधिहरूद्वारा राष्ट्रको सेवा गरी पच्चीसौं वर्षमा सगर्व प्रवेश गरेको छ । यस अवधिभित्र नेपालको उच्च शिक्षामा मुलुकभरि फैलिएका आफ्ना विभिन्न अध्ययन संस्थान भित्रका विभिन्न क्याम्पसहरूद्वारा यस विश्वविद्यालयले राष्ट्रिय सांस्कृतिक सम्पदा र ज्ञानको ऐतिहासिक मर्यादाका संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्दै तथा मानव मात्रका नित्य नवीन ज्ञान, विज्ञान र प्रविधिका विभिन्न महत्त्वपूर्ण उपलब्धिहरूबाट आफ्ना विद्यार्थीहरूलाई प्रशिक्षित र दीक्षित तुल्याउँदै आधुनिक राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा प्रबुद्ध, कुशल र सुयोग्य बनाउने दिशामा प्रशंसनीय प्रगति गरेको छ । निर्धारित पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकका पठनपाठनद्वारा बौद्धिक स्तरीयता प्रदान गरी राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय ज्ञानगरिमाका चातुर्दिक भँगाला फुटाउने आफ्नो नैरन्तरिक क्रियाकलाप बाहेक आफ्ना विभिन्न अनुसन्धान केन्द्रहरूका माध्यमद्वारा अन्वेषण र शोध गराई रहस्यहरूको उद्घाटन गर्ने दिशातर्फ पनि यस विश्वविद्यालयले ठूला ठूला उपलब्धिहरू हाँसिल गर्दै आएको छ । अध्ययन, अध्यापन र गवेषणा विश्वविद्यालयका मूलभूत कार्य हुन् र तिनको वृद्धिमा उच्चस्तरीय र समयसापेक्ष पाठ्यपुस्तकहरूको प्रकाशनले महत्वपूर्ण टेवा प्रदान गर्छ । हाम्रो पाठ्यक्रम विकास केन्द्रबाट अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका ज्ञानविज्ञानसम्बन्धी विभिन्न विषयका अनेकौं पाठ्यपुस्तकहरूको प्रकाशन भई नै रहेको छ । तर मनुष्यका ज्ञानपिपासाको सीमा छैन । विश्वविद्यालय जस्तो संस्थाले निर्धारित पाठ्यपुस्तकहरूको प्रकाशनमै सीमित रहनु उचित हुँदैन । विद्वान्हरूले वर्षौंका खोज, तपस्या र अध्ययनद्वारा पत्ता लगाई आफ्ना निष्णात प्रतिभाद्वारा निर्मित नयाँ नयाँ शोधग्रन्थहरूलाई पनि प्रकाशित गर्नु श्रेयस्कर हुने हुँदा यस विश्वविद्यालयले समय समयमा अनुसन्धानात्मक गहकिला ग्रन्थहरू पनि प्रकाशमा ल्याउँदै आएको तथ्य सर्वविदितै छ ।

हाम्रो विश्वविद्यालय स्थापनाको यस पच्चीसौं वर्षलाई रजत जयन्तीका रूपमा विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमहरूद्वारा चिरस्मरणीय पार्ने हाम्रो उत्कण्ठाको फलस्वरूप ज्ञान, विज्ञान र प्रविधि जस्ता विभिन्न विषयका उच्चस्तरीय अनुसन्धानात्मक ग्रन्थहरू यस वर्षभरि नै प्रकाशित गर्ने हाम्रो उद्देश्य छ र त्यसै उद्देश्य अन्तरगत यस महत्वपूर्ण ग्रन्थलाई प्रकाशित गरी हामीले विज्ञ पाठकहरूका समक्षमा राखेका छौं । रजत जयन्तीको यस पुनीत वर्षलाई अविस्मरणीय पार्ने उद्देश्यले आफ्ना गहन कृतिहरू प्रकाशन गर्न दिई त्रिभुवन विश्वविद्यालयलाई सहयोग गर्ने हाम्रा प्रतिभासम्पन्न ग्रन्थकारहरूलाई त्रिभुवन विश्वविद्यालय रजत जयन्ती समारोह समितिका तर्फबाट म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

नेत्रबहादुर बस्न्यात

(नेत्रबहादुर बस्न्यात)
अध्यक्ष
त्रिभुवन विश्वविद्यालय रजत जयन्ती
समारोह समिति

२०४०.६.१६

२स.प.ब्र
१०[illegible]

प्रकाशकीय

"चाँगुनारायणका ऐतिहासिक सामग्री" नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्रका उप-प्राध्यापक श्री मोहनप्रसाद खनालको एउटा गहकिलो देन हो । यसमा चाँगु क्षेत्र एवं चाँगुनारायणका विभिन्न पक्षको अध्ययन र खोजपूर्ण विवेचना गरिएको छ । त्यस स्थानको भौगोलिक सीमा, ऐतिहासिक पृष्ठभूमि त्यहाँ अवस्थित भगवान् नारायणको मूर्ति र मन्दिरको महत्व र त्यहाँ रहेका अरू मूर्ति र मन्दिर बारे राम्रो प्रकाश यस ग्रन्थमा पाइन्छ । ग्रन्थकार खनालले चाँगुनारायणको भण्डारभित्र रहेका सामग्रीहरूको समेत अध्ययन र प्रकाश पार्नु भएको छ, जो अहिलेसम्म हुन सकेको थिएन साथै उहाँले त्यहाँ लुकेका अहिलेसम्म पत्ता नलागेका अभिलेखहरू समेत पत्ता लगाई प्रकाशमा ल्याउनु भएको छ । यो ग्रन्थ हाम्रो नेपालको राष्ट्रिय इतिहासको पृष्ठभूमिको रूपमा पनि ज्यादै महत्वपूर्ण हुनेछ । तसर्थ म श्री खनाललाई नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्रको तर्फबाट र आफ्नै तर्फबाट धन्यवाद तथा साधुवाद प्रदान गर्दछु ।

यो पुस्तकमा भएका ग्रन्थकारका विचारहरू कतिको विचारसँग न मिल्न सक्छ । यी विचारहरूप्रति पुन: विचार गर्ने काम विद्वान् पाठकहरूको हुनेछ ।

जे होस्, सामूहिक रूपले "चाँगुनारायणका ऐतिहासिक सामग्री" ज्यादै महत्वपूर्ण छ । यसले चाँगुनारायण बारे प्रशस्त मात्रामा ज्ञान दिलाएको छ । त्यसैले म फेरि पनि विद्वान् ग्रन्थकारलाई बधाई दिन्छु । यस ग्रन्थको प्रकाशनमा सहायता प्रदान गर्ने यूनेस्को प्रति पनि म दिलैदेखि धन्यवाद प्रदान गर्दछु ।

माधवराज पाण्डे
कार्यकारी निर्देशक

२६.२.२०४०

वक्तव्य

चाँगुनारायण स्थान नेपालका प्राचीन र सुप्रसिद्ध तीर्थस्थलहरू मध्येको एक हो । यहाँ ईशाको प्रारम्भिक शताब्दीदेखि हालसम्मका अनेक कलाकृतिहरूको विशाल एवं अनौठो भण्डार विद्यमान् छ । आजसम्म प्राप्त तिथिमिति अंकित अभिलेखयुक्त नेपालको सर्वप्राचीन शिलास्तम्भ पनि यहीं नै रहेको छ । त्यसैले नेपालका ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक स्थलहरूमा चाँगुको विशेष स्थान छ ।

चाँगुको यस महत्वपूर्ण स्तम्भलेखलाई ई.सं. १८८० मा गुजरातका कठियावाड निवासी पण्डित भगवान्लाल इन्द्रजीले पहिलो पटक प्रकाशमा ल्याएका थिए । त्यसपछि पाश्चात्य विद्वान् सिल्भ्यान् लेभी र रेनीइरो नोलीका साथै इतिहास शिरोमणि श्री वाबुराम आचार्य, योगी नरहरिनाथ, नयराज पन्त आदि नेपाली विद्वान्हरूको ध्यान यसतर्फ जान थाल्यो । फलस्वरूप चाँगुनारायण वरपर रहेका करीव १२ वटा जति अभिलेखहरू प्रकाशमा आए ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्रले इतिहास, संस्कृति आदि विविध विषयको अनुसन्धान परियोजना संचालन गर्दै आएको छ । यसै क्रममा "चाँगुनारायणका ऐतिहासिक सामग्री" नामक यो अनुसन्धान परियोजनाको अध्ययन अनुसन्धान गर्ने सुअवसर मलाई प्राप्त भयो । जसको लागि म आफूलाई अत्यन्त गौरवान्वित ठान्दछु ।

आज भन्दा करीव एक सय वर्ष अघिदेखि यता चाँगुनारायण स्थानका केही अभिलेखहरू प्रकाशमा आएका छन् । त्यसमध्ये मानदेवको चाँगुको सुप्रसिद्ध स्तम्भलेखलाई स्वदेशी तथा विदेशी विद्वान्हरूले छुट्टा-छुट्टै रूपमा अहिलेसम्म सातौं पटक प्रकाशित गरिसकेका छन् । विदेशी विद्वान्हरूले पढ्न नसकेर खाली छाडेका ठाउँहरूको पूर्ति गर्ने काम केही नेपाली विद्वान्हरूवाट त भयो तर तिनको शुद्ध पाठ ठम्याउने काम चाहिं हुन सकेको रहेनछ । त्यसैले यस ग्रन्थमा मैले त्यस्ता अशुद्ध पाठहरूलाई मूलवाट नै पढी शुद्ध रूप दिने प्रयास गरेको छु र यस काममा मलाई निकै सफलता पनि मिलेको छ । अझ यस स्तम्भलेखको पहिलो पाटाको ६, ११ र १२ औं पंक्तिहरूको पाठ राम्रोसँग ठम्याउन सकिएको छैन । त्यस्तै शिवदेव-अंशुवर्माको शिलालेखको कतिपय पाठहरू पनि ठम्याउन सकिएको छैन । त्यसैले यसप्रति समयमै विद्वान्हरूको ध्यान जानु आवश्यक छ ।

यस ग्रन्थमा प्रकाशित ३५० अभिलेखहरूमध्ये करीव १२ थान अभिलेखहरू मात्र पहिले प्रकाशमा आएका थिए । जसको उल्लेख मैले यथास्थानमा गरेको पनि छु । यसरी चाँगुका सयौं अप्रकाशित अभिलेखहरू खोजी गर्नुका साथै पूर्ववर्ती विद्वान्हरूले पढ्न नसकेर छाडेका पाठलाई पढी, उहाँहरूले पढेका कतिपय अशुद्ध पाठहरूलाई शुद्ध पार्ने काममा पनि मैले धेरै नै परिश्रम गरेको छु ।

अभिलेखको अनुवाद यथार्थ रूपमा त हुन सकेको छैन । तर आफ्नो बुद्धि विवेकले भ्याएसम्म भावानुवाद गर्ने प्रयाससम्म यहाँ गरिएको छ । यसभन्दा अगाडि प्रकाशित भइसकेका केही अभिलेखका अनुवाद चाहिं आवश्यकतानुसार सुधार गरी त्यहींवाटै दिइएका छन् । यहाँ प्राप्त धेरैजसो अभिलेखहरू नेवारी भाषाका भएका हुँदा र आफ्नो ज्ञान त्यस प्रति अत्यन्त सीमित भएकोले अनुवादहरूमा त्रुटी हुनु स्वभाविक नै छ । त्यस्तै पढेका शुद्ध पाठमा पनि कतिपय ठाउँहरूमा प्राविधिक कारणवाट अशुद्ध हुन पुगेको छ । त्यसैले विज्ञजनहरूवाट आवश्यक सुझाव र क्षमा पाउने नै छु ।

यस ग्रन्थमा शुरुका अध्यायहरू चाँगुनारायणको इतिहास, कला र संस्कृतिका विविध पक्षहरूलाई प्रकाश पार्ने उद्देश्यले लेखिएका छन् । त्यसपछि परिशिष्टमा कालक्रमानुसार अनुवादसहित अभिलेखहरू दिइएको छ र अन्त्यमा अभिलेखका चित्र प्रतिलिपिहरू छापिएका छन् । यसरी यस ग्रन्थलाई सकभर उपयोगी वनाउने प्रयास गरिएको छ ।

सम्वत् २०३६ सालमा यस केन्द्रका तात्कालिक कार्यकारी निर्देशक श्री डोरवहादुर विष्टज्यूको प्रेरणावाट मैले "चाँगुनारायणको ऐतिहासिक सामग्री" नामक एक वर्षीय परियोजना शुरु गरें । योजना अवधिभर अध्ययन अनुसन्धानका लागि चाहिने सवै प्रकारको व्यवस्था गरिदिनुका साथै यस विषयमा विशेष अभिरुचि लिई मलाई आवश्यक निर्देशन र प्रोत्साहन समेत दिनु भएको हुनाले नै यो काम सफलताका साथ यति छिटो हुन सक्यो । त्यसैले उहाँप्रति म अत्यन्त आभारी छु ।

गुठी संस्थानका तात्कालिक अध्यक्ष श्री वद्रीविक्रम थापाज्यूको सद्भावनापूर्ण सहयोग नपाएको भए यो काम यस रूपमा हुन सक्ने थिएन । चाँगुको भण्डार खोल्ने काममा उहाँलाई अनेक अप्ठ्यारा स्थितिहरू आइपरेका थिए । यस्तो स्थितिमा पनि मलाई निर्भिकतापूर्वक काम गर्ने जुन व्यवस्था मिलाई दिनु भयो त्यसका लागि म उहाँप्रति चिर ऋणी छु।

श्रद्धेय श्री विष्णुप्रसाद सनालज्यू तथा श्री कुलचन्द्र कोइरालाज्यूहरूवाट जुन अमूल्य सहयोग मैले पाए त्यसका लागि उहाँहरू प्रति म आभारी छु ।

त्यस्तै गुठीका अधिकृत श्री वद्रीप्रसाद काफ्ले र खरिदार श्री रामचन्द्र फुँयालवाट पनि मैले ठूलो सहयोग पाएको छु । जसको लागि म उहाँहरूलाई हार्दिक धन्यवाद दिन्छु ।

यसै प्रसंगमा चाँगुनारायणका पुजारी चक्रधरानन्द राजोपाध्यायबाट मैले धेरै नै सहयोग पाएको छु । पंचबहादुर मल्ल, बद्रीनारायण मल्ल, रत्नभक्त मल्ल र लक्ष्मीभक्त श्रेष्ठहरूले मलाई सहयोग नगर्नु भएको भए यस रूपमा यो काम हुन सक्ने थिएन । त्यसैले म उहाँहरूलाई हृदयदेखि नै धन्यवाद दिन्छु ।

मलाई यस काममा सहयोग गर्नु हुने मित्रहरूमा पार्थमणि भट्टराईबाट मैले धेरै नै सहयोग पाएको छु । दाजु टंकनाथ खनाल, साथी वासु बराल र भान्जा रामबाबु रिमालले केही दिन मसँगै बसी मलाई सहयोग गर्नु भएको छ । अभिलेखको नेवारी भाषाको नेपालीमा अनुवाद गर्ने काममा श्री शंकरमान राजवंशीबाट पनि केही मद्दत पाएको छु । त्यसैले म उहाँहरू प्रति कृतज्ञ छु ।

अनुसन्धानको क्षेत्रमा विश्वविद्यालयले विशेष योगदान दिन सकोस् भनी यस ग्रन्थ प्रकाशनमा समेत अभिरुचि लिई मलाई प्रोत्साहन दिनु हुने त्रिभुवन विश्वविद्यालयका उप-कुलपति श्री रामचन्द्रबहादुर सिंहज्यू प्रति म कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु । समय-समयमा मलाई आवश्यक सुझाव दिनु हुने प्रा.श्री प्रयागराज शर्माज्यू र यस ग्रन्थलाई प्रकाशमा ल्याउने व्यवस्था मिलाई दिनु हुने यस केन्द्रका कार्यकारी निर्देशक श्री माधवराज पाण्डेज्यू प्रति पनि म आभारी छु ।

अन्त्यमा, यो ग्रन्थ प्रकाशमा ल्याउन आर्थिक अनुदान दिने यूनेस्कोका निमित्त नेपाल राष्ट्रिय आयोगलाई म हार्दिक धन्यवाद दिन्छु । त्यस्तै यस काममा मलाई आंशिक रूपमा नै भए पनि सहयोग गर्ने सहायक दलमान दाहालका साथै त्रि. वि. छापाखानाका सम्बन्धित कर्मचारीहरू, राज फोटो हाउस र राज सेक्रेटरीयल सर्भिसेज सेण्टरका साथै अन्य सहयोगीहरूलाई पनि विशेष धन्यवाद छ ।

छुमाखाल, काठमाडौं
अक्षयतृतीया, २०४०

मोहनप्रसाद खनाल

विषय - सूचि

पृष्ठ

प्राचीनता

१. चाँगुनारायणको प्राचीनता १
२. चाँगुको नामकरण ५
३. वनदुर्गको रूपमा चाँगु ७
४. नेपालका दुई प्राचीन जाति १२
५. टिप्पणी १६

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

६. ऐतिहासिक पृष्ठभूमिमा चाँगुका कलाकृति २२
७. टिप्पणी ४६

कला परिचय

८. चाँगुनारायणको कलापक्ष ६०
९. टिप्पणी ८०
१०. चाँगुनारायण मन्दिर - ८२, गरुडध्वज - ८६, भूपालेन्द्र मल्ल र भुवनलक्ष्मीको प्रतिमा - ८७, कृष्ण मन्दिर - ८८, गरुडनारायण - ८८, श्रीधर विष्णु - ८९, नाटेश्वर मन्दिर - ८९, माधव नारायण - ९०, गरुडनारायण - ९०, लक्ष्मीसहित वैकुण्ठ मूर्ति - ९१, सोमलिङ्गेश्वर मन्दिर - ९१, छुमाजु - ९१, गणेशस्थान - ९२, यताङ्गुको मन्दिर - ९२, शिव मन्दिर - ९३, विश्वरूप मूर्ति - ९३, त्रिविक्रम मूर्ति - ९४, नृ-सिंह मूर्ति - ९५, लक्ष्मी नारायणको मन्दिर - ९६, किलेश्वरको मन्दिर - ९६, कान्ति भैरव - ९७
११. टिप्पणी ९८

संस्कृति पक्ष

१२. संस्कृति पक्ष - १००, चाँगुनारायणको उत्पत्ति - १०१, नारायणहिटी - १०३, नारायणको नित्यपूजा - १०४, दश-अवतारको

पृष्ठ

परम्परा - १०७, नारायणको पर्व पूजा र रथ-यात्रा - १०८, वैशाख कृष्ण त्रयोदशी - वैशाख शुक्ल तृतीया - १०९, वैशाख शुक्ल पञ्चमी - ११२, वैशाख शुक्ल सप्तमी - ११२, वैशाख शुक्ल द्वादशी - ११२, जेष्ठ शुक्ल षष्ठी - ११३, आषाढ शुक्ल अष्टमी - ११३, आषाढ शुक्ल एकादशी - ११३, आषाढ शुक्ल द्वादशी - ११४, आषाढ शुक्ल त्रयोदशी - ११४, साउने संक्रान्ति - ११५, श्रावण शुक्ल पञ्चमी - ११५, श्रावण शुक्ल नवमी - ११५, श्रावण शुक्ल द्वादशी - ११६, श्री कृष्ण अष्टमी - ११८, भाद्र शुक्ल द्वादशी - ११९, दशैं - ११९, आश्विन शुक्ल पूर्णिमा - ११९, कार्तिक शुक्ल सप्तमी र अष्टमी - १२०, युगादि नवमी - १२०, कार्तिक शुक्ल एकादशी - १२१, द्वादशी - १२२, पूर्णिमा - १२२, मार्ग शुक्ल एकादशी - १२३, महास्नान - १२३, मार्ग शुक्ल त्रयोदशी - १२६, पौष कृष्ण चतुर्दशी - १२६, पौष शुक्ल पूर्णिमा - १२६, माघे संक्रान्ति - १२७, माघ शुक्ल दशमी - १२८, माघ शुक्ल द्वादशी - १२८, फागु - १२९, फागुन शुक्ल द्वादशी - १२९, फागुन शुक्ल पूर्णिमा - १२९

१३. टिप्पणी १३०

अभिलेख खण्ड

१. मानदेवको अभिलेख १३३
२. मानदेवको पालाको निरपेक्षाको अभिलेख १४०
३. मानदेव ताकाको धारामा भएको अभिलेख १४१
४. शिवदेव - अंशुवर्माको अभिलेख १४२
५. अंशुवर्माको अभिलेख १४६
६. विष्णुगुप्तको अभिलेख १४७
७. प्राणधर शर्माको लिच्छवि कालीन अभिलेख १४९
८. शङ्कु०रदेवको अभिलेख १५०
९. शङ्कु०रदेवको पालाको शुभमतिको अभिलेख १५१
१०. लक्ष्मीकाम देवको अभिलेख १५२
११. संवत् १७० को विष्णुप्रतिमाको अभिलेख १५३
१२. हषदिवको पालाको गेवोकेको अभिलेख १५४
१३. पुण्याकर सिंहको अभिलेख
१५५

		पृष्ठ
१४.	हरिपण्डितको अभिलेख	१५६
१५.	सिंहदेवको पालाको तिनुभावोको अभिलेख	१५७
१६.	मानदेवको पालाको रत्नाकरसिंहको अभिलेख	१५८
१७.	अमृतदेवको पालाको विशालादेवको अभिलेख	१५९
१८.	अभयमल्लको पालाको मानधरी उदय श्रीको अभिलेख	१६०
१९.	रुद्रमल्लको अभिलेख	१६१
२०.	राजदेवको संभ नामा रातिरको अभिलेख	१६२
२१.	स्थितिमल्लको पालाको विष्णुदाश र गंगादाशको अभिलेख	१६३
२२.	शुभराजको अभिलेख	१६५
२३.	जयतसिंहको अभिलेख	१६६
२४.	धर्ममल्ल, ज्योतिर्मल्लको पालाको गंगुआदिको अभिलेख	१६७
२५.	ववाया वावुको अभिलेख	१७०
२६.	विष्णुदाशको अभिलेख	१७१
२७.	मानिकज्योति मुलमीको अभिलेख	१७२
२८.	राजमारोको अभिलेख	१७३
२९.	प्रतापको अभिलेख	१७४
३०.	जीवनलक्ष्मीको अभिलेख	१७५
३१.	कपुरदेवीको अभिलेख	१७६
३२.	मावुमयीको अभिलेख	१७७
३३.	सरस्वती देवीको अभिलेख	१७८
३४.	कपुरदेवीको अभिलेख	१७९
३५.	द्वदमयीको अभिलेख	१८०
३६.	ओतुहरिणाको अभिलेख	१८१
३७.	रत्नादेवीको अभिलेख	१८२
३८.	वाकुलि भचिको अभिलेख	१८३
३९.	कीर्तिसिंह पात्रको अभिलेख	१८४
४०.	ओत्तय ओचयको अभिलेख	१८५
४१.	यक्षमल्लको पालाको कीर्तिसिंहको अभिलेख	१८६
४२.	यक्षमल्लको प्रतिमाको आसनीको अभिलेख	१८८

		पृष्ठ
४३.	उल्लास मयीको अभिलेख	१८६
४४.	डुमिनी भरिको अभिलेख	१६०
४५.	मानतन भिष्मको अभिलेख	१६१
४६.	जय मंगलिल्मीको अभिलेख	१६२
४७.	शिव वाबुको अभिलेख	१६३
४८.	राम मल्लको अभिलेख	१६४
४६.	रत्नमल्ल आदिको अभिलेख (सन्धिपत्र)	१६५
५०.	अरिमल्लकी रानी मयनादेवीको अभिलेख	१६६
५१.	भुवनमल्लको अभिलेख	२००
५२.	रायमल्लकी नातिनी देवकी देविको अभिलेख	२०१
५३.	प्राणमल्लको अभिलेख	२०३
५४.	जयसिंह रामको अभिलेख	२०४
५५.	राजकुमारको अभिलेख	२०५
५६.	स्वराभुणको अभिलेख	२०६
५७.	उज्वल राजमन्त्रिको अभिलेख	२०७
५८.	गोविन्द मल्लको अभिलेख	२०८
५६.	सूर्य मल्लको अभिलेख	२०६
६०	नरेन्द्र मल्लको अभिलेख	२१०
६१.	रमणी देवीको अभिलेख	२१२
६२.	नारायणमल्लको अभिलेख	२१३
६३.	उल्लास मयीको अभिलेख	२१४
६४.	कमलाजक्को अभिलेख	२१५
६५.	सोम राजोपाध्यायको अभिलेख	२१६
६६.	उदय लक्ष्मीको अभिलेख	२१७
६७.	डोय मारोको अभिलेख	२१८
६८.	अमरसिंहको अभिलेख	२१६
६६.	प्राणमल्ल आदिको सन्धि पत्र	२२०
७०.	धर्ममल्लको अभिलेख	२२२
७१.	धर्ममल्लको अभिलेख	२२३

पृष्ठ

७२. केशव मल्ल समेतको अभिलेख २२४
७३. उल्हास समेतको अभिलेख २२५
७४. विष्णुदेवको अभिलेख २२६
७५. केशवमल्लदेव समेतको अभिलेख २२७
७६. जीवनसिंह्को अभिलेख २२८
७७. रामसिंह्को सँफनामा राखिएको अभिलेख २२९
७८. हृदयलक्ष्मीको अभिलेख २३०
७९. भारसिंह कायस्तको अभिलेख २३१
८०. रत्नसिंह वनियाको अभिलेख २३२
८१. कुशुम रामको अभिलेख २३३
८२. रामदासको अभिलेख २३४
८३. प्राणमल्लको अभिलेख २३५
८४. उदयको अभिलेख २३६
८५. उदयको अभिलेख २३७
८६. वीरमल्लको अभिलेख २३८
८७. जयराज भारोको अभिलेख २३९
८८. जयराज भारोको अभिलेख २४१
८९. नरेन्द्रमल्लको अभिलेख २४३
९०. उल्लास आचार्यको अभिलेख २४५
९१. उल्हास राजको अभिलेख २४६
९२. कृष्णमल्लको अभिलेख २४७
९३. केशव मल्ल आदिको अभिलेख २४८
९४. लखिम भारोको अभिलेख २४९
९५. नरेन्द्र मल्ल आदिको सन्धिपत्र २५१
९६. जीवसिंह्को अभिलेख २५६
९७. पानसमा भएको अभिलेख २५७
९८. नरेन्द्र मल्लको पालाको हेराको अभिलेख २५८
९९. उल्हासमयीको अभिलेख २६०
१००. हेतर्के मैसमको अभिलेख २६२

पृष्ठ

१०१. गहना पिरोणको अभिलेख २६३
१०२. अमृतमल्ल सहित लक्ष्मीजुको अभिलेख २६४
१०३. नरेन्द्र मल्लकी रानी ऐलालक्ष्मीको अभिलेख २६५
१०४. गंगादेवी, त्रैलोक्य मल्ल र त्रिभुवन मल्लको अभिलेख २६६
१०५. शिवसिंहको पालाको त्वाको भारोको अभिलेख २६८
१०६. रञ्जेमन मगात आदिको अभिलेख २६९
१०७. वितुमयीको अभिलेख २७०
१०८. पुचि भारोको अभिलेख २७१
१०९. माधुमयी सहितको अभिलेख २७२
११०. मयना सहितको अभिलेख २७३
१११. हतसा शुसुरिचाको अभिलेख २७४
११२. कुसुम भारोको अभिलेख २७५
११३. गोपालदेव आदिको अभिलेख (धर्मपत्र) २७६
११४. भारतीमयीको अभिलेख २७८
११५. जगज्ज्योतिर्मल्लको अभिलेख २७९
११६. वसुदेवको अभिलेख २८०
११७. लक्ष्मीनरसिंह मल्लको अभिलेख २८१
११८. त्रिविक्रमदेवको अभिलेख २८३
११९. भीममल्लको अभिलेख २८४
१२०. जसिराम भारो आदिको अभिलेख २८७
१२१. गण्डनारायणको पादपीठको अभिलेख २८८
१२२. लक्ष्मीमयीको अभिलेख २८९
१२३. धनी ओझाको अभिलेख २९०
१२४. मुकुन्ददेवको अभिलेख २९१
१२५. प्रतापमल्लको अभिलेख २९२
१२६. सोम शर्मा ब्राह्मणाको अभिलेख २९४
१२७. मित्रजुको अभिलेख २९६
१२८. प्रतापमल्लको अभिलेख २९७
१२९. प्रतापमल्लको अभिलेख २९८

		पृष्ठ
१३०.	प्रतापमल्लको अभिलेख	२९९
१३१.	त्रिविक्रम शर्माको अभिलेख	३००
१३२.	चक्रवतेन्द्र मल्लको अभिलेख	३०१
१३३.	रावन्तकासीन्को अभिलेख	३०२
१३४.	लाल्मती देवीको अभिलेख	३०३
१३५.	सारमान सिंह आदिको अभिलेख	३०४
१३६.	स्यारमान सिंह आदिको अभिलेख	३०६
१३७.	भागीराम भटिको अभिलेख	३०७
१३८.	जीवन सिंह आदिको अभिलेख	३०८
१३९.	पार्वविनसि अतिमामनिको अभिलेख	३०९
१४०.	भुपालेन्द्र मल्लको अभिलेख	३१०
१४१.	रज्यायाकपहाको अभिलेख	३१२
१४२.	संवत् ८१३ को सुवर्ण जन्तरको अभिलेख	३१३
१४३.	ऋद्धिलक्ष्मीको अभिलेख	३१४
१४४.	ऋद्धिलक्ष्मीको अभिलेख	३१५
१४५.	ऋद्धिलक्ष्मीको अभिलेख	३१६
१४६.	भूपालेन्द्र मल्लको अभिलेख	३१७
१४७.	भीम भारोको अभिलेख	३२३
१४८.	हरिशंकरको अभिलेख	३२४
१४९.	गया भारोको अभिलेख	३२५
१५०.	भूपालेन्द्र मल्लको अभिलेख	३२६
१५१.	महेश्वरी मयीको अभिलेख	३३१
१५२.	विश्वरामभा आदिको नामको अभिलेख	३३२
१५३.	भवानी शंकरको अभिलेख	३३४
१५४.	भवानी शंकरको अभिलेख	३३४
१५५.	भवानी शंकरको अभिलेख	३३५
१५६.	भुवनलक्ष्मीको अभिलेख	३३६
१५७.	भुवनलक्ष्मीको अभिलेख	३३७
१५८.	भास्करमल्लको पालाको मोहन सिंहको अभिलेख	३३९

पृष्ठ

१५९. भुवनलक्ष्मीको अभिलेख ३४०
१६०. भुवनलक्ष्मीको अभिलेख ३४१
१६१. भुवनलक्ष्मीको अभिलेख ३४२
१६२. भुवनलक्ष्मीको अभिलेख ३४३
१६३. भूपालेन्द्रमल्लको नामको अभिलेख ३४४
१६४. भास्करमल्लको अभिलेख ३४५
१६५. भुवनलक्ष्मीको अभिलेख ३४६
१६६. भुवनलक्ष्मीको अभिलेख ३४७
१६७. भुवनलक्ष्मीको अभिलेख ३४८
१६८. अनन्तप्रिया देवीको अभिलेख ३४९
१६९. अनन्तप्रिया देवीको अभिलेख ३५०
१७०. भुवनलक्ष्मी र भास्करमल्लको अभिलेख ३५१
१७१. सतीजाँदा चढाएको गहनाको अभिलेख ३५२
१७२. भुवनलक्ष्मीको अभिलेख ३५३
१७३. त्रिभुवन तेवारीको अभिलेख ३५४
१७४. साम्वसदावि सहितको अभिलेख ३५५
१७५. भीमनारायण सहितको अभिलेख ३५६
१७६. देवीधरी मयी आदिको अभिलेख ३५७
१७७. भूपतेन्द्र मल्लको नामको अभिलेख ३५८
१७८. पानसको अभिलेख ३६०
१७९. लक्ष्मण मूर्तिको अभिलेख ३६१
१८०. रत्नेश्वर आदिको अभिलेख ३६२
१८१. सिद्धेश्वरी कजिनीको अभिलेख ३६३
१८२. जगज्जयमल्लको अभिलेख ३६४
१८३. कृष्ण शंकरको अभिलेख ३६६
१८४. रामचन्द्र देवको अभिलेख ३६७
१८५. पूर्णलक्ष्मीको अभिलेख ३६८
१८६. राज्यप्रकाशमल्लको अभिलेख ३६९
१८७. जयप्रकाशमल्लको अभिलेख ३७०

पृष्ठ

१८८. विष्णुमल्लको अभिलेख ३७१
१८९. लक्ष्मी देवीको अभिलेख ३७२
१९०. जयप्रकाशमल्लको अभिलेख ३७३
१९१. जयप्रकाशमल्लको अभिलेख ३७५
१९२. जयप्रकाशमल्लको अभिलेख ३७६
१९३. जयप्रकाशमल्लबाट राम भाडुले लेखेको पत्र ३७७
१९४. मतवीरको अभिलेख ३७९
१९५. जयप्रकाशमल्लको अभिलेख ३८०
१९६. रामजी सङ्काको अभिलेख ३८१
१९७. घण्टामा भएको अभिलेख ३८२
१९८. जयप्रकाशमल्लको पालाको अभिलेख ३८३
१९९. लोहोटामा भएको अभिलेख ३८४
२०० नागमालामा भएको अभिलेख ३८५
२०१. शंखमा भएको अभिलेख ३८६
२०२. ठ्यास-फु ३८७
२०३. ठ्यास-फू ३८८
२०४. शंखको अभिलेख ३८९
२०५. प्रतापसिंह शाहको अभिलेख ३९०
२०६. प्रतापसिंह शाहको अभिलेख ३९१
२०७. प्रतापसिंह शाहको अभिलेख ३९२
२०८. प्रतापसिंह शाहको अभिलेख ३९३
२०९. प्रतापसिंह शाहको अभिलेख ३९४
२१०. प्रतापसिंह शाहको अभिलेख ३९५
२११. प्रतापसिंह शाहको अभिलेख ३९६
२१२. प्रतापसिंह शाहको अभिलेख ३९७
२१३. प्रतापसिंह शाहको अभिलेख ३९८
२१४. श्री ५ प्रतापसिंह शाहको लाल मोहर ३९९
२१५. प्रताप सिंहकी रानी मानेश्वरीको अभिलेख ४००
२१६. रामजीत सङ्का समेतको अभिलेख ४०१

पृष्ठ

२१७. राजेन्द्र लक्ष्मीको अभिलेख ४०२
२१८. राजेन्द्र लक्ष्मीको अभिलेख ४०३
२१९. राजेन्द्र लक्ष्मीको अभिलेख ४०४
२२०. राजेन्द्र लक्ष्मीको अभिलेख ४०५
२२१. राजेन्द्र लक्ष्मीको अभिलेख ४०६
२२२. श्री ५ रणवहादुर शाहको अभिलेख ४०७
२२३. श्री ५ रणवहादुर शाहको लाल मोहर ४०८
२२४. श्री ५ रणवहादुर शाहको अभिलेख ४०९
२२५. महालक्ष्मी देवीको अभिलेख ४१०
२२६. धनमालाको अभिलेख ४११
२२७. वीरभद्र थापा समेतको अभिलेख ४१२
२२८. दशरथ क्षत्रीको अभिलेख ४१३
२२९. चवरको विंडको अभिलेख ४१४
२३०. श्री ५ रणवहादुर शाहको लालमोहर ४१५
२३१. श्री ५ रणवहादुर शाहको लालमोहर ४४९
२३२. चाँदीको मालाको अभिलेख ४५०
२३३. श्री ५ रणवहादुर शाहको लालमोहर ४५१
२३४. तामाको कलशमा भएको अभिलेख ४५२
२३५. घण्टामा भएको अभिलेख ४५३
२३६. पाथीको अभिलेख ४५४
२३७. तामाको पेटारोको अभिलेख ४५५
२३८. श्री ५ रणवहादुरको लालमोहर ४५६
२३९. सुवर्ण कण्ठीको अभिलेख ४५७
२४०. श्री ५ गीर्वाणयुद्ध विक्रम शाहको अभिलेख ४५८
२४१. छत्रमान सिंह आदिको अभिलेख ४६२
२४२. सुवर्ण प्रभाको अभिलेख ४६४
२४३. सुवर्ण प्रभाको अभिलेख ४६५
२४४. माधुराम भारोको अभिलेख ४६६
२४५. श्री ५ गीर्वाणयुद्ध विक्रमको अभिलेख ४६७

पृष्ठ

२४६. विलासवतीको अभिलेख ४६९
२४७. सुव्वा जाएफार अधिकारीको अभिलेख ४७०
२४८. हनुमन्त सिंह आदिको अभिलेख ४७१
२४९. कालिदासको अभिलेख ४७२
२५०. सौभाग्य लक्ष्मी समेतको अभिलेख ४७३
२५१. महामाया देवीको अभिलेख ४७४
२५२. पानसको अभिलेख ४७५
२५३. भुवनकुमारीको अभिलेख ४७६
२५४. ललितत्रिपुरा सुन्दरीको अभिलेख ४७७
२५५. ललितत्रिपुरा सुन्दरीको अभिलेख ४७८
२५६. माथवर सिंह थापाको अभिलेख ४७९
२५७. वदरीद्वारीको अभिलेख ४८०
२५८. भाजुधन समेतको अभिलेख ४८१
२५९. स्वरुप सिंह समेतको अभिलेख ४८२
२६०. राज्यलक्ष्मीको अभिलेख ४८३
२६१. राज्यलक्ष्मीको अभिलेख ४८४
२६२. ववरजङ० शाहको पत्र ४८५
२६३. महाकुमारी देवीको अभिलेख ४८६
२६४. उमानाथ उपाध्यायको अभिलेख ४८७
२६५. रणवीर राणाको अभिलेख ४८८
२६६. सुजनसिंह कार्कीको अभिलेख ४८९
२६७. तारानाथ अर्याल समेतको पत्र ४९०
२६८. तारानाथ अर्याल समेतको पत्र ४९१
२६९. श्री ५ राजेन्द्र विक्रम शाहको लालमोहर ४९२
२७०. तारानाथ अर्यालको पत्र ४९३
२७१. अमर भुप साहको अभिलेख ४९४
२७२. लामनरसिंहको अभिलेख ४९५
२७३. चंवर डांठको अभिलेख ४९६
२७४. पालाको अभिलेख ४९७

पृष्ठ

२७५. राजेन्द्र विक्रमको अभिलेख ४९८
२७६. साहु भिमधनको अभिलेख ४९९
२७७. रिक्रीको अभिलेख ५००
२७८. शिवकुमारीको अभिलेख ५०१
२७९. सम्सेर सिंह समेतको अभिलेख ५०२
२८०. देवीदास वावा समेतको अभिलेख ५०५
२८१. गार्गीको अभिलेख ५०६
२८२. अम्वररावको पत्र ५०७
२८३. त्रैलोक्य विक्रम शाहको अभिलेख ५०८
२८४. कमाण्डिङ्ग मझिला जनरलनी ५०९
२८५. कप्तान अमृतसिंह अधिकारीको अभिलेख ५१०
२८६. वडा गुरुमावाट चढाएको अभिलेख ५११
२८७. धालको अभिलेख ५१२
२८८. वोलि अहदको कान्छी महारानीको अभिलेख ५१३
२८९. वडामहारानीको अभिलेख ५१४
२९०. हरि लिलाको अभिलेख ५१५
२९१. गोरखपुरकी महारानीको अभिलेख ५१६
२९२. वोधानन्द उपाध्यायको अभिलेख ५१७
२९३. महारानी हरिप्रियाको अभिलेख ५१९
२९४. महारानी हरिप्रिया देवीको अभिलेख ५२०
२९५. महारानी हरिप्रियाको अभिलेख ५२१
२९६. महारानी हरिप्रियाको अभिलेख ५२२
२९७. महारानी हरिप्रियाको अभिलेख ५२३
२९८. महाराजाधिराज पृथ्वीवीर विक्रमको अभिलेख ५२४
२९९. कर्णेलनी विष्णुकुमारीको अभिलेख ५२५
३००. देवकी रानी साहेबको अभिलेख ५२६
३०१. देवकी रानी साहेबको अभिलेख ५२७
३०२. चिरजादेविको अभिलेख ५२८
३०३. देव समसेरकी रानीको अभिलेख ५२९

पृष्ठ

३०४. सनकमान सिंह अमात्यको अभिलेख ५३०
३०५. जीतगोविन्द आदिको अभिलेख ५३१
३०६. मथकुको अभिलेख ५३२
३०७. जीतगोविन्द आदिको अभिलेख ५३३
३०८. वीर सम्सेरको पालाको अभिलेख ५३४
३०९. मोहरमालाको अभिलेख ५३५
३१०. मेजरकी पत्नी नानीवावाको अभिलेख ५३६
३११. मेजरकी पत्नी नानीवावाको अभिलेख ५३७
३१२. मानकुमारीको अभिलेख ५३८
३१३. भुवनकुमारीको अभिलेख ५३९
३१४. भुवनकुमारीको अभिलेख ५४०
३१५. जीतगोविन्दको अभिलेख ५४१
३१६. पृथ्वी वीर विक्रम साहाको अभिलेख ५४२
३१७. थाल्को अभिलेख ५४३
३१८. पृथ्वी वीर विक्रम साहाको पालाको अभिलेख ५४४
३१९. पृथ्वी वीर विक्रम साहाको पालाको अभिलेख ५४५
३२०. पृथ्वी वीर विक्रम साहाको पालाको अभिलेख ५४६
३२१. पृथ्वी वीर विक्रम साहाको पालाको अभिलेख ५४७
३२२. पृथ्वी वीर विक्रम साहाको पालाको अभिलेख ५४८
३२३. पृथ्वी वीर विक्रम साहाको पालाको अभिलेख ५४९
३२४. पृथ्वी वीर विक्रम साहाको पालाको अभिलेख ५५०
३२५. कुलानंदकी पत्नीको अभिलेख ५५१
३२६. कुलानंदकी पत्नीको अभिलेख ५५२
३२७. नानीवावाको अभिलेख ५५३
३२८. जीतमान आदिको अभिलेख ५५४
३२९. जीतगोविन्द सहितको अभिलेख ५५५
३३०. चन्द्रकुमारीको अभिलेख ५५६
३३१. वनमालाको अभिलेख ५५७
३३२. सुवर्णकुमारी देवीको अभिलेख ५५८

पृष्ठ

३३३. रामभगतको अभिलेख ५५६
३३४. रघुविर साहुको अभिलेख ५६०
३३५. रत्नमान जोशीको अभिलेख ५६१
३३६. जितगोविन्दको अभिलेख ५६२
३३७. जितगोविन्दको अभिलेख ५६३
३३८. जितगोविन्दको अभिलेख ५६४
३३९. नानीबाबाको अभिलेख ५६५
३४०. जितगोविन्द अमात्यको अभिलेख ५६६
३४१. मोहनलालको अभिलेख ५६७
३४२. गोविन्द कुमारीको अभिलेख ५६८
३४३. रामदास पत्नी सहितको अभिलेख ५७०
३४४. लुस्ते सुरेती दमाइको अभिलेख ५७१
३४५. बडामहारानी रत्नराज्यलक्ष्मीको अभिलेख ५७२
३४६- श्री ५ महेन्द्रको अभिलेख
३४७ श्री ५ महेन्द्रको अभिलेख ५७३
३४८. सिंहराज पण्डीतज्यूलाई लेखेको पत्र ५७४
३४९. डोय मारोको अभिलेख ५८२
३५०. हतियारहरूको लगत सूचि ५८३
३५१. गोपी मारोको अभिलेख ५८६
३५२. सुवर्ण जन्तरको अभिलेख ५८७
३५३. प्रताप सिंह शाहको अभिलेख ५८८
३५४. प्रताप सिंह शाहको अभिलेख ५८९
३५५. कालीदासको अभिलेख ५९०
३५६. डुंगवसिंहको अभिलेख ५९१
३५७. अमृत सिंहको अभिलेख ५९२
चित्र सूचि ५९३
अनुक्रमणिका ७७५

प्राचीनता

चाँगुनारायणको प्राचीनता

बापाखा

१०७७

चाँगुनारायणको स्थापना कहिले र कसले गरेको हो भन्ने बारे निश्चित रूपले थाहा हुन सकेको छैन । तर यसको प्राचीनताको बारेमा प्राप्त साधनलाई केलाएर हेर्दा ईशा पूर्वका केही शताब्दी अघि नै चाँगुनारायणको स्थापना भैसकेको संकेत पाइन्छ ।[1] यद्यपि रैथाने गोपाल र किराँतहरू कुन धर्म मान्दथे, लिच्छविहरूले आफूसित ब्राम्हणवादका कुन कुन धर्मलाई संगै लिएर नेपाल प्रवेश गरेका थिए भन्ने कुराको यथार्थ निरूपणमा नै चाँगुनारायणको जन्म निर्धारण गर्न सकिन्छ ।

चाँगुको ढिस्कोको भौगोलिक बनौटलाई हेर्दा चुचुरा वा शिखरमा आदिकालदेखि देउराली (चैत्य) हरूको पूजा गर्ने प्राचीन धर्मसँग यसको सम्बन्ध हुन सक्ने संभावनालाई बिर्सन सकिन्न । सके चाँगुनारायणको स्थापना हुनु भन्दा कैयौं शताब्दी पहिलेदेखि नै यहाँ कुनै प्राचीन देउराली (चैत्य) रहेको अनुमान गर्नु पर्दछ । किनकि चाँगुनारायणको मन्दिरको पादपीठदेखि आज देखिएको सम्पूर्ण मन्दिरसम्म पुग्न कैयौं निर्माण युगहरू लागेका छन् । यसको समग्र अध्ययनको क्रममा चाँगु र त्यसका वरपरसम्म पनि वैज्ञानिक ढंगले उत्खनन गर्नुपर्ने आवश्यकताको साँचो रहेको देखिन्छ ।

नेपालको राजनैतिक इतिहास गोपालकालदेखि शुरू हुन्छ । नेपालको नामकरण र पशुपतिको उत्पत्तिको कथा पनि यिनै गोपालहरूसँग गाँसिएको छ । सबै वंशावलीकारले गोपालहरूको शैवधर्मसँग सम्बन्ध देखाएका छन् ।[2] नेपालका गोपालवंशीहरू प्राय: सबै नै शैव छन् । गोपलेश्वर, गुप्तेश्वर, गोलाकेश्वर, गोप्राटेश्वर, गोखुरेश्वर र गोकर्णेश्वर आदि सबै शैवपीठहरू अहिलेसम्म गोपाल वंशीहरूका मुख्य देवताको रूपमा रहेको कुरा यस प्रसंगमा विचारणीय छ ।

गोपालपछि नेपालमा किराँतहरूको शासन चल्यो ।[3] यी किराँतहरू पनि शैव थिए । केही बौद्धलाई छाडेर अहिलेसम्म पनि किराँतमूलका सबै मानिसहरू शैव छन्। यसै प्रसंगमा किराँतेश्वर, किलेश्वर आदि शैवपीठहरूको सम्बन्ध नेपालका पूर्ववर्ती किराँतहरूसम्म भएको संकेत पाइन्छ । यसबाट प्राचीन नेपालमा लोकप्रिय धर्मको रूपमा शैवधर्मको प्रमुख स्थान रहेको थियो भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

नेपालमा वैष्णवधर्मको प्रवेश कहिलेदेखि भयो भन्ने कुराको कुनै उल्लेख पाइएको छैन । तर नेपाल उपत्यकाका प्रसिद्ध चार नारायणका मन्दिरको निर्माण गर्ने राजा हरिदत्तको उल्लेख भने वंशावलीहरूमा पाइन्छ ।[4] इचंगुको विजयकामदेवका पालाको ने.सं. ३२० को अभिलेखमा पनि "श्रीहरिदत्त भूपति कृतन्नाराय (णं)" भन्ने पदले हरिदत्त राजाले नारायणको मन्दिर वनाएका थिए भन्ने भाव परेको छ ।[5] लिच्छविकालको इतिहासमा हरिदत्तको क्रम कहाँनिर पर्दछ, यो कुरा भन्नु कठिन छ । लिच्छवि राजाहरूको इतिवृत्ति भएका दुई प्रख्यात् अभिलेखवाट पनि यो कुरा खुल्दैन । परन्तु वंशावलीको आधार लिएको खण्डमा यसवारे केही प्रकाश पार्न सकिन्छ । केवलपुरको ध्रुवदेव, जिष्णुगुप्तको अभिलेखमा पनि वैष्णव धर्मसँग संबंध भएका केही पूर्ववर्ती राजाहरूको उल्लेख गरिएको छ ।[6] त्यहाँ भट्टारक महाराज वसुराजको नाम पहिलो क्रममा दिइएको छ । तर पशुपतिको द्वितीय जयदेवको अभिलेखमा भने वसुराजको उल्लेख गरिएको छैन । लिच्छवि वंशको इतिवृत्ति भएको त्यस अभिलेखमा जयदेव प्रथम भन्दा पहिका वृषदेवभन्दा अघिका बाह्र राजाको नाम छाडिएको छ । गोपाल वंशावली तथा अन्य केही वंशावलीहरूमा त्यस वीचका सवै राजाहरूको नामोल्लेख पाइन्छ । वंशावलीकारले वृषदेवभन्दा पाँचौं पुस्तामा वसुराज र छैटौं पुस्तामा हरिदत्त राजाको क्रम दिएका छन् ।[7] यसैवाट पनि नेपालमा वैष्णव धर्मको प्रभाव लिच्छविकालको शुरुदेखि नै थियो भन्ने देखिन्छ ।

लिच्छविकालमा शैव, वैष्णव र वौद्ध धर्मको विकास समान रूपमा भएको पाइन्छ । लिच्छवि शासकहरू शैव र वौद्ध धर्मप्रति उत्तिकै उदार थिए। एउटै परिवारमा पनि आफ्नो इच्छानुसार जुनसुकै धार्मिक सम्प्रदायमा भाग लिन पाउने स्वतन्त्रता लिच्छविकालमा थियो । लिच्छवि राजाहरू विभिन्न धार्मिक सम्प्रदायमा समान आस्था राख्दथे । यसका अनेक उदाहरण पाइन्छन् । राजा मानदेव वैष्णव धर्म मान्दथे । सो कुरा चाँगुस्थित स्तम्भलेख र त्रिविक्रमका मूर्तिहरूले स्पष्ट गरेका छन् । वूढानीलकण्ठ भेकमा मानदेवले शिवलिंगको स्थापना गरेका थिए । यसवाट शैव धर्ममा उनको उत्तिकै आस्था थियो भन्ने देखिन्छ । राजा मानदेवले आफ्नो नाममा मानविहार नामक वौद्ध विहारको निर्माण गरेथे ।[8] वौद्ध धर्ममा समान आस्था भएको कारणवाट नै मानदेवले वौद्ध विहार वनाउन लगाएको स्पष्ट छ । यसवाट लिच्छवि कालका शासकहरू सवै धर्ममा समान आस्था राख्दथे भन्ने देखिन्छ । तर पनि लिच्छविकालीन समाजमा राष्ट्रिय धर्मको रूपमा कुन धर्मले स्थान पाएको थियो भन्ने वारे वुझ्नु आवश्यक छ । यसैले अव यस विषयमा केही विचार गरिन्छ ।

लिच्छविकालको पूर्वार्धमा नेपालमा ठूला ठूला यज्ञयागादिहरू भएथे ।[9] त्यस्ता यज्ञयागादि गर्ने गराउनेहरूको लोकमा प्रतिष्ठा हुन्थ्यो । मौलोहरू गाडेर यज्ञयागादि गर्नु वैदिक

परम्परालाई कायम राख्नु थियो । वैदिक कर्मकाण्डमा ब्राम्हणहरूको मुख्य भूमिका रहेको हुन्थ्यो । अश्वमेध यज्ञ, राजसूय यज्ञ गर्ने राजाहरू चक्रवर्ति कहिन्थे । नेपालमा यस प्रकारका यज्ञयागादिहरू कसकसले गरेका थिए, सो कुराको विवरण भने पाइएको छैन । अग्निष्टोम वाजपेय, वाजसनेय,आदि प्राचीन वैदिक यज्ञयागादिका अनुष्ठान यस युगमा प्रशस्त भएथे । यी यज्ञ गर्दाका मौलाहरूका कतिपय अवशेषहरू हालसाले मात्र प्राप्त भएका छन् ।[10]

प्रसिद्ध लिच्छवि राजा मानदेवका बाबु वैदिक धर्मका पक्षपाती थिए । धर्मदेवले देशका अनेक भागमा ठूलाठूला यज्ञहरू गरेथे ।[11] यज्ञका अग्लाअग्ला मौलाहरूले देशका विभिन्न ठाउँहरू सिंगारिएका थिए ।[12] अनेक यज्ञयागादिहरू भएको थलो पछि [illegible]मको नामले प्रसिद्ध भएथ्यो ।

१०७०

लिच्छविकालमा एकथरि गुप्त आभीरहरू शक्तिशाली थिए । यिनीहरू मध्ये कोही यज्ञयागादि गर्ने वैदिक कर्मकाण्डका अनुयायी एवं प्रकाण्ड विद्वान् पनि थिए । अनुपरमको हाँडिगाउँको गरुणध्वज अभिलेखबाट यो कुरा स्पष्ट हुन्छ ।[13] वैदिक सनातन धर्ममा बढी आस्था राख्ने भएकाले विरोचनगुप्त जस्ता शक्तिशाली भारदार समेत आफूलाई "याज्ञिक" भन्नामा गौरव सम्झन्थे ।[14] लिच्छविकालमा यज्ञयागादिहरू भइरहन्थ्यो । यज्ञ गर्ने र गराउनेको संख्या यहा धेरै थियो। तर पनि आफूलाई कट्टर वैदिक सनातनी कर्मकाण्डी भन्न मन पराउनेहरूमा गुप्त आभीरहरू नै थिए ।[15] याज्ञिक विप्रसेन, याज्ञिक वेदभट्टहरूको उल्लेख संवत् ४५२ को अभिलेखमा आएको छ ।[16] यसबाट लिच्छविकालमा वैदिक सनातन धर्मका अनुयायीहरू यज्ञयागादि गरिरहन्थे भन्ने देखिन्छ ।

यज्ञयागादि गर्नु, अवतारवादलाई मान्नु, वैष्णव धर्मका लक्षणहरू हुन् । अवतारवादको व्याख्या पुराणहरूमा पाइन्छ । पुराणहरूमा उल्लेखित विष्णुका दश अवतारहरूमध्ये वराह, नरसिंह तथा वामन अवतारको पूजा आराधना गर्ने परिपाटी लिच्छविकालमा अधिक लोकप्रिय थियो ।[17] यसैले लिच्छविहरूले शुरूदेखि नै राष्ट्रिय धर्मको रूपमा वैष्णव धर्मलाई ग्रहण गरेका थिए । उपत्यका भित्र पाइने गरुडध्वज, वराह, विष्णु विक्रान्तका मूर्तिहरू तथा तात्कालिक शिलापत्रमा अंकित शंख चक्र आदि वैष्णव धर्मका चिन्हहरू नै यस कुराका प्रमाणहरू हुन् ।

लिच्छविकालमा नेपालका वैष्णव देवताहरूमा चाँगुनारायणको प्रमुख स्थान रहेको थियो । हाँडिगाउँ स्थित अंशुवर्माको अभिलेखमा नेपालमा प्रसिद्ध देवताहरूले पाउने भाग छुट्याउँदा पशुपतिसंग दोलाशिखर स्वामी (चाँगुनारायण)को नाम आएको छ । त्यहाँ विशिष्ट देवताहरूमध्ये सबभन्दा बढी भाग पाउने वैष्णव देवताहरूमा चाँगुनारायणको मुख्य स्थान रहेको छ ।[18]

चाँगुनारायणको पहिलो उल्लेख चाँगुस्थित मानदेवको स्तम्भलेखमा आएको छ । नेपालको प्रमाणिक इतिहासको शुरु पनि यहाँ देखि नै हुन्छ । तात्कालिक नेपालको धार्मिक, राजनैतिक र सामाजिक इतिहासको विविध धारालाई समेटेर बसेको यो अभिलेख अत्यन्त महत्वपूर्ण छ । संवत्, स्तुति, इतिवृत्त, विजयगाथा आदि कुराहरूले पूर्ण यसप्रकारको यो पहिलो र एउटै मात्र अभिलेख हो ।

चाँगुको यस अभिलेखमा स्तुतिद्वारा नारायणको वर्णन गरिएको छ । तर चाँगु स्थित भौतिक स्वरूपको यहाँ वर्णन गरिएको छैन । विष्णुको दैवी र अलौकिक स्वरूपलाई लिएर मात्र स्तुति गरिएको छ ।

"श्री वत्सको चिन्हले झलमल्ल भएको, राम्रा फराकिलो वाटुलो वाटुलो छाती भएका, राम्रा छाती धुन, कमल जस्ता हातले राम्रा भएका आनन्द स्वरूप भएका, तीनै लोकको कलपुर्जा पुगाउने अनेकन काममा सधैं लागेका, कहिल्यै नास नहुने दोलापर्वतमा विराजमान देवताहरूले पूजा गरिरहेका सबभन्दा ठूला" विष्णुको वर्णन यस स्तम्भलेखमा गरिएको छ ।[19]

लिच्छविकालमा वैष्णव देवताको भौतिक कलेवरको भन्दा आत्मस्वरूप चैतन्य परंपदको स्तुति गर्ने परम्परा थियो । यसप्रकार स्तुति गरिएका लिच्छविकालीन अनेक उदाहरण पाइन्छन् ।[20] चाँगुस्थित विष्णु गुप्तको अभिलेखले पनि यस कुराको प्रमाण प्रस्तुत गरेको छ ।[2

लिच्छविकालदेखि नै चाँगुनारायणको मूर्ति 'गरुडासन' रूपको छ । सो कुरा चाँगुनारायणको पादपीठमा कुँदिएको अंशुवर्माको अभिलेखले स्पष्ट गरेको छ ।[22] तर लिच्छविकालका अरु अभिलेखमा गरुडासन विष्णुको चर्चा पाइँदैन । यद्यपि गरुडासन विष्णुको भौतिक स्वरूपको चर्चा गरिएको भए चौडा छाती भएका, किरीट पहिरिएका, कानमा कुण्डल लाएका, चारहात भएका, हातमा शंख, चक्र, गदा र पद्म बीज लिएका गरुडमाथि बसेका सुन्दर स्वरूप भएका नारायणको वर्णन गर्नु पर्ने थियो । लिच्छविकालमा यस प्रकारको वर्णन किन गरिएन यो विचारणीय कुरा छ ।

चाँगुको नामाकरण

लिच्छविकालमा ठाउँलाई वुझाउने नाम दुई किसिमले रखेका छन् । एक थरी संस्कृत शब्दवाट वनेका नामहरू प्रचलित थिए । दोलाशिखर, हंसगृह, नवगृह, युपग्राम, आदि र अर्को थरि संस्कृतेतर शब्द परिवारवाट नामाकरण भएका पासोपृड०,वुर्दुम्ब्राडुल, प्रोज्ञम्वु, पोड०निप्रड० आदि रखेका छन् ।[23] लिच्छविकालका चार प्रमुख अड्डाका नाम नै संस्कृतेतर भाषाका जस्ता छन् ।[24] समष्टीरूपमा भन्ने हो भने लिच्छविकालमा संस्कृत शब्दवाट भन्दा संस्कृतेतर शब्द परिवारवाट नामकरण गरिएका ठाउहरू नै प्रशस्त भेटिन्छन् । यो विचारणीय कुरा छ ।

लिच्छविकालमा वा त्यसभन्दा अगाडि लोक भाषामा चाँगुलाई के भनिन्थ्यो । स्पष्टरूपमा त्यसको कुनै उल्लेख आएको छैन । तर ईशापूर्व केही शताब्दी अघिदेखि नै "चाँगु" "चम्पकारण्य" को नामले प्रसिद्ध थियो ।[25] परन्तु मध्यकालदेखि "चंगु" वा चाँगु वढी प्रसिद्ध भयो । नेपाल महात्म्यमा चाँगुनारायणको उत्पत्तिको कथा चाँपको वन (रुख) सँग गाँसिएको छ । चम्पापुर, चारुपर्वत, चम्पकवन आदि संस्कृत नामहरू पनि मध्यकालदेखि नै प्रयोग भएको पाइन्छ ।[26]

लिच्छविकालमा चाँगु वरिपरिका ठाउँहरू संस्कृतेतर शब्द परिवारवाट नामकरण भएका प्रचलित थिए । "गुड०्दीमक, उदल्मक, शातुन्तीदुल, वुर्दुम्ब्राडुल, रिम्शाड०को, प्रोज्ञम्वु प्रोड०्निप्रड०, प्रोड०प्रोवाड०, विल्हड०खो, सकम्प्रिड०, दोम्मान" आदि ठाउँ र नदीहरूको उल्लेख चाँगुस्थित अभिलेखहरूमा आएको छ ।[27] यसकारण लिच्छविहरूले चाँगुको डाँडोलाई आर्को संस्कृत नाम (दोलाशिखर) दिनुभन्दा अगाडि पनि यसको नाम 'चंगु' नै रखेको थियो भन्ने अभास यतावाट पाइन्छ ।

"चम्पक" र "आरण्य" दुई वेग्लावेग्लै शब्द मिली चम्पकारण्य भएको छ । तात्कालिक लोक भाषामा "चम्पकारण्य" को सोझो अनुवाद गर्दा चंगु हुन्छ । त्यसैले यहा "चम्पकको" "च" र "आरण्य" को "गु" वेग्लावेग्लै अर्थ दिने दुई शब्द मिली चंगु भएको छ । "चं" को अर्थ नेवारी र तामाड० भाषामा चाँप हुन्छ । त्यस्तै "गु" शब्दले डाँडो सहितको वनलाई वुझाउँदछ । यो कुरा लिच्छविकालका अभिलेखहरूमा वन सहितको डाँडोलाई प्रयोग गरिने 'गु' शब्दले स्पष्ट गरेको छ ।[28] यसवाट लिच्छविकालमा नै वन सहितको डाँडोलाई वुझाउँने 'गु' शब्द प्रचलित थियो भन्ने देखिन्छ ।

चाँगु लिच्छविकालमा दोलाशिखरको नामले प्रख्यात् थियो ।[29] दोला (डोली) जस्तो आकारप्रकारको बीचमा उठी दुईतिर सुलुव परेको डाँडो भएकोले यसको नाम दोलागिरी रहेको अनुमान हुन्छ । हिमवत् खण्ड, नेपाल महात्म्य ग्रन्थहरूमा मुर, चण्ड दैत्यहरूले यो डाँडोलाई हल्लाएको कथा जोडिएको छ ।[30] चाँगुका किलेश्वरको उत्पत्तिको कथा पनि यससँग सम्बन्ध राख्दछन् ।[31] हिमवत् खण्ड, नेपाल महात्म्य यी ग्रन्थहरू कहिले रचिएका हुन्, त्यसको कुनै निश्चित छैन । यसकारण यिनमा प्रचलित कथाहरू कुन हेतुले लेखिए भन्ने कुरा पनि भन्न सकिँदैन ।

=२४।५।२४।

१०७०

वनदुर्गको रूपमा चाँगु

चाँगुनारायणको मन्दिर डाँडोको टुप्पामा रहेको छ । नेपाल उपत्यकाका प्रसिद्ध देव मन्दिरहरू प्रायः शिखरमा नै रहेका छन् । वज्रयोगिनी, स्वयंभू, आदिनाथ, निलबाराही आदि देवस्थलहरू जंगल सहितको डाँडोमा रहेका छन् । यसरी यहाँका प्रायः सबै प्रसिद्ध देव-मन्दिरहरू जंगल सहितको डाँडोमा रहनुमा के हेतु रहेको थियो भन्ने बारेमा चर्चा गर्नु आवश्यक भएको छ ।

मानिसलाई भौतिक सुख संपत्तिले मात्र सन्तोष हुँदैन । उसलाई आध्यात्मिक आत्मानुभूतिको पनि इच्छा हुन्छ । सीमित चाहना र बढी आत्मसन्तोष गरीबहरूमा पाइने गुणहरू हुन् । असन्तोष, असीमित चाहना र आत्मजलन नै सम्पन्नताका लक्षणहरू हुन् । देवी शक्तिको अदृश्य भयले धनी तथा शक्ति सम्पन्न व्यक्तिहरूलाई बढी सताउँदछ । त्यसैले देवी देवताहरूको अर्चना उपासना भन्दा पनि बढी धनसम्पत्तिले देवताहरूलाई सिंगार्ने काम धनी वर्गबाट नै हुने गर्दछ । देवता विशेषलाई पुकारेर मनले चिताएको फल प्राप्त होस् भन्ने कामना प्रायः सबै मानिस गर्ने गर्दछन् । आँटेको काम पूरा भएमा आराध्य देवी देवतालाई कोष चढाउने, गुठी राख्ने, मन्दिरको निर्माण तथा जीर्णोद्धार गर्ने आदि कार्य गरेका अनेक उदाहरण पाइन्छन् । राजा मानदेवले मल्लपुरीका सामान्तहरू माथि विजय प्राप्त गरेपछि नै अत्यन्त प्रसन्न भई चाँगुमा गरुडध्वजको स्थापना गरेथे । अक्षय धन दानगरी गुठी राखेका थिए ।[32] निष्काम भावनाले दान धर्म गर्ने पद्धति पनि यहाँ थियो । अनेकन राजा तथा प्रजाहरूले देवताका मन्दिरमा प्रशस्त धन संपत्ति चढाएका हुन्थे । यस्ता धन संपत्तिहरूले देवकोष भरिएको हुन्थ्यो । धार्मिक उत्सव, पर्व आदिमा विशेष रूपले देवताको पूजा गर्ने परम्परा हामीकहाँ छ । यसको लागि प्रशस्त देव गुठीहरू राखिएका हुन्थे । यी गुठीबाट आएको आयस्ताले दैनिक पूजा र पर्व चलाइन्थ्यो । दैनिक पूजा र पर्व चलाएर बाँकी रहेको प्रायः सबै सम्पत्तिहरू देवकोषमा दाखिल गर्ने चलन थियो । देवकोषहरू देवताके मन्दिर भित्र राखिएको हुन्थ्यो । यस्ता देवकोषको विशेष सुरक्षा नभएमा लुटिने डर हुन्थ्यो । यसैले सुरक्षाको दृष्टिले महत्वपूर्ण मानिएको प्राकृतिक किल्लारूपका स्थानमा देवताहरूको स्थापना गरेको देखिन्छ ।

चाँगुनारायणको मन्दिर जल शैल वन दुर्गको रूपमा रहेको छ । यसको उचाई ५,५०० फिट छ । यस डाँडोलाई उत्तर पूर्व देखि दक्षिण पश्चिम सम्म मनमती नदीले घेरेको छ । पूर्वमा महादेव पोखरी देखि लम्बायमान भएर आएको विशाल डाँडोको टुप्पामा यो मन्दिर अवस्थित छ । मन्दिरको दक्षिण तर्फ दुर्गम पहरो रहेको छ ।

चाँगु डाँडोको वरिपरि तीन तहमा वस्तीहरू बसेका छन् । खास गरी मन्दिरको उत्तर पूर्वको वस्ती घना छ ।[33] पहिलो तहको वस्ती, डाँडोको तल्लो भागमा रहेको देखिन्छ । त्यसभन्दा अलि माथि कापाहिटी भन्ने ठाउँमा दोस्रो तहको वस्ती रहेको छ । यी दुवै वस्तीहरू सामान्य गाउँ घरको रूपमा रहे जस्तो देखिन्छन् । परन्तु डाँडाको माथिल्लो तहको वस्ती विशेष प्रकारले बसेको छ । प्रायः सबै घरहरू किल्ला रूपका छन् । घरहरूका मोहोडा मन्दिरतर्फ फर्केका र घरहरू डील डीलमा बनाइएका छन् । अहिले यी वस्तीहरू पातलो भइसकेका छन् तापनि त्यहाँ रहेका भग्नावशेषहरूबाट पहिले यो ठाउँ घना थियो भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

मध्यकालसम्ममा चाँगुले नगरको रूप लिइसकेको थियो ।[34] अहिलेसम्म पनि चाँगुमा १२ टोलहरू बाँकी छन् ।[35] सात सय चाँगु उतिखेरै प्रसिद्ध थियो ।[36]

चाँगुका वरिपरि आठ प्रसिद्ध पीठहरू छन् ।[37] नौ साना ठूला दहहरू[38] र सात श्मसानघाटहरूले यो डाँडो घेरिएको छ ।[39]

मन्दिरलाई चारैतर्फ ठूला पर्खालरूपका सतलले घेरिएको छ । चौघडाभित्र चार दिशामा चार ठूला ढोका छन् ।[40] यी ढोकाबाट सिँढी हुँदै ठाडो ओरालोपछि चाँगुको परिक्रमा-बाटोमा पुगिन्छ । यो बाटोबाट नारायण, किलेश्वर आदिको रथ-यात्रा हुँदा परिक्रमा गराउने परम्परा छ । परिक्रमा बाटोलाई भित्र पारी तेस्रो तहका घरहरू बनेका छन् । आवश्यक पर्ने ढुंगे धारा, इनार र पोखरीहरू बस्तीका वरिपरि नै रहेका छन् ।

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र प्रशस्त हतियारहरू संग्रह गरी राखिएको छ । यी संग्रहित हतियारहरूमा तरवार, खुँडा, खुकुरी, खड्ग, छुरी, दण्ड, भाला, त्रिशूल, घुँयत्रो, धनु, वाँण र केही पुराना तालका बन्दुकहरू पनि छन् । यहाँ संग्रहित केही हतियारहरू लिच्छविकालदेखिके छन् र मल्लकालिक हतियारको संख्या पनि यहाँ कम छैन ।[41]

लिच्छविकालको शुरुदेखि नै चाँगु एउटा बलियो गढ(किल्ला)को रूपमा रहेको थियो । चाँगुस्थित शिवदेव अंशुवर्माको अभिलेखबाट यो कुरा स्पष्ट हुन्छ ।[42] यस्ता गढ (किल्ला) हरूबाट राष्ट्रको रक्षा हुन्थ्यो । राष्ट्र रक्षाको लागि निर्माण गरिने धेरै किसिमका दुर्गहरूको चर्चा प्राचीन ग्रन्थहरूमा पाइन्छ । कौटिल्यले यस विषयमा यस्तो बोलेका छन् :

"चतुर्दिशं जनपदान्ते साम्परायिकं दैवकृतं दुर्गं कारयेत् । अन्तर्द्वीपं स्थलं वा निम्नावरुद्धोदकं प्रस्तरं गुहां वा पार्वतं निरुदकस्तम्बमिरिणं वा धान्वनं खंजनोदकं स्तम्बगहनं वा वनदुर्गम् । तेषां नदीपर्वतदुर्गं जनपदारक्षास्थानं धान्वनवनदुर्गमटवीस्थानम् ।[43]

देशको जनपदको चारै दिशामा युद्धमा काम दिने दैवी (दुर्ग) किल्ला यस्तो बनाउनू कि --

१. औदिक -- जल दुर्ग (क) वरिपरि नदीले घेरिएको बीचमा जमीन भएको।
   (ख) वरिपरि खाड खनेर पानी भरेको बीचमा उठेको जमीन भएको ।

२. पार्वत -- पहाडी (क) पत्थरको पहाडले घेरिएको ।
   (ख) बडे बडे दैवी खाडलले घेरिएको ।

३. धान्वन -- मरुभूमिको (क) पानी घाँसहरू केही नभएको ।
   (ख) बन्जर जमीन भएको ।

४. वनदुर्ग -- (क) दलदल जमीन भएको ।
   (ख) घना झाडी भएर पस्न नसकिने ।

यी दुर्गहरू मध्येमा नदी दुर्ग र पर्वत दुर्ग सङ्कट परेको बखतमा जनपदको रक्षा गर्ने हुन्छ । ... ..."

कोट्टको सीमा निश्चित हुन्थ्यो । किल्लाभित्र ठाउँहेरी गाउँ, नगर-उपनगर आदि बस्ती बसेका हुन्थे । किल्लाका वरिपरि खेतबारीहरू हुन्थे । पानीको लागि विशेष व्यवस्था गरिएको हुन्थ्यो । ठाउँ ठाउँमा इनार, धारा, पोखरीहरू हुन्थे । चारैतिर खाड खनिएको हुन्थ्यो । किल्लालाई नदी, पहरो र पखालिहरूले सुरक्षा गरिएको हुन्थ्यो । किल्लाका सीमाभित्र बस्ने प्रजाहरूका लागि विशेष सुविधा दिइएको हुन्थ्यो । उनीहरूका लागि केही स्थिति बन्देज पनि हुन्थे । यस प्रकारको स्थिति बन्देजलाई "कोट्टमर्यादा"भनिन्थ्यो । चाँगुको शिवदेव-अंशुवर्माको अभिलेखबाट "कोट्टमर्यादा" बारे केही कुराहरू बुझ्न सकिन्छ ।

यसबाट लिच्छविकालको शुरूदेखि नै चाँगु बलियो वन-दुर्गरूपको थियो भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ । त्यसैले यहाँ रूख काट्ने, गोल पोल्ने र दाउरा बेच्न लैजाने कामलाई निषेध गरिएको छ । यस प्रकारको व्यवस्था पछि मल्लकालसम्म पनि कायमै थियो । लिच्छविकालमा झैं मल्लकालमा पनि तात्कालिक राजाहरूले "वन-दुर्गको" रक्षाका लागि आवश्यक व्यवस्था बाँधेका थिए । सो कुरा चाँगुनारायण·स्थानको जगज्जय मल्लको ताम्रपत्रले स्पष्ट गरेको छ । उदाहरणार्थ उक्त ताम्रपत्रको केही अंश यहाँ उद्धृत गरिन्छ ।

"... मयजल गामं पश्चिम चंगुन पूर्व उता गुदानस थ्वते थासस सुयाते छे ग्वयकाव तय मदु, थ्वते थासस, सुनानं सि कायके मदु, स्को चंगुया पंच आदिन देसाल पनि सेन खस, मगल,

ब्राम्हन चेल म्वातन सनं थ्वगुलि थासस सि कायाव सप्वस मिलवनेमदु अथवा सि मिल ओने तु तनुं ग्वम्हन सन ओस्यन लायाव काय माल लायव मकाल सा क टं ४ राजदण्ड याड०, कायदु जुरो सि मिल ओड०म्मयाकेक टं ८ राजदण्ड कायदु जुलो स्कोया पनि से नं चंगुया पनि से नं थ्व गुल गुस राजस फाड०ाव गड०गुल सि कायदु प्थाक सि धेने मदु ... ।"[44] (... मयजल गाउँदेखि पश्चिम चाँगुदेखि पूर्व यति वन डाँडाभित्र कसैलाई पनि घर बनाउन नदिनू । यस ठाउँबाट कसैले दाउरा लिन लान हुँदैन । साँखु चाँगुका पंच आदिले, देसालहरूले, खस, मगर, ब्राम्हण, चाकर चाकरीहरूले यस ठाउँबाट दाउरा लिएर मादगाउँमा बेच्न जान पाउँदैनन्: अथवा दाउरा बेच्न लगेको जसले देख्यो उसले समातेर लिनु पर्छ । समातेर लिएन भने चार रूपैया राजदण्ड लाग्दछ । दाउरा बेच्न जानेलाई आठ रूपैया राजदण्ड लाग्दछ ।)

राजा जगज्जय मल्लले जस्तै जयप्रकाश मल्लले पनि चाँगु गढको सुरक्षाका लागि आवश्यक व्यवस्था गरेका थिए । सो कुरा चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र रहेको ताम्रपत्रबाट हामीलाई स्पष्ट हुन्छ । उदाहरणार्थ उक्त ताम्रपत्रको केही अंश यहाँ पनि उद्धृत गरिन्छ।

"... आ.ओ. नलि यं देश स सुनाणं अन्या ओ यायमदू, स्वयंभू चैत्यमा गर वारावुगर, गोकर्णगर, चंगुगर, वज्रयोगिनिया गर ।। थ्वति देवया स्थानया सिमागर सुनानं सिं छका षुतु द्याड०ाओ कायमद ।। सी. ब्राम्हण अतित पविस्त दुष वियमदू ध्वर माकर वि सुनानं स्याय मदू सेल वन षण्ड गनं मि तय मदू... राजदण्ड मोहो ३२ थ्वति जुरो ।।"[45]

(अबदेखि कान्तिपुर राज्यमा कसैले अन्याय गर्नु हुँदैन । स्वयंभू चैत्य गढ, वारावु गढ, गोकर्ण गढ, चाँगु गढ, वज्रयोगिनी गढ, यति देवस्थानका सिमागढबाट कसैले एक टुक्रा दाउरा सम्म पनि लुकी चोरी काटी लिनु हुँदैन । गाई, ब्राम्हण, अतिथिहरूलाई दुःख दिनु हुँदैन । श्याल, वानर, सर्पलाई कसैले मार्न हुँदैन । चोर जंगल खण्ड आदि ठाउँमा कतै पनि आगो लाउनु हुँदैन । ... राजदण्ड ३२ मोहर हुनेछ ...)

"वनदुर्ग"हरूमा देवता विशेषको स्थापनाले गर्दा राष्ट्रलाई अनेक किसिमको लाभ हुन्थ्यो । देवतास्थानमा राजा तथा प्रजाहरू गइरहने हुँदा चोर, डाँका, लुटेरा र दुश्मनहरू यस्ता ठाउँहरूमा लुक्न पाउँदैन थिए । देवताको पूजा, आरती र स्याहार सुसारको लागि पूजाहारी, टहलुवा आदिले त्यहीं नै घरजम बसाउनु पर्ने आवश्यकता रहन्थ्यो । मानिसहरूको बसोबासको लागि पानी, खेती र पाल्तु जनावरको आवश्यकता हुन्छ । यसको लागि शासकहरूबाट आवश्यक सुविधाको व्यवस्था हुनु पर्थ्यो ।[46] देवस्थल सहित विशेष सुविधा भएकोले यस्ता वस्तीहरूमा मानिसहरूको वढी आकर्षण हुन्थ्यो । निश्चित इलाका खेत, बारी, दाउरा, घाँस, पानी आदि कुराको सुविधाले गर्दा यस्ता वन दुर्गहरू वढी आकर्षक र सुरक्षित हुन्थे ।[47]

देश-रक्षाका लागि यस्ता वनदुर्गहरूको महत्वपूर्ण स्थान रहन्थ्यो । शत्रुहरू नगरभित्र पस्न समर्थ भएमा सारा वासिन्दाहरू रसद पानी लुकाई वनदुर्ग भित्र पस्दथे ।[48] शत्रुहरूसँग लड्न वनदुर्गहरूको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्थ्यो ।[49] यसकारण "वनदुर्ग" ले देवस्थलको मात्र सुरक्षा नगरी राष्ट्रको नै रक्षा गर्दथ्यो भन्ने स्पष्ट छ ।

नेपालका दुई प्राचीन जाति

चाँगुनारायणवारे अध्ययन गर्दा नारायणधर्मसँग सम्बन्ध राख्ने पूजारी तथा टहलुवाहरूका सम्बन्धमा पनि विचार गर्नु आवश्यक छ । यी दुवै (पूजाहारी र टहलुवा) चाँगुनारायणको स्थापनाकालसँग आफ्नो वंशपरंपराको सम्बन्ध भएको कुरामा जोड दिन्छन् । यी दुई वर्गमध्ये एक थरी ब्राम्हण र अर्काथरी ग्वालाहरू छन् । प्राचीन कालदेखि पूजारी र सुसारेको रूपमा एक आर्कोसँग घनिष्ठ सम्बन्ध भएको मान्दछन् । यसकारण यी दुवै जातिलाई चाँगुनारायणको स्थापनाकालसम्म लान सकिने संभावनाका ऐतिहासिक आधारहरूवारे विचार गरिन्छ ।

नेपालमा लिच्छविकालदेखि नै वर्ण व्यवस्था थियो ।[50] यहाँ चारवर्ण अठारजातका गृहस्थीहरू थिए ।[51] उच्च वर्गका ब्राम्हणदेखि शुद्रवर्गमा पर्ने चाण्डालसम्मको यहाँ वसोवास थियो ।[52]

राजा मानदेवले आमा राज्यवतीकासाथ ब्राम्हणहरूलाई दान दिएको वर्णन चाँगुस्थित स्तम्भलेखमा उल्लेख छ ।[53] 'लडाईरूपी यज्ञको आड लिएर दात्रीको धर्म वमोजिम दीक्षा लिएर म वसिरहेकोछु' भन्ने कुरा पनि यस स्तम्भलेखमा परेको छ । लिच्छविकालमा वैश्यहरू पनि थिए । सो कुरा टेवहालस्थित गुहमित्रको अभिलेखवाट थाहाहुन्छ ।[55] नरेन्द्र देवको अनन्त लिङ्गेश्वर अभिलेखमा चाण्डालको उल्लेख आएको छ । यसवाट लिच्छविकालमा शुद्रहरू पनि थिए भन्ने देखिन्छ ।[56] परन्तु यहाँ लिच्छविकालमा चलेको वर्णव्यवस्थालाई लिएर चर्चा गर्ने अभिप्राय मेरो होइन । यहाँत केवल चाँगुनारायणसँग सम्बन्ध राख्ने ब्राम्हण र गोठालाहरूवारे मात्र विचार गर्नु छ ।

नेपालको प्राचीन इतिहाससँग गोपाल वंशीहरूको सम्बन्ध रहेको छ । शुरूमा नेपालको राज्य-व्यवस्था यिनीहरूकै हातमा थियो ।[57] पशुपतिको स्थापना र नेपालको नामकरण गर्ने श्रेय पनि यिनै गोपालहरूलाई छ ।[58] यसैले नेपालका प्राचीन र सशक्त जातिहरूमा गोपालहरूको प्रमुख स्थान रहेको छ ।

नेपालका पहिलो राजा गोपालवंशी थिए । यिनीहरूको राजधानी माता-तीर्थमा थियो ।[59] अहिले पनि मातातीर्थ भेकमा गोपालहरूको बस्ती पाइन्छ । हुनत नेपाल उपत्यकाका अन्य भाग, थानकोट भेक, नरदेवी, चाँगु आदि ठाउँमा पनि गोपालहरू रहेका छन् ।

चाँगुमा नारायणको सुसार गर्ने एकथरी मँटेलहरू छन् । यिनीहरू आफूलाई गोठाला (ग्वाला) का सन्तान भन्दछन् र आफ्ना पुलालाई चाँगुनारायणको उत्पत्ति कालसम्म पुर्‍याउँदछन् । चाँगुमा वैशाख शुक्ल प्रतिपदामा नारायणको रथयात्रा हुन्छ । यस दिन यी ग्वालाहरू राजा भएर राजकीय विधिले नारायणको पूजागर्ने परंपरागत रीति चलेको छ । यस सम्वन्धमा यो विशेष महत्वको कुरा छ[60] यिनीहरूमा प्रचलित कथा र परंपरागत रीति-स्थितिलाई विचार गर्दा यी गोपालवंशीहरूको चाँगुनारायणको स्थापनाकाल देखि नै सम्वन्ध रहेको थियो भन्ने कुरामा विश्वास गर्न सकिने प्रशस्त ठाउँहरू रहेका छन् ।

नेपालको प्राचीन जातिहरू मध्येमा ब्राम्हणवर्गको उल्लेखनीय स्थान रहेको छ । त्यसैले यहाँ ब्राम्हण वर्गको लामो परंपरा छ । लिच्छविकालभन्दा अगाडि ब्राम्हणहरूको अस्तित्व नेपालमा थियो थिएन यसको कुनै उदाहरण पाइएको छैन । तर लिच्छवियुग शुरू भएदेखि नै नेपालमा ब्राम्हणहरूको उपस्थिति थियो भन्ने अनेक संकेतहरू पाइएका छन् ।

नेपालको इतिहासमा पहिलो र महत्वपूर्ण मानिएको चाँगुको स्तम्भलेखमा राजा मानदेवले ब्राम्हणहरूलाई अदाय धन दान दिएको कुरा लेखिएको छ ।[61] वसन्तदेवदेखिका शासनपट्टहरूमा गाउँका मुखिया लगायत ब्राम्हणहरूलाई कुशलमङ्गल सोधी अरू वेहोरा लेखेको पाइन्छ ।[62] लिच्छविकालमा पनि ब्राम्हणहरूको समाजमा प्रतिष्ठा थियो । देवता राजा र राज्याधिकारीले जस्तै ब्राम्हणहरूले राज्यवाट निश्चित भाग पाउँथे ।[63] ब्राम्हणहरू सम्वन्धी कामकार्बाहिको निमित्त "भट्टाधिकरण" नामक छुट्टै अड्डा रहेको थियो ।[64] अनाथ ब्राम्हणहरूको मृत्युपछि दाह संस्कारको लागि "ब्राम्हण सानात्थ्य गोष्ठी" हरू थिए ।[65] ब्राम्हण-वर्गको पठनपाठन र भौतिक सुख सुविधाको लागि लिच्छविकालमा ब्राम्हण गोष्ठीहरू रहेका थिए ।[66] यसवाट लिच्छविकालको शुरूदेखि नै नेपालमा ब्राम्हण-समाज रहेको छ भन्ने देखिन्छ ।

लिच्छवि-काल पछि पनि यहाँ ब्राम्हणहरूको उल्लेख आएकोछ ।[67] मध्यकालका कतिपय घटनाहरूमा प्रसंगवस ब्राम्हणहरूको चर्चा पाइन्छ ।[68] जयस्थितिमल्ललाई राजकाजमा सहयोग गर्ने शिवदास नामक उपाध्याय ब्राम्हण थिए । यिनको उल्लेख गोपालवंशावलीकारले गरेका छन् ।[69] पछि मल्लाकालमा ब्राम्हणहरूको भूमिका के कस्तो रहेको थियो भन्ने कुरा यहाँ लेखिरहनु आवश्यक छ जस्तो मलाई लाग्देन ।

वर्तमान नेपालमा तीन प्रकारका ब्राम्हण वर्ग पाइन्छन् । पहिलो वर्ग पूर्वेली (पूर्विया) ब्राम्हणहरूको छ । जसको संख्या अरू ब्राम्हणको भन्दा निकै धेरै छ । अर्को वर्ग कुमाई ब्राम्हणको हो । त्यसपछि मात्र यहाँ मैथिली ब्राम्हणको क्रम देखा पर्दछ । यी तीन थरी ब्राम्हणहरूमा लिच्छविकालदेखि आएको ब्राम्हण-वर्ग कुन थियो त्यसवारे विचार गर्नु प्रसङ्ग मिल्दो हुने छ ।

लिच्छविकालमा ब्राम्हणहरूको थर लेख्ने परम्परा थिएन । त्यसैले यहाँ त्यतिवेला कुन्कुन थरका ब्राम्हणहरू थिए भन्ने कुरो बुझ्न सकिएको छैन । मध्यकालताका पनि ब्राम्हणहरूको थरको कुनै उल्लेख पाइँदैन । परन्तु ब्राम्हणलाई बुझाउने उपाध्याय पद वा उपाधि मध्यकालदेखि नै प्रचलित थियो ।[70]

नेपालमा उपाध्याय भनिने एकथरी वहुसंख्यक ब्राम्हणहरू विद्यमान छन् । जसलाई यहाँका वासिन्दाहरू पूर्वेली वा पूर्विया भन्दछन् । मध्यकालदेखि नै यिनीहरूको वंश परम्परा यहाँ देखापर्दछ ।[71] यी ब्राम्हणहरू, नेपाल उपत्यकाका प्राचीन जाति मानिने नेवार वर्गका गुरु र पुरोहित हुँदै आएका छन् । मध्यकालदेखि नै राज गुरु वा पुरोहितहरू उपाध्याय ब्राम्हणहरू नै थिए । मल्लकालको पूर्वार्धमा नै यी राजगुरु वा पुरोहितहरूलाई राजोपाध्यायको उपाधि दिइएको थियो ।[72] श्री ५ राजेन्द्रविक्रम शाहको राज्यकालसम्म राजगुरु र पुरोहित भएर पूर्विया ब्राम्हणहरू पनि रहेका थिए ।

नेपाल उपत्यकाका कतिपय प्रसिद्ध वैष्णव देवता लिच्छविकालमा पनि सम्मानित थिए ।[73] चाँगुनारायण आदि चार नारायण, बूढानिलकण्ठ तथा बिष्णुगुप्तले स्थापना गरेका पशुपतिपारिका विष्णुमूर्ति, लिच्छविकालमा पनि विशेष सम्मानित देवताहरूमा पर्दथे । यिनीहरूको नैमित्यिक तथा पर्वपूजा गर्ने प्रथा लिच्छविकालदेखि नै चलेर आएको छ । यी प्रसिद्ध वैष्णव पीठहरूमा उहिलेदेखि नै पूर्विया भनिने उपाध्याय ब्राम्हणहरूले नैमित्यिक पूजा गर्दै आएका छन् ।[74] चाँगुनारायणको पूजारी आफूलाई सुदर्शन ब्राम्हणको सन्तान मान्दछन् र आफ्ना पुर्खाहरूलाई नारायणको स्थापनाकालसम्म पुऱ्याउँदछन् ।[75] नेपालमा यति लामो वंशपरम्परा चल्दै आएको इतिहास अरू ब्राम्हणवर्गमा पाइँदैन । यस विषयमा यो विशेष महत्वको कुरा छ ।

यी ब्राम्हणलाई भनिने पूर्वेली वा पूर्विया शब्द पनि यस विषयमा वडो अर्थपूर्ण छ। पूर्व शब्दले दुई कुरालाई संकेत गरेको हुन्छ । पूर्व शब्दको एउटा अर्थले दिशावोध गराउँदछ भने अर्को अर्थले प्राचीनकाललाई बुझाउँदछ ।[76] यसकारण यहाँका वासिन्दाहरूले मिथिलावाट आएका ब्राम्हण वर्गलाई मैथिली, कुमाउँवाट आएका ब्राम्हणलाई कुमाई भनि उनीहरूको पूर्वी स्थानलाई परिलक्षित गरे झैं पूर्वकालदेखि नै यहाँ वंशपरम्परागत अवच्छिन्न रूपमा रहेका ब्राम्ह-

ण भएकाले पूर्वेली वा पूर्विया भनेका हुन् जस्तो भनाई लाग्दछ । तर यस विषयमा बढी खोजी गर्नु आवश्यक छ ।

चाँगुनारायणको स्थापनाकालदेखि आफ्नो वंशपरम्परागत सम्बन्ध भएको कथा बोकेर बसेका दुई जातिहरु चाँगुमा विद्यमान छन् । तिनीहरुको जातित्व शास्त्रको दृष्टिले खोजी गर्नु आवश्यक भएको छ । किनकि नेपालको प्राचीन इतिहाससँग गोपालहरुको सम्बन्ध गाँसिएको छ। त्यस्तै लिच्छविकालको शुरुदेखि नै यहाँ ब्राम्हणहरुले समाजमा प्रतिष्ठा पाइसकेका थिए । यसैले नेपालका प्राचीन जातिहरुमा यी दुवै जातिहरुको सम्बन्ध रहेको कथा सर्द आउनुमा कारण स्पष्ट देखिन्छ । यसबाट उपाध्याय ब्राम्हणहरुलाई पूर्विया भन्नुमा के हेतु रहेको थियो भन्ने पनि स्पष्ट हुन्छ ।

-----०००-----

टिप्पणी

[1] महाभारत वनपर्वको "पुलस्त्य तीर्थ यात्रा"" प्रसंगमा नेपालका कतिपय प्रसिद्ध तीर्थस्थलहरूको वर्णन प्राप्त भएको छ। त्यसमध्ये गण्डकी, शालग्राम (मुक्तिक्षेत्र), माहेश्वरी धारा (त्रिशूली), माहेश्वरपुर (पशुपति), चंपकारण्य (चागु), कुशिकस्याश्रम (कुशेश्वर दुम्जा) कौसिकी, अरुण, गौरीशंकर हिमाल र कोकामुख आदि विशेष उल्लेखनीय छन् । नेपालका प्रसिद्ध तीर्थस्थलहरूको यो प्राचीन प्रसंगको उल्लेख आजसम्म कसैले गरेजस्तो मलाई लाग्दैन ।

गण्डकीं तु समासाद्य सर्वतीर्थ जलोद्भवाम् ।
वाजपेयमवाप्नोति सूर्यलोकं च गच्छति ।।११३।।
ततो विशल्यामासाद्य नदीं त्रैलोक्य विश्रुताम् ।
अग्निष्टोममवाप्नोति स्वर्गलोक च गच्छति।।११४।।*
आदित्या वसवो रुद्रा जनार्दनमुपासते ।
शालग्राम इतिख्यातो विष्णुरद्भुत कर्मकः।।१२४।।
अभिगम्य त्रिलोकेशं वरदं विष्णुमव्ययम् ।
अश्वमेधमवाप्नोति विष्णुलोकं च गच्छति।।१२५।।
अथ माहेश्वरीं धारां समासाद्य धराधिप ।
अश्वमेधमवाप्नोति कुलं चैव समुद्धरेत ।।११७।।
अथ जेष्टिलमासाद्य तीर्थं परम दुर्लभम् ।
तत्रोष्य रजनीमेकां गोसहस्त्रफलं लभेत् ।।३४।।*
माहेश्वरपुरंगत्वा अर्चयित्वा वृषध्वजम् ।
इप्सितांल्लँभते कामानुपावासान्न संशयः ।।१२६।।
ततोगच्छेत राजेन्द्र चम्पकारण्यमुत्तमम् ।
तत्रोष्य रजनीमेकां गोसहस्त्रफलं लभेत् ।।१३०।।
ततस्तु वामनं गत्वा सर्वपाप प्रमोचनम् ।
अभिगम्य हरिंदेवं न दुर्गतिम वाप्नुयात ।।१३३।।
कुशिकस्याश्रमं गच्छेत्सर्व पाप प्रमोचतम् ।।१३१।।
कौशिकीं तत्र गच्छेत महापापप्रणाशिनीम् ।
ततो गच्छेत राजेन्द्र कौशिकस्य मुनेर्ह्रदम् ।।१४२।।
यत्र सिद्धिं परां प्राप्तो विश्वमित्रोथ कौशिकः ।
ततो गच्छेत धर्मज्ञ तीर्थ सेवन तत्परः ।
शिखरं वै महादेव्या गौर्यास्त्रैलोक्य विश्रुतम् ।।१५१।।
ताम्रारुणं समासाद्य ब्रम्हचारी समाहितः ।
अश्वमेधमवाप्नोति ब्रम्हलोकं च गच्छति ।।१५४।।
कालीकासंगमे स्नात्वा कौशिक्यरुणयोगतिः ।
त्रिरात्रोपोषितो राजन्सर्वपापैः प्रमुच्यते।।१५६।।
कोकामुख मुपस्पृश्य ब्रम्हचारी यतव्रतः ।

जातिस्मरत्वमाप्नोति दृष्टमेतत्पुरातनै

महाभारत वनपर्वको ८४ अध्याय

*विशल्या र जेष्ठिल नदीको उल्लेख पशुपति पुराणमा पनि आएको छ, जस्तै -

उत्पादिता विशालेन नदी यस्मात् प्रकीर्तिता ।
कावेरा चेति विख्यातं शिवक्षेत्रं भविष्यति ।।१६।।

पशुपतिपुराण २२ अध्याय ।

जेष्ठिलां च नदीं पुण्यां पुण्यां शोकवतीं तथा ।
पश्य तीर्थान्यनेकानि मत्प्रभावागतानि च ।।२१।।

पशुपतिपुराण १५ अध्याय ।

[2] "... ।। तत्रान्तरे श्रीभृङ्गारेश्वरी भट्टारिका श्लेष्मान्तक: वन विहरति गोपालो वभूव: ।। तत पश्चात् गोलाखात: गोग्रामस्य आगमेन, नेपनामा गोलकस्य । वहुरी नाम कपिलगावो, वाग्मती तीरे स्वयन्दिन प्रतिगत्वा, भुशीरपू जके, क्षीर धारा तेन संशिके भु-प्रदेशे । गोपालेन दृष्ट्वा: खनित्वा च: श्रीमत्पशुपति भट्टारक प्रादुर्भूत: " ।।

(गो. वंशावली पृ.१७)

[3] "... तत पश्चात् गोपाल महिषपाल निर्ज्जित्य किराजराजा प्रवर्तन:" ।।

(गो. वंशावली पृ.१७ख)

[4] "राजा श्रीहरिदत्त वर्मा वर्ण १६ ।। तेनहि चतुरिखर प्रदेशे भगवत विष्णु भट्टारकस्य देवालयं सम्पूर्ण कृतवानितुं ।।" (गो. वं.पत्र २० क वाट)

"श्री हरिदत्त वर्मा राजा येस राजाले इचंगु चागुनारायण फरपिं सिखरनारान, विसंखुनारान इचारे नारायणका देवल वनाया" (यस ग्रन्थका लेखकको संग्रहमा भएको गुरुवंशावलीवाट)

[5] अभिलेख संग्रह भाग ६ को पृष्ठ २६ - संशोधन मण्डल २०२०, काठमाण्डौं ।

[6] लिच्छवि कालका अभिलेख पृष्ठ ४१४-४१८, धनवज्र वज्राचार्य, नेपाल र एशियाली अध्ययन संस्थान, २०३०, काठमाण्डौ ।

[7] (१) श्री हरिदत्त वर्मा राजा त्येसराजाले इचंगु चागुनारायण फरपिं सिखर नारान इचारे नारायणका देवल वनाया । (२) श्री वसुदत्त वर्मा राजा । (३) श्रीपति वर्मा राजा । (४) श्री शिववृद्धि वर्मा राजा । (५) श्री वसन्तदेव वर्मा राजा । (६) श्री शिवदेव वर्मा राजा । (७) श्री वृषदेव वर्मा राजा ।

(यस ग्रन्थका लेखकको संग्रहमा भएको गुरुवंशावलीवाट)

[8] "श्री मानदेव वर्ण ४१ तेन... स्वनामेन मानविहार प्रतिष्ठित (गो.वंशावलीको २०-२१ पत्रवाट) लिच्छविकालका धेरैजसो अभिलेखहरूमा मान विहारको उल्लेख पाइन्छ । "श्री मान विहारे" हेर्नुहोस् मानदेवताकाको स्वयम्भूको अभिलेख, धनवज्र वज्राचार्य - लिच्छविकालको अभिलेख, पृष्ठ ७५ ।

[9] ... वज्राचार्य उही

[10] हाल साले मात्र झुमाखाल (मूलपानी) मा पानीको लागि कुलो खन्दा एउटा पोखरी फेला प-यो । त्यसको अलि माथि तिर "यल सिङ्ग्" नामक ठाउँमा यज्ञवेदीको अवशेष

र मोतीको लागि प्रयोग भएका बुट्टेदार टुप्पानेर प्वाल पारिएका काठका सम्वाहक प्राप्त भएका छन् ।

[11] परिशिष्ट १ संख्याको अभिलेख ।

[12] परिशिष्ट १ संख्याको अभिलेख ।

[13] धनवज्र वज्राचार्य, लिच्छविकालका अभिलेख, पृष्ठ १५८–१६२ ।

[14] "... दुतको याज्ञिक विरोचन गुप्त" धनवज्र वज्राचार्य, लिच्छविकालका अभिलेख, पृष्ठ ६२ ।

[15] धनवज्र वज्राचार्य, लिच्छविकालको अभिलेख, पृष्ठ १५८–६२ ।

[16] उही पृष्ठ १३८ ।

[17] (चन्डोलको वराह मूर्ति) वराहयात्राको उल्लेख अनन्त लिङ्गेश्वरको अभिलेखमा आएको छ । बूढानिलकण्ठ भेकको नरसिंह देव र लाजिम्पाट र तिल गंगास्थित विष्णुविक्रान्तका मूर्तिहरू (नरसिंहदेव र वाग्मती वारिकादेव (त्रिविक्रम) को उल्लेख हाँडिगाउँस्थित संवत् ३२ को अंशुवर्माको अभिलेखमा आएको छ ।

[13] " दोलाशिखर स्वामिन" पु ६ प २, धनवज्र वज्राचार्य, लिच्छविकालको अभिलेख, पृष्ठ ३२० ।

[19] परिशिष्ट संख्या १ को अभिलेख ।

[20] ॐ तर्जन्या कर्णकण्डूत्युपशमनकृतोन्मीलितार्धेक्षणस्य
श्रीनि: सङ्गोपगूढस्तनकलशयुगस्पर्शरोमाञ्चितस्य
मायासुप्तौ स्थितस्य स्फुटजलधिजलदालिताङ्गस्य शौरे:
भूयात्पर्यस्तहस्तस्थगितमुखशशि श्रेयसे जृम्भितं व:
भीमार्जुनदेव र जिष्णुगुप्तको अभिलेख, धनवज्र वज्राचार्य, लिच्छविकालका अभिलेख, पृष्ठ ४३३
ॐ सम्यक्प्रभावगुणविस्तरमन्त्रभाजां न ज्ञेयतामुपगतो नृसुरासुराणाम्
तोयाशये भुजगभोगवरप्रसुप्तो विष्णु: सर्वो दिशतु दिव्यसुखानि नित्यम्
भृङ्गारेश्वर, भीमार्जुन देव र विष्णुगुप्तको अभिलेख, वज्राचार्य, पृष्ठ ४४८ ।
ॐ अनन्तनागाधिप भोग भासुरे जलाशये शान्ततमम्मनोहरम्
यटङ्गालहिटीको भीमार्जुनदेव र विष्णुगुप्तको अभिलेख, वज्राचार्य, पृष्ठ ४४२ ।

[21] परिशिष्ट संख्या ६ को अभिलेख ।

[22] परिशिष्ट संख्या ५ को अभिलेख ।

[23] धनवज्र वज्राचार्य, लिच्छविकालका अभिलेख, नेपाल र एशियाली अध्ययन संस्थान, २०३० ।

[24] मोहन प्रसाद खनाल, लिच्छविकालको प्रशासन व्यवस्था, सन्दर्भ अंक १ को पृष्ठ

[25] महाभारत, वनपर्वको ८४ अध्याय, १३०-१३३ ।

[26] परिशिष्ट संख्या १४,१४० को अभिलेख । [27] परिशिष्ट संख्या १-४ को अभिलेख ।

[28] धनवज्र वज्राचार्य, लिच्छविकालका अभिलेख, पृष्ठ १८३ ।

[29] परिशिष्ट संख्या १-४ को अभिलेख ।

[30] हिमवत् खण्ड, अध्याय १२४ को श्लोक संख्या ५२-५६ ।

[31] हिमवत् खण्ड, अध्याय १२४ को श्लोकसंख्या ५६-५७ र नेपाल महात्म्य अध्याय २ को श्लोक संख्या ३-६६ र ३ अध्यायको २६-७१ ।

[32] परिशिष्ट संख्या १ को अभिलेख ।

[33] परिशिष्ट संख्या ४ को अभिलेख ।

[34] परिशिष्ट संख्या १५० को अभिलेख ।

[35] (१) गां ढोकाटोल, (२) कुन्छें (इकुटोल), (३) कोटलचिटोल, (४) जगती (नारायणस्थानको चौघडा), (५) वलंपुटोल, (६) आगंछे टोल, (७) कोत्छे टोल, (८) चुकटोल, (९) कोठू टोल, (१०) कापाछिंटी टोल, (११) मिलास्वाट टोल ।

[36] परिशिष्ट संख्या १६३ को अभिलेख ।

[37] (१) शंख, चक्र, (२) गणपति, (३) नाटेश्वर, (४) चण्डभैरव, (५) कान्तिभैरव, (६) डुमाजु, (७) यता भट्टारीका, (८) सरस्वती गरी जम्मा यहाँ आठ सिद्धिपीठहरू छन् ।

[38] (१) इकुदह, (२) ग्वाल दह, (३) वांदह, (४) डुगीदह, (५) शंखदह, (६) अजिदह, (७) धनचा दह, (८) फादह, (९) कालीदह आदि नौ साना ठूला दहहरू चाँगु वरिपरि रहेका छन् ।

[39] (१) दांफो श्मसान, (२) ज्योति लिङ्गेश्वर श्मसान, (३) शंखदह श्मसान, (४) कुनी वाराही श्मसान, (५) कान्तिभैरव श्मसान, (६) कागे दोभान, (७) टेपेकुं दोभान श्मसान आदि ७ श्मसानहरू ।

[40] हाल दक्षिणतर्फको सतल र ढोका भत्किएका छन् ।

[41] परिशिष्ट संख्या १३२ को अभिलेख ।

[42] परिशिष्ट संख्या ४ को अभिलेख ।

[43] केशवराजअर्याल, कौटिल्यको अर्थशास्त्र - तीन अध्यायको २१ प्रकरण, नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०२४, काठमाण्डौ ।

[44] परिशिष्ट संख्या १८२ को अभिलेख ।

[45] परिशिष्ट संख्या १६० को अभिलेख ।

[46] परिशिष्ट संख्या ४ को अभिलेख ।

[47] परिशिष्ट संख्या ४ को अभिलेख ।

[48] गोपाल वंशावली २६ पत्र ।

[49] गोपाल वंशावली २६ पत्र ।

[50] धनवज्र वज्राचार्य, लिच्छविकालका अभिलेख, पृष्ठ ५३० ।

[51] उही पृष्ठ ६१ ।

[52] उही पृष्ठ ४८६ ।

[53] उही पृष्ठ १३ ।

[54] उही पृष्ठ १२ ।

[55] उही पृष्ठ ५१ ।

[56] उही पृष्ठ ४८६ ।

[57] गोपाल वंशावली १७ ख ।

[58] उही ।

[59] नयनाथ पौडेल, भाषा वंशावली, पृष्ठ ४६, नेपाल राष्ट्रिय पुस्तकालय, २०२०,काठमाण्डौं ।

[60] यसै ग्रन्थको पछि आउने पृष्ठहरू ।

[61] परिशिष्ट संख्या १ को अभिलेख ।

[62] "ग्रामे निवासोपगतान् ब्राम्हणपुरस्सरान... प्रधानान्ग्राम कुटुम्बिन:" थानकोट आदिनारायणको वसन्तदेवको अभिलेख ।

"ग्रामे यथा प्रधानब्राम्हणपुरस्सरान् सव्वानिव कुटुम्बिन: कुशलम्पृष्टवा मानयति" चौकिटारको गणदेव भौमगुप्तको अभिलेख । धनब्रज वज्राचार्य, लिच्छविकालका अभिलेखको पृष्ठ ६१ र १८७ ।

[63] "ब्राम्हणानां पु. १" उही पृष्ठ ३२१ ।

[64] उही पृष्ठ २६०, ४२३, ५५८, ५६४ ।

[65] उही पृष्ठ २८३ ।

[66] उही पृष्ठ २८३ ।

[67] परिशिष्ट संख्या १४ को अभिलेख ।

[68] गोपाल वंशावली ।

[69] गोपाल वंशावली ।

[70] परिशिष्ट संख्या १४ को अभिलेख ।

[71] गोपाल वंशावली ५४ ख र ५६६ को पत्र ।

[72] परिशिष्ट संख्या ६५ को अभिलेख ।

[73] वज्राचार्य, लिच्छविकालका अभिलेख, पृष्ठ ३२० । विष्णु मूर्तिका पूजाहारी सबै उपाध्याय ब्राम्हणहरू नै रहेका छन् ।

[74] चाँगुनारायण, इचंगु नारायण, शिखर नारायण, विसंखु नारायण, बूढानिलकण्ठ र पशुपति पारी राम चन्द्र भनिने विष्णु मूर्तिका पूजाहारी सबै उमाध्याय ब्राम्हणहरू नै रहेका छन् र यिनीहरूको वंशपरंपरा पनि त्यति नै पुरानो छ ।

[75] हेर्नुहोस् यसै ग्रन्थको पछि आउने पृष्ठहरू ।

[76] "पुंस्यादि: पूर्वपौरस्त्यप्रथमाद्या अथाऽस्त्रियाम्" "पूर्वोऽन्यलिङ्ग: प्रागाह पुंबहुत्वेऽपि पूर्वजान्" अमरकोश ३।१।८०-३।४।१३३ ।

[illegible]
१०७७

ऐतिहासिक पृष्ठभूमिम

ऐतिहासिक पृष्ठभूमिमा चाँगुका कलाकृति

चाँगुनारायणस्थानमा विभिन्न कालका कलाकृतिहरू रहेका छन् । नेपालको प्राचीन कालदेखि वर्तमानकालसम्मका कलाकृतिहरूका अनौठो भण्डार चाँगुनारायणस्थानमा विद्यमान छ। यहाँका कला र वास्तुकलामा प्राचीनकालदेखिकै नेपालीपनको परम्परागत शैलीका नमूनाहरू दृष्टिगोचर हुन्छन् । यसैले चाँगुनारायणको वर्तमान रूप विभिन्न कालका कलाकृतिहरूको संमिश्रणवाट तयार भएको छ ।

चाँगुनारायण मन्दिरको पहिलो निर्माण गर्ने श्रेय पूर्वलिच्छविकालका राजा हरिदत्तवर्मालाई छ । यिनले चाँगुनारायण लगायत चारै नारायणका मन्दिरको निर्माण गराएथे ।[1] हरिदत्तपछि उनका उत्तराधिकारी वसुराज राजा भए ।[2] यिनलाई सम्झाउने कुनै कलाकृतिका उल्लेख चाँगुका सम्बन्धमा पाइएको छैन । परन्तु तुपुन्न द्रङ्गका नारायणको नैमित्तिक पूजाको लागि वसुराजले आवश्यक व्यवस्था गरिदिएका थिए । सो कुरा केवलपुर स्थित ध्रुवदेव र जिष्णुगुप्तको अभिलेखले स्पष्ट गरेको छ ।[3]

वसुराजपछिका राजाहरूमा वृषदेवको नामको ऐतिहासिक महत्व छ । राजा मानदेवले आफ्नो वंशक्रम लेखाउँदा वृषदेवदेखि उठान गराएका छन् ।[4] पशुपति स्थित जयदेव द्वितीयको अभिलेखमा पनि वृषदेवदेखि मात्र वंशक्रमको फिरिस्त दिइएको छ ।[5] लिच्छविकालका दुई प्रख्यात् अभिलेखमा वृषदेवको विशेष वर्णन गरिएको छ । यसबाट पूर्वलिच्छवि राजाहरूमा वृषदेवको विशेष स्थान रहेको थियो भन्ने देखिन्छ । यस भन्दा वढी उनी चर्चित हुनमा के हेतु रहेको थियो भन्न चाहिं सकिदैन ।

वृषदेवपछि शङ्करदेव राजा भए । शङ्करदेव शत्रुहरूले आँक्न नसक्ने तेजिला र पराक्रमी राजा थिए । शङ्करदेवलाई मुलुकको वढीवढाउ गराउने, दानी, गौरवशाली, ऐश्वर्यद्वारा ठूलो यश कमाएका र सिंहजस्ता भनि चाँगुस्थित स्तम्भलेखमा वर्णन गरिएको छ ।[6] यस वर्णनवाट शङ्करदेवको राजनैतिक चरित्रवारे केही कुरा बुझ्न सकिन्छ ।

शङ्करदेवपछि उनका छोरा धर्मदेव राजा भए । आफ्नो कुल परम्परावाट आएको राज्यलाई नीति शास्त्रबमोजिम धर्मदेवले राम्ररी शासन चलाएथे ।[7] यिनी धार्मिक प्रकृतिका राजा थिए । वैदिक विधि अनुसार धर्मदेवले धेरै यज्ञयागादिहरू गरेथे ।[8] यी यज्ञयागादि ग-

रेका राम्रा अग्ला अग्ला मौलाहरूले देश सिंगारिएको थियो भन्ने भाव चाँगुको अभिलेखमा परेको छ ।[9]

चाँगुको स्तम्भलेखअनुसार राजा धर्मदेवको मृत्यु अकस्मात् भएथ्यो । त्यतिवेला रानी राज्यवती देवताको पूजामा व्यस्त थिइन् । अकस्मात् राजाको मृत्यु भएको खबरले रानी राज्यवती पिरले लत्रयास्स परिन् । नोकरचाकरहरू विलखवन्द परे । रानीको होस नै ठेगानमा भएन ।[10] राजाको मृत्युको खबर रानीले अरूबाट पाइन् । मानदेवले वाबुको मृत्यु भएको खबर आमावाट पाए भन्ने कुरा यस स्तम्भलेखवाट स्पष्ट हुन्छ ।[11]

राजा धर्मदेवको मृत्यु अकस्मात भएथ्यो भन्ने भाव चाँगुस्थित अभिलेखमा परेको छ । यो रहस्यमय घटना कसरी घट्यो भन्नेवारे कुनै कुरा खुल्दैन । परन्तु गोपाल वंशावली आदि केही वंशावलीमा अज्ञानतावस मानदेवले आफ्ना वाबुको वध गरे भनी लेखिएको छ ।[12] वंशावलीहरूमा यस प्रकारको घटना किन लेखियो यो विचारणीय कुरा छ ।

मानदेव गद्दीमा वसेको लगतैपछि पूर्व पश्चिमका सामन्त राजाहरूले विद्रोह गरेथे । यसताका कुनै कारणवस राजधानीमा गडवडी भयो वा शासकहरूको घर-झगडा भएमा वरपरका अधिनस्थ सामन्त राजाहरूले विद्रोह गरी स्वतन्त्र हुने चेष्टा गर्दथे । यहाँ पनि राजा धर्मदेवको अकस्मात् मृत्यु भएको र नयाँ राजा मानदेव गद्दीमा वसेको खबर पाएकाले सामन्त राजाहरूले स्वतन्त्र हुने चेष्टा गरेको संकेत यस अभिलेखले गरेको छ । यसवाट राजा धर्मदेवको मृत्यु अज्ञानतावस मानदेवको हातवाट भयो भन्ने वंशावलीको वाक्यलाई अनास्था गर्न सकिदैन ।

धर्मदेवको मृत्युपछि मानदेव गद्दीमा वसे । राजा हुँदा मानदेव भरखरका युवक थिए । मानदेवले वाबु धर्मदेववाट विधिपूर्वक शस्त्रविद्या पाएका थिए ।[13] राजा मानदेव पानीदार पराक्रमी, धैर्यवान, शहनशील र अत्यन्त सुन्दर थिए भन्ने भाव चाँगुको स्तम्भलेखमा परेको छ।[14]

मानदेव गद्दीमा वस्ना साथै पूर्व पश्चिमका सामन्त राजाहरूले आफू स्वतन्त्र हुने चेष्टा गर्न लागे । यो देखि राजा मानदेव सामन्त राजाहरूलाई दमन गर्न आमा राज्यवतीसँग विदा भई पूर्व दिशातर्फ लागे ।[15] मानदेवको पराक्रमले पूर्व दिशाका सामन्तहरूलाई कज्याए । हुकुममा तामेल रहने तिनीहरूलाई थमौती गरी राजा पश्चिमतर्फ फर्किए ।[16]

शुरूमा पश्चिमका मल्ल सामन्तहरूले मानदेवको कुनै वास्ता गरेनन् । त्यसपछि राजा मानदेवले आफ्ना मामालाई फौज साथ मल्लपुरी घेर्न पठाए । कसिएका सैयौं असल हात्ती, घोडा लिई गण्डकी नदी तरेर मल्लपुरीमा आक्रमण गरे ।[17] मल्लपुरी विजयपछि मानदेवले आमासहित भएर ब्राम्हणहरूलाई धन दिए तथा चाँगुनारायणमा दान धर्म गरी गरुडध्वजको स्थापना गरेथे ।

राजामानदेवको राज्यकालमा निरपेक्षाले आफ्ना स्वर्ग गएका बाबु आमाको प्रतिमा बनाई स्थापना गरेका थिए ।[18] त्यस्तै यसैताका सानो पोखरी बनाई प्रतिष्ठा गरेको एउटा अभिलेख पनि पाइएको छ ।[19]

राजामानदेवपछि उनका छोरा महिदेव गद्दीमा बसे । महिदेवपछि बसन्तदेव राजा भए । यसपछि शिवदेव प्रथमसम्मका राजाहरूलाई सम्झाउने कुनै कलाकृति चाँगुमा पाइएका छैनन् ।

लिच्छवि राजा शिवदेव र अंशुवर्माको शासनकालमा चाँगु किल्लाको लागि विशेष व्यवस्था बाँधी एउटा शिलापट्ट चाँगुमा राखिएको छ ।[20] चाँगुको यस अभिलेखबाट कोट्ट मर्यादा सम्बन्धी केही कुरा बुझ्न सकिन्छ । लिच्छविकालको शुरुदेखि नै चाँगु वनदुर्ग रूपको थियो । यहाँ अघिदेखि नै वस्तीहरू वसेका थिए । किल्लाभित्र खेती पनि गरिन्थ्यो र यसको सीमाना निश्चित थियो भन्ने कुरा चाँगुस्थित अभिलेखबाट स्पष्ट भएको छ ।[21]

कोट्टमर्यादा सम्बन्धी पहिलेको स्थिति वन्देजलाई कायम राखी केही नयाँ सुविधा प्रदान गरी यो शिलापट्ट राखिएको छ । "... आदरपूर्वक हुकूम भए अनुसारके मर्यादा भित्र रही तिमीहरूले खुशीतुल्याएका हाम्रा पुर्खाहरूले चार किल्ला छुट्याइएको, कोट्टको सबै स्थितिवन्देजले युक्त भएको हुनाले चाट भटले पस्न नपाउने गरिएको यो कोट्ट तिमीहरूलाई वस्न र खेतीपाती गर्न दिइएको थियो । आफ्ना कीर्तिरुपी किरणका समूहले दिशाका छेउ-छेउसम्म ढाकेका ... श्रीसामन्त अंशुवर्माले हाम्रा हजुरमा विन्ति चढाएका हुँदा हामीबाट यिनको मर्यादा राख्न र तिमीहरू उपरको दयाले पनि उनैसँग मिली उक्त कोट्टको उत्तर पूर्वपट्टी तलतिर दक्षिण राजकुल र मुण्डिराजकुलको जग्गासँग साटी अघिदेखि खाइपाइ आएको पनि सँगै गाभी खुशीसाथ यो सनद शिलापत्र गरी तिमीहरूलाई दिइएको छ ।"[22] यसबाट प्राचीनकालदेखि नै वनदुर्गको संरक्षण र सुरक्षा गर्ने नीति तात्कालिक शासकहरूले लिएका थिए भन्ने देखिन्छ ।

संवत् ५२६ सम्म शिवदेव र अंशुवर्माले संयुक्त शासन गरेका थिए । त्यसपछि अंशुवर्माको मात्र एकलौटी शासन चल्यो ।[23] अंशुवर्मा कुशल शासक थिए । देशमा स्थिति मर्यादा कायम गर्नेपट्टी यिनको ध्यान गएथ्यो । यिनले बाँधेका स्थिति मर्यादासम्बन्धी दुई अभिलेखहरू हाडिगाउँ स्थित डवलीमा रहेका छन् ।[24]

अंशुवर्माले आफ्नो प्रशस्तिमा "भगवत्पशुपति भट्टारक पादानुगृहीतो"(पादानु ध्यातो) (भगवान पशुपति भट्टारकको पाउको अनुग्रह पाएका) भनि लेखाएका छन् ।[25] यसबाट अंशुवर्माको विशेष झुकाव शैव धर्ममा थियो भन्ने देखिन्छ । अंशुवर्माभन्दा अघिसम्म नेपालमा राजकीय धर्मको रूपमा वैष्णव धर्मले स्थान पाएको थियो ।[26] तर अंशुवर्माको उदयपछि नेपालको राज-

कीय धर्मले वैष्णव धर्मको सट्टा शैव धर्मलाई ग्रहण गऱ्यो । सो कुरा तात्कालिक अभिलेखहरूको अध्ययनबाट स्पष्ट हुन्छ ।

अंशुवर्मा व्यक्तिगत रूपमा शैव थिए । सो कुरा अंशुवर्माले लिएका प्रशस्तिबाट थाहा पाइन्छ । तर लिच्छविकालका अरू शासकमा झैं उनीमा पनि धार्मिक सहिष्णुता थियो । शैव, वैष्णव र बौद्ध धर्मलाई समकक्षमा राखी अंशुवर्माले आदर देखाएका छन् । सो कुरा संवत् ३२ को हाँडिगाउँ स्थित उनको अभिलेखबाट थाहा पाइन्छ ।[27]

चाँगुनारायणको मूर्ति प्रारम्भदेखि नै सुवर्ण निर्मित गरुडासन रूपको थियो । अंशुवर्माको समयसम्म आइपुग्दा यो मूर्ति जीर्णप्राय: भै सकेको देखिन्छ । संवत् ३१ माघशुक्ल त्रयोदशी आदित्यवारका दिन अंशुवर्माले गरुड सहित चाँगुनारायणको मूर्तिको जीर्णउद्धार गरेथे ।[28] चाँगुनारायणको जीर्णउद्धार गर्दा उही पुराने नमूनाबमोजिम सम्पूर्ण जीर्णउद्धार गरे भनि अंशुवर्माले यहाँ लेखाएका छन् ।[29] यसबाट प्रारम्भदेखि नै चाँगुनारायणको सुवर्णमय गरुडासन मूर्तिको शिर र पिंढ बेग्लाबेग्लै रहेको थियो भन्ने देखिन्छ । यस विषयमा यो परम्परा कसरी रह्यो भन्ने बारेमा खोजि गर्नु अत्यन्त जरूरी छ ।

अंशुवर्मापछि उदयदेव राजा भए ।[30] उदयदेवलाई पन्छाई केही काल ध्रुवदेव र जिष्णुगुप्तले शासन गरेथे ।[31] ध्रुवदेवपछि भीमार्जुनदेव गद्दीमा राखिए । परन्तु शासनको बागडोर जिष्णुगुप्तकै हातमा रह्यो । जिष्णुगुप्तपछि उनका छोरा विष्णुगुप्त हर्ताकर्ता बने ।[32]

चाँगुनारायण स्थान नजीकै तीनगोटा ढुङ्गेधारा अहिले पनि विद्यमान छन् । केही कालअघिसम्म यी तीनै धाराहरू अटूट रूपमा चलिरहेका थिए । हाल पानी बन्द भएको हुनाले मरम्मत र सरसफाईको अभावले यी सबै धाराहरू नष्ट प्राय: भै सकेका छन् । यी तीनै धाराको मुहान एउटै छ । माटाका ढूँड बिछ्याई धेरै टाढादेखि यहाँ पानी ल्याइएको छ । करीब १ कोश जति टाढा पूर्व पट्टिबाट अरपट्ट बनाई अप्ठ्यारो ठाउँहरू छिचोल्दै जतनसाथ पानी ल्याइएको देखिन्छ । (यी धाराका मरम्मत र सरसफाईको लागि प्रशस्त मात्रामा गुठी राखिएका छन् । तर पनि हाल यी धाराहरू नष्टभ्रष्ट भएका छन् र गुठीको आयस्ताको दुरुपयोग भैरहेको छ । यी धाराहरू शाहकाल वा मल्लकालमा निर्माण गरिएका थिएनन् । यिनको निर्माण र हेरचाह गर्ने काम लिच्छविकालदेखि नै हुँदै आएको थियो भन्ने बुझिन्छ । यसबारे यहाँ यस्तो लेखिएको छ:

> "याङ्गकीर्ते: केतुभूतां सरितमिह पुरानीतवान्भोगवर्मा; द्वारे दोलासुरेन्द्र क्षिति
> धरशिखरा ध्याखिन: शार्ङ्गपाणे: दृष्ट्वा कालेन जीर्णा विषमगिरितटेष्वध्व
> नो विप्रकर्णात्संस्काराधानवित्तव्ययविधुरतया छिन्नवारिप्रवाहाम्।। भूप: शैलेन्द्र
> कुन्दोरमृतरसपयो वाहिनीमाप शान्तामाकृष्यातिप्रयत्नात्सकलजन हिता धान
> निम्नान्तरात्मा राज्ञे श्री जिष्णुगुप्त क्षितितल शशिने कल्पयामास पित्रे
> श्री .... प्रणाली द्वितीय वि ....विष्णुगुप्त:।।"[33]

(उहिले भोग वर्माले यहाँ दोलाशिखर स्वामीको द्वारमा कीर्तिको झण्डास्वरूप भएको जुन कुलो ल्याउनु भएको थियो; केही कालपछि टाढा बाटो हुनाले र मरम्मतको लागि सकेको प्रबन्ध नहुनाले अस्याड० सस्याड० परेको पहाडको फेदमै पानीमो मुहान टुट्न गई जीर्ण भएको देखेर विष्णुगुप्तले पृथ्वीतलका चन्द्रमा जस्ता आफ्ना बाबुको कल्याण होस् भनी फेरि डाँडाको फेददेखि ठूलो प्रयत्नले तानेर त्याई अमृत जस्तो मीठो सफा पानी आउने दुइटा धाराको जीर्णोद्धार गर्नु भयो ।)

अंशुवर्मापछिका शासकहरूमा विष्णुगुप्तको वैष्णव धर्मप्रति विशेष झुकाव थियो । जलशायी विष्णु तथा पशुपतिपारिका विष्णुमूर्तिको स्थापना विष्णुगुप्तले नै गरेथे ।[34] अंशुवर्मापछिका शासकहरूमा विष्णुगुप्तलाई बाहेक अरूलाई सम्झाउने खालका कलाकृतिका कुनै पनि चिन्ह चाँगुमा उपलब्ध छैनन् । अंशुवर्माका मानिस भोगवर्माले चाँगुनारायणस्थानमा धारा बनाएथे । भोगवर्माले निर्माण गरेका धाराहरूको जीर्णोद्धार गर्ने काम पनि विष्णुगुप्तबाट भएथ्यो ।

गोपाल वंशावलीमा विष्णुगुप्तले विष्णुतीर्थ नारायणको स्थापना गरे भन्ने कुरा लेखिएको छ ।[35] चाँगुको कुन ठाउमा सो मूर्ति स्थापना भएको थियो; त्यसको कुनै उल्लेख पाइदैन । चाँगुनारायण अगाडिको गरुड नारायणको मूर्तिलाई चण्डनारायण वा विष्णुतीर्थ नारायण भन्ने चलन छ । वैशाख शुक्ल तृतीयाका दिन नारायणको रथयात्रा हुँदा काली र भैरवका रथहरू विष्णुतीर्थ नारायणको मूर्ति अगाडि राखिन्छन् । काली र भैरव प्रचण्डतेजलाई अरूले खप्न नसक्ने भएकोले विष्णुतीर्थअगाडि ती रथ राखिने परम्परा भएको हो भन्ने लोक धारणा छ । यसैले विष्णुगुप्तले स्थापना गरेका विष्णुतीर्थ नारायणको मूर्ति यही हो कि भने जस्तो देखिन्छ । परन्तु यस विषयमा अरू कुनै प्रामाणिक स्रोत नपाएसम्म यसै हो भन्ने स्थितिमा पनि हामी छैनौं ।

गोपाल वंशावलीमा राजा विष्णुगुप्तले परचक्र विजयको उपलक्ष्यमा चाँगुमा विष्णुतीर्थ नारायणको स्थापना गरे । यसपछि अन्यत्र दुर्भिक्षाले ग्रस्त गरे पनि चाँगुमा सुभिक्षा नै भइरह्यो । चाँगुका गरुडनारायणको प्रभावले चाँगुमा धनधान्य र सन्तानको वृद्धि भयो भन्ने भाव परेको छ । यस विषयमा गोपाल वंशावलीको वाक्य यस प्रकारको छ:

> "श्री विष्णुगुप्त राजासन प्रथमस प्रचक्र जयरपेसथाप्रया श्री विष्णुतीर्थ
> नारायन स:थ्वसये चड०गुधाय ।। थ्वया लिवया चंगुथा प्रपा दुर्भिक्ष भुज
> रंड०ान जसहन जुयाव थ्वलसंलिस सुभिक्ष जुव थ्वया चंगुधाय।। थ्वया लिव
> था प्रया विष्णुनाम लुइयक कामनान: थोलका पिंस लुंवागाक्व थ्वय
> चड०गुधाय: ।। थ्वया लिवं थाप्रपा सन्तान कामनानं श्रीचड०गु गरूड-
> नारायन श थ्व व़ चङ्गु०न्धाय थवते पिव चङ्गु० धाय

चाँगुमा विष्णुतीर्थ स्थापनाको कारणले सुभिक्ष आदि चार कुराहरू भए । अहिलेसम्म पनि चाँगुमा अनिकाल पर्दैन र महामारी आदि कुनै दैवीप्रकोप हुँदैन भन्ने जन विश्वास छ।

चाँगुनारायणको पहिलो मन्दिरको निर्माण गर्ने श्रेय राजा हरिदत्तवर्मालाई छ भन्ने कुरा माथि नै परिसक्यो । त्यसपछि चाँगुनारायणको मन्दिरको जीर्णोद्धार गर्ने काम कहिले कहिले भयो यसको कुनै उल्लेख पाइँदैन । राजा मानदेवदेखि द्वितीय जयदेवको राज्यकालसम्ममा चाँगुनारायणको मन्दिरको संस्कार भयो भएन त्यसको कुनै संकेत पाइएको छैन । परन्तु नारायणमन्दिरको भण्डारभित्र रहेको पुरानो मन्दिरको अवशेषले लिच्छविकालको वास्तुकला बारे अध्ययन गर्ने नयाँ स्रोत प्राप्त भएको छ ।

चाँगुनारायणमन्दिरको भण्डारभित्र धातु निर्मित पुराना मन्दिरको थाम र छानाका केही भागहरू रहेका छन् । यी थामहरूमा कुँदिएका कलाकृतिहरू छैटौं तथा सातौं शताब्दी ताकाका देखिन्छन् । यसबाट अंशुवर्मालि नारायणमूर्तिको जीर्णोद्धार गर्दा मन्दिरको पनि पुन: निर्माण गरेका थिएकि भन्ने अनुमान हुन्छ। तर यस विषयमा निश्चित रूपले बोल्न अरू प्रमाणको आवश्यकता पर्दछ ।

विष्णुगुप्तपछिका लिच्छवि राजाहरूमा नरेन्द्रदेव, शिवदेव र जयदेव द्वितीय प्रख्यात् थिए । परन्तु यिनीहरूलाई सम्झाउने अभिलेखयुक्त कलाकृतिको चाँगुमा अभाव छ । जयदेव द्वितीयपछि लिच्छविकालको स्वर्णयुग सकिएर अस्पष्ट तथा अँध्यारो युगको आरम्भ हुन्छ । त्यसपछि लिच्छविकालको वैभवमय पूर्ण कलाकृति,संस्कृति र सभ्यताको पनि ह्रास हुन थाल्दछ ।

संवत् १७३ मा राजा शंकरदेवले चाँगुमा गरुडनारायण मूर्तिको स्थापना गरी गुठी राखेको उल्लेख पाइएको छ ।[36] त्यसपछि चाँगुमा धेरै कालसम्म पनि तिथि मिति सहितको कलाकृतिहरू राखिएका देखिंदैनन् । करीब यसको एकवर्ष अघि नै संवत् १७२ मा विष्णुको प्रतिमा स्थापना भएथ्यो ।[37]

लिच्छविकालको आखिरीदेखि नेपाल संवत् शुरू भएपछिको पहिलो शताब्दीसम्मको काललाई प्रकाश पार्ने सामग्रीहरूको धेरै नै अभाव छ । यसकारण यस बीचका तिथियुक्त अभिलेखहरूको अत्यन्त महत्त्व रहेको छ । चाँगुमा नेपाल संवत् शुरू भएपछिका अभिलेखमा राजा लक्ष्मीकामदेवको पालाको ने.सं. १५८ को अभिलेख प्राप्त भएको छ ।[38] यो अभिलेख लक्ष्मी,नारायण, सरस्वती र गरुड भएको धातु निर्मित ठोस मूर्तिको पाद पीठमा कुँदिएको छ । अहिले गरुडबाहेक लक्ष्मी, नारायण र सरस्वतीका मूर्तिहरू भाँच्चिएर यताउति परेका छन् । तर गरुडको मूर्ति चाहिं अहिलेसम्म सुरक्षित अवस्थामा रहेको छ । यसैबाट पनि त्यसताकाका मूर्तिकलाको विकासक्रमलाई तुलनात्मक अध्ययन गरी प्रकाश पार्ने महत्त्वपूर्ण सामग्रीको रूपमा यसलाई लिन सकिन्छ ।

ने.सं. १७० ज्येष्ठ शुक्ल पूर्णिमाका दिन चाँगुनारायणलाई चढाएको लक्ष्मी, नारायण र गरुड भएको सुवर्ण प्रतिमा प्राप्त भएको छ । यो सुवर्णमय प्रतिमा जिनाङ्क० हिर-

न्हाले चाँगुनारायणको वर्षबन्धनमा सुवर्ण कोष सहित चढाएथे ।[39]

राजा हर्षदेवको पालाको ने.सं. २०७ को अभिलेखयुक्त सुवर्णप्रतिमा चाँगुको भण्डारबाट प्राप्त भएको छ । लक्ष्मी, नारायण र गरुड भएको यो सुवर्णप्रतिमा भक्तपुर थंटोलका ताम्राकार गेधोले चढाएका थिए ।[40]

चाँगुनारायणको पहिलो मन्दिरको निर्माण भएको भण्डै सात-आठ सय वर्षपछि राजा सिंहदेवले चाँगुनारायणका मन्दिरहरूको जीर्णोद्धार गरेको उल्लेख आएको छ ।[41] यसभन्दा अघि कति पटक यस मन्दिरको संस्कार भयो होला तर यसबारेको संकेत सम्म पाइएको छैन । परन्तु यहाँदेखि भने चाँगुनारायणका कलाकृतिबारे अध्ययन गर्ने विविध प्रकारका सामग्रीहरू प्राप्त भएका छन् ।

मध्यकालको इतिहासमा सिंहदेव वा शिवदेवको विशेष ख्याति छ। खास गरी नेपाली मुद्राको इतिहासमा यिनले ठूलो देन दिएका छन् । पहिलेदेखि चलनचल्तीमा आएका तामाका पण, पुराण, कार्षापणका ठाउँमा यिनीले सिक्को आकृति कुँदिएको सुन र चाँदीको दम्म चलाएथे ।[42] पछि सम्म पनि यी मुद्रा शिविका नामले प्रख्यात् थिए ।[43]

राजा सिंहदेव चाँगुनारायणप्रति विशेष भक्तिभाव राख्दथे । यिनको वैष्णव धर्म प्रति बढी झुकाव थियो । त्यसैले यिनीले "दोलाशिखर वासी भगवत् भट्टारकानां पादपंकजानुगृहीत: महाराजाधिराज परमेश्वर" भन्ने प्रशस्ति लिएका थिए ।[44]

राजासिंहदेवले चाँगुनारायण मन्दिरको जीर्णोद्धार गरेथे । यसपछि भक्तजनहरूबाट नारायण मन्दिरमा विभिन्न प्रकारका कलाकृतिहरू थप्ने काम भइथ्यो । ने.सं. २२६ मा पुण्यकर सिंहले लक्ष्मी, नारायण र गरुड भएको सुवर्णप्रतिमा चढाएर राखेथे ।[45] यसै ताका महेश्वर उपाध्यायका छोरा हरि उपाध्यायले चाँगुनारायणको मन्दिरमा हिमशिखरजस्तो कान्ति भएको सुनको तोरण बनाएर चढाएथे ।[46] भक्तपुर दक्षिण टोलका तिनुभावोले ने. सं. २४१ मा लक्ष्मी, नारायण र गरुड भएको सुवर्ण प्रतिमा बनाई नारायण मन्दिरमा राखेका थिए ।[47] सिंहदेवताका पाइएका तिथि मितियुक्त यी सुवर्ण प्रतिमाहरूले नेपाली मूर्तिकलाको इतिहासमा एउटा महत्वपूर्ण अध्याय थपेका छन् ।

राजासिंहदेवपछि इन्द्रदेव गद्दीमा बसे ।[48] यिनलाई सँफाउने कुनै कलाकृति चाँगुमा छैनन् । इन्द्रदेवपछि मानदेव राजा भए । राजामानदेवको पालाको ने.सं. २६० को तामामा सुनको मोलम्वा गरिएको एउटा पढा चाँगुको भण्डारमा पाइएको छ ।[49] कायस्त परिवारका रत्नाकर सिंहले छोरा रामजन सिंहको लागि तामामा सुनले मोलम्वा गरिएका दुईवटा पढा चढाएका थिए भन्ने कुरा यसमा लेखिएको छ ।[50]

राजा मानदेवपछि अमृतदेव सम्मका तिथियुक्त कुनै अभिलेखहरू चाँगुमा भेटिदैनन्। राजा अमृतदेवको राज्यकालमा (ने.सं. २६६) दाजु विजयदेवको स्वर्गमा वासहोस भनि विशाखादेवले कृष्णको मूर्ति स्थापना गरेथे।[51] तर त्यस ठाउँमा अहिले कृष्णको मूर्ति छैन। यस कारण तात्कालिक मूर्तिकला बारे विचार गर्ने प्रामाणिक आधार गुमेको छ।

राजा अमृतदेवपछि एकै चोटी ने.सं. ३५७ को राजा अभयमल्लको पालाको अभिलेख प्राप्त भएको छ। वनियंध्य जिल्लाका मान्नधर उदय श्री (नामकी) नयकिनीले चाँगुनारायणलाई सुवर्णकोष र खेत चढाएको कुरा त्यसमा परेको छ।[52] यसबाट देशका टाढाटाढा जिल्लादेखिका श्रद्धालुजनहरू आएर चाँगुनारायणमा पूजा गरी गुठी राख्दथे भन्ने देखिन्छ।

राजा अभयमल्लपछि जयदेव र जयदेवपछि भीमदेव राजा भए।[53] राजा भीमदेवले चाँगुनारायणको भण्डारमा तामाका सिक्री आदि वस्तुहरू चढाएथे।[54] यसपछि धेरैकालसम्म चाँगुनारायणबारे कतै कुनै उल्लेख पाइँदैन। तर ने.सं. ४१७ मा युवाराजिनी विरमदेवीका छोरा शक्तिसिंह देवले चाँगुमा ध्वजा चढाएको उल्लेख गोपाल वंशावलीमा आएको छ।[55] ने.सं. ४४६ भन्दा केही काल अगाडि रुद्रमल्लले चाँगुनारायणलाई रत्नजडित एउटा गहना विशेष चढाएथे।[56] त्यसपछि ने.सं. ५०० को एउटा खण्डित ताम्रपत्रमा राजा राजदेवको सम्फनामा चाँगुनारायणमा पूजा गरी गुठी राखेको संकेत परेको छ।[57]

संवत् १४११ मा राजल्लदेवीका वरका रूपमा स्थितिमल्ल भक्तपुर भित्र्याइए। यसको पाँच महिनापछि राजल्लदेवीसँग स्थितिमल्लको विवाह भयो।[58] यसपछि राजल्लदेवीका पतिका नाताले स्थितिमल्लले नेपाल उपत्यकाको राजकाजमा हात हाल्ने मौका पाए।

संवत् १४२३ मा देवलदेवीको मृत्यु भयो।[59] त्यसपछि स्थितिमल्ल बढी शक्तिशाली भए। स्थितिमल्लको बढ्दो प्रभावले केही पुराना भारदारहरू चिढिएका थिए। त्यसैले यिनीहरूद्वारा ठाउँठाउँमा विद्रोह गरियो। परन्तु चतुर स्थितिमल्लले कहीं राजासँग र कहीं एक्लै गई विद्रोहीहरूको दमन गरेथे।[60]

संवत् १४३७ मा केही प्रमुख भारदारहरूलाई मिलाई स्थितिमल्लले राजा अर्जुन देवलाई बनेपामा पठाइ दिएथे। यसको २२ दिनपछि अर्जुनदेव बनेपाबाट निस्की गोकर्ण र त्यसपछि [illegible] भक्तपुर भित्रिए।[61] राजा पुनः राजधानी भित्रिएकाले प्रजामा खलबली मच्चिएला भनी स्थितिमल्लले उनलाई भक्तपुरमै थुनेर राखे। कडा बन्धनमा परेको हुँदा संवत् १४३८ भादमा अर्जुनमल्ल (देव) को मृत्यु भयो।[62] त्यसपछि नेपालमा लिच्छविकालदेखि आएको देव नामान्तधारी पुरानो राजवंशको अन्त्य भई नया मल्लवंशको उदय भयो।

ने.सं.५०१ माघ शुक्ल द्वादशी मंगलवारका दिन रानी छोरा सहित भएर स्थितिमल्लले श्रद्धाकासाथ चाँगुनारायणको विधिपूर्वक पूजा गरेथे ।[63] यसको करीव ५ वर्षपछि ने.सं. ५०६ पौष शुक्ल एकादशीका दिन स्थितिमल्लले चाँगुमा धारा वनाएको उल्लेख गोपाल वंशावलीमा आएको छ ।[64]

ने.सं. ५०७ माघ शुक्ल पूर्णिमा आदित्यवारका दिन विष्णुदास र गंगादास दुई भाइले नारायणलाई तामाको आसनी र लक्ष्मीलाई गहना विशेष चढाई यज्ञ गरेथे ।[65] यी दुवै दानपति उपाध्याय ब्राम्हण थिए भन्ने कुरा प्रसंगवाट थाहा पाइन्छ । स्थितिमल्लका समयमा एकथरी उपाध्याय ब्राम्हणहरूको दरवारमा ठूलो प्रभुत्व थियो । ने.सं. ५०० वैशाख कृष्ण औंसीको दिन सूर्यग्रहणमा राजल्लदेवीका साथ स्थितिमल्लले गुरु शिवदास उपाध्यायसँग दीक्षा लिएथे ।[66] यहाँ उल्लेखित विष्णुदास र गंगादासको राजगुरु शिवदाससँग के सम्बन्ध थियो त्यसको कुनै उल्लेख पाइँदैन । परन्तु यी दुवै भाइको पहुँच राजदरवारसम्म पुगेको थियो भन्न चाहिं सकिन्छ ।

यहाँ राजा स्थिति मल्लको सँगै जयतब्रम्ह र जसरामको पनि वर्णन गरिएको छ । यसताका जयब्रम्हलाई सामन्तको पद्वी दिइएको थियो । त्यसैले यहाँ जयतब्रम्हलाई अमात्य सामन्त भनिएको छ । यी जयतब्रम्ह स्थिति मल्लका अत्यन्त विश्वासिला भारदार मध्यका थिए । जयतब्रम्हपछि यहाँ योद्धापति (सेनापति) जसरामको चर्चा गरिएको छ । यी दुवैवाट किल्लाहरूको रक्षा भएको छ भन्ने भाव यसमा परेको छ । यसवाट यसताकाको घटनाहरू बुझ्न यो सुवर्णपत्र अत्यन्त उपयोगी सिद्ध भएको छ. ।

ने.सं.५१३ मा दोलखाका सुभराजले चाँगुनारायणलाई कार्तिक महिना भरी वत्ती वाल्नको लागि काँशको एउटा पानस विशेष चढाएथे ।[67]

स्थितिमल्लपछि केहीकालसम्म धर्ममल्ल, ज्योतिर्मल्ल र भैरवमल्लले संयुक्त रूपमा शासन गरेथे । यसैवेला संवत् १४६४ मा ब्राम्हणहरूमा श्रेष्ठ श्री गंगु आदिले चाँगुनारायणमा सुवर्ण प्रतिमाको प्रतिष्ठा गरी स्थापना गरेथे ।[68]

ज्योतिर्मल्लपछि यक्षमल्ल राजा भए । यिनका पालाका थुप्रै कलाकृतिहरू चाँगुमा प्राप्त भएका छन् । संवत् १५०३ असारमा साँगाका मानिकजोति मुल्मीले पत्नीसहित भएर यक्षराज मुल्मीलाई लक्ष गरी चाँगुमा सालिक भएको पानस विशेष चढाएथे ।[69] त्यस्तै संवत् १५१४ चैत्रमा राजभारोले स्वर्गीय छोरी मावुमयीको प्रतिमा वनाई नारायण स्थानमा राख्न लगाएका थिए ।[70]

संवत् १५२२ आश्विनमा यक्षमल्लको रानी सरस्वतीदेवीले चाँगु नारायणलाई विशेष पूजा गरी कार्तिक महीना भरी वत्तीवाल्नको लागि पानस विशेष चढाएकी थिइन् ।[71] यी

रानीसँगै थुप्रै भाइ भारदारहरूका पत्नीले पनि नारायणलाई पानस चढाएथे ।[72] त्यसपछि रत्नादेवी, वाकुली मंची, आदिले चाँगुनारायणलाई पानस विशेष चढाएका प्रमाणहरू उपलब्ध भएका छन् ।[73] ने.सं.५६८ र ६०१मा पाटन जेष्ठ विहारका पात्र वंशीय कीर्ति सिंह भारोले आफ्नो र छोरा कुसुम सिंह भारोको तर्फवाट चाँगुनारायणलाई रत्न जडित अत्यन्त सुन्दर सुवर्ण जन्तर र कण्ठि चढाएथे ।[74]

संवत् १५३८ चैत्रमा यक्षमल्लको मृत्यु भयो । यक्षमल्लका रानीहरू मध्ये विवाहिता रानी सरस्वती देवी, त्याइते पत्नी जीवलक्ष्मी र जयतना यक्षमल्लाका साथ सती गएथे ।[75] यक्षमल्लकी अर्की रानी कीर्तिलक्ष्मी भन्ने कुनै कारणवश सती जान पाइनन् । यो उनको लागि ठूलो दुःखको कुरा भएथ्यो ।[76]

यक्षमल्लको मृत्यु भएको वाह्रौं (सपिण्डी) दिनको दिन रानीहरू सहित यक्षमल्लको प्रतिमा वनाई लक्ष्मीनारायणको मूर्ति समेत राखी नारायणस्थानमा सैय्या दान भएथ्यो ।[77]

यक्षमल्लको मृत्युपछि केहीकाल यक्षमल्लका छोरा तथा नातिले संयुक्त रूपमा शासन चलाएथे । यिनीहरूका शासनकालका केही कृतिहरू चाँगुको भण्डारमा रहेका छन् । तर यिनमा तात्कालिक शासकहरूको नामोल्लेख भने गरिएको छैन।[78]

यक्षमल्लका छोराहरूमा रायमल्ल जेठा थिए । यसैले देशको शासन व्यवस्थामा रायमल्ल र उनका सन्तानहरूको अधिकार रहनु स्वाभाविक थियो । यक्षमल्लका छोराहरूमा रत्नमल्ल माहिला थिए । यिनी अरु दाजुभाइ भन्दा चतुरा र महत्वाकाङ्क्षी पनि थिए । वाबुको मृत्युपछि केही काल त यिनीले दाजु भाइसँगको संयुक्त शासनमा भाग लिएथे । तर उनी यसवाट सन्तुष्ट भएनन् र कान्तिपुरमा पुस्तैनी अधिकार पाएर वसेका वैश्य महापात्रहरूलाई सिध्याई कान्तिपुरमा एक्लौटी शासन जमाउने उद्योगमा लागे ।

संवत् १५४१ मा रत्नमल्लले कान्तिपुरका शक्तिशाली महापात्रहरूलाई सिध्याई कान्तिपुर दख्खल गरे ।[79] शुरुशुरुमा त रत्नमल्लले भाइ अरिमल्ल सहित भएर कान्तिपुरमा शासन गरेथे । तर केही कालपछि कान्तिपुरमा रत्नमल्लको मात्र एक्लौटी अधिकार रह्यो । विस्तारैविस्तारै यिनीले ललितपुरमा समेत आफ्नो प्रभाव फैलाए ।

वाबुको शेषपछि राज्याधिकार दाजु रायमल्लमा जानुपर्ने थियो । तर विजिगिषु रत्नमल्लले कान्तिपुरलाई आफ्नो वाहुवलले अँठ्याएका थिए । यसरी आफू छँदाछँदै कान्तिपुरमा भाइ रत्नमल्लको एकाधिकार भएको रायमल्ललाई मन पर्ने कुरा थिएन । परन्तु चतुर रत्नमल्लले रायमल्ललाई वाहेक अरु भाइहरूलाई आफ्नो पक्षमा मिलाएथे ।

संवत् १५५२ मा रत्नमल्लले भाइ रणमल्ल, अरिमल्ल र भान्जा भीममल्ल भएर एउटा सन्धि गरेथे । यो सन्धि दाजु रायमल्ल र भाइ राममल्लको विरुद्धमा गरिएको थियो ।[80] यस सन्धिपत्रमा ललितपुरका महापात्रहरूलाई पनि भक्तपुर राज्यको विरुद्ध भड्काइएको छ । यस सन्धिपत्रले ललितपुरका महापात्रहरूलाई स्वतन्त्र हुने मौका प्रदान गरेको छ ।[81] यस सन्धिपत्रको बेहोरा चाँगुनारायणको भण्डारमा भएको सुवर्ण पत्रमा लेखिएको छ ।[82]

राममल्लको एउटा कृति चाँगुको भण्डारमा रहेको छ । रत्नमल्लहरूले रायमल्ल र राममल्लको विरुद्धमा सन्धि गर्नु भन्दा करिब एक वर्ष अगाडि राममल्लले चाँगुनारायणमा कार्तिक महिनाभरी बत्तीबाल्नको लागि एउटा पानस चढाएथे । यो बत्तीबाल्ने काम सँधै नै चलोस् भन्नाको लागि उनले गुठीको पनि व्यवस्था गरिदिएका थिए ।[83]

ने.सं. ६१६ मा अरिमल्लकी रानी मयनादेवीले चाँगुनारायणलाई कार्तिक महिनाभरी बत्तीबाल्नको निमित्त एउटा पानस चढाएकी थिइन् । यस पानसको साथसाथै गुठी राखिएको छ । मनले चिताएको कुरा पुगोस् तथा छोरा इन्द्रमल्ल चिरायु रहुन्; राज्यलक्ष्मी प्राप्त होस् भन्ने कामनाले पानस चढाएको कुरा यसमा परेको छ ।[84]

यसताकाका शासकहरूमा रायमल्ल, रत्नमल्लका कुनै पनि कलाकृतिहरू चाँगुमा पाइएका छैनन् । तर रायमल्लपछि उनका छोरा भुवनमल्लको कलाकृतिको रूपमा लक्ष्मीको प्रतिमा बनाएको ने.सं. ६२५ को एउटा अभिलेख चाँगुमा प्राप्त भएको छ ।[85]

ऐतिहासिक सामग्रीको आधारमा चाँगुनारायण मन्दिरको जीर्णोद्धार गर्ने पहिलो राजाको रूपमा सिंहदेव देखापरेका छन् ।[86] त्यसपछि विरम देवीले चाँगुनारायणको मन्दिरको जीर्णोद्धार गरेको संकेत पाइन्छ ।[87] यस भन्दा पछि चाँगुमन्दिर बारे कुनै आधिकारिक उल्लेख पाइएको छैन ।

संवत् १५६४ भन्दा अगाडि नेपाल उपत्यकामा ठूलो भुइँचालो गएको थियो । यो भुइँचालो कहिले कुन समयमा गएथ्यो त्यसको कुनै उल्लेख पाइँदैन । परन्तु यस भुइँचालोबाट चाँगुनारायणको मन्दिर भत्किएको थियो र यस मन्दिरको जीर्णोद्धार रायमल्लकी नातिनी देवकी देवीले गरेकी थिइन् भन्ने देखिन्छ ।[88]

चाँगुनारायणको सामुन्ने गरुडध्वजको एउटा खण्डित भाग देखा पर्दछ । यसमा पूर्व लिच्छविकालीन लिपिका केही अक्षरहरू बाँकी रहेका छन् । यही अक्षर भएको ठुटोसँग नापोमा पनि मिल्ने राजा मानदेवको विजय स्तम्भ हाल चाँगुनारायण मन्दिरको पश्चिमोत्तर कुनानेर गाडिएको छ । यी दुवै ठाउँका अक्षर मिलाएर हेर्‍यौं र मोटाईको नापो लियौं भने कुनै समयमा यी एउटै थिए भन्ने देखिन्छ । तर यत्रो विशाल स्तम्भ कसरी दुई टुक्रा भयो

होला शंका लाग्नु स्वाभाविकै हो । परन्तु कसैकसैले यो स्तम्भ टुक्रा हुनु र चाँगुको शिरो भाग छुट्टाछुट्टै हुनुमा संवत् १४०६ मंसीरमा भएको शमसुद्दीनको आक्रमणको कारण बताएका छन् ।89 वास्तवमा यो कुरा सत्य होइन । चाँगुनाराणको शिरो भाग प्राचीन कालदेखि नै छुट्टै रहेको थियो । अंशुवमालि नारायणको जीर्णोद्धार गर्दादेखि नै शिर र गीँड अलग अलग थिए भन्ने देखिन्छ । अंशुवर्मापछि एकैचोटीमा आएर नारायणको शिरोभागको मात्र कान्तिपुरका राजा भूपालेन्द्रमल्लले जीर्णोद्धार गरेथे ।90 भूपालेन्द्रमल्लले आमा ऋद्धिलक्ष्मीसहित भएर नारायणको शिरोभागको जीर्णोद्धार गर्नु भन्दा अघि पनि नारायणको शिर र गीँड छुट्टाछुट्टै थिए भन्ने कुरा ठ्यास-फू मा टिपेको तात्कालिक एउटा घटनावाट थाहा हुन्छ ।91

संवत् १४०६ मंसीरमा भएको वंगालका सुलतान शमशुद्दीनको आक्रमणको मार चाँगुमा पनि परेको थियो भन्ने संकेत सम्म पाइँदैन । गोपाल वंशावलीमा शमशुद्दीनले आक्रमण गरेका ठाउँहरूको एकएक गरी वर्णन गरिएको छ ।92 तर त्यहाँ र अन्त कतै पनि चाँगुमा शमशुद्दीनका फौजको मार पर्‍यो भन्ने कुरा लेखिएको छैन । चाँगुनारायण मंन्दिरमा रहेको भण्डार खोलेर हेर्दा पनि चाँगुमा शमशुद्दीनको आक्रमण भएको थिएन भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ । चाँगुनारायणको पादपीठमा रहेको संवत् ३१ को अंशुवर्माको अभिलेखवाट पनि यो कुराको पुष्टि भएको छ । यसैले चाँगुमा शमशुद्दीनको आक्रमण भयो भन्ने कुराको कुनै अर्थ छैन ।

संवत् १५६४ असार भन्दा अगाडि नेपाल उपत्यकामा ठूलो भुइँचालो गएथ्यो । यो भुइँचालोको मार चाँगुमा पनि परेको देखिन्छ । भुइँचालोवाट चाँगुनारायणको मन्दिर भत्केको थियो । यो भत्किएको मन्दिरको निर्माण गर्ने काम ने.सं. ६२७ असारमा रायमल्लकी नातिनी देवकीदेवीले गरेकी थिइन् ।93

देवकी देवीले चाँगुनारायण मन्दिरको जीर्णोद्धार गरेर राखेको सुवर्णपत्रमा विजयस्तम्भवारे कुनै उल्लेख गरिएको छैन । यो स्तम्भलेख यस भन्दा अघि नै भाँचिएको थियो वा यस भूकम्पमा मन्दिर भत्किंदा त्यसको जोडले लागेर भाँचिएको हो यसको कुनै निश्चित छैन । तर यस सुवर्णपत्रको संस्कृत भागमा देवकीदेवीले चाँगु नारायणको ढोका वनाइन् भनी लेखिएको छ। यसवाट भूकम्पले मन्दिर भत्कंदा यसको मार नारायणको सामुन्ने परेको थियो कि भन्ने देखिन्छ । नारायणको सामुन्नेमा ढोकाअगाडि यो स्तम्भ भएकोले मन्दिरको वोझ स्तंभमा परी यो भाँचिएको हुन सक्ने धेरै सम्भावना छ । तर यस विषयमा अरू वढी खोजि गर्नु आवश्यक छ जस्तो मलाई लाग्दछ ।

ने.सं. ६३३ मा भक्तपुरका राजा प्राणमल्लले चाँगुनारायणलाई चढाएको रत्नजडित एउटा सुवर्ण कण्ठि भण्डारमा प्राप्त भएको छ । यस उपलब्धिलाई तात्कालिक आभूषणहरूवारे अध्ययन गर्न एउटा महत्वपूर्ण सामग्री मान्न सकिन्छ ।94

संवत् १५८२ चैत महिनामा पाल्पाका राजा मुकुन्द सेनले नेपाल उपत्यकामा आक्रमण गरेथे । पहिले कीर्तिपुरमा आक्रमण भयो । त्यसपछि यिनका सेनाहरूले पाटनमा घेरा हाले । औंसीको दिन पशुपतिको दर्शन गर्न गए । यसको भोलिपल्ट यिनीहरूले ठिमी र वोडेमा आगो लगाए । चाँगुमा दुई जना मगर समातिए भन्ने कुरा केशर पुस्तकालयको नारद स्मृति भन्ने पुस्तकमा टिपिएको छ ।[95] यसमा मुकुन्द सेनलाई मगर राजा भनिएको छ। मुकुन्द सेनका सैनिकमा मगरहरूको संख्या धेरै भएको कारणवाट यहाँका वासिन्दाहरूले मुकुन्द सेनलाई पनि मगर नै ठानेका थिए । तिरहुतवाट आक्रमण गर्न आएका राम सिंहलाई डोय तथा कर्णाली प्रदेशवाट आएका जितारी मल्ल , आदित्य मल्ल आदिलाई खस ठाने झैं मगरातवाट आएका यी आक्रमणकारी राजा मुकुन्द सेनलाई यहाँका वासिन्दाहरूले मगर ठानेको देखिन्छ ।

मुकुन्द सेनका सेनाहरूले नेपाल उपत्यकामा लुटपिट गरी आगो लगाएर उत्पात मच्चाएका थिए । यिनका सेनाले देवस्व पनि लुट्ने प्रयास गरेथे । तर यिनिहरू त्यति सफल हुन सकेनन् । चाँगुनारायण स्थानवाट यिनीहरूले केही माल सामानहरू त लुटेर लगेका थिए ।[96] तर चाँगुका मानिसहरूले यी आक्रमणकारीहरू मध्ये दुई जनालाई समातेर अरुलाई भगाएको संकेत पाइन्छ ।[97]

संवत् १५८२ चैत्रमा पाल्पाली राजा मुकुन्द सेनका सेनाले नेपाल उपत्यकाका अन्य ठाउमा लुटपिट गरी उत्पात मच्चाउँदा चाँगुनारायणमा पनि लुट्न पुगेका थिए । चाँगुनारायण स्थानवाट लुटिएका केही सामानमध्ये डोय मारोले चढाएको बत्तीवाल्ने काँसको पानस विशेष पनि थियो । चैत्र महिनामा मगरहरूले डोय मारोले चढाएको पानस लगेको हुनाले ने.सं. ६४६ असारमा न्हुजेले चाँगुनारायणलाई त्यो भन्दा ठूलो पानस चढाएथे ।[98]

भक्तपुरमा रायमल्लपछि भुवनमल्ल र भुवन मल्लपछि प्राणमल्ल गद्दीमा वसे । प्राणमल्ललाई सम्झाउने केही कृति चाँगुनारायणको भण्डारमा रहेका छन् । ने.सं. ६४७ फाल्गुणमा वीरमल्ल, प्राणमल्ल र गुसाईं मल्लले गरेको एउटा सन्धिपत्र पनि चाँगुको भण्डारमा रहेको छ ।[99] संयुक्त शासनवारे तात्कालिक कुराहरू बुझ्न यो सन्धिपत्र अत्यन्त उपयोगी सिद्ध भएको छ ।

संवत् १५८३ फागुनमा भक्तपुर राज्यका शासकहरू वीरमल्ल, प्राणमल्ल र गुसाईंमल्लले चाँगुनारायणलाई साक्षी राखी एकानी शत्रु मित्रु कबुली सन्धि गरेथे ।[100] यसताका छिमेकी राज्यका राजाहरू मिली परस्परमा एकानी शत्रुमित्रु कबुली सन्धि गरेका प्रमाणहरू त पाइएका छन् । परन्तु एउटै राज्यका शासकहरूले एकानी शत्रु मित्रु कबुली गरेका यस प्रकारका सन्धिपत्रहरू पाइएका थिएनन् । यसैले यस विषयको यो सन्धिपत्र विशेष चाख लाग्दो छ ।

भक्तपुर राज्यमा अनेक टोलहरू थिए । तर प्रशासनिक इकाईका आधारमा भक्तपुरलाई चार टोलमा बाँडिएको थियो । अन्य केही अभिलेखहरूमा पूर्व टोल, पश्चिम टोल र दक्षिण टोलको उल्लेख आएको छ ।[101] यसैको आधारमा भक्तपुरमा उत्तर टोल पनि थियो भन्न सकिन्छ । टोलटोलमा टोल नायकहरू पनि हुन्थे । यसका अनेक उदाहरण पाइन्छन् ।[102]

यस सन्धिपत्रमा भक्तपुर राज्यलाई वरावरी तीन भागमा विभाजित गरी छुट्टाछुट्टै शासन कायम गरेको कुरा परेको छ । एउटाको अधिकारभित्रको इलाकालाई आर्को शासकले हस्तक्षेप गर्न नपाउने वन्देज पनि यहाँ गरिएको छ । जस्तै;

> "... ख्वप्पों देशया, ट्वालस्थान, वछिन वछि थ्व थ्व दिशया शास्ति
> प्रसाद उर्फ दायव थ्व थ्व स ट्वाल स्व सरयकों थ्व थ्व स सुख जुरो
> कदाचित थे थे ह्वा पाद कोया स्थिति वोतो को न जुरो..." ।[103]

(भक्तपुर देशको टोलहरूको वरावरी गरेर आ-आफ्नो इलाका भित्रको प्रशासनको अधिकार आफ-आफ्ना टोलले समाल्न सजिलो हुने हुँदा त्यसै गरियो ।)

एक इलाकाको शासन गर्ने अधिकार सोही इलाकाको शासकलाई मात्र थियो । एक इलाकाको शासकले आर्को इलाकामा हस्तक्षेप गर्न पाउँदैन थिए । यसकारण आ-आफ्ना इलाकाको स्थिति वन्देज आ-आफूले नै समाल्नु पर्दथ्यो भन्ने कुरा यस सन्धिपत्रको व्यहोरावाट बुझ्न सकिन्छ । यसबाट दाजु भाइ, काका भतिजाहरू भएर संयुक्त रूपमा गरिने शासन कस्तो प्रकारको हुँदो रहेछ भन्ने कुरा पनि यस सन्धिपत्रले स्पष्ट गरेको छ ।

ने.सं. ६४७ वैशाखमा राजकुमार धर्ममल्लले चाँगुनारायणलाई नित्य आरतीमा बत्तीबाल्न एउटा पानस र त्रिकुटी चढाएका थिए । चाँगुमा धर्ममल्लको कृतिका रूपमा यिनै दुई चिज देखा परेका छन् ।[104]

बनेपाका राजा केशव मल्लले रानी केतकी देवी र छोरा कृष्ण मल्ल भएर चाँगुनारायणलाई रत्नजडित सुवर्ण जन्तरको साथै संवत् १५८७ मा केशव मल्लले त्याइते पत्नी जीत लक्ष्मी सहित भएर अत्यन्त सुन्दर रत्नजडित सुवर्ण कण्ठी चढाएथे ।[105]

भूकम्पले भत्किएको चाँगुनारायण मन्दिरको जीर्णोद्धार ने.सं. ६२७ मा प्राणमल्लकी फुपू देवकीदेवीले गरेकी थिइन् ।[106] भूकम्पले मन्दिरवाहेक अन्य कुराहरू पनि भत्के बिग्रेका थिए । यी मध्ये ने.सं. ६६० माघमा भक्तपुरका राजा प्राणमल्लले सुवर्ण पिण्डिकाको जीर्णोद्धार गरेथे ।[107]

प्राणमल्लका काका वीरमल्लका कृतिको रूपमा चाँगुको भण्डारमा ने.सं. ६६३ को कलापूर्ण काँसको एउटा दियो रहेको छ । धर्म, अर्थ, काम, मोक्षको कामना लिएर वीरमल्लले

कार्तिक महिनाको एकादशीमा वत्ती वाल्न नारायणलाई यो दियो चढाएका थिए भन्ने देखिन्छ ।[108]

ने.सं. ६६३ मार्ग र माघका दुई ताम्रपत्र चाँगुको भण्डारमा प्राप्त भएका छन् ।[109] यी दुवै ताम्रपत्र साखु एकलें टोलका जयराज भारोले राखेका हुन् । यसमा जयराज भारोले अलि वेग्लै ढंगवाट गुठी राखेका छन् । यस प्रकारको गुठी राखेका उदाहरण अन्त कतै पाइएको छैन ।

पहिलो ताम्रपत्रमा कुनै सामान विशेष नारायणलाई चढाएको देखिन्छ । यसको आमदानीको तीन भाग आफूले भोग चलन गरी एक भाग नारायणलाई चढाउँने कुरा यसमा लेखिएको छ ।[110] दोस्रो ताम्रपत्रमा जग्गाजमीनको आयस्ता चढाएको भाव परेको छ । यसमा पनि चार खण्डमा तीन खण्ड जयराजले भत्ता भोजन गर्ने र एक भाग मात्र नारायणलाई चढाउँने कुरा परेको छ ।[111] जयराजले राखेको पहिलो ताम्रपत्र मार्ग शुक्ल पूर्णिमाको र दोस्रो पत्र माघ शुक्ल द्वादशीको देखिन्छ । पहिलोभन्दा दोस्रोवाट अलि वढी कुरा खुल्दछ । आफू अशक्त भएर चलाउन नसकेमा यसको सम्पूर्ण कुराहरू नारायणमा नै जाने कुरा यसमा लेखिएको छ ।

जयराज भारो साँखुको तात्कालिक भारो (शासक) को रूपमा रहेको कुरा ने.सं. ६६८ को प्रसिद्ध सन्धिपत्रवाट थाहा पाइएको छ । परन्तु यिनले ताम्रपत्र कुदाउँदा राजाको नाम भने कुँदाएका छैनन् । यो समयमा साँखु कुन राज्य अन्तरगत रहेको थियो भन्ने यतावाट खुल्दैन । यसको केही समयपछि भक्तपुर राज्य अन्तरगतको चाँगुमा कान्तिपुरका राजा नरेन्द्र मल्लले अधिकार जमाएथे । शायद कान्तिपुर र भक्तपुरको तानातानी भएको अवस्था परेको हुँदा जयराज भारोले तात्कालिक आफ्ना शासकको उल्लेख नगरेका हुन्कि भन्ने देखिन्छ ।

यसभन्दा पछि चाँगुमा भक्तपुरका शासकहरूको भन्दा कान्तिपुरका शासकहरूका कलाकृतिहरू वढी संख्यामा पाइन्छन् । श्रद्धालु भक्तजनहरूले राखेका कृतिहरूमा पनि कान्तिपुरका राजाको मात्र नामोल्लेख गरिएको छ । ने.सं. ६६३ कार्तिकसम्म पनि चाँगु भक्तपुर राज्य अन्तरगत रहेको थियो । सो कुरा चाँगुमा पाइने भक्तपुरका शासकहरूका कलाकृतिहरूले स्पष्ट गरेका छन् । तर ने.सं. ६६३ कार्तिकभन्दा पछि जेष्ठसम्ममा भक्तपुर र कान्तिपुर राज्यका वीच कुनै प्रकारको घटना घटेको थियो भन्ने संकेत यतावाट पाइन्छ । किन कि ६६३ साल जेष्ठदेखि चाँगुमा कान्तिपुरका शासकहरूको नाम भएका अभिलेखहरू मात्र पाइएका छन् ।

कान्तिपुरका पहिलो राजा रत्नमल्लपछि सूर्यमल्ल गद्दीमा वसे । सूर्यमल्ल र उनका छोरी ज्वाईं तथा छोरा नरेन्द्रमल्लका कृतिहरू चाँगुका भण्डारमा पाइएका छन् ।[112] सूर्यमल्लपछि नरेन्द्रमल्ल कान्तिपुरका राजा भए । रत्नमल्लपछि कान्तिपुर राज्यलाई विस्तार गर्ने

काम राजा नरेन्द्रमल्लवाट भएथ्यो । उपत्यका र आसपासका विभिन्न क्षेत्रमा भक्तपुर राज्यको अधिकार छुटाई कान्तिपुर राज्यमा मिलाउने काम पनि नरेन्द्रमल्लले नै गरेथे । यसै प्रसङ्गमा भक्तपुर राज्य अन्तरगत रहेको चाँगु ने.सं. ६६३ साल कार्तिक र जेष्ठ बीचको कुनै पनि समयमा कान्तिपुर राज्यमा मिलाइयो भन्ने देखिन्छ ।[113]

चाँगुमा राजा नरेन्द्रमल्ललाई सम्झाउने केही कलाकृति रहेका छन् । तीनमा सुवर्ण तोरण र चँदुवा मुख्य छन् । यी दुवै कृतिहरू नरेन्द्रमल्लले ने.सं. ६६३ साल जेष्ठ कृष्ण नवमीका दिन चाँगुमा यज्ञ गरी चढाएथे ।[114] यहाँ नरेन्द्रमल्लले आफूलाई सूर्य वंशमा पैदा भएका, शत्रुगणलाई सन्ताप पार्नमा सिंह जस्ता, राजामा रघुकुलका रामचन्द्र जस्ता, धर्मात्मामा केशव जस्ता र नीतिमा समुन्द्र जस्ता भनि लेखाएका छन् । यहाँ शत्रु गणलाई सन्ताप पार्नमा सिंह जस्ता भनि भरखरै चाँगुमा आफ्नो अधिकार भएको कुरालाई गर्व साथ उनीले संकेत गरेका हुन्कि भन्ने देखिन्छ ।[115]

ने.सं. ६६५ मा स्थापना भएको लक्ष्मीको एउटा सुन्दर मूर्ति चाँगुको भण्डारमा रहेको छ । बनेपाका राजा कृष्णमल्लले आमा केतकीदेवीको निमित्त यो सुवर्ण मूर्ति वनाउन लगाएका थिए ।[116] सो कुरा यस मूर्तिको पादपीठमा कुँदिएको अभिलेखले स्पष्ट गरेको छ । यसको पुण्यले धन, ऐश्वर्य, सन्तान र राज्यलक्ष्मी वृद्धि होस भन्ने कामना यसमा गरिएको छ ।

ने.सं.६६८ वैशाखको एउटा ताम्रपत्र चाँगुको भण्डारवाट प्राप्त भएको छ । सो ताम्रपत्र बोङ्का लसिम मारोले नारायणलाई गुठी चढाई राखेका हुन् । यस गुठीको आयस्ताले वैशाख शुक्ल द्वादशीमा वाटो वनाउनु पर्ने कुरा त्यसमा लेखिएको छ ।[117] वैशाख शुक्ल द्वादशीको दिन विश्वंभरा नारायणको विशेष पूजा हुन्छ । यस दिन चाँगुवाट विश्वंभरामा गरगहना र पूजा लाने परम्परा अहिले पनि कायमै रहेको छ ।[118] चाँगु र विश्वंभरामा यस दिन मेला लाग्ने हुँदा वाटोपाटोको सरसफाईको लागि यो गुठी राखेको देखिन्छ । यस दिन नारायणलाई जनै पहिऱ्याई तीन पाथी गाईको दूधको पायसको भोग लगाउने परम्परा अद्यावधि रहेको छ ।[119]

ने.सं. ६६८ आश्विनमा भक्तपुर राज्यको विरुद्ध गरिएको एउटा सन्धिपत्र चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारमा रहेको छ ।[120] सो सन्धिपत्र भक्तपुरका राजा प्राणमल्ल र उनका सन्तानहरूलाई एक्ल्याउने उद्देश्यले गरिएको थियो । यस सन्धिपत्रमा उपत्यका वाहिरका शासकहरूले पनि भाग लिएका थिए ।[121] यो सन्धिपत्र गराउने मुख्य हात कान्तिपुरका राजा नरेन्द्रमल्लको थियो । यहाँ भक्तपुरका राजा प्राणमल्लका काका वीरमल्ल र दाजु जितमल्लले पनि भाग लिएका थिए । बनेपाबाट राजा कृष्णमल्ल उपस्थित थिए भने ललितपुरवाट विष्णु सिंह र दोलखावाट इन्द्र सिंह तथा समर सिंह आदिले भाग लिएथे ।[122] फ पिंडि०का फ्याकु

राखुच, साँखुका जयराजभारो, वोडेका लखिम् भारो र ठिमी, कीर्तिपुर आदिका भारोहरू पनि यसमा सम्मिलित थिए । यस सन्धिले केन्द्रको प्रभुत्ववाट अलग्ग भई स्वतन्त्र शासन कायम गर्नलाई ललितपुर तथा दोलखालाई औसर प्रदान गर्‍यो । यस सन्धिपत्रमा उपत्यका र यसका आसपासमा खडा भएका विविध राज्यको स्वतन्त्रता माथि कुनै किसिमले हस्तक्षेप गरिने छैन भनि घोषणा गरिएको छ ।[123] नरेन्द्रमल्लले भक्तपुरका राजा प्राणमल्ललाई एकल्याई आफ्नो सानो स्वार्थ पूर्ति गर्ने उद्देश्य लिंदा केन्द्रको अधिकारमा रहेको सम्पूर्ण प्रदेशहरू स्वतन्त्र हुन पुगेथे ।

चाँगुमा राजा नरेन्द्रमल्लका पालका अरू पनि केही कृतिहरू रहेका छन् । तीमध्ये ने. सं. ६७३ मा हेरा मन्नेले चाँगु नारायणलाई भाँडाकुँडा चढाएको एउटा ताम्रपत्र प्राप्त भएको छ ।[124]

ने.सं. ६६८ दोलखाराज्य विधिपूर्वक स्वतन्त्र भएथ्यो ।[125] सन्धि भएको करीव सात वर्षपछि दोलखा राज्यका हेतकी मैसमको ने.सं. ६७५ को एउटा ताम्रपत्र चाँगुमा प्राप्त भएको छ ।[126] यस ताम्रपत्रमा हेतकी मैसमले आफ्ना स्वर्गीय पति उदयजीव भारो र छोरी जयकीर्तिमयीको नाममा चाँगुनारायणलाई केही भाँडा चढाएको कुरा परेको छ ।

ने.सं. ६७७ आश्विनमा अमृत मल्लले त्याइते पत्नी लक्ष्मीसहित भएर चाँगुमा एउटा पानस चढाएका थिए । चाँगुनारायणलाई नित्य पूजा र आरतीमा वत्तीवाल्नको निम्ति पानस चढाएको कुरा त्यहाँ लेखिएको छ ।[127]

कान्तिपुरका राजा नरेन्द्रमल्लकी त्याइते रानी हेलालक्ष्मीको ने.सं. ६७६ को एउटा ताम्रपत्र चाँगुको भण्डारमा प्राप्त भएको छ ।[128] यहाँ हेलालक्ष्मीले नारायणलाई प्रसन्न गर्ने कामनाले काँसको पात्र आदि उपकरण चढाएको कुरा परेको छ ।

भक्तपुरका राजा त्रैलोक्यमल्लले आमा र माइसहित भएर ने.सं. ६८० मा चाँगुनारायणलाई गुठी राखेका थिए । यसरी गुठी राखेको ताम्रपत्र त अन्त पनि पाइएका छन् । तर यस प्रकारको गुठी राखेका उदाहरण भने अन्त पाइएका छैनन् । यस ताम्रपत्रमा गंगादेवी, त्रैलोक्यमल्ल र त्रिभुवनमल्ल भएर नारायणलाई श्रद्धासाथ गुठी राखेको कुरा परेको छ ।[129] धान्सा पोखरी, छलेडसि, मिनावुचा, डुमालाल, डुमादेशनेर रहेको वुचा, फसिफोङको थंधुल नक्व यति जग्गा भक्तपुर, कान्तिपुर र ललितपुर आदिले मास्न नहुने गरी नारायणलाई गुठी राखिएको छ । सरसर्ती हेर्दा भक्तपुर राज्यले आफ्नो सीमानाभित्रको जग्गा गुठी राखेकोमा कान्तिपुर तथा ललितपुरले मास्न हुने भनी लेख्नु पर्ने आवश्यकता देखिंदैन । परन्तु यहाँनिर अर्को कुरा परेको देखिन्छ । यहाँ उल्लेख गरिएका स्थानहरू भक्तपुर र कान्तिपुरका सीमाना-

भा परेका थिए । दुमादेश र दुमाताल मल्लकालको अन्त्यसम्म नै पनि भक्तपुर राज्य अन्तरगत कान्तिपुर राज्यको सीमानामा पर्दथ्यो । यहाँ वेला वेलामा कान्तिपुर तर्फबाट चाली लुट्न आएको कथापत प्रचलित छ । चाँगुका सामुन्नेमा पर्ने यी ठाउँहरू आफ्नो राज्यभित्र पार्ने दाउ कान्तिपुरका शासकहरू गरिरहन्थे । यसकारण यी ठाउँहरूको सुरक्षाको लागि भक्तपुरका राजाले आमा र भाइ सहित भएर चाँगुनारायणलाई गुठी राखिदिएका थिए । हालसम्म पनि दुमातालको उवरी भेकमा चाँगुनारायणको गुठी जग्गाहरू रहेका छन् ।

नरेन्द्रमल्लपछि महेन्द्रमल्ल गद्दीमा बसे । महेन्द्रमल्लका कुनै पनि कलाकृति चाँगुमा पाइएका छैनन् । महेन्द्रमल्लपछि कान्तिपुरको राजगद्दीमा उनका जेठा छोरा. सदाशिवमल्ल बसे । राजा सदाशिवमल्ल योग्य शासक थिएनन् त्यसले प्रजाहरू पनि उनीदेखि असन्तुष्ट थिए । यही मौका भेट्टाई कान्छा भाइ रणजितसिंहलाई आफ्नो पक्षमा मिलाई माहिला भाइ शिवसिंहले उनलाई गद्दीच्यूत गरी आफू राजा भए ।

कान्तिपुरका राजा शिवसिंह र उनका भाइ रणजित सिंहको शासनकालको एउटा ताम्रपत्र चाँगुको भण्डारमा रहेको छ ।[130] यो ताम्रपत्र गोकर्णका त्वाक भारोले पत्नी कपुरमयीसहित भएर दानधर्म गरी राख्न लगाएका थिए । यसमा उनीहरूले मूर्ति भएको टुँडाल र कोतर आदि ३६ वस्तुहरू चढाएको कुरा लेखिएको छ ।

यसपछि अनेक श्रद्धालु भक्तजनहरूले नारायण स्थानमा आई दान धर्म गरेको उल्लेख पाइन्छ । यिनीहरूले दान धर्म गरी चढाएका केही ताम्रपत्रहरू चाँगुको भण्डारमा रहेका छन् ।[131]

ने.सं. ७३१ पौषमा चाँगुनारायणलाई साक्षी राखी गोपालदेव, केशवदेव, जुजुदेव, तुलाराम र काशिराम भारोहरूले गरेको एउटा धर्मपत्र चाँगुको भण्डारमा रहेको छ ।[132] यसताकाका शासकहरूले झैं साधारण जनताले पनि आफूआफूमा सल्लाह गरी धर्मपत्र गरेर देवताका स्थानमा राख्ने गरेका थिए भन्ने कुरा यसबाट थाहा हुन्छ ।

ने.सं. ७४६ जेष्ठ कृष्ण औंसीको दिन सूर्यग्रहण लागेको थियो । सो सूर्यग्रहण लागेको समयमा भक्तपुरका राजा जगज्ज्योतिर्मल्लले तलेजुचोकमा तुला दान गरेका थिए । त्यसै अवसरमा चाँगुनारायणलाई राजा जगज्ज्योतिर्मल्लले चाँदीको एउटा अर्घ चढाएका थिए ।[133]

कान्तिपुरका राजा शिवसिंहको जीवनकालपछि उनका जेठा नाति लक्ष्मीनरसिंह मल्ल काठमाण्डौको गद्दीमा बसे । यिनी कमजोर प्रकृतिका राजा थिए । बाजे शिवसिंहको जीवन कालमा नै ललितपुर, कान्तिपुरबाट अलग भै सकेको थियो । तर यसलाई कान्तिपुरले वैधानिक तवरले मान्यता दिएको थिएन । परन्तु बाजे शिवसिंहको मृत्यु भएको एक वर्ष पनि नबित्दै लक्ष्मीनरसिंहले भाइ सिद्धिनरसिंहसँग एकानि शत्रु एकानि मित्रको सन्धि गरी ललितपुर राज्यलाई एक स्वतन्त्र राज्यको रूपमा स्वीकार गरेथे ।

लक्ष्मीनरसिंहका कृतिको रूपमा चाँगुको भण्डारमा ने.सं. ७५१ को एउटा ताम्रपत्र रहेको छ।[134] सो ताम्रपत्रमा लक्ष्मीनरसिंहमल्लले चाँगुनारायणलाई गुठी राखेको कुरा परेको छ। यसमा प्रतिवर्ष ६१८ पाथी चामलले ध्वजा गुठी चलाउने तथा अन्य आयस्ताले दही, वारा सदुइ, अंतिकिनदुवा यति चिजले रोटी वनाई अटूट गरी चलाउने व्यहोरा लेखिएको छ।

कान्तिपुरको इतिहासमा काजी भीममल्लको विशेष स्थान रहेको छ। यिनीले तिव्वतमा गई व्यापारिक सन्धि गरेका थिए। कान्तिपुरवाट तिव्वत गई नेपाललाई आर्थिक लाभ हुने प्रकारको सन्धि गर्ने अधिकारीमा भीममल्ल पहिला व्यक्ति देखिन्छन्।

ने.सं. ७६३ कार्तिकमा चाँगुनारायणको पर्वपूजाको निमित्त भीममल्लले केही जग्गाको गुठी राखेका थिए। भीममल्लले चाँगुमा गुठी राखेर गरी दिएको ताम्रपत्र पाइएको छ।[135] आफ्ना वावु पुंरनमल्लको निमित्त नारायणलाई प्रसन्न पार्न गुठी राखेको कुरा यस पत्रमा परेको छ।

ने.सं. ७६६ चैत्र शुक्ल एकादशी सोमवारको दिन ललितपुरका गुठीयारहरूले गरुडनारायणको सुवर्णप्रतिमा भएको चाँदीको एउटा ताङ्को फूल माला नारायणलाई चढाएका छन्।[136] प्रति वर्ष जेष्ठ शुक्ल षष्टि भन्दा अगाडि उक्त माला चार दिनको निमित्त ललितपुर लगी पुन: फकाइ दिने चलन अफ सम्म पनि कायमै रहेको छ।

यसभन्दा पछि भक्तजनहरूले नारायणलाई चढाएको केही कलाकृतिहरू चाँगुका भण्डारमा रहेका छन्।[137] आफ्नो ठाउँमा तिनको पनि विशेष महत्व रहेको छ।

लक्ष्मीनरसिंह कमजोर प्रकृतिका राजा थिए। यसैले उनका भाइ, छोरा र भारदार पनि वेलामौकामा उनको कमजोरीको फाइदा उठाउँदथे। यसले गर्दा उनको राज्यकाल नै अस्थिर रह्यो। ने.सं.७६१ भाद्र शुदि ५ का दिन काजी भीममल्लको सहयोगवाट प्रतापमल्लले वावु लक्ष्मीनरसिंह मल्ललाई कैद गरी आफू राजा भएथे।[133] परन्तुमा काजी भीममल्ललाई समेत प्रतापमल्लले सिद्ध्याएथे।

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र प्रतापमल्लका अनेक कलाकृतिहरू पाइएका छन्। तीन मध्ये प्रतापमल्लको पहिलो कलाकृतिको रूपमा दुई रानीसहितको प्रतापमल्लको प्रतिमा प्राप्त भएको छ।[139]

राजा प्रतापमल्लले विहार देशकी राजकुमारी रूपमती देवी र कर्णाट देशकी राजकुमारी राजमतीसँग विवाह गरेका थिए। यी दुवै रानीमा प्रतापमल्लको अत्यन्त अनुराग थियो। तर यी दुवै रानीहरूको अल्पकालमा नै मृत्यु भएको थियो।

ने.सं. ७७३ वैशाखमा राजा प्रतापमल्लले स्वर्गीय रानी रूपमती र राजमतीलाई दायाँ बायाँ राखी आफू वीचमा वसेको सुन्दर मूर्ति वनाउन लगाएका थिए । नारायणलाई आराधना गरेर वसेको मुद्रामा यी मूर्ति वनाइएकाछन् । प्रतापमल्लको युवक अवस्थाको सुन्दर रूपको प्रतिनिधित्व यस मूर्तिले गरेको छ । किनकि यसवेला राजा प्रतापमल्लको उमेर ३१ वर्णको मात्र थियो ।

ने.सं. ७७६ फागुनमा राजा प्रतापमल्लले चाँगुनारायणको भित्री ढोकामा द्वारपालहरूको मूर्ति स्थापना गरेका थिए ।[140] नारायणका द्वारपाल मानिने यी जय र विजयका मूर्तिहरू हाल चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र राखिएका छन् ।

प्रतापमल्लको पछिल्लो कृतिको रूपमा नारायणको पद्मासनका केही टुक्राहरू फेला परेका छन् । ने.सं. ७८२ आषाढ शुक्ल पूर्णिमाका दिन प्रतापमल्लले चाँगुनारायणलाई यो सुवर्णमय सुन्दर पद्मासन चढाएका थिए ।[141]

प्राचीन कालदेखि नै चाँगुनारायण प्रसिद्ध वैष्णव देवताहरू मध्येमा पर्दथे । यी नारायणको दर्शनको निमित्त टाढाटाढादेखि भक्तजनहरू आउँदथे । प्राचीन कालमा तिब्बतबाट लामा आई नारायणको दर्शन पूजा गरेका चर्चा पाइन्छ ।[142] त्यस्तै भारतका अनेक ठाउँवाट श्रद्धालु भक्तजनहरू आई दान धर्म गरेको प्रमाणहरू पनि उपलब्ध भएका छन् ।[143]

ने.सं. ७७४ वैशाखमा काशीका सोम शर्मा ब्राम्हणले चाँगुनारायणलाई चार साँढे र नौ गाई चढाएका थिए । यी गाईवाट आएको दूधले प्रतिदिन नारायणलाई स्नान गर्नु पर्ने कुरा चाँगुनारायणको भण्डारमा रहेको ताम्रपत्रमा लेखिएको छ ।[144]

चाँगुमा नारायणको स्नान, पूजा र भोगको लागि गाईको दूधको आवश्यकता हुन्थ्यो । यसका लागि चाँगुमा नारायणका थुप्रै गाईहरू थिए । पछिसम्म पनि चाँगुमा गाईका अनेक गोठहरू थिए । यी गाईहरूको हेरविचार गर्ने गोठालाका सन्तान हालसम्म पनि चाँगुमा विद्यमान छन् । केही वर्ष एतादेखि चाँगुका गाईहरू पूजारी र ग्वालाहरूले आफ्नो निजी वनाएका छन् । यसवाट प्राचीन कालदेखि नारायणको लागि गाई पाल्ने र तिनै गाईको दूधले नारायणको स्नान पूजा गर्ने परम्परा वन्द भएको छ ।

प्रतापमल्लले आफ्ना छोराहरू मध्येमा चक्रपतेन्द्र मल्ल र महिपतेन्द्र मल्ललाई विशेष रुचाएका थिए । यी दुई मध्ये चक्रपतेन्द्र मल्लको मृत्यु वावु हुँदै भएथ्यो । तिनै चक्रपतेन्द्र मल्लले चाँगुनारायणलाई प्रसन्न राख्न एउटा हुँडा चढाएथे ।[145]

भक्तपुरका राजा भूपतिन्द्र मल्लकी आमा लालमतीदेवीले चाँगुनारायणलाई चाँदीको एउटा रिकापी चढाएकी थिइन् ।[146]

प्रतापमल्लपछि उनका छोरा नृपेन्द्रमल्ल गद्दीमा राखिए । यिनको राज्यकालमा प्रधान पंच सारमान सिंह मारोले भाइ गिरिधर सहित भएर बाजे अमृत राज आदिको सुवर्ण लेपित तामाको प्रतिमा बनाई चढाएथे ।147 यसको करीब दश मैन्हा जति पछि ने.सं. ७६७ चैत्र कृष्ण त्रयोदशी बृहस्पतिवारको दिन यिनीले भाइ सहित भएर किलेश्वरको मन्दिर बनाई गजूर चढाएका थिए ।148 त्यस्तै ने.सं. ७६६ वैशाखमा परिवार सहित भएर यताजु (छिन्नमस्त) मा काठको तोरण चढाएको उल्लेख पाइन्छ ।149

भक्तपुरका चौतारा भागीराम प्रधानाङ्गलाई भागीराम भटि पनि भनिन्थ्यो । बोडे महालक्ष्मी र नाला भगवती मन्दिरमा राखिएका ताम्रपत्रबाट यो कुरा खुल्दछ ।150 यिनले ने.सं. ८०० वैशाखमा खस्याङ्ग्-खुसुङ्ग नदीमा पुल बनाई नारायणलाई श्रीवत्स यन्त्र भएको गहना विशेष चढाएका थिए । सो कुरा चाँगुनारायणको भण्डारमा रहेको गहना विशेषमा भएको अभिलेखले स्पष्ट गरेको छ ।151

नृपेन्द्रमल्लपछि उनका भाइ पार्थिवेन्द्रमल्ल कान्तिपुरका राजा भए । पार्थिवेन्द्र मल्लको राज्यकालदेखि नै मुख्य चौताराको पदमा चिकुटि थिए । त्यसपछि लक्ष्मीनारायण जोशी मुख्य चौतारा भए । यी चौताराहरू प्रभावशाली थिए । यिनीहरूको अगाडि राजाको कुनै जोड चल्दैन थियो । यसैले चाँगुमा कलाकृति राख्न वा दान धर्म गर्न पार्थिवेन्द्रमल्लले पाएका थिएनन् ।

ने.सं. ८०७ असारमा विष हालेको खानेकुरा खाएको कारणबाट पार्थिवेन्द्र मल्लको मृत्यु भयो । पार्थिवेन्द्रमल्ल मरेको १३ दिन पछि उनका नाबालक छोरा भूपालेन्द्र मल्ललाई भक्तपुरका राजा जितामित्रमल्ल आई राजा बनाए ।152 यसबेला राजा भूपालेन्द्रमल्ल ८ वर्षका मात्र थिए । राजमाता ऋद्धिलक्ष्मीलाई आफ्नु अनुकूल बनाउन चौतारा लक्ष्मीनारायण सफल भएका थिए । यसले गर्दा उनको शक्ति बढ्दै गयो र उनी हर्ताकर्ता हुन पुगे ।

प्रतापमल्लका ब्याइते छोराहरूमा उनका कान्छा छोरा महिपतेन्द्रमल्ल अझ सम्म जीवितै थिए । आफ्नो शक्ति बढाउन खोज्ने भारदारहरूका आँखाका यिनी कसिङ्गर भएका थिए । यसकारण दुई वर्ष अघिदेखि नै महिपतेन्द्रमल्ललाई ज्यान जोगाउन कठिन परेको थियो । केही कालसम्म त ललितपुरको शरणमा गई यिनले आफ्नो सुरक्षा गरेथे । तर त्यहाँ पनि आफ्नो सुरक्षा हुने नदेखेकाले यताउति लखरिंदै पशुपतिका पूजाहारी राघवानन्दको घरमा यिनले आश्रय लिएथे ।153

ने.सं. ८०७ भाद्रमा पशुपतिका पूजाहारी राघवानन्दका घरमा बसेका महिपतेन्द्रमल्ललाई लक्ष्मी नारायण जोशीले मार्न लगाए । महिपतेन्द्रमल्ललाई बचाउँन खोज्दा राघवानन्दले पनि कुटाइ खाएथे । त्यसैले उनी कान्तिपुरमा नबसी ललितपुरमा बस्न गएथे ।154

ने.सं. ८११ चैत्रमा कान्तिपुरका राजा भूपालेन्द्रमल्लले रानीहरू सहित भएर किलेश्वर मन्दिरको जीर्णोद्धार गरेका थिए । लक्षाहुति यज्ञ पनि गरिएको थियो । यसै उपलक्षमा पशुपतिका नयाँ पूजाहारी परदेशी शिवनारायण भट्टलाई सन्तान दर सन्तान सम्मको निमित्त किलेश्वरको पनि पूजाहारी वनाइयो । दानपत्रमा लेखिएबमोजिम पूजा चलाई वाँकी रहेको शेष शिवनारायण भट्टका सन्तान दर सन्तान सम्मले खान पाउने भए ।[155] किलेश्वरका पूजाहारी शिवनारायण भट्टाका सन्तान मात्र हुन पाउने गरियो । पूजाहारी सम्वन्धी कुरामा झगडा परेमा मात्र राजाले विचार गर्ने गरी तत्सम्वन्धी अधिकार शिवनारायण भट्टका सन्तानलाई दिइयो ।[156]

ने.सं. ८१४ पौषमा राजमाता ऋद्धिलक्ष्मी सहित भएर भूपालेन्द्रमल्लले चाँगुमा कोटीहोम आरम्भ गरे । माघ शुक्ल द्वादशीको दिन चाँगुनारायण मन्दिरको जीर्णोद्धार पूरा गरी सुवर्ण तोरण चढाई प्रतिष्ठा गरेथे ।[157] त्यसै समयमा नारायणको शिरको मात्र पुनर्निर्माण गरिएको थियो । यसरी जीर्णोद्धार गर्दा नारायणको घाँटी भन्दा तलको भागलाई केही गरिएन । जीर्ण भएको शिरोभागको मात्र यसवेला पुनर्निर्माण गरिएको थियो ।[158] यसै उपलक्षमा वर्षको दुई पटक नारायण, लक्ष्मी र सरस्वतीलाई हनुमान् ढोकामा यात्रा चलाउने चाँदीका तीन गोटा कलश पनि राखियो ।[159]

चाँगुनारायणको नयाँ शिर फेर्दा ब्राम्हणहरूले प्रशस्त दान, पाएका थिए । यस उपलक्षमा एउटा हात्ती, १०८ का दरले घोडा, गाई भैंसी, वाजा र भेडाहरू दान गरिएका थिए ।[160] मल्लकालमा यति भव्यसँग दान धर्म गरेको उल्लेख अन्त कतै पाइएको छैन ।

राजा भूपालेन्द्रमल्लका समयमा अरू भक्तजनहरूले पनि चाँगुमा आफ्ना कृतिहरू छाडेर गएका छन् ।[161] यसै गरी कान्तिपुरका प्रख्यात भारदार भवानी शंकरले ने.सं. ८१८ साल फाल्गुणमा चाँगुनारायण मन्दिरको ढोकाहरूमा सुवर्ण तोरण चढाएका थिए ।[162]

भूपालेन्द्र मल्लपछि उनका चार वर्षका वालक छोरा भास्कर मल्ल कान्तिपुरका गद्दीमा बसे । उनी समर्थ नभए सम्म आमा भुवन लक्ष्मी र राजगुरु विश्वम्भर उपाध्यायको[163] रेखदेखमा कान्तिपुरको शासन चलेथ्यो । तिनका राज्यकालमा राजमाता भूवनलक्ष्मीले राखेर गएका अनेक कलाकृति चाँगुनारायणमा पाइएका छन् ।

ने.सं. ८२४ फाल्गुणमा भूवनलक्ष्मीले चाँगुमा कोटीहोम गरी चाँगुनारायणको मन्दिर वनाउन लगाइथिन् । आफ्ना पति भूपालेन्द्रमल्लका साथ आफ्नो समेत प्रतिमा वनाई नारायणको सामुन्नेमा स्थापना गरिन् ।[164] चाँगुनारायणका अगाडि दक्षिणतर्फ ठूलो एउटा घण्टा रहेको छ । सो घण्टा पनि राजमाता भूवनलक्ष्मीके कीर्ति हो ।[165] चाँगुनाराय-

ण मन्दिरको दोस्रो तलाको छाना पनि राजा भास्कर मल्ल र राजमाता भुवनलक्ष्मीले बनाएका थिए ।[166] यसै गरी चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र रहेका अभिलेख युक्त भाँडा-कुँडा पनि राजा भास्कर मल्ल र राजमाता भुवनलक्ष्मीका कीर्तिहरू हुन् ।[167] भास्करमल्लका राज्यकालमा श्रद्धालु भक्तजनहरूले चढाएका कृतिका रूपमा चाँगुमा अभिलेख युक्त केही सामग्रीहरू प्राप्त भएका छन् । चाँगुनारायणको अध्ययन क्रममा तिनको पनि आफ्नै प्रकारको महत्व छ ।[168]

भक्तपुरका राजा भूपतिन्द्रमल्लको ने.सं. ८४२ वैशाख शुक्ल पूर्णिमाको दिन मृत्यु भएथ्यो । सोही दिन उनको सम्झनामा लक्ष्मी र नारायणको सुवर्ण प्रतिमा बनाई चाँगुनारायण स्थानमा राखिएको छ ।[169] अभिलेख युक्त यी मूर्तिहरू तात्कालिक मूर्तिकलाको अध्ययन गर्ने क्रममा महत्वपूर्ण मानिन्छन् ।

ने.सं.८४२ भाद्र कृष्ण एकादशीमा कान्तिपुरका राजा भास्कर मल्लको मृत्यु भयो । भास्करमल्लका छोरा जन्मी केही कालमा नै मरेकोले उनका कोही सन्तान थिएनन् । त्यसकारण उनले जगज्जय मल्ललाई आफ्ना उत्तराधिकारी बनाएका थिए । यसैले भास्करमल्लपछि कान्तिपुरको गद्दीमा जगज्जयमल्ल बसे ।

लिच्छविकाल देखि नै चाँगु वनदुर्ग रूपको थियो ।[170] यसैले चाँगुवनबाट दाउरा काट्ने, गोल पोल्ने, काठ दाउरा बेच्न लान नपाउने स्थिति बन्देज लिच्छविकालको शुरुदेखि नै थियो ।[171] पहिले देखि नै चलेर आएको वनदुर्ग सम्बन्धी स्थिति बन्देजमा राजा जगज्जयमल्लको दृष्टि गएको देखिन्छ । यसै वनदुर्गलाई सुरक्षा गर्ने हेतुले राजा जगज्जयमल्लले नियम बाँधी एउटा ताम्रपत्र चाँगुनारायण मन्दिरमा राख्न लगाएका छन् ।[172]

जगज्जयमल्लपछि जयप्रकाशमल्ल कान्तिपुरका राजा भए । यिनलाई सम्झाउने अनेक कलाकृतिहरू चाँगुनारायण स्थानमा रहेकाछन् । यी बाहेक यिनका राज्यकालमा भक्तजनहरूले चढाएका कृतिहरूको पनि चाँगुमा अभाव छैन ।[173]

राज्यप्रकाशमल्लले संवत् ८६६ फागुनमा चाँगुनारायणलाई वनमाला चढाएका थिए । सुन र चाँदीबाट निर्मित उक्त माला अत्यन्त आकर्षक छ ।[174]

जयप्रकाश मल्लले ने.सं. ८६६ जेठमा जय विजयको मूर्ति सहित चाँगुनारायण स्थानमा सुनको तोरण चढाएका थिए ।[175] हाल नारायणअगाडि रहेका जय विजयका मूर्तिहरू यिनै राजाका कीर्ति हुन् ।

चाँगुमा कान्तिपुर तथा भक्तपुरका राजाहरूका कृतिहरू प्रशस्त मात्रामा पाइएका छन्। तर ललितपुरका राजाका कृतिका रूपमा विष्णुमल्लले ने.सं. ८६७ मा चढाएको सानो एउटा घण्टा मात्र पाइएको छ ।[176] यस भन्दा अगाडि योगनरेन्द्रमल्लले चाँगुनारायणलाई ठूलो एउ-

टा घण्टा चढाएका थिए । तर सो घण्टा श्री ५ गिर्वाण युद्ध विक्रम शाहको पालामा बिग्रिएर पुनर्निर्माण भैसकेको छ ।[177]

ने.सं. ८७२ मा कान्तिपुरका राजा जयप्रकाश मल्लले जगज्जय मल्लले जस्तै चाँगु आदि गढको सुरक्षामा ध्यान दिएका थिए । शायद गोरखालीहरूले अगाडि बढ्न लागेको हुँदा चाँगुलगायत अन्य वन दुर्गहरूलाई जयप्रकाश मल्लले सुदृढ गर्न खोजेको यतावाट देखिन्छ ।[178]

चाँगुका राममाजुले ने.सं. ८७४ पौषमा जयप्रकाश मल्ललाई लेखेको एउटा पत्र प्राप्त भएको छ ।[179] यसवाट जय प्रकाशलाई राज्य च्युत गर्दा चाँगुका भाजुको पनि हात रहेको थियो भन्ने देखिन्छ । त्यसैले यहाँ "साहवले यसरी छुल कुल्मा परेको अपराधमा मलाई थुनी सर्वस्व हरण गरी राख्नु भएको थियो । अब उप्रान्त अघिको अपराध सबै छवीसै अर्थले माफि गरी सर्वस्व फिर्ता दिनु भयो । अब पनि मैले जीवन भर यस्तो काममा परें भने साहेब (राजा) ले यसरी राजनिति छुल कुल्मा परे वापत धन सर्वस्वगरी चाँगुवाट निकाली दिनु । ...." यस पत्रका साक्षी भाजुको (आफ्नै) छोरा हरिशंकर चाँगुका ७०० घर भयो भनि लेखिएको छ । यसैले तात्कालिक कान्तिपुर राज्यको दरवारिया राजनीति बुझ्न यो पत्र उपयोगी भएकोछ ।

चाँगुनारायणको मूर्तिमाथि सुवर्ण चँदुवा रहेको छ । चाँगुमा मल्ल राजाहरूका अन्तिम कलाकृतिको रूपमा यसलाई लिन सकिन्छ । ने.सं. ८७७ फागुनमा कान्तिपुरका राजा जयप्रकाश मल्लले चाँगुनारायणलाई यो चँदुवा चढाएका थिए । पहिलेको सुवर्ण चँदुवा जीर्ण भएको देखेर जयप्रकाश मल्लले चाँगुनारायणलाई यो नयाँ सुवर्ण चँदुवा वनाएर चढाएको कुरा लेखिएका छन् ।[180]

जयप्रकाश मल्ल कान्तिपुरका राजगद्दीमा वस्तादेखि नै गृहकलह शुरू भै सकेको थियो । भाइ नरेन्द्रप्रकाश मल्ल नै जयप्रकाशका विरोधी थिए । केही समय काशिराम थापालाई चौतरा वनाई आफू टुकुचा पूर्वको राजा पनि भएथे ।

जयप्रकाश मल्लको राज्यकालमा नै गोरखाका राजा पृथ्वीनारायण शाहले संवत् १८०१ मा नुवाकोट कब्जा गरे । विस्तारैविस्तारै योजनावद्ध रूपवाट गोरखालीहरूले चारै तर्फ नाकावन्दी गरी कान्तिपुरमा आक्रमण गर्ने विचार गरिरहेका थिए । त्यस्तो अवस्थामा पनि जयप्रकाश मल्लले चाँगुनारायण स्थानमा दान धर्म गरी आफ्नो केही कीर्तिहरू छाडेका थिए ।

संवत् १८२५ भाद्रमा श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहले कान्तिपुर विजय गरे । त्यसको एक महिना जति पछि ललितपुरमा अधिकार जमाए । संवत् १८२६ मार्गमा भक्तपुर उनको अधिकारमा आयो । यसरी योजनावद्ध तरिकाले २६ वर्ष लगातार परिश्रम गरी श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहले नेपाल उपत्यकामा आफ्नो अधिकार जमाएथे ।

चाँगुमा पृथ्वीनारायण शाहका आफ्ना कुनै कलाकृतिहरू छैनन् । तर उनका पालाका युवाराजाधिराज प्रतापसिंह शाहलाई सम्झाउने अभिलेखयुक्त केही भाँडाकुँडाहरू भने उपलब्ध भएका छन् ।[181]

श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहपछि युवराज प्रतापसिंह शाह गद्दीमा बसे । श्री ५ प्रतापसिंह शाहले चाँगुनारायणको नित्य नैमित्य पूजा चलाउनको लागि पूजाहारी यदु उपाध्याय सुवेदीलाई गुठी जग्गाको बहाली गरी दिएका थिए ।[182]

प्रतापसिंह पछि श्री ५ रणवहादुर शाह राजा भए । चाँगुनारायणसहित चाँगुका अन्य देवताहरूको व्यवस्थित ढंगवाट नित्य नैमित्य र पर्वपूजा चलाउनेमा श्री ५ रणवहादुर शाहको विशेष देन छ । यिनीले नित्य नैमित्य र पर्वपूजा चलाउन प्रत्येक सामग्रीको परिमाण र प्रचलित मूल्य तोकी दुई वेग्लावेग्लै लालमोहर गरिदिएका छन् ।[183] अहिलेसम्म पनि सोही अनुरूप पूजापर्वहरू चलाइने गरिन्छ ।

श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहवाट नेपाल उपत्यका विजयपछि कान्तिपुरका राजाका गुरु भएवापत चाँगुका पूजाहारी ललितानन्द उपाध्याय र शिवेन्द्र उपाध्यायको सर्वस्व भएको थियो । सरकार लागेको वाहेक पूजाहारीहरूको अन्य संपत्ति पनि रणवहादुर शाहले फिर्ता गरिदिएका थिए ।[184] श्री ५ रणबहादुर शाहले संवत् १८५४ सालमा चतुर्मासा भरी नारायणलाई चार लाख तुलसीपत्र चढाउन २५ रोपनी जग्गा नारायणलाई गुठी राखेका थिए ।[185]

श्री ५ रणबहादुर शाहले आफ्नो युवावस्थामा नै रानी कान्तवतीको मनराख्न नावालक छोरा गीर्वाणयुद्धविक्रम शाहलाई राजा वनाई आफू सन्यासी भए ।

श्री ५ गीर्वाणयुद्धविक्रम शाहलाई सम्झाउने धेरै कृति चाँगुमा छन् । मार्ग शुक्ल द्वादशीको दिन चाँगुमा महास्नान गराउने परम्परा पनि यिनै राजाको पालादेखि चलेथ्यो ।[186] संवत् १८५७ मा वोडेका छत्रमान सिंहका वावु छोराले अतिथिहरूलाई सिदा दिन परजग्गा गुठी राखेका थिए ।[187] यिनले तामाको ठूलो सङ्कोलोको साथमा भाँडाकुँडाहरू पनि चढाएका थिए ।

अघि ललितपुरका राजा योगनरेन्द्र मल्लले चाँगुमा एउटा ठूलो घण्टा नारायणलाई चढाएका थिए । सो घण्टा जीर्णभएको देखेर श्री ५ गीर्वाणयुद्धविक्रम शाहले त्यसको पुननिर्माण गरी नयाँ घण्टा चढाएथे ।[188]

श्री ५ गीर्वाणयुद्धविक्रम शाहपछि श्री ५ राजेन्द्रविक्रम गद्दीमा बसे । श्री ५ राजेन्द्रविक्रमलाई सम्झाउने चाँदीको एउटा भानस चाँगुनारायण स्थानमा राखेको छ ।[189] नारायण र चाँगुका केही गुठीको व्यवस्था पनि श्री ५ राजेन्द्रविक्रमले गरेका थिए ।[190] यिनका पालामा श्रद्धालु भक्तजनहरूबाट चाँगुमा दान धर्म गरेका केही अभिलेख प्राप्त भएका छन् ।[191]

श्री ५ राजेन्द्रविक्रम पछि शाह राजाहरूका अन्य केही कृतिहरू चाँगुमा छैनन्। तर यस ताकाका श्रद्धालु भक्तजनहरूले नारायण आदि देवताहरूलाई चढाएका गरगहना तथा भाँडाकुँडाहरू धेरै संख्यामा पाइएका छन् । यस ताकाका राणा परिवारमा हरिप्रिया देवी, देवकी रानी साहेब, देव शम्सेरकी रानी आदिका कृतिहरू पाइन्छन् ।[192] त्यसपछि पाटन दोचहाल्का अमात्य जितगोविन्दका परिवारले चढाएका मूल्यवान् गहनाहरू चाँगुमा छन् ।[193] यसपछि पाटन क्वालु टोलका मेजर कुलानन्दकी पत्नी नानीबाबाका कृतिहरू पाइन्छन् ।[194] यसका अतिरिक्त अरू भक्तजनहरूका कलाकृतिहरूको संख्या पनि यहाँ कम छैन ।[195]

श्री ५ महाराजाधिराज महेन्द्रवीरविक्रम शाहदेव र श्री ५ बडा महारानी रत्नराज्यलक्ष्मी शाहवाट लक्ष्मी, नारायण र सरस्वती कलश चढाई वक्सिएथ्यो । २०२६ सालमा सरकारहरूवाट यी कलशहरू चढाई वक्सिएको देखिन्छ ।[196]

चाँगुनारायण, लक्ष्मी र सरस्वतीका प्रतीक तीनवटा कलश माघ शुक्ल पूर्णिमा तथा श्रावण शुक्ल द्वादशीमा राजदरवार लाने परम्परा प्राचीन कालदेखि नै थियो ।[197] यी कलशहरू राजालाई दर्शन दिने हेतुले राजदरवार लगिएका थिए । धेरै अघिदेखि चलन चल्तीमा ल्याएका हुनाले ती कलशहरू जीर्ण प्रायः भैसकेका थिए । यसैले यिनै कलशको सट्टामा स्वर्गीय श्री ५ महाराजाधिराज महेन्द्रवीरविक्रम शाहदेव र श्री ५ मुमाबडामहारानी सरकारवाट चाँदीका तीनवटा कलशहरू नारायणप्रीति गरी चढाई वक्सेको थियो ।

२०१८ सालमा श्री ५ महाराजाधिराज महेन्द्रवीरविक्रम शाहदेववाट चाँगुनारायण मन्दिरको जीर्णोद्धार गरी वक्सिएथ्यो । तर हाल वर्षा याममा पहिलो तलाको छानावाट पानी चुहिने हुँदा तत्काल यसको मरम्मत नगरेमा नारायणको प्रसिद्ध मन्दिर केही वर्षभित्र भत्कन सक्ने सम्भावना रहेको छ ।

२००७ साल पौषमा चाँगुनारायणको चार वाहु मध्ये गदा धारण गरेको एक वाहु भाँच्चिई भुइँमा खस्यो । केही समयसम्म यो वाहु वेपत्ता भएथ्यो । यो वाहु भाँच्चिनु र हराउनु संयोगको मात्र कुरा थिएन । यसभित्र अरू कुराहरू पनि थिए ।

यो वाहु जडान गर्न विधिविधान वमोजिम स्वस्तिशान्ति गर्नु पर्ने थियो । यसकारण तात्कालिक पुजाहारी वंशीधरानन्द उपाध्याय तथा स्थानीय पंचायत मार्फत् गुठीमा लेखापढी भयो । २००७ सालदेखि देशमा संक्रमण काल शुरू भएथ्यो । त्यसले गर्दा त्यति वेला यो काम हुन सकेन । पुनः २०१७ सालमा पुजाहारीले श्री ५ महाराजाधिराजका हजुरमा बिन्तीपत्रद्वारा जाहेर गरे । त्यस बखत पनि कुनै काम हुन सकेन । यसपछि २०२२ सालमा श्री ५ महाराजाधिराज सरकारवाट पुरोहितलाई हुकुम भई यो काम पूरा भयो ।[198] परन्तु नाराय-

णको बाहुलाई सामान्य एउटा चाँदीको तारद्वारा हाल अड्याइएको छ । यसलाई यथावत रूपमा जडान नगरे कुनै पनि समयमा यो हराउन सक्ने स्थितिमा छ । त्यसैले सम्बन्धित निकायले तुरुन्त यसप्रति ध्यान दिनु आवश्यक छ ।

* * *

[illegible]
१०[illegible]

टिप्पणी

[1] राजाहरिदत्त वर्मा वर्ष १६ ।। तेन हिं चतुशिखर प्रदेशे भगवत् विष्णुं मट्टारकस्य देवालयं सम्पूर्ण कृतवानितुं ।।
(गोपाल वंशावली २० "क" पत्र)

[2] गोपाल वंशावली २० "क" पत्र ।

[3] धनवज्र वज्राचार्य, लिच्छविकालका अभिलेख, पृष्ठ ४१४ ।

[4] परिशिष्ट संख्या १ को अभिलेख ।

[5] धनवज्र वज्राचार्य, लिच्छविकालका अभिलेख, पृष्ठ ५४६ ।

[6] परिशिष्ट संख्या १ को अभिलेख ।

[7] परिशिष्ट संख्या १ को अभिलेख ।

[8] उही, परिशिष्ट संख्या १ को अभिलेख ।

[9] "यूपैश्चारुभिरुच्छ्रितैर्व्वसुमती पित्रा ममालङ्कृता ।" उही ।

[10] परिशिष्ट संख्या १ को अभिलेख ।

[11] परिशिष्ट संख्या १ को अभिलेख ।

[12] "तस्यपुत्र मादेव वर्ष ४१ ।। तेन्मज्ञातेन पितावधकृता ।।"
(गोपाल वंशावली २० "ख" पत्र)

[13] परिशिष्ट संख्या १ को अभिलेख ।

[14] परिशिष्ट संख्या १ को अभिलेख ।

[15] परिशिष्ट संख्या १ को अभिलेख ।

[16] परिशिष्ट संख्या १ को अभिलेख ।

[17] परिशिष्ट संख्या १ को अभिलेख ।

[18] परिशिष्ट संख्या २ को अभिलेख ।

[19] परिशिष्ट संख्या ३ को अभिलेख ।

[20] परिशिष्ट संख्या ४ को अभिलेख ।

[21] परिशिष्ट संख्या ४ को अभिलेख ।

[22] परिशिष्ट संख्या ४ को अभिलेख ।

[23] धनवज्र वज्राचार्य, लिच्छविकालका अभिलेख, पृष्ठ २६२ ।

[24] धनवज्र वज्राचार्य, लिच्छविकालका अभिलेख, पृष्ठ ३०१–३०२ र ३२०–३२१ ।

[25] उही, पृष्ठ २६०, ३०१, ३०६, ३११, ३२० आदि आदि ।

[26] यही ग्रन्थको पृष्ठ

[27] "भगवत: पशुपते: पु ६ प २, दोलाशिखर स्वामिन: पु ६ प २... गुंविहारस्य पु ६ प २... ।।" वज्राचार्य, पृष्ठ ३२० ।

[28] परिशिष्ट संख्या ५ को अभिलेख ।

[29] परिशिष्ट संख्या ५ को अभिलेख ।

[30] धनवज्र वज्राचार्य, लिच्छविकालका अभिलेख, पृष्ठ ३९८–४०० ।

[31] उही, पृष्ठ ४०१–४०३ ।

[32] उही, पृष्ठ ४३८–४३६ ।

[33] परिशिष्ट संख्या ६ को अभिलेख ।

[34] राजा श्री विणुगुप्त... तेन कृतं श्रीपशुपति स्थाने वाग्मतीतिरे... वृहच्छिलामय विष्णु भट्टारक प्रतिष्ठितं ... महाच्छिलामय विष्णुजल सयन अतिसुन्दर आवास सहितं कृतवान । (गोपाल वंशावली)

[35] गोपाल वंशावली, ३० "ख" पत्र ।

[36] परिशिष्ट संख्या ८ को अभिलेख ।

[37] परिशिष्ट संख्या ९ को अभिलेख ।

[38] परिशिष्ट संख्या १० को अभिलेख ।

[39] परिशिष्ट संख्या ११ को अभिलेख ।

[40] परिशिष्ट संख्या १२ को अभिलेख ।

[41] राजा श्री शिवदेव वर्ष २७ मा ७ तेन... पूर्व्व शिखरदेवस्य परिवार सहितेन जीर्णधार कृता: ।। (गोपाल वंशावली २४ "ख" पत्र)

[42] उही ।

[43]

[44] परिशिष्ट संख्या १५ को अभिलेख ।

[45] परिशिष्ट संख्या १३ को अभिलेख ।

[46] परिशिष्ट संख्या १४ को अभिलेख ।

[47] परिशिष्ट संख्या १५ को अभिलेख ।

[48] गोपाल वंशावली २४ "ख" पत्र ।

[49] परिशिष्ट संख्या १६ को अभिलेख ।

[50] हाल चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारमा एउटा मात्र घडा रहेकोछ ।

[51] परिशिष्ट संख्या १७ को अभिलेख ।

[52] परिशिष्ट संख्या १८ को अभिलेख ।

[53] गोपाल वंशावली २५ "ख" र २६ "क" को पत्र ।

[54] सम्वच्छर तृसप्तपञ्च: आषाढ सुदि द्वितीया... चतुर्मासा ।। पुष्याभिषेक राजा श्रीजय भीमदेव वर्ष १३ मा ३ तेन पूर्वशिखर नारायणस्य भण्डार ताम्र संखला त्यादि ग्रासिता । (गोपाल वंशावली)

[55] गोपाल वंशावली २७ "क" पत्र ।

[56] परिशिष्ट संख्या १९ को अभिलेख

[57] परिशिष्ट संख्या २० को अभिलेख ।

[58] गोपाल वंशावली ५३ "ख" पत्र ।

[59] गोपाल वंशावली ५४ "क" पत्र ।

[60] गोपाल वंशावली ५४-५५ पत्र ।

[61] गोपाल वंशावली ५६ पत्र ।

[62] संशोधन मण्डल, इतिहास संशोधनको प्रमाण प्रमेयको ७५ पृष्ठ ।

[63] सं ५०१ माघ शुद्धि १२ मृगशिर अङ्गारवार, श्रीजयस्थितिराजमलदेवस आदिप, ठकुरिणिस काय देवकुमार स स्वंम्हं स नप म्विज्याङा श्री चङ्गु गरुड नारायण सके अधाङन पूजायाङा दिन ।।

[64] सं ५०६ पौष शुदि ११ चङ्गु द्वितीयका, श्रीस्थितिराजमल्लदेवसन ।। गोपाल वंशावली,६० "क"पत्र, गोपाल वंशावली ६२ पत्र ।

[65] परिशिष्ट संख्या २१ को अभिलेख ।

[66] सं ५०० वैशाषवदि अमावास्या सूर्यग्रास स दीक्षाकाया श्रीश्रीजयस्थितिराज मल्लदेव ठाकुरसन महादेवी सहितन: गुरू श्रीशिवदास उपाध्याय जुस ।।
(गोपाल वंशावली ५६ "क" पत्र)

[67] परिशिष्ट संख्या २२ को अभिलेख ।

[68] परिशिष्ट संख्या २४ को अभिलेख ।

[69] परिशिष्ट संख्या २७ को अभिलेख ।

[70] परिशिष्ट संख्या २८ को अभिलेख ।

[71] परिशिष्ट संख्या ३३ को अभिलेख ।

[72] परिशिष्ट संख्या २६-३७ को अभिलेख ।

[73] परिशिष्ट संख्या २६-३८ को अभिलेख ।

[74] परिशिष्ट संख्या ३६-४१ को अभिलेख ।

[75] परिशिष्ट संख्या ४२ को अभिलेख ।

[76] भोलानाथ पौडेल, यज्ञेश्वर मन्दिर । पूर्णिमा ५ को पृष्ठ १८ ।

[77] परिशिष्ट संख्या ४२ को अभिलेख ।

[78] परिशिष्ट संख्या ४३-४७ को अभिलेख ।

[79] "सं ६०४ वैशाष शुक्ल ।। एकादशि ।। श्री रत्नमल्लदेवन एदेश तेल", डि.आर. रेग्मी, मेडिभल नेपाल, भाग ३, पृ. ६६ ।

[80] परिशिष्ट संख्या ४६ को अभिलेख ।

[81] परिशिष्ट संख्या ४६ को अभिलेख ।

[82] यस्तै सन्धिपत्रको अर्को प्रति पशुपतिको भण्डारमा पनि रहेको छ । डि.आर. रेग्मी, मेडिभल नेपाल, भाग ३ को पृष्ठ ६०-६१ ।

[83] परिशिष्ट संख्या ४८ को अभिलेख ।

[84] परिशिष्ट संख्या ५० को अभिलेख ।

[85] परिशिष्ट ५१ को अभिलेख ।

[86] गोपाल वंशावली २४ ख पत्र ।

[87] गोपाल वंशावली (कैसर वंशावली) १०-११ पत्र ।

[88] परिशिष्ट संख्या ५२ को अभिलेख ।

[89] धनवज्र वज्राचार्य, लिच्छविकालका अभिलेख, पृष्ठ ६ ।

[90] परिशिष्ट संख्या १४६ को अभिलेख ।

[91] "सम्वत् ७६६ पौष शुक्ल ।। पंचमि शनैश्चर वार थ्व कुन्हु श्री ३ गरुडनारायण नित्यपूजा याङा ल्याव शिर जधरिस तयाव पेर कस्तिन स्नान यातकाव शिर ल्हडना वेलस गतपोतन सुद्धान कंठि कुतिङा वव जुरो ।। थ्व यान स्वन्हु कुन्हु सहश्राहुति यज्ञ, महावरिसगत सुद्धान वाक ।।" पूर्णिमा ३ वर्ष ४ अंक १५ पृष्ठ ।।

[92] गोपाल वंशावली ।

[93] परिशिष्ट संख्या ५२ को अभिलेख ।

[94] परिशिष्ट संख्या ५३ को पत्र ।

[95] संशोधन मण्डल, पूर्णिमा ४२ अंकको १०१ पृष्ठ ।

[96] परिशिष्ट संख्या ६७ को अभिलेख ।

[97] संशोधन मण्डल, पूर्णिमा ४२ अंकको १०१ पृष्ठ ।

[98] परिशिष्ट संख्या ६७ को अभिलेख ।

[99] परिशिष्ट संख्या ६९ को अभिलेख । [100] परिशिष्ट संख्या ६९ को अभिलेख ।

[101] परिशिष्ट संख्या १५ को अभिलेख ।

[102] मोहनप्रसाद खनाल, मध्यकालीन अभिलेखको पृष्ठ ६६ ।

[103] परिशिष्ट संख्या ६९ को अभिलेख ।

[104] परिशिष्ट संख्या ७०,७१ को अभिलेख ।

[105] परिशिष्ट संख्या ७२, ७५ को अभिलेख ।

[106] परिशिष्ट संख्या ५२ को अभिलेख । [107] परिशिष्ट संख्या ८३ को अभिलेख ।

[108] परिशिष्ट संख्या ८६ को अभिलेख ।

[109] परिशिष्ट संख्या ८७, ८८ को अभिलेख ।

[110] परिशिष्ट संख्या ८७ को अभिलेख ।

[111] परिशिष्ट संख्या ८८ को अभिलेख ।

[112] परिशिष्ट संख्या ५९, ६०, ६१, ६२ को अभिलेख ।

[113] परिशिष्ट संख्या ८९ को अभिलेख ।

[114] परिशिष्ट संख्या ८९ को अभिलेख ।

[115] परिशिष्ट संख्या ८९ को अभिलेख ।

[116] परिशिष्ट संख्या ९२ को अभिलेख ।

[117] परिशिष्ट संख्या ९४ को अभिलेख ।

[118] यही ग्रन्थको संस्कृतिपदाको पृष्ठ हेर्नुहोस् ।

[119] यही ग्रन्थको संस्कृतिपदाको पृष्ठ हेर्नुहोस् ।

[120] परिशिष्ट संख्या ९५ को अभिलेख ।

[121] परिशिष्ट संख्या ९५ को अभिलेख ।

[122] परिशिष्ट संख्या ९५ को अभिलेख ।

[123] परिशिष्ट संख्या ९५ को अभिलेख ।

[124] परिशिष्ट संख्या ९८ को अभिलेख ।

[125] परिशिष्ट संख्या ९५ को अभिलेख ।

[126] परिशिष्ट संख्या १०० को अभिलेख ।

[127] परिशिष्ट संख्या १०२ को अभिलेख ।

[128] परिशिष्ट संख्या १०३ को अभिलेख ।

[129] परिशिष्ट संख्या १०४ को अभिलेख ।

[130] परिशिष्ट संख्या १०५ को अभिलेख ।

[131] परिशिष्ट संख्या १०६-११२ को अभिलेख ।

[132] परिशिष्ट संख्या ११३ को अभिलेख ।

[133] परिशिष्ट संख्या ११५ को अभिलेख ।

[134] परिशिष्ट संख्या ११७ को अभिलेख ।

[135] परिशिष्ट संख्या ११६ को अभिलेख ।

[136] परिशिष्ट संख्या १२० को अभिलेख ।

[137] परिशिष्ट संख्या १२१-१२४ को अभिलेख ।

[138] शुभ सम्वत् ७६१ भादवशुधि ५ थ्व कुन्हु यरन तेदु क्वश हर च्वन वव, थ्व कुन्हुया रात्रिश, श्रीश्री रद्दिमन्नसिंम्मल्ल वंधिणाना त्व प्रतापमरन भिम्रनन्यहम उ जुयाव तर, ठ्थ्य

याङठाव थ्व कुन्हुया बांस जिरिया स्याक थ्व परिस्यन" ।
गौतमवज्र वज्राचार्य, हनूमान् ढोका राजदरवार, पृष्ठ २०, नेपाल र एशियाली अध्ययन संस्थान, कीर्तिपुर, २०३३ ।

[139] परिशिष्ट संख्या १२५ को अभिलेख ।

[140] परिशिष्ट संख्या १२८, १२६ को अभिलेख ।

[141] परिशिष्ट संख्या १३० को अभिलेख ।

[142] यही ग्रन्थको पछि आउने पृष्ठ हेर्नु होस् ।

[143] परिशिष्ट संख्या १२६, १३६ को अभिलेख ।

[144] परिशिष्ट संख्या १२६ को अभिलेख ।

[145] परिशिष्ट संख्या १३२ को अभिलेख ।

[146] परिशिष्ट संख्या १३४ को अभिलेख ।

[147] परिशिष्ट संख्या १३५ को अभिलेख ।

[148] सं ७६७ चैत्र कृष्ण: ।। त्रयोदशी रेवती नक्षत्र वृहस्पतिवार ।। थ्व कुन्हु चांगुस श्री ३ कीलेश्वर स्के पंचखारया मानसिं गिरीधरन, देवर दङठाव गजुर छाया दिन ।।
डि.आर. रेग्मी, मेडिभल नेपाल, भाग ३ को पृष्ठ ३५ ।

[149] परिशिष्ट संख्या १३६ को अभिलेख ।

[150] यी ताम्रपत्रहरू अप्रकाशित छन् ।

[151] परिशिष्ट संख्या १३७ को अभिलेख ।

[152] संशोधन मण्डल, इतिहास संशोधनको प्रमाण प्रमेयको पृष्ठ २७६ ।

[153] उही, पृष्ठ २७६ ।

[154] नेपाल राष्ट्रिय पुस्तकालय, भाषा वंशावली, भाग २ को पृष्ठ ६८ ।

[155] परिशिष्ट संख्या १४० को अभिलेख ।

[156] परिशिष्ट संख्या १४० को अभिलेख ।

[157] परिशिष्ट संख्या १४६ को अभिलेख ।

[158] सं. ८१४ पौषकृष्ण षष्ठमी हस्तनक्षत्र, शुक्रम्म योग आदित्यवार थ्व कुन्हु, श्रीश्री भूपारेन्द्रमल्ल जुजुन, चंगुस कोट्या हुति जज्ञे आरम्भ यात अग्निस्थापन, माघ शुक्ल दशमी रोहिणी नक्षत्र ऐन्द्रयोग बृहस्पतिवार थ्व कुन्हु श्रीश्रीश्री गरुडनारायण या शिरछिर न्हापाया लिवायाओ तोरनतर ब्राह्मण भोज... थ्व कुन्हु जज्ञेपूर्ण यात ।
व्यासफू, रामजी तेवारी, पूर्णिमा ३ अंकको पृष्ठ ४१ ।

[159] परिशिष्ट संख्या १४३, १४४, १४५ को अभिलेख ।

[160] परिशिष्ट संख्या १४६ को अभिलेख ।

[161] परिशिष्ट संख्या १४७-१५२ को अभिलेख ।

[162] परिशिष्ट संख्या १५३, १५४, १५५ को अभिलेख ।

[163] विश्वम्भर उपाध्यायको मृत्यु ने.सं. ८४७ मा भएको थियो । हेर्नुहोस् परिशिष्ट संख्या २०२ को पत्र ।

[164] परिशिष्ट संख्या १५७ को अभिलेख ।

[165] परिशिष्ट संख्या १७० को अभिलेख ।

[166] परिशिष्ट संख्या १७२ को अभिलेख ।

[167] परिशिष्ट संख्या १५६-१६७ को अभिलेख ।

[168] परिशिष्ट संख्या १५८, १६८, १६६, १७४, १७५ को अभिलेख ।

[169] परिशिष्ट संख्या १७७ को अभिलेख ।

[170] यही ग्रन्थको पृष्ठ

[171] परिशिष्ट संख्या ४ को अभिलेख ।

[172] परिशिष्ट संख्या १८२ को अभिलेख ।

[173] परिशिष्ट संख्या १८४, १८५ को अभिलेख ।

[174] परिशिष्ट संख्या १८६ को अभिलेख ।

[175] परिशिष्ट संख्या १८७ को अभिलेख ।

[176] परिशिष्ट संख्या १८८ को अभिलेख ।

[177] परिशिष्ट संख्या २४५ को अभिलेख ।

[178] परिशिष्ट संख्या १९० को अभिलेख ।

[179] परिशिष्ट संख्या १९३ को अभिलेख ।

[180] परिशिष्ट संख्या १९५ को अभिलेख ।

[181] परिशिष्ट संख्या २०५-२१६ को अभिलेख ।

[182] परिशिष्ट संख्या २१४ को लाल्मोहर ।

[183] परिशिष्ट संख्या २३०, २३१ को लाल्मोहर ।

[184] परिशिष्ट संख्या २३३ को लाल्मोहर ।

[185] परिशिष्ट संख्या २३८ को लाल्मोहर ।

[186] परिशिष्ट संख्या २४० को अभिलेख ।

[187] परिशिष्ट संख्या २४१ को अभिलेख ।

[188] परिशिष्ट संख्या २४५ को अभिलेख ।

[189] परिशिष्ट संख्या २५२ को अभिलेख ।

[190] परिशिष्ट संख्या २६९ को लाल्मोहर ।

[191] परिशिष्ट संख्या २५८ को अभिलेख ।

[192] परिशिष्ट संख्या २९३, २०४, ३०३ को अभिलेख ।

[193] परिशिष्ट संख्या ३०५, ३०७, ३१२, ३१३, ३१४, ३१५ को अभिलेख ।

[194] परिशिष्ट संख्या ३१५, ३११, ३२५, ३२६ को अभिलेख ।

[195] परिशिष्ट संख्या ३०८, ३०९, ३२८ को अभिलेख ।

[196] परिशिष्ट संख्या ३४५, ३४६, ३४७ को अभिलेख ।

[197] यही ग्रन्थको संस्कृति पदामा हेर्नुहोस् ।

[198] परिशिष्ट संख्या ३४८ को पत्र ।

कलापरिचय

चाँगुनारायणको कलापक्ष

कला राष्ट्रिय गौरवको त्यो अभिव्यक्ति हो, जसले तात्कालिक समाजको चारित्रिक पक्षमा प्रकाश मात्र पारेको नभै छर्लङ्ग्याएको हुन्छ । अझ स्पष्टसँग भन्ने हो भने कलाले राष्ट्रिय जीवन-चरित्रको धरातललाई खुल्लमखुल्ला तवरमा प्रस्तुत गरि दिईएको हुन्छ र छरिएर वसेका समाजका चारित्रिक गुण, दोष आदिलाई समष्टि रूपमा एकत्रित गरी औंल्याएको हुन्छ । तात्कालिक समाजको जीवन-पद्धति, जनभावना, मनोवल र धार्मिक एवं आर्थिक अवस्थालाई ऐनाले जस्तै छर्लङ्ग पार्ने काम पनि कलाले नै गर्दछ । त्यसैले कला तात्कालिक समाजको वहुपक्षीय, व्यापक तर सूक्ष्म सिर्जनात्मक अभिव्यक्ति हो ।

देश, काल र परिस्थितिको स्पष्ट छाप कलामा परेको हुन्छ । शासन व्यवस्थाको उदार एवं संकिर्णताको परिधिभित्र वसेर कलाकारले आफ्नु बुद्धि, विवेक र सीपको उपयोग कलामा यसरी गरेको हुन्छ कि त्यसको प्रत्यक्ष वा परोक्ष प्रभाव कलामा प्रतिविम्बित भएको पाइन्छ । सुयोग्य शासक्को शासन कालमा राष्ट्रिय चरित्रको धरातल जति उच्च र व्यापक हुँदै गएको पाइन्छ, त्यति नै कलाकारले कलालाई चरम सीमामा पुर्‍याएको पनि हुन्छ । प्रतिभावान् कलाकारका हृदयवाट प्रष्फुटित चिन्तनद्वारा सिर्जिएको कलामा सँधै चोखो, ताजा र नयाँ अभिव्यक्तिका लहरहरू देखा पर्दछन् । त्यति मात्र हैन उसले समय, स्थान, जाति तथा भाषालाई जितेको हुन्छ र कठोर साधनाद्वारा अमूर्तको मूर्त रूपमा परिणत गरी दिन्छ। आध्यात्मिक भावनामा लिप्त भएर उस्ले मानसचक्षुद्वारा आफ्नो उपास्य देवताको स्पष्ट स्वरूपलाई साक्षात्कार गरी उतारी दिन्छ र भक्तका मुटुमा च्वास्स छुँदै सन्तप्तलाई चिर शान्तिको दृढ साधन प्रदान गर्दछ ।

नेपाली मूर्ति विज्ञानको क्षेत्र अनन्त व्यापक र विशाल छ । यसमा पाइने मौलिकता, शैली र भावनात्मक व्यक्तित्वको जुन गति र प्रवाह छ त्यसको मर्मसम्म पुगेर व्याख्या गर्न अहिलेलाई सम्भव छैन । तर समिष्टरूपमा भए पनि राष्ट्रिय चरित्रको यस महान् परपरालाई परिचयात्मक रूपले सरल ढंगवाट प्रस्तुत गर्ने प्रयाससम्म गरिएको छ । नेपालको इतिहासमा जस्तै नेपाली मूर्तिकलामा पनि तीन महान् युगहरू देखा परेका छन् । प्रागैतिहासिक काललाई छाडेर ईशाको प्रारम्भिक शताब्दीदेखि आठौं शताब्दीसम्मको काललाई प्राचीन काल

मानिएकोले आठौं शताब्दीसम्मको काललाई प्रतिनिधित्व गर्ने कला कृतिहरूलाई प्राचीन र त्यस पछिका काललाई क्रमश: मध्य र आधुनिक काल मानिएकोले सोही अनुसार काल विभाजन गरी नेपाली मूर्तिकलाको मूल्यांकन गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

नेपाली मूर्तिकलाको सही मूल्यांकन गर्ने स्पष्ट आधारहरू हुन् तिथि मिति अंकित अभिलेखयुक्त मूर्तिहरू । काल अंकित यस्ता प्रामाणिक मूर्तिकलाका आधारमा अन्य मूर्तिहरूको तुलनात्मक अध्ययन र विश्लेषण हुनुपर्दछ । यसपछि मात्र एउटा अर्को महत्वपूर्ण पक्षलाई दृष्टि दिनु अनिवार्य हुन्छ । त्यो हो नेपाली कलाको आफ्नै शैली, स्तर, परंपरा र मौलिकता । किनकि नेपाली मूर्तिकलाको वास्तविक मूल्यांकन गर्दा हामीले देश, काल;परिस्थिति र परंपरालाई वढी ध्यान दिनु पर्ने हुन्छ । समयको शाश्वत प्रवाहमा प्रवाहित सुख दु:ख र उथल पुथलका परिणामलाई व्यक्त गर्दै यसले खास प्रकारको विशेषता राखेको छ। तर पनि छिमेकीसँगको परंपरागत संपर्कबाट प्रभावित शैली र शास्त्रीय पक्षको विवेचना गर्दा समयको गतिको साथ साथै नेपाली मूर्तिकलामा क्रमश: आउँदै जाँदै गरेका परिवर्तनहरू दृष्टिगोचर हुन्छन् । यिनै परिवर्तित रूप र शैलीका आधारमा नेपाली मूर्तिकलाको अध्ययन, अनुसन्धान र मूल्यांकन गरिनु पर्दछ ।

नेपाली इतिहासका सम्पूर्ण युगमा धर्मको नै प्रधानता रह्यो । त्यसैले नेपाली मूर्ति विज्ञानको आधारस्तम्भ यहाँको धर्म, संस्कृति र परम्परागत शैलीमा अडेको छ । त्यसकारण मूर्ति-विज्ञानको विश्लेषणको साथसाथै आगम वा निगमको शास्त्रीय पक्षको विवेचना गर्नु आवश्यक मात्र हैन अनिवार्य नै भएको छ ।

नेपाली मूर्ति कलाको प्रमुख साधन माटो, काठ, प्रस्तर र धातु नै रहेको छ । तर शुरू शुरूमा नेपाली मूर्ति कलाको सर्व प्रिय माध्यम माटो नै रहेको थियो तापनि छिटो नाश हुने यसको स्वभावले गर्दा मूर्ति कलाको ठाउँ शनै: शनै: प्रस्तर कलाले लियो । प्रस्तर कला नेपाली मूर्ति विज्ञानको क्षेत्रमा अत्यन्त उपयोगी र लोकप्रिय माध्यम वन्यो । प्रस्तर कला पछि लगत्तै, सर्व प्रिय माध्यमको रूपमा धातुले प्रवेश गर्‍यो । नेपाली प्रतिमाविज्ञानको क्षेत्रमा धातु कलाले नेपाललाई मात्र हैन विश्वलाई नै मुग्ध तुल्याएको छ । मूर्ति कलाको अर्को प्रमुख माध्यम हो काठ । काष्ठ-कला अवस्था अनुसार सँधै नै लोकप्रिय रह्यो । तर यो नाशवान् भएकोले यसको प्राचीन स्वरूपवारे हामीलाई प्रत्यक्ष ज्ञान हुन सकेको छैन । परन्तु प्राचीनकालदेखि नै नेपाली कला र वास्तु कलामा काठको प्रमुख भूमिका रहेको थियो भन्ने अनेक प्रमाणहरू पाहिँ उपलब्ध छन् ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि नेपाली मूर्तिकलाको सर्वेक्षण र मूल्यांकन

नेपालको इतिहासको राजनैतिक सिलसिला गोपालकालदेखि शुरु हुन्छ । नेपालको नामकरण र पशुपतिको उत्पत्तिको कथा पनि यिनै गोपालहरूसँग गाँसिएको छ । वंशावलीकारहरूले गोपालहरूलाई शैव वा पाशुपात[1] (लिंगपूजक) मानेका छन् । शैव वा पाशुपत धर्म भारतमा आर्यहरूको आगमनभन्दा पुरानो हो भन्ने विद्वान्‌हरूको मत छ । सो कुराको पुष्टि सिन्धु उपत्यकामा प्राप्त पुरातात्त्विक सामग्री[2] र वैदिक संहिताका अनेक ऋचाहरूले गरेका छन् ।

गोपालपछि नेपालमा किराँतहरूको शासन चल्यो। यी किराँतहरू पनि शैव नै थिए । शैव वा आर्येतर जातिलाई वैदिक संहितामा "शिश्नदेव, अनृतदेव, मुरदेव"[3] आदि भनिएको छ । जसरी भारतमा आर्यहरूको आगमनभन्दा पहिले शैव धर्म (लिंगपूजा) को प्राधान्यता थियो त्यसरी नै नेपालमा लिच्छविहरूको प्रवेश हुनुभन्दा पूर्व शैव वा पाशुपत धर्मको व्यापकता थियो भन्न सकिन्छ ।

दुर्भाग्यवस नेपालमा अधापि किराँतहरूको भौतिक अवशेष प्राप्त हुन सकेको छैन । यसको मुख्य तथा स्पष्ट कारण हो यहाँ वैज्ञानिक तरीकाले व्यापक रूपमा पुरातात्त्विक स्थलहरूको खोज र उत्खनन् हुन नसक्नु । पुरातात्त्विक खोजविना नेपालको इतिहास, कला र संस्कृतिको प्राय: सबै पक्षहरू अधूरा रहन गएका छन् । हामीकहाँ केवल धार्मिक स्थानहरूमा स्थापित मूर्तिहरूको मूल्यांकन गरेर मात्र सन्तोष लिने पद्धति छ भने अझै वैज्ञानिक ढंगको उत्खनन्‌बाट प्राप्त पुरावशेषको सँगै, अधिराज्यव्यापी खोज गरी संकलित सामग्रीका आधारमा नेपाली मूर्तिकलाको प्रामाणिक र क्रमवद्ध इतिहास लेख्नु जरूरी भएको छ ।

लगभग ईशा पूर्व तेस्रो शताब्दीको शुरुताका किराँतहरूलाई जिती नेपाल उपत्यकामा लिच्छविहरूले शासन गरेथे । परंपरागत रूपमा लिच्छविहरू सुसंस्कृत र कला प्रेमी भएका हुँदा यिनीहरूको छत्रछायामा करीब यसै वेलादेखि नेपाली कलाले आफ्नो निर्दिष्ट दिशा बोध गर्न थालेथ्यो । यसैको फलस्वरूप ईशाको पहिलो शताब्दीताका निर्मित नेपाली मूर्तिकलाका केही नमूनाहरू पाइएका छन् । तर यस ग्रन्थको विषयवस्तु चाँगुनारायण-स्थानमा प्राप्त मूर्तिकलामा मात्र सीमित भएकोले अन्यत्र प्राप्त सामग्रीको यहाँ उल्लेख गरिएको छैन । माथि चर्चा गरिए झैं नेपाली मूर्तिकलामा पाइने आफ्नै पन र शैलीका आधारमा छुट्याउन सकिने प्राचीनकालदेखिकै प्राप्त अप्रकाशित मूर्तिहरूलाई मात्र छोटो परिचयसाथ यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डार भित्र देवीको एउटा मृण्मय मूर्ति(चित्र नं. १) रहेको छ । यसमा प्रयुक्त पोशाक, शारीरिक बनोट र शैलीका आधारमा यस मूर्तिलाई ईशाको दोस्रो शताब्दीको मान्न सकिन्छ । शिरको मुकुट, कान र हातमा प्रयोग भएका भारी आभूषण तथा मुखमुद्राका आधारमा देवीको यो मूर्तिमा कुषाणकालीन कलाको स्पष्ट झल्क देखिन्छ । परन्तु चाँगुका नारायणमूर्तिको प्रतिष्ठा गर्ने राजा वा भक्तको नाम र काल भने ज्ञात हुन सकेको छैन । तर पनि चाँगुनारायणको पहिलो मन्दिरको निर्माण गर्ने श्रेय पूर्व लिच्छविकालीन राजा हरिदत्त वर्मालाई छ । यिनले चाँगुनारायण लगायत चारै नारायणका मन्दिरको निर्माण गराएथे ।[4] वास्तु निर्माणकालमा प्रतिमा स्थापनाको परम्परा नेपालमा प्राचीनकाल देखि नै रहेको थियो । टुँडाल र तोरणमा कुँदिएका सुन्दर देव प्रतिमा र परिक्रमा क्रमसँग देखिने गण वा पशु पंछीका आकृतिहरू राख्ने विधानको स्थापत्य शास्त्रमा निर्देशन गरिएको छ ।[5] तर राजा हरिदत्त वर्मालाई सम्झाउने कलाकृतिका अवशेषहरू चाँगुमा प्राप्त हुन सकेका छैनन् । त्यसैले राजा हरिदत्त वर्माद्वारा स्थापित वास्तु वा प्रतिमाबारे केही बोल्न सक्ने स्थिति अहिलेलाई छैन ।

यसै प्रसंगमा चाँगुस्थित छिन्नमस्ताको मन्दिरभित्र मातृकाका चारवटा प्रस्तर मूर्तिहरू प्राप्त भएका छन् । उपत्यकाका अन्य ठाउँमा पाइएका सप्त मातृकाका प्राचीन मूर्तिहरूको जस्तै यिनीहरूको पनि विशेष महत्व छ ।

छिन्नमस्ता मन्दिरभित्र प्राप्त यी चार मूर्तिहरूमा प्रयुक्त पोशाक,शारीरिक बनोट, शैली र मुखमुद्राका आधारमा यी मूर्तिहरूलाई ईशाको दोस्रो शताब्दीको मान्न सकिन्छ । यी चार प्रस्तर मूर्तिहरूमध्ये सग्लो र स्पष्ट मूर्तिका रूपमा ब्रह्मायणी (चित्र नं. २) को यस मूर्तिलाई लिन सकिन्छ । प्रलम्ब पादासनमा अवस्थित यो मूर्तिको तुलना पाटन गोबहालको बहुचर्चित मातृका र भारतमा पाइने मथुरा शैलीका कतिपय कुषाणकालीन देवी मूर्तिहरूसँग गर्न सकिन्छ । चेप्टो र पुष्ट मुखाकृति,कानफोलिने गरी लगाइएका ठूला तथा गोला कुण्डल, घाँटीमा दानादार एकसरो माला र बुट्टेदार तर मुजा पारी तल खुट्टासम्म लत्रिने गरी बनाइएको अधो: वस्त्र नै यस मूर्तिका खास लाग्दा पक्ष हुन् दुवै घुडामाथि अड्याइएका हातमध्ये दाहिने हातमा माला र देब्रे हातमा कमण्डलु देखिन्छ ।

ब्रह्मायणीको मूर्ति जस्तै सग्लो र सुन्दर मूर्तिको रूपमा महिषमर्दिनी दुर्गा(चित्र नं. ३) को यो मूर्ति देखापरेको छ । यहा प्राप्त अरू तीन मूर्तिहरू भन्दा यो मूर्ति अलि परिमार्जित जस्तो देखिन्छ । तर केश विन्यास, कान, हातमा प्रयोग भएका भारी आभूषण र मुखमुद्राका आधारमा यसलाई पनि अन्य तीन मूर्तिकै समकक्षमा राख्नु पर्ने हुन्छ ।

यस मूर्तिका चारहात छन् । दायाँ तर्फको अघिल्लो हातको आयुधलाई प्रष्टरूपमा औंल्याउन नसकिए तापनि पछिल्लो हातमा लिएको त्रिशूलले महिषलाई ताडनागरेको छ । वायाँतर्फको अघिल्लो हातले महिषको पुच्छरलाई दरोसँग समातेको छ भने पछिल्लो हातले पासा लिएको देखिन्छ । तर मूर्ति अगाडि तेर्सिएको एउटा ठूलो ढुङ्गाले ढ्याप्पै छेकिएको हुँदा यसवारे अहिलेलाई यति मात्र भन्न सकिएको छ ।

ब्रह्मायणी र महिषमर्दिनी दुर्गाको मूर्तिपछि वाराही (चित्र नं. ४) को यो मूर्ति देखा पर्दछ । समयको विनाशकारी प्रभाववाट प्रभावित यस मूर्तिका दुईहात छन् र दुवै हात घुँडामाथि अडेका छन् । तर यस मूर्तिका हातमा भएका वस्तुहरूको अहिलेलाई पहिचान गर्न सकिने अवस्था छैन ।

यस पछिको मूर्ति (चित्र नं.५) कौमारीको हो कि भन्ने देखिन्छ । वाराहीको जस्तै यो मूर्ति पनि खिइएर ज्यादै नै नष्ट भएको छ । तर प्रलम्ब पादासनमा स्थित यस मूर्तिका खुट्टामा ब्रह्मायणीका जस्तै ठूला र मोटामोटा कल्लीहरू देखिएका छन् । परन्तु हातमा लिइएका वस्तुहरू चिन्न सकिने स्थितिमा त छैनन् तर दाहिनेतर्फ शक्तिको प्रदर्शन भए जस्तो देखिन्छ । त्यसैले यस मूर्तिलाई कौमारीको हो कि भन्ने देखिन्छ ।

शारीरिक स्थिति, शैली, बनोट र मुखमुद्राका आधारमा चाँगुमा प्राप्त यी चार मूर्तिहरूको आफ्नै विशेषता छ र यी मूर्तिहरू नेपालका अन्य ठाउँमा प्राप्त प्रारम्भिक कालका मूर्तिहरू जस्तै महत्वपूर्ण छन् ।

चाँगुकै छिन्नमस्ता मन्दिरभित्र उमा-महेश्वरको एउटा अत्यन्त महत्वपूर्ण प्रस्तर मूर्ति (चित्र नं. ६) फेला परेको छ । शैली, बनोट र स्थितिका आधारमा यस मूर्तिलाई ईशाको तेस्रो शताब्दीको मान्न सकिन्छ र मथुरा शैलीका कुषाणकालीन कतिपय मूर्तिहरूसँग यसको तुलना गर्न सकिन्छ ।

शिव देब्रे खुट्टा तलतिर झुण्ड्याई दाहिने खुट्टा आसनमा राखि ऊर्ध्वरेत मुद्रामा बसेका छन् । शिवसँगै देब्रेपट्टि एउटै आसनमा उमा दुवै खुट्टा तलतिर झुण्ड्याई अलि कर्के जीउपारी मुखचाहिँ शिवतर्फ फर्काए जस्तो गरी बसेकी छन् । यहाँ शिवका दुई हात छन् र दाहिने हात आफ्नै दायाँ कानमा राखी देब्रे हातचाहिँ वायाँ तिघ्रामा अण्ड्याइ बसेका छन् । मूर्ति ज्यादै नराम्रोसँग खिइएको हुँदा शिवका हातका वस्तुहरूको राम्रो पहिचान गर्न सकिएको छैन ।

शिरको जटाजुट, कानका कुण्डल र गलामा लगाइएको एकसरो माला स्पष्ट देखिएका छन् । शिवको पछिल्तिर टाउँको मात्र देखाई बसेको अवस्थाको नन्दी देखिन्छ । तर यहाँ कु-

भागको उपस्थिति देखिदैन र देब्रेतर्फ बसेकी उमाको केश विन्यास, कुण्डल, पटुका, सेलरोटी जस्ता गोला र मोटामोटा कल्लीहरू भने राम्रैसँग देख्न सकिन्छ । शिव र उमाका शिरको पृष्ठ भागमा रहेको गोलो तथा बिल्कुलै सादा प्रभामण्डलले यस मूर्तिको प्राचीनतालाई अफ व्यापक रूपमा प्रष्ट्याएको छ ।

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारमा प्राप्त धातुका प्रतिमाहरू मध्येमा यो चतुर्बाहु विष्णुको प्रतिमा (चित्र नं.७) प्रत्येक दृष्टिले ज्यादै महत्वको छ । यसमा देखिने शारीरिक तरङ, आंगिक विशिष्टता र शैलीका आधारमा यस प्रतिमालाई ईशाको चारौं शताब्दीको मान्न सकिन्छ । पुष्ट र गोलो अनुहार, उच्च ललाट, शंखाकार आँखा, सलक्क परेको नाक, चौडा छाती, बाटुलो कम्मर र अनुपात मिलेको शरीर भएको यस प्रतिमाले नेपाल उपत्यकामा अहिलेसम्म पाइएका धातु-कलाको सबैभन्दा जेठो उदाहरणको जानकारी दिन्छ । भारतमा पाइने कुषाणकालीन मथुरा शैलीका विष्णु मूर्तिमा प्रयुक्त करण्ड मुकुट, बिल्कुलै सादा तर बाटुलो प्रभामण्डल र कुमदेखि नै अलग्ग देखिने गरी बनाइएका हातहरूलाई हेर्दा कताकता यस प्रतिमामा पनि यस किसिमको कुषाणकालीन पद्धतिको झझल्को पाइन्छ । त्यसैले यस मूर्तिलाई लखनऊ म्यूजियमको संग्रहमा भएको चारौं शताब्दीको विष्णु मूर्तिसँग पनि तुलना गर्न सकिन्छ ।[6]

ईशाको पाचौं शताब्दीको अर्को एक महत्वपूर्ण गणको मूर्ति (चित्र नं. ८) हाले प्राप्त भएको छ । यो मूर्ति चाँगुनारायण मन्दिरको पूर्वपट्टि पोखरीमा फेला परेको हो । बलौटे ढुंगाको यस गणको मूर्तिमा आफ्नै प्रकारको खास विशेषता छ । चेप्टो अनुहार, घुँघुरिएर मुंद्रा परेको कपाल, चौडा छाती, गठिलो बाहु, केराका थाम जस्ता तिघ्रा यस मूर्तिका विशेषता हुन् । दाहिने पुँडा भारी देब्रे पुँडामा देब्रे हातले टेकी शंखध्वनि गर्न लागेको यस मूर्तिमा ओज र पूर्ण व्यक्तित्व देखिन्छ । हुनत ईशाको पाचौं शताब्दीदेखि नेपाली इतिहास, कला र संस्कृतिका प्रायः सबै पक्षहरू पूर्ण र स्पष्ट देखिन थाल्दछन् । राजाहरिदत्त वर्मापछि चाँगुनारायणका सम्बन्धमा स्पष्ट र प्रामाणिक ढंगबाट राजा मानदेव देखा परेका छन् । ई सं. ४६४ भन्दा केही काल अघिदेखि ई.सं. ५०५ सम्म मानदेवले नेपालमा शासन गरेथे । एकातिर सम्पन्नताको चरमसीमामा पुगेको देखिने यस युगको प्रस्तर कला, धातु कला र वास्तुकलाले हामीलाई रोचक र मुग्ध तुल्याएका छन् ।

नेपालमा सर्वप्रथम आफ्नो नामांकित टक प्रचलनमा ल्याउने राजा मानदेव नै थिए । तामाको उक्त टकको अग्रभागमा सिंह र पृष्ठ भागमा कमलमा आसनस्थ देवीको मूर्तिले नेपालमा धातुकलाको प्राचीनतालाई प्रामाणिक रूपमा प्रस्तुत गरिदिएको छ । चाँगुको गरुड र गरुडस्तम्भ, चाँगुकै विश्वरूप[7] तथा पलान्चोक भगवती, तिलगंगा र लाजिम्पाटका विष्णु

विक्रान्तका मूर्तिहरुले पाचौं शताब्दीका प्रस्तर कलाको अद्वितीय उदाहरण प्रस्तुत गरिदिएका छन् ।

लिच्छविकालका प्रशासनिक शिलापत्रमा उल्लेखित मानगृह नामाङ्कित राज प्रासाद पनि नेपाली वास्तुकलाको अनुपम नमूना मान्नु पर्दछ । तर दुर्भाग्यवश मानगृहको शैली र सुन्दरताबारे कुनै साद्दा प्रमाण आज उपलब्ध छैनन् ।

यसै प्रसंगमा पाचौं शताब्दी कै आर्को एउटा चाँगुमा प्राप्त देवीको (चित्र नं. ६) धातु प्रतिमालाई महत्वपूर्ण उपलब्धि मान्नु पर्दछ । राम्रोसँग सूक्ष्म दृष्टिले नियालेर हेरेको खण्डमा यस प्रतिमाको चेहरा मुकुट, कुण्डल, बाला, बाजू, हार तथा देब्रे हातले लिएको कमल र वेशभूषाबाट यो प्रतिमा लाजिम्पाटमा प्राप्त विष्णुविक्रान्तको प्रस्तर नारी मूर्तिसँग औधि नै मिल्दछ । लाम्चो आँखा, थेप्चो नाक, चेप्टो अनुहार, सानो कम्मर, गोला र पोटिला स्तन, हातीका सूँड जस्ता तिघ्राले यो प्रतिमा सारै आकर्षक देखिन्छ । विष्णु विक्रान्त मूर्तिको फलकमा देखिने नारी मूर्तिको खुट्टामा भएको पाउजेब यो प्रतिमामा पाईंदैन । तर यस प्रतिमामा पाइने प्राचीन शैलीको कण्ठहार, कुण्डल र मोटो बाला भने उक्त फलकमा भएको नारी मूर्तिसँग ठ्याम्मै मिल्दछ । नेपालमा धातु मूर्तिको परंपरा कति पुरानो हो भन्ने एउटा महत्वपूर्ण उदाहरणको लागि चाँगुनारायणको सुवर्ण प्रतिमालाई पनि लिन सकिन्छ । चाँगुको उक्त मूर्ति मानदेव भन्दा अघिको हो भन्ने प्रमाण त चाँगुको स्तंम्भ लेखमा वर्णित वाक्यले स्पष्ट गरेको छ । अफ त्यसभन्दा बलियो र दरो प्रमाण त चाँगुनारायणको पादपीठमा भएको सुवर्णपत्र नै हो । त्यस सुवर्णपत्रमा पहिलेको नारायणको कवच गरुड कालक्रमले जीर्ण भएको देखेर राजा अंशुवर्माले पुरानो नमूना बमोजिम जीर्णोद्धार गरेको वर्णन छ । यसबाट नेपालमा धातु प्रतिमाको प्राचीनतालाई हामीले ईशाको दोस्रो शताब्दीसम्म लान सकिने आधार मान्नु पर्दछ ।

मानदेवको शासन कालदेखि विकसित हुँदै आएको नेपाली कला र वास्तुकला अंशुवर्माको समयमा चरम अवस्थामा पुगेको थियो । अंशुवर्माकालीन कलाको ज्वलन्त उदाहरणको रूपमा चाँगुको गरुड-नारायणको सुवर्ण प्रतिमालाई लिन सकिन्छ । तिथि मिति अंकित यस सुवर्ण प्रतिमाले नेपाली कला-जगत्लाई ठूलो गुन लगाएको छ ।. यस मूर्तिमा पाइने सबै भन्दा महत्वपूर्ण र चाखलाग्दो पक्ष हो शिरको पृष्ठभागमा रहेको ज्वालावली सहितको प्रभामण्डल शिर अलग्याइएपछि यस प्रतिमामा देखिने ज्वालासहितको प्रभामण्डल (चित्र नं. १०) ले एउटा ठूलो समस्यामूलक विवादलाई अन्त्य गरिदिएको छ । केही नेपाली तथा विदेशी विद्वान्हरुले ज्वालासहितको प्रभामण्डललाई आठौं शताब्दी पछिमात्र प्रयोग हुन थालेको हो भनि सिद्ध गर्ने चेष्टा गरेका छन् ।[3] तर यस विषयमा एकजना नेपाली विद्वान्ले ज्वालासहितको प्रभामण्डललाई छैठौं शताब्दीदेखि नै प्रयोग भएको चर्चा गर्नु भएको छ ।[४] यसरी विवादास्पद समस्या-

लाई प्रामाणिक रूपले टुङ्गो लगाउने कामको साथसाथै अन्य कतिपय नयाँ कुराहरूको रहस्योद्घाटन गर्ने काम पनि यस प्रतिमाबाट भएको छ । आकाशमा उडिरहेको मुद्रामा आफ्ना दुबै हातका साथ पखेटा पसारेका (वितत्-पक्ष) गरुडमाथि शंख, चक्र, गदा धारी भगवान् विष्णु विराजमान छन् । घुँघुरिएको कपाल, ठूलो निधार, बाटुला आँखा, गोलो र पुष्ट अनुहार, सलक्क परेको नाक, गठिलो बाहु र चौडा छाती भएको गरुडको यो मूर्ति निकै आकर्षक देखिन्छ (चित्र नं. ११) । कानको कुण्डल, हातमा प्रयोग भएका मोटा बाला, बाहु र नागहारको स्पष्ट दर्शनले अभिलेखविनाका अरू मूर्तिहरूको मूल्यांकन गर्ने एउटा ठोस आधार प्राप्त भएको छ । मानवाकार यस गरुड मूर्तिको खुट्टा भने चराका समान छन् ।

उडिरहेका गरुडको पृष्ठभागमा विराजमान चतुर्बाहु विष्णुको यो मूर्ति अत्यन्त सुन्दर छ । शिरोभाग बाहेकको यो मूर्ति अंशुवर्माद्वारा पुनर्निर्माण गराइएको थियो । (वर्तमान कालको शिरोभाग मात्र पछि मल्लकालमा कान्तिपुरका राजा भूपालेन्द्र मल्लले फेरेका थिए) ।

(दुर्भाग्यवश चाँगुनारायणका पुराना दुई शिरोभाग केही समय अगाडि चोरी भएको थियो । चोरी भएको केही दिनपछि अंशुवर्माले जीर्णोद्धार गरेर फेरेका शिरोभाग मात्र केही नोक्सानको साथ प्राप्त भएकोले अंशुवर्माद्वारा स्थापित गरुड सहितको नारायणको मूर्ति बारे अध्ययन गर्ने सौभाग्य प्राप्त भएको छ) ।

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र (मुललिङ०) (चित्र नं. १२)को एउटा अत्यन्त लालित्यपूर्ण धातु-प्रतिमा प्राप्त भएको छ । ईशाको छैटौं शताब्दीको शिवको यस प्रतिमामा अभूतपूर्व शान्ति र सौन्दर्य देख्ने सौभाग्य पाइन्छ । वक्षस्थलको आधा भागसम्म देखिने यस मूर्तिको दाहिने हात अक्षमालाको साथ अभय मुद्रामा र देब्रे हातमा पूर्ण घडा देखिन्छ । शिरमा कीर्तिमुख अंकित अत्यन्त भव्य मुकुट छ । कानमा प्राचीन शैलीको कुण्डल र गलामा रुद्राक्षको बीचबीचमा बेलपत्र भएको माला छ । गोल र पुष्ट मुहारमा अनन्त शान्ति, ऐश्वर्य तथा करूण आभाले प्रशान्त मुस्कानको अपूर्व भाव पोखिरहेको छ । गुलाफको कोपिला समान आँखा, सुलुत्त परेको नाक, ठूलो र फराकिलो निधार, निधारको बीचमा तिलक लगाए जस्तो देखिने तेस्रो आँखा छ । प्रफुल्ल मुद्रामा जुन आत्मीय मुस्कानको प्रवाह र शान्ति देखिन्छ त्यस अलौकिक स्वरूपको प्रशंसा जति गरे पनि पुग्दैन । त्यसकारण यो प्रतिमालाई यस युगको महान् देन मान्नु पर्दछ ।

यसै गरी चाँगुनारायणको भण्डार भित्र वास्तुकलाका केही विशेष उल्लेखनीय नमूनाहरू (चित्र नं. १३ र १४) प्राप्त भएका छन् । ईशाको सातौं शताब्दीको शुरुताका नि-

मिति यी अलङ्कारपूर्ण धातुका स्तम्भहरूले तात्कालिक वास्तुकलाको जानकारी प्रदान गरेका छन् ।

८७½ x २२½ से.मी. नापो भएको यस थामको माथिल्लोभाग भन्दा तल्लो भाग वढी कलापूर्ण देखिन्छ । यस थाममा पाइने सबैभन्दा आकर्षक र मनमोहक कलाकृतिहरूमा पुष्पाकृत कलश, नृत्य मुद्राकी अप्सरा र स्थूल शरीरका प्रसन्न मुद्रामा देखिने गण वा यक्ष हुन् ।

यस लालित्यपूर्ण र कलात्मक सुवर्णमय थामको साथमा पुष्पाकृत तोरणको एउटा भाग पनि फेला परेको छ । धातुको पातामा कुँदिएको सूक्ष्म फूल वुट्टाको मनमोहक कलाले दर्शकहरूलाई मन्त्रमुग्ध पार्ने जादू यसमा पाइन्छ ।

पशुपति वत्सलादेवीमन्दिरको प्राङ्गणमा रहेको प्रस्तरको खण्डित स्तम्भमा अङ्कित गण र यस धातुस्तम्भको गणमा कुनै फरक पाइँदैन । पशुपतिको उक्त खण्डित प्रस्तर स्तंभको गणलाई प्रतापादित्य पालले ईशाको सातौं शताब्दीको मान्नु भएको छ ।[10] यसवाट एउटा महत्वपूर्ण कुराको रहस्योद्घाटन भएको छ । त्यो हो लिच्छविकालदेखि नै नेपाली कलाकारहरूले प्रस्तर र धातुमा एकै प्रकारका कलाकृतिहरूलाई कुशलतापूर्वक उतारी कलापारखीहरूलाई विस्मित तुल्याई आफ्नो सीप र जाँगरको अभूतपूर्व परिचय दिएका छन् । यस उदाहरणवाट हामीलाई आर्को एउटा पाठ सिक्ने सुयोग्य अवसर प्राप्त भएको छ । त्यो हो नेपाली प्रस्तर कला र धातुकलामा पाइने एकै प्रकारका शैली, वेशभूषा र आंगिक पक्ष । नेपाली कलाको यस विशेषतालाई कलापारखी विद्वान्हरूले आजसम्म ध्यान दिए जस्तो मलाई लाग्दैन ।

प्राचीन कालदेखि नै लोकप्रिय रहेको उमा-महेश्वरको प्रतिमाले अवस्था अनुसार सधैं नै आफ्नो विशेषता कायम गरेको छ । उमा-महेश्वर वा उमासहित शिवका अन्य गण र परिवारको मूर्तिस्थापना गरी परम्परागत ढंगवाट पूजा अर्चना गर्ने पद्धति नेपालमा प्राचीनकालदेखि नै चलेको पाइन्छ । ईशाको सातौं शताब्दीको उमा-महेश्वर (चित्र नं. १५) को ओजपूर्ण प्रतिमा चाँगुमा फेला परेको छ । धातुको यस प्रतिमामा देखिने अलंकारको न्यूनतम प्रयोग र शिवका गणहरूको सर्वथा अभाव नै यस प्रतिमाका विशेषता हुन् । यहाँ शिव पलेटीं मारेर वसेका छन् र उमा दायाँ हात शिवको काखमा अड्याई सुखासनमा वसेकी छन् । शिवका चार हात छन् । दायाँतर्फको पछिल्लो हातमा रुद्राक्षमाला र अघिल्लो हात फलसहित अभय मुद्रामा छ । वायाँतर्फको पछिल्लो हातमा सादा किसिमको त्रिशूल छ । अघिल्लो हातले उमाको देब्रे स्तनमा स्पर्श गरेको छ । शिव र पार्वतीको आसन छुट्टाछुट्टै छ र कैलाशको कल्पनामा वनाइएको देखिन्छ । गोलो र पुष्ट अनुहार, फक्रेका कमलसमान खुला आँ-

सा, चौडा छाती र अनुपात मिलेको शरीरमा यो प्रतिमा अत्यन्त लालित्यपूर्ण देखिन्छ । गलामा रुद्राक्षको माला र जटाजुटले युक्त शिवको शिरपछिल्तिर सादा तर किन्चित् लाम्चो देखिने वाटुलो प्रभामण्डल छ । शिवको दाहिनेतर्फ बसिरहेको अवस्थाको नन्दिको शिर र एउटा खुट्टा मात्र देखाइएको छ । उमाको स्थिति, मुकुटको शैली र आभूषणको न्यूनतम प्रयोग नै यस प्रतिमाका खास लाग्दा पक्ष हुन् ।

माथि चर्चा गरिएका विशिष्ट मूर्ति मध्येकै समकक्षामा राख्नुपर्ने अर्को एउटा धातुमूर्तिको उल्लेख गर्नु आवश्यक छ । ईशाको सातौं शताब्दीको यस वामनमूर्ति (चित्र नं. १६) को उपलब्धिलाई औधि नै महत्वको मान्नु पर्दछ । गोलो र पुष्ट अनुहार, खुला कपाल, फराकिलो छाती, गठिलो बाहु, ठूलो पेट र छोटा खुट्टामा यो मूर्ति अत्यन्त आकर्षक देखिन्छ । मूर्तिका दुई हातमध्ये दाहिने हातमा कमलबीज र देब्रे हातले सानो घडा लिएको छ । जाँघमा पारदर्शी पीताम्बर धोती छ । शिरको पछाडि कलात्मक, किन्चित् लाम्चो तर वाटुलो प्रभामण्डल छ । भारतको बम्बैस्थित एच.के. शालीको संग्रहमा भएको वामनको मूर्तिसँग ठ्याम्मै मेल खाने यस मूर्तिमा पाइने ओजपूर्ण व्यक्तित्वको जति प्रशंसा गरे पनि पुग्दैन ।[11]

यसै प्रसंगमा चाँगुकै प्रसिद्ध विष्णु विक्रान्तको प्रस्तर मूर्तिलाई लिन सकिन्छ । ईशाको सातौं शताब्दीको यस मूर्तिमा कलाकारले पुराणमा वर्णित घटनालाई सजीव चित्रणद्वारा यसरी अभिव्यक्त गरी दिएको छ कि जसको मार्मिक पक्ष र भाव अभिव्यक्ति नै अतुलनीय छ । यस पछिको क्रममा देखापरेको सातौं शताब्दी कै चाँगुमा प्राप्त प्रस्तरको विष्णुमूर्ति (चित्र नं. १७) ले खास प्रकारको महत्व राख्दछ । नक्सालको लिच्छवि अभिलेख युक्त (हाल राष्ट्रिय संग्रहालयमा रहेको) विष्णुमूर्तिको तुलनामा यो मूर्ति अझ अगाडिको प्रतीत हुन्छ । अझ यसमा देखिने प्रभामण्डल र विष्णुगुप्तद्वारा स्थापित (पशुपति पारिको राम र लवकुश मनिने) विष्णुको[12] प्रभामण्डलमा कुनै अन्तर देखिंदैन । यसमा विष्णुको मुहारबाहेक अरु सबै अंगहरु साबुत छन् । तर दुर्भाग्यवस यस मूर्तिको अनुहारजति फुटेको छ । शरीरमा प्रयुक्त आभूषण, आयुध, शारीरिक गठनको साथै लक्ष्मी र गरुडको स्थिति अत्यन्त स्वाभाविक देखिन्छ ।

चाँगुनारायणको भण्डारभित्र अर्को एउटा अत्यन्त लालित्यपूर्ण धातुको विष्णुमूर्ति (चित्र नं. १८) पाइएको छ । ईशाको सातौं शताब्दीको यस विष्णुमूर्तिमा चित्रशैलीको आधारमा नेपाली धातुकलाको सर्वभन्दा उत्कृष्ट नमूना देख्ने सौभाग्य प्राप्त भएको छ। गोलो र पुष्ट अनुहार, उच्च ललाट, आधा झुकेका आँखा, सुरिलो नाक, चौडा छाती एवं अनुपात मिलेको शरीरले यस मूर्तिलाई अत्यन्त सुन्दर बनाएको छ । शिरमा कीर्तिमुख अंकित मुकुट, कानमा कुण्डल, गलामा हार र हातमा मोटा वाला देखिन्छन् । यज्ञोपवीतको साथै कस्सि-

एको कम्मरबन्धको प्रयोग भएको छ । उत्तरीय र धोतीको व्यवहार भने प्राचीन शैलीको देखिन्छ । बूढानिलकण्ठको शेषशायी विष्णुमा पाइने शैली, आभूषण, आयुधहरू र आयुध धारण गरेको तरीका एवं अनुहार, शारीरिक तरङ्ग तथा मुखमुद्राका आधारमा यी दुवै मूर्तिलाई समकालीन मान्न सकिन्छ । चित्र शैलीमा बनेको यस मूर्तिमा ओज र व्यक्तित्वको अविरल प्रवाहले दर्शकहरूलाई मुग्ध बनाएको छ ।

ईशाको सातौं शताब्दीकै चाँगुमा प्राप्त गणेशको (चित्र नं. १६) यस मूर्तिलाई अत्यन्त महत्वपूर्ण तथा अपूर्व उपलब्धि मान्नु पर्दछ । यो मूर्ति चाँगुको दक्षिणपट्टि छिन्नमस्ताको मन्दिरभित्र कुनामा फेलापरेको हो । बलौटे ढुङ्गामा कुँदिएको अभिलेखयुक्त गणेशको यस मूर्तिले नेपाली प्रतिमा-जगत्‌लाई ठूलो गुन लगाएको छ ।[13]

वस्त्र तथा आभूषण रहित यस मूर्तिको टाउको प्राकृतिक हात्तीको छ र मुकुट वा अन्य अलंकारहरू छैनन् । सुखासनमा आसनस्थ गणेशको देब्रेहातमा मोदकपात्र छ र दाहिने हातमा लड्डु वा फल लिएको देखिन्छ । एकदन्ता यस मूर्तिको सूँड देब्रेतर्फ घुमी मोदकपात्रमाथि अडेको छ ।

नेपाली मूर्तिविज्ञानमा विवादास्पद र समस्यामूलक देवप्रतिमाका रूपमा गणेशमूर्ति देखिएको छ । विघ्न-विनाशक, विघ्नहन्ता वा मांगल्यका एक मात्र दाता गणेशको प्राचीन नेपालमा के कस्तो स्थान थियो, त्यसको कुनै निश्चित छैन । तर आज सिद्धि तथा मङ्गल दाताका रूपमा गणेशको अग्रभाग र पूजा सर्वत्र मान्य छ ।

पुराण र प्राचीन साहित्यहरूमा गणेशलाई शिवपुत्र भनिएको छ । त्यसैले उमा वा महेश्वरसँग गणेशको सामीप्य देखाइनु स्वाभाविक कुरा हो । तर उमामहेश्वरका गण सहितका मूर्तिहरूमा गणेशको स्थान गौणरूपमा देखाइएको छ । कुमारको स्थान र स्थिति भने भव्य तथा ओजपूर्ण देखिन्छ । त्यसैले उमा-महेश्वरका मूर्तिहरूमा गणेशलाई शिवपरिवारमा नराखी शिवगणका लहरमा राखेको स्पष्ट देखिन्छ ।

लिच्छविकालमा गणेशको उल्लेख भएका शिलालेखहरू पाइएका छैनन् । त्यसैले नेपालमा गणेश मूर्तिको स्वतन्त्र अस्तित्व वा पूजा कहिलेदेखि चल्यो यसबारे किटेर भन्न गाह्रो थियो। तर अब हामी त्यस स्थितिमा छैनौं । चाँगुमा प्राप्त यस महत्वपूर्ण उपलब्धिले हाम्रा विचार र धारणाहरूमा ठूलो परिवर्तन ल्याएका छन् । यिनै परिवर्तित विचार, तुलनात्मक अध्ययन र प्रमाणका आधारमा हामीले स्वतन्त्र गणेशमूर्तिको परम्परालाई लिच्छविकालको चरमोत्कर्ष युगभन्दा पनि अझ अगाडिसम्म लान सक्दछौं ।

बनोट र शैलीका आधारमा चाँगुको यस गणेशमूर्तिभन्दा जेठो मूर्ति (चित्र नं. २०) चिकंमुगलबाट जैशिदेवल जाने बाटाको देब्रेतर्फ रहेको छ । यस मूर्तिलाई प्रा. श्री प्रयागराज शर्माले सातौं शताब्दी ताकाको मान्नुभएको छ ।[15] त्यस्तै यङ्गालको गणेशमूर्ति (चित्र नं. २१) लाई पनि शैलीका आधारमा सातौं शताब्दीको मान्नु उपयुक्त हुन्छ । (यी तीनै मूर्तिहरूको स्थिति, परम्परागत बनोट र ढाँचाका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन गर्न सजिलो होस् भनी यहाँ दिइएको हो) ।

ईशाको सातौं शताब्दीको अन्त्यतिरको अर्को एउटा उत्कृष्ट देवप्रतिमा (चित्र नं. २२) चाँगुको भण्डारमा फेला परेको छ । पहिचान गर्न नसकिएको उक्त धातुप्रतिमा बडो भावपूर्ण देखिन्छ । सिंहासनमाथि ललितासनमा विराजमान मुख्य मूर्तिको दायाँ बायाँ एक पुरुष र एक नारीमूर्ति खडा छन् । मुख्य मूर्तिको शरीरमा प्रविष्ट अर्को एउटा पुरुषमूर्तिले मुख्य मूर्तिको टाउकोमा दाहिने हातले थिची बायाँ हातले प्रहार गर्न लागेको देखाइएको छ । यस प्रतिमाका सबै मूर्तिहरूको टाउकोमा कपालको जुरो देखिन्छ । कुण्डल, हार, बाला, बाजु र मेखलामा प्राचीन कलाशैली देखिन्छ । प्रतिमाको माथिल्लो भागमा अति आकर्षक छत्र रहेको छ र प्रतिमाको वरिपरि देखिने प्रभामण्डललाई कलात्मक ज्वालावलीका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । धार्मिक जीवनमा आधारित यस प्रकारको देवप्रतिमा अन्यत्र कतै देख्न पाइएको छैन । यसमा पाइने ओज र तरंगको जुन मार्मिक पक्ष छ कलाको दृष्टिले त्यो अपूर्व मात्र हैन अद्वितीय पनि छ ।

अब चाँगुनारायणको भण्डारमा प्राप्त शिव-परिवारको अर्को एउटा धातुप्रतिमा (चित्र नं. २३) बारे चर्चा गरौं । ईशाको आठौं शताब्दीको यस विशिष्ट प्रतिमामा जुन लालित्यपूर्ण कलाका विभिन्न लास्यहरू दृष्टिगोचर भएका छन् त्यसले तात्कालिक युगको शृंगारमय रसिलो पक्षको दृश्य प्रस्तुत गरेको छ । यसमा कैलासको कल्पनामा कुँदिएको आसनमाथि शिव ललितासनमा बसेका छन् । शिवका चार हातमध्ये दाहिनेतर्फको पछिल्लो हातमा नागपाश र अघिल्लो हात वर-मुद्रामा छ । देब्रेतर्फको पछिल्लो हातले सादा प्रकारको त्रिशूल लिएको छ र अघिल्लो हातले उमाको कम्मर अँठ्याएको देखिन्छ । शिरमा अर्धचन्द्रसहित जटाजुट, कान्मा कुण्डल, गलामा हार र हातमा बाला छ । कम्मरमा सामान्य प्रकारको मेखला छ । शिवको देब्रे काखमा उमा सुखासनमा बसेकी छन् । उमाको दाहिने हात शिवको तिघ्रामा टेकिएको छ र देब्रे हात अभय-मुद्रामा छ । शिरमा मुकुट, कानमा कुण्डल, गलामा हार र हातमा बाला छ । शिवको दाहिनेतर्फ बसिरहेको अवस्थाको नन्दी देखिन्छन् । नन्दीसँग छेउमा मयूरमाथि कार्तिकेय बडो ओजपूर्ण मुद्रामा देखिन्छन् । कुमारको तल आसनस्थ स्त्रीमूर्ति छ । उमा-महेश्वरको आसनको ठीक तल गणेशसहित गन्धर्व, यक्ष, विद्याधर र पि-

शव आदि शिवगणहरू विभिन्न नृत्यमुद्रामा देखिन्छन् ।

उमाको देब्रेतर्फ विभिन्न मुद्रामा सेविकाहरू कार्यरत देखिन्छन् । उमा-महेश्वरको दायाँ बायाँ माथितिर चण्डेश्वर, त्रिशंकु, छत्र धारिणी स्त्री र सूर्य चन्द्र छन् । उमा-महेश्वरको ठीकमाथि छत्र र छत्रमाथि शिवलिंग देखिन्छ । यस प्रतिमाका सबै मूर्तिहरू नग्न र अर्धनग्न अवस्थामा रहेका छन् ।

ईशाको सातौं शताब्दीको प्राप्त अरू मूर्तिहरूमा गरुडनारायण (चित्र नं. २४) को मूर्ति र भण्डारमा प्राप्त गरुड (चित्र नं. २५) को मूर्ति विशेष उल्लेखनीय छन्। यी मूर्तिहरूमा पाइने ओज शारीरिक तरङ्ग र प्रफुल्लताको जुन मार्मिक पक्ष छ त्यो नेपाली मूर्तिकलाको दृष्टिले माथिल्लो स्तरका देखिन्छन् ।

माथि चर्चा गरिएका मूर्तिहरूमध्ये चाँगुको भण्डारमा प्राप्त धातुको यो गरुडासन विष्णुको प्रतिमा (चित्र नं. २४) विशेष अवलोकनीय छ । चाँगुको प्रसिद्ध गरुडासन विष्णुमूर्तिसँग ठ्याम्मै मेल खाने यस प्रतिमाका केही उल्लेखनीय विशेषताहरू पनि छन् । वितत-पक्ष गरुडमाथि विराजमान विष्णुको स्थिति, मुकुट, कीर्तिमुख र आयुध तथा आयुधधारणा गरेको शैलीलाई हेर्दा यो प्रतिमा चाँगुको बहुचर्चित गरुडासन विष्णुमूर्तिसँग हुबहु मिल्दछ । तर यस मूर्तिमा पाइने गोलो प्रभामण्डल, चक्र र प्रतिमाको पृष्ठभूमिमा देखिने बादल वा आकाशरूपको कलात्मक पक्षलाई ध्यान दिएको खण्डमा यो मूर्ति चाँगुको उक्त मूर्तिभन्दा अगाडिको प्रतीत हुन्छ र लस ऐन्जल्स कन्ट्री म्यूजियम अफ आर्ट्समा भएको हेरामानेक संग्रहबाट प्राप्त गरुडासन विष्णुमूर्तिसँग दाँज्न सकिन्छ ।

यसै प्रसंगमा चाँगुको भण्डारमा प्राप्त धातुको गरुड प्रतिमा (चित्र नं. २५) को उपलब्धिलाई विशेष महत्वको मान्नु पर्दछ । यसमा पाइने शैली, बनोट, वेश-भूषा र स्थिति अन्य प्राप्त गरुडमूर्तिहरूभन्दा बेग्लै ढाँचाका छन् । चाँगु, हाँडीगाउँ, मनन, मरू र नारायणहिटीका प्रसिद्ध गरुडमूर्तिहरूका समूहमा राख्दा टड्कारो रूपमा देखापर्ने यसका चासलाग्दा पक्ष हुन् - किरीट, कुण्डल, हार, कल्ली र लगौंटी ।

ठूला र वाटुला आँखा, थेप्चो तर चुच्चो परेको नाक, भण्डै मुठ्ठिभरका जुँगा र दारीमा यो मूर्ति प्रौढ देखिन्छ । अन्य नेपाली गरुडमूर्तिहरू प्राय: युवक देखिन्छन्। तर यो मूर्ति बूढो भैकन पनि तेजिलो छ र सम्पन्न परिवारको मुख्य व्यक्तिको साथै गाउँको थकाली वा मुखियामा पाइने व्यक्तित्वको सम्झना हुन्छ । त्यसैले नेपाली गरुडमूर्तिहरू शुद्ध गरुडहरूकै मूर्ति नभै विभिन्न दाता वा भक्तहरूका प्रतिमा हुन् भन्ने कुरा यसबाट पनि स्पष्ट देखिन्छ ।

चाँगुनारायणको भण्डारभित्र गरुडको एउटा मूर्ति (चित्र नं. २६) प्राप्त भएको छ । शारीरिक बनोट, शैली र मुखमुद्राका आधारमा यस धातुमूर्तिलाई ईशाको आठौं शताब्दीको मान्न सकिन्छ ।

त्रिभङ्गको स्थितिमा उभिएको यो उभयवर्ति मूर्ति भर्खरको युवक देखिन्छ । शिरमा पगरी, कानमा कुण्डल, गलामा नागहार पहिरिएको यो प्रतिमा सभक्तिपूर्वक नमस्कार मुद्रामा ठडा छ । गोलो र पुष्ट अनुहार ठूला र वाटुला आँखा, बलिष्ट हात पाखुरा र कस्सिएको साँघिलो शरीर भएको यो गरुड मूर्ति बडो मनलाग्दो छ ।

यस को शिर पछिल्तिर देवत्वको प्रतीक ज्वाला सहितको प्रभामण्डल रहेको छ। आजसम्म पाइएका एक्लो अन्य गरुडमूर्तिहरूमा यस प्रकारको प्रभामण्डलको दर्शन कहीं कतै भए जस्तो लाग्दैन । विष्णु, शिव वा देवीको शिर पछिल्तिर देखिने प्रभामण्डल देव तत्वको प्रतीक हो । बुद्ध र अन्य अवतारहरूको पूर्ण देवत्व प्राप्ति पछि मात्र प्रभामण्डलको प्रयोग भएको देखिन्छ । हुनत लक्ष्मी सहित गरुड भएको फलकमा यस प्रकारको प्रभामण्डल देखिनु कुनै नौलो कुरा होइन । तर एक्लै उभिएका वा बसेका गरुडको शिर पछाडि देखिएको यो प्रभामण्डल नौलो र अनौठो प्रतीत हुन्छ ।

चाँगुको भण्डारभित्र चतुर्बाहु विष्णुको आर्को एउटा (चित्र नं. २७) उभयवर्ती धातु प्रतिमा प्राप्त भएको छ । ईशाको नवौं शताब्दीमा निर्मित यो मूर्ति स्वभाविक र अति सुन्दर देखिन्छ ।

शिरमा रत्नजडित किरीट, कानमा कुण्डल, गलामा हार र उपवीत धारण गरेको यस मूर्तिका चार हात छन् । दाहिनेतर्फको पछिल्लो हातमा ज्वाला सहितको चक्र छ र पछिल्लो देब्रे हात भाँचिएको छ । अघिल्लो दाहिने हातमा पद्मबीज र देब्रे हातले शंख लिएको छ । मुकुबन्ध, कटी सूत्र र धोतीको व्यवहारमा भने प्राचीन कला शैली झल्कन्छ ।

गोलो र पुष्ट अनुहार, उच्च ललाट, आधा झुकेका आँखा, तीलको फूल समान नाक, चौडा छाती एवं अनुपात मिलेको शरीरले यस मूर्तिलाई अति आकर्षक बनाएको छ। घुँडा भन्दा तल दुवै खुट्टा भाँचिएको यो मूर्ति ओजस्वी र गरिमापूर्ण देखिन्छ ।

ईशाको दशौं शताब्दीताका निर्मित आर्को एउटा उभयवर्ती भव्य विष्णु मूर्ति (चित्र नं. २८) चाँगुको भण्डारमा फेला परेको छ । समभङ्ग स्थितिमा दुवै गोडा फटाई उभिएको यस मूर्तिका चार हातमा परिक्रमा क्रमसँग चक्र, गदा, शंख र कमलबीज रहेका छन् ।

मणिजडित किरीट, कानमा कुण्डल र गलामा हार देखिन्छ । उपवीतको साथै कटी सूत्र र जाँघमा पारदर्शी पीताम्बर धोती छ । यस मूर्तिको शिरको पृष्ठभागमा रहेको ज्वाला सहितको प्रभामण्डल अत्यन्त आकर्षक छ । प्राचीन नेपाली मूर्तिकलामा पाइने सौम्य, सुन्दर र सरलताको सीमालाई यस धातुप्रतिमाले नाघेको स्पष्ट देखिन्छ । त्यसैले यस युगदेखि नेपाली मूर्ति कलामा देखा पर्ने जटिलता, सजावट र भव्यताले हामीलाई प्राचीन कालको कुटकिला उक्लिकेर मध्यकालमा प्रवेश भएको स्पष्ट आभास हुन्छ ।

यसै प्रसंगमा चाँगुको भण्डारभित्र प्राप्त विभिन्न धातु मूर्तिहरू मध्ये बेग्लै ढाँचा र स्वभावको (चित्र नं. २६) यो मूर्ति देखा परेको छ । अभिलेख सहित तिथिमिति अङ्कित यो मूर्ति कुनै श्रद्धालु भक्तको हो भन्ने देखिन्छ ।

शिरमा मुकुट, गलामा एकसरो दानादार माला, शरीरमा सपक्क मिलेको धोतीको सप्कोको साथै जाँघमा अधो: वस्त्र र मेखला छ । टुक्रुक्क बसी आफ्ना दुवै घुँडामाथि हात राखी बडो भक्ति-भावपूर्ण मुद्रामा बसेको यो भक्तले आफ्ना दुवै काँधमा भगवान् विष्णुका दुई पाउँ अड्याएको देखिन्छ । विष्णुका दायाँ बायाँ लक्ष्मी, सरस्वती वा गरुडका प्रतिमा रहेको छुट्याउने तीनजोर पाँच्चिएका खुट्टाहरूको अतिरिक्त माथिल्लो भागको अन्य कुनै कुरा बचेको देखिदैन ।

भक्तको दायाँ बायाँ संवत् १५८ को (ई.सं.१०३८) तिथिमिति अंकित अभिलेख कुँदिएको छ ।[15] त्यसैले तिथिमिति सहितको यस मूर्तिले हामीलाई तात्कालिक अवस्थाको वेशभूषा र कला पक्षमा विचार गर्ने एउटा ठोस आधार प्रदान गरेको छ ।

चाँगुको भण्डारमा उत्थापन विधिद्वारा बनाइएको चतुर्बाहु विष्णु (चित्र नं. ३०) को एउटा महत्वपूर्ण प्रतिमा फेला परेको छ । अभिलेख सहित संवत् १७० अर्थात् ई.सं. १०५० को तिथिमिति अंकित यस प्रतिमाको उपलब्धिलाई औधि नै महत्वको मान्नु पर्दछ ।[16]

दायाँ बायाँ लक्ष्मी र गरुड सहित माझमा दुवै गोडा फारेर समभङ्ग अवस्थामा उभिएका विष्णुको यो प्रतिमा अत्यन्त सुन्दर देखिन्छ । शिरमा कीर्तिमुख अंकित मुकुट, कानमा कुण्डल र गलामा एकसरो हार तथा उपवीत छ । सुन्दर, सौम्य र सादापन नै यस प्रतिमाका चाखलाग्दा पक्ष हुन् । विष्णुको सरह नै लक्ष्मी र गरुडको स्थिति पनि अति नै स्वाभाविक छ । यस प्रतिमाको पृष्ठ भूमि ज्वाला सहितको प्रभामण्डलले घेरिएको छ तापनि यसमा पाइने आभूषणको न्यूनतम प्रयोग र बिल्कुलै सादा तथा छरितोपनले यस प्रतिमामा प्राचीनताका धेरै लक्षणहरू विद्यमान छन् । तर यसमा याद गर्नु पर्ने एउटै कुरा छ त्यो के हो भने मध्यकालदेखि मात्र देखा पर्न थालेको डाँठ सहित प्रस्फुटित कमलको पृष्ठभूमिमा अडेको विष्णुका अघिल्ला दुई हातहरू ।

....

प्राचीनकालदेखि नै परिक्रमा क्रमसँग चक्र र गदा सहित देखिने पद्माङ्किता उद्बाहुको स्थिति उस्तै भएता पनि शंख, कमलबीज धारण गरेका अघिल्ला दुई प्रलम्बबाहु मध्यकाल देखि मात्र डाँठसहितको प्रस्फुरित कमलको पृष्ठभूमिमा अङ्केको हुन्छ । त्यसैले प्राचीन र मध्यकालको दोसाँधको प्रतिनिधित्व गर्ने यो प्रतिमाको एउटा छुट्टै महत्व छ ।

यसै प्रसंगमा चाँगुकै भण्डारमा प्राप्त धातुको यो विष्णु प्रतिमा अत्यन्त चाखलाग्दो छ ।[17] संवत् २०७ अर्थात् ई.सं. १०८७ तिथिमिथि अंकित अभिलेख सहित यस प्रतिमाको सम्पूर्ण पृष्ठभूमि ज्वालासहितको कलात्मक प्रभामण्डलले ढाकिएको छ ।

समभङ्ग स्थितिमा अवस्थित विष्णुका दायाँ बायाँ छुट्टाछुट्टै आसन माथि गरुड र लक्ष्मी (चित्र नं. ३१) द्विभङ्ग मुद्रामा उभिएका छन् । अन्य विष्णु फलकमा जस्तै आयुध तथा बनोट र शैलीको स्वरुप एकै भएता पनि एउटा खास लाग्दो पक्ष यहाँ टड्कारो देखिन्छ । त्यो हो यसमा पाइने गरुड र लक्ष्मीको स्थान आजसम्म पाइएका यस प्रकारका विष्णु प्रतिमाहरुमा विष्णुको दायाँ तर्फ लक्ष्मी र बायाँ तर्फ गरुड उभिएका देखिन्छन् । तर यो प्रतिमामा त्यसको ठीक उल्टो स्थिति विद्यमान छ ।

चाँगुको भण्डार भित्र तिथिमिति अंकित अन्य दुई धातुका विष्णु प्रतिमाहरु पाइएका छन् । त्यसमध्ये अघिल्लो (चित्र नं. ३२) प्रतिमा संवत् २२६ अर्थात् ई.सं. ११०६ को हो ।[18] यो माथि चर्चित विष्णुमूर्तिको फलकमा जस्तै भव्य र ओजपूर्ण छ । विष्णुका दायाँ बायाँ छुट्टाछुट्टै आसनमाथि लक्ष्मी र गरुड द्विभङ्गको स्थितिमा देखिन्छन् । बिचको आसनीमा बडो भावपूर्ण मुद्रामा विष्णु आफ्ना सम्पूर्ण आयुधहरु सहित समभङ्ग मुद्रामा खडा छन् । शिरमा कीर्तिमुख मुकुट, कानमा कुण्डल र गलामा हार देखिन्छ । उपवीतको साथै जाँघमा पारदर्शी पीताम्बर धोती छ । प्रतिमाको सम्पूर्ण पृष्ठभूमि ज्वाला सहितको कलात्मक प्रभामण्डलले घेरिएको छ ।

यस पछि अभिलेख सहित संवत् २४१ अर्थात् ई.सं. ११२१ को यो प्रतिमा (चित्र नं. ३३) देखा परेकोछ ।[19] माथि चर्चा गरिएका अन्य तीन प्रतिमाहरुको दाँजोमा यो प्रतिमा त्यति सुन्दर र आकर्षक देखिँदैन । तर पनि तिथिमिति अंकित यस प्रतिमाले हामीलाई यस विषयमा अध्ययन गर्न औधि नै गुन लगाएको छ । अरु विष्णु प्रतिमाको दाँजोमा यसका पनि केही विशेषताहरु छन् । यस प्रतिमाको आसनीमा कुँदिएको बुट्टा र छत्र विशेष प्रकारको र नौलो देखिन्छ ।

चाँगुको भण्डारमा धातुको एउटा महत्वपूर्ण प्रतिमा (चित्र नं. ३४) प्राप्त भएको छ । यो प्रतिमा पनि अभिलेख सहित तिथिमितिद्वारा अलंकृत छ।[20] संवत् ६०२ अर्थात् ई.सं. १४८२ को यो प्रतिमा प्रसिद्ध राजा यक्षमल्लको हो । यक्षमल्ल मरेको वार्षी अर्थात् सपिण्डिको दिनमा लक्ष्मीनारायणको मूर्ति सहित यक्षमल्लको प्रतिमा चाँगुमा स्थापना गरिएको उल्लेख यस मूर्तिको आसनीमा कुँदिएको छ । त्यसैले मध्यकालीन कलामा अति नै दुर्लभ मानिने तात्कालिक राजाहरूका प्रतिमामा यसको विशिष्ट स्थान रहेको छ ।

आफ्नो परलोक गएका बाबु आमाको प्रतिमा बनाई देवताका मन्दिरमा राख्ने परम्परा प्राचीन कालदेखि नै थियो । लिच्छवि राजा मानदेवका समयमा मित्रदेवले आफ्ना स्वर्ग गएका बाबु आमाको प्रतिमा चाँगुनारायण स्थानमा राखेथे ।[21] त्यस्तै संवत् ५६६ (ई.सं. १४४६) मा साँगाका भनिज्योती मुल्मीले पत्नी सहित मएर स्वर्गीय यक्षराज मुल्मीको सालिक भएको पानस चाँगुनारायणमा चढाएथे ।[22] यसबाट प्राचीन कालदेखि नै नेपालमा स्वर्गीय राजा-महाराजा वा मान्यजनहरूको प्रतिमा राख्ने परम्परा थियो भन्ने देखिन्छ । तर दुर्भाग्यवश त्यस्ता कतिपय प्रतिमाहरू आज परिचित रूपमा उपलब्ध छैनन् ।

कमलको आसनमाथि पद्मासन कसी बसेको भक्तिपूर्वक नमस्कार मुद्रामा यो मूर्ति अवस्थित छ । लोक धारणा अनुसार राजा वा महापुरुषहरूमा पाइन पर्ने बत्तीस लक्षणहरू मध्येको मानिने उष्णीष चिन्ह यस प्रतिमाको मस्तकमा देखाइएका छ । कपाल सफक्क मिलाइएको कपाल, कानमा कुण्डल सहितको कर्णालंकारको साथै गलामा एकसरो दानादार मोती वा रुद्राक्षको माला छ । भुजबन्दको अतिरिक्त हातमा मोटा बाला छन् । शरीरमा रेशमको कलात्मक मिहिन कपडा छ र जाँघमा पारदर्शी सुन्दर धोती देखिन्छ ।

गोलो र पुष्ट अनुहार सलक्क परेको नाक, निधारमा आकर्षक टिका, ठूला र लाम्चिला परेका आँखा तथा अनुपात मिलेको शरीरमा यो मूर्ति साह्रै आकर्षक देखिन्छ। तिथिमिति अंकित नेपालका राजाहरूको प्राप्त प्रतिमा मध्यको यो मूर्ति सबैभन्दा पुरानो हो । त्यसैले पनि यो प्रतिमाको विशेष महत्व र गरिमा छ ।

चाँगुको भण्डारमा अर्को एउटा तिथिमिति अंकित धातुको ओजपूर्ण प्रतिमा (चित्र नं. ३५) प्राप्त भएको छ । सं. ६६५ (ई.सं. १५४५) अभिलेखयुक्त लक्ष्मीको यो प्रतिमा साह्रै आकर्षक देखिन्छ ।[23] कमलासन माथि त्रिभङ्ग मुद्रामा खडा यो मूर्तिका दुई हात छन् । लक्ष्मीको दायाँ हात वर मुद्रामा र बायाँ हात अभय मुद्रामा छ ।

शिरमा रत्नजडित भव्य मुकुट, कानमा वाटुला र ठूला कुण्डल, गलामा बहुमूल्य हार र माला छ । हातमा भुजवन्ध, वाला र खुट्टामा पाउजेब छन् । कम्मरमा मेखलाको साथै खुट्टासम्म लत्रिएका मिहीन धोती छ । गोलो र पुष्ट अनुहार, आधा झुकेका लाम्चिला आँखा, सलक्क परेको नाक र पातला ओठ भएको यो मूर्ति अत्यन्त सुन्दर देखिन्छ ।

माथि चर्चा गरिएका मूर्तिहरू मध्ये चाँगुको भण्डारमा प्राप्त धातुको यो प्रतिमा (चित्र नं. ३६) विशेष अवलोकनीय छ । अभिलेखयुक्त तिथिमिति अंकित यो प्रतिमा कान्तिपुरका प्रसिद्ध राजा प्रतापमल्लका साथै उनका दुई रानी रुपमती र लालमतीको हो ।[२८]

एउटै आसनमाथि दुबै घुँडाटेकी नमस्कार मुद्रामा बसेका राजा प्रतापमल्लका दायाँबायाँ रानीहरू नमस्कार मुद्रामा ललितासनमा बसेका छन् । यहाँ रानीहरूको भन्दा प्रतापमल्लको प्रतिमा केही अग्लो छ ।

यस समय राजा प्रतापमल्ल करीब ३० वर्षका थिए । सो कुरा यसको आसनीको पृष्ठ भागमा कुँदिएको संवत् ७७३ (ई.सं. १६५३) को अभिलेखले बताएको छ । त्यसैले राजाको युवकोचित सुन्दर शरीरको साथै रानीहरूको यौवनपूर्ण शरीरको प्रतिनिधित्व यस प्रतिमाले गरेको छ ।

यहाँ प्रतापमल्लको शिरमा राजसी पगडी, गलामा माला र हातमा वाला छ । पुष्ट शरीरमा टम्म मिलेको बुट्टेदार रेशमी कपडाको साथै कम्मरमा कटीवन्ध र त्यसका दायाँ बायाँ कटारी तथा तरवार देखिन्छ ।

राजाको गोलो र पुष्ट अनुहार, सलक्क परेको नाक, ठूला र शङ्खाकार आँखा, तेजिलो अनुहार तथा ओजपूर्ण झल्काउने यो प्रतिमा साह्रै सुन्दर देखिन्छ ।

राजासँग दायाँ बायाँ बसेका रानीहरूको शिरमा कोरी-वाटी गरेर सपक्क मिलाइएको कपाल, कानमा ठूला र वाटुला कुण्डल, गलामा हार र माला छ । शरीरमा टम्म मिलेको रेशमी चोली र जाँघमा सपक्क मिलेको आकर्षक धोती छ । हातमा भुजवन्ध र वाला सहित चुराहरू छन् । कम्मरमा बहुमूल्य दानादार मेखला र खुट्टामा कल्ली देखिन्छ । गोलो र पुष्ट अनुहार, शङ्खाकार आँखा, सुरिलो नाक, पुष्ट एवं आकर्षक व्यक्तित्व झल्काउने यो प्रतिमाको आफ्नै विशेष महत्व छ ।

यसैगरी चाँगुनारायणको भण्डारमा रहेको चाँदीको एउटा आकर्षक गरुडको प्रतिमा फेला परेको छ । कमलको आसनमाथि दायाँ घुँडाटेकी वायाँ घुँडामारी नमस्कार मुद्रामा बसेको यो प्रतिमा (चित्र नं. ३७) नारायणहिटी र मरुटोलको गरुड मूर्तिहरूसँग हुवहु मिले-

को देखिन्छ ।

शिरमा मुकुट, कानमा कुण्डल, गलामा नागहार, हातमा बाला तथा बाजु देखिन्छ । जाँघमा अधो: वस्त्रको साथै कम्मरमा रत्नजडित पेटीला छ । आसनीको तल संवत् ८२३ अर्थात् ई.सं. १७०६ अंकित तिथिमितियुक्त अभिलेख कुँदिएको छ ।[25]

गोलो र पुष्ट अनुहारको यो मूर्ति भरखरको युवक देखिन्छ । उभयवर्ती यस मूर्तिको पृष्ठभागमा सुन्दर प्वाँख सहितको पखेटाको अतिरिक्त टोक्रो देखिन्छ । आजसम्म प्राप्त कुनै पनि गरुडमूर्तिमा टोक्रो भिरेको पाइएको छैन । त्यसैले टोक्रो भिरेको वीरोचित ढंगको यो गरुड मूर्ति विशेष महत्वको छ ।

चाँगुको भण्डारभित्र संवत् ८४२ (ई.सं. १७२२) को आर्को एउटा चतुर्बाहु विष्णु (चित्र नं. ३८) को सुन्दर प्रतिमा फेला परेको छ ।[26] कमलासनमाथि समभङ्ग मुद्रामा खडा यस मूर्तिका चार हात छन् । दायाँ तर्फको पहिल्लो हातमा चक्र र अपिल्लो हातमा शङ्ख छ । त्यस्तै बायाँ तर्फको पहिल्लो हातमा गदा र अपिल्लो हातमा डाँठसहित प्रस्फुरित कमलको फूल छ ।

किरीट, कुण्डल, हार, उपवीत र कटी सूत्रको साथै जाँघमा पारदर्शी पीताम्बर धोती छ । गोलो र पुष्ट अनुहार, अनुपात मिलेको शरीर भएको यो प्रतिमाको पृष्ठभूमि ज्वाला सहितको प्रभामण्डलले घेरिएको छ ।

चाँगुनारायण स्थानमा विभिन्न कालका कलाकृतिहरु रहेका छन् । केहीकालदेखि सुरक्षा र सम्बर्धनको अभावमा यहाँको कला पक्ष नष्ट प्राय: हुँदैछ । नेपाली कलापक्षका अनुपम नमूनालाई चाँगुले आजसम्म जोगाउँदै आएको छ । यसैले नेपाली कला र वास्तुकलाको अध्ययनमा चाँगुनारायणको प्रमुख स्थान रहेको छ ।

इतिहास र संस्कृतिका साथै नेपाली मूर्तिकलाको दृष्टिले पनि चाँगुनारायणको सम्पूर्ण खोज महत्वपूर्ण एवं रोमान्चकारी छ । यहाँ प्राप्त थुप्रै धातुका मूर्तिहरुले हामीलाई जुन एउटा नयाँ मार्ग देखाएका छन् त्यो बडो उत्साहजनक छ ।

नेपाली मूर्तिविज्ञानमा अत्यधिक महत्व राख्ने धातुकलाको साथै अन्य मूर्तिहरुको तुलनात्मक अध्ययन गरी मूल्यांकन गर्ने जो प्रयास यसमा गरिएको छ, त्यसका प्रमाण र आधारहरु पनि छन् , ती हुन् - तिथिमिति अंकित अभिलेखयुक्त अन्य मूर्तिहरु । काल अंकित यस्ता

प्रामाणिक मूर्तिकलाका आधारमा माथि उल्लिखित मूर्तिहरूको तुलनात्मक अध्ययन र विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ । परन्तु नेपाली मूर्तिकलाको सही मूल्यांकन गर्ने काम अत्यन्त जटिल छ । किनकि नेपाली समाजको परम्परागत रीतिरिवाज, धार्मिक भावना र सामाजिक पक्षलाई नबुझी नेपाली मूर्तिकलाको निष्पक्ष विवेचना गर्न सकिदैन । अन्ततोगत्वा नेपाली मूर्तिविज्ञानको विश्लेषण र मूल्यांकन गर्दा नेपाली आँखा, आत्मा र मन चाहिन्छ, त्यतिनभै नेपाली मूर्तिकलाको सही मूल्यांकन हुन सक्दैन । तर कहिलेकाहीं एउटै शैली, बनोट र परंपराका आधारमा निर्मित विविध कालका मूर्तिहरूले हाम्रा अगाडि समस्या खडा गरिदिएका हुन्छन् । परन्तु यस किसिमका समस्याहरूले हाम्रा विचार र धारणाहरूमा परिवर्तन ल्याउन सक्दछन् तापनि त्यतिवेला हामीले आफ्नो स्वविवेकलाई पनि प्रयोग गर्नु पर्दछ । यसको मतलब नेपाली मूर्तिकलाको आफ्नै बनोट, शैली र मौलिकताका पृथक गुणहरू नभएको भन्ने चाहिँ होइन ।

टिप्पणी

[1] गोपाल वंशावली १७ पत्र ।

[2] Marshall, Sir John, Mohenjodaro and the Indus Civilization, Vol. I, p. 52-59, London, 1931.

[3] ऋग्वेद, सात २१।५ दश ८८।३ निरुक्त चतुर्थ १६ र ऋग्वेद सात १०४, २४ दश ८७-१४ ।

[4] "राजा श्री हरिदत्त वर्मा वर्ष १६। तेनहि चतुस्लिर प्रदेशे स्वगत विष्णु भट्टारकस्य देवालयं सम्पूर्ण कृत वा नितु ।।" गोपाल वंशावली २० "क" पत्र ।

[5] भोजराज कृत समरांगण सुत्र धार वास्तु - शास्त्र ।

[6] Pal. Pratapaditya. The Arts of Nepal, Part I Sculpture. [illegible] .

[7] Singh, Madan Jeet. Himalayan Art, p. 175, UNESCO, Art Book, Macmillan, London, 1971.

[8] वांगदेल, लैनसिंह - अर्लि नेपलीज ब्रन्जेज । नाफा आर्ट म्यागजिन, १९७० ।

[9] थापा, रमेशजङ्ग० - नेपाली मूर्तिकला । रमफम, २०२७ आश्विन ।

[10] Pal, Pratapaditya. The Arts of Nepal, Part I, Sculpture, p . 50, Leiden/Koln E. J. Brill, 1974.

[11] Pal, P. The Arts of Nepal, p. 69-70, Fig. 96.

[12] Slusser, Mary and Vajracary g.v. Artibus Asiae, Vol. 33, Publishers Axona. Switzerland, 1973.

[13] सातौं शताब्दी ताकाको लिच्छवि लिपि यस गणेश मूर्तिको पादपीठमा कुँदिएको छ । जसको पाठ यस प्रकार छ: ॐ प्राणधार शर्मेस्य: (भ्य:) ।

[14] Sharma, Prayag Raj, "The Archaeology of Nepal", Ph.D. Thesis, Puna University, 1963, p. 261, pl. 17A. (Unpublished).

[15] परिशिष्ट संख्या १० को अभिलेख ।

[16] परिशिष्ट संख्या ११ को अभिलेख ।

[17] परिशिष्ट संख्या १२ को अभिलेख ।

[18] परिशिष्ट संख्या १३ को अभिलेख ।

[19] परिशिष्ट संख्या १५ को अभिलेख ।

[20] परिशिष्ट संख्या ४२ को अभिलेख ।

[21] परिशिष्ट संख्या २ को अभिलेख ।

[22] परिशिष्ट संख्या २७ को अभिलेख ।

[23] परिशिष्ट संख्या ६२ को अभिलेख ।

[24] परिशिष्ट संख्या १२५ को अभिलेख ।

[25] परिशिष्ट संख्या १५६ को अभिलेख ।

[26] परिशिष्ट संख्या १७७ को अभिलेख ।

चाँगुनारायण मन्दिर

चाँगुको टुप्पामा चारैतर्फ सतलहरूले घेरिएको अत्यन्त रमणीय स्थान छ । यहाँ भित्र देवीदेवताका मन्दिर तथा मूर्तिहरू रहेका छन् । नारायण स्थानको चार दिशामा चार ठूला ढोकाहरू छन् । यिनै ढोकावाट हुँदै चौगिर्दावाहिर जाने ढुंगाका सिंढीहरू बनेका छन् । पश्चिमतर्फको ढोकालाई नारायणको मूल द्वार मानिन्छ । यो ढोकावाहिरको टोललाई आगंछे टोल भनिन्छ र यहाँवाट १०८ ढुंगाको प्रसिद्ध सिंढी हुँदै शंख दह पुगिन्छ ।

नारायणस्थानवाट पूर्वतर्फको ढोका हुँदै वल्पु टोलमा पुगिन्छ । वल्पुटोलको शिरानमा पूर्वाभिमुख भएर जय विजयका दुई प्रस्तर मूर्ति रहेका छन् । वैशाखमा हुने नारायणको रथयात्रामा किलेश्वर र गरुडनारायणको मूर्तिहरूलाई यिनै जय विजयको माफको सिंहासनमा राखिन्छ । यो सतल पूर्व दक्षिण फर्काई बाँके पारी बनाइएको छ । यसको दक्षिणतर्फ भीमसेनको मूर्ति रहेको छ र जात्रामा काली र भैरवको मूर्तिहरूलाई यसै ठाउँमा लगी दक्षिणाभिमुख पारी राखिन्छ ।

नारायणस्थानको दक्षिणतर्फको सतल र ढोका हाल भत्किसकेको छ । यस ढोका सामुन्नेको ढुंगेधारा पनि हाल त्यहाँ छैन । यहाँका जग्गा जमिन पनि अहिले सार्वजनिक छैनन् र कसैका व्यक्तिगत संपत्ति भै सकेका छन् । नारायणस्थानको उत्तर ढोका अहिलेसम्म राम्रै हालतमा रहेको छ त्यहाँवाट कापाहिटीमा जाने ढुंगाका सिंढीहरू लागेका छन् ।

नारायणस्थानको चौगिर्दाको माफमा नारायणको भव्य मन्दिर अवस्थित छ । यस मन्दिरमा फराकिला दुई तह पेटी छन् । ठूलो चार पाटे एउटै ढुंगामाथि यो मन्दिरको निर्माण गरिएको छ । मन्दिरको चारैतर्फ लहरै तीनतीन ढोकाहरू छन् । मन्दिरको मूलद्वार पश्चिम फर्केको छ । परन्तु ती तीनमुखे ढोकाहरूमा पश्चिमतर्फको मूल ढोका मात्र खोल्नु हुने गरिएको छ । अरू तीन तर्फका ढोकाहरूमा भित्रवाट गारो लगाएर टालिएका छन् । वाहिरी र भित्री गारो गरी दुई तहमा यस मन्दिरको निर्माण गरिएको छ । यस्ता मन्दिरलाई नेवारी भाषामा त:देवल भनिन्छ । पूजाहारीको माध्यमवाट मात्र यहाँ भित्र पूजा गरिन्छ । रीत पुऱ्याइएका पूजाहारी तथा भैंछिलहरूवाहेक अरू असम्वन्धित व्यक्तिहरू नारायणको भित्री ढोकावाट भित्र जानु हुँदैन ।

नारायण मन्दिरको मूल ढोकाअगाडि ढुंगाका एकजोडी सिंहका मूर्ति राखिएका छन्। पश्चिमाभिमुख यो द्वार तामामा सुनको मोलम्बा गरी बनाइएको छ । ढोकामाथि चतुर्बाहुनारायणको मूर्ति भएको भव्य सुवर्ण तोरण राखिएको छ । यसका दायाँबायाँ वैष्णव देवताका विभिन्न आकर्षक मूर्तिहरू राखिएका छन् । ढोकाको सामुन्ने तीन गोटा भएको सा:मत् (पाला विशेष) सिक्रीमा झुण्ड्याई राखिएको छ । मन्दिरको चारै ढोकाअगाडि झुण्ड्याएर राखिएका यी सा:मत्हरू संवत् १६३६ सालमा गोरखपुरकी महारानीले चढाएकी थिइन् ।[1]

मन्दिरको उत्तराभिमुख ढोकाअगाडि भेडाका आकार प्रकारका एकजोडी श्रृंगका मूर्ति राखिएका छन् । यही ढोकाको तलबाट नारायणलाई स्नान गरेको जल बगेर आउने प्याल राखिएको छ । ढोकाको माथिबाट राधा, कृष्ण र रुक्मिणीका मूर्ति भएको सुवर्ण तोरण राखिएको छ ।[2] यो सुवर्ण तोरण ने.सं. ८१८ मा कान्तिपुरका तात्कालिक भारदार भवानी शंकरले राखेका थिए ।[3]

मन्दिरको पूर्वढोकाअगाडि पूर्वाभिमुख भई ढुंगाका एकजोडी शार्दूलको मूर्ति बसेका छन्। मन्दिरको अरु दुई ढोकाजस्तै यो पनि काठबाट मात्र निर्माण गरिएको छ । यसको सामुन्ने पनि सा:मत् (पाला विशेष) झुण्ड्याइएको छ । ढोकामाथि लक्ष्मी, नारायण र गरुड भएको सुन्दर सुवर्ण तोरण राखिएको छ ।

नारायण मन्दिरको दक्षिण ढोकाअगाडि अरु मूर्ति जस्तै एउटै ढुंगाबाट निर्मित एकजोडी हाती राखिएका छन् । सुँडले कमलको फूल लिएका यी हातीका जोडी अत्यन्त सुन्दर देखिन्छन् । काठबाट निर्मित यी ढोकाका सापामा लहरै तीनवटा ताम्रपत्र टाँसेर राखिएको छ । यस मध्ये पहिलो ताम्रपत्र कान्तिपुरका राजा जगज्जय मल्लको हो । यसमा चाँगु गढको व्यवस्था सम्बन्धी कुरा लेखिएको छ ।[4] दोस्रो ताम्रपत्र श्री ५ गीर्वाणयुद्धविक्रमको हो । यस ताम्रपत्रमा मार्गशुक्लद्वादशीमा नारायणको महापूजाको व्यवस्था गरी दिएको व्यहोरा परेको छ ।[5] तेस्रो सानो ताम्रपत्र भक्तजनले गुठी चढाई राखेको देखिन्छ ।

यस ढोकामाथि पनि सुवर्ण तोरण रहेको छ । यस तोरणमा दुई तर्फ लक्ष्मी, सरस्वतीका मूर्तिहरु र बीचमा गरुडवाहन नारायणको मूर्ति देखिन्छ (चित्र नं. ३६) । यो मूर्ति चाँगुनारायणको मुख्य मूर्तिको नमूनामा बनाएको दृष्टिगोचर हुन्छ । यस ढोकाको सामुन्नेमा पनि सा:मत् राखिएको छ । मन्दिरका अन्य दिशामा जस्तै दक्षिणतर्फ पनि दायाँ बायाँ ढुंगाका दुई द्वारपालका मूर्ति राखिएका छन् ।

चाँगुनारायणको मन्दिर दुई तला भएको छत्रे शैलीमा निर्माण गरिएको छ । मन्दिरको पहिलो छानामुनि प्रयुक्त भएका काठका टुँडालहरू विशेष प्रकारका छन् । मन्दिरको चारैतर्फ गरी चौवीस टुँडालहरू छन् । प्रत्येक टुँडालमा विष्णुका विभिन्न अवतारहरूको मनमोहक मूर्ति कुँदिएको छ । मन्दिरको चार कुनामा चार कुंसलहरू राखिएका छन् । मेढाको जस्तो सींग, तीन आँखा र पखेटा भएको घोडाको मुखाकृति यो कुंसल राष्ट्रमा अनिष्ट हुने भएमा कराउँदछ भन्ने जन विश्वास छ ।

टुँडालको सँगै तल यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, पशु पंछीको जस्तो टाउको भएका देवता विशेषका विभिन्न हस्तमुद्राका काठको प्रतिमा राखिएका छन् । मन्दिरको चारैतर्फ आँखिझ्यालहरू बनाइएका छन् र छानाको किनारमा लहरै स-साना घण्टहरू (किङ्0किण माला) झुण्ड्याइएका छन् । हावाको झोक्कामा ती घण्टहरू हल्लिरहँदछन् तथा मधुर आवाज झिलालिरहन्छन् । मूल ढोकाको सामुन्ने माथि दक्षिणपट्टी सत्य युगको चामल भनिने काठ राखिएको छ । मन्दिरको पहिलो तलामा झिंगटीको छाना छ, छानामाथि भित्तामा चारैतर्फ नारायणका मूर्ति र यन्त्रहरू राखिएका छन् । छानाको चार कुनमा झिंगटी अड्याउन गरुडको मूर्ति भएको कुंपा राखिएको छ ।

मन्दिरको दोस्रो तलाको छाना धातु निर्मित छ । तामामा सुनको मोलम्वा लगाई यो छाना बनाइएको छ । छानाको चारैतर्फ किनारामा पहिलो तलामा झैं स-साना घण्टहरू झुण्ड्याइएका छन् । यसमा अंकित अभिलेखअनुसार ने स. ८२६ मा कान्तिपुरका राजा भास्कर मल्ल र राजमाता भुवन लक्ष्मीले धातु निर्मित यो छाना बनाउन लगाएका थिए ।[१]

मन्दिरको दोस्रो तलामा पनि सोह्रवटा काठका टुँडालहरू राखिएका छन् । यी टुँडालहरू पहिलो तलाका जस्तै विष्णुका दश अवतारका मूर्तिहरूले सुशोभित छन् । चार कुनमा चार कुँसलहरू पहिलो तलाबमोजिम नै राखिएका छन् ।

मन्दिरको माथि बीच भागका चार कुनमा स-साना चारवटा सुनको गजुरहरू राखिएका छन् । त्यसको बीचमा ठूलो एउटा गजूरसमेत गरी जम्मा पाचवटा गजुर यस मन्दिरमा रहेका छन् । यिनै गजूरवाट मन्दिरको सामुन्नेमा झुण्ड्याइएको लामो एउटा तोरण पनि त्यहाँ देखिन्छ ।

चाँगु नारायणको यस मन्दिरभित्र मण्डपाकारको आर्को सानो सुवर्ण मन्दिर रहेको छ । यस मन्दिरका सुर्वण थामहरू अत्यन्त कलापूर्ण छन् । यी थामसँगै जय र विजयका दुई धातुमूर्तिहरू राखिएका छन् । नारायणको शिरमाथि कलापूर्ण एउटा सुवर्ण चँदुवा राखिएको छ । यो चँदुवा र जय विजयका ती मूर्तिहरू कान्तिपुरका अन्तिम राजा जयप्रकाश मल्लले

राखेका थिए ।[7]

मन्दिरको गर्भगृहको माझमा तामाको आसनीमाथि गरुडनारायणको भव्य सुवर्णमूर्ति अवस्थित छ । यहाँ गरुड उडिरहेको मुद्रामा देखिन्छन् । गरुडमाथि पलेटी कसेर वसिरहेका विष्णुले आफ्ना चार हातमा शंख, चक्र, गदा र पद्मवीज लिएका छन् । गरुडको चेप्टो छाती, ठूलो निधार, पुष्ट गाला, सुरिलो नाक, वाटुला आँखा आकर्षक छन् । उनको घुँघुरिएको कपाल र झोलिएका कानका कुण्डल अत्यन्त सुन्दर देखिन्छन् । हातमा लगाएका मोटा बाला तथा पाँटीमा नागको माला र वाजू मनमोहक छन् । मनुष्याकार गरुडको मुद्रामा औंलाको छुट्टा नंग्रा, मुत्ला तथा पखेटा यसका विशेषता हुन् ।

गरुडमाथि पलेटी कसेर वसेका विष्णुको भव्य मूर्ति देखिन्छ । विष्णुका चार हातमा नागका वाजूहरू लगाइएका छन् । कम्मरमा हल्का कम्मरवन्ध छ । दाहिने तर्फको पहिलो हातमा चक्र र अघिल्लो हातमा पद्मवीज छ । देब्रेतर्फको पहिलो हातमा गदा र अघिल्लो हातमा शंख लिएको छ र नारायणको पृष्ठभूमि वादलरूपको छ ।

नारायणको शिरोभाग अरु भाग जस्तो सुन्दर छैन । गलामा ठूलो हार र शिरपछाडि ज्वालावली देखिन्छ । नारायणको यस मूर्तिले दुई वेग्लावेग्लै युगको प्रतिनिधित्व गरेको छ । नारायणको शिरोभागभन्दा वाँकि गरुडनारायणको सम्पूर्ण मूर्ति लिच्छविकालमा वनेको थियो ।[8] नारायणको शिरोभाग मात्र पछि मल्लकालमा जीर्णोद्धार भएथ्यो ।[9]

गरुडनारायणको पादपीठमा एउटा सुवर्णपत्र रहेको छ । यसमा गरुडनारायणको पहिलेको मूर्ति जीर्ण भएकोले अंशुवर्माले पुरानै नमूना अनुसार जीर्णोद्धार गरेको कुरा कुँदिएको छ ।[10] गरुडनारायणको दायाँ बायाँ लक्ष्मी र सरस्वतीका दुई सुन्दर मूर्ति रहेका छन् । तिनीहरूको अगाडि चाँदीको पद्मासनमा कछुवा र हाँसका चित्रहरू कुँदिएका छन् । गरुडनारायणको सामुन्नेमा चतुर्बाहु विष्णुको सानो एउटा सुवर्ण मूर्ति पनि रहेको छ ।

चाँगुनारायण मन्दिरको सामुन्नेमा दुईवटा ठूला घण्टाहरू रहेका छन् । ती मध्ये उत्तरतर्फको घण्ट पहिले ललितपुरका राजा योगनरेन्द्र मल्लले चढाएका थिए । परन्तु केही कालपछि उक्त घण्ट जीर्ण भएको हुनाले संवत् १८६६ मा श्री ५ गीर्वाणयुद्धविक्रम शाहले पुन:निर्माण गरे । दक्षिणतर्फको घण्ट कान्तिपुरका राजा भास्कर मल्लकी रानी भुवनलक्ष्मीले चढाएकी थिइन् ।

गरूडध्वज

चाँगुनारायण मन्दिरको सामुन्ने ढुंगाको ठूलो वेदीमा डेढ हात जति अग्लो स्तम्भको एउटा भाग रहेको छ । सो खण्डित ठुटोमा पूर्व लिच्छविकालका केही अक्षरहरू पनि देखिन्छन् । यो खण्डित स्तम्भको मोटाइ चौडाइसँग मिल्ने अर्को एउटा ठूलो स्तम्भ मन्दिरको केही उत्तरतर्फ रहेको छ । यो स्तम्भमा कुँदिएको अभिलेखको आधारमा नारायणको सामुन्ने भएको खण्डित ठुटोको यो वाँकी भाग हो भन्ने देखिन्छ । पछि कुनै कारणवस यो स्तम्भ दुई टुक्रा भई हाल भएको ठाउँमा राखिएको स्पष्ट छ । यो स्तम्भको पछाडिपट्टी हतियार आदि उध्याइएका चिन्हहरू रहेका छन् ।

मानदेवले आफू राजा भएपछि पूर्वका खोटा र पश्चिम गण्डकीपारका मल्ल सामन्तहरूलाई कज्याएका थिए । यसै खुशियालीमा चाँगुनारायण स्थानमा गरुडध्वजको स्थापना गरी विजय स्तम्भ राख्न लगाएका थिए । सो कुरा यसै स्तम्भलेखको आधारमा भन्न सकिन्छ[11] ।

राजा मानदेवले स्थापना गरेको त्यस प्रस्तर स्तम्भमाथि हाल भुँईमा भएको गरुडको मूर्ति विराजमान थियो । यस प्रकारको गरुडध्वज स्थापना गर्ने परम्परा लिच्छविकालमा प्रचलित थियो । हाँडीगाउँ स्थित सत्यनारायण अगाडिको गरुडध्वजले यस कुराको पुष्टि गरेको छ ।

चाँगुनारायण मन्दिरको सामुन्ने गरुडको सुन्दर मूर्ति (चित्र नं. ४०) रहेको छ। लिच्छविकालको तिथिमिति सहितको मूर्तिकलाको इतिहासमा यो मूर्ति पहिलो र दुर्लभ मानिएको छ । प्राचीन कालदेखि नै नेपालमा नारायण मन्दिरको अगाडि मनुष्याकार गरुडको मूर्ति स्थापना गर्ने चलन थियो । स्थापना गर्ने भक्तजनको अनुहारसँग मिल्ने गरी गरुडका यस्ता मूर्तिहरू वनाइएका हुन्थे । यसैले यो गरुडको मूर्ति राजा मानदेवको प्रतिमा हो कि भन्ने देखिन्छ ।

गरुडको अनुपात मिलेको शरीर, फराकिलो छाती, पुष्ट र वलिष्ट हात, केराका थाम जस्ता तिघ्रा, वाटुलो कम्मर यो मूर्तिका विशेषता हुन् । पुष्ट निधार, पोटिला गाला, लाम्चा आँखा, सुरिलो नाक र मिलेका ओँठले यो मूर्ति वढी आकर्षक देखिन्छ । संभ्रान्त परिवारमा जन्मेको राजस्वी पुरुषको व्यक्तित्व यसमा पाइन्छ । त्यसैले यो गरुडको मूर्ति राजा मानदेवको अनुहारसँग मिल्ने गरी वनाइएको प्रतिमा हो कि भन्ने अनुमान हुन्छ ।

घुँघुरिको कपाल कानमा कुण्डल, गलामा सर्पको माला, हातमा वाला र वाजू तथा काँधमा पारदर्शी वस्त्रले यो मूर्ति अति भव्य देखिन्छ । एउटै ढुंगावाट निर्मित लिच्छविकालीन

यो मूर्तिले तात्कालिक मूर्तिकलाको अनुपम उदाहरण प्रस्तुत गर्दछ ।

भूपालेन्द्र मल्ल र भूवन लक्ष्मीको प्रतिमा

चाँगुनारायण मन्दिरको सामुन्ने ढुंगाको कलात्मक सिंहासन रहेको छ । सो सिंहासनको माथि फलामको वुट्टेदार सानो मन्दिर अवस्थित छ । उक्त मन्दिरभित्र एक जोडी राजदम्पतिको प्रतिमा विराजमान छन् । राजमाता भूवनलक्ष्मीले ने.सं. ८२४ फागुनमा चाँगुमा कोटी होम गरी नारायणको मन्दिर वनाएकी थिइन् । त्यसैवेला आफ्ना स्वर्गीय पति भूपालेन्द्र मल्लका साथ आफ्नो पनि सुनको प्रतिमा वनाई स्थापना गरेकी थिइन् । सो कुरा यसै प्रतिमाको पादपीठमा उत्कीर्ण अभिलेखवाट स्पष्ट हुन्छ ।[12]

देवीदेवताको मन्दिरअगाडि मान्यजनको प्रतिमा स्थापना गर्ने परम्परा लिच्छविकालमा पनि थियो । संवत् ४२७ मा राजा मानदेवको राज्यकालमा निरपेक्षले आफ्ना स्वर्गीय वावु आमाको प्रतिमा वनाई चाँगुनारायणस्थानमा राखेका थिए । प्रतिमा विनाका आसनी अहिले पनि चाँगुमा विद्यमान् छ ।[13]

जमीनवाट झण्डै तीनहात माथि चारपाटे ढुंगाको सिंहासन रहेको छ । यसको चार कुनामा पलेटा मरेका चार सिंह रहेका छन् । कलात्मक यो सिंहासनमाथि तामाको गोलाकार आसनी रहेको छ । यसै आसनीमा पूर्वाभिमुख भई राजा भूपालेन्द्र मल्ल र रानी भूवनलक्ष्मीको सुवर्ण प्रतिमा राखिएको छ ।

भूपालेन्द्रमल्लले दायाँ हातमा माला र बायाँ हातमा हस्तलिखित ग्रन्थ लिएका छन् । शिरमा राजसी पगडी छ तथा कण्ठमा वहुमूल्य मोतीका हारहरू छन् । कम्मरमा हल्का कम्मरवन्ध छ, र कम्मरमा खन्जर घुसारिएको छ । हातमा मोटो वाला छ तथा शरीरमा टम्म मिलेको सुन्दर वुट्टेदार राजकीय पोशाक पहिरिएका छन् । दुवै घुँडा टेकेर प्रसन्न मुद्रामा राजा भूपालेन्द्र मल्ल वसेका छन् । सुलुव परेको नाक, ठूला आँखा र मिलाएर वटारेका जुँगाले भूपालेन्द्र मल्लको यौवनोचित शरीरको प्रदर्शन गरेको छ (चित्र नं. ४१) ।

राजा भूपालेन्द्रमल्लको बायाँतर्फ रानी भूवनलक्ष्मीको प्रतिमा राखिएको छ । भूवनलक्ष्मी आराधना मुद्रामा ललितासनमा वसेकी छन् । जतन साथ कोरी-वाटी गरिएको कपालमा सुन्दर शिरवन्दी लगाइएको छ । कानमा ठूल-ठूला कुण्डल र नाकमा राम्रो फुली छ । निधारमा वाटुलो टीका, सुलव परेको नाक र वाटुला आँखाले यो मूर्ति प्रसन्न मुद्रामा देखिन्छ।

गलामा मोतीका माला र वहुमूल्य हारहरू छन् । आधा वाहुला भएको सुन्दर चोलोले उनको पुष्ट शरीरको प्रदर्शन गरेको छ । हातमा कलात्मक वाजू छन् । नारीमा प्रशस्त चूरा र औंलामा औंठीहरू लगाइएको छ । कम्मरमा टम्म मिलेको कम्मरवन्ध तथा जाँघमा मिहीन धोती पहिरिएको छ । गोडामा पाउजेव लगाइएको छ । यस प्रकार यो मूर्ति गहनैगहनाले परिपूर्ण सुन्दर देखिन्छ (चित्र नं. ४२) ।

कृष्ण मन्दिर

भूपालेन्द्र मल्ल र भूवन लक्ष्मीको प्रतिमा उत्तरतर्फ नजीकै कृष्णाको मन्दिर रहेको छ । ठिमीका रघुवीर साहुले संवत् १९६३ मा यो मन्दिर वनाई राधाकृष्ण र रुक्मिणीका मूर्ति स्थापना गरेका थिए ।[1/] शिखर शैलीको यो मन्दिर त्यति आकर्षक देखिदैन । यहाँ स्थापना भएको राधाकृष्णको मूर्ति पनि हाल चोरी भै सकेको छ ।

गरूडनारायण

कृष्ण मन्दिरको पश्चिम पट्टी सामुन्नेमा गरुडनारायणको मूर्ति रहेको छ । यस मूर्तिलाई त्यहाँ चण्डनारायण तथा विष्णुतीर्थ नारायण पनि भन्दछन् ।

उडीरहेका गरुडमाथि दुवै खुट्टा टेकेर वसेका चतुर्वाहु विष्णु वडो भावपूर्ण देखिन्छन् (चित्र नं. ४३) । चौडा छाती, वलिष्ट हात-गोडा, पुष्ट अनुहार, वाटुलो कम्मर यस मूर्तिका विशेषता हुन् । ठूलो निधार, सुलुव परेको नाक, वाटुला आँखा आकर्षक देखिन्छन् । कानमा कुण्डल गलामा वहुमूल्य हार र यज्ञोपवीत धारण गरिएको छ । शिरमा किरीट भैरवको मूर्ति अंकित मुकुट तथा शिरको पछाडि ज्वालावली रहेको छ । चारै हातमा वालाहरू छन् । दायाँ तर्फका दुई हातमा क्रमश: चक्र र पद्मवीज तथा वायाँ हातमा गदा र शंख लिएको देखिन्छ । कम्मरमा हल्का कम्मरवन्ध छ । जाँघमा पारदर्शी धोती पहिरिएको छ । नारायणको पृष्ठ भागमा वादलको दृश्य कलापूर्ण ढंगवाट वनाइएको छ ।

शिरमा घुँघुरिका सुन्दर कपाल, कानमा कुण्डल तथा गलामा सर्पको माला पहिरिएको गरुडको वडो आकर्षक मूर्ति रहेको छ । चेप्टो अनुहार, वाटुला आँखा थेप्चो नाक र मोटा ओंठले गरुडको युवकोचित हृष्टपुष्ट शरीरको प्रदर्शन गरेको छ । मनुष्याकार यस गरुडको छु-

टामने चराका जस्ता छन् । दुवै हात फिंजाएर उभिरहेको भावपूर्ण मुद्रामा यो गरुडको मूर्ति रहेको छ ।

श्रीधर विष्णु

कृष्ण मन्दिरको सँगै पूर्वपट्टि श्रीधर विष्णुको एउटा सुन्दर प्रस्तर मूर्ति छ (चित्र नं. ४४) । यो मूर्तिको पृष्ठ भाग कलापूर्ण ज्वालावलीले ढाकिएको छ । विष्णुको दायाँ कमलासनमा उभिएको लक्ष्मीको मूर्ति रहेको छ । शिरमा मुकुट, कानमा कुण्डल र गलामा हार लगाइएको मूर्तिको दायाँ हातले पद्मवीज र बायाँ हातले फूलसहितको कमलको डाँठ लिएको देखिन्छ ।

विष्णुको वायाँतर्फ आराधना मुद्रामा गरुडको मूर्ति उभिएर रहेको छ । शिरमा सामान्य मुकुट, कानमा कुण्डल र गलामा सर्पको माला पहिरेको यो गरुडको मूर्तिको उचाइ लक्ष्मीकै समान छ ।

दायाँ वायाँ लक्ष्मी र गरुड राखी वीचको कमलासनमा चतुर्वाहु विष्णुको भावपूर्ण मूर्ति उभिएको छ । शिरमा मुकुट, कानमा कुण्डल र गलामा हार लगाइएको विष्णु मूर्तिका चार हातले शंख, चक्र, गदा र पद्मवीज लिएको छ । यी तिनैवटा मूर्तिको पृष्ठ भागमा वेग्लावेग्लै तेजोमण्डल रहेको छ । हातमा वाला, वाजू र कम्मरमा कम्मरवन्धसहित उत्तरीय र जाँघमा मिहिन धोती देखिन्छ ।

नाटेश्वर मन्दिर

श्रीधर मूर्तिको पछाडिपट्टि उत्तरतर्फ नाटेश्वरको सानो मन्दिर रहेको छ । यसलाई नासल देवताको मन्दिर पनि भन्दछन् । चाँगुका अन्य प्रसिद्ध देवता मध्येमा नाटेश्वरको पनि प्रमुख स्थान रहेको छ । नाटेश्वर शिवको नृत्य रूप हो । नाच-गान र वाद्य वादनको अधिष्ठाताका रूपमा यिनको अर्चना उपासना गरिन्छ । नाटेश्वरको सामुन्नेमा नाच-गान गर्ने परम्परा मल्लकालको शुरु देखि नै थियो । यसका अनेक उदाहरण पाइन्छन् ।

यी नाटेश्वरको पहिलो उल्लेख ने.सं. ६६८ प्रसिद्ध सन्धि पत्रमा आएको छ । गरुडनारायण. येता भट्टारिकाको साथै नाटेश्वर भट्टारकलाई यस सन्धि पत्रमा साक्षी राखिएको

छ ।[15] यसवाट विनोदप्रिय नेपालीहरूले प्राचीन कालदेखि नै नृत्य-संगीतका मुख्य अधिदेवता नाटेश्वरको पूजा अर्चना गर्दथे भन्ने देखिन्छ ।

यो सानो देवलभित्र साँढेमाथि नृत्यमुद्रामा वसेका नाटेश्वरको मूर्ति अवस्थित छ। यसको दायाँ वायाँ विभिन्न मुद्रामा वाजा वजाई रहेका शिवगणहरूका मूर्ति रहेका छन् । मध्यकाल देखि नै प्रसिद्ध यी मूर्तिहरूको आफ्नै विशेषता छ ।

माधव नारायण

नाटेश्वरको पूर्वपट्टि माधव नारायणको चतुर्वाहु विष्णुको मूर्ति छ । यो मूर्ति नागासन गरुडमाथि उभिएको मुद्रामा छ । ने.सं. ८१४ मा हरिशंकर देवले यो मूर्तिको स्थापना गरेका थिए ।[16] यो मूर्ति स्थापना गर्दा सानो मन्दिर पनि निर्माण गरिएको थियो। त्यहाँ देखिएको वेदी र अवशेषले यस कुराको पुष्टि हुन्छ ।

माधव नारायणको यताउति भक्त तथा गरुडको मूर्ति रहेका छन् । चारपाटे एउटा ढुंगामा शंख, चक्र, गदा र पद्म अंकित चित्र कुँदिएको छ । त्यहीँ सँगै महादेवको लिङ्ग विराजमान छ ।

गरूडनरायण

माधव नारायणको दक्षिणपट्टि डवली जस्तोमा ठूलो जलहरी राखिएको छ । सो जलहरीको माथि गरुडासन विष्णुको मूर्ति विराजमान छ (चित्र नं. ४५) । मनुष्याकार गरुड उडिरहेका मुद्रामा छन् । कानमा कुण्डल, गलामा सर्पको माला लगाएका गरुडको शरीर वलिष्ठ देखिन्छ । गरुडमाथि दुवै खुट्टा टेकेर वसेका चतुर्वाहु विष्णुमूर्ति अवस्थित छ । शिरमा मुकुट, कानमा कुण्डल र गलामा वहुमूल्य हार लगाइएको छ । हातमा वाला र सर्पाकार वाजू देखिन्छ । चार हातमा शंख, चक्र, गदा र पद्मवीज लिएको छ । गरुडनारायणको पृष्ठ भागमा उडिरहेको देखाउन वादलको दृश्य कुशलतापूर्वक कुँदिएको छ । संवत् १७३ मा राजा शंकर देवले यो मूर्तिस्थापना गरेका थिए ।[17]

गरुडनारायणको यस मूर्तिसँगै अन्य देवीदेवताका मूर्तिहरू पनि छन् । पद्मपाणी लोकेश्वर र ब्रह्माको मूर्ति यस प्रसंगमा महत्व राख्दछन् ।

लक्ष्मीसहित वैकुण्ठ मूर्ति

माधवनारायण मूर्तिको पछाडिपट्टि एउटा मन्दिरको भग्नावशेष देखिन्छ । सो भग्नावशेषको माझमा महाविष्णुको दशहात भएको मूर्ति रहेको छ । नागासनमा छ हात भएका गरुड उड्न लागेको मुद्रामा देखिन्छन् । गरुडमाथि दश हात भएका महाविष्णुको मूर्ति पलेटी कसेर विराजमान छ । विष्णुको दायाँ काखमा लक्ष्मीको मूर्ति अवस्थित छ ।

यस मूर्तिमा अगाडि चार र पछाडि एक मुख गरी जम्मा पाँच मुख छ । विष्णुका दायाँ बायाँका मुख वराह र नृसिंह रूपका छन् । बाँकी तीन मुखहरू शान्त रूपका देखिन्छन् । यो मूर्तिको पृष्ठ भाग ज्वालावलीले घेरिएको छ ।

यस मूर्तिमा विष्णुको दश हात छन् । प्रत्येक हातमा शंख-चक्र आदि आयुधहरू धारण गरेको छ । गलामा हारको साथै लामो मुण्डमाला लट्की रहेको देखिन्छ । तान्त्रिक विधिअनुसार यो मूर्तिको निर्माण गरिएको छ ।

सोमलिङ्गेश्वर मन्दिर

महाविष्णुको पूर्वपट्टि सोमलिङ्गेश्वर मन्दिर रहेको छ । मन्दिरको ढोका दक्षिणाभिमुख छ । गुम्बजाकार यो मन्दिर शिखरशैलीमा निर्माण गरिएको छ । वि.सं. १६१३ मा यो मन्दिरको निर्माण गरिएको थियो ।[13] यस मन्दिरभित्र सुन्दर शिवलिङ्ग स्थापना गरिएको छ ।

डुमाजु

सोमलिङ्गेश्वर मन्दिरको सामुन्ने दक्षिणपट्टि डुमाजुको मुख्य निवास स्थान छ ।पीठ देवता जस्तो आकारविहीन मूर्तिलाई डुमाजु भनी गीदाको बाहिरी भागमा पूजा गर्ने रीति चलेको छ । कर्माचार्यद्वारा दैनिक र पर्व पूजा गरिन्छ । नारायण स्थानमा आउने भक्तजनहरूबाट पनि डुमाजुको दर्शन पूजा गर्ने परम्परा छ ।

गणेशस्थान

नारायण मन्दिरको करीब दक्षिणपट्टि सानो गणेशको मन्दिर रहेको छ । सिंहसमशेरद्वारा बनाइएको यो मन्दिर साने भए पनि आकर्षक देखिन्छ । गणेशको आसनीको रूपमा ढुंगाको एउटा जलहरी रहेको छ । सो जलहरीको पादपीठमा तिथिमितिसहितको अभिलेख कुँदिएको छ । यो अभिलेखबाट पहिले यहाँ कृष्णाको मूर्ति स्थापना गरिएको थियो भन्ने देखिन्छ ।[19] पछि मात्र कृष्णाको मूर्ति नभएकोले सोही आसनीमा गणेशको मूर्ति स्थापना गरिएको स्पष्ट हुन्छ ।

यो गणेश स्थानअगाडि "सिमध किसी" नामक ढुंगाको अधकल्चो हात्तीको मूर्ति रहेको छ । वनाउँदा वनाउँदै अधूरो छाडिएकोले यसको नाम सिमध किसी अर्थात् वनी नसकेको हात्ती रहेको देखिन्छ ।

यताजुको मन्दिर

गणेश स्थानको सँगै पश्चिमपट्टि येताजुको मन्दिर रहेको छ । यस मन्दिरलाई अष्टमातृका वा छिन्नमस्ताको मन्दिर पनि भनिन्छ । हाल यो मन्दिर सिंहसमशेरद्वारा निर्माण गरिएको छ । यस मन्दिरमा एक छाना छ । छानामा प्रयोग भएका टुँडालहरू सामान्य किसिमका छन् । मन्दिरको अगाडिपट्टि सुवर्णमय तीनवटा कलात्मक ढोकाहरू छन् । ढोकाका माथि काली, भैरव र भगवतीको मूर्ति कुँदिएका तीनवटा तोरणहरू राखिएका छन् । ढोकाको दायाँ बायाँ ढुंगाका दुई सिंहको मूर्ति छ । मन्दिरको पछाडिपट्टि पनि सुवर्णमय तीनवटा ढोकाहरू छन् । शोभाको लागि मात्र यी ढोका रहेका देखिन्छन् । ढोकामाथि काठका सुन्दर तोरणहरू छन् । त्यसमध्ये काठको एउटा तोरणमा अभिलेख कुँदिएको छ ।[20] यी मन्दिरको छाना सुनमोलम्बा गरिएको तामाको छ । छानाका किनारमा स-साना घण्टहरू झुण्ड्याइएका छन् । हावाका झोक्कामा ती घण्ट मधुर स्वरले आफैं बज्दछन् । छानामाथि छत्रसहित पाचवटा सुवर्ण गजूरहरू राखिएका छन् ।

मन्दिरभित्र शिवपरिवार, सरस्वती, गणेश र कुमार बाहेक अष्टमातृकाको आठवटा लिङ्गसमेतको प्राचीन मूर्तिहरू छन् । यिनमा क्रमश: कौमारी, ब्रह्मायणी, माहेश्वरी, वैष्णवी, वाराही, चामुण्डा, महालक्ष्मी र भैरवीका रूपमा पूजा गरिन्छ । चाँगुनारायणको श-

किका रूपमा यिनको राजकीय पूजा हुन्छ ।

ने.सं. ६१८ को सन्धि पत्रमा यता भट्टारीकाको पहिलो उल्लेख आएको छ । यस सन्धि पत्रको साक्षीका रूपमा गरुडनारायण, कान्ति भैरव, किलेश्वर र येता भट्टारिकालाई राखिएको छ । यसपछिका कतिपय अभिलेखहरूमा यिनको उल्लेख आएको छ ।

शिव मन्दिर

येताजुको मन्दिरसँगै पश्चिमपट्टि शिवको एउटा मन्दिर रहेको छ । चार ढोका भएको शिखर शैलीमा यो मन्दिरको निर्माण गरिएको छ । यस मन्दिरको वास्तुकला विशेष उल्लेखनीय देखिदैनन् । मन्दिर निर्माणकालको अभिलेख नभेटिए पनि शाहकालमा यो मन्दिरको निर्माण भएको थियो भन्ने देखिन्छ । मन्दिरको भित्र सामान्य ढंगको एउटा शिवलिङ्ग विराजमान छ । यसको सामुन्ने ढुंगाको एउटा साँढे राखिएको छ ।

विश्वरूप मूर्ति

शिवालयको नजीकै पश्चिमपट्टि मन्दिरको एउटा भग्नावशेष रहेको छ । उक्त भग्नावशेष माथि अनेक देवीदेवताका मूर्तिहरू रहेका छन् । यस भग्नावशेषमा पूर्वाभिमुख भई महाविष्णुको एउटा भव्य मूर्ति रहेको छ । पद्मासनमाथि छ हात भएका गरुड बसेका छन्। बाह्र हात र दश शिर भएका महाविष्णु गरुडमाथि विराजमान छन् । विष्णुको दायाँ काखमा लक्ष्मीको मूर्ति आसनस्थ छ । उत्तर-पूर्वपट्टिकै महाविष्णुको जोडामा यो मूर्तिको निर्माण गरिएको छ । यसका दायाँ वायाँ अरु देव प्रतिमाहरू रहेका छन् ।

महाविष्णुको ठीक पछाडिपट्टि विश्वरूपको एउटा भव्य मूर्ति खडा छ । नेपालमा यस जोडाको अर्को मूर्ति नभएको विश्वास विशेषज्ञहरूले गरेका छन् (चित्र नं. ४६) ।

वटारिएको सर्पको शैय्यामा आनन्दपूर्वक भगवान् (वलराम) शेष पल्टिरहेका छन् । नागका सातवटा फणा संकर्षणको शिरमाथि उठेका छन् । वलरामको शिरमा सुन्दर मुकुट छ, गलामा मोतीको माला र यज्ञोपवीत धारण गरेका छन् । कम्मरमा कटिवन्धको साथै पुँडासम्म आउने गरी पारदर्शी धोती पहिरिएको छ । जलाशयन मूर्तिमा जस्तै यहाँ एउटा गोडामाथि अर्को गोडा राखी यो मूर्ति शान्तिपूर्वक सुतिरहेको देखिन्छ । वलरामले माथिका

दुई हातमा पद्मबीज र गदा लिएका तथा तलका दुई हातमा हलो र तुम्बी लिएका छन् ।

जलशायी मूर्तिको माथि कानमा कुण्डल लाएकी युवतीको कटिसम्म देखिएको सुन्दर मूर्ति छ । यी युवतीले आफ्ना दुवै हात कुमसम्म पुऱ्याएकी छन् । युवतीरूप पृथ्वीलाई दायाँबायाँबाट नाग पुरुषहरूले आड दिएका छन् । यी दुवै नाग पुरुषहरूलाई बलिष्ठ-बलिष्ठ चार हात्तीहरूले टेवा दिएका छन् । युवतीरूपी पृथ्वीको काँध र हातमा टेकी विष्णुमय ब्रह्माण्ड अडेको छ ।

विश्वरूपका चार तल्ला गरी दशवटा शिरहरू रहेका छन् । पहिलो, दोस्रो र तेस्रो तल्मा तीनतीनवटा र सबभन्दा माथि एउटा गरी जम्मा दशवटा शिर भएको भगवान् विष्णुको यो मूर्ति निकै भव्य छ । विष्णुका दशवटै शिरहरू एकै रूपका छन् । शिरमा सुन्दर मुकुट, कानमा कुण्डल, गलामा मोतीको माला तथा यज्ञोपवीत धारण गरेको छ । विष्णुका दश बलिष्ठ बाहुले शंख-चक्र आदि आयुधहरू लिएका छन् । विष्णुका चार मुखबाट सारा विश्व ब्रह्माण्डको श्रृष्टि भएको छ ।

विष्णुको कम्मरभन्दामुनि दायाँबायाँ अप्सरा, अर्जुन तथा गरुड आराधना मुद्रामा देखिन्छन् । मूर्तिको माथिको भागमा दायाँबायाँ चन्द्र, सूर्य र शिव तथा ब्रह्मा बसेका छन्। पुराणको आधारमा यो मूर्तिको निर्माण गरिएको छ । यो मूर्तिको शिरोभागको केही अंश फुटेर हराएको छ ।

त्रिविक्रम मूर्ति

विश्वरूप मूर्तिको नजीकै पश्चिमपट्टि त्रिविक्रमको मूर्ति रहेको छ (चित्र नं. ४७) । उपत्यकाका अन्य ठाउँहरूमा पनि यस्ता वामन मूर्तिहरू पाइएका छन् । यसबाट नेपालमा प्राचीनकाल देखि नै त्रिविक्रमको पूजा गर्ने पद्धति थियो भन्ने प्रामाणिक आधार पाइएको छ ।

पुराणको आधारमा यो मूर्तिको कल्पना गरिएको छ । बलि राजाले धेरै अश्वमेध यज्ञ गरी दान धर्म गरेकाले इन्द्रलाई आफ्नो इन्द्रासन जोगाउन गाह्रो पर्न थाल्यो । यसैले इन्द्रको रक्षा गर्न भगवान् विष्णुले वामन (बाउन्ने) को अवतार लिए । बलिलाई पाताल पुऱ्याई इन्द्रलाई रक्षा गरेको वर्णन पुराणमा पाइन्छ । यसै कथालाई कलाकारले यस मूर्तिमा सुन्दर ढंगले अंकित गरेका छन् । विष्णु-विक्रान्तको गाथा मनन गरी नियालेर हेर्‍यौं भने यस मूर्तिमा व्यक्त गर्न खोजिएका सबै कुराहरू स्पष्टसँग बुझ्न सकिन्छ ।

यसमा वलि राजाले गर्न लागेका अश्वमेध यज्ञको प्रतीक घोडा देखाइएको छ । वामन रूपका विष्णुलाई वलिराजाले रानी सहित भएर दान दिन लागेको दृश्य अंकित गरिएको छ । यसपछि विष्णुले विक्रान्त रूप धारण गरी एक पाउ पाताल र अर्को पाउ अन्तरिक्षमा पुर्‍याएका छन् । पाताल लोकमा नागहरुद्वारा विष्णुको पाउको सेवा गरिएको चित्र अंकित छ । त्यस्तै आकाशमा विचरण गर्ने यक्षले अर्को पाउको सेवा-सुसार गरिरहेको देखाइएको छ । आकाशको प्रतीक वादल र सूर्य, चन्द्र तथा परीहरु देखाइएका छन् । यहाँ विष्णुका आठ हात छन् । ती मध्ये छ वटा हातले आयुधहरु धारण गरेका छन् । विष्णुको दैवी शक्तियुक्त शरीर अत्यन्त सुन्दर देखिन्छ ।

नृसिंह मूर्ति

विष्णु विक्रान्तको मूर्ति नजीकै पश्चिमपट्टि नृसिंहको एउटा मूर्ति रहेको छ । प्रह्लादको रक्षा गर्न भगवान् विष्णुले नृसिंहको अवतार लिई हिरण्यकसेपुको वध गरेका थिए । पुराणप्रसिद्ध यही कथालाई आधार बनाई कलाकारले यो मूर्तिको निर्माण गरेका छन् ।

ठाडा-ठाडा कपाल भएका नृ-सिंहको शिरको पछाडि ज्वालावली रहेको छ । यस मूर्तिको गलामा मोतीका माला देखिन्छन् । चार हात भएको यो मूर्ति अत्यन्त बलिष्ठ दृष्टिगोचर हुन्छ । यसको दायाँपट्टि लक्ष्मी र गरुडका मूर्ति उभिएका छन् । टौंमुनि पातालका प्रतीक नाग र नागिनीका मनुष्याकार दुई मूर्ति आराधना मुद्रामा खडा छन् । शिरका दायाँ-वायाँ देवता विशेष रहेका छन् । नृसिंहको वायाँपट्टि एउटा आयुध पुरुष देखिन्छ ।

नृसिंहरूप भगवान् विष्णुले आफ्ना जाँघमा हिरण्यकसेपुलाई सुताएका छन् । उनको दायाँ पाउले हिरण्यकसेपुको वायाँ खुट्टा र वायाँ पाउले दाया खुट्टा र वायाँ हात च्यापेका छन् । हिरण्यकसेपुको मुकुट भुईंमा खसेको छ । नृसिंहका दुई हातले हिरण्यकसेपुको छातीनेर च्याती उसको वध गरेको पौराणिक आख्यानलाई कलाकारले यस मूर्तिमा बडो कुशलताका साथ अंकित गराएका छन् ।

लक्ष्मीनारायणको मन्दिर

नृसिंहको पछाडिपट्टि लक्ष्मीनारायणको मन्दिर छ । यस मन्दिरको उत्तरपट्टि पेटीमा त्रिविक्रम र नृसिंहका मूर्तिहरू रहेका छन् । दुई तह पेटीमाथि यो मन्दिर अवस्थित छ ।

यस मन्दिरको माथिल्लो पेटीमा काठका स्तम्भ पंक्तिद्वारा यसको निर्माण गरिएको छ । स्तम्भ पंक्तिको पछाडिपट्टि ईंटाका गारा लगाइएको छ । ती गारा माथिसम्मै गएका छन् । मन्दिरको चारैतर्फ काठका कलात्मक ढोकाहरू छन् । एक तले यस मन्दिरको छाना झिंगटीले छाइएको छ । छानामाथि तामाको सुन्दर गजूर रहेको छ ।

मन्दिरभित्र पश्चिमाभिमुख भई लक्ष्मीनारायणको मूर्ति रहेको छ । सिंहासनमाथि जलहरी र त्यसमाथि गरुडको मूर्ति छ । गरुडमाथि आठ हात भएका नारायणको मूर्ति विराजमान छ । नारायणको दाया काखमा लक्ष्मीको मूर्ति अवस्थित छ । लक्ष्मीनारायणको पृष्ठ भागमा कलात्मक डाँठ सहितको फूलबुट्टा कुँदिएको छ ।

किलेश्वरको मन्दिर

लक्ष्मीनारायण मन्दिरको उत्तरपट्टि किलेश्वरको मन्दिर रहेको छ । एक तह पेटीमाथि यो मन्दिर बनेको छ । मन्दिरको चारैतर्फ चार ढोका छन् । दक्षिणाभिमुख ढोका यस मन्दिरको मुख्य ढोका हो ।

मन्दिरको चार ढोका मध्ये मूल टोका धातु निर्मित छ । अरु तीन ढोकाहरू काठद्वारा निर्मित साधारण किसिमका छन् । ढोकामाथि कलात्मक तोरणहरू राखिएका छन् । दक्षिणाभिमुख तोरणमा शिवपार्वतीको मूर्ति अंकित छ । पश्चिमपट्टि रौद्ररूपका भैरव छन् । उत्तरतर्फको तोरणमा नृत्य मुद्राका नाटेश्वर र पूर्वतर्फ शिवशक्तिको मूर्ति अङ्कित तामाको तोरण छ ।

यो मन्दिर दुई तले छत्रे शैलीमा निर्माण गरिएको छ । यसमा प्रयोग भएका टुँडाल कलात्मक छन् । टुँडालमा महादेवको विभिन्न रूप प्रदर्शित गरिएको छ । यसै मूर्तिको तल रतिलीलाका मूर्तिहरू कुँदिएका छन् । मन्दिरको चार सुरमा सीड० र पखेटा भएको घोडाको आकृतिको कुँतलहरू रहेका छन् । यो मन्दिरको चार दिशामा चारवटा साना सुन्दर झ्यालहरू छन् । छानाको किनारमा स-साना घण्टहरू लहरै झुण्ड्याइएका छन् । हावाको झो-

क्कामा मधुर स्वर निकाली यी घण्टहरू बजिरहन्छन् ।

मन्दिरको पहिलो तला फिंगटीको छानाले सुशोभित छ । छानामाथि गाराको चार दिशामा एउटा-एउटा गरी जम्मा चारवटा स-साना भ्यालहरू छन् । दोस्रो तलाको टुँडालहरू पनि कलात्मक छन् । पहिलो तलामा भैं यसमा पनि महादेवका विभिन्न रूपहरूको प्रदर्शन गरिएको छ । यहाँका कुँखल पनि सुन्दर छन् ।

मंन्दिरको दोस्रो तला धातु निर्मित छ । छानामाथि सुवर्णमय त्रिशूल र डमरू राखिएको छ । छानाको माफमा सुवर्णमय सुन्दर गजूर रखेको छ ।

यस मन्दिरभित्र जलहरीमाथि सुन्दर शिवलिङ्ग विराजमान छ । सो शिवलिङ्गलाई माथिबाट तामाको चार मुख भएको शिव प्रतिमाले छोपेर राखिएको छ । मूर्तिको सामुन्ने साँढेको सुन्दर मूर्ति रखेको छ । किलेश्वरको पहिलो उल्लेख ने.सं. ६१५ को प्रसिद्ध सन्धि पत्रमा आएको छ । यस सन्धि पत्रमा किलेश्वरलाई साक्षी राखिएको छ ।[21] त्यसपछिका अनेक सामग्रीमा किलेश्वर महादेवको उल्लेख चर्चा पाइन्छ ।

कान्तिभैरव

किलेश्वर मन्दिरको सँगै करीब पश्चिमपट्टि कान्तिभैरवको पूर्वाभिमुख मन्दिर खडा छ। कान्तिभैरवको मुख्य निवासस्थान यो होइन । चाँगु डाँडाको पश्चिमतर्फ मनमती नदीको पारीपट्टि कान्तिभैरवको मुख्य निवासस्थान छ । कान्तिभैरवको पर्व पूजा र जात्रा त्यहींबाट गरिन्छ । तर पनि कान्तिभैरवको प्रतिरूप यस मूर्तिलाई कान्तिभैरव मानि यहाँ पनि पूजाआजा हुन्छ ।

कान्तिभैरवको पहिलो उल्लेख ने.सं. ६१५ को सन्धि पत्रमा आएको छ ।[22] यस पत्रमा गरुडनारायण, येता भट्टारिका, कान्तिदेवी भट्टारिका र किलेश्वरको नामोल्लेख गरिएको छ । यसबाट चाँगुका देवीदेवताहरूमा कान्तिदेवी (कान्तिभैरव) को स्थान विशिष्ट देखिन्छ । चाँगुनारायणको शक्तिको रूपमा येताजु भए भैं किलेश्वरको शक्ति कान्ति देवी देखिन्छ ।

टिप्पणी

[1] परिशिष्ट संख्या २६१ को अभिलेख ।

[2] हाल राधा र रुक्मिणीका मूर्तिहरू हराई सकेका छन् ।

[3] परिशिष्ट संख्या १५३, १५४, १५५ को अभिलेख ।

[4] परिशिष्ट संख्या १८२ को अभिलेख ।

[5] परिशिष्ट संख्या २४० को अभिलेख ।

[6] परिशिष्ट संख्या १७२ को अभिलेख ।

[7] परिशिष्ट संख्या १८७, १६५ को अभिलेख ।

[8] परिशिष्ट संख्या ५ को अभिलेख ।

[9] परिशिष्ट संख्या १४६ को अभिलेख ।

[10] परिशिष्ट संख्या ५ को अभिलेख ।

[11] परिशिष्ट संख्या १ को अभिलेख ।

[12] परिशिष्ट संख्या १५७ को अभिलेख ।

[13] परिशिष्ट संख्या ३ को अभिलेख ।

[14] परिशिष्ट संख्या ३३४ को अभिलेख ।

[15] परिशिष्ट संख्या ६५ को अभिलेख ।

[16] परिशिष्ट संख्या १४८ को अभिलेख ।

[17] परिशिष्ट संख्या ८ को अभिलेख ।

[18] परिशिष्ट संख्या २७६ को अभिलेख ।

[19] परिशिष्ट संख्या १७ को अभिलेख ।

[20] परिशिष्ट संख्या १३६ को अभिलेख ।

[21] परिशिष्ट संख्या ४६ को अभिलेख ।

[22] परिशिष्ट संख्या ४६ को अभिलेख ।

संस्कृति पक्ष

आधारा
१०७०

संस्कृति पक्ष

प्राचीन कालदेखि नै नेपालीहरूले विविध सांस्कृतिक परम्परालाई जोगाउँदै आएका छन् । लिच्छविकालदेखि अविच्छिन्न रूपमा चलेर आएका चाडपर्व र जात्राहरूले यस कुराको पुष्टि गरेका छन् । आज-भोलि धुमधामसँग मनाइने इन्द्रयात्रा र दशैं जस्ता चाडपर्वहरू लिच्छविकालमा पनि मनाइन्थे ।[1] कार्तिक शुक्ल नवमी (युगादि नवमी) मा दान धर्म गर्नाले ठूलो पुण्य हुन्छ भन्ने लोकधारणा लिच्छविकालदेखि नै थियो ।[2] कार्तिक शुक्ल एकादशीमा चार नारायणको दर्शन गर्ने प्रथा लिच्छविकालमा पनि थियो ।[3] हरिबोधिनी एकादशीमा चारनारायणको दर्शन गर्न जाने भक्तजनहरूको आज-भोलि पनि भीड लागेकै हुन्छ । माघ शुक्ल पञ्चमी हिन्दू तथा बौद्धहरूको पवित्र दिनहरू मध्येमा पर्दछ । बिहानै देखि नुहाई सरस्वती वा मन्जुश्रीको दर्शन गर्ने प्रथा मल्लकालदेखि मात्र चलेको थिएन । यसको सम्बन्ध लिच्छविकालदेखि नै थियो ।[4]

देवताहरूको नैमित्तिक पूजा गर्ने परम्परा प्राचीनकालदेखि नै चलेको थियो ।[5] नैमित्तिक पूजाको लागि विशेष गुठीहरूको बन्दोबस्त भक्त राजा तथा श्रद्धालु जनबाट हुन्थ्यो । देवतालाई स्नान गराई सुगन्धित वस्तुसहित फूल चढाई आरती गर्ने प्रथा प्राचीनकालदेखि नै थियो ।[6] देवताको वर्ण वन्धन गर्ने पूजा र आरतीको समयमा बाजा बजाउने प्रथा मल्लकाल वा आजको होइन । यो लिच्छविकालदेखि नै चलेको परम्परा हो ।[7]

नेपालमा गोष्ठी परम्पराको लामो संबन्ध छ । हाम्रो देशको इतिहासको शुरुदेखि नै प्रचलित गोष्ठी (गुठी) का कतिपय अंशसँग वर्तमान रीतिथितिको अविच्छिन्न संबन्ध देखा पर्दछ। लिच्छविकालका कतिपय गोष्ठीहरू आजसम्म पनि प्रचलित छन् । देवताका मन्दिरमा महिनौंसम्म बत्ती बाल्ने, जात्रा तथा पर्व-पर्वमा चिराक र पालाहरूमा बत्तीबाली हिंड्ने गुठीहरूले लिच्छविकालको प्रदीप गोष्ठी[8] को प्रतिनिधित्व गरेको छ । लिच्छविकालमा प्रचलित पानीया गोष्ठी[9] को संबन्ध विकट ठाउँका पाटी पौवा वा देवमन्दिरमा ठूला-ठूला घ्याम्पाहरूमा पानी भर्ने तथा जात्रा उत्सवका बेलामा गाग्री-गाग्रीमा पानी बोकी जात्रुहरूलाई पानी खुवाउँदै हिंड्ने प्रथा मानिसहरूको गुठीसग रहेको छ । देवमन्दिरमा पूजा आरतीको समयमा र जात्रा उत्सवमा बाजा बजाउँदै हिंड्ने गुठीको संबन्ध लिच्छविकालको वादित्र गोष्ठी सँग दे-

सिन्छ ।[10] देवीदेवताका मन्दिरमा रंगीचंगी ध्वजापताका राख्ने र जात्रा, उत्सवको समयमा लामालामा बाँसमा राता-निला धुजा-मुजा घुमाउँदै हिंड्ने गुठीको परम्पराले लिच्छविकालको ध्वजा गोष्ठीलाई संकेत गरेको छ ।[11]

हाम्रो यहाँ प्रचलित अनेक गुठीहरूको सम्बन्ध लिच्छविकालको गोष्ठी प्रथासँग रहेको छ । हिजोआज गरिने पूजाआजा, चाडपर्व, सामाजिक रीतिरिवाज र विधिव्यवहारका धेरैजसो सम्बन्ध पनि लिच्छविकालसँग रहेको दृष्टिगोचर हुन्छ । आज झैं लिच्छविकालमा पनि वर्ण व्यवस्था थियो ।[12] समाजमा ब्राम्हणहरूको प्रतिष्ठा थियो ।[13] आज जस्तै लिच्छविकालमा पनि एउटै गाउँमा अनेक जाति, उप-जातिहरू मिलेर बसेका हुन्थे ।[14] वर्तमान कालका प्रसिद्ध देवता पशुपति र चाँगुनारायणको लिच्छविकालमा विशेष सम्मानका साथ पूजा गरिन्थ्यो ।[15] यस प्रकार नेपालको प्राचीन कालदेखि वर्तमान कालसम्म अविच्छिन्न रूपमा चलेर आएको साँस्कृतिक परम्पराको अध्ययन गर्ने क्रममा चाँगुनारायणको नैमित्तिक, वर्षबन्धन र जात्रा पर्वबारे चर्चा गर्नु आवश्यक छ ।

चाँगुनारायणको उत्पति

चाँगुनारायणको उत्पत्ति विषयमा पूजाहारी तथा मँहेलहरूमा एउटा रोचक कथा प्रचलित छ । नेपाल महात्म्यमा रचित कथा पनि यसैमा आधारित छ ।

"महादेवबाट वर पाएको चण्डनामक दैत्यले तीनै लोकको राज्य गर्दथ्यो । त्यसका सुमति नाम भएका परममित्र एकजना ब्राम्हण थिए । इन्द्रादि देवताहरूलाई उद्धार गर्न विष्णुले चण्डदैत्यसँग युद्ध गरेथे । यसै युद्धमा सुदर्शन चक्रले काटी विष्णुले सुमतिको वध गरेथे । शिष्यको वध भएकोदेखि शुक्राचार्य अत्यन्त क्रोधित भए । रिसाएका शुक्राचार्यले विष्णुलाई सुमतिकै वंशजले तिम्रो पनि शिर काटी दिनेछ भन्ने सराप दिए । त्यसपछि ब्रम्हहत्या लागेका भगवान् विष्णु चाँपको वन भएको डाँडोमा आएर बस्न लागे । त्यसै चाँपको वन भएको डाँडाको तल मनमतीको तिरमा सुदर्शन नाम गरेका ब्राम्हणको घर थियो । यी ब्राम्हणका थुप्रै गाईहरू थिए । ब्राम्हणको गाई गोठ चाँगु डाँडाको पूर्वपट्टि थियो । ती गाईको हेरचाह गरेर ग्वालाहरू बसेका थिए । दिनभर वनमा गाई चराई बेहान बेलुकी गाईहरूको दूध दुहेर गोठालाहरू ब्राम्हण बसेको घरमा दूध ल्याउँदथे । सधैं झैं एक दिन एउटा ग्वालाले दूध लिएर ब्राम्हण बसेको घरतर्फ आउँदै थियो । डाँडाको टुप्पामा एउटा ठूलो अजंगको चाँपको वृक्ष थियो । त्यही चाँपको वृक्षनजीक आइपुगेपछि ज्वाक्क त्यस गोठालालाई पेट दुखेर आयो र अति जोडले

दिसा लाग्यो । झटपट त्यस गोठालाले दूध भएको काठको ढुंग्रोलाई त्यही चाँपको छाँगाको एउटा ठुटोमा झुण्ड्याएर दिसा गर्न लाग्यो । दिसा गरी सकेर दूध भएको ढुंग्रो राखेको ठाउँमा आई दूध लान हेर्दा त ढुंग्रो रितो छ । यो देखेर गोठालाले कसले यो खायो कि भनी यता-उति हेर्न लाग्यो । सबैतर्फ हेर्दा पनि कोही नदेखि रितो ढुंग्रो लिएर गोठालो घर फर्कियो। यसपछि प्रति दिन बिहान बेलुकी सधैं यो क्रम दोहोरिन थाल्यो । यो देखि सुदर्शन ब्राम्हण गोठालाहरूसित अत्यन्त रिसाए । सधैं गोठालाले भनेको यस्तो अचम्मको कुरा उनले पत्याएनन्। त्यसपछि एक दिन बिहान सुदर्शन ब्राम्हण आफैं गाई दुहेर दूध लिएर घर फर्के । त्यो विशाल चाँपको बोटनेर पुगेपछि अकस्मात् उनलाई पेट दुख्न थाल्यो र जोडले दिसा लाग्यो । उतपत गरी दूधलाई त्यही रूखको एउटा छाँगामा झुण्ड्याई सुदर्शन ब्राम्हण दिसा गर्न लागे । दिसा गरी सकेर दूधको ढुंग्रो भएको ठाउँमा पुगेर हेर्दा त ढुंग्रोमा एक थोपा पनि दूध छैन । त्यसपछि अत्यन्त क्रोधित भएर ब्राम्हणले सारा वन भरी दूध खानेको खोजी गरे । कसैको पत्तो नलागेपछि भोक र थकाइले व्याकुल भएर अत्यन्त रिसाएका ब्राम्हणले दूध खानेको शिर खड्गले काट्ने प्रतिज्ञा गरे । सधैं नै अब खड्ग साथमा लिएर गोठालालाई दूधको ढुंग्रो बोक्न लगाएर सुदर्शन ब्राम्हण हिंड्न थाले । तर धेरै दिन हिंड्दा पनि कसैको पत्तो लागेन । तर चाँपको बोटनेर पुग्दा भने दिसा लाग्ने र दूध हराउने क्रम भने कायमै रह्यो । यसले गर्दा ब्राम्हण तथा गोठालाहरू ज्यादै हैरान भए । एक दिन ब्राम्हणले आफू रूखको पछाडि लुकेर गोठालालाई दूध ल्याउन अह्राए । गोठालाले सधैं झैं दूध ल्यायो र हिजो अस्ति झैं दिसा गर्न थाल्यो । त्यसै बेला एउटा सुन्दर युवक रूखबाट निस्किएर ढुंग्रोको दूध पिउन थाल्यो । अत्यन्त रिसाएका सुदर्शन ब्राम्हणले रूखको पछिल्तिरबाट त्यस युवकमाथि खड्ग प्रहार गरे। खड्गले त्यस युवकको शिर अलग गरी दियो । त्यतिबेला त्यहाँ दिसा गरेर गोठालो पनि आई पुग्यो । त्यति बेला मौका पाएर ब्राम्हणले त आफ्नो प्रतिज्ञा पूरा गरे । परन्तु दूध चोर्ने युवक त शिर नभएको गरुडमाथि बसेको शंख, चक्र, गदा, पद्म लिएको विष्णु भगवान पो देखिए । शिर नभएका विष्णु भगवान्लाई देखी ब्राम्हणलाई अत्यन्त पश्चाताप् भयो । तर भगवान् विष्णुले शुक्राचार्यको श्रापको प्रभावले तिमीले मेरो शिर काटेका हौ, अब उप्रान्त तिमी र तिम्रा सन्तानले यही थलोमा मलाई सधैं पूजा गर्नु । यस गोठालो र यसका सन्तानले मेरो सेवा गर्नु भनी अह्राए ।" त्यसै बेलादेखि तिनै पूजाहारी र गोठालाका सन्तानले अटूट रूपबाट आजसम्म विष्णु भगवान्को पूजा र सेवा गर्दै आएका छन् । तर यस कथामा के कति सत्यता छ, त्यसबारे खोजी गर्नु पर्छ । परन्तु पूजाहारी (ब्राम्हण) र भँडेल (ग्वाला) को चाँगुनारायणको स्थापना कालदेखि नै सम्बन्ध थियो भन्ने चाँहि स्पष्ट हुन्छ ।

चाँगुनारायण मन्दिरको भित्री भागमा पूजाहारी तथा खुसारे (भँडेल) हरूले मात्र प्रवेश पाउँदछन् । पहिलो पटक नारायण स्थानभित्र प्रवेश गर्दा विशेष नियमहरू पालना गर्नु

पर्दछ । पूजाहारी र भँडेलहरूको सन्तान (छोरा) हरूलाई नारायणस्थानमा प्रवेश गर्नु पर्दा आमातर्फको जात मिल्छ मिल्दैन अर्थात् नारायणस्थानभित्र पस्न हुने हो या होइन यसबारे विचार गरिन्छ । यसको लागि पूजाहारी नाइके तथा सम्बन्धित व्यक्तिको आमातर्फको प्रतिनिधिसहितका पन्चहरू बसी निर्णय गरिन्छ । यदी सम्बन्धित व्यक्तिले नारायणस्थानमा प्रवेश पाउने ठहरेमा सम्बन्धित गुठीका पन्च भलादमीहरूको निर्णयसहित पूजाहारी र नाइकेहरूसाथ सम्बन्धित व्यक्तिले "ग्व र दो" (सुपारी १० र ५० पैसा) श्री ५ महाराजाधिराजका मूल पुरोहित सन्दा चढाउँछ । मूल पुरोहितबाट (आवश्यक अन्तरवार्तापछि) अनुमति पाएपछि उक्त व्यक्ति नारायणस्थानमा प्रवेश पाउन योग्य ठहरिन्छ ।

नारायण स्थानमा प्रवेश गर्दा पौष महिनावाल्के शुक्लपक्षको एकादशीदेखि नियममा बस्नु पर्दछ । एकादशीदेखि शुद्ध भै नारायण धारामा स्नान गरी शुद्ध लुगा लाउनु पर्दछ। प्रतिदिन बेलुकाको आरती सकिएपछि तीन अंजुली पानी खाएर मात्र शुद्ध भोजन गर्नु पर्दछ । कसैलाई नछोई पवित्र ठाउँमा सुत्नु पर्दछ । चतुर्दशीको दिन निराहार बस्नु पर्दछ । त्यति गरी सकेपछि मात्र पूजाहारी र नाइकेहरूले नियमानुसार पूर्णिमाको दिन बिहान सम्बन्धित व्यक्तिलाई नारायणस्थानमा पठाउँदछन्। त्यस दिनको पूजा आरती पूजाहारीको सन्तान भए उसैले र भँडेलको सन्तान भए कुसारेको काम गर्नु पर्दछ । यसपछि छिन्नमस्तामा बलीसहित पूजा गरिन्छ । परेवाको दिन सम्बन्धित सबैलाई परम्परानुसार भोज खुवाइन्छ ।

भँडेलहरू मध्येबाट चार जना नाइकेहरू रहेका हुन्छन् । यिनीहरूको अधिकार अरू भँडेलको भन्दा विशेष हुन्छ । चार नाइकेहरूसग प्रतिनाइके दश जना भँडेलहरू सहायकका लागि रहन्छन् । यिनीहरू सबै पूजाहारीको कार्यसँग सम्बन्धित हुन्छन् ।

नारायणहिटी

चाँगुनारायणलाई स्नान गराउन परम्परादेखि चलिआएको निश्चित ठाउँको जलको आवश्यकता पर्दछ । यस प्रकारका तीन ठाउँका जलहरू मात्र नारायणलाई चढाइन्छ । प्रति सक्रान्ति, शुक्लपक्षको द्वादशी तथा हरेक पूर्णिमाको दिन वागमतीबाट पानी ल्याई नारायणको पूजा गरिन्छ । कपाल खौरी, नङकाटी शुद्ध भएर कसैलाई नछोई भँडेलले वागमतीबाट घडामा पानी ल्याउँदछन् । यी दिनहरूमा अरु ठाउँको पानीले नारायणको स्नान पूजा गर्नु हुँदैन ।

सक्रान्ति, शुक्लपक्षको द्वादशी र पूर्णिमाको दिन बाहेक सधैं नै मँह्लेले नारायणधाराबाट नारायणको स्नान र पूजाको निमित्त जल ल्याउँदछन् । धाराबाट पानी ल्याउँदा घडा भुईंमा नराखी कसैलाई नछोई शुद्ध भएर ल्याउनु पर्दछ । यस प्रकार शुद्ध भएर ल्याएको जलले नारायणको नित्य स्नान र पूजा गरिन्छ । यदि कुनै कारणवश नारायणधाराको पानी नारायणको स्नान र पूजाको निमित्त उपयुक्त नभएमा र धारा सुकेमा मनमतीको जल ल्याई नारायणको नित्य कर्म गरिन्छ । यस देखि बाहेक अन्यत्र ठाउँको पानीले नारायणको स्नान र नित्य पूजा गर्नु हुँदैन ।

नारायणको नित्य पूजा

नारायण मन्दिरभित्र सर-सफाई गर्ने काम मँह्लेहरूबाट हुन्छ । नारायणको नित्य पूजा र स्नानको लागि जल ल्याउने र पूजा सामग्री सफा गरी पूजाका सरजाम तयार गर्ने काम पनि मँह्लेहरूले नै गर्दछन् । नारायणलाई चढाउनको निमित्त पुष्प गुठीबाट फूल र तुलसी पत्रहरू गुठियारहरूले ल्याउँदछन् ।[16] श्रीखण्ड, सुगन्ध, धूप बत्ती, नैवेद्यको सामग्री आदि सम्बन्धित गुठीबाट ल्याइन्छन् ।[17] प्रतिदिन नारायणलाई दुई माना गाईको दूधको पायस भोग लगाइन्छ ।[18]

नारायणका पूजाहारी भारद्वाजगोत्र, सुवेदी थरका उपाध्याय ब्राम्हण छन् । यिनका वंशपरम्परा चाँगुनारायणको स्थापनाकालदेखि नै अटूट रूपमा चलेको छ । यिनीहरू आफूलाई सुदर्शन ब्राम्हणका सन्तान भन्दछन् ।[19]

ब्राम्हण पूजाहारीद्वारा विधिवत नारायणको पूजा हुन्छ । प्रति दिन चागुनारायणको स्नान पूजा गर्दा नारायणका गरगहनाहरू पालो वाला मँह्लेद्वारा सत्यनाग (गहना विशेष) बाहेक सफा गरिन्छ । स्नान गर्नु पर्दा नारायणको शिरोभागलाई झिकी आसनीमा राखी स्नान गरिन्छ । स्नान सिद्धिएपछि पुनः शिरलाई यथास्थानमा राखिन्छ । पहिले जलद्वारा, त्यसपछि गाईको दूध र पन्चामृतद्वारा स्नान हुन्छ । स्नानपछि श्रीखण्ड आदि सुगन्ध लेपहरूले नारायणको पूजा गरिन्छ । नारायणको नित्य पूजा गर्दा कुस्ले तथा दमाईहरूले बाजा बजाउदछन् । भित्रको नित्य पूजा सकिएपछि मन्दिरबाहिर चौघडास्थित देवीदेवताहरूको पूजा हुन्छ । त्यसपछि तीन पटक पूजाहारीद्वारा मन्दिरको परिक्रमा गरिन्छ र मन्दिरको मूलढोकामा पूजागरी पूजाहारीसग भएको बाकी जलले बाहिरका गरुडलाई छ्यापिदिने गर्दछन् । त्यसपछि दश अवतारको दर्शन गर्ने भक्तहरू भए नियमबमोजिम दस्तुर लिई दश अवतारको

दर्शन गराउँदैनन् । अन्यथा सत्नाग (गहना विशेष) नारायणलाई लगाएपछि त्यस दिनको सम्पूर्ण पूजाको काम समाप्त हुन्छ ।

चाँगुनारायणलाई हप्ताको एक दिन प्रति बुधवार चौध माना गाईको दूधको पायस भोग लाग्दछ । यस प्रकारको पायस तीन तला भएको पूजाहारी वस्ने घरमा पकाइन्छ। पायस पकाएको ठाउँबाट नारायणलाई भोग लगाउन पूजाहारीले भोग लगाउने पायस वोकेर ल्याउँदछन् । पायस ल्याउँदा भँडेलले कुचोले वढार्दै पानीको धारालगाई मन्दिरभित्र प्रवेश गर्दछन् । पूजाहारीले ढोकालगाई विधिविधानबमोजिम एक्लै वसी नारायणलाई पायसको भोग लगाउनु पर्दछ । उक्त भोग लगाइसकेको प्रसाद पूजाहारीलगायत सवै काम गर्नेहरूले बाँडेर लिन्छन्। चाँगु आसपासका वासिन्दाहरू सोही भोग खुवाएर वच्चाको अन्न प्राशनको काम पुरा गर्दछन् ।

नारायणको विधिवत पूजा समाप्त भएपछि पालोवाला भँडेलले मन्दिरको दुवै ढोका वन्द गर्दछन् । परन्तु टाढाबाट आउने भक्तजनको सुविधाको निमित्त नियमानुसार पाँच पैसा लिई ताल्चामा ढुवाई ढोका खोली नारायणको दर्शन गराउने काम हुन्छ । उक्त पाँच पैसाले भोलिपल्ट पंन्चामृत चढाई प्रायश्चित गरिन्छ ।

प्रतिदिन घाम अस्ताएपछि पुन: मन्दिरको ढोका खोलिन्छ । पूजाहारीले आफ्नो नित्य संध्या कर्म सकी कसैलाई नछोई नारायणको आरती गर्दछन् । आरतीको समयमा कुस्ले र दमाईहरूले बाजा वजाउँछन् । साँझको आरतीपछि मन्दिरको दुवै ढोकामा ताल्चा लगाई वन्द गरिन्छ । यसरी नारायणको दैनिक गर्नु पर्ने पूजा तथा आरतीको सम्पूर्ण काम समाप्त हुन्छ ।

चाँगुनारायणको स्थापना कालदेखि नै पूजाहारी तथा सुसारेहरूको वंशक्रम अटूट रूपले चलेर आएको छ । पूजाहारीद्वारा पूजा आरती र भँडेलहरूद्वारा स्याहारसुसारको काम अखण्डित रूपमा नै रहन्छ । पूजाहारीको वंशवृद्धि फैलिन सकेको छैन । परन्तु भँडेलहरूको वंशवृद्धि पूजाहारीको अनुपातमा प्रशस्त फैलिएको छ । यिनै पूजाहारी र भँडेलबाहेक यस मन्दिरभित्र पूजा आरतीको निमित्त अरु कसैले पस्न हुँदैन । यस परम्पराले गर्दा नारायणको पूजा अखण्डित रूपमा गर्न प्राचीनकालदेखि नै आवश्यकव्यवस्था गरिएको थियो । पूजाहारीलाई जुठो, सुतक परेमा नारायणको पूजा खण्डित हुन जाने भएकोले पूजाहारीलाई जुठो,सुतकको कुनै वन्देज थिएन । मल्लकालमा एक पटक यसै प्रश्नलाई लिएर हनूमान् ढोकामा छलफल भयो। यस छलफलमा पण्डित, प्रजा, पंच, परधान सवै भएर शास्त्र वचनको उल्लेख गरी निर्णय गरेथे ।

नेपाल संवत् ८२५ जेष्ठ शुक्ल पन्चमीको दिन चाँगुनारायणका पूजाहारी भवानीशङ्कर राजोपाध्यायको कालगतिले मृत्यु भयो । त्यसपछि सो खवर लिएर जेठा छोरा शिवेन्द्रानन्द रा-

उपाध्याय राजकूलमा गएर राजा भूपालेन्द्र मल्ललाई बाबु मरेको हुनाले नारायणको पूजा गर्न के गर्ने भनी बिन्ति गरे । नासलचोकमा राजा प्रधान पण्डित र प्रजापन्न सबै भेला गरिए। जुठो सुतक लाग्ने नलाग्ने विषयलाई लिएर छलफल भयो । यसमा धर्म शास्त्रको वचन प्रमाणलाई लिइयो ।

> "राजगृहे गो गृहे ब्राह्मण गृहे तथै वच अभिवन्दे च विप्रं च न दोषो मृत सुतके, गणेश चण्डिका, दुर्गा मातृका सभैरवा पुजनिया प्रयत्नेन न दोषो मृत सुतके । राजा प्रोगृता गुरु गेया देवकार्य विशेषत गृहं तेषुत्या शुचि प्रोगृतम नदोषो मृत सुतके ।।"

भन्ने माथिको शास्त्र वचनलाई प्रमाण मानी एउटा छोराले देवताको पूजा गर्नु, पूजा गर्नेलाई जुठो लाग्देन । अर्को छोराले बाबुको किरिया गर्नु भन्ने निर्णय गरियो। यसैअनुसार पूजा गर्ने सन्तानलाई जुठो सुतक लाग्देन । यही परम्पराले गर्दा आजसम्म चाँगुनारायणको पूजा अखण्डित रुपमा चलेर आएको छ । यस्तै प्रकारले मँढेलहरुमा जुठो सुतक पऱ्यो भने जुठो सुतक पर्ने पालो वाला मँढेलले पूजाहारी बस्ने घरमा बस्नु पर्दछ । पूजाहारी बस्ने घरमा बसेमा पालोवाला मँढेलले जुठो सुतकको बारना गर्नु पर्दैन ।

पालोवाला मँढेलले नारायणस्थानमा पालो परुन्जेल सम्म चोखो सँग आफैले पकाएको भात खानु पर्दछ । खोला तरी टाढाटाढासम्म जानु हुँदैन । यदि आवश्यक परेर खोलो तरी गएमा त्यसको भोलिपल्ट नङ०, केश काटी शुद्ध भएर बस्नु पर्दछ । त्यसदिनको आरती पूजाहारीबाट मात्र हुने गर्दछ । तर पूजाहारीलाई भने यस प्रकारको कुनै बन्देज छैन ।

प्रति शुक्ल द्वादशी मँढेलहरुको पालो फेरिन्छ । पालो फेरिदा गुठियार, पूजाहारी तथा नाइकेहरुको रोहवरमा मालसामानको जाँच गरी पालो पर्नेले पालो समाप्त हुनेसँग बुझ्ने गर्दछन् । नारायणका चल्तीका सबै मालसामान, नगद पालोवाला मँढेलको जिम्मा हुन्छ। नारायणको भण्डारको जिम्मा दुई पूजाहारी र चार मँढेल नाइकेहरुमा रहन्छ ।

प्रति शुक्लपक्षको द्वादशीका दिन ठिमी, लुभू तथा पाटनबाट द्वादशी पूजा नारायण स्थानमा ल्याउने गरिन्छ । यस प्रकारको पूजा ल्याउँदा कलः मा नारायणको प्रतिमा भएको छत्रसहित केतकी फूल राखिएको हुन्छ । परंपरानुसार पूजा सकिएपछि जलप्रसादको साथ केतकी फूललाई फर्काइन्छ ।

दशअवतारको परम्परा

चाँगुमा नारायणको नित्यपूजाको अन्तिम चरणमा दर्शन गर्न इच्छुक दर्शनार्थीबाट रु. ५।- लिई ज्योतिरूप (दशावतार) देखाउने परम्परा छ। यसप्रकारको परम्परा कहिलेदेखि चलेको हो, निश्चितरूपले भन्न सकिएको छैन। यसबारे एउटा रोचक कथा भने यहाँ प्रचलित छ।

प्राचीनकालमा ल्हासाका एक जना प्रसिद्ध लामालाई कुष्ठरोग लाग्यो। कतिपय औषधोपचार गर्दा पनि रोगको लक्षण राम्रो भएन। यसले गर्दा लामा ज्यादै चिन्तित भए। एक दिन एकाग्र चित्तले ईश्वरको ध्यान गरी लामा सुतेका थिए। त्यसैबेला हिन्दू योगीको भेषमा अलौकिक पुरुषले आई लामालाई सपनामा कुष्ठरोग निको हुने उपाय बताई दिए। सपनाको अलौकिक पुरुषले लामालाई नेपालमा गई गरुडनारायणको गर्भगृहमा भएको ज्योतिरूपको दर्शन गर्ने उपदेश गरेका थिए। त्यसपछि ती प्रसिद्ध लामा विभिन्न ठाउँमा तीर्थयात्रा गर्दै केही महिनापछि चाँगु पुगे। लामा चाँगुमा आइपुग्ने दिनको अघिल्लो रातमा चाँगुनारायणका पूजाहारी तथा भँडेलहरूलाई एकै प्रकारको सपना (भोलि ल्हासाबाट एक जना कुष्ठरोगी लामा यहाँ आइपुग्दछन्। ती लामालाई मेरो गर्भ गृहमा भएको ज्योतिरूपको दर्शन गराई जल प्रसाद दिनु) भन्ने भयो। भोलिपल्ट बिहान पूजाहारी, भँडेल नाइकेहरू जम्मा भई आ-आफूले देखेका सपना भन्न थाले। सबैले एकै प्रकारको आश्चर्यजनक सपना देखेकाले छक्क थिए। यसको केही बेरपछि सपनामा बताए जस्तै लामा आइपुगे। पूजाहारीले पूजा गर्दा गर्भगृहमा ज्योतिरूपका दश भणिएर सपनामा भने जस्तै भेटे। लामाले दशावतार हेर्न १ तोला सुन आवश्यक नवुः कपडा चढाए। पूजाहारीले हातमा कपडा बेरी घ्यूको बत्तीमा ज्योतिरूप दशावतारको लामालाई दर्शन गराए। यसरी केही समयपछि नियममा रही ज्योतिरूपको दर्शन गरेको हुनाले लामालाई लागेको कुष्ठ रोग निको भयो। त्यसै बेलादेखि सुन, नवुःकपडा घ्यू र प्रायश्चितको लागि रु. ५।- लिएर ज्योतिरूपको दर्शन गराउने चलन चलेको भन्ने धारणा छ। ज्योतिरूपको दर्शन गराउँदा पूजाहारीले ढोका बन्दगरी गर्भ गृहमा पूजा गरी दशावतारलाई बाहिर फिक्दछन्। त्यसपछि चार नाइकेबाहिरको ढोकामा बसी घ्यूको बत्तीमा तीन पटक जल छ्यापी पालैसँग दश अवतारको दर्शन गराइन्छ। ज्योतिरूपको दर्शनपछि रातो टीका दिने चलन छ। अगिपछि रातो टीका नारायणस्थानमा दिइँदैन। यस प्रकार भएको आमदानीमा रु. २।५० नारायणको ढुकुटीमा दाखिल हुन्छ। पूजाहारीले -।५० पैसा पाउँदछन्। पालोवाला भँडेललाई रु. १।- दिइन्छ। बाँकी १।- रुपैयामा चार जना नाइकेहरू रु. -।२५ पैसाको दरले भाग पाउँदछन्। यसरी ज्योति रूपको दर्शन र पूजा हुन्छ।

नारायणको पर्व पूजा र रथ-यात्रा

चाँगुनारायणमा पर्व पूजाका लागि विविध प्रकारका गुठीहरू रहेका छन् । यस प्रकारका गुठीहरूको सम्बन्ध लिच्छविकालदेखि नै रहेको देखिन्छ । लिच्छविकालमा प्रचलित प्रदीप गोष्ठी, ध्वजा गोष्ठी, पानीय गोष्ठी[21] वर्तमानकालसम्म उही रूपमा चलेको पाइन्छ । चाँगुनारायण, पशुपति जस्ता प्राचीन देवताका पूजाविधान, जात्रा, पर्व आदिको परम्परा पनि लिच्छविकालदेखिकै अटूट रूपमा चलेर आएको छ । लिच्छविकालमा कार्तिक शुक्ल नवमी (युगादि नवमी) विशिष्ट दिनहरूमा पर्दथ्यो । युगादि नवमीमा दान-धर्म गर्नाले ठूलो पुण्य हुन्छ भन्ने लोक धारणा लिच्छविकालदेखि नै थियो ।[22] यो दिन मल्लकाल तथा वर्तमानकालमा पनि दान-धर्म गर्ने प्रमुख दिनका रूपमा रहेको छ ।[23] लिच्छविकालदेखि नै कार्तिक शुक्ल एकादशी र द्वादशी वैष्णव धर्मसँग सम्बन्ध भएका प्रमुख दिनहरू मध्येमा पर्दथे ।[24] यी दिनहरूमा वैष्णव देवताहरूको विशेष पूजा अर्चना गरिन्थ्यो । देवमन्दिरमा सर-सफाई तथा दीपावली हुन्थ्यो । नाचगानका लागि देवदास, दासीहरू रहेका हुन्थे ।[25] एकै दिनमा चारै नारायणको दर्शन गर्ने परम्परा लिच्छविकालदेखि नै थियो कि भन्ने देखिन्छ । मल्लकाल र वर्तमान कालमा कार्तिक शुक्ल एकादशीको दिन चारै नारायणको दर्शन गर्ने भक्तजनहरूको ठूलो मेला लागेका अनेक प्रमाण उपलब्ध छन् ।

नारायणको पर्व पूजा र रथयात्रा गर्ने परम्परा लिच्छविकालमै पनि थियो । अनन्तलिङ्गेश्वर स्थित नरेन्द्रदेवको अभिलेखबाट यस कुराको संकेत पाइन्छ ।[26] तर लिच्छविकालमा चाँगुनारायणको पर्व पूजा र रथ यात्रा कुन-कुन दिनमा गरिन्थ्यो भन्ने बारे केही थाहा हुन सकेको छैन । मल्लकालको प्रारम्भदेखि हुने पर्व पूजा र रथ यात्राको विवरण भने प्रशस्त पाइन्छ । त्यसैले वर्तमानकालसम्म चलेर आएको पर्व पूजा र रथ यात्राको विवरणलाई तल प्रस्तुत गरिन्छ ।

चाँगुनारायणमा विभिन्न गुठी, चाड, पर्व पूजा र यात्राहरू गरिन्छ । यही क्रममा वैशाख महिनाको शुरूमा हुने रथयात्रा चाँगुमा हुने वर्ष भरिएको चाडपर्वहरू मध्येको प्रमुख जात्रा हो । यस रथयात्रामा टाढाटाढादेखि आउने भक्तजनहरूको घुइँचो लाग्दछ । चाँगु वरिपरिका बासिन्दाहरूले यस रथयात्रालाई चाडको रूपमा धुमधामसँग मनाउने गर्दछन् ।

वैशाख कृष्ण त्रयोदशी   वैशाख शुक्ल तृतीया

चाँगुनारायणको रथयात्रा वैशाख कृष्ण त्रयोदशीदेखि प्रारम्भ हुन्छ । पहिलो दिनको जात्राको शुरु कसाईहरूवाट हुन्छ । विहान सवेरैदेखि चाँगुका कसाईहरूले वाजागाजाका साथ मनमती पारि गएर कुखुरा काटी कान्तिभैरवलाई निमन्त्रण पूजा गर्दछन् । कान्तिभैरवको पूजा पछि (मँदेलहरूले)"म्याचा" गुठीका गुठियारहरूले पूजा आराधना गरी नारायणको रथयात्राको शुभारम्भ गर्दछन् ।

भोलिपल्ट वैशाख कृष्ण चतुर्दशीका दिन विहान चिन्ह पूजा गुठीका गुठियारहरूले छिन्नमस्तास्थानवाट भैरवको मूर्तिलाई हातमा वोकि वाजा र लश्करसाथ मनमतीपार कान्तिभैरवस्थानमा लिएर जान्छन् । कान्तिभैरवमा यज्ञसहित वलि पूजा हुन्छ । विशेष गरेर यस दिनको जात्रा कान्तिभैरव स्थानमा नै गरिन्छ । ब्राम्हणलाई प्रसाद दक्षिणा दिई नारायणका पूजाहारीसाथ चाँगुको कोतमा गई वलिसहित पूजा गरिन्छ । भैरवको रथ लिएर जाने एक जमात रथसँगै रातभर कान्तिभैरवस्थानमै विताउँदछन् ।

यसै दिन जाधो गुठीका गुठियारहरूले शुद्ध भै निराहार वसी काली कुवावाट पानी ल्याई भात पकाउनु पर्दछ । सोही चोखो भातको भैरव र कालीका मूर्तिहरू वनाई परम्पराअनुसार धुमधामले पूजा गर्दछन् । जग्गे गुठीका गुठियारहरूले पनि भातकै देवता वनाई पूजा गर्नु पर्दछ । यस प्रकारले भातको देवता तीन ठाउँमा वनाई पूजा गरिन्छ । क्रमशः तीनै ठाउँके जाधो गुठीका देवताहरूलाई वाजागाजाका साथ कान्तिभैरवमा पुऱ्याइन्छ । त्यसपछि पुनः होम गरिन्छ र कोतमा पूजाका लागि धेरैजसो श्रद्धालुहरू प्रस्थान गर्दछन् ।

वैशाख कृष्ण अमावास्याको दिन सवेरै डुइंयाँहरूले भैरवको रथ वोकी चाँगुमा फर्कन्छन् । वाजा लश्करकासाथ कुँदेटोलको पाटीमा भैरवको रथलाई राखिन्छ । वाजा वजाउने र भजन गर्नेहरू भएर अवीर र लावा छर्दै छिन्नमस्तामा रहेको कालीको मूर्तिसहितको रथलाई कुँदेमा लगी भैरवको रथसँगै राखी पूजा गर्दछन् । नारायणका पूजाहारीवाट वलिसहितको पूजा गरिन्छ । वेलुकीपख वलि चढाएको वोकोसहित पूजाहारीद्वारा भोज खुवाउनु पर्दछ ।

विहान नारायणको नित्यपूजा सकिएपछि जात्रा गर्ने गरुडनारायण,[27] लक्ष्मी र सरस्वतीको मूर्तिलाई नारायणको सामुन्ने राखी पन्चामृतले स्नान गराई विशेष पुजा गरिन्छ । वेलुकीपख नारायण र किलेश्वरको रथ सिंगारी नारायणका पूजाहारीले जात्रा गर्ने गरुडनारायणलाई र पूर्व टोलका मँदेलहरूले लक्ष्मी र पश्चिम टोलका मँदेलहरूले सरस्वतीको मूर्तिलाई मन्दिरवाहिर ल्याई रथमा राख्दछन् । मूर्तिलाई रथारोहण गराउँदा वाजागाजाका

साथ चार मँदेल नाइकेहरुद्वारा ढोकादेखि नमर फेंटा लगाउनु पर्दछ । यसै अवसरमा भट्टहरुद्वारा किलेश्वरलाई रथमा आरूढ गराइन्छ । देवताहरुको रथारोहण पश्चात सिंदुर चढाउने काम हुन्छ। लावा, सिंदुर, फूलका साथ मन्दिर परिक्रमा गरी नारायण र किलेश्वरका दुवै रथलाई मूलढोका (पश्चिम ढोका) बाट कुँलेटोलमा लगिन्छ ।

नारायणको यात्रामा मुख्य भूमिका भजने (ज्यापु) को रहन्छ । टाउकोमा बाँधेको मोहोरेको लामो र मोटो लाठी बोकेको भजनेले यस यात्राभरि नाइकेको काम गर्दछ । यात्राको व्यवस्था मिलाउने, रथहरु बोक्न लगाउने, यताउताको अरोटपरोट गर्ने कार्य भजनेबाट नै हुन्छ ।

कुन्छे टोलको पाटीमा भैरव र कालीका रथहरु सिंगारेर राखिएका हुन्छन् । नारायण र किलेश्वरको रथ त्यहाँ पुगेपछि सिंदुर र फूलछिरर धुमधामसँग उत्सव गरिन्छ। फूल,सिन्दूरको जात्रा गर्दै लामो लट्ठी लिएको भजने अघि लाग्दछ । त्यसपछि भैरव, काली, नारायण र किलेश्वरका रथहरुले एकले अर्कोलाई परिक्रमा गर्दै १०८ सिंढीबाट परिक्रमा पाटीमा लगिन्छ । चाँगु गढको परिक्रमा गराउँद नारायण र किलेश्वरको रथलाई भुँईमा नभराई (काठको चोकेहरुमा अड्याउँदै) नगर परिक्रमा गराउन लगिन्छ । चाँगु गढको पश्चिम, उत्तर र पूर्व हुँदै नारायण र किलेश्वरका रथहरु वलंपुटोलमा ल्याइन्छन् । नारायण र किलेश्वरका रथहरुलाई चाँगुगढ बाहिर तथा दक्षिणपट्टि गलिदैन । परन्तु भैरव र कालीका रथहरुलाई भने नजीकका सबै गाउँघर घुमाउन लग्ने परम्परा छ । यस दिन बेलुका नारायणको नित्य आरती गरिदैन ।

वैशाख शुक्ल प्रतिपदाको बिहान पहिले अघिल्लो दिन गर्नु पर्ने साँझको आरती गरिन्छ । त्यस उप्रान्त नारायणको ढोका बन्द गरी केही बेरपछि पूजाको लागि पुन: ढोका खोली नित्य पूजा गरिन्छ । नित्य पूजा सकिएपछि मूज्या गुठीका गुठियारहरु सबै जम्मा हुन्छन्। परम्पराअनुसार मँदेल (ग्वाला) लाई विधिपूर्वक राजा बनाइन्छ । शिरमा पगरी र जामा लगाएको खड्ग भिरेको राजा र झुँया परिवारकी कुमारी केटी रानीको भेषमा वलंपुटोल (यहाँको भग्नावशेषलाई राज दरबारको भग्नावशेष हो भन्ने त्यहाँको जनविश्वास छ) स्थित भग्नावशेषबाट लावा लश्करको साथ चाँगु गढ परिक्रमा गरी नारायण, किलेश्वर, भैरव र काली राखिएको ठाउँमा पुगी पूजा अर्चना गर्दछन् । दिनभर यही प्रकारको क्रम चालू रहन्छ । बेलुकीपख वलंपु टोलस्थित भग्नावशेष भएको ठाउँमा दिपावली गरी जात्रा गर्दछन् । त्यसपछि चार गोटा विशेष दियो बाली लावा लश्कर र बाजाका साथ चाँगु गढको परिक्रमा गरी नारायण आदि देवीदेवता राखिएको पाटीमा पुगी विसर्जन गरिन्छ ।

वैशाख शुक्ल द्वितीयाको दिनभर नै देवताहरु वलंपुटोलमा नै राखिन्छन् । यस थलोमा दर्शन पूजा गर्ने भक्तजनहरूको घुँइचो लाग्दछ । करीव दिनभरी जस्तै दर्शन र पूजा गर्नेहरूको नै जात्रा चल्दछ । बेलुकीपख चारै रथहरु विशेष प्रकारले सजाइन्छन् । नारायण र किलेश्वरका पुजारीहरूले आ-आफ्नो देवताहरूलाई रथमा विराजमान गराउँदछन् । भैरव र कालीलाई द्युयाँहरूले रथमा राख्दछन् । लावा लश्करका साथ सिन्दुरजात्रा गरी नारायण र किलेश्वरको रथलाई नारायण मन्दिरको अगाडि लगी काठमा अण्ड्याएर राखिन्छ । भैरव र कालीका रथहरु टाढाटाढा गाउँ-घरमा घुमाउन लगिन्छ । यी रथहरु साँखु, आलापोट, डाँछी आदि विभिन्न गाउँहरूमा लाने परम्परा छ । करीव ५०-६० वर्षअघि काठमाण्डौसम्म पनि लगिन्थ्यो भन्ने सुनिन्छ ।

वैशाख शुक्ल तृतीया जात्राको अन्तिम दिन हो । यस दिन चाँगु आसपासका गाउँका स्थानीय देवीदेवताहरूको पनि जात्रा गरिन्छ । भैरव र कालीका रथहरूलाई स्थानीय देवीदेवताका रथहरूले परिक्रमा गरी विदा दिन्छन् । त्यसपछि भैरव र कालीका रथहरु मनमती नदीमा सफा गरिन्छ । चाँगुबाट आएका जात्रुहरूले रथलाई चाँगुका गाउँहरूमा पुन: लैजान्छन् । चाँगु गढ सबै घुमाइसकेपछि दुवै रथलाई चाँगुनारायण मन्दिरअगाडि लगिन्छ । भैरव र कालीका रथहरूका साथ नारायण र किलेश्वरका रथहरूलाई धुमधामसँग नचाइन्छ। भैरव र कालीका रथहरु चण्ड नारायण (गरुडनारायण) अगाडि बिसाउँदछन् । त्यस उपरान्त नारायणको रथ मन्दिरअगाडिको दबु: (चारपाटे ढुंगा) मा र किलेश्वरको रथ किलेश्वर मन्दिरको पूर्वपट्टि बिसाइन्छ । सबै रथका गजूरका फूलहरु पहिले फिक्न तँछाडमछाड हुन्छ ।

वैशाख शुक्ल द्वितीयाको दिन लक्ष्मी र सरस्वतीसहित गरुडनारायणलाई वलंपुटोलको पाटीमा राखी पूजा गरिन्छ । बाहिर नारायणको पूजा भएको हुँदा मन्दिरभित्रका नारायणको नित्य पूजा तथा आरती केही गरिंदैन । रथयात्राको समाप्तीपछि नारायणको विधिवत पूजा र आरती गरिन्छ ।

भैरव र कालीलाई द्युयाँहरूले रथबाट झिकी बोक्दछन् । त्यसपछि बाजागाजाका साथ लावा र अबीर छर्दै यो: छे लैजान्छन् । यो: छे अगाडि राखिएको स्वस्तिकासनमा देवताहरु राखी निगालो बाली पूजाहारी, थकाली र नकींहरूले विधिवत विसर्जन पूजा गर्दछन् । त्यसपछि मूर्ति बोकेका द्युयाँहरूले साँचोसहित जलको धारा लगाई यो: छेमा भैरव र कालीलाई भित्र्याइन्छ । देवता भित्र्याएपछि नारायणका पूजाहारीबाट वेदोच्चारण गरिन्छ र विचा: गुठीका गुठियारहरूले त्यारको सामग्रीबाट छिन्नमस्ताका पूजाहारीले विसर्जन पूजा गर्दछन् । यसपछि जात्राको सम्पूर्ण काम समाप्त हुन्छ ।

वैशाख शुक्ल पञ्चमी

वैशाख शुक्ल पञ्चमीका दिन ध्वजा गुठीका गुठियारहरूले पञ्चामृत र पर्दा सहितको पूजा ल्याउँदछन् । त्यही पूजा सामग्रीवाट नारायणको नित्य पूजा गरिन्छ । वर्षको एक पटक नारायणको नित्य पूजामा प्रयोग गरिने पर्दा ध्वजा गुठीवाट नयाँ पर्दा ल्याएपछि विधिपूर्वक फेरिन्छ । ध्वजा गुठीका गुठियारहरूले छिन्नमस्तामा बलि दिई भोज खाने परम्परा छ ।

१०७९

वैशाख शुक्ल सप्तमी

वैशाख शुक्ल सप्तमीका दिन नारायणको नित्य पूजापछि वर्षवन्धनसहित ध्वजा-रोहणको होम र पूजा हुन्छ । नारायणमन्दिरअगाडि परको दलानमा कुस्लेहरूले लिपपोत गरी ईंट र पल्लव ल्याउँदछन् । छिन्नमस्ताका पूजाहारीले एक होममा बस्ते भातको वी (वर्हा) र गोजा वनाउँदछन् । गुठीवाट आउनु पर्ने सबै सामान आइपुगेपछि छिन्नमस्ताका पूजाहारीले होमलाई चाहिने आवश्यक सामान ठीक पारी छिन्नमस्तामा बोका र भैरव नाटेश्वर र आगम्मा हाँसको बलि चढाई पूजा गर्दछन् । होम र देशवली पूजापछि नारायणलाई पञ्चामृतले स्नान गराई विधिवत् विशेष पूजा गरिन्छ । भँडेलहरूले गुरुमण्डल (विशेष रेखीमाथिको सेतो कपडामा सिंगो सुपारी तामाको पैसा र चिमिरो आदि पोको पारेको साम् कपडालाई गुरुमण्डल भनिन्छ) मा पूजा गर्दछन् । गुरुमण्डलको पूजापछि होमको पूर्णाहुति हुन्छ । त्यसपछि नारायणस्थानमा महादीप रातभर बाली उत्सव गरिन्छ र भोलिपल्ट (अष्टमीको दिन) छिन्नमस्ताका पूजाहारीद्वारा देशवली पूजा गरी यस पटकको सम्पूर्ण काम समाप्त गरिन्छ ।

वैशाख शुक्ल द्वादशी

वैशाख शुक्ल द्वादशीका दिन विष्णुले पृथ्वीलाई उद्धार गर्न वराहरूप धारण गरेको थिए । हिरण्याक्ष आदि दुष्ट दैत्यहरूलाई नाश गरी विष्णुले पृथ्वीको उद्धार गरेथे । विष्णुले वराह रूप धारण गरी पृथ्वीलाई उद्धार गरेको हुनाले विश्वंभरा (साँखुवाट करीव एक कोश पर्ने ठाउँ) का नारायणलाई चाँगुवाट लगेको गहना लगाई विशेष रूपले यस दिन पू-

जा गरिन्छ । होमसहित गणेश आदि गणहरूलाई बोकाको वलि दिई पूजा दिएपछि कुस्लेहरूले पोलेको मासुको भोज खाने परम्परानुसार भोज खाई चाँगुनारायणको बेलुकाको आरती भ्याउने गरी मालासहित सबै फर्कन्छन् । बेलुकी पनि नारायणका पूजाहारीबाट तीन पाथी गाईको दूधको पायस बनाई ब्राम्हण भोजन गराउने परम्परा छ ।

जेष्ठ शुक्ल षष्ठी

जेष्ठ शुक्ल षष्ठीको दिन नारायणस्थानको चारैतर्फ सरसफाईको काम हुन्छ । पाटनबाट अमात्यहरूले नारायणको ताड फूलमाला पाटन लगी पूजा गरी फिर्ता गर्दछन्। यस प्रकारको पूजा नारायणको साथै किलेश्वर र छिन्नमस्तामा समेत हुन्छ ।

आषाढ शुक्ल अष्टमी

आषाढ शुक्ल अष्टमीमा नारायणको नित्य पूजापछि विशेष उत्सवका साथ चम्पारोहण (चाँपको फूल चढाउने) को काम गरिन्छ । भक्तपुरबाट गुठियारहरूले ल्याएका छ गोटा दूध र दहीका घैंटाहरू सहितले नारायणको स्नान र पूजा धुमधामसँग गरी चम्पारोहण हुन्छ । यस दिन चाँपको फूल अरू कसैले पनि लगाउनु हुँदैन भन्ने परम्परा छ । आज चाँपको फूल कसैले नलगाउनु भनी भहानेले चाँगुका सबै टोल चहार्दछ । नारायणमा चम्पारोहण हुँदा छिन्नमस्तामा बोकाको वलिसहित पूजा हुन्छ ।

चम्पारोहणपछि नारायणमन्दिरअगाडि (गरुडपछाडि) को ढुंगाको जलहरीमा तामाको थालमा धागोलाई पूजा गरिन्छ । पूजा गरेपछि उक्त धागोलाई पूजाहारीबाहेक अरूले छुन हुँदैन । त्यसपछि पूजा गुठीका गुठियारहरूले रुद्राक्षको माला र वनमाला त्यार गर्दछन्।

आषाढ शुक्ल एकादशी

आषाढ शुक्ल एकादशीमा नारायणस्थानमा भक्तजनहरूको ठूलो भीड लाग्दछ । टाढाटाढादेखि आउने भक्तजनको हातमा पनि तुलसीका विरुवाहरू हुन्छन् । भक्तजनहरूले ल्याए-

का तुलसीका विरुवाहरू नारायणस्थान वरिपरि गमलाहरूमा सारिन्छ । आषाढ शुक्ल एकादशीदेखि कार्तिक शुक्ल एकादशीसम्म चतुर्मासभर नारायणलाई सवालाख तुलसीपत्र चढाउनु पर्दछ । यसै दिन नारायणको तुलसी वगैंचामा तुलसीका विरुवाहरू रोपिन्छन् । यस दिन नारायण मन्दिरमा रातभर दीपावली हुन्छ ।

आषाढ शुक्ल द्वादशी

आषाढ शुक्ल द्वादशीका दिन नारायणको नित्यपूजापछि होम र पुगा:छ (धागोको माला चढाउने काम) को विधि गरिन्छ । अष्टमीमा वनाइएका धागाका मालाहरूलाई पूजा गरी विधिविधानअनुसार धागाका माला र गाईका साथ वाजा वजाउँदै नारायणमन्दिरको परिक्रमा गरी पूजाहारी एक जना मात्र मन्दिरभित्र प्रवेश गरी ढोका वन्द गर्दछन् । वैदिक विधिविधानअनुसार नारायणको पूजा हुन्छ । सत्यनाग (गहना विशेष) वाहेक अरू गहनाको सट्टा यस दिन नारायण, लक्ष्मी, सरस्वती, गरुड र जय, विजय आदि सबै देवीदेवताहरूलाई यही धागाको माला पहिऱ्याइन्छ । त्यसपछि रातभर महादीप वाल्ने कार्य हुन्छ ।

आषाढ शुक्ल त्रयोदशी

आषाढ शुक्ल त्रयोदशीको सवेरै पूजाहारी एक्लै वसी विशेष पूजाका साथ धागाका मालाहरू झिक्ने काम गर्दछन् । यस दिन विहानैदेखि नारायणका चोपडाका घरहरू सबै वन्द गरिन्छन् । नारायणमन्दिरअगाडि (गरुडपट्टाडि) को जलहारीमा नारायणको विशेष विधिले पूजा गरिन्छ । यहाँ पूजा हुँदा चोपडाका ढोका लगायत सम्पूर्ण घरका झ्याल-ढोका वन्द गरिन्छन् । पूजाहारीवाहेक यस पूजाविधिमा कसैले भाग लिनु हुँदैन।

पूजा गर्ने कार्य समाप्त भएपछि यसको सूचना पूजाहारीले मँडेलहरूलाई दिनुपर्छ । पूजाहारीवाट पूजा सकिएको सूचना पाएपछि सबै घरका झ्याल-ढोकाहरू खोलिन्छन् र दर्शनार्थीहरू दर्शनको लागि आउँदछन् । त्यसपछि नारायणका पूजाहारीले पुन: स्नान गरी अघि पूजा गरेका सबै फूल अक्षता आदि मनमतीमा लगी वगाउँदछन् । त्यसपछि मात्र नारायणको नित्य पूजा गरिन्छ ।

अघिल्लो दिन नारायण आदि देवीदेवतालाई पहिऱ्याएको धागाको माला गुठियार, नारायणका सुसारे आदि काम गर्नेहरूले वाँडेर लिने गर्दछन् । केही वर्षअघिसम्म यो धागाको

भाका राजदरबारमा पनि लगिन्थ्यो । मल्लकालमा काठमाण्डौं, भक्तपुर र पाटनका राजाहरूकौं पनि यो धागाका मालाहरू लाने परम्परा रहेको थियो ।[28]

साउने संक्रान्ति

कर्कट संक्रान्ति अर्थात् साउने संक्रान्तिका दिन बेलुका नारायण मन्दिरको ...कोणको पेटीमा लिपपोत गरी काँचो इँट राखी ब्राम्हणद्वारा विधिवत पूजा गरिन्छ । पूजा सकिएपछि काँचो इँटमाथि कुखुराको बलि दिई टाउको पूर्वपट्टि फ्याँकी लुतो फाल्ने काम हुन्छ ।

श्रावण शुक्ल पञ्चमी

श्रावण शुक्ल पंचमीमा चाँगुको शङ्ख०रल्मा ठूलो मेला लाग्दछ । नाग पंचमीमा शङ्ख०रल्मा स्नान गरी नारायण तथा किलेश्वरमा दर्शन गरे मुक्ति पाइन्छ भन्ने लोक धारणा छ। त्यसैले बिहानैदेखि टाढाटाढाका श्रद्धालु जनहरू बाजागाजाका साथ शङ्ख०रल्मा स्नान गरी नारायण र किलेश्वरको दर्शन गर्ने हेतुले चाँगुमा आउँदछन् ।[29]

श्रावण शुक्ल नवमी

श्रावण शुक्ल नवमीमा भँडेलहरू नारायणको जल प्रसाद साथ लिई श्रावण शुक्ल द्वादशीका दिन नारायणलाई राजकीय सम्मानका साथ लिन आउनु भनी हनूमान् ढोकास्थित गुनपो दरबारमा सूचना दिन जाने गर्दछन् । त्यसपछि श्रावण शुक्ल द्वादशीको दिन राजकीय सम्मानका साथ नारायण, लक्ष्मी र सरस्वतीको प्रतिरूप तीनवटा चाँदीका घडाहरू राजालाई दर्शन दिने हेतुले हनूमान् ढोका दरबारमा लगिन्छ । श्रावण शुक्ल द्वादशीमा हुने चाँगुनारायणको यस यात्राको विषयलाई लिएर एउटा रोचक कथा प्रचलित छ ।

श्रावण शुक्ल द्वादशी

अघि कुनै समयमा राजाले आफ्ना इष्ट देवता चाँगुनारायणको सधै दर्शन गरेपछि मात्र भोजन गर्ने गर्दथे । एकदिन मनमतीमा ठूलो वाढी आई दिन भर नै खोला तरी नसक्नु भयो । यसपछि राजा खिन्न चित्त लिएर दरवार फर्किए । नारायणको दर्शन नगरी भोजन नगर्ने भएकाले राजा भोकै सुते । राती सपनामा नारायणले राजालाई दर्शन दिई अबदेखि सधै तिमीले मेरो दर्शन गर्न आउनु पर्दैन वर्षको एक पटक श्रावण शुक्ल द्वादशीमा तिमी र तिम्रा उत्तराधिकारी बसेकै ठाउँमा म आउने छु । तिमीले चिन्ता गर्नु पर्ने कुनै कारण छैन भनी सम्झाए । त्यसपछि नारायणका सुसारेवाट नारायणको राजदरवार सवारी हुने सूचना पाएपछि राजदरवारवाट नारायणको सवारी चलाउन एउटा सेतो घोडा र केही सैनिकहरूलाई नारायणको सवारी हुने अघिल्लो दिन वेलुकीपख चाँगु पठाउने र भोलिपल्ट अर्थात् श्रावण शुक्ल द्वादशीको दिन राजकीय सन्मानका साथ दरवार भित्र्याउने रीत चलाए। यसैले त्यही वेलादेखि श्रावण शुक्ल द्वादशीको दिन चाँगुनारायणलाई नियमित रुपमा राजदरवार लगी दर्शन गर्ने परम्परा वस्यो भनिन्छ ।

प्रचलित कथाअनुसार नै श्रावण शुक्ल द्वादशीको अघिल्लो दिन वेलुका एउटा सेता घोडाका साथ तीन जना सैनिकहरू नारायणको सवारी चलाउने हेतुले चाँगुनारायणस्थानमा गएर वस्दछन् । श्रावण शुक्ल द्वादशीको विहान नित्य पूजा गरिन्छ । नित्य पूजामा दूधे कर्कलोको पायस पकाई नारायणलाई भोग लगाउनु पर्दछ । नारायणलाई दूधे कर्कलाको भोग लगाउने सम्बन्धलाई लिएर चाँगुमा एउटा लोक कथा प्रचलित छ ।

अघि विश्वदेव राजाका पालामा धेरै अनिकाल पर्‍यो । मानिसहरूले देवताका गुठीका अन्न पनि खान थाले । अनिकालले गर्दा राजा ब्राम्हण सबै लोभी भए । वनमा हुने फल-फूल र कन्दमूल समेत देवतालाई नचढाई खान लागे । यसले गर्दा वन देवता रिसाई वन जङ्गलमा हुने दूधे कर्कलोमा विषादि चोप आउने श्राप दिए । यसपछि दूधे कर्कलोको संसर्गले महामारी फैलियो । देशभर माहामारीले धेरै मानिसहरू मरे । कति शान्तिस्वस्ति गर्दा पनि रोगव्याधि हटेन । आखिरमा एक दिन नारायणका पूजाहारीलाई नारायणवाट सपनामा दर्शन दिई श्रावण शुक्ल द्वादशीका दिन यस जङ्गलमा उम्रेका दूधे कर्कलोको खिर पकाई मलाई भोग लगाएर शान्तिस्वस्ति गरेमा महामारी हुने छैन भनी उपदेश दिए । पूजाहारीले राजालाई आफूले सपनामा देखेको कुरा बताए । यसपछि दूधे कर्कलोको पायस बनाई नारायणलाई चढाई धुमधामले शान्तिस्वस्ति गरे । त्यसपछि महामारी शान्त भयो । यही कुरा गोपाल वंशावलीमा यस प्रकारले दिइएको छ ।

"नङगुया दुदु फंक्याहेतु श्री प्वस्येदेव राजास प्रज्यास असहन देशस मह्रं
छ्व, ध्वतेस सातक याङा स्मंग्वस क्यंङा ।। गुणिला थोव दुह्निसि
कोन्हुं दुदु फंकन सुये ध्वन द्वारस तेये गुह्ती एकापलाका सली अभिसेण
क्षपरक्षा, मह्रं निवारण ।।"३०

[चाँगुको दूधे कर्कलोको कारणले गर्दा श्रीप्वस्यदेव (पुष्पदेव) राजाको पालामा .... देशमा महामारी फैलियो । यसको लागि शान्ति स्वस्ति गर्ने कुरा सपनामा देखाइयो । श्रावण शुक्ल द्वादशीको दिन दूधे कर्कलो पकाउनु पर्दछ, त्यसलाई द्वारमा राख्नु पर्दछ, नौं दिनसम्म सधैं, रायोको बीज र पिंजालुद्वारा स्नान गर्नु पर्दछ । यसो गर्दा श्रापबाट रक्षा हुन्छ, महामारी शान्त हुन्छ ।] यसप्रकार श्रावण शुक्ल द्वादशीमा चाँगुनारायणलाई दूधे कर्कलोले पूजा गर्ने परम्परा निकै अघिदेखि चलेर आएको कुरा यस प्रसंगमा खास लाग्दो एवं वीचारणीय छ ।

नित्य पूजापछि हनूमान् ढोकामा लगिने चाँदीका कलशहरूको विशेष प्रकारले पूजा गरिन्छ । उक्त कलशहरूको पूजा गर्दा पुजाहारी भित्र बसी मन्दिरको ढोका बन्द गर्दछन्। महानेले लठ्ठी लिएर ढोकाबाहिर बस्नु पर्दछ । दमाई, कुस्ले र कसाईहरूले बाजा बजाउँछन् । नारायण, लक्ष्मी, सरस्वती र कलशको विशेष पूजापछि उक्त तीनवटा कलशको मुखमा पीताम्बर कपडाले ढाकिन्छ । कपडाले ढाकिएको ठाउँमा गरुड नारायण नामांकित श्रीखण्डको छाप लगाई सीलबन्दीगरिएको हुन्छ ।

सीलबन्द गरिएका तीनवटा कलशलाई तीनजना मँहेलहरूले निराहार बसी नङ, केस काटी शुद्ध भएर बोक्दछन् । नारायण, लक्ष्मी र सरस्वतीको प्रतिनिधित्व गर्ने तीनवटा कलशहरू मन्दिरबाहिर ल्याउँदा महानेले लठ्ठी लिएर अगिअगि लाग्दछ तथा मँहेल नाइकेहरूले चँवर पंखा हम्कन्छन् । बाजागाजा र सवारीका साथ नारायणस्थानको परिक्रमा गरी पश्चिम ढोकाबाट ओरालो लागी भक्तजनहरूबाट पूजाग्रहण गर्दै हनूमान् ढोकाको लागि प्रस्थान गर्दछन् । सङदह, झुमालाल, नागदह र हत्यामोचन हुँदै बोढ, चावहिल, ज्ञानेश्वरको सानो गौचरन, नक्साल, नागपोखरी, कमलादी भएर जमल (रानी पोखरीको उत्तर) को पाटीमा ल्याएर लिपपोत गरिएको सफा आसनीमा ती कलशहरू राखिन्छन् । हनूमान ढोकाबाट गुर्जुको पल्टन र राजकीय सलामी लिने राजप्रतिनिधि राजकीय सम्मानका साथ चाँगुनारायणको सवारी चलाउन त्यही पाटीमा आउँदछन् । स्वाँठा सुरुवाल, जामा र पटुका बाँधी रातो बिर्के टोपी लगाएका नारायणका पुजाहारीले नारायणकलश बोकेपछि राजकीय सम्मानका साथ गुर्जुका पल्टनले नारायणको सवारी चलाउँदछन् । पल्टनले बढाई गर्दै कमलादी, असन, इन्द्रचोक, मखन भएर हनूमान् ढोकाको सिंह ढोकामा पुऱ्याउँदछन् । मल्लकालमा राजा र राजपरिवारका व्य-

किहरु रानीपोखरीको पाटीसम्म आफै आई नारायणको सवारी चलाउँदथे ।[31]

नारायणलाई सिंह ढोकामा पुऱ्याउनु अगाडि नै कुमारीलाई ल्याई राखिएको हुन्छ। सिंह ढोकामा पुगेपछि ती कलशहरुको विशेष पूजा गरिन्छ । लक्ष्मी, नारायण र सरस्वतीको पूजा हुँदा कुमारीको पनि पूजा हुन्छ । यसपछि सिंह ढोकाबाट भित्र लगी तलेजुमन्दिरको दक्षिणपट्टि मूल चोकको पूर्वोत्तर कुनाको गुनपो दरबारको मुँसलामा धातु निर्मित सिंहासनमा ती तीनै कलशहरु राखिन्छन् । त्यहाँ पनि पूजाहारीद्वारा विधिपूर्वक पूजा गरिन्छ ।

गुनपो दरबारको सिंहासनमा राती विधिवत पूजा गरेपछि ती तीनै कलशहरुलाई नारायणहिटी राजदरबार लगिन्छ । नारायणहिटी राजदरबारको प्रांगणको शुद्ध आसनीमा राखिएका कलशहरुको श्री ५ महाराजाधिराज तथा राजपरिवारका सदस्यहरुबाट पूजा र दर्शन गरिबक्सिन्छ । श्रीखण्डको तिलकछाप जाँच गरी पठाको पीताम्बर ओढी श्री ५ महाराजाधिराजबाट जलप्रसाद ग्रहण गरेपछि पुनः ती तीनै कलशको हनुमान ढोकास्थित गुनपो दरबारमा लगी विसर्जन पूजा गरिन्छ । विसर्जन पूजापछि हनुमान् ढोकामा जलप्रसाद वितरण हुन्छ। त्यसपछि विष्णुमती नदीमा लगी ती तीनै कलशको जल सेलाइन्छ । नारायण कलश सोही दिन चाँगु फिर्ता लगी पूजाहारीले चाँगुनारायणको आरती गर्नु पर्दछ । बाँकी दुई कलशहरु भँडेलका साथ भोलिपल्ट चाँगु लगिन्छ ।

श्री कृष्ण-अष्टमी

भाद्र कृष्ण अष्टमीमा चाँगुमा पनि कृष्णजन्माष्टमीको जात्रा मेला लाग्दछ । कृष्णाष्टमीको बिहानैदेखि नारायणस्थानमा भक्तजनहरुको मेला लाग्दछ । साँझदेखि दीपावली हुन्छ । भक्तजनहरु रातभर जाग्राम बसी दीपावली गर्दछन् । नारायणस्थानमा बेलुकाको आरतीपछि जन्माष्टमीको विशेष पूजा हुन्छ । नारायणलाई पहेंलो टोपी लावा, अबीर र फूलले पूजा अर्चना गरेपछि नारायणलाई ढाकेको पर्दा झिकी श्रीकृष्ण जन्मिएको अभिनय गर्दै विशेष प्रकारले पूजा गरिन्छ । नून, चाकु, अदुवा र ज्वानु हालेको विशेष परिकारको नैवेद्य चढाई उत्सव गर्ने परम्परा छ ।

करीब आधा रात बितेपछि पूजाहारीको घरमा रहेको कृष्ण मूर्तिको पूजा गरिन्छ । यहाँका स्थानीय बासिन्दाहरुले यस पूजामा श्रद्धाकासाथ भाग लिन्छन् । यहाँ पनि नून,चाकु, अदुवा र ज्वानु हाली विशेष तयार गरिएको नैवेद्य लगाइन्छ ।

रातभरको दीपावली र आगामपछि कृष्ण जन्मको उत्सवको भोलिपल्ट अर्थात् भाद्रकृष्ण नवमीका दिन शह्र० दश्मा ब्राम्हण भोजन गराइन्छ । त्यसपछि नारायणका पूजाहारीको घरबाट कृष्णलाई रथमा राखि बाजागाजाका साथ चाँगुगढको परिक्रमा गराइन्छ । लावा-सिन्दुर हर्दै, चमर-पंखा हम्कँदै र पूजाउत्सव गर्दै नारायणस्थानमा पुऱ्याई जात्रा विसर्जन गरि प्रसाद वितरण हुन्छ ।

भाद्र शुक्ल द्वादशी

भाद्र शुक्ल द्वादशीका दिन नारायणको पूर्व पटाङिनीमा इन्द्रध्वजको स्थापना गरिन्छ । त्यसपछि ८ दिन सम्म विभिन्न सांस्कृतिक गतिविधिका साथ भाद्र शुक्ल पूर्णिमाको दिनमा इन्द्रयात्राको विसर्जन पूजा गरी दहीच्यूराको भोज खाने परम्परा छ ।

दशैं

आश्विन शुक्ल प्रतिपदाको दिन पानीपधावाट साइत हेरी जमरा राख्ने कार्य गरिन्छ । प्रतिपदादेखि सप्तमीको विहानसम्म चण्डी-पाठ गरी जमरामा महाकाली, महालक्ष्मी र महासरस्वतीको सामान्य पाठ-पूजा हुन्छ । सप्तमीको दिन फूलपाती-डाँडोमा (काली दह नजीके) बोकाको बलि दिई साइत मरपछि जमरा-घरमा फूलपाती भित्र्याइन्छ । फूलपाती-डाँडोवाट फूलपाती ल्याउँदा बाजा बजाई नाचगान गर्दै साइत हेरी फूलपाती भित्र्याउने गरिन्छ ।

आश्विन शुक्ल अष्टमी र नवमीमा दशैं-घर छिन्नमस्तामा बलिहरू दिइन्छन् । नवमीको दिन कोतमा राँगो र बोकाहरू काटिन्छन् । छिन्नमस्तामा भक्तजनहरूद्वारा बलि र पूजा हुन्छ । दशमी (टीका)को दिन दशैंको विसर्जन पूजा गरी दुर्गाको महाप्रसाद जमरा र टीका लगाउँदछन् ।

आश्विन शुक्लपूर्णिमा

आश्विन शुक्ल पूर्णिमाको दिन आकाश दीपको लागि लिङ्गो ठड्याई महिनाभर बत्ती बाल्ने कार्यको शुभारम्भ हुन्छ । आश्विन शुक्ल पूर्णिमादेखि कार्तिक शुक्ल पूर्णिमासम्म दे-

वमन्दिरमा वत्तीवाल्ने कार्य लिच्छविकालमा पनि हुन्थ्यो ।[32] मल्लकालको प्रारम्भदेखि त विभिन्न श्रद्धालु जनवाट यस प्रकारका गुठीहरू राखेका धेरै उदाहरण पाइएका छन् ।[33] प्रदीप गुठीवाट कार्तिक महिनाभर वत्ती वाल्ने कार्य लिच्छविकालदेखि नै चलेको थियो । मल्लकाल र वर्तमानकालमा पनि यो क्रम चालू नै रहेको छ ।[34]

आश्विन शुक्ल पूर्णिमाको बेलुका प्रदीप गुठीका गुठियारहरूवाट नारायणस्थान वरिपरिका पालाहरू सफा गरिन्छ । पालाहरूमा वत्ती राख्ने काम एक थरीले गर्दछन् । अर्को थरिवाट पालामा तेल भर्ने काम हुन्छ । प्रति दिन १ पाथी तेलको वत्ती वाल्ने गरिन्छ । यस प्रकार कार्तिक महिनाभरि चाँगुमा दीपावली गर्ने कार्यको सम्बन्ध लिच्छविकालदेखि नै भएको देखिन्छ । यस प्रसंगमा यो विशेष महत्वको कुरा छ ।

कार्तिक शुक्ल सप्तमी र अष्टमी

कार्तिक शुक्ल सप्तमी र अष्टमीमा श्रद्धालु भक्तजनहरूद्वारा राखिएका गुठीवाट नारायण, किलेश्वर र छिन्नमस्तामा पूजा हुन्छ । अष्टमीमा नारायणस्थानअगाडि ढुंगे खामोहरूमा राखिएका शंख, चक्र, गदा, पद्मको वर्ष-वन्धन पूजा हुन्छ । यस प्रकारका श्रद्धालु जनहरूवाट गुठी राखी पूजा गर्ने रीत चाँगुमा अहिलेसम्म कायमै छ तथा वर्ष दिनभरिमा कैयौं दिन यस प्रकारका गुठी र पूजाहरू चल्दछन् ।

युगादिनवमी

कार्तिक शुक्ल नवमी लिच्छविकालदेखि नै विशिष्ट दिनहरू मध्येमा पर्दथ्यो । यसलाई सत्य-युगादि वा युगादि नवमी भन्ने चलन पनि लिच्छविकालमा नै प्रचलित थियो ।[35] यो नवमीलाई कुष्माण्ड नवमी पनि भन्ने चलन छ । युगादि नवमीको दिन दान-धर्म गर्नाले ठूलो पुण्य मिल्छ भन्ने लोक धारणा छ । युगादि नवमीका दिन विशेष गरेर चाँगुमा मेला लाग्दछ। आज भोलि प्रचलित पात्रोमा पनि "कुष्माण्ड नवमी सत्य युगादि एको चढ०गुवने" भन्ने उल्लेख गरिएको हुन्छ ।

लिच्छविकालमा राजा अंशुवर्माका भानिज भोगवर्माले युगादि नवमीका दिन चाँगुमा ढुंगे धाराहरू वनाएका थिए । केही कालपछि नै सर्चको प्रवन्ध नहुनाले उक्त धाराहरू वन्द भए-

ा थिए । यदि विष्णुगुप्तद्वारा सो धाराको जीर्णोद्धार भएथ्यो ।[36] कार्तिक शुक्ल नवमीमा दी धाराहरूमा वर्षबन्धन गर्ने परम्परा अहिलेसम्म पनि कायमै रहेको छ ।

नवमीको बिहानदेखि नै चाँगुमा दान धर्म गर्न जाने भक्तजनहरूको घुइँचो लाग्दछ । मनमतीमा नुहाई मनमती नदीदेखि नै कालो तिल छर्दै चाँगुको परिक्रमा गर्दछन् । सक्नेले कुमि- णोमा एक तोला सुन राखी दान गर्ने परम्परा अहिलेसम्म कायमै छ । युगादि नवमीमा धारा पाटी, पौवा या सार्वजनिक कार्य गरेमा पुण्य मिल्दछ भन्ने लोक धारणा लिच्छविकालमा नै थियो ।[37] मल्लकालमा पनि यस दिन अनेक दान धर्म गरेको उल्लेख पाइन्छ । दिनभरको दान धर्मपछि वैकुण्ठ नारायण स्थानमा महादीप बाली उत्सव गरिन्छ ।

कार्तिकशुक्ल एकादशी

कार्तिक शुक्ल एकादशीलाई चाँगुनारायणमा हुने वर्षभरिको सबै भन्दा ठूलो मेलाका रूपमा मानिन्छ । हरिबोधिनी एकादशी लिच्छविकालमा पनि विशिष्ट दिनहरू मध्येमा पर्दथ्यो ।[38] हरिबोधिनी एकादशीको दिन चारै नारायणको दर्शन गर्ने परम्परा लिच्छविकालमा पनि प्रचलित थियो ।[39] यस दिन चारै नारायणको दर्शन गर्न जाने दर्शनार्थीहरूलाई हिँड्न सुविधा होस् भन्ने हेतुले बाटो बनाउने तथा सफा गर्ने कार्य अहिले पनि गरिन्छ । बाटो बनाउने, नदीनालामा काठको साँघु हाल्ने अनेक गुठीहरू आज पनि विद्यमान छन् ।

एकादशीको बिहानदेखि नै चारै नारायणमा दर्शन गर्न जाने भक्तजनहरूको घुइँचो लाग्छ । भजनमण्डलीहरू नारायणमन्दिरको अगाडि बसी भजन गर्दछन् । तामाको ठूलो खड्कौँलोमा सर्बत बनाई दर्शनार्थीहरूलाई खुवाउने गरिन्छ । पानी गुठीका गुठियारहरूबाट तामाका ठूलाठूला थ्याम्पामा पानी भरी भक्तजनहरूलाई खुवाउने गर्दछन् । चाँगुमा ब्राम्हण तथा अतिथि अभ्यागतलाई भोजन गराइन्छ ।

यस दिन, रातभर नै नारायणको मन्दिर खुला रहन्छ । नारायणको दर्शन गर्न आउने भक्तजनहरूको ताँती रातीदेखि नै हुन्छ । एकादशीको मध्यान्हतिर राजदरबारबाट महादीप र पूजाको सामग्रीहरू ल्याइन्छ । यस प्रकारको महादीप र पूजा राजदरबारबाट चारै नारायणमा पठाउने परम्परा रहेको छ । वैकुण्ठीपछि विशेष प्रकारको पानसमा महादीप बाल्ने काम हुन्छ । किलेश्वर तथा छिन्नमस्तामा पनि दीपावली गरिन्छ ।

लिच्छविकालदेखि परम्परागत रूपमा चलेर आएको गुठी-प्रथा तथा चारै नारायणको धार्मिक विधिविधान, उत्सव गर्ने परिपाटी आजसम्म पनि उही रूपमा पाइन्छ । यस प्रकारको सांस्कृतिक पक्षमा क्रमबद्ध रूपले चलेको ऐतिहासिक परम्पराको यति लामो इतिहास संसारका कुनै पनि धार्मिक सम्प्रदायमा चलेको पाउन दुर्लभ छ ।

द्वादशी

कार्तिक शुक्ल द्वादशीमा नारायणको नित्य पूजापछि होम र पञ्चामृतले विशेष पूजा गरिन्छ । साँझमा नारायणको आरतीपछि विशेष प्रकारले तयार गरिएको ठूलो त्रिपुटी पानसमा अखण्डदीप जगाउने काम हुन्छ । नारायणको आरती गरेको बत्तीबाट यो अखण्डदीप बाल्नु पर्दछ । नारायणको सामुन्नेमा अखण्ड दीप बाली मन्दिरको वरिपरि दीपावली गर्दछन् । यो दीपावली अति आकर्षक तथा भव्य देखिन्छ । चाँगुको अखण्डदीप दर्शन गर्न पाटन, काठमाण्डौ, भक्तपुर र साँखुसम्मका दर्शनार्थीहरूको भीड लाग्दछ । रातभरिको अखण्ड दीपावलीपछि त्रयोदशीको बिहान नित्य पूजामा अखण्ड दीपबाट बत्ती जगाई विसर्जन पूजा गरिन्छ ।

पूर्णिमा

कार्तिक शुक्ल पूर्णिमाको बिहान भक्तपुरका भजन गुठीका गुठियारहरूले पायससहित विविध प्रकारका पूजा सामान लेराई नारायणको पूजा गर्दछन् । नारायणको पूजापछि किलेश्वर र छिन्नमस्तामा पूजा हुन्छ । पूजा सकिएपछि भजनमण्डलीहरू दुई भागमा विभाजित भई जुहारीको ढंगबाट भजन गाउँदछन् । यस प्रकारले भजन गर्ने परिपाटीमा यो विशेष प्रकारको देखिन्छ ।

पूर्णिमाको दिन नारायणमन्दिरअगाडिको ढुंगाको ठूलो गरुडको विशेष उत्सवका साथ पूजा हुन्छ । गरुडको पूजा गर्ने एक थरी मँटेललाई तांसी सल अर्थात् छराएका मानिस भन्ने चलन छ । गरुडको पूजा गर्दा शुद्ध जलले गरुडलाई स्नान गराई निगालोको आगो बाली तेल लगाइन्छ । गरुडको सारा अंगभरी तेल घस्ने काम पूरा भएपछि विशेष ढंगबाट पूजा गरिन्छ । गरुडलाई पूजा गरी बाँकी रहेको जलप्रसादले नारायणको नित्य पूजा हुन्छ । कार्तिक शुक्ल पूर्णिमाको दिन गरुडको पूजा नगरी नारायणको पूजा गर्नु हुँदैन भन्ने धारणा छ। त्यस विषयमा चाँगुमा एउटा कथा प्रचलित छ ।

एक पटक चाँगुनारायण र खम्बामा बसेका गरुडको बीचमा झगडा भएछ । गरुडको फुसाले प्रवृत्तिले गर्दा नारायणलाई सहिनसक्नु रिस उठ्यो । रिसको झोकमा नारायणले गरुड बसेको ढुंगाको खम्बा आफ्नो सुदर्शन चक्रले काटी दिए । एक्कासि खम्बा काटिएको हुँदा गरुडले उड्ने भ्याएनन् । त्यसले गर्दा ढुंगे खम्बा सँगसँगै गरुड पनि भूईंमा पछारिए । धेरै माथिबाट पछारिएका हुँदा गरुडको टाउकोमा ठूलो चोट लाग्यो । नारायण बढी क्रुद्ध भएको देखी गरुडले कुलेलम ठोके । गरुड भागेर मनमतीपारी पुगेकोदेखि नारायणका सुसारेहरू मध्येका तांसी सल हरूले गरुडलाई सम्झाए बुझाई बोकेर ल्याई नारायणको सामुन्नेमा नपर्ने गरी राखिदिए । तांसी सलहरूले सम्झाउँदा शुरुमा त गरुडले चाँगुमा फर्कन मानेका थिएनन् । तर आजकै दिनमा अर्थात् कार्तिक शुक्ल पूर्णिमामा वर्षको एक पटक तिमीलाई सबै जति सेकताप गरी पूजा गरौंला, यस दिन तिम्रो पूजा नगरी नारायणको पूजा गर्ने छैनौं भनी सम्झाएपछि गरुडले फर्कन मन्जूर गरे । यस प्रकार प्रचलित कथाले गरुडध्वज भाँच्चिइ गएको घटनालाई संकेत गर्दछ । परन्तु गरुडध्वज कसरी भाँच्चियो भन्नेबारे निश्चित रूपले अझै बोल्न सकिएको छैन ।

पूर्णिमाको बेलुका नारायणस्थान र चाँगुका सबै टोलका घरहरूमा "हलिमण्ड" मकै भटमास आदि गेडागुडी भुटेर लाने र भजन मण्डलीको बीचमा राखिने गरिन्छ । भजन गाउँदै पूजाहारीबाट तुलसीको पूजा गरिन्छ । भजन र पूजा समाप्त भएपछि नारायणका पूजाहारीबाट तीन अंजुली हलिमण्ड लिएपछि भजन मण्डलीका सबै सदस्यहरूले प्रसादको रूपमा लिन्छन् ।

मार्ग शुक्ल एकादशी

मार्ग शुक्ल एकादशीको राती चाँगुका पूजाहारीको घरमा चार जना ब्राम्हणहरूद्वारा महास्नानको निमन्त्रणा पूजा गरिन्छ । भँडेलहरूले पनि सवलमा विधिपूर्वक निमन्त्रणा पूजा गर्दछन् । यसै दिन कुंडेका भैरवको वर्ष-बन्धन भएकोले कुंडेमा भैरवको निमन्त्रण पूजा हुन्छ ।

१०७०

महास्नान

मार्ग शुक्ल द्वादशीको दिन नारायणको महास्नान गरिन्छ । चाँगुमा नारायणको महास्नान वर्षभरिमा सबभन्दा ठूलो पर्वको रूपमा मानिन्छ । द्वादशीको दिन बिहान कुंडेबाट पीठ पूजाको लागि पूजासामग्रीहरू यथास्थानमा मठाइने काम हुन्छ । पहिले गणेशको पूजा ग-

रिन्छ । त्यसपछि कान्तिभैरवमा थुमाको बलिसहित पूजा हुन्छ । श्वेतविनायक र शंखचक्र स्थित गणेशभैरवमा बोकाको बलि दिइन्छ । छिन्नमस्तामा त्रिबलि (हाँस, बोका र राँगा) सहितको विशेष पूजाको साथै विभिन्न देवीदेवताका पीठहरूमा हाँससहितको पूजा हुन्छ ।

चित्रकारले महास्नानलाई चाँहिने आवश्यक कलशहरूमा चित्र लेख्ने काम गर्दछन् । कलशहरूमा चित्र भर्ने कामपछि नारायण मन्दिरवरिपरिका मूर्तिहरूमा रंग भर्ने काम हुन्छ । पूजाहारीले नारायणको नित्य पूजा सकी होमको प्रारम्भ गर्दछन् । विहानदेखि नै दमाई, कुस्ले र कसाईहरू बाजा बजाउने काममा व्यस्त रहन्छन् । होतालाई यजमान हुनेले पाउ धोई कुशासनमा विराजमान गराउँदछन् । त्यसपछि गोदान, संकल्प, पंचगव्य साधन र पन्चबलि पूजा हुन्छ । शिवशक्ति कलशको चरासन र स्थिरासन पूजा गरिन्छ । त्रिपूजा (एकातिर लावा अर्कोतिर वृही र बीचमा कुचो राखी गर्ने पूजा) र होममण्डपमा परिक्रमा पूजा हुन्छ । चार जना ब्राम्हणबाट होमको साथै कलशको पूजा गरिन्छ । थण्डिल तथा दिक्-पाल कलश पूजा गर्ने काम जोशीहरूबाट हुन्छ । कर्माचार्यबाट छिन्नमस्तामा त्रिबलि तथा देशबलि पूजा गरिन्छ । होमको यथा कर्मपछि पन्चामृतले भरिएका दशवोटा माटाका कलात्मक घडाहरूमा वेदोक्त विधिले पूजा गरिन्छ । त्यसपछि बाह्र भाइ (भँडेल) ले पन्चामृतले भरिएको दश घडाहरू बोक्दछन् । यजमानले पताका र होताले श्रुवा, चतुवा तथा लावाको ढक्की बोकी लावा छर्दै मन्त्रोच्चारण गर्दै एक जोडी गाईका साथ मन्दिरको परिक्रमा गर्दछन् । तीन पटक मन्दिरको परिक्रमा गरेपछि नारायणको शिर भिकी वेदोक्त विधिले पूजाहारीद्वारा पन्चामृतको घडाहरूले नारायणको महास्नान गरिन्छ । महास्नान गर्दा वेदोच्चारणका साथ शंख ध्वनि हुन्छ । घण्ट र बाजाले पूरा चाँगु नै गुन्जायमान हुन्छ ।

वैदिक विधिविधानअनुसार महास्नान भएपछि नारायणको शिर राखी पूजा गर्ने परम्परा छ ।

पताकालाई नारायणमन्दिरको गजूरमा बेरेर योमरी र लावा साथ नारायणको अगाडिपट्टि खसालिन्छ । यो खसेको पताका यजमानले भुइँमा नपारी चाँदीको थालमा थाप्दछन् । पताका थालमा नपरी भुईमा खस्यो भने यजमानलाई अनिष्ट हुन्छ भन्ने लोक धारणा छ।

ध्वजारोहण पछि गाईपूजा हुन्छ । गतपान (मन्दिरअगाडिको दु:वु मा रेखी हाली त्यसभित्र १०८ पाथी धान र धानको राशभित्र एक तोला सुन राखी धानमाथि कुभिण्डोमा भैरवको मूर्ति बनाई कालो कपडाले ढाक्नुपर्दछ ।) दवु:को चारैतर्फ पन्चामृतका घडा र दुईदुई मीउँट वृही राखी कर्माचार्यले पूजा गर्दछन् र गाईलाई पन्चसूत्र धागोले बेरेर नारायणलाई छुवाउनु पर्दछ । यसपछि गाई दान र गुरुमण्डल पूजा गरी होमको पूर्णाहुति हुन्छ ।

महास्नानको काम सकिएपछि परम्परानुसार कलशहरूको भाग यसप्रकारले लगाइन्छ ।

(१)	इन्द्र कलश -	श्री ५ महाराजाधिराज
(२)	दिग्पाल कलश -	यजमान
(३)	श्री लक्ष्मी कलश -	यजमानकी स्त्री
(४)	श्रीवत्स कलश -	होता
(५)	पुण्डरिक कलश -	ब्राम्हण
(६)	ध्वजा कलश -	जोशी
(७)	कलश कलश -	कर्माचार्य
(८)	चमर कलश -	चित्रकार
(९)	मत्स्य कलश -	नाउ
(१०)	छत्र कलश -	कृतुफ ब्राम्हण
(११)	शङ्ख कलश -	कृतुक उप-ब्राम्हण
(१२)	मूर्ति कलश -	नारायण स्थान
(१३)	नाग कलश -	धारा वा इनार
(१४)	यम कलश -	नदी
(१५)	नाग कलश -	ब्राम्हण (जल ल्याउने)
(१६)	शङ्ख कलश -	मिलेश्वरका पूजाहारी
(१७)	चक्र कलश -	छिन्नमस्ताका पूजाहारी
(१८)	गदा कलश -	नारायणका पूजाहारी
(१९)	पद्म कलश -	ब्राम्हण (पूजा ल्याउने)
(२०)	शङ्ख कलश -	बाह्र भाइ मँहेलहरू
(२१)	चक्र कलश -	
(२२)	गदा कलश -	
(२३)	पद्म कलश -	
(२४)	चक्र कलश -	थकाली
(२४)	पद्म कलश -	कोठा मचा

अभिषेक लिन आउने भक्तजनहरूलाई चन्दन, पन्चसूत्र र प्रसादको वितरण गरिन्छ । यजमान र यजमानकी स्त्रीलाई "अग्निहोत्र रक्षा सिफारसी" प्रतिष्ठा गरिन्छ ।

दःपुको "लुँकाय" (धानको धुप्रोभित्रको सुन खोज्ने कार्य) बाफ्कारहरूले गर्दछन् । सुन पाउनेलाई मूल्य दिई सुन फिर्ता गरिन्छ । धान लगायत बाँकीरहेको सम्पूर्ण सामान कुस्लेहरूले

नारायणको नित्य आरतीपछि रातभर नारायण, किलेश्वर र छिन्नमस्तामा पञदीप बालिन्छ ।

मार्ग शुक्ल त्रयोदशी

मार्ग शुक्ल त्रयोदशीको बिहान शह्ल०दलस्थित भैरवमा कालो भेडोको बलिसहित पूजा गरिन्छ । भैंडेलसहित सबै गुठियारहरूले रातमा विशेष प्रकारको भोज खान्छन् । यस भोजलाई म्हेम्वय गुठी भन्ने चलन छ । भोलिपल्ट (चतुर्दशीको दिन) बिहान नारायणस्थानमा ब्राह्मण भोजन हुन्छ । पूर्णिमाको दिन पहिलो चतुर्थी पूजा गरिन्छ । त्यसपछि नारायण, किलेश्वर र छिन्नमस्ताको नित्य पूजा हुन्छ । छिन्नमस्तामा बोकाको बलि चढाइन्छ । प्रतिपदाको बिहान बिदा (विसर्जन) पूजा गरिन्छ । यस प्रकारको पूजा किलेश्वरमा पनि हुन्छ । छिन्नमस्तामा बोकाको बलिसहित बिदा पूजा हुन्छ ।

पौष कृष्ण चतुर्दशी

पौषकृष्ण चतुर्दशीका दिन मिला सिं गुठीका गुठियारहरूले बोकाको बलिसहित छिन्नमस्तामा पूजा गर्दछन् । बेलुकीपख छिन्नमस्ताअगाडि ब्राह्मणहरूद्वारा होमको काम गराइन्छ । त्यही होमको आगोबाट कुँडेयाहरूले मिलासिं (दाउराको चाङ्०) लाई तीनपटक परिक्रमा गरी आगो जगाई ताप्ने काम गर्दछन् ।

पौष शुक्ल पूर्णिमा

पौष शुक्ल पूर्णिमामा श्रावण शुक्ल द्वादशीमा झैं चाँगुनारायणलाई लक्ष्मी र सरस्वतीसाथ हनुमान् ढोका लगिने परम्परा छ । उही विधिविधान र उसै गरी हनुमान ढोका लगिने भएता पनि तिनको अभिप्राय भने बेग्लै रहेको देखिन्छ ।

पौष शुक्ल पूर्णिमाको दिन नित्य पूजापछि सिस्नुको पायस पकाई नारायणलाई भोग लगाइन्छ । यो दिन नारायणलाई सिस्नुको पायस पकाई भोग लगाउनुमा कुन हेतु थियो भन्ने कुरा बुझ्न सकिएको छैन । श्रावण शुक्ल द्वादशीमा दूधे चम्लोको पायस भोग लगाए झैं

माघ शुक्ल पूर्णिमामा सिस्नुको भोग लगाउनुमा कुनै ऐतिहासिक कारण रहेको हुनु पर्दछ । यस बारे परम्परागत रुपमा चलेको कथा भन्ने मानिसको अहिले चाँगुमा अभाव भइसकेको छ ।

श्रावण शुक्ल द्वादशीमा जस्तै लक्ष्मी, नारायण र सरस्वतीको प्रतिरूप चाँदीको तीनपटा कलशलाई राजकीय सम्मानका साथ हनुमान् ढोका हुँदै राजदरवार लगिन्छ । यस पटक वाटाका विभिन्न ठाउमा नक्साल, चार ढुंगे, मच्छिन्द्रवहाल, इन्द्रचोक, मखन आदि विभिन्न ठाउमा फुटेका माटाका भाँडाहरूको ढोका वनाई राखेका हुन्छन् । नारायणको यात्रा हुँदा जब ती ढोकाका माटाहरू फुटाइन्छन् । यस प्रकारको परम्परा हुनुमा एउटा कथा प्रसिद्ध छ। चाँगु नारायणले अब कलियुग शुरु भयो । म यहाँ बस्नु ठीक छैन । राजालाई यही कुरा सम्झाई हिमालयतिर जानु पर्‍यो भन्ने मनमा विचार गरी नारायणले लक्ष्मी र सरस्वतीका साथ राजदरवार तर्फ प्रस्थान गरे । नारायणको यस प्रकारको मनसाय बुझी राजाकी इष्टदेवीले राजालाई यस कुराको संकेत गरी वाटाका विभिन्न ठाउँमा अपशगुन देखाउन फुटेका माटाका भाँडाचिण्डा राख्न लगाइन् । नारायणले नेपाल छाडी गएमा ठूलो अनिष्ट हुनेछ भनी राजाले वाटामा जताततै कुसाइत हुने गरी माटाका थोत्रा हाँडाचिण्डा राख्न लगाए । वाटामा जताततै यस्तो अपशगुन देखेपछि भैगो कुसाइत पर्छ फर्कौं भनी राजाकी इष्टदेवीसग भेट गरी राजाको पूजा ग्रहण गरी सोही दिन चाँगु फर्किए । चाँगु नारायणको यस यात्रामा यस प्रकारको कथा किन जोडियो यो खोजीको विषय छ ।

पूर्णिमाको दिन विहानदेखि एक महिनासम्म माघ नुहाउने क्रम चल्दछ । पूर्णिमाको दिन जुन वार पर्दछ त्यहीअनुसार माघ नुहाउने शुभारम्भ हुन्छ । मंगल वार परेमा स्वेत विनायकवाट, बुध वारको दिन शङ्खदह र शनिश्चर वार परेमा सरस्वती स्थान तथा अरू वारमा नारायणहिटीमा स्नान गरी माघ नुहाउने क्रम चलाउदछन् । माघ नुहाएर नारायणस्थानको परिक्रमा गर्दा भक्तजनहरूवाट शङ्खध्वनि गरिन्छ ।

माघे संक्रान्ति

मकर सक्रान्तिको दिन नित्य पूजा गर्दा पन्चामृतले स्नान गरी नारायण, लक्ष्मी, सरस्वती र गरुडलाई रातो घ्यू लगाई पूजा गरिन्छ । नारायणलाई लगाउन गुठियारहरूवाट घ्यूसहित पूजा प्राप्त हुन्छ । देवताहरूको नाभीमा घ्यू राखी पूजा गर्नु पर्दछ । यस दिन श्रीपेच र सत्यनाग (गहना विशेष) वाहेक अरु कुनै पनि आभूषणहरू नारायणलाई लगाइँदैन । उत्तरायण लागेपछि नारायणले हिमालयको यात्रा गर्नु भएको हुँदा गहनाहरू नलगाइएको भन्ने लोक धारणा छ ।

ठिमीवाट गुठियारहरूले एक पाथी चामलको तौल बराबरको घ्यू धाल्मा तुल्याएर त्यसमाथि रातो घ्यू चाँदीको जनै र फूल राखी छिन्नमस्तामा पूजा ल्याउँदछन् । छिन्नमस्तामा कर्माचार्यद्वारा पूजा र संकल्प गरिन्छ । गुठीवाट ल्याएको स्थानीय तलाछें टोल तथा ठिमीवाट ल्याएको घ्यूले नारायण, लक्ष्मी, सरस्वती र गरुडलाई लगाइन्छ । यस दिन नारायणलाई घ्यू, चाकु, पालुंगोको साग र तरुल चढाई पूजा गर्ने परम्परा छ । आरती गर्दा प्रयोग गरिने सिंहासनको डस्ना, सिरक तथा तकिया फेरी आरती गरिन्छ ।

मकर सक्रान्तिको भोलिपल्ट नारायणलाई लगाएको नाभीको रातो घ्यू शुद्ध भै व्रत वसी विधिपूर्वक सेवन गरेमा सुमिधा भै सन्तान प्राप्ती हुन्छ भन्ने जन विश्वास छ । त्यसैले यस दिन नित्य पूजा गर्नुअगाडि नारायणलाई लगाएको घ्यू झिकी पूजाहारी, भँडेल, भजने र दमाई आदिले दामासाहीले भाग लिने गर्दछन् ।

माघ शुक्ल दशमी

माघ शुक्ल दशमीमा नारायणको नित्य पूजापछि ध्वजारोहण (वर्णवन्धन) र होम गरिन्छ । ध्वजा गुठीका गुठियारहरूले वर्णवन्धनको लागि ध्वजासहित पूजा ल्याउँदछन्। वाजा र लश्करका साथ होताले गाईसहित लावा छर्दै तीनपटक मन्दिरको परिक्रमा गर्दछन् । नारायणमा वर्णवन्धनको साथ ध्वजारोहणको विशेष पूजा हुन्छ । किलेश्वरमा पूजा र छिन्नमस्तामा वोकाको वलिसहित पूजा गरिन्छ । वेलुका आरतीपछि महादीप वाल्ने कार्य हुन्छ ।

माघ शुक्ल द्वादशी

माघ शुक्ल एकादशीको दिन साँखुवाट ल्याएका माधव नारायणलाई द्वादशीका दिन शङ्खुदहमा लगी स्नान र पूजा गर्दछन् । माधवनारायणसँगै आएका व्रतालुहरूले शिरमा शङ्खधारा वोकी त्यसैको जलले स्नान गरी माधवनारायण उच्चारण गरी नारायण मन्दिरको परिक्रमा गर्दछन् । माधवनारायणको मूर्तिलाई गरुडपङ्खाङ्किो जलहरीमा केही समय राखी मन्दिरभित्र लगी प्रसादको साटासाट गरिन्छ । त्यसपछि माधवनारायणको मूर्तिलाई उत्तरतर्फको दलानमा लगी पूजाहारीको काखमा राखी भक्तजनहरूवाट पूजा गराइन्छ । भक्तजनहरूको पूजा ग्रहण गरी माधवनारायणलाई पुन: साँखु फर्काइन्छ । यसरी वर्षको एक पटक साँखुवाट माधवनारायणलाई चाँगुमा ल्याई जात्रा गर्ने परिपाटी छ ।

फागु

फागुन शुक्ल पूर्णिमाको दिन चाँगुमा वंशगोपालको जात्रा गरी फागु मनाउँछन् । नारायणको नित्य पूजापछि वंशगोपाल, राधा र रुक्मिणीको मूर्तिलाई नारायणको अगाडि राखी पन्चामृतले पूजा र स्नान गरिन्छ । बेलुका उक्त तीनै मूर्तिलाई भँडेलहरूले वाहिर ल्याई लुगा फेराउँदछन् । लुगा फेराउने काम सकिएपछि विशेष सिंगारिएको रथमा राखी मूर्तिहरूलाई तेल र अबीरले पूजा गर्दछन् । रथलाई नारायणमन्दिरको परिक्रमापछि वलंपु टोलमा लगी नचाउँदछन् । वलंपु टोलवाट रथ तरवाछें टोलमा लगी राखिन्छ । रथ तरवाछेंटोलमा पुगेपछि चाँगुका सबै मिली फागु खेल्ने गर्दछन् ।

तरवाछें टोलमा रथ राखी तीनै मूर्तिलाई रथवाट झिकी पाटीमा राखी विधिवत पूजा गरिन्छ । पूजा गरेपछि कृष्ण, राधा र रुक्मिणीलाई पिङ् खेलाउने काम हुन्छ । एक रात तरवाछें टोलको पाटीमा तीनै मूर्तिहरू राखी पूजा गरिन्छ । भोलिपल्ट दिनभर नै वंशगोपालको जात्रा हुन्छ । प्रतिपदाको राती सिंदूर चढाई जात्राको प्रारम्भ गर्दछन् । वाजागाजाका साथ सिंगारिएको रथलाई पुनः नारायणस्थानमा लगी आरती गरी तीनै मूर्तिहरूलाई यथास्थानमा राखिन्छ ।

फागुन शुक्ल द्वादशी

फागुन शुक्ल द्वादशीको दिन नारायणलाई दमनारोहण गरिन्छ । दमन पुष्पलाई विधिपूर्वक नारायणस्थानभित्र नै उमारी नारायणको पूजा गरिन्छ । यस दिन किलेश्वरमा पूजा र छिन्नमस्तामा वोकाको वलिसहित विशेष पूजा हुन्छ ।

फागुन शुक्ल पूर्णिमा

नारायणको नित्य पूजापछि अर्धनारेश्वरको मूर्तिलाई नारायणको अगाडि राखी पूजा गरिन्छ । पूर्णिमाको बेलुका अर्धनारेश्वरको मूर्तिलाई मन्दिरको दक्षिण पश्चिम कुनामा राखी विधिवत पूजा हुन्छ । त्यसपछि उक्त मूर्तिलाई वाजागाजाका साथ पूर्व ढोकावाहिरको ढुंगे धारामा लगी पूर्व फर्काएर मूर्तिको पछाडि बसी पूजा गर्नु पर्दछ । यस दिन अर्धनारेश्वर जाज्वल्य हुने हुँदा सम्मुख बसी पूजा गर्न नहुने परम्परा रहेको भन्ने धारणा प्रचलित छ । यस प्रकार चाँगु नारायणको वर्षभरि चल्ने विभिन्न प्रकारका पर्वपूजाको यस दिनदेखि अन्त्य हुन्छ।

टिप्पणी

[1] इ.शि. बाबुराम आचार्य, प्राचीन नेपाल, नेपाली त्रैमासिकको अंक ४२ को पृष्ठ २१-२२ र धनवज्र वज्राचार्य, लिच्छविकालका अभिलेख, पृष्ठ ५४० ।

[2] उही पृष्ठ ४७६ ।

[3] उही पृष्ठ ४८६ ।

[4] मोहनप्रसाद खनाल, नेपालका केही मल्लकालीन अभिलेख, पृष्ठ ४६-५० ।

[5] धनवज्र वज्राचार्य, लिच्छविकालका अभिलेख, पृष्ठ ४९५ ।

[6] उही पृष्ठ ४८२ ।

[7] उही पृष्ठ ४८२ ।

[8] धनवज्र वज्राचार्य, लिच्छविकालको अभिलेख, पृष्ठ २८३ ।

[9] उही पृष्ठ २८३ ।

[10] उही पृष्ठ २८३ ।

[11] उही पृष्ठ २८३ ।

[12] "... ब्राह्मण प्रमुखा नाम्ना चाण्डालेभ्यो", अनन्त लिंगेश्वरको नरेन्द्र देवको अभिलेख, उही पृष्ठ ४८३ ।

[13] उही पृष्ठ ६१, १४५,१८७, १८६, १६०,१६१, १६२, १६३ आदि ।

[14] उही पृष्ठ ६१ ।

[15] "... पशुपतेः पु ६ प २ दोलाशिखर स्वामिनः पु ६ प २", उही पृष्ठ ३२० ।

[16] हाल तुलसी गुठीबाट तुलसी ल्याउने काम हुदैन । नारायणको तुलसीबारी पनि छिनाभिना भै सकेको छ ।

[17] यहाँ गुठी भन्नाले गुठी संस्थान र अन्य गुठी समेतलाई बुझाउँदछ ।

[18] प्रति दिन दुई माना गाईको दूधको पायस पकाइ नारायणलाई भोग लगाउने परंपरा यहाँ धेरै पुरानो छ । परन्तु गुठी संस्थानले दिनको -।२० पैसा दिई पायस चढाउने कामलाई बन्द गराएको छ ।

[19] नेपाल महात्म्य २ अध्यायको ६६ श्लोकमा सुदर्शन ब्राम्हणलाई तिमीले यहींनै मेरो पूजा गर्ने भएर बस भनिएको छ ।

[20] परिशिष्ट संख्या २०३ को पत्र ।

[21] धनवज्र वज्राचार्य, लिच्छविकालका अभिलेख, पृष्ठ २८२–८३, नेपाल र एशियाली अध्ययन संस्थान, २०३०, काठमाण्डौ ।

[22] उही पृष्ठ ४७९ ।

[23] परिशिष्ट संख्या २८० अभिलेख ।

[24] धनवज्र वज्राचार्य, उही पृष्ठ ४८५–८६ ।

[25] उही पृष्ठ ४८६-४८९ ।

[26] धनवज्र वज्राचार्य, लिच्छविकालका अभिलेख, पृष्ठ ४८६ ।

[27] संवत् ७६८ मा बनेको यो गरुडनारायणको मूर्ति ३० पाथी चामल बराबर तौल भएको छ । परिशिष्ट संख्याको अभिलेख ।

[28] "गुल पुटका सर्व्वजनस्तं विय ।। गुठी जनस्तं विय ।। मालक्कास्तं छात ततिन विय ।। लपोया राजा पनिसतं विस्य छोय ।। येल यातं ।। ये यातं विस्य छोय ।।" परिशिष्ट संख्या २०२ को ठ्यास फू ।

[29] नेपाल महात्म्य, अध्याय   को   श्लोक ।

[30] डिल्लीरमण रेग्मी, मेडीभल नेपाल, तेस्रो भागको पृष्ठ १२६ (गोपाल वंशावली ३०"ख" पत्र) ।

[31] सं ८३४ पौस शुक्ल पूर्णमासि आदित्यवार थ्व कुन्हु श्री २ जय भास्कर मल्ल जुजु नयाहोस सनान विज्याय थ्व प्रस्थान यात धर्म्मा थरिस ... थ्व कुन्हु श्री ३ चंगु नाजुदेव विज्यात कर जुजु र स्वर मविज्याक माजुं र स्वर विज्यात ।। (ठ्यास फू, पूर्णिमा ३ अंकको ३५ पृष्ठ) ।

[32] "... प्रदीप गोष्ठिकानाम्मा ६०... प्रदीप गोष्ठिकानाम्मा १० ... प्रदीप गोष्ठिका नाम्मा ८ ... प्रदीप गोष्ठिका नाम्मा ८... संवत् ५२६ आश्वयुज शुक्ल दिवा ।" (प्रदीप गोष्ठीका गुठ्यार (बत्तीबाल्ने गुठीका गुठ्यार) लाई ६ मानिका... प्रदीप गुठीका १० मानिका... प्रदीप गुठीका गुठियारलाई ८ मानिका ... प्रदीप गुठीका गुठियारलाई ८ मानिका... संवत् ५२६ आश्विव शुक्ल ।)
लेलेको शिवदेव र अंशुवर्माको अभिलेख, धनवज्र वज्राचार्य, लिच्छविकालका अभिलेख, पृष्ठ २८२-२८४ ।

[33] परिशिष्ट संख्या २२, २७, २८, २६,३०, ३१ को अभिलेख ।

[34] परिशिष्ट संख्या ३२० को अभिलेख ।

[35] संवत् ७८ कार्तिक शुक्ल नवम्याम् प्रयुगदो: धनवज्र वज्राचार्य, लिच्छविकालको अभिलेख, पृष्ठ ४७६ ।

[36] परिशिष्ट संख्या ६ को अभिलेख ।

[37] धनवज्र वज्राचार्य,लिच्छविकालका अभिलेख, पृष्ठ ४७६ ।

[38] धनवज्र वज्राचार्य, लिच्छविकालका अभिलेख, पृष्ठ ४८६ ।

[39] उही पृष्ठ ४८६ ।

(संख्या – १)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरकोसँगै दाहिनेपट्टि एउटा ठूलो शिला-स्तम्भ ठडिएर रहेको छ । सोही शिला स्तम्भको उत्तर, पश्चिम र दक्षिण तर्फका पाटाभा यो अभिलेख कुँदिएको छ । अभिलेख भएको केही भाग नागको मूर्ति कुँदिएको ढुंगा तल छोपिएर रहेको छ । यहाँ संवत् ३८६ दिइएको छ ।

सर्वप्रथम यो अभिलेखको धेरै जसो भाग भगवानलाल इन्द्र जीद्वारा "इनस्क्रिप्शन्स फ्रम नेपाल"मा छापिएको छ । त्यसपछि अलि बढीभाग "लि नेपाल" तेस्रो भागमा सिलम्यान लेभीले छपाएका छन् । संस्कृत-सन्देश १।६ मा योगी नरहरिनाथबाट पनि यो छापिएको छ। यसको नेपाली अनुवाद संस्कृत-सन्देश १।७ मा इ.शि. श्री वाबुराम आचार्य र नयराज पन्तद्वारा छापिएको छ । इ.सं.को प्रमाणप्रमेयमा उहाँहरूके नामबाट यो छापिएको छ । रेनिइरो नोली द्वारा नेप्लीज इन्स्क्रिप्शनज् इन् गुप्त क्यारेक्टरज् मा माथिल्लो भागको चित्र प्रतिलिपि समेत यो छापिएको छ ।

तर मूलबाट नै पढी केही पाठ सच्याई यहाँ दिइएको छ ।

(पहिलो पाटामा)

१. संवत ३८६ ज्येष्ठ मासे शुक्लपक्षे प्रतिपदि
२. (रो) हिणीनक्षत्रयुक्ते चन्द्रमसि मुहूर्ते प्रशस्तेभिजिति १
३. (श्री) वत्साङ्कितदीप्तचारुविपुल प्रोद्वृत्तवक्ष: स्थल:
४. (श्री) वक्षस्तनपद्मवाहु विमल:[1] सम्यकप्रवृद्धोत्सव:
५. (त्रै) लोक्यभ्रमयन्त्रवर्तिवि (विध) व्यासङ्ग०नित्योव्यय:
६. (दो) लाद्रौ निवसञ्जयत्यनि (मि)षैरभ्यर्च्च्यमानो हरि:
७. श्री मत्ताद्विनय[2] प्रतापविभ(वै०व्या) यामसंक्षोपकृत्
८. (राजा) मूद् वृषदेव इत्यनु (पम:स) त्यप्रतिज्ञोदय:
९. (यो रेजे) सवितेव दीप्तकिर(णै:) सम्यग्धृतै: स्वै:सुतै:
१०. विद्वद्भिर्व्वहुगर्व्वितैरचपलै: शू(रै) र्व्विनीतात्मभि: २

---

[1] रुचिर

[2] (श्री मच्चारुन)

११. (त) स्याभूदनय: समृद्ध (विष) य: सङ्०ख्येष्वजेयोरिभि:
१२. (प्रा) ज्ञ: शङ्०करदेव इत्युपमितो[1] दीप्तिप्रद: सत्यधी:
१३. (सो) यं विक्रमदानमानविभ (वै) र्लब्ध्वा यश: पुष्कलम्
१४. (स्वं) संयम्य ररक्ष गामभिमतैर्भृत्यैर्मृगेन्द्रोपम: ३
१५. (त) स्याप्युत्तमधर्म्मकर्म्म यशस: शस्त्रास्त्र[2] विद् धार्म्मिक:
१६. (क) र्म्मज्ञो विनयप्सुरुत्तमगु (ण: श्री) धर्म्मदेवो नृप:
१७. (ध) र्म्मेणैव कुलक्रमागत (मपान्नेपाल) राज्यं महत्
१८. (स्फी) तीकृत्य नवैर्न्नृपर्षिचरितै: सम्भाव्य चेतो नृणाम् ४
१९. इजिसत्क्रतुभि:[3] सुरानु (गुणै:) सम्पन्नमन्त्रर्द्धिभि:
२०. साम्नास्वान्त[4] विशुद्ध देहहृदयश्चन्द्रद्युति: पार्त्थिव:
२१. (प) त्नी तस्य विशुद्धवंशविभवा श्रीराज्यवत्युत्तमा
२२. (प्रा) णा (नाम) भवत (प्रिया) कुल (गुणै) र्लक्ष्मीरिवाग्-या
हरे: ५
२३. तस्मिञ्चच्चरितै[5] र्यशोंशुभिरिदं व्याभास्य कृत्स्नञ्जगत्
२४. याते स्म त्रिदिवालयन्नरपता वुधानयात्रामिव
२५. प्रम्लानातुर[6] विह्वलाकुलजना ध्यानैकमन्दा तदा
२६. देवाहारविधिक्रियास्वभिरता तद्विप्रयोगात्पुरा ६

(दोस्रो पाटामा)

१. देवी राज्यवती तु तस्य नृपतेर्भार्याभिधाना सती
२. श्रीरेवानुगता भविष्यति तदा लोकान्तरासङ्गिनी
३. यस्याञ्जात इहानवद्यचरित: श्रीमानदेवो नृप:
४. कान्त्या शारदचन्द्रमा इव जगत्प्रह्लादयन्सर्व्वदा ७
५. प्रत्यागत्य सगद्गदाक्षरमिदन्दीर्ग्घं विनिश्वस्य च
६. प्रेम्ना पुत्रमुवाच साश्रुवदना यात: पिता ते दिवम्
७. हा पुत्रास्तमिते तवाद्य पितरि प्राणैर्व्वृथा किम्मम
८. राज्यम्पुत्रक कारयाह्मनुयाम्यद्यैव भर्तुर्ग्गतिम् ८
९. किम्मे भोगविधानविस्तरकृतैराशामयैर्ब्बन्धनै:
१०. मायास्वप्ननिभे समागमविधौ भर्त्रा विना जीवितुम्
११. यामीत्येवमवस्थिता खलु तदा दीनात्मना सूनुना
१२. पादौ भक्तिवशान्निपीड्य शिरसा विज्ञापिता यत्नत: ९
१३. किम्भोगैर्म्मम किं हि जीवितसुखैस्त्वद्विप्रयोगे सति
१४. प्राणान्पूर्व्वमहञ्जहामि परतस्त्वं यास्यसीतो दिवम्

---

[1] इत्यनुपमो [2] पुत्त्रोर्त्थ [3] इजिसत्पशुभि [4] यज्ञै: कर्म्म [5] सत्कर्म्माभि [6] ज्वर

१५. इत्येवम्मुखपङ्कजान्तरगतैर्न्नेत्राम्बुमिश्रैर्दृढम्
१६. वाक्पाशैर्व्विहगीव पाशवशगा बद्धा ततस्तस्थुषी १०
१७. सत्पुत्रेण सहौर्द्ध्वदैहिकविधिं भर्तु: प्रकृत्यात्मना
१८. शीलत्यागदमोपवासनियमै रेकान्त शुद्धाशया
१९. विप्रेभ्योपि च सर्व्वदा प्रददती तत्पुण्यवृद्ध्ये धनम्
२०. तस्थौ तद्धृदया सतीव्रतविधौ साक्षादिवारुन्धती ११
२१. पुत्रोप्यूर्ज्जित सत्वविक्रम धृति: क्षान्त: प्रजावत्सल:
२२. कर्ता नैव विकत्थन: स्मितकथ: पूर्वाभिभाषी सदा
२३. तेजस्वी न च गर्व्वितो न च परां लोकज्ञतान्नाश्रित:
२४. दीनानाथ सुहृत्प्रियातिथिजन: प्रत्यर्त्थिनाम्माननुत् १२

(तेस्रो पाटामा)

१. अस्त्राशास्त्रविधानकौशलगुणै: प्रज्ञातसत्पौरुष:
२. श्रीमच्चारुभुज: प्रमृष्टकनकश्लक्ष्णावदातच्छवि:
३. पीनांसो विकचासितोत्पलदलप्रस्पर्द्धमानेक्षण:
४. साक्षात्काम इवाङ्गवान्नरपति: कान्ताविलासोत्सव: १३
५. यूपैश्चारुभिरुच्छ्रितैर्व्वसुमती पित्रा ममालङ्कृता
६. क्षात्रेणाजिमखाश्रयेण विधिना दीक्षाश्रितोहं स्थित:
७. यात्राम्प्रत्यरिसङ्क्षयाय तरसा गच्छामि पूर्व्वान्दिशम्
८. ये चाज्ञावशवर्तिनो मम नृपा: संस्थापयिष्यामि तान् १४
९. इत्येवञ्जननीमपेतकलुषां राजा प्रणम्योचिवान्
१०. नाम्बानृण्यमहन्तपोभिरमलै: शक्नोमि यातुम्पितु:
११. किन्त्वाप्तेन यथावदस्त्रविधिना तत्पादसंसेवया
१२. यास्यामीति ततोम्बयातिमुदया दत्ताभ्यनुज्ञो नृप: १५
१३. प्रायात्पूर्व्वपथेन तत्र च शठा ये पूर्व्वदेशाश्रया:
१४. सामन्ता: प्रणिपातबन्धुरशिर: प्रभ्रष्टमौलिस्रज:
१५. तानाज्ञावशवर्त्तिनो नरपति: संस्थाप्य तस्मात्पुन:
१६. निर्भी: सिंह इवाकुलोत्कटसट: पश्चाद्भुवञ्जग्मिवान् १६
१७. सामन्तस्य च तत्र दुष्टचरितं श्रुत्वा शिर: कम्पयन्
१८. बाहुं हस्तिकरोपमं स शनकै: स्पृष्ट्वाब्रवीद्गर्व्वितम्
१९. आहूतो यदि नैति विक्रमवशादेष्यत्यसौ मे वशम्
२०. किं वाक्यैर्बहुभिर्वृथात्र गदितै: संक्षेपत: कथ्यते १७
२१. अद्यैव प्रिय मातुलोरु विषमक्षोभार्णवस्पर्द्धिनीम्

२२. भीमावर्ततरङ्गचञ्चलजलान्त्वङ्गण्डकीमुग्र
२३. सन्नद्धैर्व्वरवाजिकुञ्जरशतैरन्वेमि तिर्त्वा नदीम्
२४. त्वत्सेनामिति निश्चयान्नरपतिस्तीर्ण्णप्रतिज्ञस्तदा १८
२५. जित्वा मल्लपुरीन्ततस्तु शनकैरभ्याजगाम स्वकम्
२६. देशम्प्रीतमनास्तदा खलु धनम्प्रादाद् द्विजेभ्योदायम्
२७. राज्ञी राज्यवती च साधुमतिना प्रोक्ता दृढं सून्तु (ना)
२८. मत्वाम्ब त्वमपि प्रसन्नहृदया दानम्प्रयच्छेप्सत:[1] १९

अनुवाद

संवत् ३८६ ज्येष्ठ शुक्ल प्रतिपदा, रोहिणी नक्षत्रमा चन्द्रमा बसेमा,
असल अभिजित् मुहूर्तमा ।

श्रीवत्सको चिन्हले झलमल्ल भएको राम्रो फराकिलो, उच्च घेरा भएको, पुष्ठ र शोभायुक्त छाती भएका, कमल जस्ता सफा राम्रा हात भएका, आनन्दस्वरुप भएका, तीनै लोकको कलपुर्जा घुमाउने अनेकन् काममा सधैं लागेका, कहिले नाश नहुने, दोला पर्वतमा(चाँगुमा) बसिरहेका, देवताहरुले पूजा गरिएका विष्णु सबभन्दा ठूला हुनु हुन्छ ।।१।।

असल नीति र विनम्र स्वभाव भएका ठूलो प्रताप रुपी ऐश्वर्यले युक्त लडाई-भिडाई कम गर्ने, बोलेको कुरा पु-याउने वृषदेव नाउँ भएका कोड राजा हुनु भयो । राम्ररी ऐंचमा राखिएका, विद्वान्, खुब फुर्तिला, गम्भीर, शूरा, अनुशासनमा रहने, आफ्ना छोराहरुले चहकिला किरणले सूर्यको जस्तै जसको (वृषदेवको) शोभा हुन्थ्यो ।।२।।

उहाँका (वृषदेवका) छोरा मुलुकको बढिबढाउ गराउने, लडाईमा शत्रुहरुले जित्न नसकिने तेजिला र साँचो विचार गर्ने शंकरदेव भन्ने नाउँ भएका शंकरजस्तै राजा हुनु भयो। सिंह जस्ता भएका जसले (शङ्करदेवले) पराक्रम, दान, गौरव, ऐश्वर्यद्वारा ठूलो यश कमाएका आफू नियममा रही तल्मा रहेका भारदारद्वारा पृथ्वीको रक्षा गर्नु भयो ।।३।।

असल धर्म-कर्म यश भएका, उहाँका (शङ्करदेवका) पनि (छोरा) दण्डनीतिका ज्ञाता, धर्मात्मा, कर्मकाण्ड जान्ने, हातहतियार चलाउनमा निपुण, अनुशासन मन पराउने,असल गुण भएका श्री धर्मदेव राजाले राजर्षिहरुका नयाँ चालचलनले मानिसको मनलाई सिंचेर कुलको क्रमैसँग आएको ठूलो नेपाल राज्यलाई धर्मबमोजिम बढाएर रक्षा गर्नु भयो ।।४।।

---

[1] दानम्प्रयच्छस्व (त):

साधनाद्वारा शरीर तथा मन शुद्ध भएका, चन्द्रमा जस्ता उज्याला राजाले (धर्मदेवले) भने जस्तै भएका, मन्त्र र ऐश्वर्य पुगेका, ठूला असल यज्ञद्वारा देवताहरूको पूजा गर्नु भयो। चोखो कुलमा जन्मेकी, बडामहारानी श्री राज्यवती कुलको गुणले गर्दा विष्णुकी लक्ष्मी जस्तै उहाँ राजाकी मुख्य प्राणप्यारी हुनु भयो ।।५।।

असल चरित्ररूपी कीर्तिका किरणले सारा संसारलाई झलमल्ल पारेर बगैंचामा गएझैं (थाहै नपाउने गरी) राजा (धर्मदेव) स्वर्ग जानु भयो । रानी राज्यवती राजासंग, विछोड हुनुभन्दा पहिले देवताहरूको पूजामा ध्यान मग्न हुनु हुन्थ्यो । त्यस वेला (राजाको स्वर्गवास भएपछि) विपत्तिले आकुलव्याकुल भएर रानी लत्याकलुलुक हुनु भयो। दरबारियाहरूको स्यावासीको सल्बल्लले रानीको होस नै ठेगानमा भएन ।।६।।

बडामहारानी राज्यवती ता उहाँ राजाकी मुख्य धर्मपत्नी हुनु भएकोले अर्को लोकमा पनि संगिनी हुनु हुन प्रतिव्रता लक्ष्मी जस्तै गरी पछि लाग्नु हुनेछ । जसबाट (राज्यवतीबाट) शरद ऋतुका चन्द्रमा जस्तै संसारलाई आनन्द दिने निर्दोष चरित्र भएका राजा श्री मानदेव हुनु भयो ।।७।।

(राजाको मृत्यु भएको ठाउँबाट) फर्केर आई लामो सास फेरेर सुइय गर्दै गहभरी आँसु लिएर मुटुमा गाँठो पार्दै भक्कभकाएर उहाँ महारानीले छोरा (मानदेव) लाई माया गर्दै यसो भन्नुभयो - तिम्रा बुवाको स्वर्गवास भयो, हाई छोरा तिम्रा बुवा स्वर्गे भएपछि सित्तै म बाँचेर के काम? नानी छोरा राज्य गर, म आजै पतिको पछि लाग्छु ।।८।।

भेटघाटको काम सपना जस्तै हुन आएपछि भोगविलासका निमित्त फैलाइएका आशैआशाका जालका साथमा पतिविना बाँच्न मलाई के काम? गई हाल्छु । यसरी अकडिएकी महारानीसँग दिक्क भएका छोरा (मानदेव) ले भक्तिले (महारानीका) दुवै पाउमा छाँद हालेर जतन साथ त्यसवेला विन्ति गर्नु भयो ।।९।।

हजुरसँग विछोड भएपछि मलाई भोगविलासको के काम । जिन्दगीका सुखसयलको पो के काम । म अगाडि प्राण छोड्छु । पछिबाट हजुर स्वर्ग जानु होला । यसरी कमल जस्ता मुखबाट निस्केका आँसुले भिजेका यस्ता वचनको पासोले सूवसँग कसिंदा पासोमा परेकी चरी जस्तै भई (महारानी) रहनु भयो ।।१०।।

सपूत छोरासँग रहेर पतिको काज किरिया गरी आफू शील स्वभाव दान, इन्द्रिय दमन, उपवास आदि नियमहरूले चित्तलाई सूवसँग सफा पारेर पतिको पुण्यको बढिबढाउका लागि सधैं ब्राह्मणहरूलाई पनि दान दिंदै सतीव्रतमा रही पतिमै तनमन दिएर साक्षात् अरुन्धती जस्तै भई रहनु भयो ।।११।।

छोरा (राजा मानदेव) पनि अतिउदार, पराक्रमी, धैर्यवान्, सत्यशील दुनियाँमा प्रेम गर्ने, काम गर्ने तर नउफ्रने, मुसुक्क हाँसी कुरा गर्ने सधैं आफैं अघिबाट बोल्ने, ठूलो भए पनि घमण्ड नगर्ने, लोकको व्यवहारलाई ठीक-ठीक पहिचान्ने, गरीब र अनाथहरूका मित्र, पाहुनालाई प्यारो गर्ने, शत्रुहरूको घमण्ड तोड्ने, हतियार चलाउने र रोक्ने काममा सिपालु हुनाले सच्चा पराक्रम जाहेर भएका, राम्रा हात भएका, चाला लाएको, सुन जस्तै मिहीन सफा वर्ण भएका, पुष्ट काँध भएका, फुल्न लागेको नीलो कमलका कोपिलाको जोडा लाग्दो आँखा भएका, साक्षात् देह धरेका कामदेव जस्ता, सुन्दरीका विलासको उत्सवस्वरूप हुनु भयो ।।१२-१३।।

मेरो बुवाले राम्रा अग्ला पोलाहरूले पृथ्वीलाई सिंगार्नु भएथ्यो । उहाँपछि यसको आड लिएर क्षत्रीको धर्मबमोजिम दीक्षा लिएर म बसिरहेको छु । पराक्रमले शत्रुको नाश गर्न पूर्व दिशातिर जान्छु । जो राजाहरू मेरो काबूमा बस्नेछन् । तिनलाई थाम्नेछु ।।१४।।

यी कुरा सुन्नाले पीर हटेकी मुमा (राज्यवती) लाई राजाले ढोगेर भन्नु भयो - मुमा शुद्ध तपस्या गरेर म बुवाको अऋणी हुन सक्तिन । तर उहाँका पाउँको सेवा गरेर विधिपूर्वक (उहाँबाट) सिकेको हतियारको कामले अऋणी हुनेछु । तब अत्यन्त खुशी भएकी मुमाबाट आज्ञा पाएर राजा पूर्वको बाटो लाग्नु भयो । त्यहाँ पूर्वतिरका सण्ठ रजौटाहरूले दबेर शिर निहुराए । तिनका श्रीपेचका माला भुँइमा खसे । हुकुममा तामेल रहने तिनीहरूलाई थमोती गरी जगर फिंजाएको सिंह जस्तै निडर भई राजा पश्चिमतर्फ लाग्नु भयो ।।१५-१६।।

त्यहाँ रजौटाको बदमाशी सुनेर टाउको हल्लाउँदै हात्तीका सूँड जस्ता पाखुरा बिस्तारै निमोठ्तै उहाँ (राजा मानदेव) ले घमण्ड गरेर भन्नु भयो - बोलाउँदा त्यो आउँदैन भने मेरो पराक्रमले तल्मा आउला । यहाँ व्यर्थै धेरै कुरा गरेर के काम? छोटकरीमै भन्छु ।।१७।।

प्यारा मामा धेरै अड्याडल्ग-सड्याडल्ग भएर रमलिएको समुन्द्रको जोडा लाग्दो, डरलाग्दा घुमरीले र छालले पानी छ्याल्ल-ब्याल्ल भएको गण्डकी नदी आजै हजुर तर्नुहोस् । कसिएका सयौं असल हात्ती घोडा लिई नदी तरेर म हजुरको फौजको पछिपछि आउँनेछु। यस्तो अठोट गरेर राजाले त्यसबेला कबोल पूरा गर्नु भयो ।।१८।।

(राजा मानदेव) मल्लपुरीलाई जितेर त्यहाँबाट बिस्तारै आफ्नो देशमा फर्कनु भयो । तब खुशी हुँदै ब्राम्हणहरूलाई अक्षय धन दान गर्नु भयो । असल बुद्धि भएका छोरा (मानदेव) ले मुमा बडामहारानी राज्यवतीलाई मुमा हजुर पनि प्रसन्न मनले भक्तिपूर्वक इच्छा-लागे जति दान गर्नु होस् भनि बिन्ति चढाउनु भयो ।।१९।।

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरसँगै ढोका अगाडि सामुन्नेमा अभिलेख कुँदिएको शिला स्तंभको टूटो रहेको छ । परिधिको नापो, ढुंगाको प्रकार र लिपिको आधारमा यो टुटो चाँगुको प्रसिद्ध स्तम्भको नै हो भन्ने देखिन्छ । त्यसैले यसलाई यहाँ दिइएको छ ।

रैनिरो नोली र धनवज्र वज्राचार्यद्वारा यो छापिएको छ ।

१. … … (भट्टा) रकवर्णवन्ध (न… …
२. … … भट्टारकपूजायै … ….. …
३. सकम्प्रिड०ग्राम (प्रदेशे) मानि ५४….. …
४. … … २० दोम्मान मानि २०… …

अनुवाद

… … भट्टारक (चाँगुनारायणको) वर्णवन्धनको लागि… … भट्टारकको पूजाको लागि… … सकम्प्रिड० ग्राममा ५४ मानिका… … २० मानिका, दोम्मान्मा २० मानिका… … (गुठी राख्नु भयो)

(संख्या – २)

चाँगुको अभिलेख

चाँगुनारायणमन्दिरको करीब दक्षिणपट्टि ठूलो एउटा ढुङ्गो जगती रहेको छ । त्यसको पादपीठमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ४२७ दिइएको छ ।

रेनियरो नोलीद्वारा "नेपलीज् इनस्क्रिप्शनस इन् गुप्त क्यारेक्टरस्"मा यो छापिएको छ ।

१. संवत् ४२७ कार्त्तिक शुक्लदिवा १३ दातर्य्यतीव विदुषि-प्रथितप्रभावे
श्रीमानदेवनृपतौ जगतीं भुनक्ति

२. तस्यैव शुद्धयशसश्चरणप्रसादात् पित्रोः कृताकृतिरियन्निरपेक्षनाम्ना
कृत्वा च तां विधिवदत्र यदस्ति पुण्यम्

३. पुण्येन तेन पितृदैवतभागिनो मे पित्रोः प्रवासगतयोर्ध्रुवमस्तु योगः
अन्यत्र जन्मनि विशुद्धवतीति कृत्वा

अनुवाद

संवत् ४२७ कार्त्तिक शुक्ल त्रयोदशी ।

दानी, ज्यादा विद्वान्, प्रभाव फैलिएका राजा श्री मानदेवले पृथ्वीको रक्षा गरिरहनु भएको बेलामा सफा कीर्ति भएका उहाँको (मानदेवको) पाउको निगाहले निरपेक्ष भन्नेले बाबु-आमाको यो सालिक बनाए ।

यहाँ विधिबमोजिम यो सालिक बनाएर जो पुण्य मैले पाएको छु, त्यो पुण्यले देवता र पितृलाई मान्ने मेरा परलोक गएका बाबु-आमाको पक्कै भेटघाट होस् र अर्को विशुद्ध कुलमा जन्म होस् भन्निकन (यो सालिक बनाइयो) ।

(संख्या – ३)

चाँगुको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरभन्दा पूर्वपट्टि पुरानो एउटा ढुङ्गे धारो छ । त्यही धाराको पानी खस्ने ठाउँमा गाग्रीहरु थाप्ने गरेको देवताको आसनी जस्तो चारपाटे ढुङ्गाको पीठमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् को संख्या बुझिंदैन । तर लिपिको आधारमा यसलाई मानदेवताका राख्न सकिन्छ ।

१. ... ... देवस्य सम्यक पार (ल) यते ... कस्य ... अनु ... ...
२. ... स्य महस्य पितु रनुग्रहार्थम् शिव पादाम्वापी संप्रतिष्ठापित इति।।...
... अखिल गड जित्वा सम्प्रपेदे महत्वम्।। ... ...
३. अनुन व (य) ति परार्थ शान्त्ये पुत्रमज्ञम् । शमयति ... । जयतु भुवननाथो स्थापितो लोकत्रात: ।।
४. तथा तत्र मात्रापित्रो: पुण्या प्यायनार्थ दोम्मायाम् त्यां दोत्रं प्रदत्तं पञ्चशतो भूमि: ५० ।

अनुवाद

...(राजा श्री मान) देवले राम्रोसँग प्रजाको पालना गरिरहनु भएको वेलामा... को ... अनु... को महका वावु अनुग्रहको निम्ति शिवजीको पाउमा (नजीक) यो सानो पोखरी वनाए । ...शत्रुको किल्लाहरूलाई जितेर उहाँले ठूलो यश कमाउनु भएको छ । ...

परलोकमा शान्ति मिलोस् भन्ने कामना लिएर यो अज्ञानी छोराले विनम्र भएर (वनाए) ... स्मन गरेर ।

लोकको रक्षा गर्ने यहाँ स्थापना गरिएका जगत्का मालिकले कल्याण गरुन् । यसपछि त्यहाँ (परलोकमा गएका) आमा-बाबुको पुण्य होस भनेर पानी खान्का लागि यो कुण्ड वनाइयो । यसको लागि दोम्मायाम् त्यां भन्ने ठाउँको पचास खेत राखिएको छ ।

(संख्या – ४)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायणका मन्दिरको सामुन्ने रहेका गरुडपछाडि यो अभिलेख कुँदिएको ढुङ्गा रहेको छ । यसको शिरोभागमा फूलबुट्टा अंकित छ । यहाँ संवत्को भाग फुटिसकेकोले पढ्न सकिएको छैन ।

रेनियरो नोलीद्वारा "नेपलीज इन्स्क्रिप्शनस् इन् गुप्त क्यारेक्टर्स"मा यो छापिएको छ ।

तर मूलवाट नै पढी केही पाठ सच्याई यहाँ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति मानगृहात्प्रशस्तानेकगुणगणाधारो लिच्छविकुलकेतुर्भट्टारक महा-
२. राजश्रीशिवदेवः कुशली गुह०दीमकग्रामनिवासिनः प्रधानपुरस्सरान्ग्राम कु-
३. टुम्बिनः कुशलपरिप्रश्नपूर्वं समाज्ञापयति विदितम्भवतु भवता यथाने-
४. न स्वयशोमरीचिविसर[1] व्याप्ताशेषदिङ्मण्डलेन प्रणतसामन्त शिरोमणि-
५. मयूखविदुरितचरणारविन्दयुतिना श्रीसामन्तांशुवर्म्मणा विज्ञापितेन
६. मयैतद्बहुमानाद् युष्मदनुकम्पया चानेनैवसाकं समधाय्य पूर्व्वस्यर्क[2] भृ-
७. त्यकस्य धश[3] दादृतेप्यर्थाज्ञमनुतिष्ठद्भिर्युष्मत्पूर्वकैराराधितैरस्मद् गुरु-
८. भिः कृतसीमनिर्णयो योयं सर्व्वकोट्टमर्यादोपपन्नत्वाद् चाटभट प्रवेशो[4]
९. वसतये कृषिकर्म्मणे च कोट्टो वः प्रतिपादित आसीदस्योत्तरपूर्व्वतोधस्ताद्द-
क्षिण-
१०. राजकुलमुण्डिराजकुलयोर्भूमिपात्रैः परिवर्त्य प्रीतमनसा मयापि पूर्व्वलब्धेन
सहैकीकृत्य शि-
११. लापट्टकशासनमिदं वो दत्तम्लम मङ्०ारञ्च चक्रसरलकाष्ठ विषयः[5] प्रसादश्च यथा
१२. प्रागधस्तोकन्तथाश्रोवोपरिसामोङ्०सातो वाग्वत्योरुपत्यका[6] ग्राम महान-
१३. यःशाद्रपुरनयः[7] पुरो[8] युष्मद्दासैश्च[9] कश्चिद्विक्रेया श्चेलकं च कश्चिदप्यशेण-
१४. मविक्रेयं यथा प्रतिसिद्धवस्तुद्वयमज्ञानादप्याद्विपरं[10] परिद्धिकी[11]
१५. कृताङ्०ारञ्चेलकाद्योपोसौ भवद्भ्यो मुच्येत स्ववनादाहृत्य... दश दशतः[12]...

---

[1] विस्तार [2] पूर्व्व... [3] त्यक... [4] प्रवेश्यो [5] ... य [6] प्राग... त... श्रोमोपरिसा-मोङ्०सा...वाग्वत्या... त्य... [7] य [8] रन... पुरो [9] युष्मद... सैश्च. [10] ग... [11] द्धिक.... [12] स्ववनादाहृत्य...

१६. चत्वारिंशदप: सरलकाष्ठ विक्रिणतां वोवस्कराधिकृतै:नापराध:[1] .. अ

१७. स्मद्गोत्रजा ये कोट्टाद् वहिरन्यत्र निवसेयुस्तेषाङ्क0ार्यप्रयोजने स्वकोट्टाधिकृत:[2]।

१८. नवद्वार[3] ङ्क0ोट्टसीमा च ग्रामस्य पश्चिमतो दक्षिणतश्च दोलाशिखराटवीपर्य-

१९. न्तस्तत्र[4] उदकपलक्र सेतु[5] शान्तुतीदुलङ्खिलागृहसिलभूमिबुर्दुम्भ्राडुल
नदीसङ्ग0मत्र[6]-

२०. मशरुचरतो[7] मणिमतीम्पुरोनुसृत्य मारविश्रमण स्थानस्य[8] पूर्वतो नदीसृष्ट[9]

२१. पानीयस्रोतस्ततो रिम्शिड0कोसेतुवट्टा[10] सिप्रोड्0ञ्म्बुप्रोड0नि प्रड0प्रोड0
प्रोवाड्0[11] सि क्रमेण तत:

२२. पर्व्वतमूलन्ततो नदीपूर्व्वतो विल्हड0स्रोत:[12] पर्व्वतस्योपरिविल्हड0[13] मार्ग्ग
दक्षिणेन-

२३. पानीयपातावतो[14] मार्गशिलां सेतु सरलवृक्षाप्लक्षमूलानि यथाक्रमन्तदे[15]-

२४. तत्सीमा परिक्षिप्तेस्मिन् कोट्टे न कैश्चिदस्यत्पादप्रसादोप जीविभिरन्यैर्व्व
लुप्मा-

२५. पि पीडा कार्य्या[16] यस्त्वेतामाज्ञां विलङ्0घ्यान्यथा कुर्य्यात्कारयेद्वा तमहं
न मर्षयि-

२६. ष्यामि येपि मदूर्ध्वम्मूभुजो मवितारस्तैरपि धर्म्मगुरु मिर्गुरुकृत प्रसादा-

२७. नुवर्त्तिभिरियमाज्ञा सम्यक्प्रतिपालनीया यत्कारणं वहुभिर्व्वसुधा दत्ता
राजभि: -

२८. स्सगरादिमि: यस्य यस्य यदा मूमि स्तस्य तस्य तदाफलम् षष्ठि वर्ष-
सहस्राणि

२९. स्वर्गे मोदति मूमिद: आक्षेप्ता चानुमन्ता च तामेव[17] नरके वसेत् (स्वद)
त्तां परद

३०. -त्तां वा योहरेच्च[18] वसुन्धराम् सविष्टायां कृमिर्मूत्वा पितृमि: सह पच्यते
संवत् ....

३१. .... [19]गुप्त वार्त इति

अनुवाद

कल्याण होस् । मानगृह (दरवार) वाट तारीफ लायक अनेक गुणहरू मएका लिच्छवि कुलका फण्डास्वरूप गाथमा आराम रहनु मएका मट्टारक महाराज श्री शिवदेववाट गुड0दीमक गाउमा वस्ने पुखिया लगायत स-परिवार गृहस्थीहरूलाई पहिले कुशलमङ्ग0ल सोधेर आज्ञामए-

---

[1] .. [2] स्वकोट्टा... [3] ...द्वार [4] न्तश्चतत [5] उदल्मलक्र [6] नदीसङ्ग0. [7] ... श
[8] स्थान पूर्व्वतो [9] ... ष्ट [10] सेतुप्रोज्ञम्बुप्रोड0नि [11] वाड0सक्रमेण [12] विल्हिड0 स्रोत
[13] विल्हिड0 [14] पानीयपातस्ततो... [15] यथाक्रमन्तदे [16] यास्तपामाज्ञा [17] तावन्ति
[18] हरेत् [19] ... वार्त इति

को छ । तिमीहरूलाई थाह होस् ।

आदरपूर्वक हुकुम भएअनुसारकै मर्यादाभित्र रही, तिमीहरूले सहित पठिएका हाम्रा सेवक (कर्मचारी)हरूले अति नै आदर गरी खुशी तुल्याइएका, हाम्रा पुर्खाहरूले बाँधेका किल्ला कोट जो थियो, त्यो सबै कोट्ट(किल्ला)को स्थिति-बन्देजले युक्त हुँदा चाट भटले पस्न नपाउने गरी यो कोट्ट (दुर्ग) तिमीहरूलाई बस्न र खेतीपाती गर्न पनि दिइएको थियो ।

आफ्ना कीर्तिरूपी किरणका समूहले दिशाका छेउ-छेउसम्म ढाकेका, ढोग्न लागेका सामन्तहरूका शिरपेचका मणिका कान्तिले पाउरूपी कमल झलमल्ल भएका श्री सामन्त अंशुवर्माले हाम्रा हजुरमा विन्ति चढाएका हुँदा, हामीबाट यिनको मर्यादा राख्न र तिमीहरूमाथि दयामाया राखेर उनैसँग मिली यस किल्लाको उत्तरपूर्वमा तलतिर रहेको दक्षिण राजकुल र पुण्ड्र राजकुलको खेत-जग्गासँग साटी अघिदेखि लाइपाई आएको पनि सँगै गाभी हाम्रा खुशीराजीले तिमीहरूलाई यो सनद शिलापत्र गरिदिएको छ ।

गोल र खोटेसल्लाको काठसम्बन्धी निगाहमने जस्तो पहिले थियो पछि पनि त्यस्तै थोरै रहने छ । श्वोवो परिखा (खाई) र भोट्ट०देखि वाग्मतीको उपत्यकाका गाउँ, महानदी (वाग्मती आदि जोडिएको ठाउँ) भन्दा अगाडि र शाद्वपुरको नदी अगाडि सम्म तिमीहरूका नोकरहरूले बेच्न लैजान पाउने छन् । तर चिल्क (लोध) बाँधि केही गरेर पनि सबै वेचनलैजान पाइदेन ।

यस्तै निषेध गरिएका दुई वस्तुहरू कसै गरे पनि वेच्न वा लैजान पाउने छैन । अरू काठ, गोल र चिल्कका सुकेर रहेका समिधा (दाउरा) तिमीहरूलाई निगाह गरिएको छ। आफ्नो जंगलवाट ल्याइएका दश र दश भन्दा माथि चालीस भन्दा तल सल्लाका काठ वेच्न लैजाने तिमीहरूलाई रथ सम्वन्धी काम गर्ने काठका अधिकारीले अपराधी ठानी रोक्न पाउने छैनन्। हाम्रा गोतियाहरू जो कोट्ट (किल्ला) का वाहिर अन्यत्र कतै वस्तछन्, तिनीहरूलाई आवश्यक परेका वेलामा यस कोट्टका अधिकारीले लिन दिनु ।

नयाँ ढोका कायम भएको कोट्ट (किल्ला) को सीमा यस प्रकार छ -

गाउँको पश्चिम र दक्षिणदेखि दोलाशिखरको जङ्ग०लसम्म र त्याहाँवाट उदकपलक साँघु शान्तितुतीदुल्को ढुङ्गे०घर, वाँफोपर्ती जग्गा, वुर्दुम्ब्रादुल नदीको दोभान, क्रमसँग उत्तरपट्टि मणिमतीको अगाडि पक्रेर मारवि श्रमणको आश्रमदेखि पूर्वपट्टि खोलो वन्ने पानीको मूल (मुहान) त्यहाँवाट रिप्शिङ०को साँघु, वट्टासिप्रोङ० जम्बु प्रोङ०नि प्रङ०प्रोङ० प्रोवाङ०सि क्रमैसँग गएर त्यहाँवाट डाँडाको फेदीसम्म त्यतावाट खोलाको पूर्वतिर लागेर विल्हङ्ग० सोतो(मुहान)सम्म तेतावाट डाँडो चढेर विलङ्ग०को वाटोदेखि दक्षिणतिर पानीको छाँगो, त्यहाँवाट

जतनको ढुङ्गो छाँदु, लत्ताको रस, आम्राका दूधहरूले कामिलैं पर्दैन् ।

यो रुक्कामा बाँधेको कोट् (जिल्ला) मा ठूला कर्मचारी भा अरु कोही अधिकारीपनि पुरा दिनु हुँदैन । कसैले यो आज्ञा नमानेर अन्यथा गर्छ या गराउछ, त्यसलाई हामी दण्ड दिनेछौं ।

मेरोपछि जो राजाहरू हुनेछन् तिनीहरूले पनि धर्मात्माहरूले ठूलो मान्यता दिएर निर्माण गरेको यो आज्ञा, स्थिति-बन्देजलाई राम्रोसँग पालना गर्नु पर्दछ । किनकि सगरादि राजाहरूले धेरै जमिनका उदाहरण प्राप्त गरेका छन् । जसजसले जति जग्गा दान गरे त्यसत्यसले तत्तत्को फल पाएछ । साठी हजार वर्षसम्म भूमिदान गर्नेले स्वर्गमा बस्न पाउँछ । भूमिहरण गर्ने वा गर्न लाउनेले त्यति नै वर्षसम्म नरकमा बस्नु पर्दछ । आफूले दिएको वा अरूले दान गरेको जग्गा जसले हरण गर्दछ, त्यो आफ्ना पितृहरूले सहित विष्टाको कीरो भएर नरकमा पाक्दछ ।

संवत्...गुप्त वार्त इति ।

(संख्या – ५)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायणको मन्दिरभित्र नारायणको आसनीको तल एउटा सुवर्णपत्र रहेको छ । सो सुवर्णपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ३१ दिइएको छ ।

धनवज्र वज्राचार्यद्वारा लिच्छविकालका अभिलेखमा र हरिराम जोशीद्वारा नेपालको प्राचीन अभिलेखमा यो छापिएको छ ।

१. ॐ एकत्रिंशत्तमे वर्षे वर्तमाने स्वसंस्थया माघशुक्लत्रयोदश्याम्पुष्येण सवितुर्दिने १
२. कालेन शीर्णमवलोक्य समस्तमार्यं हैमं हरेर्भगवतः कवचं सतार्क्ष्यम्
३. तस्मान्निदर्शनमवाप्य जगद्धितार्थं सन्नवस्कृवान्नरपतिः पुनरंशुवर्मा २

अनुवाद

भगवान् नारायणको पहिलेको सुनको कवच र गरुड कालक्रमले जीर्ण भएको देखेर राजा अंशुवर्माले संवत् ३१ माघ शुक्ल त्रयोदशी आदित्यवार पुष्यनक्षत्रको दिन संसारको हित होस् भनी पुराने नमूनाबमोजिम सम्पूर्ण जीर्णोद्धार गर्नु भयो ।

(संख्या – ६)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायणको मन्दिरभित्र नारायणको आसनीको तल भूईमा एउटा शिलापत्र रहेको छ । सो शिलापत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत्को संख्या देखिदैन ।

धनवज्र वज्राचार्यद्वारा लिच्छविकालका अभिलेखमा र हरेराम जोशीद्वारा नेपालको प्राचीन अभिलेखमा यो छापिएको छ ।

१. ॐ निर्भेदं यद्विकारैः स्नुगतमिवोपाधिभेदोपचारादज्ञानभ्रान्ति-
भाजामविषयमबहिः साधनाधीन तृप्ति
२. भक्तिश्रद्धाप्रसादस्थिरकरणमनोभावनाभ्यासगम्यम्पायाचद् भूतभर्तुः
सकलगुणगणातीततत्वम्पदंवः ।।
३. याङ्कीर्तेः केतुभूतां सरितमिह पुरानीतवान्भोगवर्मा द्वारे
दोलासुरेन्द्रक्षितिधरशिखराध्यासिनः शार्ङ्गपाणेः
४. दृष्ट्वा कालेन जीर्णां विषमगिरितटेष्वध्वनो विप्रकर्षात्संस्का-
राधानवित्तव्ययविधुरतया छिन्नवारिप्रवाहाम् ।।
५. भूयः शैलेन्द्रकुक्षेरमृतरसपयोवाहिनीमापशान्तामाकृष्यातिप्रयत्ना-
त्सज्जनहिताधाननिम्नान्तरात्मा
६. राज्ञे श्रीजिष्णुगुप्तक्षितितलशशिने कल्पयामास पित्रे ......
प्रणालीद्वितयवि...... विष्णुगुप्तः ।।

अनुवाद

उपाधिभेदले गर्दा विकास लिएको जस्तो छ ता पनि जो निर्विकार छ अज्ञान भ्रान्ति भएकाहरूको लागि जो विषय नै छैन, जसलाई बाहिरी साधनाले तृप्त पार्न सकिंदैन, सारा गुणभन्दा बाहिरको तत्त्वरूपको जो छ, भक्ति, श्रद्धा र सफापनले स्थिर भएको इन्द्रिय र म-

नोभावनाको अभ्यासले मात्र जान्न सकिने जो छ, त्यस्तो विष्णुपदले तिमीहरुको रक्षा गरोस् ।

उहिले भोगवर्माले यहाँ धोलाशिखरस्वामीको द्वारमा कीर्तिको फलस्वरूप भएको जुन नाला ल्याउनु भएको थियो, केही कालपछि टाढा बाटो हुनाले र मरम्मतको लागि खर्चको प्रबन्ध नहुनाले अड्याढ०-सड्याढ० पहाडको फेदमै बाटामा परेकोले पानीको मुहान टुट्न गई जीर्ण भएको देखेर विष्णुगुप्तले पृथ्वीतलका चन्द्रमा जस्ता आफ्ना बुबाको कल्याण होस् भनी फेरि पहाडको फेदैदेखि ठूलो प्रयत्नले तानेर त्यहाँ अमृत जस्तो मीठो सफा पानी आउने .... दुइटा धारा बनाउन लाउनु भयो ।

(संख्या – ७)

चाँगुको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरबाट करीब दक्षिणपट्टी छिन्नमस्ताको मन्दिर रहेको छ । मन्दिरभित्र पूर्व-दक्षिण कुनामा गणेशको एउटा मूर्ति रहेको छ । सो मूर्तिको पादपीठमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् दिइएको छैन । तर लिपिको आधारमा यसलाई सातौं शताब्दी ताका राख्न सकिन्छ ।

१. ॐ प्राणधर शर्मैभ्य: ।।

अनुवाद

ॐ प्राणधर शर्माले (यो स्थापना गरे) ।

(संख्या – ८)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको पूर्वतर्फ पारिजातको रुख भएको ठाली अस्तोमा केही देवी-देवताका मूर्तिहरू राखेका छन् । ती मध्ये गरुडनारायणको मूर्ति भएको आसनीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत्‌को संख्या १७३ दिइएको छ ।

१. ॐ आसीद्दोलाशिखरा .... ग ...... भुप ......
....
२. रत्यावादम्पर्हि ... तेमापदध्वकृत वधुरतरत ... वम पधार ...
वा .... रिस्थिरमत नपर-
३. ति... महाराज श्री शङ्करदेव ...प्रती ..... मधिकरणा प्रवे-
४. सेव वरदान दोलाशिर स्वामिन द्वारोत्तर प्रदेश भुक्ती...संसारे सु
....तधतं
५. श्री पदं ... देवी श्रियं समुदित विष्णु भट्टारक...........
.... देवि .... वर पुण्य
६. प्रवर्द्ध .... प्रसादीकृत मिति संवत् १७३ वैशाख शुक्ल दिवा
तृतियायां ।।

अनुवाद

दोलाशिरमा विराजमान हुनु भएका ... स्थिर यश गर्ने भएका .....नरपति भट्टारक महाराजा श्री शङ्करदेवले ... अधिकरणहरूले पस्न नपाउने व्यवस्था गरी दोलाशिर स्वामीको उत्तर द्वारको प्रदेश (गुठी) राख्नु भयो... संसारमा... छोरा ... श्री पद... देवी..... लक्ष्मीले सहित विष्णु भट्टारकको... देवीको... अचल पुण्य बढोस भनेर निगाह गर्नुभयो ।

संवत् १७३ वैशाख शुक्ल तृतीयाको दिन ।

(संख्या – ९)

चाँगुको अभिलेख

चाँगुनारायणको मन्दिरअगाडि चोघडा बाहिर जलहरीभएको एउटा ढुङ्गाको पादपीठमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १७२ दिइएको छ ।

रेनिएरो नोलीद्वारा इन्स्क्रिप्शनस् इन् गुप्त क्यारेक्टर्समा यो छापिएको छ र पछि धनवज्र वज्राचार्यद्वारा लिच्छविकालका अभिलेखमा पनि यो छापिएको छ ।

तर मूलबाट नै पढी यहाँ केही पाठ सच्याइएको छ ।

१. ॐ संवत् १७२ वैशाख शुक्लदिवा पञ्चम्याम राजा श्री शंक(र) देव राज्ये ।।
लंगाग्राम निवासिन...(मा)रोकस्य शुभमतिकेन संप्रतिष्ठापित भगवतोप्रति-
पाल स्वामी ।।
२. ... स्थापकस्य कुमार स्वामिन ... संप्रदत्तं ।
भुक्ति मानिका ... ममहुं दीभार लम्भेण कारितकमिति ।।
प्रणालिकानां प्रतिष्ठापनार्थं दत्तम् ।।
३. पायात्

अनुवाद

ॐ संवत् १७२ वैशाख शुक्ल दिवा पञ्चमीमा राजा श्री शंकर देवको राज्यमा लङ्खुण गाउँमा बस्ने...(मा) रो शुभ मतिकले भगवान् प्रतिपाल स्वामीको स्थापना गरे ।

स्थापना गर्ने कुमार स्वामीले... दिए । भुक्त मानिका... ममहुं दीभारलम्भले बनाए इति । प्रणालिका (ढुंगेधारो) राख्नका निम्ति दिइयो ।

रक्षा गरून् ।

(संख्या – १०)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र देवीदेवताका केही मूर्तिहरू रहेका छन्। ती मध्ये देवताको आसनीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ। लक्ष्मी, नारायण र सरस्वती भएको यो आसनीमा देवताका खुट्टाका भाग मात्र वाँकी छन्। मूर्तिहरू अहिले कुनकुन हुन् ठम्याउन सकिएको छैन। यहाँ संवत् १५८ दिइएको छ।

१. ॐ अथ ञ८ऽ वैशाख शुक्ल पंच-
२. म्याम् श्री लक्ष्मी कामदेव परम भट्टार-
३. क दे (व) कल्याण ....
४. य पूर्व्वटोले ....
५. माता पिता....................
६.

अनुवाद

आज १५८ (वि.सं. १०६५) वैशाख शुक्ल पन्चमीमा। श्री लक्ष्मीकामदेव परम भट्टारक देवको कल्याण.. पूर्व टोलका .... आमा वाबु........................

(संख्या – ११)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणमन्दिरको भण्डारभित्र देवीदेवताका केही सुवर्ण प्रतिमाहरू रहेका छन् । ती मध्ये लक्ष्मी, नारायण र गरुड भएको एउटा सुवर्ण प्रतिमाको पादपीठमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १७८ दिइएको छ ।

१. संवत् ध्र् नृ ज्येष्ठ शुक्ल पूर्णमास्यां, श्री तेजु भट्टारकाय
२. श्री जिनाङ्कुहिरन्याकस्य सुवर्णकोषं तेजुद्भव वर्णवाधाने
३. वस्तु सहितं प्रदत्ताय इति: ।।

अनुवाद

संवत् १७० (वि.सं. ११०७) ज्येष्ठ शुक्ल पूर्णिमामा ।

श्री तेजुमा उत्पन्न हुनु भएका सुवर्णमय शरीर हुने भगवान्लाई, वर्णविन्धनको लागि चाहिने वस्तु सहित सुवर्णकोष चढाइयो ।

(संख्या –१२)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणमन्दिरको भण्डारभित्र देवीदेवताका केही सुवर्ण प्रतिमाहरू रहेका छन् । ती मध्ये लक्ष्मी, नारायण र गरुड भएको एउटा सुवर्ण प्रतिमाको मध्य भागमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् २०७ दिइएको छ ।

१. ॐ संम्वत ञा ७
२. वैसाख शुक्ल
३. पूण्णमास्यां श्री ख-
४. पृं (क्र) मयां वलंन
५. टोल्का खिवाशि-
६. ण तंवका-
७. ल गेवो के-
८. ण
९. श्री दोला शि-
१०. खर भट्टारक
११. सुवर्ण प्रतिमा दा-
१२. तव्य श्री हर्ष
१३. देवं राजकाले

अनुवाद

ॐ, संवत् २०७ (वि.सं.११४४) वैशाख शुक्ल पूर्णिमा

श्री खोपृक्रमायाँ (भक्तपुर क्रमका) वलंन टोल्का निवासी तंवकार गेवोकेले श्री दोला-शिखरका भट्टारकलाई सुनको प्रतिमा चढाए । श्री हर्षदेवको राज्य कालमा ।

(संख्या – १३)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणमन्दिरको भण्डारभित्र देवीदेवताका केही सुवर्ण प्रतिमाहरू रहेका छन् । ती मध्ये लक्ष्मी, नारायण र गरुड भएको एउटा सुवर्ण प्रतिमाको पादपीठमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् २२६ दिइएको छ ।

१. ॐ संवत् आ थ च माघ कृष्ण अष्टम्यां अनुराधा न-
२. क्षत्रे सोमदिने श्रीखृपृं क्रमायां वंद्धिमके
३. पूण्याकर शिंहेन परत्रेहच शुभफला
४. वाप्तये भगवद्भट्टारक विष्णु श्री गरुड प्र-
५. तिमेयं प्रतिष्ठाप्य श्री दोलाशिखरि भट्टा-
६. रकस्य देवकुले प्रवेशिं-
७. ता । विशेषतो पूण्येस्थानेन-
८. पृथिवी वहुसुख संपत्तियु-
९. ता देवो यथाकाल वृष्ठी रा-
१०. जा प्रजा च धर्म वृद्धिर्भूयात

अनुवाद

ॐ संवत् २२६ (वि.सं.११६२) माघ कृष्ण अष्टमी, अनुराधा नक्षत्र, सोमवारको दिन ।

श्री खृपृंक्रमया (भक्तपुर क्रम) वंद्धिमका पुण्याकर सिंहले यहाँ र परलोकमा असल होस् भनि भगवान् भट्टारक विष्णु, लक्ष्मी र गरुड भएको प्रतिमाको प्रतिष्ठा गरी श्री दोलाशिखर भट्टारकको मन्दिरमा राखे ।

विशेष गरेर यस पुण्य (स्थानमा) ले पृथ्वी धेरै सुख र संपत्तिले पूर्ण होउन् । देवताहरूले समयमा पानी पारून् । राजा र प्रजाहरूको धर्म बढोस ।

(संख्या – १४)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणमन्दिरको भण्डारभित्र सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि केही ऐतिहासिक वस्तुहरू रहेका छन् । ती मध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यस अभिलेखमा संवत् दिइएको छैन । तर लिपिको आधारमा यसलाई सिंहदेवताका राख्न सकिन्छ ।

१. ॐ विष्णवेनमः ।। चवुलानगरे ख्यात उपाध्यायमहेश्वरः ।
तस्यात्मजो हरिर्नाम पण्डितो हरिसे-
२. वकः ।। सतु नेपालमागत्य रम्ये मक्तापुरेवसन् । आत्मार्जितेन
वित्तेन निर्मायातीव श्रद्धया ।।
३. चारुपर्व्वतशृंगस्थगरुडासनविष्णवे । हेम हेमाद्रिशृङ्गाभं
तोरणं दत्तवानसौ ।।

अनुवाद

ॐ विष्णुलाई नमस्कार । चवुला भन्ने प्रख्यात् शहरमा महेश्वर उपाध्याय थिए । तिनका छोरा हरिको सेवा गर्ने हरि नामका पण्डित भए । तिनी नेपालमा आएर सुन्दर भक्तपुरमा बसे । आफैले कमाएको धनले राम्रो पर्वतको टुप्पामा रहेका गरुडासन विष्णुलाई हिमशिखर जस्तो कान्ति भएको सुनको तोरण बनाएर श्रद्धाका साथ चढाए ।

(संख्या – १५)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणमन्दिरको भण्डारभित्र देवीदेवताका केही सुवर्ण प्रतिमाहरू रहेका छन्। ती मध्ये लक्ष्मी, नारायण र गरुड भएको एउटा सुवर्ण प्रतिमाको पादपीठमा यो अभिलेख कुँदिएको छ। यहाँ संवत् २४१ दिएको छ।

१. ॐ स्वस्ती भगवते दोलाशिखर वासि भट्टारकानां पाद-
पंकजानुगृहीत:
२. महाराजाधिराज परमेस्वर श्री सिंहदेव विजय राजे।
श्री खृपों क्र-
३. माया सिवग्लु दक्षिण टोलकेधिवासिन तिंनुभावो......
४. वोततजन संप्राप्त मिति ।। संवत् आप्त १ वैसाखमास ।।

अनुवाद

कल्याण होस्। दोलाशिखरमा विराजमान भगवान् भट्टारकको कमलरूपी पाउको अनुग्रह पाएका महाराजाधिराज परमेश्वर श्री सिंहदेवले राज्य गरिरहनुभएको वेलामा।

श्री खृपोंक्रमायां (भक्तपुरक्रम) स्विग्लु दक्षिण टोलका निवासी। तिंनुभाव.... ती ती सर्वजनालाई प्राप्त होस्। संवत् २४१ (वि.सं. ११७८) वैशाख महिना।

नरसापाश
१०७०

(संख्या – १६)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणको भण्डारभित्र केही धातुका कलशहरू राखिएका छन् । ती मध्ये एउटा सुनले मोलम्बा गरिएको तामाको कलशको वरिपरि यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् २६० दिइएको छ ।

१. श्रेयोऽस्तु ।। भगवत्श्रीशिखरेश्वर भट्टारकाय, लक्ष्मी ललित वक्षास्थलाय, दैत्यांतकाय श्री विष्णवे । श्री सूपोँक्रमायां वन्दिम टोल्के पुस्कोंछे, कुटुम्वज वटूके श्री कस्तनायकस्य पुत्र रत्नाकर सिंहेन, रामजन सिंह पुत्रस्य निमितं । आयुरथ-

२. सौख्यहेतो सुवर्णछादित ताम्रकलस द्वय प्रढौकितं । अनेनतु पित्य पितामहादी नामपि । वैष्णवपद प्राप्तार्थ यदुतं शास्त्रे तत्सर्व भूयात् । कस्त कुटुम्वस्य शुभ मस्तु ।। सम्वत् आ.चु कार्त्तिक शुक्ल पन्चदश्यां, श्री मानदेवस्य राज्ये लिखित मिति ।।०।।

अनुवाद

कल्याण होस् ।। लक्ष्मीले शोभित सुन्दर छाती भएका, दैत्यलाई नाश गर्ने, दोलाशिखरका ईश्वर श्री भगवान् विष्णुभट्टारकलाई (नमस्कार) ।

श्री सूपोँक्रमया (भक्तपुर क्रमका) वन्दिमटोल पुस्कोछेंको कुटुम्वज (परिवार) वटूके श्री कस्त नायकका छोरा रत्नाकर सिंहले, छोरा रामजनसिंहको आयु तथा सौख्यको लागि सुनले मोलम्वा गरिएका तामाका कलश दुइटा चढाए । यसले बाबु बाजेहरूको वैष्णवपद प्राप्ति होस् । शास्त्रमा जे भनिएको छ त्यो होओस् । कस्त परिवारको शुभ होस् ।।

सम्वत् २६० (वि.सं. ११६६) कार्त्तिक शुक्ल पूर्णिमामा, श्रीमानदेवको राज्यमा लेखियो ।

(संख्या – १७)

चाँगुको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरसँगै अष्टमातृकाको मन्दिर छ । सो मन्दिरको आग्नेय कुनामा सानो एउटा मन्दिरमा गणेशको मूर्ति रहेको छ । सो मूर्तिको आसनी भएको जलहरीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् २६६ अंकित छ ।

संशोधन मण्डलद्वारा अभिलेख संग्रह दोस्रो भागमा यो छापिएको छ ।

१. ऊ स्वस्ति । ऋतुग्रह समायुक्ते सम्वत्सरशतद्वये । जेष्ठ मासासिताष्टम्यां
राज्ये श्र्यमृतभूपते: ।।
२. भ्रातुर्विजयदेवस्य स्वर्ग सम्प्राप्ति हेतवे । श्री विशालादिदेवेन जनन्या
मधुकश्रिय: ।।
३. आज्ञां स्रजमिवाधाय मूर्ध्ना दोलाचलस्थिते: । कृष्णस्य विधिवद्भक्त्या
विष्णोरर्चा निवेदिता ।।
४. पुण्यनानेन लोकोयं सुखी भवतु सर्व्वदा । परार्थकरणायैव प्रवृत्तिर्हि
महात्मना ।

अनुवाद

कल्याण होस् । संवत् २६६ जेष्ठ कृष्ण अष्टमीको दिन,श्री अमृतदेव राजाको राज्यमा ।

दाजु विजयदेवको स्वर्गमा वास होस् भनी श्री विशालादेव आदिले आमा मधुकश्रीको आज्ञापालन गरी विष्णुउपर भक्तिभाव राखी दोलाचलमा कृष्णको मूर्ति विधिपूर्वक स्थापना गरे ।

यस पुण्यले संसार नै सदा सुखी होस् । ठूला मानिसको कार्य नै अर्काको भलाइको लागि हुन्छ ।

(संख्या – १८)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणको भण्डारभित्र केही सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि अभिलेख रहेका छन् । ती मध्ये एउटा सुवर्णपत्रमा यो अभिलेख खुँदिएको छ । यहाँ संवत् ३५७ दिइएको छ ।

१. ॐ श्रेयोऽस्तु ।। सम्वत् ३५७ जेष्ठशुक्ल द्वादश्यां ।। श्री राजाधिराज परमेश्व-
२. र श्री मदभयमल्ल देवस्य विज(य) राज्ये ।। श्री पूर्व्वशिखर श्री विष्णुभटारका-
३. य । सुवर्ण्णादि पाटिक्कोर्णं भूयतरिकोक्षेत्रञ्च ।। ततक्षेत्रस्योत्पत्तिं वृषा-
४. दिनं प्रतिनित्यावछिन्नेन नैवेद्य ढोकनार्थं नियम्य ।। श्री वनियंध्य विष-
५. या धिवासिन्या मानधरी उदे श्री नयकिनि नामधियया स्वहस्तेन स्व ।
६. वाचा प्रतिपन्नी भूत्वा ।। अनेन पूण्येन माता पि(ता) पूर्व्वजं भं सर्व्वसत्वाञ्च-
७. अनूत्तर ज्ञान फल प्राप्तये । आत्मनः परेणा भ्वाद्यापादःस्वः प्रशा-
८. न्तये पूण्य प्रवृद्धये च सम्प्रढोकित मिति ।। शुभमस्तु सर्व्वजगताङ्क०-
९. ल्याणञ्च भवतु सर्व्वदा ।। राजानस्तु भवन्तु धार्म्मिकाः ।। ।।

अनुवाद

कल्याणहोस् । संवत् ३५७ (वि.सं. १२६४) जेष्ठ शुक्ल द्वादशीमा । श्री राजाधिराज परमेश्वर श्री अभयमल्लदेवले राज्य गरिरहनु भएको वेलामा । श्री पूर्वशिखर (दोलाशिखर) का विष्णु भट्टारकलाई सुवर्णादि कोष र भूयतरिको खेत चढाइयो । त्यस खेतको आयस्ताले प्रतिदिन अटूट गरी नैवेद्य चढाउनु (पर्छ) ।

श्री वनियंध्य जिल्लाका मानधरी उदयश्री नाम भएकी नयकिनीले आफ्नै हात मुख(मन, वचन र कर्म) ले यो गुठी राखिन् ।

यस पुण्यले स्वर्ग गएका आमा बाबु तथा पूर्वज र सबै प्राणीहरूको उत्तरोत्तर ज्ञान र फल प्राप्तिको निमित्त एवं आफ्नो र अरूको मोक्ष तथा पुण्य वृद्धिको लागि समेत चढाइयो ।

सकल जगत्को सदा शुभ तथा कल्याण होस् । राजा धर्मात्मा होउन् ।

(संख्या – १९)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोकाको दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन्। त्यसमध्ये सुनको एउटा कण्ठीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । तर यहाँ संवत् दिइएको छैन ।

१. शुभ ।। श्री श्री श्री गरुडणारायण इष्टदेवता अर्च्चणार्थे
२. ण ।। श्री श्री जय रुद्रमल्ल देव ठाकुर सन थ्व कंठि हृ-
३. दय फोल, चेतफोल, दोहोलपातों ।।

अनुवाद

शुभ ।। श्री श्री श्री गरुडनारायण इष्ट देवतामा भक्तिभाव राखि श्री श्री जय रुद्रमल्ल देव ठाकुरले यो हृदय फोल, चेतफोल कण्ठी (गहना विशेष) चढाउनु भयो ।

(संख्या – २०)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि ऐतिहासिक सामग्री रहेका छन् । ती मध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । ताम्रपत्र भाँचिएर धेरै टुक्रा भएको हुँदा प्राप्त एक टुक्राको पाठ पढी यहाँ दिइएको छ । यहाँ सम्वत् ५०० उल्लेख छ ।

१.
२.
३. .... जोग्ये आदित्व वासरे............
४. ....
५. .... श्री कामू हरि स्मन प्रखकि तल ....
६. .... जय प्रति प्रजा दा तारागनथे स पदा.
७. ....नायक नाथ प्रतिलौकिक्क सकल प्रा.....
८. .... वाल पोतकेन तत दव ।।..........
९. ...... श्रीमन ....वरलब्ध प्रसाद
१०. जय राजदेवस्य मोदानिमिते थाला............
११. ....मन ज्बमानस नामन ....
१२. माल्व श्री विष्णुदास ज्....................
१३. (संव) त ५०० वैशाख शुक्ल ५ ....

यो ताम्रपत्रको खण्डित सानो टुक्रा मात्र फेला परेकोले यसको ठीक अनुवाद गर्न नसकिने भएको हुँदा यहाँ अनुवाद गर्ने काम गर्न सकिएन ।

(संख्या – २१)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र सुवर्णपत्र, ताम्रप्रत्र आदि केही ऐतिहासिक सामग्रीहरू रहेका छन् । ती मध्ये एउटा सुवर्णपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ५०७ दिइएको छ ।

१. ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।। विश्वंभरा धृतंयेन तपमा सृत्य दंष्ट्रिणा: ।।
नमो:ऽस्तु तस्मै सततं वैकुण्ठाय मधुद्वि-
२. ष्वे ।। सप्ताग्रवाण नियति नेपालिक सुवत्सरे शुक्लेमाघस्यराकायांमघार्द्रो
रविवासरे ।। श्री जयस्थिति भूपा-
३. ल पालिते धम्म संस्थिते: श्री मज्जयतब्रह्मा ख्या मात्य सामन्त रक्षिते ।।
जसराम इति ख्यातो योद्धापति स्तथै व-
४. च ।। ताभ्यांस रक्षिते कोष्ठे धममार्ग्गेव्विराजिते ।। विष्णुदाश द्विज:
श्रीमान्विष्णु भक्ति परायण: ।। तस्यानुजवरो-
५. धीमान् गंगादाश इतिस्मृत: ।। तयो: सान मतेनैव कारिता ताम्रभूमिका ।।
श्री लक्ष्म्या; कंण्ठोचैव ताम्रासन स-
६. मन्विते ।। यज्ञकेन विधानेन यज्ञकर्म प्रकारित: । प्रतिष्ठां विधिवत्कृत्वा
पूर्णाग्न्चैव यथाविधि: ।। अने-
७. न पूण्येन च सर्व्वसत्वा: सूखावहा: सन्तुनिरापदस्यं ।। मूचेन्तु मेघा
शलिलञ्च काले वसुंधरा: स-
८. न्तु सम्रृद्धि सस्या ।।:।। गावश्च विप्रा: सुखिनो भवन्तु वसूंधरां
पान्तु सदा धिराज: । विमुक्त दु:खा प्रभ-
९. वन्तु सन्त: प्रजा: स्वधर्म्मे विरमन्तु सर्व्वा: । शुभ मस्तु ।। सम्वत् ५०७
माघ शुक्ल १५ मघ नक्षत्रे रविवार
१०. तम्वतर: । वमामोटो भारा भ्रात सह तत्दिने भागे स्ववर्णम् विततयेतते
भारो भ्रात सह: सपरिवार: शतपुर इति शुभ ।।

अनुवाद

ॐ भगवान् वासुदेवलाई नमस्कार ।

तपलाई आश्रय लिएर दाराद्वारा जसले पृथ्वीलाई धारण गरे । मधुलाई नाश गर्ने भएका वैकुण्ठका अधिपति उहाँलाई वारम्वार नमस्कार छ ।

संवत् ५०७ माघशुक्ल पूर्णिमा मघा नक्षत्र आदित्यवारमा ।

श्री जयस्थिति राजाले धर्मपूर्वक पालना गर्नुभएको वेलामा श्रीमत जयतब्रह्म नाम भएका सामन्त मन्त्रीले रक्षा गर्नु भएको छ। प्रख्यात् जसराम सेनानायक हुनु हुन्छ । उहाँहरूले धर्मपूर्वक किल्लाहरूको रक्षा गरिरहनुभएको समयमा विष्णुमा भक्तिभाव राख्ने ब्राह्मण श्रीमान् विष्णुदाश र उहाँका भाइ श्रीमान् गंगादाश हुनु हुन्छ ।

उहाँ दुईको सल्लाहले तामाको आसन राखियो । श्रीलक्ष्मीलाई गलामा गहना विशेण र तामाको आसनी राख्ता विधिपूर्वक यज्ञ गरियो । विधिवत् प्रतिष्ठा पनि पूर्ण भयो ।

यस पूण्यले सवे प्राणी सुखी तथा निरोगी होउन् । वखतमा पानी परी पृथ्वी धान्यले परिपूर्ण होस् । गाई तथा ब्राह्मण सुखी होउन् । सदाकाल राजाले पृथ्वीलाई पालना गरून् । सज्जन प्रजाहरू दुःखदेखि मुक्त होउन् । सबै आफ्ना धर्ममा लागुन् ।

कल्याण होस् । संवत् ५०७ (वि.सं. १५४३) माघ शुक्ल पूर्णिमा मघा नक्षत्र आदित्य वार ।

प्रतिवर्ष भाइ भारदारसहित भई सोही दिन सुवर्ण पत्रमा लेखिएको विधिविधान गर्नु । ती भाइ भारदारका घर, स्वास्नी, परिवार सुखी होउन् ।

(संख्या – २२)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र बत्ती बाल्ने केही पानस विशेष राखेका छन् । ती मध्ये एउटा पानसमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ५१३ दिइएको छ ।

१. शुभ ।। दोलषा पट्टन निवाशित, शुभराजनाम्ने स्वार्थपून हेतुनां,
श्रीश्रीश्री दोलागिरी निवाशित गरुडनारायन
२. स्वार्थेन, सं प्रढोषितं, कांश दिवा ठिमेक, कार्त्तिकि मास मेक दिवा
प्रज्वलितं ।। सम्वत् ५१३ जेष्ठवदि ८ शुभ ।।

अनुवाद

शुभ । दोलखा शहरका निवासी शुभराजले मनको इच्छा पुरा होस् भनी दोलागिरीमा विराजमान हुनु भएका श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई कार्तिक महिनामा बत्ती बाल्नको लागि कांस्को दियो चढाए ।

संवत् ५१३ (वि.सं. १४५०) जेष्ठ कृष्ण अष्टमी शुभ ।

(संख्या – २३)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनूमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू त्यहाँ राखिएका छन् । तिन-मध्ये सुनको एउटा जन्तरमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् दिइएको छैन । तर लिपि-को आधारमा यसलाई स्थितिमल्लताका राख्नु पर्ने देखिन्छ ।

१. शुभ ।। श्री श्री श्री गरुडनारायण अर्चनार्थेन, श्री भक्तापुरि,
पूर्णवन्ता, जयतसिंहन, ध्व जूंति दोवोरपाडा तत अर्चनेण पुत्र
पौत्रादि ल-
२. क्ष्मी वृद्धि रस्तु

अनुवाद

शुभ ।। श्री श्री श्री गरुडनारायणमा भक्तिभाव राखी श्री भक्तपुर पूर्णवन्ताका जयतसिंहले यो झुंति (गहना विशेष) चढाए ।

यो चढाएको पुण्यले पुत्र पौत्रादि लक्ष्मी वृद्धि होस् ।

(संख्या – २४)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि केही ऐतिहासिक सामग्रीहरू रहेका छन् । ती मध्ये एउटा सुवर्णपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ५२८ दिएको छ ।

१. नमोनारायणाय ।। संसारार्णवतारणैक महिमा वैकुण्ठ रामास्यग्लवो
शलारां ।। पिनि किंस केवनिस
२. शैलोपमेनो पल्लालेप्य: परमात्मरुपतल्के धर्म्मादि वर्गप्रद: सर्व्वेषां जगतां
हिताय गुरवे तुभ्यं नम:
३. सां प्रतं ।। स्वस्ति श्री पशुपति भट्टारिक पादानुगृहीत रघुवंशा लंकार
श्री जयस्थितिमल्ल देव चरण कमलांकितो
४. भू भागो सब्ज सौजन्य गुणसंतोषितो कृपाश्रम विस्तीर्ण्णा शीव्वादि
धवल वदन कीर्ति परिपुरितो सकल
५. दिग्भूभाग प्रणत ।। शेष भूप सामंत मौलिमालार्चित पाद पद्मौ
राजाधिराज परमेश्वरौ श्री जय धर्म्म
६. मल्ल ज्योतिर्मल्ल देव पादा विनयिनौ ।। नारायण चरण कमलांकित
मस्तक श्री विद्यानिधान परम: करु-
७. णार्द्र बुद्धि ।। परानिराज मवर: सुमजेकसिंह: श्रीमान् विनीत जय भैरव
मल्ल देव: ।।   ।। नेपाल हाय-
८. ने नागे युग्मवाण गते शुभे । माघ पन्चदशे पूर्णे आयुस्माने च भार्गवे ।।
यमनियम स्वाध्याय-
९. शालाभिरत द्विजवर श्री गंगु प्रमुखा भिधानते सिंह द्विज वर येण जसना
वसु पण्डितेन तस्य स्वकी-
१०. येन विभवेन स्वर्ण्ण प्रतिमा द्वार: प्रतिष्ठा कृत: ।। सकल जन दोलाशिखर
नि शिर: परम प्र-
११. धान राजवल्लभ कोष्ठनायक त्रय प्रमुखं तेजघुति योगालिंधान जयत राज
विशेश अभे-
१२. भर राज मताकिरगुमांण्ड(T)रि शिल्पि तारहर्ण नांमभिस्त्रय: सहिते
नारायण व(रलब्ध) दलन्द प्रसाद

१३. भवोदस्तु ।। शास्त्रानुसार आराधित आधित तमोहारी । यंता मंदारी । नीवा क्ष्मी जयते-

१४. ज कस्य सुवन रचीत अनंत राज कस्य।।तंवकार जय यताकस्य: नेपालिक स-

१५. म्वत ५२८ माघ शुक्ल पूर्नमास्यादीने पुस्यन क्षेत्र आयुसमान जोगे शुक्रवास(रे)

१६. शुभ मस्तु सदा ।।

अनुवाद

ॐ नारायणलाई नमस्कार छ । संसाररूपी समुद्रबाट उद्धार गर्ने एकमात्र भक्तियुक्त वैकुण्ठ निवासी ।

पर्वत जस्तै...... परमात्मारूपी वृक्ष भएर धर्मादि गरिएका वर्ग (धर्म अर्थ काम मोक्ष) दिने भएका सम्पूर्ण जगत्को कल्याणको निम्ति गुरु भएका तपाईंलाई नमस्कार गर्छु ।

कल्याण होस् । पशुपति भट्टारकका पाउको अनुग्रह पाएका रघुवंशका गहना भएका श्री जयस्थितिमल्ल देवको कमलरूपी पाउले चिनु लगाएका (टेकेको) भूभाग (राज्यभर) सबै सौजन्य गुणले संतोष गराउने, कृपारूपी आश्रय दाता, ठूलो आशीर्वादरूपी सफा सेता फुल हुने कीर्तिले समस्त भूभाग ढाक्ने भएका ।

सम्पूर्ण सामन्त राजाहरूका शीरपेचका मालाले कमल जस्ता पाउ पुजिएका राजाधिराज परमेश्वर श्री जयधर्म मल्ल र ज्योतिर्मल्ल देव महा भक्तिहरूको जय होस् ।

नारायणको चरणकमलको मस्तकमा छाप लागेका विद्याका खानी अत्यन्त करुणाशील बुद्धि भएका, अर्काका राज्यमा घुम्न भमरा जस्तै असल वेलामा जन्म भएकाले एक्ला सिंह जस्तै पराक्रमी श्रीमान् विनयशील जयभैरव मल्ल देव हुनुहुन्छ ।

संवत् ५२८ को शुभ समयमा माघ महिनाको पूर्णिमा, आयुस्मान् जोग, शुक्रवार ।।

यस नियमसँग सधैं स्वाध्यायमा लागेका ब्राम्हणमा श्रेष्ठ गंगु आदि नाउँ भएका मध्ये सिंह जस्तै श्रेष्ठ ब्राम्हण जसनावसू पण्डितले आफ्नो निजी धन लगाएर स्वर्ण प्रतिमायुक्त ढोका बनाएर प्रतिष्ठा गरे ।

दोलखिखवासी सम्पूर्ण प्राणीलाई र अत्यन्त ठूला, राजाका प्रियपात्र पंठके (मित्रगण आदि) का मध्ये तीन प्रमुख - तेजपति, दोगालिंधान जयतराज विरोस, अभयराज भट्टारक, एग भण्डारी, शिल्पी - तारकर्ण नाउँ हुने तीनै जनालाई नारायणको ठूलो वरप्रसाद मिलोस् ।

पहिलेदेखि नै आफ्ना प्रजाताले सेवा गरिरहेका यंता भण्डारी, नीवा कर्मी, जय तेजको सुवर्ण बनाउने अनन्तराज तामा बनाउनेको कल्याण होस् ।

सम्वत् ५२८ माघ शुक्ल पूर्णमासीको दिनमा पुष्य (पुष्प) नक्षत्र आयुस्मान् योग शुक्रवार ।

सधैं शुभ होस् ।

(संख्या – २५)

चाँगुको अभिलेख

हनुमानढोकाको दरबारमा चाँगुनारायणबाट ल्याइएका केही गहनाहरु राखिएका छन् । त्यसमध्ये सुनको एउटा गहना विशेषमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यसमा संवत् ५३३ दिइएको छ ।

१. श्री श्री श्री चंगुनारायन स्तं लुंति दोलोरपातों, पपाया वापुन
दुंता थ्व पुन्यन सुष वादन ये मात्व स शुभ मस्तु सर्व्वदा
२. सम्वत् ५३३ कार्तिक शु-
३. क्ल द्वादश्यायां तिथ्व ।

अनुवाद

श्री श्री श्री चाँगुनारायणलाई लुंति(गहना विशेष) चढाइयो ववाया बाबुले चढाए । यस पुण्यले सुख समृद्धि होस । सधैं शुभ होस ।

संवत् ५३३ (वि.सं. १४६६) कार्तिक शुक्ल द्वादशी तिथि ।।

(संख्या- २६)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनूमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणबाट ल्याइएका केही गहनाहरू राखिएका छन् । त्यसमध्ये इनको एउटा गहना विशेषमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् दिइएको छैन । तर लिपिको आधारमा यसलाई ५६० संवत् ताका राख्न सकिन्छ ।

१. श्री श्री श्री रामचन्द्र प्रीत्यथं, विष्णु दासेन
हृदया लंकार, उपढोकितं । शुभ मस्तु:।।

अनुवाद

श्री श्री श्री रामचन्द्रलाई प्रसन्न पार्न, विष्णु दासले (यो) हृदयालंकार (गहना विशेष) चढाए । शुभ होस् ।

(संख्या – २७)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र बत्तीबाल्ने केही पानस विशेष रहेका छन् । ती मध्ये एउटा पानसमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ५६६ दिइएको छ ।

१. शुभ ।। श्रीश्री चाँगुनारायणस्के, साङादेश मन्हिक्योति मूलमि स्वं वितुमयिन, यङाज मूलमिस्य दिवंगत ङय लुग्वया उदेशनान सारिकस मेतं छोय-

२. के यातं त्वाकदिवा पछि दुंता तयादिन प्रति अछेन्द्र याङ छोयके माल, सम्वत् ५६६ आसाढ वदि २ ।। शुभ ।।

अनुवाद

शुभ ।। श्री श्री चाँगु गरुडनारायणलाई सांगादेशका मन्हिजोति मुल्मी र पत्नी वितुमयीले स्वर्गीय यङाज मुल्मीलाई लक्षगरी...... सालिक भएको बत्तीबाल्ने पानस विशेष चढाए । प्रति दिन अटूटरूपले बत्ती बाल्नु पर्छ ।

संवत् ५६६ वि.सं. १५०३ असार कृष्ण द्वितीया ।शुभ।

(संख्या – २८)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणमन्दिरको भण्डारभित्र केही सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि ऐतिहासिक सामग्रीहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ५७८ दिइएको छ ।

१. श्रेयोऽस्तु । सम्वत् ५७८ चैत्रकृष्ण नवमी तिथौ, श्रवण(न) क्षत्र ।।
२. शुभ योगे ।। शुक्रवासरे, चामेषोरवौ मकरस्थे निशाकरे ।।
३. तस्मिन दिने ।। यिताळूं राजभारोन स्वपुत्री दिवंगत मा-
४. वुमयी तं नरज(T) त निमित्व मावुलक्ष्मी कृता ।।शुभ मस्तु ।।:।।

अनुवाद

कल्याण होस् । संवत् ५६८ (वि.सं. १५१४) चैत्र कृष्ण नवमी तिथि श्रवण नक्षत्र, शुभ योग शुक्रवार, मेष राशिमा सूर्य, मकर राशिमा चन्द्रमा भएको दिन ।

यिताळुंका राजभारोले आफ्नी स्वर्गवासी छोरी मावुमयीको पुनर्जन्म होस् भनी मावुलक्ष्मी (प्रतिमा) बनाए । शुभ होस् ।।

(संख्या – २९)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणमन्दिरको भण्डारभित्र बत्ती बाल्ने गरेका केही पानस विशेष रहेका छन् । ती मध्ये एउटा पानसमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ५८५ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति ।। श्री श्री श्री गरुडनारायण भट्टारक स्के, प्रतापसन
कार्तिक लछि मितं छोयके दुंता, थ्व ट्वाकदिवा ।। सम्वत् ५८५
आश्विन शुदि १५ शुभमस्तु सर्वदा ।।

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री श्री श्री गरुडनारायण भट्टारकलाई, प्रतापले कार्तिक महिनाभरी बत्ती बाल्नको लागि यो पानस विशेष चढाए ।

संवत् ५८५ (वि.सं. १५२२) आश्विन शुक्ल पूर्णिमा । सधैं शुभ होस् ।

(संख्या – ३०)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र बत्ती बाल्ने गरेका केही पानस विशेष रहेका छन् । ती मध्ये एउटा पानसमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ५८५ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति ।। श्री श्री श्री गरुडनारायण भट्टारक सके, जीवलक्ष्मी
मयिभरि सन, कार्तिक लछिं मितं छोयके दुंता, थ्व द्वाकदिवा ।।
संवत ५८५ आश्विन शुदि १५ शुभ मस्तु सर्वदा ।।

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई, जीवलक्ष्मी मयिभरीले कार्तिक महिनाभरी बत्ती बाल्नको लागि यो पानस विशेष चढाइन् ।

संवत् ५८५ (वि.सं. १५२२) आश्विन शुक्ल पूर्णिमा । सधैं शुभ होस् ।

(संख्या – ३१)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र बत्ती बाल्ने गरेका केही पानस विशेष रहेका छन् । ती मध्ये एउटा पानसमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् दिइएको छैन ।

१. श्री श्री श्री गरुडनारायण भट्टारक सके, श्री श्री कपुरदेवी सन,
कार्त्तिक लछि मितं छोयके दुन्ता, थ्व ध्याक दिवा, शुभमस्तु
सर्व्वदा ।।

अनुवाद

श्री श्री श्री गरुडनारायण भट्टारकलाई, श्री श्री कपुरदेवी ठकुरिणीले, कार्त्तिक महिनाभरी बत्तीबाल्नको लागि यो पानस विशेष चढाउनु भयो । सधैं शुभ होस् ।

(संख्या – ३२)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र बत्ती बाल्ने गरेका केही पानस विशेष रहेका छन् । ती मध्ये एउटा पानसमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ५८५ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति ।। श्री श्री श्री गरुडनारायण भट्टारक लके, मावुमयि
मरीसन, कार्तिक लछि मितं छोयके दुंता, थ्व ट्वाकदिवा ।।
सम्वत् ५८५ आश्विन शुदि १५ ।। शुभमस्तु सर्वदा ।।

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री श्री श्री गरुडनारायण भट्टारकलाई, मावुमयी मरीले कार्तिक महिनाभरि बत्ती बाल्नको लागि यो पानस विशेष चढाइन् ।

संवत् ५८५ (वि.सं. १५२२) आश्विन शुक्ल पूर्णिमा ।। सधैं शुभ होस् ।।

(संख्या– ३३)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र बत्ती बाल्ने केही पानस विशेष रहेका छन् । ती मध्ये एउटा पानसमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ५८५ दिइएको छ ।

१. ।। स्वस्ति ।। श्री श्री श्री गरुडनारायण भट्टारक स्के, श्री श्री
सरस्वती देवी ठकुरिनी सन, कार्तिक लछि, मितं होयके दुंता, थ्व
प्याक दिया ।। सम्वत् ५८५ आश्विन शुदि १५ शुभमस्तु ।।०।।

अनुवाद

कल्याणहोस् ।। श्री श्री श्री गरुडनारायण भट्टारकलाई, श्री श्री सरस्वती देवी ठकुरिणीले, कार्तिक महिनाभरि बत्तीबाल्नको लागि यो पानस विशेष चढाउनु भयो ।

संवत् ५८५ (वि.सं. १५२२) आश्विन शुक्ल पूर्णिमा । सर्व शुभ होस् ।।

(संख्या – ३४)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र बत्ती बाल्ने गरेका केही पानस विशेष रहेका छन् । ती मध्ये एउटा पानसमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् दिइएको छैन ।

१. श्रीश्रीश्री गरुडनारायण भट्टारक स्के, श्रीश्रीश्री कपुर देवी
ठकुरीणी सन, कार्त्तिक लछि मितं छोयके दुता, ष्व टवाक
दिवा ।। शुभमस्तु सर्वदा ।।

अनुवाद

श्री श्री श्री गरुडनारायण भट्टारकलाई श्री श्री कपुरदेवी ठकुरिणीले कार्त्तिक महिनाभरी बत्तीबाल्नको लागि यो पानस विशेष चढाउनु भयो । सधैं शुभ होस् ।।

(संख्या – ३५)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र बत्ती बाल्ने गरेका केही पानस विशेष रहेका छन् । ती मध्ये एउटा पानसमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ५८५ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति ।। श्री श्री श्री गरुडनारायण भट्टारकस्के, द्वदमयि
भारो सन, कार्तिक लछि मिंत छोयके दुन्ता, प्य ट्वाकदिवा ।।
सम्वत् ५८५ आश्विन शुदि १५ शुभमस्तु सर्व्वदा ।।

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री श्री श्री गरुडनारायण भट्टारकलाई, द्वदमयि भारोले कार्तिक महिना भरी बत्ती बाल्नको लागि यो पानस विशेष चढाए ।

संवत् ५८५ (वि.सं. १५२२) आश्विन शुक्ल पूर्णिमा सधैं शुभ होस् ।।

(संख्या – ३६)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र बत्ती बाल्ने गरेका केही पानस विशेष रहेका छन् । ती मध्ये एउटा पानस विशेषमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् दिइएको छैन । लिपिको आधारबाट यसलाई यक्षमल्ल ताकामा राख्न सकिन्छ ।

१. स्वस्ति ।। श्री श्री गरुडनारायण स्त, कार्त्तिक लछि मतं
छोयके थातं ज्युक स्तलस्त्री, ओतुहरिण थ्व दवाक दिवा
डोलपा दुन्ता, थ्व मत छोयके, पुण्य शास्त्र सल्होक फलं
प्राप्त जुयमाल शुभं ।।

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री श्री गरुडनारायणलाई कार्त्तिक महिना भरि बत्ती बाल्नको निमित्त छोयकी पत्नी ओतु हरिणले यो पानस चढाइन् । यो बालेको पुण्यले शास्त्रमा भनेको फल प्राप्त होस् शुभ ।

(संख्या – ३७)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र बत्तीबाल्ने गरेका केही पानस विशेष रहेका छन् । ती मध्ये एउटा पानसमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ५९१ दिइएको छ ।

१. शुभ ।। श्री श्री श्री चंगुनारायण स्के कार्त्तिक लछि मितंछोयके,
श्री श्री रत्नादेवी ठकुरीनीरयं दुन्ता, द्याकछिया प्व, सम्वत्
५९१ आश्विण शुक्ल पूर्णमा रयांतिर्था, शुभ मस्तु सर्वदा ।।

अनुवाद

शुभ ।। श्री श्री श्री चाँगुनारायणलाई, कार्त्तिक महिनाभरी बत्तीबालनको लागि श्री श्री रत्नादेवी ठकुरिणीले यो पानस विशेष चढाउनु भयो ।

संवत् ५९१ (वि.सं. १५२८) आश्विन शुक्ल पूर्णिमा तिथि; सधैं शुभ होस् ।।

(संख्या – ३८)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र बत्ती बाल्ने गरेका केही पानस विशेष रहेका छन् । ती मध्ये एउटा पानस विशेषमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ५६४ दिइएको छ ।

१. श्री श्री श्री गरुडनारायण भट्टारक स्के, दंस दंस कार्त्तिक लछि
धारे मितं छोयके वाकुलि भचिन दुंता, थ्व ट्वाक दिवा थ्वते
दीपदान याङया फलेन शास्त्र सल्होको फलना, वैकुण्ठ पुरी
वास कोस,

२. प्राप्त जुयमाल, सम्वत् ५६४ भाद्रपद शुक्ल द्वादशी श्रवण नक्षत्र
बुधवार, थ्व कोन्हु दुंता शुभ मस्तु सर्व्वदा ।।

अनुवाद

श्री श्री श्री गरुडनारायण भट्टारकलाई प्रत्येक वर्ष कार्त्तिक महिनाभरी बत्ती बाल्नको लागि वाकुलि भचिले यो पानस विशेष चढाए ।

यो दीपदानले शास्त्रमा भनेबमोजिम फल र वैकुण्ठवास तथा धन संपत्ति प्राप्त होस्।

संवत् ५६४ (वि.सं. १४८६) भाद्र शुक्ल द्वादशी श्रवण नक्षत्र बुधवारको दिन यो चढाइयो । सधैं शुभ होस् ।

(संख्या – ३९)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणबाट ल्याएका केही गहनाहरू राखिएका छन् । त्यसमध्ये सुनको एउटा गहना विशेषमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ५६८ दिइएको छ ।

१. सम्वत् ५६८ वैशाख कृष्ण १ । श्री श्री श्री गरुडनारायनाय
श्री जेष्ठ विहार श्री किर्तिसिंह्पात (पात्र) सन उपधोषितं ।

अनुवाद

संवत् ५६८ (वि.सं. १५३५) वैशाख कृष्ण प्रतिपदा ।

श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई । श्री जेष्ठ विहारका श्री कीर्ति सिंह पात्रले (यो सुवर्ण जन्तर) चढाउनु भयो ।

(संख्या – ४०)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणको भण्डारभित्र वत्ती वाल्ने गरेका केही पानस विशेषहरू रहेका छन्। ती मध्ये एउटा पानस विशेषमा यो अभिलेख कुँदिएको छ। यहाँ संवत् ६०१ दिइएको छ।

१. स्वस्ति ।। श्रेयोऽस्तु, सम्वत ६०१ कार्तिक शुक्ल पूर्णिमाश्यायां
तिथौ, श्री श्री गरूडनारायनस्य, पुरत । दीप प्रज्वलितार्थ,
काँस्य निर्म्मित, दीपभाजन, हेदधरामन भार्ज्या ओवय ओवय
अनंतेन, प्रढोकित शुभ ।।

अनुवाद

कल्याण होस्। ऐश्वर्य होस्। नेपाल संवत् ६०१ (वि.सं.१५३७) कार्तिक शुक्ल पूर्णिमा तिथि।

श्री श्री गरुडनारायणको अगाडि वत्ती वाल्नको लागि काँसवाट निर्मित दियो हेदधरामनकी पत्नी ओवय ओवयले सधैंको लागि चढाइन्। शुभ होस् ।।

(संख्या – ४१)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायण स्थानबाट ल्याइएका केही गहनाहरू राखिएका छन् । त्यसमध्ये सुनको एउटा कण्ठी (गहना विशेष) मा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६०१ लेखिएको छ ।

१. शुभ ।। श्री श्री श्री चंगुनारायन स्के । श्री श्री जय यक्षमल्ल देव
थाकुर स्यं यल ज्याठ वहा-
२. र कीर्त्ति सिंह भारो स काय दातिस्म कुसुम सिंह भारोस अस्वष्टस
ह्याउँ ध्वजा छल पान जु स्वष्ठ द्याव पूजा दोहरपं, थ्व वेलस-
३. कीर्त्ति सिंह भारोस्यं सुवर्ण कंठी दोहोरपा त्वं, थाकुर स निमित्तिन,
नारायन स्यं थाकु-
४. र स पूरसान पुरसल यारपं, नारायनस्यं, थाकुरस्यं किर्तिसिंह भारो
स पूरसान पूर-
५. सल यारपं, परसन जुयं सम्वत् ६०१ फाल्गुन शुक्ल गोविंद द्वादशी
दिने शुभ मस्तु ।।

अनुवाद

शुभ ।। श्री श्री श्री चाँगुनारायणलाई । श्री श्री जय यक्षमल्ल देव ठाकुरले(राज्य-गरी रहनु भएको वेलामा)

पाटन ज्याठबहार (जेष्ठ विहार) का कीर्ति सिंह भारोका माहिला छोरा कुसुम सिंह अस्वस्थ भएकाले उनी स्वस्थ रहुन् (होउन) भन्ने कामनाले (नारायणलाई) पूजासहित ध्वजा चढाइयो । यसपछि (यसैवेला) कीर्तिसिंह भारोले ठाकुर (छोरा) को निमित्त नारायणलाई कण्ठी चढाउनु भयो ।

यसले कीर्तिसिंह मारो तथा ठाकुर (कुसुमसिंह मारो) का सन्तान, दरसन्तान रहुन्जेलसम्म नारायण प्रसन्न रहुन् ।

संवत् ६०१ (वि.सं. १५३७) फाल्गुण शुक्ल गोविन्द द्वादशीको दिन सधैं शुभ होस् ।

(संख्या – ४२)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणको भण्डारभित्र देवीदेवता तथा भक्तजनका केही प्रतिमाहरू रहेका छन् । ती मध्ये एउटा प्रतिमा रहेको आसनीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६०२ दिइएको छ ।

१. ॐ नमोनारायणाय ।। शिवत्वंगत, जय यक्षमल्ल देवस्य, प्रतिमा, लक्ष्मीनारायण मूर्ति रूप्यनिर्म्मिता, सहगामिनी, सती, सरस्वती देवी, संग्रहणी जीवलक्ष्मी, जयतना ख्या
२. तिसृभिः सहिता, सपिण्डी करणदिने, शय्या समारोपिता, श्री श्री श्री गरूडनारायणालये, निवेदिता, वैकुण्ठवास प्राप्ति रस्तु ।। सम्वत् ६०२ चैत्र शुक्ल दशमी शुक्रवासरे ।। शुभ मस्तु सर्व्वदा ।।

अनुवाद

ॐ नारायणलाई नमस्कार । स्वर्गवासी जय यक्षमल्लदेवको प्रतिमा र चाँदीको लक्ष्मीनारायणको मूर्ति बनाई, सहगामिनी सती सरस्वती देवी, त्याहते पत्नी जीवलक्ष्मी र जयतना, तीनजना सहितको सपिण्डी गर्ने दिन(बाह्रौं दिनमा) शय्यामा राखी श्री श्री श्री गरुडनारायणको मन्दिरमा चढाइयो । वैकुण्ठवास प्राप्ति होस् ।

संवत् ६०२ (वि.सं. १५३८) चैत्र शुल्क दशमी शुक्रवार । सधैं शुभ होस् ।।

(संख्या – ४३)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणको भण्डारभित्र ववीवालने गरेका केही पानस विशेष रहेका छन्। ती मध्ये एउटा पानस विशेषमा यो अभिलेख कुँदिएको छ। यहाँ संवत् ६०३ दिइएको छ।

१. स्वस्ति ।। श्री श्री श्री गरुडनारायणस, अब्द कार्त्तिक तिं, छाम्ल
पिकन न्हिन वष्ठाङ्किपारेव्व०न भितयेयके उत्साहमधिं स्वयं ध्व
खाकदिवा दुंता ।।
२. सम्वत् ६०३ आश्विन शुक्ल पौर्ण्णमास्यां तिथौ ।। शुभ मस्तु
सर्व्वदा ।।

अनुवाद

कल्याण होस्। श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई प्रति वर्ष कार्त्तिक महिनाभरी तिलको तेलले पाला विशेषमा ववीवालको लागि उत्साहमधीले यो पानस विशेष चढाइन्।

संवत् ६०३ (वि.सं. १५४०) आश्विन शुक्ल पूर्णिमा तिथि सधैं शुभ होस्।

(संख्या – ४४)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणमन्दिरको भण्डारभित्र बत्ती बाल्ने गरेका केही पानस विशेष रहेका छन्। ती मध्ये एउटा पानस विशेषमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६०५ दिइएको छ ।

१. श्रेयोऽस्तु ।। श्री श्री गरुडनारायण महाभट्टारक स अतस कार्तिक लछि मितं छोयकेयातं श्री श्री राजकुल दुयिनि भरिन, थ्व ह्वाकदिया दुंन्ता जुरो, थ्व दुंताया पुण्यफलेन मनस टंडव

२. शास्त्रस लक्षयादको फलन प्राप्त जुयमाल, थ्व मितं छोयके यात आय दुन्ता दम्मा निय दम्मा २० थ्वतेदा बरतानन थ्व लछि मितं छोय छोयके जुरो ।।
सम्वत् ६०५ आश्विन शुक्ल पूर्णमास्यां तिथौ शुभ ।।

अनुवाद

कल्याण होस् श्री श्री गरुडनारायण महाभट्टारकलाई प्रतिवर्ष कार्तिक महिनाभरी बत्तीबाल्नको लागि श्री श्री राजभवनकी दुयिनी भरिले यो पानस विशेष चढाउनु भयो ।

यो चढाएको पुण्यफलले मनले चिताएको र शास्त्रमा भनेबमोजिमको फल प्राप्त होस् । यो बत्तीबाल्नको निम्ति बीस २० दाम राखियो । यसको आयस्ता (ब्याज) ले महिनाभरि बत्तीबाल्नु पर्छ ।

संवत् ६०५ (वि.सं. १५४७) आश्विन शुक्ल पूर्णिमा तिथि शुभ ।

(संख्या – ४५)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणको भण्डारभित्र केही पानस विशेष रहेका छन् । ती मध्ये एउटा पानस विशेषमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६०६ दिइएको छ ।

१. श्रेयोऽस्तु ।। श्री श्री श्री गरुडनारायण महाभट्टारक स अग्रस कार्तिकि
लछि मितं द्योयके यातं थ्व द्वाक दिवा मानतन्न भिस्मन दुन्ता जुरो;
थ्व दुंताया पुण्यफल यजमान वी(भी)स्मन-
२. तनभिस आयु आरोग्य सुख वृद्धिर्भवतु ।। परत्र मोक्षमुक्ति विष्णुपुरी
सम्प्राप्ती यथा शास्त्रोक्त फल प्राप्तीर्भवतु ।। सम्वत ६०६ आश्विन
शुक्ल पौर्ण्णमास्यां तिथौं, थ्व कोन्हु दुंताजुरो: शुभ मस्तु ।।

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री श्री श्री गरुडनारायण महाभट्टारकको अगाडि कार्तिक महिनाभरि बत्तीबाल्नको लागि यो पानस विशेष मानतन भिष्मले चढाए ।

यो चढाएको पुण्य फलले यजमान भिष्म-तनभिसको आयु आरोग्य सुख वृद्धि होस् । परलोकमा मोक्ष र मुक्तिको साथ विष्णुलोक प्राप्त होस् । यसले शास्त्रमा लेखिए बमोजिमको फल प्राप्त होस् ।

संवत् ६०६ (वि.सं. १५४३) आश्विन शुक्ल पूर्णिमा तिथिका दिन चढाइयो । शुभ होस् ।

(संख्या – ४६)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र केही बत्तीबाल्ने पानस विशेष रहेका छन् । ती मध्ये एउटा पानसमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६०६ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति ।। श्री श्री श्री गरुडनारायण भट्टारकके वर्षप्रति कार्त्तिक
लछि मितं छोयके निमित्तन, जय मंजिलि भिस्यं, थ्व त्वाक दिया
दुन्ता जुरो, थ्वया फलेन यथा शास्त्रोक्त फल प्राप्ति रस्तु ।।
सम्वत् ६०६ आश्विन शुक्ल पूर्ण्णमास्या शुभः ।।

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री श्री श्री गरुडनारायण भट्टारकलाई प्रतिवर्ष कार्तिक महिना भरि बत्तीबाल्नको लागि जय मंजिलिमिले यो पानस विशेष चढाउनु भयो ।

यसको पुण्यले शास्त्रमा लेखिएको फल प्राप्ति होस् । संवत् ६०६ (वि.सं. १५४६) आश्विन शुक्ल पूर्णिमामा शुभ ।।

(संख्या – ४७)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र वर्षीबाल्ने गरेका केही पानस विशेष रहेका छन् । ती मध्ये एउटा पानसमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् दिइएको छैन ।

१. श्री श्री चाँगुनारायन स्के, राये शिउ वावुण न्हुव दुंता त्वाक
दिवालि कायाव आवनामछ । स्वे तथा कार्तिकि मतं छोयके जुरो ॥

अनुवाद

श्री श्री चाँगुनारायणलाई राय शिवं बाबुले......... नयाँ पानस विशेष राखे । यो कार्तिकमा बाल्नु पर्छ ।

(संख्या – ४८)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र केही बत्तीबाल्ने पानसहरू रहेका छन् । ती मध्ये एउटा पानस विशेषमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६१४ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति ।। श्री श्री श्री गरुडनारायण सके, श्री श्री जय राममल्ल
देव प्रभुठाकुर सन कार्त्तिक लक्षि पेतं दायके गुठि चिनके, ष्यं ट्वाक
दिवा दुंता जुरो: ।। सं ६१४ आश्विन शुक्ल पूर्णमास्यां तिथौ
शुभ मस्तु ।।.।।

अनुवाद

कल्याण होस्। श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई, श्री श्री जयराममल्लदेव प्रभुठाकुरले । कार्त्तिक महिना भरी बत्तीबाल्नको लागि गुठीसहित यो पानस विशेष चढाउनु भयो ।

संवत् ६१४ (वि.सं. १५५१) आश्विन शुक्ल पूर्णिमा तिथि शुभ होस् ।।

(संख्या – ४९)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि ऐतिहासिक सामग्री रहेका छन् । तीमध्ये एउटा सुवर्णपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत्‌को संख्या ६१५ दिइएको छ ।

१. ॐ नमः श्रीश्रीश्री गरुडनारायणाय।। प्रमुख नृपगणाद्या रक्षागता
स्ते त्वदग्रे, सकलवचनमेकीस्वीकृतं सत्यमुक्तं । यदिकथित विलो-
पात्पापलब्धा भवेदुर्विदित गरुड विष्णोस्तादिभूत स्त्वमेव ।।
श्रीश्रीश्री गरुडनारायणस्य श्रीश्री

२. श्री देता भट्टारिका स, श्रीश्रीश्री कान्तिदेवी भट्टारिकास, अजात,
धिरारपा अथि माणा चोस्यं, तंवसान, तारछोट, माणा
च्वते जुरो, श्री त्रिपुर राजकुल, श्रीश्री जयरत्नमल्ल देव प्रभुठाकुरत्वं,
श्रीश्री जय रणमल्लदेव प्रभुठाकुरत्वं, श्रीश्री जय अ-

३. रिमल्ल देव प्रभुठाकुरत्वं, श्रीश्री जय भीममल्ल देव प्रभुठाकुरत्वं,
थ्व्यते ठाकुर मनमेलरपं, थ्व थ्वस, लालान लाल, पुतान पुत, नि-
स्तारपेया, आत्मचित्त, दिव्यधिरारपा अधिमाणा च्वते, थ्वस
चक्रय ठाकुरत्वं, एकान राजु, एकान मि-

४. त्र याछोन, परलंभल्स्व, रिम्चा संलग्न, सूलुं, विहुंल अर्ध
सामर्थन, थि थि लुस्वं, एक आलापन, थि थि मधनरपं, कालछंछोन,
यने, परलननोः अव थि थि मानान्ति, स्वधन, याछो क्याछो, तको
यस्वं देव आदिन, चोस्वं लास्वं तम थ-

५. म चवर पंतथा, राज्यात, आदिन, थि थि, पूवा पाहि , द्दुथि-
लुचास्वं, दं नेपस्त भनों, श्रीश्री जय रायमल्लदेव पदा, श्रीश्री जय
राममल्लदेव फुकिं अया स्वंहिं स्कंगन संथे हरपं, थि थि त्याव
प्वते मदेनिपरसन नोंआवकोलाकू-

६. मा धरपेलुरसनो, थ्व ववमव, ठाकुरटो स्मध याछोनतु, याव क्याव
याय परलननों , पं स्वं देव प्रभाया दं दानको दान, ज्वडे फुको
दानव यायान, तोहतं... प्रसन लुया परलननों श्रीश्री राजकुल,

श्रीपात्रकुलादि सूद्दिस केनों गठ वो-

७. जाठ वामन कयं ग्यनो, मोंदिसादृ व्यावयपा परोरुो वनो, कायमतेव,
प्रताप सिंह भारोत्वं, अमृत सिंह भारोत्वं, कुसुम सिंह भारो त्वं
राय(व) सिंह भारोत्वं, हरण पाल भारो त्वं, जगत पाल भारो
त्वं, प्रमुखन, मणिग्लस, दुंवन दिकोस वो-

८. ल भिसधो, मतोयकं, मनिग्लया, यु६० थिं वनोदिकव त्वं, गुम्तने, प्रमाने
शरण थिस्यं सेथेलपं, वपथं ८०यनेमतेव, थे थे स्मथनक भिलवो, तोकोन
तुतेव, थे थे सेनेह०, एक अलापन कालहंनेमात्व श्री श्री, जो स
पो-

९. ल, चव मय ठाकुरस्यं, ष्व सासन, ओपयावव हसे त्वं, लिस्यं
ष्वनेमस, थाचकं, अप्रसन जु काले, ष्व देवस, ब्राह्मण, भिक्षुस,
सत्यायावय, हत्यानों, निग्रह हालकोह०, लिप्तरयो, मभिग्ल,
त्रिभय याहार आदिन , थे चोस्यं तको मा-

१०. णा, मनिस्तरय काले, थे हालतको हत्यानों, निग्रह
हालत कोनों, लिप्तरयो जुरो, थे चोस्यं तको, मनिस्तरयं
लोपया काले, पशुपतित्वं स्यहूहू पो पन्च महापातक लाक
लिसलजुयमात्व ष्वते, ष्वते देवसनिग्रह, निस्तारयं यंका-

११. ले अनिग्रह उद्योतर, जनधन राजलक्ष्मी, संतति संतान वृद्धि
जुयमात्व जुरो, जयतराजभारो म्व द्वि आदिन ववम्य थाकुरस,
दण्ड कुपुस्य जुको, सेप्टन ष्वते माता देउजु वसोस्यं यंनेमात्व,
ष्व चोस्यंतकोलो दावादा याह०, अदेदयाह० सका

१२. ले, संग्वस्यं सके ष्वते हालतको, निग्रहनो, हत्यानो, लिप्तरयो
जुरो, ष्वते मालाया, शाक्षि श्रीश्रीश्री कीलेश्वर त्वं ।। श्रेयोऽस्तु
नेपालिक संवत्सरे ६१५ ज्येष्ठ कृष्ण त्रयोदश्यांतिथौ, रोहिणी
नक्षत्रे गण्डयोगे, शनैश्चर वासरे, तस्मिन्दिने ।। शुभमस्तु सर्व्वदा ।।

१३. शुभ, श्रीश्री जय रत्नमल्ल देव, प्रभुठाकुर स, श्रीश्री जय रणमल्ल
देव प्रभुठाकुरस, श्रीश्री जय अरिमल्ल देव, (श्रीश्रीश्री गरुडनारा-
यण त्व भग्न याक्व ३)

१४. प्रभुठाकुरस, श्रीश्री जय भीममल्लदेव प्रभुठाकुर स, ष्व स पोल
चवमय ठाकुर स, सेष्ठ याह० चोकोश उपद्रव याह०न दनो के
ढिंके थेद्वय मदू साहान वाहा-

१५. न कायं मदू त्या वूसाचन सपो देवया, प्रजायाण मे पूलं
सकास्य चोंक्कन्त्या के यायमटेव मेहलिय मटेव प्रजान कुमारलं
प्रजानेस्यं पेरपं, मुह०न हारि गो हा-

१६. रि याह०न प्रजा मुनकं, त्याक वूचकं, वूकत्या नक्याह०न

सेगाले वेत शरिरया ध्वस पोल चवमय स छुस थव थव दुर्गा
धनसेवान प्रसाद असेवान सास्ति थव थवस सुख ध्वस चवमय
१७. ठाकुरटोमलास्य प्रजास काले, प्रजाया अठि अकण्णा

अनुवाद

श्रीश्रीश्री गरुडनारायणलाई नमस्कार । हे गरुडनारायण, प्रमुख राजाहरूको समूह हजूरको सामुन्ने उपस्थित भएको छ; हजूरको सामुन्ने सबले एक भईकन सत्यवाचा गरेको छन्; यदि वचन तोडे भने तिनीहरूलाई पाप लाग्ने छ । यस कुराको साक्षी हजूर हुनु हुन्छ ।

श्रीश्रीश्री गरुडनारायण, श्रीश्रीश्री येता भट्टारिका, श्रीश्रीश्री कान्तिदेवी भट्टारिकाको सामुन्ने स्थिर पारिएको बेहोरा तारडग भाषामा लेखी ताम्रपत्र टाँसो राखियो । त्यसको बेहोरा यसप्रकारका छन्-

श्रीत्रिपुरराजकुलका श्रीश्री जयरत्नमल्ल देव प्रभु ठाकुर, श्रीश्री जयरणमल्लदेव प्रभु ठाकुर, श्रीश्री जय अरिमल्लदेव प्रभु ठाकुर, श्रीश्री जय भीममल्ल देव प्रभु ठाकुर, यी ठाकुरहरू मिली आफ्नो-आफ्नो सन्तान दर सन्तानसम्म निर्वाह गर्नाको लागि आफ्ना शिर र दिव्य छोई स्थिर पारिएका बेहोरा यस प्रकारका छन् - यी चार ठाकुरले एकानि शत्रु एकानि मित्र गरी, भेदभाव नराखी, जीवन मृत्युसम्म संसर्ग गरी, लाभ हानि (?) का कुरामा एक भई बेहोर्ने गरी, एक स्वर गरी, परस्परमा अन्तर नपारी, लेनदेन गर्ने ।

अहिलेसम्म आफ्नो-आफ्नो भनी समर्थन गरिआए जति कान्तिपुर आदि तीनै देशले लिखित रूपमा वा त्यसै भोग चलन गरि आएको राजपाट आदि आफ्नो-आफ्नो कुरामा घुस पैठ, तल्माथि नगर्ने ।

दाज्यू श्रीश्री जयरायमल्ल देव र फुकी (दाजु भाइ) श्रीश्री जयराममल्ल देवको स्वत्व भए जति कुरामा परस्परमा हार-जीत विषयक कुनै सम्पर्क नराख्ने, मिल्ने फुट्ने जे कुरा भए-पनि यी चारै जना ठाकुरले समर्थन गरेपछि मात्र सो गर्ने, गराउने ।

कान्तिपुर आदि तीनै देशका प्रजाहरूका थंदान, को दान आदि सबै किसिमका कर-मध्ये वादानलाई माफी गर्ने ।

श्रीश्री राजकुलले र श्री पात्रकुलले भएपनि गढको दाम लिन बाँकी वा जाड को दाम लिन बाँकी लाग्ने मानिस वा स्वास्नीमान्छे शरण पर्न आए भने तिनलाई समाती सो रकम नउठाउने ।

प्रतापसिंह मारो, अमृतसिंह मारो, कुसुमसिंह मारो, राघवसिंह मारो, हर्षपाल मारो, जगत्पाल मारो आदि मनिगलभित्र रहेकाहरूले...... भोटाङ्गको भित्र वा बाहिर गुप्तरूपमा वा प्रकट रूपमा शरण पर्न आए भने शरण दिने,...... तिनलाई अन्त लैजान पाइदैन; परस्परमा समर्थन गरी, परस्परमा एक आवाज उठाई व्यवहार गर्ने।

उहाँ श्रीश्री चार ठाकुरहरूले यो धर्मपत्र लोप गर्नु भयो भने, यसमा लेखिएका कुराको पालन गर्नु भएन भने यी देवताको निग्रह परोस्, ब्रम्हहत्या, पितृहत्या आदि हत्याको पाप लागोस्। मनिगल त्रिभय बाहारका पात्र आदिले यसमा लेखिएका वेहोराको प्रतिपालन गरेनन् भने उपर्युक्त हत्याको पाप लागोस्, यहाँ लेखिएका कुराको प्रतिपाल नगरी लोप गरे भने पशुपति ध्वस्त गरेको पाप, पन्च महापाप लागोस्। यी देवताको निग्रह परोस्। प्रतिपाल गरे अनिग्रह, उत्तरोत्तर जन धन लक्ष्मी सन्तानको वृद्धि होस्।

जगतराज मारो आदि चारै ठाकुरका दण्डको अभिभारा बोक्ने श्रेष्ठहरूले पनि यी वेहोराहरूको प्रतिपाल गर्नु पर्छ। यहाँ लेखिएका कुरामा फेरफार गरी बिगारे भने यहाँ लेखिए अनुसारको निग्रह र हत्याको पाप तिनलाई लागोस्।

यस कुराका साक्षी – श्रीश्रीश्री कीलेश्वर।

कल्याण होस्। संवत् ६१५ (वि.सं. १५५२) ज्येष्ठ कृष्ण त्रयोदशी रोहिणी नक्षत्र गण्डयोग शनैश्चरवार। सधै शुभ होस्।

शुभ। श्रीश्री जयरत्नमल्ल देव प्रभु ठाकुर, श्रीश्री जय रणमल्लदेव प्रभु ठाकुर, श्रीश्री जय अरिमल्ल देव प्रभु ठाकुर, श्रीश्री जयभीममल्ल देव प्रभु ठाकुर, उहाँ चार जना ठाकुरले नियुक्त श्रेष्ठहरू उपर उपद्रव गरी अपमान गर्ने, बाँध्ने घर भत्काउने आदि गर्न पाइँदैन। गाई वस्तु, घोडा आदि बाहन खोस्न पाइँदैन। हारजीतका कुरामा भक्तपुर देशका प्रजापक्षले आगो पानी बन्द गरी अपमान गर्न पाइँदैन; रागोद्वारा लखेट्न लाउनु हुँदैन। प्रजाहरूले पनि दुई चार जना मिली गुहार गरी प्रजा जम्मा पारी जित्नेलाई हार्ने, हार्नेलाई जित्ने गरे भने श्रीश्रीश्री गरुडनारायण भग्न गरेको पाप लागोस्। उहाँ चारजना ठाकुरका कुल, आफ्नो आफ्नो तर्फबाट... सेवा गरे भने निगाह गरिनेछ; सेवा गरेनन् भने दण्ड गरिने छ। आफ्नो आफ्नो कुल। उहाँ चारजना ठाकुरलाई नफुटाई प्रजाहरूले व्यवहार गरे भने प्रजाको अधिकार कबूल रहने छ।

[यो अभिलेख संख्या ४६ र अभिलेख संख्या ६५ को अनुवाद गर्ने काममा श्री धनवज्र वज्राचार्यबाट विशेष सहयोग पाएको छु, त्यसैले उहाँलाई हार्दिक धन्यवाद छ।]

(संख्या – ५०)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणमन्दिरको भण्डारभित्र बत्ती बाल्ने गरेका केही पानस विशेष रहेका छन्। ती मध्ये एउटा काँसको पानस विशेषमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६१६ दिइएको छ ।

१. श्री श्री श्री गरुडनारायण परमभट्टारक स अगस कार्त्तिक लछि, मेतं
छोयकेयात, श्री श्री जय अरिमल्लदेव प्रभुठाकुर स विवाहिनी श्री श्री
मयनादेवी ठकुरीणी स्यं थ्व दवाक दिवा, गुठि चिनकं दुन्ता जुरो;
२. थ्व दिपदान पुण्यफलन कामन । सिद्धियाड०न, श्री श्री जय इन्द्रमल्ल-
देव काय देव ठ्वं, चिरायुयाड०न, संतति, संतान, महाराजलक्ष्मी,
प्रताप आयु, आरोग्य वृद्धि रस्तु ।। श्रेयोऽस्तु ।। सम्वत् ६१६
आश्विन शुक्ल पौर्णमास्यान्तिथौ शुभमस्तु सर्वदा ।।

अनुवाद

श्री श्री श्री गरुडनारायण परमभट्टारकको अगाडि कार्त्तिक महिना भरी बत्ती बाल्नको लागि श्री श्री जय अरिमल्लदेव प्रभुठाकुरका विवाहिता श्री श्री मयनादेवी ठकुरिणीले यो गुठी सहितको पानस विशेष चढाउनु भयो ।

यो दीपदानको पुण्यफलले मनले चिताएको सिद्धि होस् । छोरा श्री श्री जय इन्द्रमल्लदेव चिरायु हुन् । संपत्ति, सन्तान महाराज्यलक्ष्मी, प्रताप, आयु, आरोग्य वृद्धि होस् ।

कल्याण होस् । नेपाल संवत् ६१६ (वि.सं. १५५६) आश्विन शुक्ल पूर्णिमा तिथि । सधैं शुभ होस् ।

(संख्या – ५१)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणमन्दिरको पूर्वपट्टि पारिजातको रुखसँग मुखमा (हाल ब्रह्माको मूर्ति रहेको छ)। मूर्तिको आसनी मएर बसेको सानो जलहरीको पादपीठमा यो अभिलेख कुँदिएको छ। यहाँ संवत् ६२५ दिइएको छ ।

डिल्लीरमण रेग्मीद्वारा "मेडिभल नेपाल" तेस्रो भागमा यो छापिएको छ । तर मूलबाट नै पढी केही पाठ सच्याइएको छ ।

१. नमोलक्ष्मीदेव्यै ।। श्री श्री श्री लक्ष्मी प्रतिमा दयका, श्री श्री श्री
२. जय भुवनमल्ल देव ठाकुरसन दिवंगत जय मधि या-
३. तं निमितिन पुत्र दयका, सम्वत् ६२५ फाल्गुन शुद्धि ३ शुभ ।।

अनुवाद

लक्ष्मी देवीलाई नमस्कार ।। श्री श्री श्री लक्ष्मीको प्रतिमा बनाइयो । श्री श्री श्री जयभुवनमल्ल देव ठाकुरले दिवंगत जय मयी (आमा) को स्वर्गप्राप्तिको निमित्त छोराले बनाउन लगाउनु भयो ।

संवत् ६२५ (वि.सं. १५६१) फाल्गुन शुक्ल तृतीया ।।शुभ।।

(संख्या – ५२)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणको भण्डारभित्र केही सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि अभिलेख रहेका छन् । ती मध्ये एउटा सुवर्णपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६२७ दिइएको छ ।

१. ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।। योलील्या विश्वमिदं सृजत्यवति हन्ति-
२. च । तस्मै नमोऽस्तु देवाय दोलाशिखर वासिने ।। आसीच्छ्री जयरायमल्ल नृप-
३. ति: सूर्यान्वयेधर्मधी, स्तत्पौत्री कमलोपमा गुणमती श्रीदेवकी विश्रुता । भूकं-
४. पेन विदारितं हरिगृहाद्वारं प्रचक्रेतया, अब्देऽद्रौ युगले रसे सित शुचौ मासे
५. ऽम्बिकायास्तिथौ ।। ।। श्री श्री श्री गरुडनारायण स देवल, भूमिकंपन स्य-
६. छाव, श्री श्री देवकी देवी ठकुरिणी स्यं ल्हंडा जुरो ।। सम्वत् ६२७ आषाढ शुक्ल तृ-
७. तीयायां तिथौ, पुष्यनक्षत्रे आदित्य वासरे थ्व कोन्हु देवल सिधु जुरो शुभं ।।

अनुवाद

ॐ भगवान् वासुदेवलाई नमस्कार ।। जसले लीलाद्वारा यस जगत्लाई सृष्टि स्थिति र संहार गर्दछन् दोलाशिखरमा विराजमान ती देवतालाई नमस्कार छ ।

सूर्य वंशमा श्री जय रायमल्ल भन्ने धर्मात्मा राजा हुनुहुन्थ्यो । उहाँकी नातिनी लक्ष्मी जस्ती गुणले युक्त भएकी श्री देवकी भन्ने प्रख्यात् हुनुहुन्छ । भूकम्पले भत्किएको विष्णु

मन्दिरको ढोका सम्वत ६२७ साल असार शुक्ल तृतीयाको दिन उहाँले बनाउन लगाउनु भयो ।

श्री श्री श्री गरुडनारायणको मन्दिर भूकम्पले बिग्रिएको हुँदा श्री श्री देवकीदेवी ठकुरिणीले जीर्णोद्धार गर्नु भयो ।

सम्वत् ६२७ (वि:सं. १५६४) असार शुक्ल तृतीया तिथि पुष्य नक्षत्र आदित्यवारको दिन मन्दिर पूर्ण भयो शुभं ।।

(संख्या – ५३)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणबाट ल्याइएका केही गहनाहरू राखिएका छन् । त्यसमध्ये सुनको एउटा कण्ठी (गहना विशेषमा) यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६३३ दिइएको छ ।

१. श्री श्री श्री गरुडनारायणस्के । श्री श्री जय प्राण-
२. मल्लदेव टों विज्यातडाटास्यं, कंण्ठि दोलोरपा त्वं ।।
३. सम्वत ६३३ ज्यष्ठ शुदि १५ शुभ ।।

अनुवाद

श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई । श्री श्री जय प्राणमल्ल देवले आफैं आएर कण्ठी (यो गहना विशेष) चढाउनु भयो ।

संवत् ६३३ (वि.सं. १५७०) जेष्ठ शुक्ल पूर्णिमा शुभ ।।

(संख्या– ५४)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणबाट ल्याइएका केही गहनाहरू राखिएका छन् । त्यसमध्ये सुनको एउटा गहना विशेषमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६३६ दिइएको छ ।

१. शुभ ।। श्री श्री श्री गरुडनारायन
२. सतं कोच्वे मारसिंह कस्तया-
३. काय जयसिंहराम कस्त
४. प्रथम से वावर ओ
५. से ओ छरपा
६. शुभ । सम्वत् ६३६ माघ शुक्ल सप्तम्याम तिथौ रेवति
नक्षत्र शुक्रवासरे शुभं

अनुवाद

शुभ ।। श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई कोच्छेका मारसिंह कायस्तका छोरा जयसिंह राम कायस्तले(गहना विशेष) चढाए । शुभ ।।

संवत् ६३६ (वि.सं. १५७५) माघ शुक्ल सप्तमी तिथि रेवति नक्षत्र शुक्रवार शुभ ।

(संख्या – ५५)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू त्यहाँ राखिएका छन् । त्यस मध्ये सुनको कण्ठी भएको एउटा मालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६३६ दिइएको छ ।

१. श्रेयोऽस्तु ।। सम्वत् ६३६ भाद्रपद शुक्ल
२. द्वादश्यां सोमवासरे श्रीचंगुगरूड ना-
३. रायणस्के दुंता ख्वप्वं तंपंको राज सुदा-
४. र जयताज नायकेन शुभ ।।

अनुवाद

कल्याण होस् । संवत् ६३६ (वि.सं. १५७६) भाद्र शुक्ल द्वादशी सोमवार । श्री चाँगु गरुडनारायणलाई भक्तपुर तंपंको नायक राजसुदारले जयताजको नाममा (यो कण्ठी चढाए) शुभ ।।

(संख्या – ५६)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोकाको दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरु ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये सुनको एउटा कण्ठीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६४० दिइएको छ ।

१. श्री श्री श्री चाँगुनारायन रा
२. के दुंता य निमाज स्व रा
३. जुण दुन्ता । संम्वत् ६४०
४. कार्तिक वदि ....

अनुवाद

श्री श्री श्री चाँगुनारायणलाई काठमाण्डौका स्वराजुणले चढाए ।

संवत् ६४० कार्तिक वदि...........

(संख्या – ५७)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये चाँदीको एउटा गहनामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६४० दिइएको छ ।

१. शुभ ।। सम्वत् ६४०
२. पौस कृष्ण षस्थम्याम् ति-
३. थौ उज्ज्वत राजमनि
४. के राजन डुन्ता

अनुवाद

शुभ ।। संवत् ६४० (वि.सं. १५७६) पौष कृष्ण षष्ठी तिथि उज्वत राजमनि राजको भंडार ।

(संख्या – ५८)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोकाको दरबारमा चाँगुनारायणबाट ल्याइएका केही गहनाहरू राखिएका छन् । तीमध्ये कुनको एउटा कण्ठीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । त्यसैँ संवत् ६४२ दिइएको छ ।

१. श्री श्री श्री गरुडनारायण स्तो थ्य कं -
२. ठि दुंता जुरो । श्री श्री गोविंदमल्ल देव ठा-
३. कुर तोयेधम सेवा विज्यातठ०रयं दुंता ।।
४. सम्वत् ६४२ मार्ग शिर व-
५. दि ६ शुभः ।।

अनुवाद

श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई यो कण्ठी चढाइयो । श्री श्री गोविन्दमल्लदेव ठाकुरले सेवालागि आफैले चढाउनु भयो ।

संवत् ६४२ (वि.सं. १५७८) मार्गशिर कृष्ण ६ शुभ ।।

(संख्या – ५९)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये सुनको एउटा कण्ठीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् दिइएको छैन ।

१. ॐ नमोनारायणाय । श्री श्री श्री गरुडना-
२. रायणाय । श्री श्री जय सूर्य मल्लदेवे-
३. न कंठी उपढौकिता तत्पुण्यो आ-
४. यु रारोग्य जन धन राजश्री वृ-
५. द्धि रस्तु ।। शुभं ।।

अनुवाद

ॐ नारायणलाई नमस्कार । श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई श्री श्री जय सूर्यमल्ल देवले (यो) कण्ठी चढाउनु भयो । यस पुण्यले आयु, आरोग्य, जन, धन, राज्यलक्ष्मी वृद्धि होस् । शुभ ।।

१०७७

(संख्या – ६०)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरु त्यहाँ राखिएका छन् । त्यस मध्ये सुनको एउटा कण्ठी (गहना विशेष) मा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यसमा सम्वत् ६४४ दिइएको छ ।

१. शुभ ।।
२. श्री श्री श्री
३. गरुडनाराय-
४. ण भट्टारकस्य
५. श्री श्री जय सूर्य्य म-
६. ल्ल देव प्रभु ठाकुर स.पु-
७. त्र श्री श्री जय नरेन्द्रमल्लदेव ठा-
८. कुर टोँ विज्याचकर ह०ासे च्व-
९. आभर्ण्ण दुंता सम्वत् ६४४ ज्येष्ठ मा-
१०. से कृष्ण पक्ष दसम्यायान्तिथौ रेवती न-
११. क्षत्रे सौभाग्य योगे शुक्रवास
१२. रे तस्य पुण्येन आयु आरोग्य
१३. जन धन महाराज्य
१४. लक्ष्मी यथा शास्त्रो-
१५. क्त फल प्रता-
१६. प वृद्धि र-
१७. स्तु शु-
१८. भ ।।

अनुवाद

शुभ ।। श्री श्री श्री गरुडनारायण भट्टारकलाई । श्री श्री जय सूर्यमल्ल देव प्रभु ठाकुरका छोरा (युवराज) श्री श्री जय नरेन्द्रमल्ल देव ठाकुरले आफैं आएर यो आभरण(गहना विशेष) चढाउनु भयो ।

सम्वत् ६४४ (वि.सं. १५८१) जेष्ठ महिना कृष्णपक्ष दशमी तिथि रेवती नक्षत्र सौभाग्य योग शुक्रवारमा ।

यस पुण्यले आयु आरोग्य, जन, धन, महाराज्यलक्ष्मी र शास्त्रमा बताएको फल प्रताप वृद्धि होस् । शुभ ।।

(संख्या – ६१)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू त्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये उनको एउटा कण्ठी (गहना विशेष) मा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६४४ दिइएको छ ।

१. शुभ ।। श्री श्री जय सूरय मल्ल देव प्रभु-
२. ठाकुर स. पुत्री श्री श्री रमणि देवी
३. थकूरिणी टों विज्या चक्र-
४. रह०ास दुंता जुरो स-
५. म्वत् ६४४ शु-
६. भ ।।

अनुवाद

शुभ ।। श्री श्री जय सूर्यमल्लदेव प्रभु ठाकुरकी छोरी श्री श्री रमणीदेवी ठकुरिणीले आफैं आदर (यो गहना विशेष) चढाउनु भयो ।

संवत्(६४४ वि.सं. १५८१) शुभ ।।

(संख्या – ६२)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू त्यहाँ राखिएका छन् । त्यस-मध्ये सुनको एउटा कण्ठी (गहना विशेष) मा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६४४ दिइएको छ ।

१. शुभ ।। श्री श्री जय सूरयमल्लदेव प्रभु ठा-
२. कुरस भेन श्री श्री जय नाराय-
३. ण मल्ल देव ठाकुर टों विज्या-
४. चकर हला से दुंता जुरो
५. सम्वत ६४४
६. शुभ ।।

अनुवाद

शुभ ।। श्री श्री जय सूर्यमल्ल देव प्रभुठाकुरका ज्वाइँ श्री श्री जय नारायणमल्ल देव ठाकुरले आफैं आदर (यो गहना विशेष) चढाउनु भयो ।

संवत् ६४४ (वि.सं.१५८१) शुभ ।

(संख्या – ६३)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरु त्यहाँ राखिएका छन् । त्यस मध्ये सुनको क्रमशः तीन गोटा जन्तरमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६४५ दिइएको छ ।

१. श्री श्री गरुड्नारायन सर्त धोधोरपा दानपति
उल्हासमयिन शुभ ।।
सम्वत् ६४५ माघ

अनुवाद

श्री श्री गरुडनारायणलाई दानपति उल्हासमयीले चढाएन् ।
संवत् ६४५ (वि.सं. १५८१) माघ शुभ ।

(संख्या – ६४)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

१. श्री श्री श्री गरुड
२. नारायण स्तं
३. कमलाजन
४. दोहर
५. वाटो
६. सं ६४५

अनुवाद

श्री श्री श्री गरुड नारायणलाई कमलाजनले चढाए । संवत् ६४५ (वि.सं. १५८१) ।

१. श्री श्री गरुडनारायण ढास्यं । सं ६४५

अनुवाद

श्री श्री गरुडनारायणलाई । संवत् ६४५ (वि.सं. १५८१) ।

(संख्या – ६५)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणबाट ल्याइएका केही गहनाहरू राखिएका छन् । त्यसमध्ये सुनको कण्ठी भएको एउटा मालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६४५ दिइएको छ ।

१. श्री श्री श्री गरुडनारायणाय सोम
२. राज्यो पाध्यायनं पुत्र शाविन्द्राज
३. कस्यो देशान प्रढोकितं सम्व-
४. त् ६४५ वैशाख शुक्ल स-
५. स्त म्यायन्तिथौ शुक्र वार

अनुवाद

श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई, सोम राजोपाध्यायले छोरा शाविन्द्र राजलाई लक्षगरी (यो कण्ठी) चढाए ।

संवत् ६४५ (वि.सं. १५८२) वैशाख शुक्ल अष्टमी तिथि शुक्रवार ।

(संख्या – ६६)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू त्यहाँ राखिएका छन् । त्यस मध्ये सुनको एउटा कण्ठीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६४६ दिइएको छ ।

१. श्री श्री श्री गरुडनारायण स्तं दुन्ता
२. उदय लक्ष्मी मयिन, संवत् ६४६
३. माघ शुक्ल पञ्चम्यां तिथौ
४. शुभ मस्तु ।।

अनुवाद

श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई, उदयलक्ष्मी मयीले (यो सुवर्ण कण्ठी) चढाइन् ।

संवत् ६४६ (वि.सं. १५८२) माघ शुक्ल पञ्चमी तिथि शुभ होस् ।

(संख्या – ६७)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र बत्ती बाल्ने गरेका केही पानस विशेष रहेका छन् । ती मध्ये एउटा पानस विशेषमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६४६ दिइएको छ ।

१. श्रेयोऽस्तु ।। सम्वत् ६४६ आषाढमासे ।। शुक्लः पक्षे पूर्णीम चन्द्रग्रास पर्व्व दिने ।। आदित्यवासरे शुभ ।। शुभ ।। श्री श्री श्री गरुडनारायण स्के घटीक देवडरिकोछे जज्मान डोय भारो सन स्व हस्तेन दुन्ता ।। न्हुवया द्वाक दिवा न्हूलेन दुंत(T)ताथा मगरण यंडाव, अव थ्व तव त्वाकदिवा दोहोरपा तों जुरों, ततफलेन ज्वजमान आयु आरोग्य ऐस्वर्य जन धन संतति संतान वृद्धिरस्तु.।।

अनुवाद

कल्याण होस् । सम्वत् ६४६ (वि.सं. १५८३) आषाढ महिना शुक्ल पक्ष पूर्णिमा तिथि चन्द्रग्रहणको पर्व परेको आदित्यवारमा । शुभ । शुभ ।

श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई घटीको देवहरिकोछेका जजमान डोय भारोले चढाएको पहिलेको पानस विशेषलाई मगरहरूले लुटेर लगेकाले अहिले त्यो भन्दा ठूलो पानस विशेषलाई न्हूलेले आफ्नो हातले चढाए । त्यसको पुण्यले जजमानको आयु, आरोग्य, ऐश्वर्य, जन, धन, सन्तति र सन्तानको वृद्धि होस् ।

(संख्या – ६८)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणबाट ल्याइएका केही गहनाहरु राखिएका छन् । त्यसमध्ये रत्नजडित सुनको एउटा जन्तारमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६४७ दिइएको छ ।

१. श्री श्री श्री
२. गरुडनारायण स-
३. के श्री अमर सिंह
४. पात्रेण नील न्वंम-
५. दुंता जुरो
६. सम्वत्
७. ६४७
८. भाद्र पद
९. शुल्क २
१०. विष्णु प्री-
११. ति र-
१२. स्तु शुभ: ।।

अनुवाद

श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई श्री अमरसिंह पात्रले (यो) नीलमणि चढाए ।

संवत् ६४७ (वि. सं. १५८४) भाद्र पद द्वितीया; विष्णु प्रसन्न होउन् शुभम् ।।

(संख्या – ६९)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र केही सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि अभिलेखहरू रहेका छन् । ती मध्ये एउटा सुवर्णपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यसमा संवत् ६४७ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति ।। श्री धोलागिरि शिखराधिष्ठित, परमेश्वर, परमभट्टारक, सृष्टि स्थित्यन्त कारक

२. पुरुषोत्तम, जगदन्तरात्मा, देवाधिदेव, श्री श्री श्री गरुडनारायण, विद्यमान देवस्थानस

३. थ्वसपोल साक्षी याङन, श्री श्री जय वीर मल्ल देव, श्री श्री जय-प्राणमल्ल देव, श्री श्री जय-

४. गुसांयि मल्लदेव, थ्वसपोल त्रिभयस्यं, अन्योन्य सम्मतन, थे थे निस्कपटन, थे थे महणार-

५. पं, एकानशत्रुमित्र फायन एकालापन, थ्व दण्ड धररपं, त्रिपुर राज्य धररयेया, शासन

६. चोया, अठि भाषा थ्वते, स्वप्पं देशया, द्वालस्थान, वङ्किन वङ्कि, थ्व थ्व दिशया शास्तिप्र-

७. साद उर्फ दायव, थव थव स द्वालस य सरपकों, थ्व थ्वस लुल जुरों, कदाचित, थे थे डा-

८. पाद कोया, स्थिति चोतोकोन जुरों, थ्व चोस्यं तको अठि सूनालो-पर पतंना, ओह्मं रुके छत्रस-

९. परमेश्वर, श्री श्री श्री गरुडनारायणस, निग्रह परत्रस, नरकगति रों, थ्वते, चोस्यंतको भासा

१०. लोपमयास्यं, धररपंयं काले, परमेश्वर, श्री श्री श्री गरुडनारायण अनिग्रह, सुप्रसन्न स-

११. त्पन, स्वर्गगति जुरों ।। यत: सत्यं ततोलक्ष्मी, यतोलक्ष्मी स्ततोहरि: ।। यतोहरि स्ततोधर्म्मा यतो-

१२. धर्म्मा स्ततोजय: ।। सम्वत् ६४७ फाल्गुण वदि ८ शुभ मस्तु ।। -२२८-

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री दोलागिरीशिखरमा विराजमान हुनु भएका परमेश्वर परमभट्टारक, सृष्टि, स्थिति र संहार गर्ने भएका, विश्वको आत्मास्वरूप भएका, देवताहरूका पनि देवता, श्री श्री श्री गरुडनारायण विराजमान हुनु भएको देवस्थानमा

उहाँ देवता गरुडनारायणलाई साक्षी राखी श्री श्री जय वीरमल्ल देव, श्री श्री जय प्राणमल्ल देव, श्री श्री जय गुलाईमल्ल देव यी तीन जना भएर आफुसमा मिली परस्परको सल्लाहबमोजिम शुद्ध हृदय लिएर परस्परमा अन्तर नपारी एकानी शत्रु मित्रु कबुली भक्तपुर राज्यको धर्मशासन लेखियो ।

अब भाषा: भक्तपुर देशको टोलहरूको बराबरी गरेर आ-आफ्नो इलाका भित्रको प्रशासनको अधिकार आ-आफ्ना टोलले सम्हाल्न सजिलो हुने हुँदा त्यसै गरियो ।

कदाचित् आ-आफ्ना अधिकारभित्रको स्थितिबन्देज नाघी, यसमा लेखिए अनुसार नगरी कसैले लोभ गरेमा यस लोकमा परमेश्वर श्री श्री गरुडनारायणको निग्रह र परलोकमा नरकगति होला ।

यसमा लेखिएअनुसार लोभ नगरी चलाएमा परमेश्वर श्री श्री श्री गरुडनारायणको अनुग्रह र मरेपछि आनन्दपूर्वक स्वर्गगति पाउला ।

जहाँ सत्य छ, त्यहाँ लक्ष्मी छन् । जहाँ लक्ष्मी छन् त्यहाँ हरि छन् । जहाँ हरि छन् त्यहाँ धर्म छ । जहाँ धर्म हुन्छ त्यहाँ जय हुन्छ ।

संवत् ६४७ (वि.सं. १५८३) फाल्गुन कृष्ण अष्टमी शुभम् ।।

(संख्या – ७०)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र बत्तीबाल्ने गरेका केही पानस विशेष रहेका छन् । ती मध्ये एउटा त्रिकुटीमा (पानस विशेष) यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६४७ दिइएको छ ।

१. श्री श्री श्री गरुडनारायणस्तं नित्यमितं छोयके निर्मातिन,
श्री श्री जय धर्ममल्ल देव कुम्हर ठाकुरस्य दुंता जुरो ।।
सम्वत् ६४७ वैशाख शुक्ल अष्ठम्यायां तिथौ, शुभ मस्तु ।।

अनुवाद

श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई सधैं (बेहान, बेलुका) बत्ती बाल्नको निमित्त, श्री श्री जय धर्ममल्ल देव राजकुमार ठाकुरले (त्रिकुटी) चढाउनु भयो ।

संवत् ६४७ (वि.सं.१५८४) वैशाख शुक्ल अष्टमी तिथि, शुभ होस् ।

(संख्या – ७१)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र बत्तीबाल्ने गरेका केही त्रिकुटीहरू रहेका छन् । ती मध्ये एउटा त्रिकुटीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६४७ दिइएको छ ।

१. श्री श्री श्री गरुडनारायण स्तं नित्यभितं छोयके निमितिन,
श्री श्री जय धर्ममल्ल देव कुमार ठाकुर स्य दुंता जुरो ।
सम्वत् ६४७ वैशाख शुक्ल अष्टम्यायां तिथौ शुभ मस्तु ।।

अनुवाद

श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई सधैं नै बत्तीबाल्नको निमित्त, श्री श्री राजकुमार धर्ममल्ल देव ठाकुरले (त्रिकुटी) चढाउनु भयो ।

संवत् ६४७ (वि.सं. १५८४) वैशाख शुक्ल अष्टमी तिथि । शुभ होस् ।

(संख्या – ७२)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणबाट केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यसमध्ये सुनको एउटा गहना विशेष (कण्ठीमा) यो अभिलेख कुँदिएको छ । यसमा सम्वत् ६४८ किटिएको छ ।

१. शुभ ।। श्री श्री श्री गरु-
२. ड नारायण अर्च्चना-
३. थें श्री श्री जय केशव-
४. मल्ल देव ठाकुर सन
५. जितलक्ष्मी भयिन ध्व
६. हेदय फोल दोहोरपा
७. टौं सम्वत् ६४८ माघ

अनुवाद

शुभ ।। श्री श्री श्री गरुडनारायणमा भक्तिभाव राखी श्री श्री जय केशवमल्लदेव ठाकुरले जितलक्ष्मी भयी सहित भएर यो हृदयफोल (गहना विशेष) चढाउनु भयो ।

संवत् ६४८ (वि.सं. १५८४) माघ ।

(संख्या – ७३)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणबाट ल्याइएका केही गहनाहरू राखिएका छन् । तत्मध्ये सुनको एउटा कण्ठीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६४८ दिइएको छ ।

१. श्री श्री श्री गरुडनारायणस्तं दोछोलपा छुंति फोर १
सप्वं कन्हेव रशिक डोय होलो उल्लास उभय सन ।।
संवत् ६४८ जेष्ठ शुभ

अनुवाद

श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई भक्तपुरका कन्हेव रशिक डोय, होलो उल्लास दुई जनाले छुँतिफोर (गहना विशेष) चढाए । संवत् ६४८ (वि.सं. १५८५) जेष्ठ शुभ ।।

(सख्या – ७४)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणबाट केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । तत्मध्ये सुनको एउटा गहना विशेषमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत्को दश स्थानी संख्या बुझिँदैन । तर लिपिको आधारमा यसलाई ६५० ताकामा राख्न सकिन्छ ।

१. श्री श्री श्री गरुडनारायण श्री मद् वि-
२. ष्णु देवेन इदम कण्ठि चं कृष्णां प्रढो-
३. कितं, इहात्र सुख मोक्ष पद नारा-
४. यण प्रीत्यर्थ प्रीति रस्तु सर्वकाल ।।
५. सम्वत् ६...० वैशाख सुदि
६.

अनुवाद

श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई । श्रीमद् विष्णुमल्ल देवले यो कण्ठी (गहना विशेष) नारायणलाई चढाउनु भयो । नारायण प्रीति गरेको (यस फलले) यस लोकमा सुख र मोक्षपद प्राप्त भई सदाकाल नारायण प्रसन्न रहुन् ।

संवत् ६...० वैशाख सुदि...

(संख्या – ७५)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोकाको दरबारमा चाँगुनारायणबाट ल्याइएका केही गहनाहरू राखिएका छन् । त्यसमध्ये सुनको एउटा कण्ठीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६५१ दिइएको छ ।

१. श्री श्री श्री गरुडनारायण स्तं श्री श्री केशव मल्ल दे-
२. व ठाकुरस्यं संग्रहिणि स्त्री जीतलक्ष्मी मयी सहितन
३. दुंता दिन, सम्वत् ६५१ कार्त्तिक शुक्ल, द्वा-
४. दश्यान्तिथौ, अनुराध नक्षत्र
५. बुधवार कुन्हु शुभ ।।

अनुवाद

श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई । श्री श्री केशवमल्लदेव ठाकुरले, त्याहते पत्नी जितलक्ष्मी मयी सहित भएर (यो गहना विशेष) चढाउनु भयो ।

संवत् ६५१ (वि.सं. १५८७) कार्तिक शुक्ल द्वादशी तिथि अनुराधा नक्षत्र बुधवारको दिन शुभ ।।

(संख्या – ७६)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनूमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणबाट ल्याइएका केही गहनाहरू राखिएका छन् । त्यसमध्ये सुनको श्री वत्स यन्त्र भएको एउटा गहना विशेषमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६५१ दिइएको छ ।

१. सम्वत् ६५१ फाल्गुण शुक्ल दु-
२. राश आदित्य वार जीवन
३. सिंहेन दुन्ता, शुभः ।।

अनुवाद

संवत् ६५१ (वि.सं. १५८७) फाल्गुण शुक्ल द्वादशी आदित्य वार । जीवन सिंहले (यो सुवर्ण जन्तर) चढाए । शुभ ।।

(संख्या -७७)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये उनको एउटा गहना विशेषमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६५५ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति
२. श्री श्री श्री
३. गरुडनारायण
४. थं, रामसिंह नामे
५. न पूर्व्वस कार्य स्वर्णालि-
६. कार हृदय मणि.... क
७. राम विष्णु प्रितेर्थं तत् पुण्यफले
८. न वैकुण्ठ सम्प्राप्य मस्तु ।।
९. संवत् ६५४ मा-
१०. र्ग शिर वधि
११. शुभ ।।

अनुवाद

कल्याण होस् ।। श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न रामसिंहको नाममा ऊ मरी पहिलेको कामअनुसार सुवर्ण अलंकार हृदयमणि (गहना विशेष)... विष्णु प्रीतिको लागि चढाइयो । यसको पुण्यफलले वैकुण्ठ लोक प्राप्त होस् ।

संवत् ६५४ मार्गशिर वदि शुभ ।।

(संख्या – ७८)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणबाट ल्याइएका केही गहनाहरू राखिएका छन् । त्यसमध्ये सुनको एउटा गहना विशेषमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६५५ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति ।। श्री श्री श्री गरुडनारायण स्त स्तुति
दुंता हृदयलक्ष्मीमयीन । सम्वत् ६५५ कार्त्तिक
शुक्ल द्वादश्यां ।। शुभ

अनुवाद

कल्याण होस् ।। श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई हृदयलक्ष्मी मयीले यो स्तुति (गहना विशेष) चढाउनु भयो ।

संवत् ६५५ (वि.सं. १५६१) कार्त्तिक शुक्ल द्वादशी । शुभ ।।

(संख्या – ७९)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणबाट ल्याइएका केही गहनाहरू राखिएका छन् । त्यसमध्ये सुनको एउटा कण्ठीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६५५ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति ।। श्री श्री श्री गरुडनारायण परमेश्वर सके पिता
डोय कस्त हा-
२. टाँ वैकुण्ठ भुवन प्राप्ति कामनान, इहत्र स, पुत्रादिना, अष्टैश्वर्य
३. जय मंगल वृद्धि, परत्रस्वयमेव, वैकुण्ठ भुवन प्राप्ति कामना
४. न, मारसिंह कस्त हा स्यं दुंता, कण्ठी गुराँ ।। सम्वत् ६५५
५. फाल्गुण मासे, शुल्कपक्षे, पन्चम्यां तिथो शुभ ।।

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री श्री श्री गरुडनारायण परमेश्वरलाई । बाबु डोय कायस्त हा को वैकुण्ठ वास होस् भन्ने कामना लिएर यस लोकमा पुत्र आदि नाम भएको आठै ऐश्वर्य सहित जय मंगल वृद्धिको साथै परलोकमा आफ्नो पनि वैकुण्ठलोक प्राप्त होस् भन्ने कामना लिएर मारसिंह कायस्त हा ले कण्ठी चढाए ।

संवत् ६५५ (वि.सं. १५६१) फाल्गुण महिना शुक्लपक्ष पञ्चमी तिथि शुभ ।।

(संख्या – ८०)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये सुनको एउटा कण्ठीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यसमा संवत् ६५६ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति श्री श्री श्री गरुडनारायण स्तो रत्न सिंह भनिजा
२. न दुन्ता थ्व कंठि थ्व पुण्य फलन इहत्र जनधन
३. लक्ष्मी सन्तति वृद्धिरस्तु परत्र वैकुण्ठ
४. पुरी प्राप्ति रस्तु
५. संवत् ६५६ माघशुक्ल १२ शुभ ।।

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई रत्न सिंह भनिजाले यो कण्ठी चढाए । यस पुण्यफलले यसलोकमा जन, धन, लक्ष्मी र सन्तानको वृद्धि होस् । परलोकमा वैकुण्ठपुरी प्राप्त होस् ।

संवत् ६५६ (वि.सं. १५६२) माघ शुक्ल द्वादशी शुभ ।

(संख्या – ८१)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र बत्तीबाल्ने गरेका केही पानस विशेषहरू राखेका छन् । ती मध्ये एउटा पानस विशेषमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६५७ दिइएको छ ।

१. सम्वत् ६५७ आशुनि शुक्ल (कृष्ण) अमावाशि कोन्हु । श्री श्री
श्री गरुडनारायन स्तं कर्म्माचार्जे कुशुमरामण दुंन्ता, नित्य मते
छोयके यातं जुरो शुभं ।।

अनुवाद

नेपाल संवत् ६५७ (वि.सं. .. आश्विन कृष्ण औंसीको दिन ।

श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई सधैं बत्तीबाल्नको लागि, कर्माचार्य कुशुम रामले (यो पानस विशेष) चढाए । शुभं ।

(संख्या – ८२)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनूमान्‌ढोका दरबारमा चाँगुनारायणबाट ल्याइएका केही गहनाहरू राखिएका छन् । त्यसमध्ये सुनको अन्तर भएको एउटा मालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६५६ दिइएको छ ।

२३।५।६।
१०७०

१. श्री श्री श्री ग-
२. रुडनारायणाय त-
३. द्भूषणं सं प्रढौकितं
४. पुत्रार्थ संकल्पितं रा-
५. म दासेन । संव-
६. त ६५६ चैत्र वदि

अनुवाद

श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई यो आभूषण (गहना विशेष) रामदासले पुत्र प्राप्तिको कामनाले चढाए ।

संवत् ६५६ (वि.सं. १५६५) चैत्र वदि ।

(संख्या – ८३)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणमन्दिरको भण्डारभित्र देवताका केही आसनीहरू रहेका छन् । तीमध्ये तामामा सुनको मोलम्वा गरिएको देवताको आसनी जस्तो कुनै एउटा पातामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६६० दिइएको छ ।

१. स्वस्ति ।। श्री श्री श्री गरूडनारायण परमेश्वरस्के, भक्ति
पूर्व्वन श्री श्री जय प्राणमल्ल देव ठाकुर स्यं शिजलर्व, सुवर्ण्ण
पिण्डिका

२. जीर्णोद्धार याङा, थ्व जीर्ण्णोद्धार पूण्यफलेन श्री श्री जय
प्राणमल्ल देव ठाकुर स, ईहत्र सुख, परत्र वैकुण्ठपुरी प्राप्ति
रस्तु शुभं ।। सम्वत् ६६० माघ वदि ६ शुभ ।।

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री श्री श्री गरुडनारायण परमेश्वरलाई, भक्तिपूर्वक श्री श्री जय प्राणमल्ल देव ठाकुरले तामामा सुन भरको (सुनले मोरेको) पिण्डिकाको जीर्णोद्धार गर्नुभयो ।

यो जीर्णोद्धार गरेको पूण्य फलले श्री श्री जय प्राणमल्ल देव ठाकुरलाई यस लोकमा सुख र परलोकमा वैकुण्ठपुरी प्राप्त होस् । शुभ ।

संवत् ६६० (वि.सं. १५६६) माघ कृष्ण ६ शुभ ।।

(संख्या – ८४)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनूमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू त्यहाँ राखिएका छन् । त्यस मध्ये सुनको एउटा जन्तरमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६६१ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति
२. श्री श्री श्री
३. गरुडनारायण
४. स्तम उदयन दुन्ता सं-
५. वत ६६१ कार्त्ति
६. शुल्क पूर्णमी

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई (यो जन्तर) उदयले चढाए ।

संवत् ६६१ (वि.सं. १५९७) कार्त्ति शुक्ल पूर्णिमा ।

(संख्या – ८५)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये सुनको एउटा जन्तरमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६६१ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति
२. श्री श्री श्री
३. गरुडनारायन
४. स्तं उदयन दुन्ता सं-
५. वत् ६६१ कार्त्ति
६. शुक्ल पूर्ण-
७. मी

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई (यो सुवर्ण जन्तर) उदयले चढाए ।

संवत् ६६१ (वि.सं. १५९७) कार्त्तिक शुक्ल पूर्णिमा ।

(संख्या – ८६)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र बत्तीबाल्ने गरेका केही पानस विशेष रहेका छन् । ती मध्ये एउटा पानस विशेषमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६६३ दिइएको छ ।

१. श्री श्री श्री गरुडनारायण भट्टारकाय, कार्त्तिक मासि चान्येष्ठेकादश सू, दीप प्रज्वलनार्थं, कांस निर्मित दीप-पात्र प्रढौकित मिति; श्री श्री जय वीरमल्लदेव प्रभु ठाकुरेण

२. अनेन, पूण्य फलेन धर्म्मार्थ काम मोक्ष फल प्राप्ति रस्तु संतति परमैश्वर्य वृद्धिरस्तु ।। सम्वत् ६६३ कार्त्तिक शुक्ल पूर्णिमायां तिथौं ।। श्रेयोऽस्तु ।।

अनुवाद

श्री श्री श्री गरुडनारायण भट्टारकलाई कार्त्तिक महिनाको एकादशीको रातमा बत्ती बाल्नको निमित्त काँसको दियो श्री श्री जय वीरमल्लदेव प्रभुठाकुरले चढाउनु भयो ।

यसको पूण्य फलले धर्म अर्थ, काम, मोक्षको फल प्राप्त होस् । सन्तान र परमऐश्वर्य वृद्धि होस् ।

संवत् ६६३ (वि.सं. १५९९) कार्त्तिक शुक्ल पूर्णिमा तिथि । कल्याण होस् ।।

(संख्या – ८७)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि केही ऐतिहासिक सामग्रीहरू रहेका छन्। तीमध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ। यहाँ संवत् ६६३ दिइएको छ।

१. स्वस्ति ।। श्री श्री श्री गरुडनारायण स्के: संको देश, योकलं
२. तोल, तुंथिछेननि, जयराजभारो, छरपोल स्के दुंहावया नि-
३. स्त्र पेगु कोया फको: मफको कुसुयक मतेव, दा६०क्को लिं दाना
४. गन, संवादन स्याक्या जाडिपं, सदि लादरपं, काय दोयकं,
५. प्रशन जुय मालु ध्वतेया थव ह्मंन लाया आदि पं चणिदा नाग-
६. ण जादिन प्यंवोस छिवो श्री प्रमेश्वर स्के, दुंस्ये । स्वं वोन थव ह्मं-
७. सदोले जुरों ध्वते प्रादार्थ, सुना जुर सनों, तोक घस्यं, मोचकलसा-
८. श्री श्री श्री गरुडनारायणस निग्रह जुरों, जदि लोप कृत्वा गोहत्या
९. ब्रह्म घातिश्व, बाल हत्या फलं भवेत, श्रेयोऽस्तु ।। सम्वत् ६६३ मा-
१०. र्ग्ग शिर शुक्ल पूर्ण्ण मास्यां, तिथौ शुभ ।। मस्तु सर्व्वदा शुभ ।।

अनुवाद

कल्याण होस्। श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई साँतुदेश, यकलं टोल तुथिछेननिका जयराज भारो उनी नारायणमा पसी (नारायण धर्ममा प्रवेश गरी) संरक्षणको अभिभारा आफूले सम्हाल्न नसकिने किसिमले लिन हुँदैन भनी विचार गरी आवश्यक परेमा चलन गर्ने गरी राखे।

यस्ता ह्मंन ला आदि चणिदानाग आदि ? चार भागमा एक भाग परमेश्वरलाई चढाई तीन भाग आफैंले चलन गर्ने गरियो।

यति पदार्थ कसैले विगा–यो भने श्री श्री श्री गरुडनारायणको निग्रह र लोप गरे गोहत्या, ब्रम्हहत्या, वालहत्या लाग्ला ।

कल्याण होस् । संवत् ६६३ (वि.सं. १५६६) मार्ग शुक्ल पूर्णिमा सधैं शुभ होस् ।

(संख्या – ८८)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि केही ऐतिहासिक सामग्रीहरु रहेका छन् । तीमध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६६३ दिएको छ ।

१. स्वस्ति ।। श्री श्री श्री गरुडनारायन सके, श्री संकोदेश, येकर्ले त्वाल,
तुथिङ्नेनि, जयराज भारो श्री श्री

२. नारायन स्के दुंछावया, निस्त्रयेया फक्व म फक्व कुवुयके भटेव, जयराज
भारोन मेलेखे

३. ङ० तक्वर निछ०नगन, दक्व स्वत्रि सादर पं कायदयकं प्रसन जुयेमाल
संवादया, थाक

४. आदिनतयं, प्रस्तजुयमाल थ्वतेया, श्री श्री नारायन स्तं योंवो सष्ठिवो
स्वंवोन जयराज न फ-

५. स्या भोजयाय ।। जयराजन, थम सा क्यें वो सष्ठिवो, प्रमेश्वरस्तं,
स्वंवो जयराजन फस्या

६. भोज याङ० थवस्मं सलेले ।। थ्वते पदार्थ; शुनानत्व, तोक्योस्यं मोचकरं
ओस्मंया व्रह्महत्या

७. आदिन पंचपातक लाक्क श्री श्री श्री गरुडनारायनस निग्रह जुरो ।। पुन:
मासा जयराज:

८. निथ्यं ज्याठजुसे निस्त्रेपेमफटङ०ाच श्री श्री नाराय(ण) स्यं तोलतं प्रसन
जुयमाल ।। सम्वत् ६६३

९. माघ शुक्ल ।। द्वादशी, बुधवार दिन कुन्हु दिन ।। शुभमस्तु-।।

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई । श्री साँखु देश एकलटोल, तुधिद्वेनक्का जयराज मारोले श्री श्री नारायण स्थानमा आई संस्थाणको अभिमारा आफूले नसक्ने किसिमले लिनु हुँदैन भनी जयराज मारोले विचार गरी आफूले पनि भोग चलन गर्न पाउने गरी पकालीको सल्लाहअनुसार नियम बनाई राखे ।

श्री श्री नारायणलाई चार खण्डको एक खण्ड, तीन खण्ड जयराजले मदा-भोजन गर्ने । जयराजले आफूले राखेको चार खण्डको एक खण्ड परमेश्वरलाई, तीन खण्ड जयराजले मदा-भोजन गर्ने भनी आफैंले राखे ।

यस पदार्थमा कसैले अन्याय गरी छुटायां भने ब्रह्महत्या आदि पञ्चमहापाप लाग्ला । श्री श्री श्री गरुडनारायणको निग्रह होला ।

फेरि भाषा जयराजले आफ्नो असमर्थताको कारणले चलाउन नसकेमा यसको संस्थाणको अभिमारा श्री श्री नारायण स्थानमा नै दिनुपर्छ ।

संवत् ६६३ (वि.सं. १५६६) माघ शुक्ल द्वादशी बुधवारको दिन । शुभ होस् ।

(संख्या – ८९)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र केही सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि अभिलेखहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा सुवर्णपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६६३ दिइएको छ ।

१. ॐ नमो: श्री गरुडनारायणाय ।। अध्येमियं तववरश्चरणारविन्दं,
लक्ष्मीपते-
२. गरुड संस्थित मुक्तिदात: । ग्रैवेयकं मकरकुण्डलवान् सदायं नारायणो
व्यव-
३. तुमां भगवन्नमस्ते ।। श्री सूर्यवंशज नृप: स नरेन्द्रमल्लो जेजीयते
रिपुगणान्क-
४. रि केशरीव । राजाधिराज रघुनन्दनरामतुल्य: श्रीधर्म्म केशव प्रभुर्वभुवि
नीति सिं-
५. धू: ।। याते वन्हि विशाख षड्मुखयुते नेपालिके हायने, जेष्ठेमासि च
कृष्ण पक्ष दिवसे
६. दुर्ग्गा तिथौ संयुते । ऋक्षे चोत्तर भद्रवै रविदिने तत्रैव संढौकित: सौवर्ण्ण
रुचिमत्प-
७. तोरण तरं श्रीधर्म्मणारायण: ।। अत: परंदेशभाषा, स्वस्ति श्रीमद्श्री
श्रीगरुडनारायण-
८. भट्टारकाय वैचित्र्य रत्नछत्र सुवर्ण्ण वित तोरण उपढौकितं ध्वजा
रोहण यज्ञादि श्री
९. श्रीजय नरेन्द्रमल्ल देवन कृत, अनेन पुण्य फलेन विष्णु प्रसादा तस्य
राज्ञ सप्ताङ्ग० राज्य
१०. महालक्ष्मी वृद्धिरस्तु ।। सम्वत् ६६३ जेष्ठमासे कृष्णपक्षे नवम्यान्तिथौ
उत्तर भद्र नक्ष-
११. त्रे सौभाग्य योगे यथाकरण मुहूर्ते, आदित्य वासरे, वृषराशिगते
सवितरि मीन रा-
१२. शिगते चन्द्रमसि थ्व कोन्हु रत्न छत्र लुं तोरण प्रतिष्ठा याङा व

दुंता जुरो शुभ मस्तु सर्व्वदा ।।०।।

१३. मयु सुवर्ण चिराण छ्व कोन्हु संकल्प याङा जुरो।। शुभ ।।

अनुवाद

ॐ गरुडनारायणलाई नमस्कार । गरुडमाथि विराजमान, मुक्ति दिने, हे लक्ष्मीकापति तपाईंको कमलरूपी चरणको ध्यान गर्दछु । गलामा हार तथा मकराकारको कुण्डलले सदायुक्त हुनुभएका नारायणले मलाई रक्षा गरुन् । हे भगवन् तपाईंलाई नमस्कार छ ।

श्रीसूर्यवंशमा पैदाभएका, शत्रुगणलाई सन्ताप पार्ने, मानिसमा सिंहजस्ता, राजाधिराजमा रघुकुलका रामचन्द्र जस्ता, धर्मात्मामा विष्णुजस्ता, नीतिमा समुन्द्रजस्ता राजा नरेन्द्रमल्ल हुनुहुन्छ ।

संवत् ६६३ जेष्ठ कृष्ण नवमी उत्तर भद्र नक्षत्र आदित्यवारको दिन श्री धर्मनारायण (श्री नरेन्द्रमल्ल) ले सुनको राम्रो तोरण चढाउनु भयो ।

यसपछि देशभाषा । कल्याण होस् । श्री श्री गरुडनारायण भट्टारकलाई यज्ञादि गरी ध्वजारोहणको साथमा रत्नजडित विचित्रको सुवर्ण छत्र चढाउनु भयो ।

श्री श्री नरेन्द्रमल्ल देवले गरेको यस पुण्यकार्यले विष्णुको प्रसादवाट सप्ताङ्गराज्य र महालक्ष्मी वृद्धि होस् ।

संवत् ६६३ (वि. सं. १६००) जेष्ठ महिना कृष्णपक्ष नवमी तिथि उत्तरभाद्र नक्षत्र सौभाग्य योग पर्नुपर्ने करणमुहूर्त परेको वेलामा, आदित्य वारमा वृषराशिमा सूर्य, मीन राशिमा चन्द्रमा यस दिनमा, रत्नजडित छत्र र सुनको तोरण प्रतिष्ठा गरी चढाउनु भयो । सधैं शुभ होस् । फेरि सुनको चँदुवा यसै दिन संकल्प गर्नु भयो । शुभ ।।

(संख्या – ९०)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र तामाका केही कलशहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा कलशमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६६३ दिइएको छ ।

१. श्री श्री श्री गरूडनारायण स्तं वाहारया उल्लास (आ)चाजन
दुन्ता ।। सम्वत् ६६३ भाद्र पद शुक्ल द्वादशी ।।

अनुवाद

श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई वाहालका उल्लास आचार्यले चढाए । संवत् ६६३(वि. सं. १६००) भाद्र शुक्ल द्वादशी ।

(संख्या – ९१)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र धातुका कलात्मक केही कलशहरू रहेका छन् । ती मध्ये एउटा कलशमा यो अभिलेख कुँदिएको छ ।

१. सम्वत् ६६३ भाद्र पद सु द्वादशी ।। श्री श्री श्री गरुडनारायण
स्ते वाहारया उल्हास राजन दुन्ता ।

अनुवाद

संवत् ६६३ (वि.सं. १६००) भाद्र शुक्ल द्वादशी ।। श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई वाहारका उल्हास राजले (कलश) चढाए ।

(संख्या – ९२)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र देवीदेवताका केही मूर्तिहरू रहेका छन् । तीमध्ये लक्ष्मीको मूर्ति भएको आसनीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६६५ दिइएको छ ।

१. सम्वद्बाणे षत(ड) क्वन(कोण) भाद्रशुक्ल विधौ तिथौ । करेभे शुक्ल
योगेन्हि सोमेच्चार्तत्प्रतिष्ठिता: ।।

२. ॐ नमोलक्ष्मी ।। नमस्ते कमलेदेवी, नमस्ते हरिवल्लभे, नमस्ते अब्धि
जातायं, तुभ्यं पद्मालये नम: श्री श्री जय केशवमल्ल देवस्य विवाही
पुत्रवती-

३. श्री श्री केतकी देवी तस्या अर्थमात्मजेन श्री श्री कृष्णमल्ल देवेन मात्रर्थन्त-
त्स्वर्ण प्रतिमा विनिर्म्मिता, तत्पूण्येन, धनैश्वर्य संतान, राज्यलक्ष्मी वृद्धि
रस्तु ।।

अनुवाद

संवत् ६६५ (वि.सं. १६०२) भाद्रशुक्ल पूर्णिमा तिथि, हस्ता नक्षत्र, शुक्लयोग सोमवारमा मूर्तिको स्थापना गरियो ।

ॐ लक्ष्मीलाई नमस्कार । कमलालाई नमस्कार, हरिकी प्रियालाई नमस्कार, समुन्द्रकी छोरीलाई नमस्कार, लक्ष्मी तपाईंलाई नमस्कार ।

श्री श्री जय केशवमल्ल देवकी विवाहिता छोरा भएकी श्री श्री केतकी देवी तीनका छोरा श्री श्री कृष्णमल्ल देवले आमाको निमित्त सुनको मूर्ति वनाउनु भयो, यसको पुण्यले धन र ऐश्वर्य, सन्तान, राज्यलक्ष्मी वृद्धि होस् ।

(संख्या – ९३)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरवारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू त्यहाँ राखिएका छन् । त्यस मध्ये सुनको एउटा जन्तारमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् दिइएको छैन ।

१. ॐ श्री श्री श्री गरुडनारायणस्तं सुदाम श्री श्री केशव मल्ल ठाकुरण सन श्री श्री कृष्ण मल्ल त्वं र तरपं प्रसन्न जुया या धोलोरपा त्वं शुभ

२. श्री श्री केटकी ठकुरिनी सन ।

अनुवाद

श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न यो जन्तार (गहना विशेष) श्री श्री केशव मल्ल ठाकुर, श्री श्री कृष्ण मल्ल र केटकी ठकुरिणीसहित भएर (नारायणलाई) पहिराउनु भयो ।

(संख्या – ९४)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणको भण्डारभित्र केही सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि अभिलेख रहेका छन् । ती मध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६६८ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति ।। अद्य ब्रह्मणो द्वितीय परार्द्धे श्वेतवराहकल्पे वैवश्वत
मन्यन्तरे कलियुगे भ-
२. रतखण्डे नेपालदेशे श्री श्री श्री पशुपति संनिधाने श्री भक्तपत्तने
आर्यावर्त्तदेशे छहेव-
३. पूण्य देशे वैशाख मासे शुक्लपक्षे द्वादश्यां तिथौ उत्तर फाल्गुणी
नक्षत्रे हर्षणयोगे यथा-
४. करण मूहूर्त्ते वृहस्पतिवासरे मेषराशिगते सवितरि कन्याराशिगते चन्द्र-
मसि एवं
५. विशिष्टतरायां पूण्यतिथौं, दोलागिरिशिखरा धिस्थित श्री मच्छ्री वैकुण्ठ
निवास(ी)विश्वात्मा श्री ग-
६. रुडनारायण पदारविन्द सेवापराणां भक्तजननां वर्स्म सूख संचारणार्थं,
दव कृतंक्षेत्र
७. रोपनी कर्म्मकार्द्धम्च, तत्पूण्य फलेन लसिम भारो कस्यमनोभिल सितार्थ
सिद्धिर्भवतु ।।
८. शुभ ।।वांडोलाछ टोल थंठछे लसिम भारोन.वूरोव स्वंपि क्याव छिथ
पथोंगु कोशि लंसु-
९. थु दुंता गुरों थ्व वुथावरसानन सलादू छिशिकोन्हु लंल्होने माल भूयजव
टंगा छि
१०. दुंजा थ्वया वरसानन पंचामृत ठुछि जोना पूछि १ पूजा ।। सम्वत
६६८ वैशाख शुदि १५

अनुवाद

कल्याण होस् । आज ब्रह्माको दोस्रो प्रहरार्ध,श्वेतवराहकल्प,वैवस्वतमन्वन्तर, कलियुगमा, भरतखण्ड, नेपाल देशमा, श्री श्री श्री पशुपतिको नजीके भक्तपुर शहरमा, आर्यावर्तदेश, यस पुण्यभूमिमा

वैशाख शुक्ल द्वादशी,बृहस्पतिवार,उत्तर फाल्गुणी नक्षत्र, हर्षणयोग, हुनु पर्ने करण मुहूर्त परेको वेलामा, मेषराशिमा सूर्य, कन्याराशिमा चन्द्रमा भएको यस किसिमको विशेष पुण्य तिथिमा

दोलाशिखरमा विराजमान हुनुभएका श्री वैकुण्ठका अधिपति, विश्वका आत्मा भएर रहनु भएका श्री गरुडनारायणका पादारविन्दमा देवपरायण भक्तजनहरूको सम्पूर्ण सुख प्राप्तिको निमित्त खेत चढाइयो । यस पुण्य फलले लखिम मारोको मनको इच्छा सिद्ध होस् । शुभ. ।

वांडोलाछ्टोल थंठधरका लखिम मारोले खेत रोपनी ३ मध्ये आफ्नो हक्को एक शिलंतु नामक खेत चढाए ।

यस खेतको आयस्ताले वैशाख शुक्ल द्वादशीको दिन वाटो वनाइदिनु पर्छ । फेरि यहाँ दुन एक रूपैयाँ राखियो, त्यसको आम्दानीले एकजोर जनैसमेत् पन्चामृतले पूजा गर्नू ।

सम्वत् ६६८ (वि.सं. १६०५) वैशाख शुक्ल पूर्णिमा ।

(संख्या – ९५)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि ऐतिहासिक सामग्री रहेका छन् । तीमध्ये एउटा सुवर्णपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत्को संख्या ६६८ दिइएको छ ।

१. ॐ नम श्रीगरुडनारायण ।। श्रीमच्छ्री श्री गरुडनारायणस्य, श्रीश्रीश्री येटाभट्टारि काश, श्रीश्रीश्री नाट्येश्वर भट्टारकार, अग्रस थिरारपं, तम्वशासन तारङा भाणा थ्वते, श्रीश्री जय वीरमल्लदेव ठाकुरसन, श्रीश्री जय नरेन्द्रमल्ल देव ठाकुर सन, श्रीश्री जय जितमल्ल देव ठाकुर सन, श्रीश्री जय कृष्णमल्ल देव ठाकुर सन, श्रीश्री जय कल्याणमल्ल देव ठाकुर सन, श्रीश्री जय प्रमुमल्ल देव ठाकुर सन, श्रीश्री जय गोविन्दमल्ल देव ठाकुर स-

२. न, विष्णु सिंह मारो सन, फ्याकुरा वुव सन, विक्रमरावुव सन, पूरणरावुव सन, थ्वते पूचा मन मेलरपं, दंड उलाचकं प्रीतिन काल हुङ निस्तरपेया आत्मशिर दिव्य स्थिरारपं, तम्वसासन तारङा अठि माणा, थ्वते, थ्वते पूचा एकान शत्रु एकान मित्र याङन, परलंमतस्यं, सून्हुं विन्हूं संसर्गयाङन, अर्थ सामर्थन थे थ्यतुस्यं एक आलापन थेथ्य महनरपं अन्योन्य प्रीतिन कालहुङ यंनेमाल, थेथ्य छिद्र ममालस्यं, कदाचित् छिद्र दतङा-

३. स छिद्रस मिमतस्यं, कूचेव मयास्यं, सत्यधररपं यंनेमाल, शत्रुन केनेयाङ हरङास, थ्वते पूचा थे थ्वदे स्मतस्यं, अन्यथा मावरपं, प्रसन्न वेसजुयमाल, त्रिपुरदुंवाना विज्याक्व, श्रीश्री प्राणमल्ल देव टों पुत्र सह, सेष्ट लोक पुत्रसह, मतुस्यं मउश्वारारपं, थवस चूलिननों, सेष्टलोक छूलु वएतजनया द्वारनं, दुंसं पिं लनम्थूं स्यं पारावारा याङन, थेथ्य फयान फयाथ्यं वल्बुद्धि दोलन, प्रसन्न वेलजुयमाल, लं आदि-

४. नक्यातकं, त्याहेस्यं, नेपाल दंथ्या मजातिन, धाङहाथार याङन वा सक्कास्यं गोलोटों प्रजंत याङननों जावयाङन, तिपुरवो प्रसन्न वेसजुयमाल,

श्रीश्री जय वीरमल्ल देव ठाकुरस्यं, श्रीश्री जयनरेन्द्रमल्ल देव ठाकुरस्यं,
विष्णुसिंह मारोसन तुमयरावुस्यं, ताछ०तास्यं विज्याक दिक्व
राज्य पाथि स,थे थ्व स्यं दूंमयाल्यस्यं, मेदा मेदन मसोस्यं, थय २
वुद्धिनं, सेष्ट न्हु लूव हेतान, काजमालेयेप, लूक्ना पिंपूल कटक पिंय
याडा-
५. र कटक, येस्यं यंग्व कटक या दारणनं दुंत पिंतान मथूस्यं, ल्यछ०त
छ०ास चढ फुछ०न कुमतिन मसोस्यं, थय २ राज्यन संतोष जुस्यं प्रसन्न
वेस जुयमाल, थेय्यस्यं उरगायन एकाधिपमयास्यं, थव यंग्वछ०
क्वया लि तेस्यं, हेल्के नेम कास्यं प्रसन्न वेस जुयमाल, थं क्याठ
नकगाम आदिनया क्याठनायक दुवार, परमान सेज, जननं, कित-
पुरि सतुंगल किसिप्पटें लोहो कोटसा आदिनया दुंवालन काजमा-
६. ल मसोस्यं, मसोचकं प्रसन्न जुय माल, कितपुरि, सतुंगल, किसिप्पटे
लोहो कोटसा आदिनया, क्याठनायक दुवार परमान, सेज जन ननों,
थ क्याठ नकगाम आदिन स, दुवालन, काजमाल मसोस्यं, मसोचकं
३।५।६३ वेस जुयमाल, त्रिपुरण मेदा मेद याय याछ०न,नाना मायाजाल लुक्क
७० छरछ०ास, थ्व संस गाढ मयास्यं दूल्हार यंयं नेमाल, श्रीश्री ठाकुर
प्रमुख, संकर सिंह मारोटों प्रमुख, लूक्ना विज्याक्व दिक्व स्यं, देवस्यन-
७. के याछ०न, विज्यातछ०ास, दिरछ०ास लोचयाछ०त् पिंहो स्यं प्रसन
वेसजुयमाल, दोलसालक्व इन्द्रसिंह मारोटों, नारायन सिंह मारोटों,
रामसिंह मारोटों, मतुस्यं मउ श्वासरपं, विज्यायमाल, मगर कम्पस
नवक्वाठ लंयोलं नगोल न्वरसनों, अर्थ सामर्थन, उयाछ०गोलोटों प्रजतननों,
मगरया वलावल सोयाव धाउ छाथार याछ०न, संन्चमन पे थ्यवेस मतस्यं
संछ०यंने माल, संको चंगु अर्थ सामर्थन, ममोकसोस्यं-
८. लहारपं दयान प्रसन वेस जुयमाल, मूसीसीमास, थेय्य पुवा वाढि म
यास्यं दाया मदयकं प्रसन वेसजुयमाल लछकल वाछन लछाया सेस दुवि
स्यं विज्याय छि०य मटेव, थव २ स थव २ याछ० धम्माधिन हेयमाल
जुरो, थ्वते त्रिसत्य व्रह्म विश्वास, ... मलिसन, तमशासन अठि
मछेस्यं महेस्यं, सत्यन प्रीतिन थेय्य स्यं काल हंने यस्त ननो, थ्वते
पूवा श्रीश्री ठाकुर लोक स्यं, मारोस्यं, तुमयरावुस्यं, थ्व सासनस
चोस्यं तक्व मनिस्तरपं विज्यातसा दिरसा मनिस्तरपं
९. विज्याकटों दिकटों रपं थ्व देवस गोब्राह्मण संन्यासि आदिन या
हत्यान लिप्तरपू पंचमाहा पातक लाक्व, श्री २ गरुडनारायनटों
फोडरपू, थ्वते देव सनिग्रह, थ्व सासन चोस्यं तक्व अठि निस्तरपं
सत्यायाक्व रपंस, थ्वते देवस अनिग्रह उवोवर सप्तांग राज्यलक्ष्मी वृद्धि
जुयमाल, जयसिंह राजमारो, जयताज मारो, लसिम मारो, लंगु मारो

चंद्रसिंह बाबु, गोविन्द सिंह भारोस, जितसिंह भारो, लक्ष्मण
भारो, रामदास भारो, कुसुमराज भारो, बबाबाबूचा, अमृत-
१०. राज भारो, जयसिंह राम भारो, लखनराम भारो, इन्द्रसिंह बाबू,
समरसिंह भारोस, गोविन्द सिंह बाबू, जयराज भारो, नरहरि बाबू,
कमलराज भारो, जस किर्तिराज, क्वाठ नायकस, जिकित भारो, जय-
सिंहराम माहातहास, याकठ भारो, जिकेस भारो, अमृत सिंह भारो,
थ्वते प्रमुख दंड कूलस्य दिम्वं सेष्ठ लोक न्हु लूव लोक स्यं, थ्वते तम्व
सासन, अथि देढ जुवसोस्यं यं नेपाल, थ्व तम्व सासन अथिलोप याङ0
अदेढयाङ0 संकाले, संग्वधर्म, सके छा-
११. ल तम्व निग्रह इत्यानं लिप्तर पेये माल, लोपभयास्यं देढ जुव सोस्यं-
देथया कंसंस अनिग्रह उत्तोत्तर जुयमाल, थ्वते भाषा थिरारपाया साक्षि
श्रीश्रीश्री गरुडनारायणटों, श्रीश्रीश्री येता भट्टारिकाटों, श्रीश्रीश्री
नाट्येश्वरटों जुरों, श्रेयोऽस्तु सम्वत् ६६८ आश्विन मासे कृष्णपक्षे
दशम्यान्तिथौं, पूष्य नक्षत्र बुधवासरे, शुभ मस्तु ।।

अनुवाद

श्रीगरुडनारायणलाई नमस्कार । श्रीश्रीश्री गरुडनारायण, श्रीश्रीश्री येटाभट्टारिका, श्रीश्रीश्री नाट्येश्वर भट्टारकको सामुन्ने स्थिर पारिएको, ताम्रपत्रमा कुँदिएको तारदाम भाषा यस प्रकारको छ -

श्रीश्री जयवीरमल्लदेव ठाकुर, श्रीश्री जयनरेन्द्रमल्लदेव ठाकुर, श्रीश्री जयजितमल्लदेव ठाकुर, श्रीश्री जयकृष्णमल्लदेव ठाकुर, श्रीश्री जयकल्याणमल्लदेव ठाकुर, श्रीश्री जयप्रभुमल्लदेव ठाकुर, श्री जयगोविन्दमल्लदेव ठाकुर, विष्णुसिंह भारो, फ्याकुराबुव, पूरणराबुव यति समूहले एक मन पारी मिली... प्रेमपूर्वक लेनदेन गर्ने गरी आफ्ना शिर र दिव्य छोई स्थिर पारिएको, ताम्रपत्र कुँदाइएको तारदाम भाषाको बेहोरा यस प्रकारको छ -

यति समूहले एकानि शत्रु एकानि मित्रु गरी भेदभाव नराखी लाभ हानि जे भए पनि संसर्ग गरी, अर्थ र सामर्थ्यअनुसार परस्परमा मद्दत गरी, एक स्वर गरी, परस्परमा अन्तर नपारी, परस्परमा प्रीतिपूर्वक लेनदेन गर्नुपर्छ ।

परस्परमा छिद्र नखोज्नू; कदाचित् छिद्र भेटाइयो भने पनि छिद्रमा नहान्नू । सराब मनसाय नराखी सत्यको पालना गर्नुपर्छ । शत्रुहरूले फुटाउने चेष्टा गरे पनि यति समूहले परस्प-

त्मा द्वेष नराखी राम्रो भावना राखी व्यवहार गर्नु पर्छ ।

त्रिपुरभित्र बस्नु भएका श्रीश्री प्राणमल्लदेव, उहाँका छोरा तथा भारदारहरू र उनीहरूका छोराहरू समेतलाई साथ दिनु हुँदैन, विश्वास गर्नु हुँदैन । आफ्नो पक्षका भारदारलाई अघि सारी सम्बन्ध राख्न पाइँदैन । दुःख आदिको बेलामा पनि सम्बन्ध नराखी बारबार गर्नुपर्छ । आफूआफूमा मने बलबुद्धि लगाईकन हित गर्नुपर्छ ।

बाटोघाटोको सुरक्षा राम्ररी गरी नेपाल दण्डको मर्यादाअनुसार आक्रमण प्रत्याक्रमण गरी... देउपाटन पर्यन्तलाई मिलाई त्रिपुरलाई हात लिने प्रयास गर्नुपर्छ ।

श्रीश्री जयवीरमल्लदेव ठाकुर, श्रीश्री जयनरेन्द्रमल्लदेव ठाकुर, विष्णुसिंह भारो, तीनै जना राबुवहरूले परस्परको निश्चित राज्य इलाकाभित्र पुसपैठ नगर्ने, परस्परमा फूट पार्ने काम नगर्ने, आफ्नो आफ्नो बुद्धिअनुसार अघि सरी काज गर्ने, पिंपुल कटक, पिंपवहार कटक यस्ते अरु कटक मार्फत् दुख दिने काम नगर्ने, केही गल्ती भेट्टियो भने पनि चढाइ नगर्ने, सराब नचिताउने, आफ्नो आफ्नो राज्यले संतोष मानी खुशीसाथ रहनुपर्छ ।
...... कुरामा तलमाथि नगरी, आवत जावतलाई नरोकी, उपेक्षा नगरी प्रसन्नपूर्वक रहनु पर्छ ।

थानकोट नकगाउँ आदिका क्वाटनायक, द्वारे प्रधान, मोटे आदिले कीर्तिपुर सतुंगल किसिपिंडी लोहोकोटलाका द्वारेहरूको कामकाज, मुद्दामामिला हेर्ने र हेर्न लाउन नपाउने गरी निगाह गर्नु पर्छ । कीर्तिपुर सतुंगल किसिपिंडी लोहोकोटला आदिका क्वाटनायक, द्वारे प्रधान, मोटे आदिले थानकोट नकगाउँ आदिका द्वारेहरूका कामकाज मुद्दामामिला हेर्ने र हेर्न लाउन नपाउने गर्नु पर्छ ।

त्रिपुरले फूट पार्ने काम गरी अरु अनेक दाउपेच गरे भने पनि यस कुरामा फरक नपारी व्यवहार गर्नुपर्छ ।

श्रीश्री [illegible] प्रमुख ठकुर भारो आदिले त्रिपुरसँग मिली काम गर्नु भयो र दण्डविधान [illegible] खोज्नु भयो भने उहाँहरूलाई बहिष्कार गर्नु पर्छ ।

दोलखामा रहेका इन्द्रसिंह भारो, नारायणसिंह भारो, रामसिंह भारोहरूले पनि (त्रिपुरलाई) साथ दिनु हुँदैन, विश्वास गर्नु हुँदैन ।

नुवाकोटको बाटो वा अरु बाटोबाट कारवाईको लागि मगरहरू आए भने अर्थ सामर्थ्य विचार गरी एक भई देउपाटन समेतले मगरहरूको बलाबल विचार गरी आक्रमण प्रत्याक्रमण

गरी परस्परमा नफुटी रहनु पर्छ ।

साँखु चाँगुको कुरामा अर्थ सामर्थ्यको दृष्टिले नहेरी दयापूर्वक व्यवहार गर्नुपर्छ । साँध सीमानाको कुरामा परस्परमा घुसपैठ नगरी हस्तक्षेप नगरी रहनु पर्छ । त्यसै अल्छलबाजी गरी मनिएको कुरामा ध्यान दिनु हुँदैन । धर्म अर्थ विचार गरी रहनु पर्छ ।

यति त्रिसत्य, ब्रह्मविश्वास, ताम्रपत्र शासनप्रति हेलचेक्र्याइँ नगरी सत्य र प्रीतिपूर्वक परस्परमा व्यवहार गर्नुपर्छ । यी समूहका श्रीश्री ठाकुरहरू, भारोहरू, तीनजना रावुवहरूले यो शासनमा लेखिएका जति कुराको प्रतिपाल गरिएन भने यी देवता, गाई, ब्राह्मण, सन्यासी आदिको हत्या गरेको पाप लागोस्, पन्चमहापाप लागोस्, श्रीश्री गरुडनारायण ध्वस्त गरेको पाप लागोस्, यी देवताको निग्रह लागोस् । यस शासन पट्टमा लेखिएजति कुराको प्रतिपाल गरे भने, सत्य पार्ने उपर यी देवताको अनुग्रह होस् । उत्तरोत्तर सन्ताद्य० राज्यलक्ष्मीको वृद्धि होस् ।

जयसिंहराज भारो, जयताज भारो, लखिम भारो, लंगु भारो, चंद्रसिंह बाबु, गोविन्दसिंह भारो, जितसिंह भारो, लक्ष्मण भारो, रामदास भारो, कुसुमराज भारो, बबाबाबु, अमृतराज भारो, जय सिंहराम भारो, लखनराम भारो, इन्द्रसिंह बाबु, समरसिंह भारो, गोविन्दसिंह बाबु, जयराज भारो, नरहरि बाबु, कमलराज भारो, जसकीर्तिराज क्वाठनायक, जिजित भारो, जयसिंह राम महातह, पाञ्ज भारो, जिकेश भारो, अमृतसिंह भारो यी प्रमुख अभिभारा बोक्ने भारादारहरू अघि सरी यस ताम्रपत्रमा लेखेअनुसार गराउनु पर्छ । यस ताम्र शासनमा लेखिएका कुराको लोप गराए, गड्बड गराए तिनलाई यहाँ लेखिए जति निग्रह होस्, हत्याको पाप लागोस् । लोप नगरी दृढ भई पालना गरे भने तिनलाई अनिग्रह होस्, उत्तरोत्तर वृद्धि होस् ।

यो वेहोरा स्थिर पार्नाका साक्षी श्रीश्रीश्री गरुडनारायण, श्रीश्रीश्री येताभट्टारिका, श्रीश्री नाट्येश्वर ।

कल्याण होस् । संवत् ६६८ (वि.सं. १८०५) आश्विन कृष्ण दशमी पुष्यनक्षत्र, बुधवार । शुभ होस् ।

(संख्या – १६)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र बत्ती बाल्ने गरेका केही पानस विशेष रहेका छन् । तीमध्ये एउटा पानसमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६७२ दिइएको छ ।

१. श्री श्री श्री गरुडनारायण स्तं कार्त्तिकलछि टोमेटं छोयके
यातं जीव सिंहन, दुंता जुरो, सम्वत् ६७२ श्रावण शुधि
१२ ॥

अनुवाद

श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई कार्तिक महिना भरी बत्ती बाल्नको लागि जीवसिंहले (पानस) चढाए ।

संवत् ६७२ (वि.सं. १६०८) श्रावण शुक्ल द्वादशी ।

(संख्या – ९७)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र बत्ती बाल्ने गरेका केही पानस विशेष रहेका छन् । तीमध्ये एउटा पानसमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६७२ दिइएको छ ।

१. श्री श्री चंगुनारायण स्के दुन्ता, श्री रघानंदजुस्यं,
सं ६७२

अनुवाद

श्री श्री चाँगुनारायणलाई, श्री रघानंदजुले (पानस) चढाए । संवत् ६७२ (वि.सं. १६०८) ।

(संख्या – १८)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि केही ऐतिहासिक सामग्रीहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् ६७३ दिइएको छ ।

१. शुभ ।। श्री श्री श्री गरुडनारायण स्के, श्री श्री जयनरेन्द्रमल्लदेव प्रभु ठाकु-
२. र स प्रज्यायस, हेरासन, स्वयं निमित्यार्थेन, धाशासन तास्यं दुंता
३. हेरमा पाट १ फारि चग्वड १ लदलुथि १ काच मंझ्जू १ सोरा ग्वड १ सु-
४. त्वाक १ दलिचा पाट १ कंसकुंडिनि १ कं चोरोग्वड १ धाराचा १ ओ
५. सान्हे स्कन १ चेतवति सिंप्र मूड०जु १ भ्रतुपन्हि रिपु १ थून विपु-
६. थ्वते वस्तु जात,दुंता जुरो: ततपुन्न्यान् फलेन, जोजमानस आ-
७. यु आरोग्ये, जन धन लक्ष्मी संतति, संतान वृद्धिरस्तु, परम मोदा-
८. सुखावति भवतु ।। सम्वत् ६७३ ज्यष्ट शुक्ल ।। द्वादश्यां तिथौ
९. वुदवार कुन्हु जुरो: ।। शुभ मस्तु सर्व्वदा भवतु: ।।७।। शुभ ।।

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई ।

श्री श्री जय नरेन्द्रमल्लदेव प्रभु ठाकुरको राज्यकालमा हेरा भन्नेले आफ्नै निमित्त ताम्रपत्रमा लेखेको सामान राखे ।

हेरमा पात्र १ झारी १ अर्घ १ काचको मंडी जोर १ कचौरा १ तेल हाल्ने पौंडो १ पाला १ काचको कमण्डलु १ कचौरा १ धाला १ ऐना १ सिंदूर पात्र जोर १ आसनी १ धूप आसनी १ यति वस्तु राखियो ।

यस पुण्यले जजमानको आयु आरोग्य जन धन लक्ष्मी सन्तानको वृद्धि होस् । परम मोक्ष र सुखावती प्राप्त होस् ।

संवत् ६७३ (वि.सं.१६१०) जेष्ठ शुक्ल द्वादशी तिथि बुधवारको दिन । सधै शुभ होस् । शुभ ।

(संख्या – ९९)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र बत्ती बाल्ने गरेका केही पानस विशेष रहेका छन् । तीमध्ये एउटा पानसमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६७४ लेखिएको छ ।

१. स्वस्ति ।। श्री श्री श्री गरुडनारायण स्तं, यंपु, यकुंबहार
उल्हास मयिन, दुन्ता प्रतंप्रवे माघ लछि मतं होयके माल कं,
दुंता जुरो: सम्वत ६७४ पौष शुक्ल ।। पूर्णमास्यां तिथौ ।।
जोजमान स मोक्ष भवतु ।।

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई । पाटन यकुंबहालका उल्हासमयीले प्रत्येक वर्ष माघ महिनामा बत्ती बाल्नको निमित्त (पानस विशेष) चढाइन ।

संवत् ६७४ (वि.सं. १६१०) पौष शुक्ल पूर्णिमा तिथि । जजमानको मोक्ष होस् ।

(संख्या – १००)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि केही ऐतिहासिक सामग्रीहरु राखिएका छन् । तीमध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६७५ दिइएको छ ।

१. श्रेयोऽस्तु ।। सम्वत ६७५ भाद्रपद मास्य शुक्लपक्ष द्वादस्यांयां तिथौ
उत्रासाढ नक्ष-
२. त्र, स्वभाग्य योगे, स्वमवारसले, सिंह राशिगते सवितलि तुलराशि
गते चं-
३. द्र मसि द्वादसि आपने, ।। थ्व दिन कुन्हु, श्री श्री श्री चंगुकेशव
भट्टारक स्थाने, स उ
४. पदोपिता, दोलखा राज द्ववाशिन, हेतकी मैसम मन विराधाण,
दिवंगत स्व पु-
५. रुस उदय जिवभारो स्तं स्वपुत्री जयकितीमयि, थ्व स्क उभय स्तं मण वि-
६. रा सन दुंता, कटाउ पु १ छलि पु १ काच भङ्जि १ सोरा ग्व थकालीजु
लक्ष्मी ना-
७. रायण, प्वहांग्व छी १ थुते दुन्ताया पूनेण, एलंत्र सुक, पत्रमुद्रा
स्वर्ग सं प्रा-
८. प्ता भवतु, जनधन लक्ष्मी वृद्धि रस्तु, सिवलोक संप्राप्त भवतु
विष्णुलोक संप्रा-
९. प्ता भवतु यजमान आयु आरोग्ये लक्ष्मी वृद्धिरस्तु, श्री श्री श्री चंगु नारा-
१०. यन शुप्रि अपदा भवतु ।। थ्वतेया दृष्ट सादि श्री श्री श्री चन्द्रसूर्य । शुभ ।

अनुवाद

कल्याण होस् । संवत् ६७५ (वि.सं. १६१२) भाद्र महिना शुक्लपक्ष द्वादशी तिथि उत्तराषाढा नक्षत्र सौभाग्ययोग सोमवारमा, सिंह राशिमा सूर्य तुला राशिमा चन्द्र भएको वेलामा यस दिन श्री श्री श्री चाँगुका केशव (नारायण) भट्टारक स्थानमा श्रद्धासाथ दोलखा राज्यका निवासी हेतकी भेसमले स्वचित्तले आफ्ना स्वर्गीय पति उदयजीव भारो, आफ्नी छोरी जयकीर्तिमयी यति दुवैलाई लक्ष गरी संकल्पपूर्वक राखिएका कटाउ पु १ काँचको माँडो जोर १ कचौरा १ थकालीजु लक्ष्मीनारायणले प्वहां १ डद्धि १ यति राखेको पुण्यले यस लोकमा सुख परलोकमा मोक्ष तथा स्वर्ग प्राप्ति होस् । यजमानको आयु आरोग्य, लक्ष्मी वृद्धि होस् ।

श्री श्री श्री चाँगुनारायण प्रसन्न होउन् । यो राख्दाको दृष्टसाक्षी श्री श्री श्री चन्द्र, सूर्य । शुभ ।

(संख्या – १०१)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरकोभित्र नित्य पूजामा नारायणलाई पहिराउने सुन चाँदीका केही गहनाहरू रहेका छन् । तीमध्ये सिक्रीमा उनिएको सुनको पातामा यो अभिलेख कुँदिएको छ ।

१. संवत् ६७६ भाद्रपद शु-
२. द्वि १२ कृष्णार्पनमस्तु शुभ

अनुवाद

संवत् ६७६ (वि.सं. १६१३) भाद्र शुक्ल द्वादशीमा कृष्णमा अर्पण गरियो । शुभ ।।

(संख्या – १०२)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणमन्दिरको भण्डारभित्र बत्तीबाल्ने केही पानस विशेषहरू रहेका छन्। ती मध्ये छुटा पानसमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६७७ दिइएको छ ।

१. श्री श्री श्री गरुडनारायण परमेश्वर स्के, नित्यकर्म मेत
च्यायके यातं, श्री श्री जय अमृतमल्लदेव प्रभुठाकुर, संग्रहणी
भार्या लक्ष्मीजु । नेह्मं, उभय स्यंन ध्व दूथाक दिधायं
तस्यं निहडओ जुरो । सम्वत् ६७७ आश्विन शुक्ल १५ शुभ
मस्तु ॥

नेस.पाया

अनुवाद

१०७०

श्री श्री श्री गरुडनारायण परमेश्वरलाई नित्य पूजामा बत्तीबाल्नको निमित्त श्री श्री जय अमृतमल्लदेव प्रभुठाकुर (उहाँको) त्याइते पत्नी लक्ष्मीजु दुवै भएर यो पानस विशेष चढाउनु भयो ।

संवत् ६७७ (वि.सं. १६१४) आश्विन शुक्ल पूर्णिमा शुभ होस् ।

(संख्या - १०३)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि केही ऐतिहासिक सामग्रीहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा सुवर्णपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६७६ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति ।। श्री श्री श्री गरुडनारायण भट्टारकाय सके, श्री श्री श्री
जय नरेन्द्र मल्ल दे-
२. वस्य संग्रहणी भार्य्या हेलालक्ष्मीन ।। श्री श्री श्री गरुडनारायण
भट्टार-
३. क प्री(ति) कामनया, कांस्य पात्रापु(प) करणानि निवप स्थापिता
४. एतत्कृत, पुण्येन ह्यारोग्य सन्ताण संपत्ति रस्तु परत्रलोक
५. वैकुण्ठ प्राप्ति रस्तु ।। सम्वत् ६७६ आषाढ मासे शुक्लपक्षे एका-
६. दश्यां तिथौ अनुराधानक्षत्रे शुभयोगे शनैश्चर वासरे कृतम्-
७. तदुपकरणे स्थापन मूत्तरोत्तर मङ्गलायस्तु ।। ।। शुभ ।।

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री श्री श्री गरुडनारायण भट्टारकलाई । श्री श्री श्री जय नरेन्द्रमल्ल देवकी ल्याइते पत्नी हेलालक्ष्मीले श्री श्री श्री गरुडनारायण भट्टारकलाई प्रसन्न पार्ने कामनाले काँसको पात्र आदि उपकरणहरू चढाउनु भयो ।

यस कामको पुण्यले आरोग्य, सन्तान र सम्पत्ति होस् । परलोकमा वैकुण्ठ प्राप्त होस्।

संवत् ६७६ (वि.सं.१६१६) आषाढ महिना शुक्लपक्ष एकादशी तिथि अनुराधा नक्षत्र शुभयोग शनिवार मा यी उपकरणको स्थापनाले उत्तरोत्तर मङ्गल होस् ।। शुभ ।।

(संख्या – १०४)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणको भण्डारभित्र केही सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि अभिलेख रहेका छन् । ती मध्ये एउटा सुवर्णपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६८० दिइएको छ ।

१. स्वस्ति ।। ॐ अद्य चैत्रमासे कृष्णपक्षे, सप्तम्यान्तिथौ, श्रवण नक्षत्रे,
यथाकरण मुहूर्ते, बुधवासरे, मेषराशिगते-
२. सवितरि, मकरराशिगते चंद्रमसि ।। एवं विशेषन विशिष्ठतरे, पूण्यतिथौ,
श्री श्री श्री गरुडनारायण पर-
३. मेश्वर, परम भट्टारकाय, विष्णु प्रीति कामनया, श्री श्री जय गंगादेव्या,
श्री श्री जय त्रैलोक्यमल्ल देव, श्री श्री
४. जय त्रिभुवन मल्ल देवै: श्रद्धापूर्व्वकं, संप्रदत्तं ।। धाम्सा पुखरिनं ल्हेटब्रसिनं
मिनावुचानों यो दुम्हा-
५. सारनथं दुम्हादेशनयं, लोहोकिलिनवं लोहोंकिलिनथं चोंड०, वुचानोंव फसि
फाख्यां थंथुलंनक्व-
६. थ्वते परमेश्वरस मुंस, सप्वं, यं, मनिगलन, आदिनतु, अधावत थंने मतेय,
सिमाव्वतियाड० तकोस
७. अधावत थंड० विज्याता, संड०दिरा, ओम्ह्स्याके, परमेश्वरस, शरीरस,
अपघात याड०ा पापन लिप्तरपु-
८. जुरों, गो सहस्र, ब्राम्हणसहस्र, स्त्री बालक सहस्र, थ्वते हनरपं मोचक
पापन लिप्तर पु जुरों, थ्वते परमे-
९. श्वरस सिमापात याड०तको, ग्राम सं, भुमातरसं, नेमधररपं उच्चाटन
यातसा, उत्तोतर, महापूण्य प-
१०. रमेश्वर स सुदृष्ठि जुरों ।। श्रेयोऽस्तु सम्वत ६८० चैत्रवदि ७ ।।
श्री नारायण स् प्रीतिरस्तु ।। शुभं:।।

अनुवाद

कल्याण होस् । ॐ आज चैत्र महिना, कृष्णपक्ष, सप्तमी तिथि, श्रवण नक्षत्र, हुनुपर्ने करणमुहूर्त परेको वेलामा, बुधवार, मेष राशिमा सूर्य मकर राशिमा चन्द्र भएको वेला, यस किसिमको विशेष पुण्य तिथिमा, श्री श्री श्री गरुडनारायण परमेश्वर परमभट्टारक विष्णुलाई प्रसन्न पार्ने कामनाले श्री श्री गंगादेवी श्री श्री जय त्रैलोक्य मल्लदेव, श्री श्री जय त्रिभुवन मल्लदेवद्वारा श्रद्धा साथ दव (गुठी) राखियो ।

धान्जा पोखरी, ल्लेडसि, मिनावुचायो, झ्वाखाल, झ्वादेश, लोहंफिल, लोहफिल (ढुंगा विशेषले लगाएको सीमाना) निर रहेको, वुचा, फसिफोको थंथुलं नक्व यति परमेश्वरको लागि, भकपुर, कान्तिपुर, ललितपुर आदिले मास्न नहुने गरी सीमा लगाई नमासिने दव (गुठी) राखियो ।

विगार्न खोज्नेलाई परमेश्वरको शरीरमा चोट पुर्‍याए जति पाप लाग्ला, सहस्र गाई, सहस्र ब्राम्हण, स्त्री–बालक सहस्र हरण गरी मारेको पाप लाग्ला । परमेश्वरको लागि सीमाकिंत गरिएको यस गाउँमा असल चिताई नियमपूर्वक हेरचाह गर्‍यो भने उत्तरोत्तर महापुण्य तथा परमेश्वरको सुदृष्टि होला ।

कल्याण होस् । संवत् ६८० (वि.सं. १६१६) चैत्रकृष्ण ७ ।। श्री नारायण प्रसन्न होउन् ।। शुभः ।।

(संख्या – १०५)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि केही अभिलेख रहेका छन् । ती मध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यसमा संवत् ७०४ दिइएको छ ।

१. ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।। श्री दोलागिरिस्थाने, श्री मत् श्री श्री श्री गरु-
२. डनारायण भट्टारकाये ।। राजाधिराज श्री श्री जय शिवसिंह देव, श्री श्री
३. जय रणजित सिंहदेव उभय प्रभुठाकुरस विजय राज्ये ।। ज्वजमान गो-
४. कण्णर्या यंवून्ह सकरताला त्वालस चोंग्व छेँदि त्वाको मारो भार्या क-
५. पूर मयि थ्व पनि तेल्सं तिरिपूरुण स्यं थ्व सिपति नेपतिस प्रतिमा
६. दयकं, कोतोर आदिन वस्तुता ३६ थ्वते परमेश्वर स्के साहासन
७. ताया जुरो, ततपुण्य फलेन ज्वजमानस जतो शास्त्रेन कृत फले
८. सम्प्राप्ता भवन्तु ।। श्रेयोऽस्तु सम्वत् ७०४ मार्गशिरमासे शुक्ल प-
९. दो द्वादश्यान्तिथौं ।। ।। शुभ ।।

अनुवाद

ॐ भगवान् वासुदेवलाई नमस्कार । श्री दोलागिरीस्थानका, श्रीमत् श्री श्री श्री गरुडनारायण भट्टारकलाई । राजाधिराज श्री श्री जय शिवसिंह देव, श्री श्री जय रणजित सिंह देव दुई जना प्रभुठाकुरहरूले राज्य गरिरहनु भएको वेलामा ।

जजमान कान्तिपुर राज्य गोकर्ण न्हक्करताल टोल चोंग्वछे घर भएका त्वाको मारो पत्नी कपूरमयी यी दुई जना पति पत्नीले यो दुई वटा काठको टुँडाल्मा मूर्तिहरू बनाउन लगाएर राखे । कोतर आदि ३६ वस्तुहरू उहाँ परमेश्वरलाई विधिविधानसहित चढाए । यसको पुण्यले शास्त्रमा लेखिएअनुसारको जजमानलाई फल प्राप्त होस् ।

कल्याण होस् । संवत् ७०४ (वि. सं. १६४०) मार्गशिर महिनाको शुक्लपक्ष द्वादशी. तिथिमा ।

(संख्या – १०६)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । ती मध्ये सुनमोलम्बा गरिएको गरुडनारायण भएको मालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ। यहाँ संवत् ७११ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति
२. सं ७११ वैशा-
३. ख वधि १ दुन्ता ।। र-
४. ज्जेमन माहात।। दुयि ।।
५. नामपि रूपसिंह म-
६. हात ।। ज्ञानदेव ।। थ्वते प्र-
७. मुखन भोंजास्यं तया:
८. जुरो पुर्ख षुंति दूतने-
९. प्रसन्न जुस्यं हेमार ।। शुभ
१०. म मस्तु शुभ ।
११. राम

अनुवाद

कल्याण होस् । संवत् ७११ (वि.सं. १६४८) वैशाख वदि १ । रज्जेमन महात, दुविमयी, रूपसिंह महात, ज्ञानदेव यति प्रमुखहरू भएर नारायणलाई प्रसन्न पार्न सुतिं गहना विशेष चढाए । सधैं शुभ होस् ।

(संख्या – १०७)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र केही सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र, आदि रहेका छन् । तीमध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ७१३ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति ।। श्री ३ गरुडनारायण भट्टारकस्य
२. ख्प्व देशया, यछेटोल, पुणुरिपंताया वितु भ-
३. यिसन, विणयवस्तुजात दोछोरपा थ्वते जुरो ।
४. सम्वत् ७१३ कार्त्तिक शुदि १५ ।। शुभं ।।

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री ३ गरुडनारायण भट्टारकलाई भक्तपुर यछेटोल, पंताया पोखरीका वितुभयीले उहाँ (नारायण)लाई ताम्रपत्रमा विधान लेखी चढाउनु भयो ।

संवत् ७१३ (वि.सं. १६४९) कार्त्तिक शुक्ल पूर्णिमा शुभं ।

(संख्या – १०८)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनूमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये चाँदीको एउटा यन्त्र विशेषमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ७१६ दिइएको छ।

१. श्री श्री श्री गरुडनारायणस्तं खण्ड चुक्या पुचि मारोनं
दुन्ता सम्वत् ७१६ आषाढ कृष्ण द्वादशी शुभ मस्तु ।

अनुवाद .

श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई खण्ड चोक्का पुचि मारोले चढाए ।

संवत् ७१६ (वि.सं. १६५३) आषाढ कृष्ण द्वादशी सधैं शुभ होस् ।

(संख्या – १०९)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि केही ऐतिहासिक सामग्रीहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ७१८ दिएको छ ।

१. स्वस्ति ।। श्री श्री श्री गरुडनारायण स्तं, थ्व वस्तु ओति-
२. प्रतिमादि स्त्री पुरुषण, लुंगु सिंह कारुक, स्त्री मावु
३: थ्व नेम्हं स्यंन, परमेश्वर प्रीतिन दुंता जुरों ।।
४. श्रेयोऽस्तु सम्वत् ७१८ वैशाख मासे कृष्णपक्षे
५. द्वादश्यान्तिथौ, अश्विन्यादित्यवासरे, शुभं ।।

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई, यो वस्तु ओति प्रतिमा आदि लुंगुसिंह कारुक र पत्नी मावु यी दुई पति पत्नीले परमेश्वरलाई प्रसन्न पार्न चढाए ।

कल्याण होस् । संवत् ७१८ (वि.सं. १६५४) वैशाख महिना कृष्णपक्ष द्वादशी तिथि अश्विनी नक्षत्र आदित्यवारमा शुभ ।।

(संख्या – ११०)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र केही सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि अभिलेखहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ७२१ दिइएको छ ।

१. श्री श्री श्री दोलागिरि गरूडनारायण सकें वस्तु
२. जाति सासन दुंता ।। थेमिदेशया पुषुर सिया ज-
३. नके काजि, स्त्री मयना नेह्म स्त्री, पुरूष स्यं,
दुंता जुरो
४. सम्वत् ७२१ माघ शुक्ल, द्वादश्यां तिथौ वुधदिने ।।
शुभ ।।

अनुवाद

दोलागिरीका श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई वस्तुसहितको ताम्रपत्र राखे ।

ठिमी देश पुखुरसिया जनको काजी पत्नी मयना दुई जना पति पत्नीले चढाए ।

संवत् ७२१ (वि.सं. १६५७) माघ शुक्ल द्वादशी तिथि वुधवार शुभ ।

(संख्या – १११)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि केही अभिलेखहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ७२५ लेखिएको छ ।

१. श्रेयोऽस्तु ।। सम्वत् ७२५ वैशाख शुक्ल ।। पूर्ण्णमास्या तिथौ ।।
२. विशाख नक्षत्र ।। वरियान योग ।। अंगार ।। थ्व कुन्हु चं-
३. गु श्रीमत् श्री श्री गरुदनारायन भट्टारक सके ।। हत
४. खा शुशुरिचान थ्व ताम्रशासनन्दुंता जुरो ।। शुभ मस्तु + सर्व्वदा ।।

अनुवाद

कल्याण होस् । संवत् ७२५ (वि.सं. १६६५) वैशाख शुक्ल पूर्णिमा तिथि, विशाखा नक्षत्र, वरियान योग, मंगलवारको दिन ।

चाँगुका श्रीमत् गरुडनारायण भट्टारकलाई । हतखा शुशुरिचाले यो ताम्र विधान चढाए । सधैं शुभ होस् ।

(संख्या – ११२)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि ऐतिहासिक सामग्री रहेका छन् । तीमध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ७३० दिइएको छ ।

१. शुभ ।। श्रीमत्: श्री श्री चंगु गरूडनारायण देवसके, जोकमान यंवु,
२. किशि लाग्ल तोल, वंथनिस्म छे, कुसुम मारो सन, तुरशियेय भुं दुंता
३. ड०तं पिट्या पाताल भु, चुलं छि १ दुंता जुरो, थ्व भुश दंश दंश
तुरश्री पेस्यं
४. देव स्के तुरशी छास्यं यजेयमाल ।। सम्वत् ७३० कार्त्तिक शुक्ल ।।
द्वादश्यांति
५. थौ आदित्य वाल ।। शुभ ।।

अनुवाद

शुभ । श्रीमत् श्री श्री चाँगुनारायण देवतालाई, जकमान यंवु (काठमाण्डौ) किशि-लागल टोल वंय निस्म छे बस्ने कुसुम मारोले तुलसी पत्र चढाउनको लागी खेत राखे । ड०तपिट्या भन्ने गहरो खेत $\frac{१}{४}$ रोपनी चढाए । यसबाट वर्ष भरी देवतालाई तुलसी पत्र चढाउनु पर्दै ।

संवत् ७३० (वि.सं.१६६६) कार्त्तिक शुक्ल द्वादशी तिथि आदित्य वार । शुभ ।।

(संख्या – ११३)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि केही ऐतिहासिक सामग्रीहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ७३१ दिइएको छ ।

१. शुभ ।। श्री श्री श्री जागेश्वर, श्री श्री श्री गरुडनारायण श्री श्री श्री
सालिग्राम, श्री श्री श्री गुह्येश्वरी, प्रयागजल, विष्णुपादो, शिवधर्म,
थ्वते देवता भ्यरशया-

२. ड०न, श्री गोपालदेव, श्री केशवदेव, श्री जजुदेव, श्री तुलाराम, काशिराम
मारो थ्वते स्यं थि थि उते लेने याड० दिव्ययाड० जुस्य विज्याड०ा
ताड० (भा)-

३. णा थ्वते थ्वम च उभय थिथि सत्यस फकिं जप्य ह्मदुं यायमाल
फकिंजप्य - ह्मं उतेलनेमाल फूकिं ज्वाकाय तव धड० स्मद् फूकिज्वा-

४. काय नङ्माल थ्वते चोस्यंतको माला धरर पापयिज्याकाल, थ्वते
देवतास निग्रहन लिप्तरपू जुरों, थ्वते चोस्यंतकक माला यां धररपं

५. विज्यातसा थ्वते देवतार्च्चनाय पूण्यफल संप्राप्ति थ्व जूर, थ्वते
माला ड०ड०दिक श्री वासुदेव भट् जिवु काकि प्रताप काकि । सम्वत्
७३१ पौष शुदि ६ शुभं ।।   ।।

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री श्री श्री जागेश्वर, श्री श्री श्री गरुडनारायण, श्री श्री श्री शालिग्राम, श्री श्री श्री गुह्येश्वरी, प्रयागजल, विष्णुपाद, शिव धर्म यति देवताहरूलाई साक्षी राखी, श्री गोपालदेव, श्री केशवदेव, श्री जजुदेव, श्री तुलाराम, काशिराम मारो य-

दिई आफूले आफूखुसी सल्लाह गरी निश्चय साथ ता८० भाषामा धर्मपत्र राखे ।

यसमा आफ्ना कुलका श्री नारायणका सन्तानहरुले आफूखुसी धर्म सम्झी आफ्ना सिक्रीको ऐलाह गर्नु पर्छ । बाबु छोरा भएर फुकी ल्याउनु पर्छ । यस पत्रमा भने अनुसार नगरेमा माथि लेखिएका देवताहरुको निग्रह र गरेमा पूजार्चन गरेको पुण्य फल पाउनेछ ।

यस पत्रका साक्षी श्री वासुदेव भट्ट, जिवुकार्की, प्रताप कार्की । संवत् ७३१ (वि.सं. १६६७) पौष शुक्ल षष्ठी शुभ ।

(संख्या – ११४)

चागुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि केही ऐतिहासिक सामग्रीहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यसमा संवत् ७३१ दिइएको छ ।

१. १ शुभं.।। स्वस्ति श्रीमत् श्री श्री गरुडनारायण भट्टारक । प्रीति
कामना थञ्च किशिराजवंध-

२. निह्म, भारतिमयिन, भुपात १ ताहारप्व ग्वड १ त्वा कंचिपा पू १
तवलि ग्वड १ चतन-

३. पू १ चेतवति सिंधमूढ0, प्वला ग्वड २ न्हकन पा १ क्वर स्वराचो
ग्वड १ सूपालिग्व-

४. ड १ थ्वते वस्तु जात दोछोरपा छुरो सम्वत ७३१ श्रावण मासे शुक्ल
द्वादस्यान्तिथौ शुभं ।।

अनुवाद

शुभ ।। कल्याण होस् । श्रीमत् श्री श्री गरुडनारायण भट्टारकलाई प्रसन्न पार्ने कामनाले ।

थञ्च किशिराज वंधनिह्मका भारतीमयीले थाल १ ताप्के १ पानस विशेष १ कचौरा १ चेतन १ सिंदूरपात्र १ कचौरा २ आरसी ऐना १ काँसको कचौरा १ सुपारी १ यति वस्तु चढाइयो ।

संवत् ७३१ (वि.सं. १६६८) श्रावण महिना शुक्ल पदो द्वादशी तिथि शुभं ।

(संख्या – ११५)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरभित्र नारायणको नित्य पूजामा प्रयोग गरिने चाँदीका केही पूजाभाँडाहरू रहेका छन् । तीमध्ये चाँदीको एउटा अर्घमा यो अभिलेख कुँदिएको छ।।यहाँ संवत् ७४६ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति । श्रेयोऽस्तु ।। श्री श्री श्री गरूडनारायण सके,
ज्येष्ठकृष्ण अमावास्या सूर्य्यग्रास, श्री श्री जय जगज्ज्योति-
र्म्मल्ल देव सन, तुला पुरूष महादानन्, थ्व अर्घ दुंता ।।
सं ७४६ जेष्ठवदि ।।

अनुवाद

कल्याण होस् । कल्याण होस् । श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई जेष्ठकृष्ण औंसी सूर्य ग्रहणमा श्री श्री जय जगज्योतिर्मल्ल देवले तुलापुरुष महादानमा यो अर्घ चढाउनु भयो ।

संवत् ७४६ (वि.सं. १६८६) जेष्ठ कृष्ण (औंसी) ।

(संख्या – ११६)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र बत्ती बाल्ने गरेका केही पानस विशेष रहेका छन् । तीमध्ये एउटा पानस विशेषमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ७५० दिइएको छ ।

१. स्वस्ति ।। श्री ३ गरुडनारायण स्के कार्त्तिक मत चोयके
याता त्याक दिवा पृ वसुदेवन दुन्ता ।। सम्वत् ७५८ कार्त्ति-
२. क शुद्धि १५ शुभ...

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री ३ गरुडनारायणलाई कार्त्तिक महिनामा बत्ती बाल्नको लागि वसुदेवले यो पानस विशेष चढाए ।

संवत् ७५० (वि.सं. १७८६) कार्त्तिक शुक्ल पूर्णिमा शुभ ।।

(संख्या – ११७)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि अभिलेखहरु रहेका छन् । तीमध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ७४१ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति ।। श्री ३ गरुडनारायण भट्टारक स्त, श्री श्री जयलक्ष्मी
नरसिंह मल्ल प्रभु-

२. ठाकुर सन, क्षेत्र रोपनि कुंता भाषा १थवते, रो ६ गोकर्ण्ण रो ७ ।।
गोकर्ण रो ८ गोकर्ण्ण

३. रो ३ सिलंडोल, रो ३ ।। कोसल स्वाट, रो ६ कोलोति रो २ क्येयदे
क्वरो ८ वोसि तल, थ्वते

४. पुवा केप्यल वर्ण प्रति पं १८८ थ्वते जाके उपजावन चायगुलि वर्षसि,
थ्वजा छा गुठिन,

५. अधिक्रण छायमाल ।। पुनर्भाषा, रो ६ चपलिगाम, रो ४ चपलिगाम
रो ८ तलं, रो ३

६. क्वाडोल, रो ६ नदाडोल, रो १० चपलिगाम, रो ४ पंसि रो ६ मेता
न्वा ०, रो २ फासिमोल चो-

७. नि, कर्ष २ मल पतार्पथिला, थ्वते धुयाहवतोन, दधि धारा, सदुरू,
जोति, सेनदया, थ्य,

८. ते तायिर माडे दयकं नित्य अधिक्रण, गुठिन छायमाल ।। संवत् ७४१
वैशाख शुदि

९. पुर्णिमा कुन्हु ।। शुभ मस्तु ।।

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री ३ गरुडनारायण भट्टारकलाई । श्री श्री जयलक्ष्मी नरसिंहमल्ल प्रभुठाकुरले खेत चढाउनु भयो । ब्यहोरा यस प्रकार छ ।

गोकर्णको ६ रोपनी गोकर्णको ७।। रोपनी, गोकर्णको ८ रोपनी, सिलन्टोलको ३ रोपनी, कोसल ख्वाटको ३।। रोपनी, कोलटीको ६ रोपनी, बनेपदेवको २ रोपनी बाँसितलको ८ रोपनी । यति खेतको आयस्ताले प्रतिवर्ष ६१८ पाथी चामलले पुनेरि ध्वजा चढाउने गुठी चलाउनु पर्छ ।

फेरि ब्यहोरा । चपली गाउँको ६ रोपनी, चपली गाउँको ४ रोपनी, खेलको ८ रोपनी, फलाटोलको ३ रोपनी, गपाटोलको ६ रोपनी, चपलीगाउँको १० रोपनी, फंतीको ४ रोपनी, पेटागोठको ० रोपनी, फार्सिमोलियाको २ रोपनी, पशुपतापर्यतीताको २ कर्ष (आधा रोपनी) यति खेतको आयस्ताले दही, धारा ऊख, अति केनव्या पत्तिले रोटी बनाई नित्य अटूट गरी चलाउनु पर्छ ।

संवत् ७५१ (वि.सं. १६८८) वैशाख शुक्ल पूर्णिमाको दिन । शुभ होस् ।

(संख्या – ११८)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको उत्तरपट्टि, नारायणधाराको तल सरस्वतीको मन्दिर रहेको छ । उक्त मन्दिरभित्र सरस्वतीको मूर्तिको पादपीठमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ७५१ दिइएको छ ।

१. श्री ३ श्रेयोऽस्तु सम्वत् ७५१ वैशाष शुक्ल तृतिया आदित्यवार
थ्व कुन्हु श्री श्री श्री पारिजात सरस्वती श्री त्रिविक्रम देवन प्रति-
ष्ठायाङा दिन शुभ ।।

अनुवाद

श्री ३ कल्याण होस् । संवत् ७५१ (वि.सं. १६८८) वैशाख शुक्ल तृतीया आदित्यवारको दिन ।

श्री श्री श्री पारिजात सरस्वतीको श्री त्रिविक्रम देवले प्रतिष्ठा गरे ।

(संख्या – ११९)

चाँगुको अभिलेख

चाँगुनारायण साउद्वह निवासी दण्डपाणि सनालको घरमा केही ऐतिहासिक पत्रहरू रहेका छन् । तीमध्ये यो ताम्रपत्रको प्रतिलिपि निज दण्डपाणिबाट प्राप्त भएको हो । यहाँ संवत् ७६३ दिइएको छ ।

१. ॐ अद्य । व्राम्हणो द्वितीय परार्द्धे श्वेतवाराह कल्पे वैवस्वत मन्वन्तरे
अष्टाविंशति तमेस्य चतुयुगस्य कले प्रथम पादे जम्बूद्वीपे
२. भरतखण्डे भारतवर्षे हिमवत् दक्षिन पादे नेपाल देशे श्री ३ पशुपति
सन्निधाने वासुकिक्षेत्रे वागमत्याः पूर्व्व कूले श्री दोराश्री श्री ३
३. गरुडनारायण स्थाने इहैव पूण्यभुमौ ।। कार्त्तिक मास शुक्ल पक्षे
पूर्णिमास्यान्तिथौ भरणीनक्षत्रे व्यतिपात जोगे यथाकरण मु-
४. हुवरे वृहस्पतिवासरे तुलाराशिगते सवितरी मेषराशिगते चन्द्रमसि ।
तस्मिन दिने ।। पितुः श्री जुरन मल्ल देवेन श्री ३ गरुडनाराय-
५. ण, पश्चिम दिशि कृतनेवत छेत्र श्री ३ गरुडनारायणस्य प्रत्यब्दे
कार्तिकशुक्ल द्वादश्यां पंचामृत पूजन पूर्व्वक पायसान्न नैव्यर्थ का-
६. रयितुं प्रत्यब्दं कृष्ण अष्टम्या पंचामृत पूजन पूर्व्वक पायसान्न
नैव्यद्य कारयितुं च फाल्गुण पूर्णमास्यां पंचामृत पूजन पूर्व्वक
७. पायसान्न नैव्यद्यादिरसुगन्ध तैरादिक च कारयितुं च । तदुर्व्वलि-
तान्नेन छत्र भग्न प्रतित निर्म्माणादिकं च कर्तुं च पितुः नारायणं
प्रीत-
८. ये पुत्रेन श्री भीममल्ल देवेन चतु रोपनी क्षेत्रं संप्रदवं । अतः पलं देश
मासा स्थानस्य उवर दिशि प्रदेशे द्वल ह्सा वुरो ४ थ्वते कुथावल-
९. सानन जाके फं १५ थ्वतेयान कार्तिक शुक्ल द्वादशी कुन्हु पंचामृत स्नान
पूजा थ्वकाव दीरजा नैव्यद्य दयके पूजा यायमाल ।। जाके फं १५
१०. थ्वते यान श्रावण कृष्ण अष्टमी कुन्हु पंचामृत स्नान पूजा दयकाव
दीरजा दयकं पूजा पापयायमाल ।। जाके फं १५ थ्वते यान
फाल्गुन शुक्ल

११. पूर्णिमासि कुन्हुं पंचामृत स्नान क्षीरजा नैव्यय अदिल फुरेल थ्वते
द्ययाव पूजा यायमाल जुरो । जाके फं १५ थ्वतेन सलसलया
१२. तं दंश दंश पुनमाल ।। जाके फं ७० थ्वते गुथियात जुरो जाके फं ५
फुरल यात जाके फं ५ अचिर यात थ्वपति भाषायं निस्त्रयं माल
मनिस्त्र-
१३. य रोभ यातला पंचमहापातक राक्क फल जुरो ।। थ्वते भासाया
दृष्ट साक्षि श्रीमत् जायत चंद्रार्क मेदिनि ।। सम्वत ७६३ कार्तिक
शुदि १५
१४. लिखित राजदेवश मयुरध्वज भारो श्री ३ नारायण प्रीति रस्तु ।।
शुभ-मस्तु

अनुवाद

ॐ आज ब्रह्माको दोस्रो परार्धमा, श्वेतवराहकल्पमा, वैवस्वत मन्वन्तरमा, अठाईसौं चतुर्युगको कलिको प्रथमपाउमा, जम्बूद्वीपमा, भरतखण्डमा, भारतवर्षमा, हिमालयको दक्षिण पाउमा, नेपालमा, श्री ३ पशुपतिको नजीके, वासुकिक्षेत्रमा, वाग्मतीको पूर्व, श्री चाँगुमा, श्री ३ गरुडनारायणस्थानमा, यस पुण्यभूमिमा, कार्तिक शुक्ल पूर्णिमा भरणी नक्षत्र व्यतिपातयोग टीक मुहूर्तमा, बृहस्पतिवारमा, तुलाराशिमा सूर्य, मेषराशिमा चन्द्रमा, भएको दिनमा

पिता पुरनमल्लदेवले श्री ३ गरुडनारायणको पश्चिम कृतनेवत क्षेत्रमा, श्री ३ गरुडनारायण अगाडि, कार्तिक शुक्ल द्वादशीमा, पंचामृत पूजापूर्वक खीर नैवेद्य तयार गर्न प्रतिवर्ष कृष्ण अष्टमीमा पंचामृत पूजापूर्वक खीर नैवेद्य तयार गर्न, फागुन पूर्णिमाका दिन पंचामृत पूजा पूर्वक खीर नैवेद्य अबीर कुमकुमादि तयार गर्न भएको विधिको बनाउन पनि पिता तथा नारायणको प्रीतिको लागि छोरा श्री भीममल्ल देवले ४ रोपनी खेत चढाउनु भयो ।

अब देशभाषा । स्थान देखि उत्तर ढलसा खेत रोपनी ४ यस खेतको आयस्तावाट चामल पाथी १५ यसपछि कार्तिक शुक्ल द्वादशीको दिन पंचामृत स्नान पूजा र खीर नैवेद्य तयार गरी पूजा गर्नुपर्छ । चामल पाथी १५ ले श्रावण कृष्ण अष्टमीको दिन पंचामृत स्नान पूजा र खीर बनाई पूजा गर्नुपर्छ । चामल पाथी १५ ले फागुन पूर्णिमाको दिन पंचामृत स्नान खीर नैवेद्य आदि बनाई पूजा गर्नुपर्छ । चामल पाथी १५ ले सवल बढार्ने वर्षैनी गर्नुपर्छ । चामल

बारी ६० मा गुठीको लागि चामल पाथी ५ फाल्गुनको लागि चामल पाथी ५ ले [illegible] यस पत्रमा लेखिएको नियम चलाउनु पर्छ । लोभ गरे पंचमहापातक लाग्ला । यस पत्रको दृष्ट साक्षी चन्द्र सूर्य पृथ्वी । संवत् ७६३ (वि.सं. १६९९) कार्तिक शुदि १५ लेखक राजदेवज्ञ मधुरध्वज भारो । श्री ३ नारायण प्रीतिरस्तु शुभ ।

(संख्या – १२०)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र नारायणलाई पहिराउने सुन चाँदीका केही गहनाहरू रहेका छन् । तीमध्ये सुनको गरुडनारायणको प्रतिमा भएको चाँदीको एउटा थालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ७६६ दिइएको छ ।

१. ॐ स्वस्ति ।। सं ७६६
२. चैत्र शुक्ल एकादशी
३. सोमवार थ्वो कुन्हु, अमा-
४. त्य जसिराम भारो, समर
५. सिंह भारो, जयत राज भारो
६. हरिकृष्ण भारो, वसु भारो,
७. काशीराम भारो, थ्वते प्र-
८. मुखन गोष्ठी समूह-
९. न दुन्ता ।। वर्ष प्रति दुत-
१०. ने यात पिं वियमान ।। शुभम् ।।

अनुवाद

ॐ कल्याण होस् । संवत् ७६६ (वि.सं. १७०२) चैत्र शुक्ल एकादशी सोमवारको दिन ।

अमात्य जसिराम भारो, समरसिंह भारो, जयतराज भारो, हरिकृष्ण भारो, वसु भारो, काशीराम भारो यति जना प्रमुख भएको गुठियारहरू भएर चढाए ।

वर्षको एकपटक (गुठीमा) फिर्ता दिनु पर्छ । शुभम ।

(संख्या – १२१)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायणको मन्दिरभित्र लक्ष्मी, नारायण र सरस्वती आदि देवीदेवताका मूर्तिहरू रहेका छन् । तीमध्ये धार्मिक रथयात्रामा जात्रा गरिने तीन पाथी चामल पाक्ने धराधरको गरुडनारायणको मूर्ति रहेको छ । सो मूर्तिको पादपीठमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ७६८ दिइएको छ ।

१. संवत् ७६८ चितरान यल निवासि (सि) न देवन
सिजकमि जेतराजन ज्याछ्या जुरो ।

अनुवाद

संवत् ७६८ (वि. सं. १७०४) चैत्रमा ।

पाटन निवासी देवले ताम्राकार जेतराजलाई बनाउन लगाए ।।

(संख्या - १२२)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि जस्ता ऐतिहासिक सामग्रीहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यसमा संवत् ७७१ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति ।। श्री श्री श्री दोलागिरि गरुडनारायण प्रीति
पूर्व्वकेन, सुतला
२. छे टोलया, लक्ष्मीमयीन तवा, मिजन छओरण, मिसाया
छ ओरण
३. सासन ताया धुरों ।। सम्वत् ७७१ कार्त्तिक कृष्ण आदश्यान्तिथौ,
चित्रा-
४. नक्षत्र, सौभाग्ययोग, सोमवार थ्व कुन्हु सासन तया दिन
धुरों शुभमस्तु ।।

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री श्री श्री दोलागिरी गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न सुतलाछे टोलका लक्ष्मीमयीले पुरुष एक जना र स्त्री एक जना भएको (साक्षिसहित) ताम्र विधान गरे ।

संवत् ७७१ (वि.सं. १७०८) कार्तिक कृष्ण आदशी तिथि चित्रा नक्षत्र, सौभाग्य योग सोमवारको दिन ताम्रपत्र राखियो । सधैं शुभ होस् ।

(सख्या १२३)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र पूजाका केही माल सामानहरू रहेका छन् । ती मध्ये (कल) पूजा विशेष राख्ने एउटा भाँडोको विर्कोमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ७७१ दिइएको छ ।

१. शुभ ।। सम्वत् ७७१ आषाढ शुक्ल: ।। द्वादश्यान्तिथौ,
अनुराधा नक्षत्र शुभ योगे शुक्रवार थ्व कुन्हु, श्री श्री श्री गरुड-
नारायणजु प्रीतिन नित्यपूजा यात विप्र श्री धनीउफान थ्व
दुंता जुरो, थ्व वस्तु रोभ यातला पंचमहापातक रातक जुरो ।।
शुभं ।।

अनुवाद

शुभ । संवत् ७७१ (वि.सं. १७०८) आषाढ शुक्ल द्वादशी तिथि, अनुराधा नक्षत्र शुभ योग, शुक्रवारको दिन ।

श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न, नित्यपूजाको लागि ब्राम्हण श्री धनी जोफाले यो (पूजाभाँडा विशेष) चढाए ।

यो वस्तुको लोभ गरेमा पंचमहापातक लागोस् । शुभ ।।

(संख्या – १२४)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र पूजाका केही माल सामानहरू रहेका छन् । ती मध्ये काँसको एउटा पानसमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ७७२ दिइएको छ ।

१. सम्वत् ७७२ फाल्गुण शुदि १३ श्री ३ चंगुनारायण
सके सप्वंया, चोछें टोल्या, श्री मुकुन्द देवन दुन्ता ।

अनुवाद

संवत् ७७२ (वि.सं. १७०८) फाल्गुण शुक्ल त्रयोदशी । श्री ३ चाँगुनारायणलाई भक्तपुर चोछें टोल्का श्री मुकुन्ददेवले (पानस) चढाए ।

(संख्या – १२५)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र देवीदेवता तथा भक्तजनका केही मूर्तिहरू रहेका छन् । तीमध्ये कान्तिपुरका प्रसिद्ध राजा प्रतापमल्ल, रानी रुपमती देवी र लालमती देवीसहित भएको मूर्तिको पृष्ठ भागमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ७७३ दिइएको छ ।

१. श्री श्री जय प्रतापमल्लदेव महाराजाधिराजेन श्रीमद्विहारमहानगराधिराज-
कुमारी, श्री श्री रूपमती देवी, श्रीमद्भगवतीपुराधिराजकन्या, श्री श्री
लालमती देवी म्ये तत्पत्नी द्वयमूर्ति-
२. सवलित निजमूर्ति, श्री ३ भगवतः गरुडनारायण भट्टारकस्य पुरस्ता-
दाराधकत्वेन मयेयं स्थापिता ।। सम्वत् ७७३ वैशाख कृष्ण सप्तम्या-
यान्तिथौ धनेष्ट नक्षत्र ऐन्द्रयोग सो-
३. म वासरे ।। प्रातः सायं प्रत्यहं पुंगीफल द्वय नारिकेल खण्ड द्वय
निवेदित हस्तायरूपप्रतिमा स्थापित, श्री ३ गरुडनारायणाय
नित्यहिरण्य रतिका परिमित
४. हिरण्य गर्भ दक्षिणार्थ श्री २ प्रतापमल्ल देवेन संप्रदत्तम् ।

अनुवाद

श्री श्री जय प्रतापमल्लदेव महाराजाधिराजले, श्री मद्विहारमहानगरकी राजकुमारी श्री श्री रूपमती देवी, श्री मद्भगवतीपुरका राजाकी छोरी श्री श्री लालमती देवी यी दुई पत्नी सहितको आफ्नो मूर्ति श्री ३ भगवान् गरुडनारायण भट्टारकको अगाडि आराधना गरी स्थापना गर्नु भयो ।

संवत् ७७३ (वि.सं. १७१०) वैशाख कृष्ण सप्तमी तिथि धनेष्टा नक्षत्र ऐन्द्रयोग सोमवारमा ।

प्रत्येक दिन बिहान र बेलुका सुपारी दुई र नरिवल दुई टुक्रा चढाई नमस्कार गरिएको प्रतिमा स्थापना गर्नु भयो ।

श्री ३ गरुडनारायणलाई नित्य एकराते परिमाणको सुनको हिरण्य गर्भ दक्षिणा-स्वरूपाकाकोलागि श्री ३ प्रतापमल्लदेवले चढाउनु भयो ।

(संख्या – १२६)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि केही ऐतिहासिक सामग्रीहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा सुवर्णपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ७७४ दिएको छ ।

१. ॐ अद्य ब्रह्मणो द्वितीय परार्द्धे श्वेतवाराहकल्पे वैवस्वतमन्वन्तरे
अष्टाविंशतितमस्य चतुर्युगके प्रथ-

२. म पादे जम्बूद्वीपे भरतखण्डे भारतवर्षे आर्य्यावर्त्तन्देशे हिमवद्दक्षि-
ण पादे नेपालमण्डले श्री ३ गरु-

३. डनारायणस्य क्षेत्रे इहैव पुण्यभूमौ ।। अद्य वैशाखमासे शुक्लपक्षे
पुण्णमास्यान्तिथौ यथानक्षत्रे यथा-

४. योगे यथाकरणमुहूर्त्ते यथाराशिगते चन्द्रमसि ।। चतुरधिक वृषा
नवधेनवो रुद्रदेवता इति स्मृत्यु-

५. क्त फलावाप्त्यै ताभ्यो गोभ्य उत्पन्न पयसा प्रत्यहं स्नानार्थं,
काशिनिवासि श्री सोमशर्म्म ब्राह्मणेन श्री ३

६. गरुडनारायणायोत्सृष्टा इत्यस्मिन्नर्थे ऽन्यथाकृता पञ्चमहापातकी
भविष्यतीति ।। अर्थ देश भा-

७. षा ।। श्री ३ गरुडनारायण प्रीतिन श्री सोमभट्टब्राह्मणन दु. सासं
४ सासं ६ थ्यते दुंता जुरो सुना

८. नं लोभयातसा पंचमहापतक लाक जुरो ।। सम्वत् ७७४ वैशाख शुक्ल
पूण्णिमा शुक्रवार कून्हू दुंता शुभ ।।

अनुवाद

आज ब्रह्माको दोस्रो प्रहरार्ध, श्वेत वाराहकल्प, अठाईसौं वैवस्वत मन्वन्तर चार युगमध्ये कलिको प्रथम पाउमा, जम्बूद्वीप, भरतखण्ड, भारतवर्षमा, आर्यावर्तदेशमा, हिमालयको दक्षि-

ण फेद नेपाल मण्डलमा श्री ३ गरुडनारायण भएको ठाउँमा, यही पुण्यभूमिमा ।

आज वैशाख महिना शुक्लपक्ष पूर्णिमा तिथि यथास्थानमा नक्षत्र, यथास्थानमा योग यथाकरण मुहूर्तमा, यथाराशिमा चन्द्र भएको वेलामा ।

चार साँढे र नौ गाई श्रुतिस्मृति फल प्राप्तिका निमित्त, ती गाईबाट आएको दूधले प्रतिदिन स्नानका निमित्त काशी निवासी श्री सोमशर्म्म ब्राह्मणले श्री ३ गरुडनारायणलाई चढाए । यस कार्यमा अन्यथा गर्ने पन्चमहापातकी हुनेछ ।

अब देशभाषा । श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न श्री सोम भट्ट ब्राह्मणले साँढे चार र गाई नौ यति चढाए । जसले लोभ गर्‍या त्यसलाई पन्चमहापातक लागोस् ।

संवत् ७७४ (वि.सं. १७११) वैशाख शुक्ल पुर्णिमा शुक्रवारको दिन चढाइयो शुभ ।।

(संख्या – १२७)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र धेरै थाल्ने गरेका केही पानाहरु [illegible] रहेछन् । तीमध्ये एउटा पानामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यसमा संवत् ७७४ दिइएको छ ।

१. श्री ३ चंगुनारायनजुसके थ्व किथा मु कुंता [illegible]
मित्रजु दुन्ता प्रताप्या र य सं. ७७४ ॥

अनुवाद

श्री ३ चाँगुनारायणलाई कान्तिपुरका मित्रजुले यो दियो मु कटार ।...

संवत् ७७४ (वि.सं. १७११) ।

(संख्या – १२८)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र धातुका केही मूर्तिहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा मूर्तिको पादपीठमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ७७६ दिइएको छ ।

१. सिद्धिरस्तु ।। श्री श्री गरुडनारायन प्रीतिन, महाराजाधिराज
श्री श्री श्री जय राजराजेन्द्र कविन्द्र

२. जय प्रतापमल्ल देवन, थ्व जय तया, सम्वत् ७७६ फाल्गुण शुक्ल
द्वादशि बुधवार ।। शुभ ।।

अनुवाद

सिद्धि होस् ।। श्री श्री श्री गरुडनाराणलाई प्रसन्न पार्न, महाराजाधिराज श्री श्री जय राजराजेन्द्र कविन्द्र जय प्रतापमल्ल देवले यो जय (को मूर्ति) स्थापना गर्नु भयो ।

संवत् ७७६ (वि.सं. १७१५) फागुन शुक्ल द्वादशी बुधवार । शुभ ।

(संख्या – १२९)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र धातुका केही मूर्तिहरू राखेका छन् । तीमध्ये एउटा मूर्तिको पादपीठमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् दिइएको छैन । परन्तु यो मूर्ति पनि संवत् ७७६ मा नै राखिएको हो ।

१. सिद्धिरस्तु ।। श्री श्री श्री गरुडनारायण भट्टारक प्रीतिन,
महाराजाधिराज श्री श्री जय राजराजेन्द्र कवीन्द्र जय प्रतापमल्ल देवन, थ्वं विजय तया ।। शुभ ।।

अनुवाद

सिद्धि होस् । श्री श्री श्री गरुडनारायण भट्टारकलाई प्रसन्न पार्न, महाराजाधिराज श्री श्री जय राजराजेन्द्र कविन्द्र जय प्रतापमल्ल देवले यो विजय (को मूर्ति) स्थापना गर्नु भयो ।

(संख्या – १३०)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र नारायणका पुराना पद्मासनहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा पद्मासनमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । तर यहाँ पद्मासनमा अभिलेख भएको एउटा टुक्रा हराएकोले अभिलेखको सोही अंश पढ्न सकिएन । यहाँ संवत् ७८३ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति ।। नेपाल सम्वतेस्मिन गुण वसु मुनिभि स्यंजुते शुक्ल पक्षो,
आषाढ्या प्रीतियोगे क..दिन सहिते चोत्तराषाढ ऋक्षे ।
भक्त्यानारा(य)णाय जर कनकमय चासन पद्म पूर्व्व,मल्ल श्री
मत्प्रताप दिति (पति)... (श्रीमत् पशुपति चरणकमले त्या)
२. दि सकल विद्या पारंगत महाराजाधिराज विद्वद् चूडामणि श्री श्री
राजराजेन्द्र कवीन्द्र जय प्रतापमल्ल देवन थ्व लूयां पद्मासन वुन्ता
जुरो

अनुवाद

कल्याण होस् । संवत् ७८३ (वि.सं. १७२०) आषाढ शुक्ल पूर्णिमा, प्रीतियोग... दिन सहित उत्तराषाढा नक्षत्रमा ।

नारायण भक्ति गरी पृथ्वीतलका मालिक श्रीमत्प्रताप मल्ल देवले पहिलाको पुरानो सुनको पद्मासन............

श्रीमत् पशुपति चरणकमलेत्यादि (प्रशस्ति भएका) सबै विद्यामा पारंगत महाराजाधिराज विद्वद् चूडामणि श्री श्री राजराजेन्द्र कविन्द्र जयप्रताप मल्ल देवले यो सुनको पद्मासन चढाउनु भयो ।

(संख्या – १३१)

चाँगुको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको उत्तरतर्फ नाटेश्वरको सानो मन्दिर रहेको छ । सो मन्दिरको पछाडिपट्टि जल द्रोणिमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ७८६ दिइएको छ ।

१. सम्वत् ७८६ श्री त्रिविक्रम शर्म्मा न जल धुनि जिर्णोद्धार याङा,
थ्व जलधुनि शुना-
२. नं स्यन क्लस पंचमहापातक राक जुरो द्वादशि पूर्ण्णमासि बुधवार
रंस मथनसा
३. श्री स्तोक धाको पाद क्लंक शुभ ।।

अनुवाद

संवत् ७८६ (वि.सं. १७२३) श्री त्रिविक्रम शर्माले जलद्रोणि जीर्णोद्धार गरे ।

जसले यो जलद्रोणिलाई विगार्ला त्यसलाई पन्चमहापातक लाग्ला । द्वादशी, पूर्णिमा वुधवारको दिन पानी भर्नुपर्छ । यो नगर्नेलाई शास्त्रमा बताएको पाप लाग्ला शुभ ।।

(संख्या – १३२)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र तरवार ढुँगा आदि थुप्रै हतियारहरू राखिएका छन्। तिनमध्ये सानो एउटा ढुँगामा यो अभिलेख कुँदिएको छ। यहाँ संवत् दिइएको छैन।

१. श्री ३ गरुडनारायण प्रीतिन, श्री श्री जय चक्रवतेन्द्र
मल्लदेवन दुन्ता ।।

अनुवाद

श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न। श्री श्री चक्रवतेन्द्र मल्लले (ढुँगा) चढाउनु भयो।

(संख्या – १३३)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये चाँदीको मोहरमाला भएको सुनको एउटा यन्त्रमालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ७८८ दिएको छ ।

१. श्री श्री श्री चंगुना-
२. रायेन के रावन्त कासिन
३. लुं जन्त्र सिम्र छाखार पंतया
४. जुरो ।। सम्वत् ७८८ कार्तिक शुदि १० ।

अनुवाद

श्री श्री श्री चाँगुनारायणलाई सिम्र वहारका रावन्त कासीनले यो सुनको यन्त्र चढाए ।

संवत् ७८८ (वि.सं. १७२४) कार्तिक शुक्ल दशमी १० ।

(संख्या – १३४)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र पूजाका केही माल सामानहरू रहेका छन् । ती मध्ये चाँदीको एउटा रिकापीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ७६३ दिइएको छ ।

१. श्री ३ गरुदनारायण प्रितीन, श्री श्री लाल्मति देवीन
थ्व जोह्वोमचा दुन्ता जुरो शुभ ।। सम्वत् ७६३ श्रावन
शुक्र द्वादसि मूरनक्षात्र व्याधाति जोग अंगार वार ।।

अनुवाद

श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न । श्री श्री लाल्मती देवीले यो रिकापी चढाउनु भयो शुभ । संवत् ७६३ (वि.सं. १७३७) श्रावण शुक्ल द्वादशी मूलनक्षात्र व्याघात योग मंगलवार ।

(संख्या – १३५)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र भक्तहरूका प्रतिमा आदि केही ऐतिहासिक सामग्रीहरू रहेका छन् । तीमध्ये लहरै चार मूर्ति भएको सुन मोलम्बा गरिएको तामाको एउटा प्रतिमाको पादपीठमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ७९६ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति: ।। श्री मद्धी जय नृपेन्द्रमल्लदेव परमभट्टारक प्रभुठाकुरस
विजयराज्य श्री ३ दोरागिरि गरुडनारायणस्थाने, स्थित प्रधानपंच
सारमानसिंह भारो
२. भातृ गिरिधर भारो तद्वय स्य सेवकस्य पितामह अमृतराज दुवार, तस्य
पुत्र गोविन्द राज दुवार तस्य पुत्र गयाराम दुवार तस्य ज्येष्ठ पत्नी
भवानी लक्ष्मी क-
३. नेष्ट पत्नी सीतरालक्ष्मी सगोत्र स्वाश्रयस्थित(स्वाश्रय स्थित) धर्म्म
पोत शिरिमान देवएतत्ससेत चतु: मूर्ति ताम्रपटित सुवर्णलिपित प्रतिमा-
सहितस्य स्वपुकाय-
४. था शक स्वायुध सहित श्री ३ गरुडनारायण प्रीतिर्थे इहत्र सौख्य परत्र
स्वायुज्ये प्राप्ति कामनान यथाशक जाहासनतस्य दोहोरपा दुन्ता जु-
५. रो ज्येष्ठ शुक्र ।। तृतीया, मृगशिरनक्षत्र, शुक्रवार थ्व कुन्हु दिन जुरो ।।
शुभ ।। सम्वत् ७९६ ।।

अनुवाद

कल्याण होस् श्री श्री मत् श्रीनृपेन्द्रमल्ल देव परमभट्टारक प्रभु ठाकुरको विजयराज्यमा।

श्री ३ दोलागिरी गरुडनारायण स्थानमा, त्यहींका प्रधानपंच सारमान सिंह भारो भाइ गिरिधर भारो यी दुईले सेवाखातिर बाजे अमृतराज दुवारे, तिनका छोरा गोविन्द-

राज दुवारे तिनका छोरा गयाराम दुवारे तिनकी जेठी पत्नी भवानी लक्ष्मी कान्छी पत्नी सीतारा लक्ष्मी आफ्नै गोत्रका आफ्नै आश्रयमा रहेको धर्मपुत्र सिरीमानदेव यी सबैले चारधुति भएको तामामा सुनले मोलम्वा गरिएको प्रतिमासहितको आफ्नो इच्छाले सकेको जति स्वायुध सहित श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्ने र यहाँ सुख, परलोकमा मोक्ष प्राप्तिको कामनाले सकेको जति सामानसहित ताम्र विधान चढाए ।

संवत् ७९६ (वि.सं. १७३३) जेष्ठ शुक्ल तृतीया, मृगशिरा नक्षत्र, शुक्रवारको दिन । शुभ ।।

(संख्या – १३६)

चाँगुको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको दक्षिणपट्टि यताजु (छिन्नमस्ता) को मन्दिर रहेको छ । सो मन्दिरको दक्षिणपट्टि राखिएको काठको पुरानो जीर्ण प्राय: तोरणमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १७६६ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति ।। सम्वत् ७६६ वैशाष कृष्ण द्वादसि आदित्यवार थ्व कुन्हु
श्री ३ यिताजु चामुन्दा प्रमेश्वरी प्रमुणन अष्ट मात्रिका
प्रितिन सुहृतन थ्व तोरन कुथि दोछोरपा ।। परमान पंच स्यारमान
सिंह सजु भा-

२. जु सिंह त्रि पुरुष मानसिंह भाजुया मात्रा गिरिधल भाजु पुजारी
गंगाराम भारो ।

अनुवाद

कल्याण होस् । संवत् ७६६ (वि.सं. १७३६) वैशाख कृष्ण द्वादशी आदित्यवारको दिन ।

श्री ३ यिताजु चामुन्डा परमेश्वरी आदि अष्टमातृकालाई प्रसन्न पार्न .... यो तोरण चढाइयो ।

कारकारिया पदस्थ पंच अधिकारी स्यारमान सिंह सजु भाजु सिंह पति पत्नी मानसिंह भाजु तथा भाइ गिरिधर भाजु पुजारी गंगाराम भारो (मगर राले) ।

(संख्या – १३७)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र नारायणका केही गहना विशेष रहेका छन् । तीमध्ये एउटा सुनको श्रीवत्सयन्त्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८०० दिइएको छ ।

१. कासाननर्पां किल केशवस्य,संतुष्ठ-
२. ये सेतुवरं सतेने । यो भूषणं भव्य-
३. मिदं पवित्रं, समर्प्पयत्सद्गुण भायरा-
४. मः ।। सप्वया भायराम भटिन, श्री ३
५. गरूडनारायण प्रीतिन, कासान सू-
६. सि स ताद्य याव, थ्व हृदय फोल ति-
७. सा डुंता, सुनानंता हृदय फोल से-
८. न कलस, श्री ३ गरूडनाराय स-
९. कुदृष्ठिलाक ।। सं ८०० वैशाख शुदि १५

अनुवाद

असल गुण भएका भागीरामले सस्याद्०लुसुद०् सोलामा पुल बनाई यो पवित्र र सुन्दर गहना नारायणलाई प्रसन्न पार्न चढाए ।

भकपुरका भागीराम भटिले श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न सस्या७०लुसुद०् सोलामा पुल बनाए, तथा यो गहना चढाए । जसले पुल बिगार्नमा र गहना नास्नमा पस्ला त्यसलाई श्री ३ गरुडनारायणको कुदृष्टि लाग्ला ।

संवत् ८०० (वि.सं. १७३७) वैशाख शुक्ल पूर्णिमा ।

(संख्या – १३८)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरवारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरु ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये चाँदीको जन्तरमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८०४ दिइएको छ ।

१. श्री श्री श्री गरुडनारायण जु प्रितिन, राज्कुर भारो,
जिवनसिंह या म्ह्याच, पदुमनी म्हन नीम्ह माचा सेन,
थो ह्रेदय फोर दुन्ता जुरो । सम्वत् ८०४ आषाढ
शुदि नवमी ।। तुरसी सछितेन थो सुनानं रोम यातसा
पंचमहा पाप जुरो ।

अनुवाद

श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न, राजकुलका मारो जीवन सिंहका ..... पदुमनी मयी दुईजना.....ले यो हृदयफोर (गहना विशेष) चढाए ।

संवत् ८०४ (वि.सं. १७४१) आषाढ शुक्ल नवमी । तुलसी स्मेत् (चढाइयो) जसले यस्ता लोभ गर्ला त्यसलाई पन्च महापाप लागोस् ।

(संख्या — १३९)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरभित्र केही घण्टाहरू झुण्ड्याएका छन् । तीमध्ये एउटा घण्टामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८०८ दिइएको छ । यसै घण्टामा दक्षिण भारतीय लिपिको अरू अभिलेख पनि छ ।

१. शुभ । संवत् ८०८ फागुन शुक्ल पुनमासी कुन्हु, श्री ३
गरुडनारायन पितिन दोहोरपा, स्वेतुवंधनरामेश्वर-
तारकावन निवासीनं पार्वविनसि अतिमामनि शुभ ।।

अनुवाद

शुभ । संवत् ८०८ (वि.सं. १७४४) फाल्गुण शुक्ल पूर्णिमाको दिन ।

सेतुबन्धनरामेश्वरतारकावननिवासी पार्वविनसि अतिमामनिले श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न (यो घण्टा) चढाए । शुभ ।

(संख्या – १४०)

चाँगुको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरमा कीलेश्वरको मन्दिर रहेको छ । कीलेश्वर महादेवको गरहना तथा भोज र गुठी सम्बन्धी सामग्रीहरु वर्तमान् कीलेश्वरका पुजारी महादेवभट्टको घरमा रहेका छन् । तीमध्ये यो ताडपत्र मि. महादेव भट्टबाट प्राप्त भएको हो । यहाँ संवत् ८११ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति ।। श्री मत्पशुपतिचरणकमलधुलि धुसरितसिरोरुह श्रीमन्मानेश्वरी - ष्टदेवता वरलब्धप्रसाददे(दि)प्यमानमानोन्नत रविकुल तिलक हनुमध्वज नेपालेश्वर महाराजाधिराज राजराजेन्द्र सकल राज चक्राधिश्वर श्री श्री जय भुपालेन्द्रमल्ल परमभट्टारक देवानां सदासमर विज(जि)य नां ।। श्री मत्देवपत्तन मातामण्डील त्रिह वास्ताव्ये परदेशि शिवनारायन भवजुयात चयगुथि गरुडनारायन

२. स्थान स्वयंभूलिंग श्री किलेश्वर महादेव नित्य नैमित्यक पूजा निमित्र प्रसन्न जुया, थ्वते पूजा भवजुया दरसन्तान दतोलेहेम दयकं चोस्यंबिया, श्री महादेव पूजाया स्नान आजापूजा गुथीगण दकों हाडा ओ नखिआकिस्ये तदकों भुगतंपे दयेकं हृयाना ओ प्रसादत्या थ्वते पूजा अछिन्द्रन नित्ये नैमितेक आजा पूजा याङाओ निस्तलयेमाल जुलों,

३. थ्वते पूजाआरि शिवनारायन भवजुया दरसन्तानन् नि पुजे कलण थनाओ सनसा राजा विचार यायदु, उप्रान्त राजानं विचार यायमदु, थ्वका तालपत्रस चोया बिया, थ्वतेया दृष्टसाक्षि श्री नरनारायणमल्ल लिखिति नानदेव कायिस्त जुलो ।। सम्वत् ८११ स्ति वैशाष शुल्क पुर्न्यमा वृहस्पति वार शुभं ।। शुभ ।।

अनुवाद

कल्याण होस् । श्रीपशुपतिका चरणकमलका धूलाले कपाल फुस्रो भएका, आफ्ना इष्टदेवता श्री मानेश्वरीबाट वरप्रसाद पाएका, उज्याला, ठूलो इज्जत भएका, सूर्यकुलका टीका जस्ता, ध्वजामा हनुमान् भएका नेपालेश्वर महाराजाधिराज ठूला राजा, सबै राज समूहका मालिक भएका श्री श्री जय भुपालेन्द्रमल्ल परमभट्टारकदेवको सधैं लडाईंमा विजय होस् ।

श्री देवपत्तनको मातामण्डलीका घरमा बस्ने परदेशी शिवनारायण भट्टलाई गरुडनारायण स्थानको स्वयंभू लिंग श्री कीलेश्वर महादेवको नित्यनैमित्तिक पूजाको लागि यो गुठी राखियो । यो (श्री कीलेश्वरको) पूजा भट्ट (शिवनारायण भट्ट) ज्यूका दरसन्तान छउन्जेल उनीहरूले नै चलाउनु पर्ने गरी लेखी दिइयो ।

श्री महादेवको पूजा गर्नेले पूजाआजा गुठी गाना सबै चलाई बाँकी रहेको शेष जम्मै खान पाउने गरी सुवर्णपत्र गरी दिइयो । यति पूजा अटूटरूपले नित्य नैमित्तिक चलाउनु पर्छ । यसका पुजारी शिवनारायणभट्टज्यूका सन्तान दरसन्तान हुनेछन् । यसमा झगडा परेमा राजाले विचार गर्नु पर्छ । त्यस बाहेक राजाले विचार गरिरहनु पर्दैन भनी यो ताम्रपत्र लेखि दियो । यसको दृष्ट साक्षी श्री नरनारायण मल्ल, लेखक नानदेव कायस्थ भए ।

संवत् ८११ मिति वैशाख शुक्ल पूर्णिमा बृहस्पतिवार । शुभ ।

(संख्या – १४१)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनूमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणस्थानबाट ल्याइएका केही गहनाहरू राखिएका छन् । त्यसमध्ये चाँदीको एउटा जन्तरमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८१३ दिइएको छ ।

१. श्री ३ गरुधनारायण प्रितिन दुन्ता ज्यायाक पहा
कुन्दु थ्व हेदयफोर सं.८१३ कार्तिक वदी १४ शुभ ।

अनुवाद

श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न ज्यायाक पहाले यो हृदयफोल (गहना विशेष) चढाए ।

संवत् ८१३ (वि.सं. १७४९) कार्त्तिक वदि १४ शुभ ।।

(संख्या – १४२)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनूमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणबाट ल्याइएका केही गहनाहरू राखिएका छन्। त्यसमध्ये सुनको एउटा जन्तरमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८१३ दिइएको छ ।

१. शुभ ।। श्री श्रेऽस्तु सम्वत् ८१३ माघ शुक्ल पन्चमि अश्विनि
नक्षत्र सुसिद्धियोग अंगारवार थ्वो कुन्हु । भगवान श्री ३
दोराद्रि वस्थित गरुडना   । सके दानपति संखोपुरि
नगरावस्थित पित। ओराम माता मङ्गला तस्य पुत्र
पूर्णराम मागिराम निम्ह उवा पंथ धाया सिंह छत्र स
वानिव जुस्यम च ढाव र स धर्म चितु उपृवि जुस्य ओहो
याओ ५व सुवर्ण दय दोहरपा ।

अनुवाद

शुभ ।। कल्याण होस् । संवत् ८१३ (वि.सं. १७४६) माघ शुक्ल पञ्चमी अश्विनी नक्षत्र सुसिद्ध योग। मङ्गलवारको दिन ।

डोलागिरीमा विराजमान भगवान् श्री ३ गरुडनारायणलाई साँखु शहरका निवासी बाबु शिवराम, आमा मंगला तिनका छोरा मागीराम......

(संख्या – १४३)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरवारमा चाँगुनारायणका केही गहना तथा मालसामानहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यसमध्ये लक्ष्मी, गरुडनारायण र सरस्वतीको मूर्ति भएको चाँदीको एउटा कलशमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८१४ दिइएको छ ।

१. शुभ ।। सम्वत् ८१४ माघ शुक्ल ।। दशमी रोहिणी नक्षत्र
ऐन्द्रयोग वृहस्पतिवार थ्व कुन्हु चंगुस श्री श्री श्री गरुडनारा-
यण प्रिति कामनान, श्री श्री जय भुपालेन्द्रमल्ल देवस माता
श्री श्री ऋद्धिलक्ष्मी देवी न कोट्याहुति यज्ञयास्य विज्याडाव,
थ्व ओ हो घल गुणाप्य यो सप्य
२ विज्यातके यात दुन्ता जुरो गेड० कु ३ प्र ३ अस्ता १ शुभ ।।

अनुवाद

शुभ ।। संवत् ८१४ (वि.सं. १७५०) माघशुक्ल दशमी रोहिणी नक्षत्र ऐन्द्रयोग वृहस्पतिवारका दिन ।

चाँगुका श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्ने कामनाले श्री श्री जय भूपालेन्द्रमल्लदेवकी आमा श्री श्री ऋद्धिलक्ष्मी देवीले कोटीहोम यज्ञमा आएर यो चाँदीको कलश गुणपो दरवारमा यात्रा चलाउन चढाउनु भयो । गेड० कु ३ प्र ३ अस्ता १ शुभ ।।

(संख्या – १४४)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरवारमा चाँगुनारायणका केही गहना र मालसामानहरु ल्याई राखिएका छन् । त्यसमध्ये चाँदीको एउटा कलशमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८१४ दिएको छ ।

१. शुभ ।। सम्वत् ८१४ माघ शुक्ल ।। दशमी रोहिणी नक्षत्र
ऐन्द्रयोग बृहस्पति वार थ्व कुन्हु, चंगुस श्री ३ गरुडनारायण
प्रिति कामनान ।। श्री श्री भुपालेन्द्र मल्ल देवस माता
श्री श्री कृद्धिलक्ष्मीदेवीन कोट्या हुति यज्ञया सारि ज्याड०ान
थ्व ओहोया कलश गुणप्य यो सप्य या श्री ३ सरस्वति
विज्यात्के यात दुन्त जरो ।। गेड० प्र ३ अस्त ३ शुभ ।।

अनुवाद

शुभ ।। संवत् ८१४ (वि.सं. १७५०) माघ कृष्ण दशमी रोहिणी नक्षत्र एन्द्रयोग बृहस्पतिवारका दिन ।

चाँगुका श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्ने कामनाले श्री श्री भूपालेन्द्र मल्लदेवकी आमा श्री श्री कृद्धिलक्ष्मी देवीले कोटीहोम यज्ञमा आएर यो श्री ३ सरस्वती रूपको चाँदीको कलश गुणपो दरवारमा यात्रा चलाउन चढाउनु भयो । गेड० प्र ३ अस्त ३ शुभ ।।

यो कलशको मुखमा जयप्रकाशमल्लको अभिलेख कुँदिएको छ । हेर्नुहोस् परिशिष्ट संख्या १६१ को अभिलेख ।

(संख्या – १४५)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहना र मालसामानहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यसमध्ये चाँदीको एउटा कलशमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यसमा संवत् ८१४ दिइएको छ ।

१. शुभ ।। सम्वत् ८१४ माघ शुक्ल दशमि रोहिणी नक्षत्र ऐन्द्रयोग
बृहस्पति वार थ्व कुन्हु, चंगु स श्री ३ गरुडनारायण प्रिति कामनान
श्री श्री जय भुपालेन्द्र मल्ल देवस माता श्री श्री ऋद्धिलक्ष्मी देवीन
कोट्याहुति यज्ञयास बिज्याङावस ओलोया कलश गुणाप्व यो
सम्प्वया श्री ३ लक्ष्मी बिज्यातके यात दुन्ता जुरो ।। गेड० प्र ३
अस्त ३ शुभ ।।

अनुवाद

शुभ ।। संवत् ८१४ (वि.सं. १७५०) माघ कृष्ण दशमि रोहिणी नक्षत्र ऐन्द्रयोग बृहस्पतिवारका दिन ।

चाँगुका श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्ने कामनाले श्री श्री भूपालेन्द्र मल्लदेवकी आमा श्री श्री ऋद्धिलक्ष्मी देवीले कोटिहोम यज्ञमा आएर यो श्री ३ लक्ष्मीरूपको चाँदीको कलश गुणपो दरबारमा यात्रा चलाउन चढाउनु भयो । गेड० प्र ३ अस्ता ३ शुभ ।।

यो कलशको मुखमा पनि जयप्रकाशमल्लको अभिलेख कुँदिएको छ । हेर्नुहोस् परिशिष्ट संख्या १६२ को अभिलेख ।

(संख्या – १४६)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको अगाडि दुइटा सतल जस्तो पुजाहारी बस्ने घर रहेको छ । सो घरको भित्तामा रहेको शिलापत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८१४ दिइएको छ ।

बुद्धिसागर पराजुलीद्वारा संस्कृत-सन्देश १-६।७ मा यो अभिलेख अनुवादसहित छापिएको छ । तर मूलबाट नै पढी यहाँ केही पाठ सच्याइएको छ ।

१. ॐ नमः श्री ३ गरुडनारायणाय । वाणी यस्य किल त्रयी त्रिभुवनं शिल्पं
यदीयं पुनः पादाङ्गुष्ठतलान्नदी त्रिपथगा यस्याविरासीत्पुरा ।
२. धत्तेयस्त्रिपुरारिसेवनवशात्त्रित्वं त्रिधामा शिवतं, त्रैगुण्यादुदितः श्रिये स
भवता देवस्त्रिलोकी पतिः ।। १ ।। यस्याम्भो निधि रुच्चका स्ति
भवनं. रत्न-
३. प्रकाशोज्ज्वलं, कण्ठेकौस्तुभभूषणं यदुदितं यत्कन्यका कामिनी ।
यत्पुत्रो नयनं यदन्तरचरः शय्या भुजङ्गेश्वरः सोयं पातुहरिर्ययो जल नि-
४. धिः सर्व्वेश्वरः सर्व्वदः ।। २ ।। मीनो भूच्छ्रुतिरक्षणायकमठो मन्था
चलालम्बने; वाराहं वपुरादधे दितिधृतो संहीं तथा वामनीं । भक्त्या
दात्रिय
५. दादाश दिश (दश) तिलतेराम (मरु) त्रयीनिन्दको, बुद्धो भूधवना-
दायाय भविता (ता) कल्कीस भयाच्छ्रिय ।। ३ ।। यः कं सं निजधान
भानुतनया तीरे च नाश्चार यन्,
६. वृन्दारण्यगतो रसेन विवशश्चिक्रीडगोपांगणैः । पंचत्वं गत एव येन च
गुरोरानीय दत्तः शिशुः, श्रेयः श्रीपुरुषोत्तमो दिशतु वः पीताम्बरः
७. सुन्दरः ।। ४ ।। भूत्वा भारतभूतलेऽखिलमही भारावतारय य, श्चक्रे
भारत युद्धतन्नृपगणैर्दैत्यावतारोन्नतैः । ये नाग्निस्त्रिदशाधिपस्य
विपिन त्वा-
८. गेन सन्तोषितो, भक्तानां भवतान्नराकृतिरसौ देवो मुदेवो हरिः ।। ५ ।।
अश्वत्थस्तरुकेषु शालिषु गिरि श्रेणीषु हैमाचलो, वेदेषु प्रणवो नृषु

९. क्षितिपति र्दैवेणुयो धासव: । सेनानीषु षडाननो निगदितो वर्णेषु
ब्राह्मणो, विष्णु: सर्व्वजगत्पतिस्य भगवान् श्रेयं....... ।। ६ ।। शै-
१०. वा: शम्भुधिया गणेश पथगा विघ्नेश बुद्ध्या पुन: सौरा: सूर्य्यधिया च
वैष्णायगणा गोविन्द बुध्यापि च । शाक्ता: श (क्ति धिया भजन्तिस)
तर्तयं
११. सर्वदेवेश्वरं, स श्रीमान् श्रियमातनोतु भजतां सर्व्वार्ति रिक्तो हरि: ।। ७ ।।
यन्ध्यायन्ति सुरेश्वर प्रभृतय: सर्व्वा......................... न वि-
१२. लियते त्रिभुवनं भ्रान्तिप्रकाशोन्नतं । यज्ज्ञानेनविना जगत् प्रकुरुते
शार्दूलविक्रीडिते, दोलाद्रौ स्थिरतद्भ्रमताय (हरये कस्मैचिदस्मैन) भ:
१३. ।। ८ ।। पठति य: प्रयत: स्तवमादरात्, स भविता भविता भक्तिचारित: ।
सकलसिद्ध मनोरथ सङ्गत, स्तनुभतां नु मतां.................... ।। ९ ।।
१४. इति श्री ३ भक्तजनोद्धारण कृत नानावतार प्रसिद्ध महामहिम्नो
भगवत: श्री गरुडनारायणस्य सर्वमनोरथ (सिद्धिस्तोत्रं) समा-
१५. प्तं ।। ।। देवी श्री ऋद्धिलक्ष्मीर्निजजननमहीप्राप्तपुण्यातिरेका,
ऋत्विग्भिर्लब्धमन्त्रैर्गुणगणविदितै:.............. व स्त्रालं-
१६. ङ्कार भूयस्तुरगशतमथस्पर्शयन्ती द्विजेभ्यो, नानारम्भार संभावित-
भुवनतला नन्द सन्दोहभूमि: ।। १ ।। तत्सु (त:क्षितिपाल मौलितिलको) वि-
१७. पा विनोदप्रियो, दाताप्रोढतरप्रतापविदित प्रोद्दण्डखण्डद्युति: ।
कीर्तिक्रान्तदिगन्तराल विदितो विद्व (ज्जनानान्ददो भूपा) लेन्द्र-
१८. इति प्रथामुपगत: कान्तीपुरी भूपति: ।। २ ।। दोलाद्रौ येन देवा
गरुडगतिरसौ तोषित: कोटिहोमा.................. दिभि-
१९. र वनिसुरा:पूजिता दक्षिणाभि: । मन्यन्तेराजराजं त्रिजविम्बजितं
किञ्चतेणां रमण्यो, हारामार......................तारिव-
२०. वमुद्वर्तयन्ति ।। ३ ।। नेपाले वर्णवर्ष्ये श्रुतिस्मि किरणे भोन्नतेमासि
पौषे चक्रेऽग्नि स्थापनं सा रसदवनमिते.............. । नव्यं
२१. शीर्णं विधाय व्यधितसहहरे स्तोरणेन प्रतिष्ठां, तत्पश्चान्मासि
तस्मिनवितिथि सहिते होमपूर्तिं चकार ।। ४ ।। (....... शुभ)
मस्तु ।।
२२. अत: परंदेशभाषा, श्री श्री श्री गरुडनारायण प्रीतिन श्रीमत्पशुपति
चरणकमल धूलिधूस (रितशिरोरुह श्रीमन्) मा-
२३. ने श्वरीष्टदेवता वरलब्धप्रसाद, देदीप्यमान मानोन्नत, श्री रघुवंशावतार-
रविकुल तिलक हनु (मद्ध्वजनेपा) ले-
२४. श्वर महाराजाधिराज विद्वद्चूडामणि राजराजेन्द्र सकलराजचक्राधिश्वर,
श्री श्री जय भूपालेन्द्रमल्ल (परम) भट्टा-
२५. रक देवस, जननी श्री श्री ऋद्धिलक्ष्मी देवीन श्री मत्कान्तिपुर महा-
नगरे न, चंगु विज्याङठाव, पौषणष्ठी (तिथी) अग्नि-

२६. स्थापन याङ०ा विज्याङ०ाव, माघशुक्ल दशमी कुन्हु, जीर्णोद्धार
याङ०ाव, लुया तोरण तयाजो, प्रतिष्ठायाङ० विज्याङ०ा थ नं-
२७. लि फाल्गुण शुक्ल सप्तमी कुन्हु कोट्याहुति यज्ञया पूर्णयाङ०ा
विज्याङ०ा, श्री ब्राह्मणजु पनिस्त किसि स्वंघि १ सलस्वं १०८
२८. सास्वं १०८ मेसस्वं १०८ चोलसस्व १०८ फसिस्वं १०८ वस्त्र दक्षिणा,
पु(त्यु) ति, वीर्व्वली थ्वते प्रसन्न जुसे विजयाङ०ा थ्वया, सा-
२९. हासन रोहोतस्ये विज्यात, थ्व साहासन रोहो, गोस्य राजानं, सुनानं
सेनकाजो सनसां गुप्त याङ०ाव सनसां ब्रह्महत्या,
३०. गोहत्या, गुरूहत्या, वालहत्या, स्त्रीहत्या, थ्वते पंचमहापतक लाक जुरो,
श्री श्री श्री गरूडनारायणया कुदृष्टि जुरो, थ्व लो-
३१. हो निदानयाङ०ाव सनसा, आयु रारोग्य जन धन लक्ष्मी सन्तान वृद्धि-
रस्तु थ्वते भाषाया दृष्टसाक्षी, श्रीमद्यावच्चन्द्रा-
३२. र्क मेदिनी ।। सम्वत् ८१४ फाल्गुण मासे शुक्लपक्षे ।। सप्तम्यान्तिथौं
रोहिणी नक्षत्रे, विष्कम्भयोगे, बुधवासरे थ्व कुन्हु
३३. चोया दिन जुरो, लिखितं, राजदैवज्ञ धर्म्मध्वज मारो न ।। ।।
श्री श्री श्री गरूडनारायण प्रीति रस्तु ।। ।। शुभंमूयात ।।

अनुवाद

ॐ श्री ३ गरूडनारायणलाई नमस्कार छ ।

जसको वाणी तीनै वेद छन्, जस्को दीप तीनै लोक छन्, फेरि पहिले जस्का गो
को बूढीऔंलाबाट त्रिपथगा गंगानदी निस्किन्, जो त्रिपुरारि (महादेवको) सेवाले गर्दा
लोकको आश्रय दाता भएर तीन रूप धारण गर्दछन्, तीन गुणबाट उदय भएका ती भ
तीनलोकका मालिक श्रीवृद्धि गरून् ।।१।।

अनेक रत्नहरूका प्रकाशले उज्ज्वल, समुन्द्रको गर्भ जस्को घर छ, जसबाट उत्पन्न भ
कौस्तुभमणिको गहना पोटीमा छ, जस्की कन्या नै गृहलक्ष्मी छन्, जस्को छोरा नै आँखा छ
स्का इच्छाअनुरूप विचरण गर्ने नागराज शेष नै शैय्याछन्, सोही...... समुन्द्र सबको ऐश्व
सबको दाता छ ।।२।।

जो वेदको रक्षा गर्न माछा भए, मन्दराचललाई धारण गर्न कछुवा भए, पृथ्वीलाई ध
ण गर्न वराह भए, प्रह्लादको रक्षा गर्न नरसिंह भए, इन्द्रको रक्षा गर्न वामन भए, पापी र

हरूको नाश गर्न परशुराम भए,रावण मारी मर्यादा कायम गर्न रामचन्द्र भए,भू आदिको भार हटाउन कृष्ण भए,जीवहिंसा रोकी दया गर्न बुद्ध भए,धर्मद्रोही यवनहरूलाई नाशगर्न कल्की हुने छन् ।।३।।

जसले यमुनाका तीरमा गाई चराउँदै वृन्दावनमा गएर गोप गोपीहरूसँग रासलीला गरे, जसले कंसलाई मारे,जसले मरिसकेको गुरुपुत्र ल्याएर दिए, ती पीताम्बरधारी सुन्दर श्री पुरुषोत्तमले तपाईंहरूको मङ्गल गरून् ।।४।।

जसले भारत-भूमिमा अवतार लिएर समस्त पृथ्वीको भार उतार्नका लागि दैत्यहरूजस्ता उद्धतराजाहरूलाई महाभारतमा समाप्त पारे । देवताहरूका राजा इन्द्रको (खाण्डव वन) वन उडाई अग्निलाई सन्तुष्ट पारे, ती मानवस्वरूपका हरिले तिमी भक्तहरूलाई आनन्द दिऊन् ।।५।।

जो सबै वृक्षहरूमा पिप्पल छन्, पर्वतहरूमा हिमालय छन्,वेदहरूमा ॐकार छन्, मानिसहरूमा राजा छन्, देवताहरूमा इन्द्र छन्, सेनापतिहरूमध्ये कार्तिकेय छन् र सबै वर्णहरू मध्ये ब्राह्मण छन्: ती समस्त जगत्का पति विष्णुभगवान् सबैको कल्याण गरून् ....।।६।।

सबै देवताका ईश्वर जसलाई शैवहरू शिव भनेर, गणेशपन्थीहरू गणेश भनेर, सौरहरू सूर्य भनेर, वैष्णवहरू विष्णु भनेर, शाक्तहरू शक्ति भनेर निरन्तर भजी रहन्छन्, ती सबभन्दा अतिरिक्त श्रीमान् हरिले भक्तहरूको श्रीवृद्धि गरून् ।।७।।

देवेन्द्र आदि जसको ध्यान गर्दछन् ......भ्रान्तिले प्रकाशित त्रिभुवन जसमा विलीन हुन्छ, जसको ज्ञानविना संसार शार्दूलविक्रीडित गर्दछन्, (हिंसक हुन्छन्) दोलागिरीमा विराजमान हुनुभएका यी हरिलाई नमस्कार छ ।।८।।

जो यस स्तोत्रको संयम र आदरले पाठ गर्ला, त्यो संसारी तापबाट मुक्त होला, सबै मनोरथ सिद्ध होलान् र शरीरधारीहरू मध्ये...... ।।९।।

यस प्रकारसँग भक्तजनहरूको उद्धारका निम्ति अनेक अवतार लिएका,प्रसिद्ध ठूलो महिमा भएका, भगवान् श्रीगरुडनारायणको समस्त मनोरथ सिद्ध गर्ने स्तोत्र समाप्त भयो ।।

आफ्ना जन्मभूमिदेखि नै अधिक पुण्यराशि प्राप्त गरेकी, प्रशस्त गुण भएका, विधिपूर्वक वेद पढेका ऋत्विकहरू सहित.................

धेरै वस्त्र अलंकार आदि र सय घोडा ब्राह्मणहरूलाई दिने,अनेक प्रकारका सामग्रीहरूले पृथ्वीतलका प्रजाहरूलाई सुख समृद्धि दिने, आनन्द समूहकी जननी श्रीमहारानी ऋद्धिलक्ष्मी हुनु

हुन्छ ।।१।।

तिनका पुत्र राजाहरूका मस्तकका टीका भएका, विद्या विनोदलाई मन पराउने, बडा दानी अति प्रबलप्रतापले प्रख्यात् भएका, प्रचण्डमार्तण्ड जस्तो तेजभएका, कीर्तिले दशै दिशाहरू र विदिशालाई आक्रान्त गरेर प्रसिद्ध भएका, विद्वान् सज्जनहरूलाई आनन्द दिने, जय भूपालेन्द्रमल्ल भनी प्रख्यात् कान्तिपुरका राजा हुनु हुन्छ ।।२।।

जसले दोलाचलमा गरुडगामी ती देवतालाई सन्तुष्ट पारे, जसबाट दान दक्षिणा पाएर ब्राह्मणहरू कुबेरलाई पनि आफ्ना समृद्धिले जिते जस्तो ठान्दछन् र तिनका पत्नीहरू मोती आदि रत्नका हारहरूका भारले...... चित्तलाई क्षुब्ध गर्दछन् ।।३।।

संवत् ८१४ पौष महिनामा उहाँले अग्निस्थापना गर्नुभयो, नारायणको नयाँ शिर बनाएर तोरणका साथमा प्रतिष्ठा गर्नुभयो । त्यसपछि यसै महिनाको द्वादशीका दिन कोटि होमको पूर्णाहुति भयो ।। मङ्गल होस् ।।

अब देशभाषा श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न श्री मत्पशुपतिका चरणकमलका धूलाले कपाल फुस्रो भएका, आफ्ना इष्टदेवता मनमानेश्वरीबाट वरप्रसाद पाएका, उज्याला, ठूलो इज्जत भएका, रघुवंशका अवतार र सूर्यकुलका टीका जस्ता भएका, ध्वजामा हनुमान् भएका, नेपालका मालिक महाराजाधिराज विद्वान्हरूमा चुडामणि भएका, राजाहरूका पनि राजा, सबै राजसमूहका मालिक, श्री श्री जय भूपालेन्द्रमल्ल परमभट्टारक देवकी आमा श्री श्री ऋद्धिलक्ष्मी देवीले, श्रीमत्कान्तिपुर ठूलो शहरबाट चागुमा आएर, पौष कृष्ण षष्ठी तिथिमा अग्निस्थापना गर्नु भयो । माघ शुक्ल दशमीका दिन (मन्दिरको) जीर्णोद्धार गरिकन सुनको तोरण चढाएर प्रतिष्ठा गर्नु भयो ।

अब फाल्गुन शुक्ल सप्तमीका दिन कोटिहोम यज्ञको पूर्णाहुति गर्नु भयो । ऋत्विक ब्राह्मणहरूलाई हाती प्राणी १ घोडा प्राणी १०८ गाई प्राणी १०८ भैंसी प्राणी १०८ बाख्रा प्राणी १०८ भेडा प्राणी १०८ वस्त्र दक्षिणा गहना आदिले प्रसन्न पार्नु भयो र यज्ञको शासनविधान शिलापत्रमा राख्नु भयो ।

यो शासन-शिलालाई कुनै राजाले छिनामिना पारी गुप्त गरायो भने ब्रह्महत्या, गोहत्या, गुरुहत्या, बालहत्या, स्त्रीहत्या यति पंच महापातक लागोस्, श्री श्री श्री गरुडनारायणको कुदृष्टि परोस्, यस शिला-विधानको सुरक्षा गर्नेलाई, आयु आरोग्य, धन जन, लक्ष्मी सन्तानको वृद्धि होस्, यस कुराका प्रत्यक्ष साक्षी चन्द्र सूर्य र पृथ्वी छन् ।

संवत् ८१४ फाल्गुन शुक्ल सप्तमी रोहिणी नक्षत्र विष्कम्भ योग बुधवारका दिन यसका लेखक राज ज्योतिषी धर्मध्वज मारो हुन् ।

श्री श्री श्री गरुडनारायण प्रसन्न होऊन् । कल्याण होस् ।

(संख्या – १४७)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र नारायणका गहना राख्ने गरेका केही साना ठूला बट्टाहरु राखिएका छन् । तीमध्ये एउटा बट्टामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् ८१४ दिइएको छ ।

१. श्री ३ गरूधनारायण पृती सपोया तवदुछे या भीम
भारोन सन्दुक धुन थानेयात दुंता, निवेहOT
पच्याके भान ।
सम्वत् ८१४ फाल्गुण शुदिकादसी कुन्हु । शुभ ।।

अनुवाद

श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न, भक्तपुर तवदुका भीम भारोले सामान राख्ने सन्दुक चढाए । सधैं सन्दुकमा नै राख्नुपर्छ ।

संवत् ८१४ (वि.सं. १७५०) फाल्गुण शुक्ल एकादशीको दिन । शुभ ।

(संख्या – १४८)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको प्राङ्गणको पूर्व उत्तरपट्टि केही मूर्तिहरू रहेका छन् । तीमध्ये ढुंगाको एउटा वेदीमा रहेको माधवनारायण-मूर्तिको पादपीठमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८१४ दिइएको छ ।

१. शुभ ।। सम्वत् ८१४ वैशाख शुक्ल ।। द्वादशि कुन्हु
२. श्री २ माधव देव, श्री हरिशंकर देवन, श्री राम
३. भाजुया नामन, दयका जुरो ।। शुभ मस्तु ।।

अनुवाद

शुभ ।। संवत् ८१४ (वि.सं. १७५१) वैशाख शुक्ल द्वादशीको दिन

श्री श्री माधवदेवताको, श्री हरिशंकर देवले, श्री राम भाजुको नाममा स्थापना गरे । शुभ होस् ।।

(संख्या – १४९)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणको भण्डारभित्र केही सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि अभिलेख रहेका छन् । ती मध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८१४ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति ।। श्री ३ गरुलनारायन स्के, यंछेटोल, गया-
२. मारोन, थ्व सासन दुंता जुरो ।। सम्वत् ८१४ आ-
३. साढ शुदि १ शुभ ।।

अनुवाद

कल्याण होस् ।। श्री ३ गरुडनारायणलाई, यंछेटोलका गया मारोले, यो तामा-विधान कुँदाई चढाए ।

संवत् ८१४ (वि.सं. १७५१) आषाढ शुक्ल १ शुभ ।।

(संख्या – १५०)

चाँगुको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरसँगै कीलेश्वर महादेवको प्रसिद्ध मन्दिर रहेको छ । सो मन्दिरको गुठीसम्बन्धी केही कागजहरू कीलेश्वरका पूजाहारी महादेव मट्टसँग रहेका छन् । यी कागजातहरू मध्ये मह्याएको एउटा कागजमा लेखिएको दानपत्र यस प्रकारको छ । यहाँ सम्वत् ८१५ दिइएको छ । यो पत्र महादेवमट्टबाट प्राप्त मएको हो ।

श्री नम मङ्गल मूर्तयेनम:

श्री नारायण!　　　　　　　　　　श्री कीलेश्वर

१. ॐ स्वस्ति श्री ।। श्री मत्पशुपतिचरणकमल धूलीधूसरीत शीरोरुह
श्री मनमानेश्वरीष्ट देवता वरल-

२. ब्ध प्रसाद देदिप्यमान मानोन्नत श्री रघुवंशावतार रविकुल तिलक
हनुमध्वज नेपाले-

३. श्वर महाराजाधिराज राजराजेन्द्र सकलराजा चक्राधिश्वर श्रीमत्
श्री श्री जय मूपालिन्द्र म-

४. ल्ल परम मट्टारक देवानाम् सदासमर विजयिनाम्: ।।०।। ॐ तत्सत्
विष्णु विष्णु अस्य श्री र-

५. नन्त विजयेत्यादि नारायणास्ये चिन्त्यात्य निमी तस्य कर्कोत्कि
ब्राम्हण्डे नामे तन्मे ब्रह्मणो द्वि-

६. तीय परार्धे श्री श्वेतवराहकल्पे वैवश्वत मन्वन्तरे अष्टाविंशती जुगे
प्रल्हादाधिपते मनु-

७. सप्तमे सत्य त्रेता द्वापरान्ते कलिजोगे प्रथमपादे जम्बूदीपे
मरतखण्डे मारथ वर्षे आ-

८. र्यावर्तान्तिर देशे हेमवत् दक्षीण नेपाल मण्ड्ले वासुकिक्षेत्रे वौद्धा
वतार श्री पशुपति स-

९. निधान्ने वाग्मत्यायां पूर्व मागे कौशिकायां पश्चिम माग्ये श्री
गङ्गा देव्यायां उत्तरमागे-

१०. दोलागिरी पर्वते श्री गरुडनारायण मट्टारक चम्पापुर नगरे श्री
किलेश्वर स्वयंमू चैत्र-

११. स्थाने यश्च पुन्ये मूपाँ:।। ।। नेपाली यन्द्री पृथिवी नाग
सम्मीत वत्सरे साध्ययोगे उ-

१२. तरा माद्रप सीतनामन्दीरे तथा शशिवार महा-पर्व मीनरासीस्थे च
दिवाकरे ।। श्री किलेश्व-

१३. राष्या प्रथितमिश्वर सुखदायक श्री श्री जय मूपालिन्द्र मल्लो पितत्
पत्नी मूवनलक्ष्मी

१४. गङ्गादेव्या सह श्रीमन् महादेवंन्विव सुखाप्तये तथा कृष्ण आमावास्यां
राजन्यो मूवमर्प्यसत्

१५. ।। राहुग्रस्ते निसाकरे तस्मिनदिने --- प्रित्यर्थम् पूर्व केस्थितम्
सन्ध्यावर्तमन्नले-

१६. पितं तस्य जिर्णोद्धार रन्वे प्रतिदिन तत्रागतेम्यो जाचकेम्यो
कुण्डवमित तण्डूल दापयेतं चात्रा-

१७. पाट मध्ये रोपनि परिमित दात्रगोष्ठीकृत्ये संप्रदव मतदन्यथा
कर्ता-

१८. पन्चमहापातकी मविष्यती तस्मिन नर्थी साक्षीणं आदित्यादयो
देवता इति ।। अत:

१९. परदेश माषा ।। श्री किलेश्वरमहादेश प्रितिन देगोल सिधयका वोल
रक्षा हुति-

२०. जग्गेमाङाव पूर्णयाङा दिनेस: शिवनारायण मवजुयात दरसन्तान
दत्तलेदय

२१. णोमदेकं न्हापा तया ओ गुव हेर गुथि पान कितया गुवहेर गुथि सान
मितया गुव स्पेतं कायाव

२२. गुथी गण दक्व हाङा ओ वांकि शेष दक्को नय दयकं हामल कु
सतया संकल्प याङा व श्री शिव-

२३. अर्पण प्रसाद लायाओ विया: ।। लास्विला वुरो ६ किफं
५० धुग्या वूरो ६ कि-

२४. फं ५० सिमित्या वुरो ६ किफं ७० पनाली वुरो ३ किफं ४५
लापली वूरो ६ किफं-

२५. ७५ वसाहा दो वुरो २ किफं ३० तालाको वुरो २ किफं ३०
ष्वते वलसाधन कि म-

२६. च जुया तानगी ।। पपा सुषि वुरों ७ किफं १५० पन्हेला दोल
वुरो २। किफं

२७. ३३ साकों सुचाह्को वुरो ३ किफं ४६ पत्ताली वुरो ६ किफं ५०
ष्वते वलसाधन

२८. की कायाव नित्यपूजा आरतीयात सरादामा दयकेमाल जुलो ।। ।।
चय-

२६. गु छ्ल जोतकीं पुरो ५ किफं ७५ थ्वते पुयायज्ञसाधन
किकाया पतछ्लु ओ म-

३०. ध्वेल देगोलस तछ्ल यायामाव जुलो ।। चयगुद्
देग्यगल चा पुरो ६ कि-

३१. फं १३५ साको गोपाल्जु यामा ल्तिको पुरो ३। किफं
६५ साको पीदोल पुरो २।।।

३२. किफं ६६ साको यूवा काछो पुरो ८ किफं १२० चंयगु ज्काछि
पुरो २४ किफं-

३३. ३५० पवाली पुरो ७ किफं १०५ छ्लकोछि पुरो ११ किफं १६५
थ्वते पुया जोलसाढ

३४. नक्किकाया ओछ्नगु साकोचक्रजोगीनी या चैत्र आत्रावले जोगी
चक्रकाल ओरपीणा

३५. थपिन्ता व चयगु मण्ढीलस धास च्वपिं जोगी नाथ पीता,
सन्ध्यावर्त विधगु छ्मतिन कि-

३६. मना १ म्याय मु १ चिमस मुठी ५ तयाव वियेमाल ।। थ्वते
तयाव विपुस्स मण्ढेल यात किफं

३७. ३० वियमाल ।। थ्वते थगुगण दकव्वया पूजाछारी स्मेतं शिव
नारायण मत्तजुया

३८. दरसन्तान दवले अधिकार याछ०ा व प्रसाद लप्या लुं पाना व्
दानपत्र तालपत्र स्मेत चोय

३९. व प्रसाद लप्याव वियाजुलो थ्वते दानधर्म्मकृति राजा प्रजा सुनानं
निदानया

४०. नाव थ्व पति माणा थ्ये छाछ० जुलसाओयात अश्वमेध जज्ञ वाजपेय
सतछिं कपिलसा दोलछिं

४१. उत्तरोत्तर फल आधुरारोग्य वृद्धि ओछ्म यात लाई निंश्चयनं ।। थ्वते

४२. दान धर्म राजाप्रजाछ० सुनानं छेक्का दान लोपयानाव छयाना
कायावस्ये

४३. न काव सनसा छेक्क वमयात गो हत्यादि पन्चमहापातक लाई व
निश्चय निश्चय

४४. जुयि ।। अत्र पत्रार्थे दृष्टसाक्षी श्री मपावत् चन्द्रर्कि मेदिनी ।।
स्वदत्तां परदत्तां वा

४५. योहरन्ती वसुन्धरा ।। षष्ठीवर्ष सहस्राणी विस्तायां जायते

४६. कृमी: ।। स्वमपस्तु सर्वदाकालं ।। शुभम् ....

अनुवाद

श्रीमङ्गलमूर्तिलाई नमस्कार

श्रीकीलेश्वर

श्रीनारायण

ॐ कल्याण होस् ।। श्री पशुपतिका चरणकमलको धूलोले कपाल फुस्रो भएका, श्रीमानेश्वरी इष्टदेवताको वरप्रसाद पाएका, देदीप्यमान, मानले ठूला भएका, श्रीरघुकुलमा जन्मेका, सूर्यवंशका तिलक भएका, ध्वजामा हनुमान् भएका नेपालेश्वर महाराजाधिराज राजामा श्रेष्ठ सकल राजचक्रका मालिक श्री श्री श्री जयभूपालेन्द्र मल्ल परमभट्टारकदेवको सदा समरमा विजय होस् ।

ॐ तत्सत् विष्णु विष्णु यी श्रीअनन्त विजयेत्यादि नारायण अचिन्त्य नैमित्तिक कर्कोटक ब्रह्माण्ड नामको ब्रह्मको दोस्रो परार्धमा, श्रीश्वेतवराहकल्पमा, वैवश्वत मन्वन्तरमा, अठाईसौं युगमा, प्रह्लाद अधिपति भएको सातौं मनुमा, सत्यत्रेताद्वापर पछि कलियुगको प्रथम पाउमा, जम्बूद्वीप, भरतखण्ड, भारतवर्ष, आर्यावर्तदेशमा हिमालको दक्षिण नेपाल मण्डलमा, वासुकी क्षेत्रमा, बौद्धावतार श्रीपशुपतिको नजीकै, वागमतीदेखि पूर्व, कोशीदेखि पश्चिम, गंगादेखि उत्तर, दोलागिरिपर्वतमा, श्री गरुडनारायण भट्टारकको चम्पापुर नगरमा, अर्थात् चाँगुमा, श्री कीलेश्वर स्वयम्भू चैत्यस्थानमा, यस पुण्य भूमिमा ।

संवत् ८९५ साध्ययोग, उत्तरा भाद्र नक्षत्र, सीतना मन्दिरमा शनिवार महापर्वमा, मीनराशिमा सूर्य हुँदा, श्रीकीलेश्वर भनी प्रख्यात ईश्वरबाट सुख पाएका श्री श्री जयभूपालेन्द्रमल्ल र पत्नी भुवनलक्ष्मी, गंगादेवीसहितले श्री महादेवबाट सुख पाउनानिमित्त कृष्णपक्ष अमावास्यामा राजभूमि अर्पण गरे ।

चन्द्रग्रहणको दिनमा चाहिं ..... प्रीतिको लागि पछिल्ले देखिको सदावर्त भाँडावर्तन जीर्णोद्धार गर्न र प्रतिदिन त्यहाँ आउने भिक्षुलाई १ कुरुवा चामलदान गर्न चार किल्लाभित्रकै रोपनीले नापेर खेत गुठीको लागि दिइयो । यसमा अन्यथा गरे पन्चमहापाप लाग्ला । यस पत्रका साक्षी सूर्यादि देवता ।

यसपछि देश भाषा । कीलेश्वर महादेव प्रीतिको लागि मन्दिर बनाइसकेपछि लक्षाहुति यज्ञगरी पूर्ण भएपछि शिवनारायण भट्टजुलाई दरसन्तानसम्मको लागि खोस्न नपाउने गरी पहिलेकै बमोजिम गुठी खान्गी राखी गुठीगणको संमतिअनुसार गुठीगण चलाई बाँकी रहेको खान पाउने गरी तीलकुश सहितले संकल्प गरी श्रीशिवजीलाई अर्पण गरियो ।

लाखिला खेत रोपनी ६ चामल पाथी ५० धुन्याखेत रोपनी ६ चामल पाथी ५० सिमित्या खेत रोपनी ६ चामल पाथी ५० पनौती खेत रोपनी ३ चामल पाथी ४५ लाफ्ला खेत रोपनी ६ चामल पाथी ७५ पसाहादो खेत रोपनी २ चामल पाथी ३० तालाको खेत रोपनी २ चामल पाथी ३० यति आयस्ता भट्टजुको खानगी । यपाखुसी खेत रोपनी ७ चामल पाथी १५० पन्हेलादेल खेत रोपनी २। चामल पाथी ३३ सांको सुचाल्को खेत रोपनी ३ चामल पाथी ५६ पन्नाली खेत रोपनी ६ चामल पाथी ५० यति आयस्ताले नित्य पूजा आरती सरजाम पुऱ्याउनु पर्छ। चाँगुल्ल जोतकी खेत रोपनी ५ चामल पाथी ७५ यस खेतको आयस्ताले मन्दिरको टहल हेरवाह गर्नु पर्छ ।

चाँगु टंदेग्वल चा खेत रोपनी ६ चामल पाथी १३५ साको गोपालजुयामाहितिको खेत रोपनी ३। चामल पाथी ६५ साको वीडोल खेत रोपनी २।।। चामल पाथी ६६ साकोपुचा काहो खेत रोपनी ८ चामल पाथी १२० चाँगु अकासि खेत रोपनी २४ चामल पाथी ३५० पनालीखेत रोपनी ७ चामल पाथी १०५ सल्कोसि खेत रोपनी ११ चामल पाथी १६५ यति खेतको आयस्ताले वज्रजोगिनीको चैत्रको जात्रामा जोगीचक्र लिने नाथगणलाई र चाँगु मन्दिरमा बस्ने जोगी नाथगणलाई सदावर्त दिंदा चामल माना १ दाल मुठी १ नून मुठी ५ राखी दिनु पर्छ । यसरी राखिदिने भँडारेलाई चामल पाथी ३० दिनु पर्छ । यसरी आफ्ना गुठीगण सबै आई पूजारीसमेत् शिवनारायण भट्टजुका दरसन्तानसम्मलाई अधिकार दिई सुवर्णपत्र ताम्रपत्र समेत् लेखी चढाइयो ।

यस दान धर्म कीर्ति राजा प्रजा जोसुकैले निदान गरी यस्मा लेखेअनुसार गऱ्यो भने त्यसलाई अश्वमेध यज्ञ, वाजपेय यज्ञ, कपिलगाई हजार दान गरेको तुल्य फल आयु आरोग्य वृद्धि होला निश्चय छ । यो दान धर्म राजा प्रजा जसले बिगारी लोभले हरण गर्ला त्यसलाई गोहत्यादि पन्चमहापाप लाग्ला निश्चय छ ।

यस पत्रका दृष्ट साक्षी चन्द्र, सूर्य, पृथ्वी । आफूले राखेको होस् वा अरूले राखेको होस् जसले दत्त मास्ला त्यो साठीहजार वर्षसम्म विष्टामा कीरा भई रहला । सर्वदाकाल शुभ होस् ।

(संख्या – १५१)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र केही ऐतिहासिक सामग्रीहरू रहेका मध्ये भैरवको एउटा पात्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८१५ दिइएको

१. संवत् ८१५ महेश्वलि मईन दुन्ता जुरो

अनुवाद

संवत् ८१५ (वि.सं. १७५२) महेश्वरी मयीले (यो) पात्र चढाइन् ।

(संख्या – १५२)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चांगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र ताम्रपत्र, सुवर्णपत्र आदि केही ऐतिहासिक सामग्रीहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८१८ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति ।। श्री ३ नारायनदेव प्रीतिकामनानं, दिवंगत विश्वराम मारु
याय लसतिरि लक्ष्मी

२. मयि नेह्म तिरि पुरुषन थ्व शासन पति सचोको वस्तु दुन्ता जुरो ।
पा १ भोग्व १ ताह्ल योग्व १

३. कास वाता ग्व १ लिल वाताया १ लिलमोचा, ग्व १ तयलिचा ग्व १
सिजल थक्लपे चाग्व २

४. कास ख्वरा जु १ चितवत् सिंप्रमूड० पू १ कुलपु १ पापू १ चुये पू १
यिस पू १ कोपि-

५. स, पू १ कर्सूरा ग्व १ न्यायप पू १ न्यादक थपू १ दुसुर पा १ न्या
द्वारग्व १ सिजर सा मा-

६. रपा १ लि वाचा फेड०यात क्लायात, तिल्मा चाकफि ल्ल हर्म २
सालिक देव

७. मिसा ।। ।। सम्वत् ८१६ कार्त्तिक शुद्धि ११ ।।शुभं ।।

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री ३ नारायणलाई प्रसन्न पार्ने कामनाले । स्वर्गीय विश्वराम मा, पत्नी लसतिरिलक्ष्मी यी दुई स्त्री पुरुषको नाममा यस पत्रमा लेखे जति वस्तु दिइयो ।

पात्र १ भोंचा १ ताप्के १ काँसको बाटा १ पितलको बाटा १ पितलको भोंचा १ कचौंरा १ तामाको थाल २ काँसको कचौंरा १ सिंधुर पात्र १, कोट पात्र १, पात्र १, चुये १, पिंस १, कोपिस १, कर्सरा १, न्याधप १, न्यादरू १, ढुसुरपा १, न्यासार १, तामाको धमारपा १, लिधाचा फेड०ा पात, केलापात, तिलमा यति राखेर सालिक राखियो ।

संवत् ८१६ कार्तिक शुक्ल एकादशी ।। शुभ ।।

(संख्या – १५३)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको दक्षिण, पूर्व र उत्तर ढोकाको माथि तोरणमा लक्ष्मीनारायण, राधा कृष्ण आदिका मूर्ति राखिएका छन् । ती मूर्तिहरू सँगै यी अभिलेखहरू कुँदिएका छन् । यहाँ संवत् ८१८ दिइएको छ ।

(दक्षिणपट्टि ढोकामाथि तोरणको अभिलेख)

स्वस्ति ।। सम्वत् ८१८ फाल्गुण शुक्ल तृतिया वृहस्पतिवार थ्व
कुन्हु श्री श्री श्री गरुडनारायण प्रीतिन, श्री भवानी शंकरण थ्व
दोहोलपा शुभः ।।

(संख्या – १५४)

(पूर्वपट्टि ढोकामाथि तोरणको अभिलेख)

स्वस्ती ।। सम्वत् ८१८ फाल्गुण शुक्ल तृतिया वृहस्पतिवार थ्व
कुन्हु श्री श्री श्री गरुडनारायण प्रीतिन श्री भवानी शंकरण थ्व
सुवर्ण दोहोलपा शुभः ।।

(संख्या – १५५)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

स्वस्ति ।। सम्वत् ८१८ फाल्गुण शुक्ल तृतिया वृहस्पतिवार
थ्व कुन्हु श्री श्री श्री गरुडनारायण प्रीतिन श्री भवानी शंकरण
थ्व सुवर्ण दोहोलपा शुभ ।।

अनुवाद

कल्याण होस् ।। संवत् ८१८ (वि.सं. १७५४) फाल्गुण शुक्ल तृतीया वृहस्पतिवारको दिन ।। श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न, श्री भवानीशंकरले यो सुवर्ण (तोरण) चढाए ।। शुभः ।।

(संख्या – १५६)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गरगहना र मालसामानहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यसमध्ये चाँदीको एउटा गरुडमूर्तिको पादपीठमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८२३ दिइएको छ ।

१. श्री श्री श्री गरुडनारायण प्रितिन, श्री श्री भुवनलक्ष्मी
देवीन, न्हपाया गुं य ह्वाव, ओहोत ह्वाव हुँ
छत्र तया व दुन्ता ।। सम्वत् ८२३ जेष्ठ शुक्ल पञ्चमी
कुन्हु शुभम् ।।

अनुवाद

श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न, श्री श्री भुवनलक्ष्मी देवीले पुरानो जीर्ण भएको (गरुडलाई) चाँदी थपी सुवर्ण छत्र सहित जीर्णउद्धार गर्नु भयो ।

संवत् ८२३ (वि.सं. १७६०) जेष्ठ शुक्ल पन्चमीको दिन शुभ ।।

(संख्या – १५७)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको अगाडि कान्तिपुरका राजा भूपालेन्द्र मल्ल र रानी भुवनलक्ष्मीको सुवर्ण प्रतिमा रहेको छ । त्यसको आसनीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् ८२४ दिइएको छ ।

योगी नरहरिनाथद्वारा संस्कृत-सन्देश १।६ मा यो छापिएको छ ।

१. ॐ । १ पीताम्बरः शंखगदाब्जचक्रप्रभासमुहासितपाणिपद्मं ।
गणैस्मेतो गरुडाधिरूढो, नारायणोमङ्गलमातनोतु ।। संस्थापिता
कनकनिर्मित मूर्त्ति रेखा, भुपालभर्तृसहिता ललिता स्वकीया ।
मुक्तायप्तये गरुडपृष्ठ गतस्य विष्णो प्रासाद निर्म्मितियुता
भुवनादिलक्ष्म्या । शुभम् ।। सम्वत् ८२४ फाल्गुण शुक्लद्वितीयायान्तिथौ उत्तरभद्रनक्षत्रे शुक्लयोगशुक्रवार थ्व कुन्हु ।।
श्री श्री श्री गरुडनारायण देवस्ते देवल याङाव कोट्याहुति
यज्ञयाङाव गजुरि स्थायाव श्री श्री भुवनलक्ष्मी देवीन थ्व
पुरस ।। श्री श्री जय भूपालेन्द्रमल्ल देव सं, थ्व सारिक लुन
दयका जो त्या ।। शुभ ।।

अनुवाद

ॐ पहेंलोवस्त्रधारणगरेका, शंख, चक्र, गदा, पद्म, हातमा लिएका । गणहरूले युक्त, गरुडमाथि चढेका यस्ता नारायणले सधैं मंगल गरून् ।

मुक्तिको लागि गरुडमाथि चढेका नारायणको मन्दिर बनाई आफ्ना पति भूपालेन्द्रसहित भुवनलक्ष्मीले आफ्नो राम्रो सुनको मूर्ति स्थापना गर्नु भयो । शुभ होस् ।

संवत् ८२४ (वि. सं. १७६०) फाल्गुण शुक्लद्वितीया तिथि उत्तरभाद्र नक्षत्र शुक्लयोग शुक्रवारको दिन ।

श्री श्री श्री गरुडनारायणको मन्दिर बनाई कोटिहोम यज्ञ गरी गजूर चढाई श्री श्री भुवनलक्ष्मी देवीले आफ्ना पति भूपालेन्द्र मल्ल सहितको आफ्नो पनि सुनको शालिक बनाई स्थापना गर्नु भयो । शुभ ।।

(संख्या – १५८)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र बढीचाल्ने गरेका केही पाला विशेष रहेकाछन्। तीमध्ये सालिक भएको एउटा डम्लु (पाला विशेष) मा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत ८२४ दिइएको छ ।

१. श्री ३ नारायण प्रीतिन श्री २ भुपालेन्द्र मल्ल, श्री २ भुवन-
लक्ष्मीमाजुस्त, श्री २ भास्करमल्लदेवया सेवक मोहनसिंघन तयाजुरो ।।
सम्वत् ८२४ अक्षायतृतीया कुन्हु दुन्ता जुरो, सुनानं रीक्षाड०क्षा T
यातसा थ्व लोन्हसे कुदीस्ती,, मतवीरसा सोम्ह पुजा ।।

अनुवाद

श्री ३ नारायणलाई प्रसन्न पार्न, श्री २ भूपालेन्द्रमल्ल, श्री २ भुवनलक्ष्मी महारानी-लाई लक्ष गरी श्री २ भास्करमल्लदेवका सेवक मोहनसिंहले स्थापना गरे ।

संवत् ८२४ (वि.सं. १७६१) अक्षय तृतीयाको दिन राखियो । जसले यसलाई यता-उता गर्ला त्यसलाई देवताको कुदृष्टि होला । जगेरा गर्नेलाई पूजा गरेको फल मिल्ला ।

(संख्या – १५९)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणको भण्डारभित्र केही पूजाका मालसामान रहेका छन् । तीमध्ये धातुको एउटा चन्दनखोरीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् दिइएको छैन ।

१. श्री ३ गरुडनारायण प्रीतिन, श्री श्री भुवनलक्ष्मी
देवीन दुन्ता ।।

अनुवाद

श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न, श्री श्री भुवनलक्ष्मी देवीले (चन्दनखोरी) चढाउनु भयो ।

(संख्या – १६०)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणको भण्डारभित्र केही पूजाका मालसामान रहेका छन् । तीमध्ये तामाको एउटा अर्घमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सवत् दिइएको छैन ।

१. श्री ३ गरुडनारायण प्रीतिन, श्री श्री भुवन-
लक्ष्मीदेवीन दुन्ता ।।

अनुवाद

श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न, श्री श्री भुवनलक्ष्मी देवीले (अर्घ) चढाउनु भयो ।

(संख्या – १६१)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणको भण्डारभित्र केही पूजाका मालसामान रहेका छन् । तीमध्ये तामाको एउटा पानसमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् दिइएको छैन ।

१. श्री ३ गरुडनारायण प्रीतिन, श्री श्री भुवनलक्ष्मी
देवीन दुन्ता ।।

अनुवाद

श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न, श्री श्री भुवनलक्ष्मी देवीले (पानस) चढाउनु भयो ।

(संख्या – १६२)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणको भण्डारभित्र केही पूजाका मालसामान रहेका छन् । तीमध्ये पाँचमुखे आरतीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् दिइएको छैन ।

१. श्री ३ गरुडनारायण प्रीतिन, श्री श्री भुवनलक्ष्मी
देवीन दुन्ता ।।

अनुवाद

श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न, श्री श्री भुवनलक्ष्मी देवीले (आरती दानी) चढाउनु भयो ।

(संख्या – १६३)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणको भण्डारभित्र केही पूजाका मालसामानहरू रहेका छन् । तीमध्ये तामाको एउटा अर्घमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् दिइएको छैन ।

१. श्री ३ गरुडनारायण प्रीतिन जय भुपालेन्द्र
मल्ल देवस्त नामन दुन्ता ।।

अनुवाद

श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न, जय भूपालेन्द्र मल्लदेवको नाममा (अर्घ) चढाइयो ।

(संख्या – १६४)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र केही पूजाका मालसामान राखेका छन् । तीमध्ये एउटा नैवेद्य-पात्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् दिइएको छैन ।

१. श्री ३ गरुडनारायण प्रीतिन, श्री श्री जय भास्करमल्ल
देवन दुन्ता ।।

अनुवाद

श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न, श्री श्री जय भास्करमल्ल देवले (नैवेद्यपात्र) चढाउनु भयो ।

(सख्या – १६५)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र पूजाका केही मालसामानहरु राखेका छन्। तीमध्ये एउटा नैवेद्यपात्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् दिइएको छैन ।

१. श्री ३ गरुडनारायण प्रीतिन ।। श्री श्री भुवनलक्ष्मीन
दुन्ता ।।

अनुवाद

श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न, श्री श्री भुवनलक्ष्मीले (नैवेद्यपात्र) चढाउनु भयो ।

(संख्या – १६६)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र तामाका केही छापे पाथीहरू राखेका छन् । तीमध्ये तामाको एउटा पाथीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् दिइएको छैन ।

१. श्री ३ गरुडनारायण प्रीतिन, श्री श्री भुवनलक्ष्मी देवीन
दुन्ता ।।

अनुवाद

श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न, श्री श्री भुवनलक्ष्मी देवीले (पाथी) चढाउनु भयो ।

(संख्या – १६७)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र केही पानसहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा पानसमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् दिइएको छैन ।

१. श्री ३ गरुडनारायण प्रीतिन, श्री श्री भुपालेन्द्र मल्लसनामन,
श्री श्री भुवन लक्ष्मी देवीन दुन्ता ।।

अनुवाद

श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न श्री श्री भूपालेन्द्र मल्लको नाममा, श्री श्री भुवनलक्ष्मी देवीले (पानस) चढाउनु भयो ।

(संख्या – १६८)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र फूटाका केही मालसामानहरू रहेका छन्। तीमध्ये तामाको एउटा चन्दनखोरीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् दिइएको छैन ।

१. श्री ३ गरुडनारायण प्रीतिन, श्री श्री अनन्तप्रीया
देवीन दुन्ता ।।

अनुवाद

श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न, श्री श्री अनन्तप्रिया देवीले (चन्दनखोरी) चढाउनु भयो ।

(संख्या - १६९)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र पूजाका केही मालसामानहरू रहेका छन्। तीमध्ये तामाको एउटा अर्घमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् दिइएको छैन ।

१. श्री ३ गरुडनारायण प्रीतिन्,श्री श्री अनन्त प्रीया
देवीन दुन्ता ।।

अनुवाद

श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न, श्री श्री अनन्तप्रिया देवीले (अर्घ) चढाउनु भयो ।

(संख्या – १७०)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको ढोकाअगाडि दक्षिणतर्फ ठूलो एउटा घण्टा रहेको छ। सो घण्टामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८२६ दिइएको छ ।

१. चतुर्भुज शंख गदासि चक्र प्रभा समूद्भासित भम्बुजाजं ।। नारायणं-
नीलपवोद भासं पीताम्बरंनौमि खगेन्द्र वाहं ।। रस, भुज, वसु,
संख्ये सम्वतेयातिरम्ये । शुभतर रविवारे कात्तिकेपौण्णमास्यां ।
सुभटि भुवनलक्ष्मी भास्करेणायक्का हरिनधिवरघंटा भर्य चन्दुक
यसौंच ।।

अनुवाद

चार हातमा शंख, चक्र, गदा, पद्म धारण गरेका, नीलकमलको जस्तो कान्ति भएका, पीताम्बर लगाएका, गरुड वाहन नारायणलाई नमस्कार ।

संवत् ८२६ (वि.सं. २७६२) कार्त्तिक शुक्ल पूर्णिमा रविवारमा, सुमति भुवनलक्ष्मी र भास्कर मल्लले हरिलाई घण्टा चढाउनु भयो ।

(संख्या – १७१)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणको स्थानबाट ल्याइएका केही गहनाहरु राखिएका छन् । त्यसमध्ये चाँदीको एउटा जन्तरमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् ८२७ दिइएको छ ।

१. श्री श्री श्री गरुडनारायण प्रितिन श्री यंल कोपुच्छ्या
विश्वेस्वरपाया सति ओहोन दुन्ता
सम्वत् ८२७ भाद्रवदी ७ आदित्यवार शुभ हृदयफोल
३ जुरो ।

अनुवाद

श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न । श्री पाटनको पुच्छ्याका विश्वेश्वरका साथ सती जाँदा (पत्नीले)हृदयफोल (गहना विशेष) चढाइन् ।

संवत् ८२७ (वि.सं. १७६४) भाद्र वदि ७ आदित्यवार ।

(संख्या – १७२)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको दोस्रो तलाको छानामा चारैतर्फ अभिलेखहरू कुँदिएका छन् । परन्तु जन्तरमा लेउ र फोहरमैलाले गर्दा तलबाट पढ्न सकिँदैनन् । यहाँ पढ्न सकिने र अर्थ लाग्ने भाग मात्र दिएको छ । यहाँ संवत्को संख्या ८२६ दिइएको छ ।

(पश्चिमपाटाको)

श्रेयोऽस्तु ।। सम्वत् ८२६ ज्येष्ठ मासे शुक्लपक्षे दशम्याम्
तीथौ चित्रानक्षत्रे परिघ योगे यथाकरण मुहुर्ते सोमवासरे,
मिथून राशिगते सवितरि तुलाराशिगते चन्द्र मसि थ्व कुन्हु
श्री श्री श्री गरुड्या ।।

(दक्षिणपाटाको)

नारायण स देवलका दिन यज्ञ याङाव .....।। श्री श्री श्री
जय भास्कर मल्लदेव स जननी श्री श्री भुवनलक्ष्मी देवन लुयं
लीन...........
शुभ ।।

अनुवाद

कल्याण होस् । सम्वत् ८२६ (वि.सं. १७६६) जेष्ठ महिना शुक्लपक्ष दशमी तिथि चित्रानक्षत्र परिघयोग पर्नु पर्ने करण मुहूर्त परेको वेलामा सोमवारमा, मिथुन राशिमा सूर्य तुला राशिमा चन्द्रमा बसेको दिन ।

श्री श्री श्री गरुड नारायणका मन्दिर... यज्ञयागादि (गरी जीर्णोद्धार गरियो). .. श्री श्री श्री जय भास्करमल्ल देवकी आमा श्री श्री भुवनलक्ष्मी देवीले सुनको..... शुभ ।।

(संख्या – १७३)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनूमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहना तथा भाँडासामानहरू ल्याइ राखिएका छन् । त्यसमध्ये चाँदीको एउटा यन्त्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् ८३१ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति श्री श्री ३ गरुडनारायण स्के श्री गोविन्दी
ब्राह्मनीया नामन श्री त्रिभुवन त्रिवारिण दुन्ता
जुरो सम्वत् ८३१ श्रावण शुदि १५ शुभ

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री श्री ३ गरुडनारायणलाई श्री गोविन्दी ब्राह्मणीको नाममा श्री त्रिभुवन तिवारीले चढाए ।

संवत् ८३१ (वि.सं. १७६८) श्रावण शुक्ल पूर्णिमा । शुभ ।

(संख्या – १७४)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणमन्दिरको भण्डारभित्र केही बत्ती बाल्ने पाला विशेष रहेका छन् । ती मध्ये एउटा देवा (पाला विशेषमा) यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८३४ दिइएको छ ।

१. शुभ ।। सम्वत् ८३४ आश्विनशुक्लपूर्णमासि मगवार थ्व
कुन्हु श्री ३ गरुडनारायण प्रितिन, श्री केशवभट्टअजाजुया
नामन, श्री साम्वसदासिव भट्ट मातृ सहन दुन्ता जुरा
शुभमस्तु ।।

अनुवाद

शुभ । संवत् ८३४ (वि.सं. १७७१) आश्विन शुक्ल पूर्णिमा मंगलवारका दिन। श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न बाजे श्री केशव भट्टको नाममा श्री साम्वसदाशिव भट्ट माइसहित भएर चढाए । सधैं शुभ होस् ।

(संख्या – १७५)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र नारायणलाई भेटाउने सुन चाँदीका केही गहनाहरू रहेका छन् । तीमध्ये सुनको गरुडनारायणको प्रतिमा भएको चाँदीको एउटा मालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८३७ दिइएको छ ।

१. संवत् ८३७ फागुन
२. कृष्ण द्वितिया थ्व कुन्हु
३. श्री ३ गलुध नारायन
४. प्रितिन क्वाथर भूया भि-
५. म नारायन पुत्र भिम-
६. नर सिंह, निम्हछेन दुन्ता
७. श्री शुभ ।।

अनुवाद

संवत् ८३७ (वि.सं. १७७३) फागुन कृष्ण द्वितीयाको दिन ।

श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न, क्वाथरछुयाका भीमनारायण र छोरा भीमनरसिंह दुई जनाले चढाए । श्री शुभ ।

(संख्या – १७६)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि केही ऐतिहासिक सामग्रीहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यसमा सम्वत् ८४० दिइएको छ ।

१. स्वस्ति ।। श्री श्री श्री गरुडनारायणप्रीतिन, देवी धरीमयीन काय
शशिशेखर सिं-
२. ह हृयवन सिंह, देवीदेव, वबु, देव, राम, मान, मनोधरी, वबु, वर, भद्र
सिं-
३. ह वबु, पन्चमान, नाम शिवजानी, चुकुति मान, शशीधरी काय
अनन्तमान-
४ सिंह, भागीमान सिंह, ज्या च शशि जानि, थ्वते समुच्चयन मोहर
नाय टंका मो-
५. ट २० दुंता ।। थ्वते दामया चोसन वर्ष प्रति तिल संक्राति कुन्हु
याने थ्वते पले दं -
६. ४ घास्त दं ४ खासरदं ४ दधि दं २ दुद् दं २ जोनादं ८ भंडार दं.२
निण्णा वबु १
७. थ्वति पुजा पन्चामृत होया ।। सम्वत् ८४० पौषशुक्लप्रतिपदि कुन्हु
दुंता ।। शुभं ।।

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न । देवी धरीमयी, छोरा शशिशेखर सिंह, हृदयन सिंह, देवीदेव बाबु, देवराम, मान, मनोधरी बाबु, बलभद्रसिंह बाबु, पन्चमान, नामशिवजानी, चुकुतिमान, शशिधरी, छोरा अनन्तमान सिंह, भागीमान सिंह,

आन्ना, शरी जोगि, यति सबै भएर बीस २० मोहर टंका चढाए ।

इस धामले हरेक वर्ष माघे संक्रान्तिको दिन, नारायणलाई घ्यू दं ४ मह दं ४ सखर दं ४ दही दं २ दूध दं २ अन्न दं ८ भंडार दं २ निण्णावस्तु १ यति सामग्री सहित पन्चामृतले पूजा गर्नु ।

संवत् ८४० पौष शुक्ल प्रतिपदाको दिन चढाइयो । शुभ ।

(संख्या – १७७)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र नारायण आदिका केही मूर्तिहरू राखिएका छन् । तीमध्ये चर्तुवाहु नारायणको धातुको एउटा मूर्तिको पादपीठमा यो अभिलेख कुँदिएको छ ।

१. श्री श्री भुपतीन्द्रमल्लदेव दिवंगतया दुन्ता ।।
संं ८४२ वैशाख सुदि १५ शुभ ।।

अनुवाद

संवत् ८४२ (वि.सं. १७७६) वैशाख शुक्ल पूर्णिमाको दिन श्री श्री भूपतिन्द्रमल्लदेव स्वर्ग जानु भएकोले (विष्णुमूर्ति) राखियो । शुभ ।

(संख्या - १७८)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र बत्ती बाल्ने गरेका केही पानस पिरोप राखेका छन् । तीमध्ये एउटा पानसमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८४३ दिइएको छ ।

१. शुभ ।। सम्वत् ८४३ कार्तिक शुदि १५ श्री ३ गरुडनारायण
प्रीतिन मईन दुन्ता कार्तिक रछि तोमत प्यातछि योछके
माल, शुभ

अनुवाद

शुभ ।। संवत् ८४३ (वि.सं. १७७६) कार्तिक शुक्ल पूर्णिमा श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न मइले चढाए । कार्तिक महिनाभरी बत्ती बाल्नु पर्छ ।

(संख्या – १७९)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र देवीदेवताका केही मूर्तिहरू रहेका छन् । तीमध्ये विष्णुमूर्तिको पादपीठमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८४७ दिइएको छ ।

१. शुभ ।। सम्वत ८४७ जेष्ठ कृ-
२. ष्ण ६ श्री लक्ष्मणदेवया मूर्ति तया ।

अनुवाद

शुभ ।। संवत् ८४७ (वि.सं. १७८४) जेष्ठ कृष्ण षष्ठी ।

श्री लक्ष्मणदेवताको मूर्ति स्थापना गरियो ।

(संख्या – १८०)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र सुवर्णपत्र,रजतपत्र, ताम्रपत्र आदि केही अभिलेखहरु रहेका छन् । तीमध्ये एउटा रजतपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८४८ दिइएको छ ।

१. शुभ ।। सम्वत ८४८ वैशाख शुदि ३ थ्व कु-
२. न्हु वंतुतोर ददवाछार र ओन्ताछे रत्नेश्वर
ग्यानेश्वरी मयी
३. पुत्र तोपि स्वार भारो न, महादेवी मयिन, स्व पु-
४. त्री धन देवी मयि, थ्व पनि प्शाम्हसन दुन्ता, श्री ३
५. चंगुनारायन प्रीतिन दुन्ता ।। थ्व वस्तु कु-
६. नानं रोभनस नसा, श्री चांगुनारायन या
७. कुदिष्ट्रि जुरो ।। छिदय जुरो ।। शुभ ।।

अनुवाद

शुभ । संवत् ८४८ (वि.सं. १९८५) वैशाख शुक्ल तृतीयाको दिन । वंतुतोल ददवछाल ओंताछेका रत्नेश्वर, ज्ञानेश्वरी मयी, छोरा तोपिस्वार भारो, महादेवी मयी, आफ्ना छोरी मनदेवी मयी यी तीनजना भएर, श्री ३ चाँगुनारायणलाई प्रसन्न पार्न चढाए । यो वस्तुमा जसले लोभ गर्ला त्यसलाई श्री ३ चाँगुनारायणको कुदृष्टि होला । वनाइयो । शुभ ।

(संख्या – १८१)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि केही अभिलेखहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८४६ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति ।। श्री ३ गरुडनारायण प्रीतिन, सप्वदेशया
थं क-
२. राद्दे टोलया, सिद्धेश्वरी काञ्जियि निनं थ्व सासन
दुंता जु-
३. लो ।। सम्वत् ८४६ वैशाण शुदि ७

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न, भक्तपुर थंकुराद्दे टोलका सिद्धेश्वरी कञ्जिनीले यो ताम्रविधान चढाइन् ।

संवत् ८४६ (वि.सं. १७८६) वैशाख शुक्ल सप्तमी शुभ ।।

(संख्या – १८२)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको दक्षिण ढोकाको छापामा केही ताम्रपत्रहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८४६ दिइएको छ ।

रामजी तेवारी आदिद्वारा ऐतिहासिक पत्र संग्रह दोस्रो भागमा यो छापिएको छ । त्यहाँ संस्कृत-सन्देश २।४।५।६ मा छापिएको भन्ने उल्लेख छ । तर त्यहाँ यो छापिएको देखिंदैन ।

१. स्वस्ति ।। श्री मत्पशुपतिचरणकमल धूलि धूसरित शिरोरुह श्री
मन्मानेश्वरीष्ट देवता, वरलब्ध प्रसाद देदीप्य मा-
२. न मानोन्नत श्रीरघुवंशावतार रविकुलतिलक, हनुमध्वज नेपालेश्वर
महाराजाधिराज राजराजेन्द्र सकलराज चक्रा-
३. धीश्वर, श्री श्री जय जगज्जयमल्ल परम भट्टारक देवानां, सदासमर
विजयिनां, प्रभुठाकुर सन श्री ३ गरुडनाराय-
४. ण जुस्के, थ्व सिजलपति चोस्यं, ताड०त्या, मयजल गार्म पश्चिम
चंगुन पूर्व्व एतागुदानस थ्वते थासस सुयातं छे
५. ग्वय काव तयमदु, थ्वते थासस, सुनानंसि कायके मदु, सको चंगुया
पंच आदिन, देसाल, पनि सेन सस मगल ब्राम्ह-
६. न, चेल भ्वातिन, सनं थू गुलि, थासस, सि कायाव सप्वस भिलव नेमदु,
अथवा सि मिल ओने नुनं ग्वम्हन सन ओम्ह-
७. न, लायव कायमाल, लायाव, मकालसा कटं ४ राजदंड्याड० कायदु
गुरो, सि मिल ओड० म्हयाके कटं ८ राजदंड
८. काय दु जुलो सकोयापनिसेनं, चंगुयापनि सेनं, थ्व गुल गुस, राजस
फिड०ाव, गड०गुल, सि कायदु प्याक
९. सि, धेनेमदु सिड०छाया छातथे जुको कायदु, उपरांत, छन्याक छाया
छात थें, यायमाल, चौतारा परमानं, जा-
१०. गीर, परमानं, धालसा, मानययाय सुमाल, थ्वपति स, चोड० धे
यायमाल ।। अत्र पत्रार्थे दृष्ट साक्षि, श्री श्री जय-
११. प्रकाशमल्ल देव, सम्वत् ८४६ आषाढ शुदि ११ शुभ ।।

अनुवाद

कल्याण होओस् ।। श्री पशुपतिको कमलरूपी चरणको धूलाले कपाल फुलेको भएका, श्रीमन्मानेश्वरी इष्टदेवताबाट वरप्रसाद पाएका, उज्याला, ठूलो इज्जत भएका, रघुकुलमा जन्मेका, सूर्यकुलका टीका जस्ता, ध्वजामा हनुमान् भएका, नेपालका अधिपति, महाराजाधिराज राजराजेन्द्र, सबै राजसमूहका मालिक, सधैं लडाईंमा विजय गर्ने श्री श्री जय जगज्जयमल्ल परमभट्टारक देव प्रभुठाकुरले श्री ३ गरुडनारायणकहाँ यो ताम्रपत्र लेखेर टाँसेर राख्नु भयो । पयल गाउँदेखि पश्चिम, चाँगुदेखि पूर्व यति वन डाँडाभित्र कसैलाई पनि घर बनाउन नदिनू । यस ठाउँबाट कसैले दाउरा लिन लाउन हुँदैन । साँखु चाँगुका पंच आदिले, देसालहरूले, खस मगर ब्राह्मण चाकर चाकरीहरूले यस ठाउँबाट दाउरा लिएर भादगाउँमा बेच्न जान पाउँदैनन्, अथवा दाउरा बेच्न लगेको जसले देख्यो उसले समातेर लिनु पर्छ । समातेर लिएन भने चार रुपैयाँ राजदण्ड लाग्छ । दाउरा बेच्न जानेलाई आठ रुपैयाँ राजदण्ड लाग्दछ ।

साँखुका र चाँगुका बासिन्दाहरूले राजासँग सोधेर मात्र यस ठाउँबाट सुकेको दाउरा लिन पाइन्छ, काँचो दाउरा काट्न पाइँदैन । पहिलेको दस्तुर अनुसार मात्र दाउरा लिन पाइन्छ ।

उप्रान्त मुख्य मन्त्री, स्थानीय अधिकारी आदिले अह्राए पनि मान्नु पर्दैन । यस्मा लेखिएअनुसार गर्नू । यस पत्रका साक्षी श्री श्री जय प्रकाश मल्लदेव ।

संवत् ८४६ आषाढ शुक्ल एकादशी ।। शुभं ।।

(संख्या - १८३)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहना र त्यहाँ राखिएका छन् । त्यस मध्ये सुनको तुलसीपत्र भएको एउटा मालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८५४ दिइएको छ ।

१. सम्वत् ८५४ चैत्र शुक्ल
२. ।।एकादशि।। श्री ३ गरुड-
३. नारायण ।। प्रितिन असं-
४. तोल । ओम्वा वहारया कृ-
५. ष्ण शंकर दोहोलपा
६. शुभ ।।

अनुवाद

संवत ८५४ (वि.सं. १७९०) चैत्र शुक्ल एकादशी ।

श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न असनटोल ओम्वा बहालका कृष्ण शंकरले (यो तुलसी माला) चढाए ।।

(संख्या – १८४)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र पूजाका केही मालसामानहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा वलिपात्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८६० दिइएको छ ।

१. शुभ ।। सम्वत् ८६० आश्विण शुक्ल प्रतिपदा, वुधवार थ्व कुन्हु,
श्री ३ देगुलितले प्रीतिन, चंगुया, श्रीरामचन्द्र देवन थ्व वलिदुंता
जुलो, थ्व वस्तु सुनानं लोभयातसव पंचमहापातक लाक, निदानयातसा
अश्वमेध फल राक जुरो शुभं ।

अनुवाद

शुभ । संवत् ८६० (वि.सं. १७६७) आश्विन शुक्ल प्रतिपदा वुधवारको दिन ।

श्री ३ दुगेतलेलाई प्रसन्न पार्न, चाँगुका श्रीरामचन्द्र देवले यो वलिपात्र चढाए । यो वस्तुमा कसैले लोभ गऱ्यो भने त्यसलाई पंचमहापातक लाग्ला । हेरविचार गऱ्यो भने अश्वमेध यज्ञ गरेको फल मिल्ला । शुभ ।

१०७०

(संख्या – १८५)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र पूजाका केही मालसामानहरू रहेका छन् । ती-मध्ये एउटा बलिपात्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यसमा संवत् ८६० लेखिएको छ ।

१. शुभ ।। सम्वत् ८६० आश्विण शुक्ल प्रतिपदा, थ्व कुन्हु, श्री ३ आगमजु, प्रीतिन चंगुया, श्रीपूर्णलक्ष्मीदेवीन, थ्व बलिदुंता जुरो, थ्व वस्तु सुनानं लोभयातसा, पंचमहापातक लाक, विचार यातसा, अश्वमेध फल लाक जुलो ।। शुभ ।।

अनुवाद

शुभ ।। संवत् ८६० (वि.सं. १७६७) आश्विन शुक्ल प्रतिपदा बुधबारको दिन । श्री ३ आगमनलाई प्रसन्न पार्न चाँगुका श्रीपूर्णलक्ष्मी देवीले यो बलिपात्र चढाइन् । यो वस्तुमा कसैले लोभ गर्‍यो भने त्यसलाई पन्चमहापातक लागोस् हेरविचार गर्‍यो भने अश्वमेध यज्ञ गरेको फल पाओस् ।। शुभ ।।

(संख्या – १८६)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोकाको दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू त्यहाँ राखिएका छन् । त्यस मध्ये चाँदीको वनमाला भन्ने एउटा मालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८६६ दिइएको छ ।

१. सम्वत् ८६६ फाल्गुन शुक्ल ४ थ्यं कुन्हु श्री ३ चङ्गु नारायण गुस्के
श्री श्री राज्य प्रकाश मल्ल सन वनमाला दुन्ता ओ तोरा ३४ लुं
तोरा २ जुरो शुभ ।।

अनुवाद

संवत् ८६६ (वि.सं. १८०२) फागुन शुक्ल चौथीका दिन । श्री ३ चाँगुनारायणलाई । श्री श्री राज्यप्रकाशमल्लले वनमाला चढाउनु भयो चाँदी तोला ३४ सुन तोला २ शुभ ।।

(संख्या – १८७)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र देवताका केही आरतीहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा आरतीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८६६ दिइएको छ ।

१. नेपालीय सुवत्सरे परिमिते स्यादङ्ग नागैर्गते, ज्येष्ठामासिसिताशिता
मुनिमिते पक्षे पक्षौ दुयदत, तस्यैव जगतीतले प्रविदिते, पर्वतीन्द्र
नारायण प्रीत्यर्थमिह जयप्रकाश नृपतिः सत्तामिदं तोरण ।।

२. श्री ३ गरुडनारायण देवता प्रीतिन श्री २ जयप्रकाश मल्ल देवसन
थ्व लुया तोरण दुन्ता जुलो ।। संवत् ८६६ जेष्ठशुदि सप्तमि
शुक्रवार कुन्हु शुभ ।। जय विजय दरपाजा सहितन ।।

अनुवाद

संवत् ८६६ (वि.सं. १८०३) ज्येष्ठ महिना शुक्ल पक्ष सप्तमी तिथि शुक्रवार, पृथ्वीतलमा प्रख्यात भएका, जयप्रकाशमल्ल राजाले श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्नको लागि असल तोरण चढाउनु भयो ।

श्री ३ गरुडनारायण देवतालाई प्रसन्न पार्न श्री २ जयप्रकाश मल्ल देवले यो सुवर्ण तोरण चढाउनु भयो ।

संवत् ८६६ जेष्ठ शुक्ल सप्तमी शुक्रवारको दिन शुभ ।। जय विजय भएको ढोकासमेत (चढाउनु भयो) ।

(संख्या – १८८)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरभित्र केही घण्टाहरू झुण्ड्याइएका छन् । तीमध्ये एउटा घण्टामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८६७ दिइएको छ ।

१. संवत् ८६७ श्री ३ गरुडनारायण देवस्त ।। श्री श्री जय
विष्णुमल्ल देओ सन, तवग्वड घंट दयका या आगम
दुन्ता जुरो । शुभ

अनुवाद

संवत् ८६७ (वि.सं. १८०४) ।

श्री ३ गरुडनारायण देवतालाई श्री श्री जय विष्णुमल्ल देवले टूलो घण्टा वनाउन लगाई आगममा चढाउनु भयो ।

(संख्या – १८९)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरवारमा चाँगुनारायणका केही गहना र मालसामानहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यसमध्ये चाँदीको एउटा कलशमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत्को संख्या ८६८ दिइएको छ ।

१. श्री ३ गरुडनारायण प्रितिन श्री श्री जय लक्ष्मी देवीन
थ्व ओहोया सिलपा दुन्ता जुरो सम्वत् ८६८ माघ सुदि
१५ शुभम ।।

अनुवाद

श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न श्री श्री जयलक्ष्मी देवीले चाँदीको यो कलश विशेष चढाउनु भयो ।

संवत् ८६८ (वि.सं. १८०४) माघ शुक्ल पूर्णिमा शुभ ।।

(संख्या -- १९०)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणको भण्डारभित्र सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि केही अभिलेखहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८७२ दिइएको छ ।

श्री ३ गरुडनारायन, श्री ३ तरेजु माजु, श्री ३ देवगुतरे,
श्री ३ वज्रयोगिनि, श्री पशुपति, श्री ३ गोकर्ण, श्री ३
स्वयंभू महाचैत्य ।

१. स्वस्ति ।। श्री मत्पशुपति चरणकमल धूलिधूसरित शिरोरुह श्री मन्मानेश्वरीष्ठ देवता वलंरध प्रसा-

२. द देदीप्यमान मानोन्नत श्रीरघुवंशावतार रविकुलतिलक हनुमध्वज नेपालेश्वर महाराजाधि-

३. राज राजराजेन्द्र सकलराज चक्राधिश्वर निजेष्ट देव देवेश्वरी कृपाकटाक्ष वरित विक्रमोपार्ज्जित

४. वारणाकर समुद्भूत गजेन्द्रपति श्री श्री जयप्रकाशमल्ल परमभट्टारक देवानां सदासमर विज-

५. (ि) यनां प्रभुठाकुरसन ओ, श्री श्री राजोपाध्या, परमान, उमाराजो, भोट, योगि, देशान्तरि महाविद्याधर-

६. पन्च, सकले लाहुति मत थाहठाओ, आओनलि, अ, देश, स सुनाणं अन्याओ यायमदू स्वयंमु चैत्ययागर, धारा-

७. बुगर, गोकर्णगर, चंगुगर, वज्रयोगिन्सिया गर ।। थ्वति देवया स्थानया क्षिमागर सुनानं थि ह्का णुनुं

८. द्याहठाओ कायमदु ।। सा, ब्राम्हं(ण) अतित पनिस्त हुण वियमदु ध्यर माकर थि सुनानं स्यायमदु, सेल वन

९. षण्ड, गनं मि तयमदु ।। थ्वति धर्म्मार्थया साक्षि श्री ३ चंगुनारायन, श्री ३ स्वयंभूचैत्य, श्री ३ पशुपति, श्री ३ गो-

१०. कर्ण, श्री ३ वज्रयोगिनी, श्री ३ तलेजुमाजु, श्री ३ देवगुतरे ।। थ्व पति स, चोक्कन, उपरं सुनानं यातसा, पञ्च म-

११. हापाप राक जुरो, ग्यम्हनं, मानय यात, ओम्ह यात, परमेश्वरया कुदृष्टि, राजदंड मोहो ३२ थ्वति जुरो,

१२. सम्वत् ८७२ आषाढ शुदि १ संक्रान्ति, बुधवार कुन्हु शुभ ।।

अनुवाद

कल्याण होस् ।। श्री पशुपतिका चरणकमलका धूलाले कपाल फुस्रो भएका, आफ्ना इष्टदेवता श्रीमानेश्वरीबाट वरप्रसाद पाएका, उज्याला ठूलो इज्जत भएका, रघुको कुलमा जन्मेका, सूर्यवंशका टीका जस्ता, ध्वजामा हनुमान् भएका, नेपाल (कान्तिपुर) का मालिक, महाराजाधिराज, ठूला राजा, सबै राजसमूहका मालिक, आफ्ना इष्टदेव र इष्टदेवीले कृपापूर्वक कटाक्षले हेरिएका, आफ्नै पराक्रमले पैदा गरी ल्याएका हातीका धनी, सबैलाई जित्ने श्री श्री जयप्रकाश मल्लदेव परमभट्टारक प्रभुठाकुरले

श्री राजोपाध्याय (गुरुपुरोहित),भारदार, सैनिक अधिकृत, लामा, योगी विदेशबाट आएका ठूला-ठूला विद्वान, पन्च, सबैसँग सरसल्लाह गरी,अबदेखि कान्तिपुर राज्यमा कसैले अन्याय गर्नु हुँदैन । स्वयंभू चैत्य गढ, पशुपति गढ, गोकर्ण गढ, चाँगु गढ, वज्रयोगिनी गढ यति देवस्थानका सीमागढबाट कसैले एक टुक्रा दाउरासम्म पनि लुकी-चोरी काटी लिनु हुँदैन । गाई, ब्राम्हण, अतिथिहरूलाई दुःख दिनु हुँदैन । स्याल, बानर, सर्पलाई कसैले मार्नु हुँदैन । चौर जंगल खण्ड आदि ठाउँमा कतै पनि आगो लाउनु हुँदैन ।

यति धर्मस्थितिका साक्षी श्री ३ चाँगुनारायण, श्री ३ स्वयंभू चैत्य, श्री ३ पशुपति, श्री ३ गोकर्ण, श्री ३ वज्रयोगिनी, श्री ३ तलेजु, श्री ३ देगुतले ।। यो ताम्रपत्रमा लेखेका कुराको उल्लंघन कसैले गऱ्योभने उसलाई पन्चमहापाप लागोस् । जसले पालना गर्छ उसमाथि परमेश्वरको सुदृष्टि परोस् । राजदण्ड ३२ मोहर हुनेछ ।

संवत् ८७२ (वि.सं.१८०६) आषाढ शुक्ल प्रतिपदा संक्रान्ति बुधवार ।। शुभ ।।

(संख्या – १९१)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहना र मालसामानहरु त्यहाँ राखिएका छन् । त्यसमध्ये चाँदीको एउटा कलशको मुखको वरिपरि यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८७३ दिइएको छ ।

१. श्री श्री २ जय प्रकाश मल्लदेव सन दयकाओ दुन्ता जुरो ।।
सम्वत् ८७३ पौषशुक्ल पूर्णमा ।। शुभ ।। १

अनुवाद

श्री श्री २ जयप्रकाशमल्ल देवले चढाउनु भयो ।

संवत् ८७३ (वि.सं. १८०६) पौष शुक्ल पूर्णिमा ।। शुभ ।।

(संख्या – १९२)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहना र भाँडाकुँडाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यसमध्ये चाँदीको एउटा कलशको मुखको वरिपरि यो अभिलेख कुँदिएको छ । यसमा संवत् दिइएको छैन तर यो पनि ८७३ मा नै राखेको देखिन्छ ।

श्री ३ गरुडनारायण प्रितिन छव ओहोप्य कलश
ताछापोह पाया गरिउत छोयाव ।। श्री २ जय
प्रकाशमल्ल देव सव देव काव दुन्ता जुरो ।।
पौष शुक्ल पूर्णिमा शुभ ।।

अनुवाद

श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न यो चाँदीको (पुरानो) कलशमा केही चाँदी थपथाप गरी श्री श्री जय प्रकाशमल्ल देवले देवताको लागि चढाउनु भयो ।

पौष शुक्ल पूर्णिमा शुभ ।।

(संख्या – १९३)

चाँगुको अभिलेख

चाँगुनारायणको पूजाहारी वंशिधारानन्द राजोपाध्याका संग्रहमा केही ऐतिहासिक पत्रहरू संगृहीत छन् । तीमध्ये यो ताम्रपत्रको नक्कल तिनकै संग्रहबाट यहाँ दिइन्छ । यहाँ संवत् ८७४ दिइएको छ । यो ताम्रपत्र सार्नेको असावधानीले गर्दा अलि अशुद्ध छ ।

श्री ३ चांगुनारायण
७

श्री ३ चंगुनारायन
१०

श्री यताजु
१२

स्वस्ति ।। श्री मत्पसुपतिचरणकमलधूरिधूसरीतसिरोरुह श्रीमनमान्यस्वरिष्ट देवता वरलब्ध प्रसाद देदिप्यमान मानोन्नत श्री रघुवंसावतार रविकुरतिलक हनुमध्वज नेपालेस्वर महाराजा धिराज राज राजेन्द्र सकल लाज चक्राधीश्वर त्रिजेष्ट देव देवेस्वरि कृपा कटाक्ष वलीत विक्रमो पार्जित वारणा कर समूद्भुत गजेन्द्र पति श्री श्री जयप्रकासमल्लदेव प्रभू थाकुर स। श्री राममाजु नं भाषा पत्र चोसे वियो जीन साह्व माथीस हुर कुर सय सय याङाव थ्वगु अपराध स जीत कुङाव सर्वस्व या जयया सव तवगु आ वनं न्हापाया अपराधं दको माफ याङाव ६१ तीनया अर्थन माफ याङा व सर्वस्व प्रस्व जुरो ।। आवनली जिनं जि वंस वंस दतोल्थु गुलीज्या सपस य याङाव वनसा सहाव माथी सराजीक सन्हिता व हुर कूर सय सय याङाव वनसा धन सर्वस्व ७ नकः कायान चंगुस वास नास्ती यायेदु जुरो ।। उपरान्त क्वाथ मानया याङाव देस्या चरम यायेमाल अध्यालि याङा वसनसा क्वाथया प्रमान वयाव साहेवयाके विनति यात वये माल क्वाथ प्रमान्न अचाकलि याङा वनसा माजुन साहाव याके विनति यात वये माल थुगुलि थास निम्ह सेनं विनतियात य व रसा १० तया कूर्दिष्टी भासा थ्वते जुनानं चुकलि यात व र ना व साहेव स्व यार ज्वार चुर मराक स्य सास्ती याये मदु परतु गवले देस वल दूवाल पनि हे नं माजुया प्रमानं या अचकालि गुस साहेवान्ह वने धारम वरसा १२ माजु देया कुदिष्टि थ्वं पत्र सल्हाया वत कोयातसा श्री परमेश्वरिया सुद्रिष्टि थ्वते भाषाया दृष्ट साक्षी श्री माजुया स्व पुत्र हरिसंकर चंगुया प्रत्यक्ष छे सा जुरो ।। संवत् ८७४ पौष सुद्धि १३ शुभ

अनुवाद

स्वस्ति ।। श्रीपशुपतिको चरणकमलको धूलोले कपाल फुलेको भएका, श्रीमानेश्वरी इष्टदेवताको वरप्रसाद पाएका, देदिप्यमान मानले ठूलो रघुवंशमा पैदा भएका, सूर्यकुलका तिलक भएका, ध्वजामा हनुमान् भएका नेपालेश्वर महाराजाधिराज राजामा श्रेष्ठ सकल राज्यका मालिक आफ्ना इष्ट देवदेवीको कृपादृष्टि पाएका पराक्रमद्वारा जती उपाधि गनादि गजेन्द्रपति भएका श्री श्री जय प्रकाशमल्ल देव प्रभु ठाकुरलाई श्री राम भाजुले भाषापत्र लेखी चढाए ।

साहेबले यसरी झुलझुलमा परेको अपराधमा मलाई धुनी सर्वस्व हरण गरी राखेको अब उप्रान्त आफ्नो अपराध सबै माफी, छत्तीस अदली माफी गरी सर्वस्व फिर्ता भयो । अब पनि मैले जीवनभर यस्तो काममा परेँभने साहेबले यसरी राजनीतिक झुलझुलमा परेबापत धन सर्वस्व गर्नु पाँगमा बस्न पनि नदिनू ।

उप्रान्त साहेब मानेर देशको सेवा गर्नु पर्छ । भिडेर चल्यो भने प्रधान आएर साहेबलाई विन्ति चढाउन आउनू । प्रधानले अचाक्ली गऱ्यो भने श्री भाजुले साहेबलाई विन्ति चढाउनु आउनु पर्छ । यसमा दुईले विन्ति चढाउन आएन भने श्री ३ चाँगुनारायण, श्री यताजुको कुदृष्टि भन्ने यसको व्यहोरा भयो ।

यसैले चुक्ली गर्न आएमा तीन मुल नजोरी शासना गर्न पाइँदैन । तर अदसम्म देशवलदुवाल, दुशाले भाजु अथवा प्रधानको अचाक्लीको कुरा साहेबको अगाडि भन्न आएन भने श्री चाँगुनारायण यताजु देवताको कुदृष्टि यस पत्रमा भनेबमोजिम गऱ्यो भने श्रीपरमेश्वरीको कुदृष्टि। यस भाषापत्रको दृष्ट साक्षी श्री भाजुको छोरा हरिशंकर चाँगुका ७८८ पर भयो ।

संवत् ८७४ (वि.सं. १८१८) पौष शुदि १३ शुभ ।

(संख्या – १९४)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र चाँदीका केही भाँडाहरू रहेका छन् । तीमध्ये चाँदीको एउटा कलशको बिर्कोमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् दिइएको छैन । लिपिको आधारमा यसलाई यहाँ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति, श्री ३ गरुडनारायण प्रितीन इन्द्रजात्रान,
मतविर व याङा तुरसिन दुन्ता ।।

अनुवाद

कल्याण होस् ।। श्री ३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न । मतवीरले इन्द्रजात्राको लागि चढाए ।

(संख्या – १९५)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरभित्र नारायणको शिरमाथि रहेका सुवर्ण चँदुवा टाँगिएको छ। सो चँदुवामा यो अभिलेख कुँदिएको छ। यहाँ संवत् ८७७ दिइएको छ।

१. श्री ३ गरुडनारायण प्रीतिन: स्वस्ति ।। श्री मत्पशुपतिचरणकमलधूलि धूसरितशिरोरुह श्रीमन्मानेश्वरीष्ट देवता, वरलब्ध प्रसाद देदीप्यमानमानोन्नत श्रीरघुवंशावतार रविकुल तिलक हनुमध्वजनेपालेश्वर महाराजाधिराज राजराजेन्द्र स-
२. कल राजचक्राधिश्वर श्री श्री जयप्रकाशमल्ल परम भट्टारक देवस्न, नारायणया लुं चितान सेहणाव थ्व लुंया न्हुगु चीलान दयकाव दुन्ता ।। सम्वत् ८७७ फाल्गुन शुक्ल द्वादशी पुष्य नक्षत्र शोभन योग बुधवार थ्व न्हुगु दुन्ता जुरो शुभं ।।

अनुवाद

श्री ३ गरुडनारायण प्रसन्न होउन्। कल्याण होस्। श्री पशुपतिका चरणकमलका धूलाले कपाल फुस्रो भएका, आफ्ना इष्टदेवता श्री मानेश्वरीबाट वरप्रसाद पाएका, उज्यालो, ठूलो इज्जत भएका, रघुको कुलमा जन्मेका सूर्यवंशका टीका जस्ता, ध्वजामा हनुमान् भएका नेपाल (कान्तिपुर) का मालिक, महाराजाधिराज, ठूला राजा, सब राजचक्रका मालिक श्री श्री जयप्रकाशमल्ल परमभट्टारक देवले पहिलेको सुवर्ण चँदुवा बिग्रेको हुनाले यो सुनको नयाँ चँदुवा बनाएर चढाउनु भयो।

संवत ८७७ (वि.सं. १८१३) फागुन शुक्ल द्वादशी, पुष्य नक्षत्र, शोभन योग, बुधवारको दिन चढाएको शुभं ।।

(संख्या – १९६)

चाँगुको अभिलेख

चाँगुनारायण स्थित कीलेश्वर महादेवका पुजाहारी महादेव भट्टको घरमा कीलेश्वर महादेवको नित्य पूजाका केही सरसामानहरू राखिएका छन् । तीमध्ये सानो एउटा घण्टामा यो अभिलेख कुँदिएको छ ।

१. श्री ३ किलेश्वर प्रीतिन रामजि षंकान दुन्ता,
संवत् ८८५ वैशाख शुदि १५ शुभ ।।

अनुवाद

श्री ३ कीलेश्वरलाई प्रसन्न पार्न, रामजी सक्काले (यो घण्टा) चढाए ।

संवत् ८८५ (वि.सं. १७६२) वैशाख शुक्ल पूर्णिमा । शुभ ।

(संख्या -- १९७)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरभित्र केही घण्टाहरु झुण्ड्याइएका छन् । तीमध्ये एउटा घण्टामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८८५ दिइएको छ ।

१. सम्वत् ८८५ आषाढ शुक्र पूनमासि बुधवार कुन्हु ।।
श्री ३ गरुडनारायण प्रीतिन चूरपोरया दासिदास श्री
त्रिवकं भक्तजन दुन्ता शुभ ।। शुभ ।।

अनुवाद

संवत् ८८५ (वि.सं. १८२२) आषाढ शुक्ल पूर्णिमा बुधवारको दिन ।

श्री३ गरुडनारायणलाई प्रसन्न पार्न चोरपुरका श्री त्रिवकं दासिदास भक्तजनले चढाए । शुभ ।

(संख्या – १९८)

चाँगुको अभिलेख

चाँगुनारायण कापाख्टी भन्ने ठाउँमा तीन गोटा धारा बेग्ला बेग्लै ठाउँमा रहेका छन् । तीमध्ये पूर्वपट्टिको धाराको माथि यो अभिलेख कुँदिएको ढुंगा राखिएको छ । यहाँ संवत्को संख्या देखिँदैन ।

१. स्वस्ति श्रीमत्पशुपति चरणकमल धुलि धुसरित शिरोरूह श्रीमन्मानेश्वरीष्ट
देवता वरलब्ध प्रसाद देदिप्यमान मानोन्नत रविकुल तिल-
२. क हनुमध्वज नेपालेश्वर महाराजाधिराज परमेश्वर श्री श्री जय जयप्रकाश
मल्ल देवाना सदा समर विजयिनाम् ।।०।।
३.

सौरमानेन ज्यष्ट मासेदिन गता ३ चन्द्रमानेन कृष्णापक्षे पंचम्याम तिथौ
गुरू वासरे
४. उत्तरा षाढानक्षत्रे शुभयोगे श्रीडोलागिरि पर्वते श्री श्री-
५. गरुडनारायण निकटे ताम्रं पन्हालि वनाया सुवेदि प......
६. .... य भार्या सुमावित कस्यपुत्र २ रामा
७. जेष्ठ ...... महालाज्ञा ३ उवदोला सौरा १२ गत.......
८. गरुडनारायणप्रीति गऱ्या पन चिसुस्त मौलागरि प्रति
९. ...... २ नारायनप्या प्यायो पदालि वनाया
१०. ...... सिलद गर्नु शुभम् ।।   ।। राम राम राम......

(संख्या – १९९)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरभित्र तामाका केही भाँडाकुँडा रहेका छन् । तीमध्ये तामाको तोलेटामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् दिइएको छैन ।

१. श्री ३ गरुडनारायण प्रीतिन, श्री सर्व्वानन्दो प्यात्यान
ग्व १ हलाचा दुंता शुभ ।

(संख्या – २००)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरभित्र नारायणलाई पैह्राउने गरेको नागको मालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् दिइएको छैन ।

१. ॐ श्री ३ चांगुनाराय(न)प्रितिन ओछोयानाको लागे तोरा ५० ढ०
ततोरया लक्ष्मिनारायं दि थाति लि जोग रक्ष्मी दयारक्ष्मी सोम्ह
सन दुंता जुलो, सुनान रोभ यातसा पंचमहापापं निदानया तस प्रलम्प
सो त्या सुदिस्ति जुइन ।। शुभ........

(संख्या – २०१)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र केही थालहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा थालमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८८६ दिइएको छ ।

श्री क.दे.का पत्नी कर्म कुमारी सं ८८६ ।

(संख्या – २०२)

ठ्यास - फू क

१. वेदाङ्क० नव धातो के (७६६) हायने स्मिन्त्र वदिने पौणशुक्ल
त्रयोदश्यां देवेन्द्रो दिवंगत: ।।७।।

२. नैपालिकेब्दे नग वेद नागे शुक्रेऽसिते ग्रन्थतिथौ शवारो धिश्वम्भरो
मु सुरवम्पर्श्री श्री शंभुखा पूज्य मवाय भूर्ण ।।

३. रस व्य वसु वर्षे श्रावणेशुक्लपक्षे दिनकर तिथि मित्रे तारकानाथ
पन्ने । सुकृतमति नरेन्द्रो नाम मल्लोऽरिमल्ल: शिवपुर मगमय:
कान्तिलक्ष्मी स्मेत: ।।

४. नैपाले हाय नेस्मिन्नृतु गज वसुमि स्संयुते शुक्लपक्षे आसाढेमासि
पूष्येऽवनि सूत दिवसे हर्षणा स्ये च योगे । दानंदत्वाद्विजेम्य:
पशुपतिपुरतो धाग्मती तीर्थराजे, देवी विश्वे(श्व)री श्री गिरिश-
पुर मगात् शानत: शुद्ध भावात् ।। ।। माघ्र शुक्ल चतुर्दश्यां
मास्ये स गुलाष्टके । हायने श्री शिवं ध्यात्वा माग्येलक्ष्मीर्दिवं ययौ ।।

५. वेश्णानरेम वसु हायन माधवास्ये मासेसिते बुध दिते किल पंचदश्यां ।
आयास्य तीर्थ मवलम्ब्य दिवंस हागा ज्योति: प्रकाश नृपति
स्सहगाभिनि स्यां ।। ।। ।।

६. विन्दु मद्दे मेष्फलि तेत्रवर्णे तितेशवारे नम सो दशम्यां ।
असार संसार मवेज्य नुनं स्वर्ग्गे समागा द्विज यादि नन्द ।।

७. इति श्री ३ गरुडनारायणस्य पवित्रारोहण विधि: समाप्त:
देवस्तलगोन विय ।। ।। महादीप विसर्ज्जनयाय ।। ।।
गुल पुटका सर्व्व जनस्तं विय ।। गुठीजनस्तं विय ।। ।।
मालस्तं हात ततिन विय ।। । सपोया राजापनिस्तं विस्य
होय ।। यंल, यातं ।। ये यातं विस्य होय ।।७।।

१. पार्व्वतीय भृतादेव्यो मरण दिवसीय पफम्मा ।। ७ ।। चन्द्र शैल सप्तके
हायनेऽष्ठमीयुते । मेचक शुचौ विधौ पार्व्वती दिवंययौ ।। ।। महनव
सप्त भिवेवसंयुते प्रतिपदि चाश्विनके सिते गुरौ । सलू यमूनादिव मत्य
गाद्भुतं स्वपरि वृषस्य पदं च सेवितुं ।।

(पुजारी पंडितधरानन्द राजोपाध्याको सौजन्यबाट)

(संख्या – २०३)

ठ्यास - फू ख

संवत् ८८५ साल मिती जेथ सुदि पंचमि सुनु थ्यानी शंकर राजउपाध्या परलोक जुगुदिन सिधिन्द्रानन्द राज उपाध्या लायकुलस वना राजयाके पिंसियाना मले जुगु न नायकुलस चोना पंडित, पंच, परजास मुनका शास्त्रशोया परमान कुयका जित परमा(न) बियाछ्व राजगृहे गोगृहे ब्राम्हणगृहे तथैवच अभिषन्दे च विप्रं च नदोसा मृत सुतकं गनेर चंडिका दुर्गा मातृका संमंरवा पुजनिया प्रयेत्नेन नदोसो मृत सुके । राजा प्रोगुता गुरुगेया देवकार्ये विशेषत श्रीहं तेहत्या सुचि प्रोगृतम् मृतक सुतक नदोसो धयागु प्रमान बिया छ्म्ह कायनं देवपूजायायगु छ्म्ह कायन किरिया यायगु धका जुजुन छुकुम जुल, छकन पिंसियाना मले छंत धन्दा काय मुमाल छनत जिमित्यें बियागुलि परमानथें याना चों छंत सुनान छंगु नामस चोल जुक्ली यालसा वध्यात पंदार सालस चोंगु सुकुलिमास मुंकने याना वयागु सरवस्व कायगु धका जुजुन छुकं जुगु जिन सिरस फयाव मामा गुज्या याना आर्तिपि पूजा वंध यायम जिव याना चों धका छुकुं जुगु दिन ।।

(वंशिधरानन्द राजोपाध्याबाट प्राप्त)

(संख्या – २०४)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र केही शंखहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा शंखमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८८६ (वि.सं. १८२६) दिइएको छ ।

१. श्री नारायन प्रीतिन सिवदास भिमलन, दुंता सुभ सं. ८८६

....

(संख्या – २०५)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणको भण्डारमा चाँदीका केही भाँडाकुँडाहरू रहेका छन् । तीमध्ये चाँदीको एउटा थालीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८३१ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति ।। श्री ३ चांगुनारायणका पुरानु गहना जने रुप पारिकन
श्री ३ प्रताप सिंह साहदेव युवराजले थलिया बनायि चढाया । संवत्
१८३१ आश्विन वदि १० रोज ६ ।। तोरा १४३ मासा ६

(संख्या – २०६)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणको भण्डारमा केही चलनचल्तीका गहनाहरू रहेका छन् । तीमध्ये नारायणलाई पैह्राउने चाँदीको एउटा मालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८३१ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति श्री ३ ना-
२. रायणका पुरानु जनै तुल-
३. सी पत्र रूप णारिकन तोला
४. २२ मासा ५ यति चांदीको सिक्रीमा
५. अगिको महिन्द्र मल्ली १२० मा-
६. ला बनाई श्री २ प्रतापसिंह साह
७. देवले चह्राया, सम्वत् १८३१
८. आश्विन वदी १० रोज ६

(संख्या – २०७)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणको भण्डारमा तामाका केही भाँडाकुँडाहरू रहेका छन् । तीमध्ये तामाको एउटा कोपरामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८३० दिइएको छ ।

१. स्वस्ति ।। श्री ३ चागुना-
२. रायणका पुरानु गह्ना
३. जने सभ णारिकन श्री ३ प्र-
४. तापसिंह साह्देवले कोप-
५. रा वनायि चढ़ाया सं १८३१
६. आश्विन वदि १० रोज ६
७. तोला ५६ मासा ४

(संख्या – २०८)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणको भण्डारमा चाँदीका केही भाँडाकुँडाहरू, रहेका छन् । तीमध्ये चाँदीको एउटा झारीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ ।

१. स्वस्ति ।। श्री ३ चांगुनारायणका गहना जनै सब षारिकन
श्री ३ प्रतापसिंह साहेवले झारि वनायि चढाया, सम्वत १८३१
आश्विन वदि १० रोज ६ तोला १०१ मा ५ ....

(संख्या – २०९)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरवारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन्। त्यसमध्ये चाँदीको एउटा ठाडो दियोमा यो अभिलेख कुँदिएको छ। यहाँ सम्वत् १८३१ दिइएका छ।

स्वस्ति श्री ३ चागुनारायणका पुरानु अंन सम पाकिन श्री २
प्रतापसिंह साह्देवले ठाडो दिवा बनाई चढाया सं. १८३१ आश्विन
वदि १० रो ६ तोला

(संख्या – २५०)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही सामान र गहनाहरू त्याहाँ राखिएका छन् ! त्यसमध्ये चाँदी र सुनले मोहोरेको खुटा दाहिने शंखमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८३१ दिइएको छ ।

स्वस्ति श्री ३ गरुडनारायणका पुरानो गहना जर्ने सब सारीकन दाहिना
शंख मोरी श्री ५ प्रताप सिंह शाहदेवले चढाया सं १८३१ आश्विन वदी
१० रोज ६ तोला ८ मासा ५ सुनतोला १ मासा ८ रती ८ ।

(संख्या – २११)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणको केही सामानहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यसमध्ये चाँदीको एउटा कलशमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८३१ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति ।। श्री ३ चाँगु
२. नारायणका पुरानु
३. गहना जनै सब ल्गारि
४. कन श्री ३ प्रताप सिंह साह
५. ले यो दिकै चढाया सम्वत्
६. १८३१ आश्विन वदि १०
७. रोज ६ तोला १० मा ४
८. ...... ना शुभम ।।

(संख्या – २१२)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू त्यहाँ राखिएका छन् । त्यस मध्ये सुनको फूल भएको एउटा मालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८३१ दिइएको छ ।

१. श्री ३ चांगुनाराय-
२. ण का पुरानु वनमाला गा-
३. लि फकाइकन श्री ३ प्रतापसिं-
४. ह साहदेवले चढाया फूल-
५. २५ हुं तोला १२ मं ३ र ४ रू-
६. पा तोला १० मं ६ संवत्
७. १८३१ आश्विन
८. वदि १० रोज
९. ६ शुभं ।।

(संख्या – २१३)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरवारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू त्यहाँ राखिएका छन् । त्यसमध्ये एउटा चाँदीको ढक्कनमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८३१ दिइएको छ ।

१, श्री २ चाँगुनारायणका गह्ना जनै पारिकन
श्री ३ प्रताप सिंह साह्ले चन्दन पोरि बनाइ
चढाया सम्वत १८३१ आश्विन वदि १० रोज
६ तोला २० मासा ८

(संख्या - २१४)

लालमोहर

श्री ५ प्रतापसिंह शाहको लालमोहर

श्री दूर्गा सहाय

?

श्री नारायण

स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणिनरनारायणेत्यादिविविधविरुदावलि विराजमानमानोन्नत श्रीमन्महाराजाधिराज श्री श्री श्री महाराजे प्रतापसिंह साह वहादु र्सम्सेर्जङ्ग० देवानामसदा समर विजयिनाम्............... आगे लछिमन उपाध्याको नाति रामचन्द्र उपाध्यायको छोरा यदु सुवेदी वतन चांगु हरिसंषर उपाध्याके त्रिलोचन् पाध्या निवापान्या पितांवरपाध्या पोषर्यालको षायल चांगु..... को नित्य नैमित्य पूजाका गुठिषेत जागिरषेतसमेत वाहालिगरीवक्सयाँ आफना षातिरजामासित नित्य नैमित्य परमपराका रितसित पूजागर हाम्रो जय मनाव आसिवादि दिन्यागर. इति संवत् १८३३ साल फाल्गुनवदि १२ रोज ५ मोकाम कांतिपूर शुभम ....

मार्फत भीमषवास

टक्सारि प्रतापसिं

(चाँगुनारायणका पूजाहारी वंशिधरानन्द राजोपाध्यायको संग्रहमा रहेको सक्कलपत्रबाट)

(संख्या – २१५)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनूमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू त्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये चँवरको डाँठ मोरेको चाँदीको बिंडमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८३४ दिएको छ ।

स्वस्ति श्री ३ चाँगुनारायण प्रितिगरि श्री ३ प्रतापसिंह
साह देव कस्य फित्र्यानी श्री मान्कश्वरी देवी सती जादा
यो चवरी चढाया सम्वत् १८३४ साल शुभम -

(संख्या – २१६)

चाँगुको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको करीब परिचमपट्टि कीलेश्वरको प्रसिद्ध मन्दिर रहेको छ । त्यो मन्दिरको ढोकामाथि अगाडि एउटा ताम्रपत्र टाँगिएको छ । उक्त ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८३७ दिइएको छ ।

योगी नरहरिनाथद्वारा संस्कृत-सन्देश ६।६ मा यो छापिएको छ ।

१. स्वस्ति श्री गणेशाय नम: श्रीमासे वैशाख शुक्ल तृतीया का दिन महा
श्री श्री श्री किलेश्वर सदाशिव पृत्ये ताम्रपात्र-

२. जलहरि शिव पृति गरि चढायुं, भारद्वाज गोत्रोत्पन्न, धनराजणस्का
सुवेदिका ज्येष्ठ पुत्र रामाजित षड्-

३. का, महालक्ष्मी देवी वामाङ्गि० सहितन, शिवलोक प्राप्ती कामनार्थे,
सर्वोपद्रशान्तर्थे, कायिक, वाचिक-

४. मानसिक, पापदायार्थे, पुनर्जन्मनिवारणार्थे शिवार्प्पण मस्तु समस्व: ।।

५. श्री शाके १७०२ श्री सम्वत् १८३७ शुभ नेपाल सम्वत ८०० शुभमस्तु: ।।

(संख्या – २१७)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनूमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरु त्यसै राखिएका छन् । त्यस मध्ये नारायणलाई पैह्राउने तुलसीमालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् १८३८ दिइएको छ ।

श्री ३ चांगुनारायण प्रितये श्री महारानी राजेन्द्र लक्ष्मीले
चतुर्मासाको व्रत साद्धे॰ हुंदा यो तुलसीमाला १ जनै १ चढाया
संवत् १८३८ कार्तिक शुल्क १२ रोज १ शुभम।।

(संख्या – २१८)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरवारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये चाँदीको एउटा मालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८३६ दिइएको छ ।

श्री ३ चांगुनारायण प्रिति श्री राजेन्द्र लक्ष्मी देवीले
सुन्दरा माला चढाया को हो सं १८३६ साल कार्त्ति
सुदि १२ रोज ७ शुभम्...........

(संख्या - २१९)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनूमान्ढोका दरवारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरु त्यहाँ राखिएका छन् । त्यस मध्ये सुनको तुलसीपत्र भएको एउटा सिक्रीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यसमा संवत् १८४० दिएको छ ।

श्री चांगुनारायण प्रिति श्री महारानी राजेन्द्रलक्ष्मी ले
चढाया सं १८४० कार्तिक सुदि १२ शुभम् ।।

(संख्या – २२०)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनूमान्ढोका दरवारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये सुनको तुलसीपत्र भएको मालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८५१ दिइएको छ।

श्री ५ चांगुनारायण प्रिति श्री. महारानी राजेन्द्र लक्ष्मी देवीले
चतुर्मासा साढे०को माला चढाएको हो ।। संम्वत १८४१ साल
कार्तिकशुदि १५ रोज ५ शुभम्.........

(संख्या - २२१)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये सुनको तुलसीपत्र भएको एउटा सिक्रीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८४१ दिइएको छ ।

श्री ५ चांगुनारायण प्रिति श्री महारानी राजेन्द्र लक्ष्मी देवीले
चतुर्मासा साढे१०को माला चढायाको हो ।। सम्वत् १८४१ साल
कार्तिक शुदि १५ रोज ५ शुभम ।

(संख्या – २२२)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये सुनको तुलसीपत्र भएको एउटा सिक्रीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यसमा संवत् १८४१ दिएको छ ।

श्री ५ चाँगुनारायणके, तुलसीका माला १ प्रिति, श्री महाराजा
रणबहादुर साहले चतुर्मासा साङ्ग०महा यो माला चढायाको हो
सं १८४१ साल कार्त्ति शुदि १२ रोज २ शुभम्....

(संख्या – २२३)

लालमोहर

(२)

श्री ५ रणबहादुर शाहको लालमोहर

श्री दुर्गा

श्री चांगुनारायण ३

१. स्वस्ति श्री मन्महाराजा धीराज कस्य रुक्का..................
२. आग्ये विष्णुहरी पाध्या णारायण पाध्याके हरिशंकरपाध्या
३. को णायल ३ को पुजा गुठ ज्याद्द तो बक्स्यौं आफना
४. णातिजामा सित पूजा जानी भोग्येगर हामीकन आसिर्वाद
५. दिन्यागर सर्व्वथा ३ इतिसम्वत् १८४१ साल मार्ग शुदि
६. ११ रोज १ शुभम.............................. ....

मार्फत काजि सरुप सिंह

(चाँगुनारायणका पूजाहारी वंशिधरानन्द राजोपाध्यायको संग्रहमा रहेको नक्कलबाट)

(संख्या – २२४)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरवारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये सुनको एउटा तुलसीमालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८४२ दिइएको छ ।

श्री चांगुनारायण प्रिति श्री महाराजा रणवहादुर सहाले
यो तुलसीमाला चढायाको हो । सम्वत् १८४२ साल कार्तिक
सुदि १५४ रोज शुभ ।

(संख्या – २२५)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरु त्यसै राखिएका छन् । त्यस मध्ये चाँदीको एउटा यन्त्र भएको गहना विशेषमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८४३ दिइएको छ ।

स्वस्ति श्री शाके १७०८ सम्वत् १८४३ सांगा चोक्का रामजित
पादकाफी पतनि महालक्ष्मी देवी २ जनाऊ रुपाको यन्त्र तो १६.
सुन मासा १ श्री ३ गरुडनारायण प्रिति गर्‍या कार्तिक सुदि १२
रोज ६ शुभम ।

(संख्या – २२६)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरु ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये चाँदीको एउटा वनमालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ र यहाँ संवत् १८४४ दिइएको छ ।

स्वस्ति श्री संम्वत १८४४ वैशाख १५ श्री नारायण प्रितये
वनमाला जय कृष्णनार्पितं शुभ ।

(संख्या – २२७)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि केही सामग्री रहेका छन् । तीमध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६९० दिइएको छ ।

१. श्री ३ चाङुनारायन प्रीतिन विरभद्र थापा मगु थकुनि, थ्व
पानि नीम्ह स्ये-
२. न तुरसि छाया ओ, सालसन तथा तर्वारि १ कुरा १ थाता १
ताछाप १
३. ख्व स्यरा १ चिकंल्व १ घे मा १ थातिचा १ ताम्बा १ सिन्धर १
सुकुंदा १
४. कतारि १ थुति दुन्ता सम्वत् ६९० फि वैशाष शुक्ल १२
स्वम वाल जुरो शुभ ।।

(संख्या - २२८)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरवारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये चाँदीको एउटा वनमालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८४६ दिएको छ ।

संवत १८४६ जेष्ठ कृष्ण ५ रोज ६ श्री   नारायण प्रितये
दशरथ खत्री सुवेदार समरपयेत शुभम् ।।

(संख्या – २२९)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र चँवरका केही बिँडहरू रखेका छन् । तिनमध्ये एउटा बिँडमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८४६ लेखिएको छ ।

श्री ३ चांगुनारायण प्रति. आसावर्ण जमादारले यो
चवर चढाया शुभम सम्वत् १८४६ मिति फाल्गुण २१
जादा रोज ६ शुभम ....

(संख्या – २३०)

लालमोहर

श्री दुर्गा सहाय?
श्री नारायेन

१. स्वस्ति श्री गिरिराज चक्रचुडामणि नरनारायणेत्यादि विविध
विरुदावली विराजमा-
२. नमानोन्नत् श्री मन्महाराजाधिराज श्रीश्रीश्री महाराजे रणबहादुर
शाह बहादुर समसेर
३. जङ्ग देवानां सदास्मर विजयी नाम् ....
४. आगे चारुफा . .˙. का नित्य नैमित्य परंपराकारित रीत र आज चाल्दो थपि
५. चरायाको वर्ष दिनका पुजामा लाग्न्या साराजामको लेषी तपसील
माफिक का सा
६. राजामले नित्यनैमित्य पुजा चलाउनु ....

मार्फत् श्री कृष्ण साह
मार्फत् वम्साह

पुजाको तपसील

नित्य पुजा -- १
वैसाष सुदि ५ का दिन पर्दा पुजा ------------------------------------ १
वैसाष सुदि ७ का दिन वर्णवन्धन पुजा -------------------------------- १
वैसाष सुदि १२ का दिन विसमरा नारायणमा अग्य --------------------- १
वैसाष सुदि ३ का दिन जात्राका विचार पुजा -------------------------- १
आषाढ सुदि ८ चापाको फुल चढाउनाके ------------------------------ १
आषाढ सुदि १२ पवित्रा रोहन -- १
श्रावण मैन्हा भरि परेवाके धान -- १
भाद्र वदि ८ का दिन जन्मा अष्टमि पुजा -------------------------------- १
कार्तिकभरि दिपमाला -- १
कार्तिक सुदि १२ तुलसी पत्र चढाउनाके -------------------------------- १
कार्तिक सुदि १२ वुसाधन पुजा -- १
माघ्या सक्रातिका दिन पुजा -- १
माघ सुदि १० ध्वजा चढाउदा पुजा ------------------------------------ १

फागु पुर्णिमासि होलि जात्रा	१
चैत्र सुदि १२ ध्वजारोहन	१
चैत्र वदि १४ भैरव जात्रा	१
चैत्र वदि ३० सिन्दुर जात्रा	१
बुधबार प्रति पायस नैवेद	१
प्रति पुर्णिमा सी पुजा	१
मंन्ता प्रति शुक्ल द्वादसी पुजा	१
वर्ष प्रति पोसाक जोर २ के	१
पाश्मान पढाउनाके भोग	१
अधिको पुजाजारिका परका परंवाके रोजिना धान	१
	२४

तपसील पुजाका साराजामको

नित्यै पुजा दिन १ का साराजाम	१
दुध गाईको माना एक	१
दहि माना एक	१
घृत तोला पाच	५
मह तोला पाच	५
चिनी तोला पाच	५
श्रीखंड तोला एक	१
कपुर मासा तिन	३
सिन्दुर मासा छ	६
अष्ट सुगन्ध धुप तोला डेढ	१।।
सुपारी गोटा पाच	५
धागो तोला पाच	५
आरतिके घृत पाव आधा	।।
गुगुल धुप तोला एक	१
नैवेदके चावल माना दुई	२
अक्षताके चावल माना एक	१
चिउरा माना एक	१
तेल माना डेढ	१।।
मिठाई गोटा पांच	५
भंडारके सुनाको दाम दुई	२
रुपाको दाम चार	४
जौ तिल् के दाम दुई	२
पाउन्न्यालसम्म दारिम, दारिमनपाया समय समयका फल	१
	२२

बैसाष सुदि ५ का दिन पर्दा पुजा	१
पंचामृत नित्य पुजा बमोजिम	१
सीन्दुर तोला एक	१
गुगुल धुप तोला एक	१
सुपारी गोटा पाच	५
बाती लात एक	१
अष्ट सुगन्ध तोला एक	१
त्याह० अलैचि मपाना थांर गोली गरि दाम छ	६
पदकि माल दही लात छ	६
मित्रके पिटा लात बाह्र	१२
भंडारके दाम चार	४
दक्षिणा दाम चार	४
ऐटाज्युके बोका एक	१
कीलेस्वरके पंचामृत पुजाके दाम चौंविस	२४
ऐटाज्यू कीलेस्वरके भेटि दाम चार	४
अक्षताके चावल माना एक	१
नैवेद्यके मिठाई दाम दुई	२
मठेके दाम दुई	२
पान सुपारि दाम चारका	४
भोजके चिउरा पाथी बाह्र	१२
चावल पाथी दस	१०
भुट्याका चिउरा पाथी दुई	२
मासुके नगद आना आठ	।।
तेल घृत नुन तर्कारी साग पात दही मसला गैह्रके दाम रुपैया एक	१
	२३
बैसाष सुदि ७ का दिन धर्म बन्धन पुजा	१
पंचामृत नित्ये बमोजिम	१
धजाके बास	२
चांर गोटा दुई	२
डोरि	१
लाल लर्पंगाम एक	१
चागा लात विस	२०
रुपाको जनै एक	१
भंडार भेटिके दाम आठ	८
जग्ये गर्न्या ब्राह्मण के दक्षिणा दाम	१६

ढुंपे धान माना यक	१
धागोका [illegible] जोर	१
भेटी दाम आठ	८
पंच सुत्र तोला ६	६
गणेशके चोत्रया	२
कुमारिके दाम	८
धनीके चावल पाथी	१
नटामरिके चावल पाथी	८
बांसको डाउरा भारि	१
माटाका गागरि	१
दियालो मुठा	१
रेणि माना यक	१
गुगुल धुप तोला यक	१
केराउ माना यक	१
गुरास माना यक	१
बोडी माना यक	१
मुगी माना यक	१
गहद माना यक	१
सरसीउं माना यक	१
रायो माना यक	१
चन्दन गोलि	१०८
धुप गोटा	१०८
समीधा मुठा	१
गाईको दुध माना यक	१
घृत पाव दुई	२
मह पाव यक	१
सक्कर पावा यक	१
दही माना यक	१
दही कपनी आठ	८
सिन्दुर तोला	२
सुपारी गोटा चार	४
रुपाको दृष्टि जोर तीन	३
कर्न पताका जोर चार	४
पंच पताका जोर पन्द्रह	१५
अडुआल जोर	७
जग्य औषधि दाम चार	४

सर्व औषधि दाम चार	४
पक्वान दाम चार	४
फल फूल दाम चार	४
रातो कपरा हात एक	१
तेल घृत नुन तर्कारी साग पात मसला दही भोजके आना आठ	।।
वेल गोटा	१
पान सुपारी दाम चार	४
मेवट	५
गोल्पो	१
दीपक चावल कुरवा	१
अर्घ्येके चावल कुरवा	१
वलीके चावल कुरवा	१
सगुनके चावल कुरवा	१
देवताके चिउरा माना दुई	२
अर्घ्ये गर्न्या ब्राह्मणके चिउरा पाथी	१
वलि पात्र कपनी	७
लामो वाती ५४ के पिटा हात	१
पदुम केसरी रुपके सरदाम	२
अगर श्रीखंड कस्तुरी कपुर दाम	४
डाफल स्वान	१
गुड पाव एक	१
अक्षमकाके धागो तोला	४
पीपलका पात मुठा	१
फुलाका भार वोकन्याके चावल कुरवा एक	१
ब्राम्हणके सिधा चावल पाथी	१
दूध कुरवा एक	१
दही कुरवा एक	१
माछा पाव एक	१
कुसल्याके चावल कुरवा	६
होत्याके चावल कुरवा ६	६
भोजके चिउरा पाथी	१०
चावल पाथी आठ	८
मांसुके नगद आठ आना	।।
मुट्याको चिउरा पाथी आठ	८

मैना प्रति भोज रुपया १। वर्ष दिनको रुपैया - १५

आषाढ सुदि ८ नापाको फुल चढाउनाके

पंचामृत नित्य पुजा यमोजिम	१
भंडार भेटी दाम आठ	८
दछिना र मलेके दाम ६	६
निमन्त्रणा भेटी दाम चार	४
स्याल जनै १ के दाम चार	४
फलफुल काक्राके दाम चार	४
दहि गाग्रा ६ के पाथी चौबिस	२४
सिन्दुर तोला यक	१
धुप तोला यक	१
सुपारी गोटा चार	४
बात्ती हात यक	१
अक्षताके चावल माना यक	१
नैवेदके मिठाई दुई	२
पदाकि पिटा हात चार	४
पान सुपारी दाम चार	४
रुमालके ला जल षंगाम यक	१
किलेस्वरके पंचामृत दाम चौबिस	२४
एटाज्युके बोक्या यक	१
कालि भैरवके हांस यक	१
नाटेस्वरीके हांस यक	१
कुमा ज्युके हांस यक	१
एटाज्युके हांस यक	१
कुमाज्यू एटाज्युका भिं भैरव नाटेश्वरि भेट दाम	१२
रुमालके दाम आठ	८
चटामरिके चावल पाथी चार	४
भोजके चिउरा पाथी दस	१०
चावल पाथी सात	७
पुद्याके चिउरा पाथी दुई	२
मासुके आना आठ	।।
तेल घृत नुन तरकारी साग पात मसला दही के रुपयां	१
नीमन्त्रका पंचामृत दाम दस	१०
आषाढ सुदि १२ का दिन पवित्रा रोहन	१
पंचामृत नित्ये पुजा यमापिम	१

मैतारके भेट दाम आठ	८
अग्ये गन्याँ पाभनाके दाम सोह्र	१६
जैसी आचारके दाम आठ	८
मठेल नारिकुलत्या दाम चार	४
ईटा ज्यू किलेस्वर नाटेस्वर कुमाज्यू आगम भैरव दाम चौबिस	२४
अक्षता माना यक	१
धानको लावा माना दुई	२
जौ माना दुई	२
तिन जातको तिल माना छ	६
धान पाथी यक	१
चावल पाथी यक	१
मास माना दुई	२
भेटमास माना दुई	२
जुघ्या धान माना दुई	२
केराउ माना दुई	२
गुरास माना दुई	२
बोडी माना दुई	२
मुगी माना दुई	२
गल्द माना दुई	२
सरलीउं माना दुई	२
रायो माना दुई	२
चन्दन गोली गोटा	१०८
धुप गोटा	१०८
समिधा मुठा	१
गाईको दुध माना यक	१
घृत पाव तिन	३
मह माना यक	१
सक्कर पाथा दुई	२
दही माना यक	१
चिमरा	१
धागोका जनै डोर	१
भेटी दाम आठ	८
पंच रत्न तोला छ	६
ईटाज्यूका चोक्या यक	१
कान्ति भैरवके हांस यक	१
नाटेश्वरके हांस यक	१

ओरि अचारके दाम आठ	८
मठेलाई कुस त्याएको दाम चार	४
एटाज्यु, किलेस्वर, नाटेस्वर, उमाज्यु, आगम भैरव के दाम चौविस	२४
अक्षता माना एकता	१
धानको लावा माना दुई	२
जौं माना दुई	२
तिन जातको तिल माना छ	६
धान पाथी यक	१
चावल पाथी यक	१
मास माना दुई	२
मटमास माना दुई	२
जुष्या धान माना दुई	२
केराउ माना दुई	२
गुरास माना दुई	२
बोडी माना दुई	२
मुगि माना दुई	२
गहद माना दुई	२
लरसिउ माना दुई	२
रायो माना दुई	२
चन्दन गोलि गोटा	१०८
जग्गे वणधि दाम चार	४
सर्वौषधि दाम चार	४
पकवान दाम चार	४
फल फुल दाम चार	४
बेल गोटा एक	१
रातो कपरा षंगाम	१
श्रीखंड तोला	२
महादिपके तेल कुरुवा छ	६
कपरा हात दस	१०
रुवा पाव यक	१
धागो तोला चार	५
गुरु मंडपके कपरा हात	[illegible]
सुपारी गोटा दस	१०
पिपरा गोटा	१
धागोका अनै ओर	१
मेटि दाम आठ	८

पंच सुत्र तोला ६	६
एटाज्युके थोका यक	१
किर्ति भैरवके हंस यक	१
नाटेस्वरके हंस यक	१
आगम के हंस यक	१
किलेस्वरके पंचामृत	१
ईंट गोटा	३२
कुमालके दाम आठ	८
टेलमरिके चावल पाथी यक	१
धलिके चावल पाथी यक	१
बटामरिके चावल पाथी बाह्र	१२
बाफाको दाउरा भारी	१
माटाकोगाग्रो	१
धुप गोटा	१०८
समीधा मुठा	१
गाईको दुध माना·एक	१
घृत पाव तिन	३
मह माना यक	१
सक्कर पाव दुई	२
दहि माना यक	१
सिन्दुर तोला चार	४
दहि कपनी आठ	८
सुपारी गोटा चार	४
ह्याँको दृष्टि जोर छ	६
कर्न पताका जोर दस	१०
पंच पताका जोर दस	१०
अदुवाल जोर दस	१०

वामन ७ का भोजनका सामाग्री

चिउरा पाथी दुई	२
दहि गोटा सात	७
सक्कर सेर यक	१
दक्षिणा दाम अठाइस	२८
भोजके चिउरा पाथी अठाह्र	१८
चावल पाथी पन्ध्र	१५

मुद्याको चिउरा पाथी पांच	५
माछुके दाम रुपैया यक	१
तेल घृत नुन तर्कारी साग पात मसला दहीके रुपैया डेढ	१॥
मजुरमा सन्याउनाके चावल पाथी यक	१
लावा पाथी यक	१
पीपलका पात मुठा	१
कियालो मुठा	१
रोपि माना	१
गुगुल धुप तोला यक	१
पान सुपारीके दाम चार	४
पेवट गोटा	५
गोल्पो गोटा	४
पुर्ति कलसके चावल कुरुवा	१
दिपके चावल कुरुवा यक	१
गण्येके चामल कुरुवा यक	१
वलिके चावल कुरुवा यक	१
सगनके चावल कुरुवा यक	१
आचारके चावल कुरुवा यक	१
देवताके चिउरा माना दुई	२
वामनके चिउरा माना दुई	२
भंडारीके चिउरा माग दुई	२
जैसीके चिउरा माना दुई	२
आचारके चिउरा माना दुई	२
मांगका डोरि आठ	८
वलि पात्र माटाका अठार	१८
वलि पात्र कपनि सात	७
लामो वती ५४ के पीटा सात	१
श्री अंगुवेर सुपुत सौंफ मरिच पीपला सुठो ओरालरी वहेर रुपके सरप दुमकसरके दाम वार्ह	१२
अगर श्रीखंड कस्तुरी कपुरके दाम	४
इलाफल स्यान	१
घडा चढाउना सगनके दाम	२
जमका के धागो तोला चार	४
इलाफल स्यान	१
अष्ट सुगन्ध तोला	१

वैशाष सुदि ३ आत्राका विचार पुजा

रुपाका पुष्ट जोर सत्रए	१७
अबुवाल जोर सत्रए	१७
कर्न पताषा जोर सत्रए	१७
पंच पताका जोर सत्रए	१७
रटाज्युके चोक्या	१
रोंष माना यक	१
दही कपनी चार	४
लावा माना यक	१
सिन्दुर तोला यक	१
धुप तोला यक	१
सुपारी गोटा पाच	५
दछिणा आना दुई	२
मोदके किउरा पाथी छ	६
चामल पाथी तीन	३
पुट्याका किउरा पाथी दुई	२
तेल घृत नुन तर्कारी दही मसला आना आठ	।।
मालुके आना आठ	।।
	१६

वैशाष सुदि १२ का दिन विसंभरा नारायणका पुजा

जग्येका साराजाम

पंचामृत नित्य पुजा बमोजिम	१
जग्गागर्ने ब्राम्हणके दछिणा दाम	१६
ढेंसी आचारके दाम आठ	८
अदाता माना यक	१
धानका लावा माना दुई	२
जौमाना यक	१
तिन जातको तिल माना तिन	३
धान पाथी यक	१
चामल पाथी यक	१
मास माना यक	१
मटमास माना यक	१

आगमके जोंत एक	१
किलेश्वरके पंचामृत दो दश	१०
ईंट गोटा	३२
कुमालके दाम आठ	८
डेक्कारिके चावल पाथी एक	१
बलिके चावल पाथी	१
अटापारिके चावल पाथी	१२
बामनी दारथा माटी	१
अनन्ती कुं रुपैयाको कुं	२
माटाका गर्गरि	१
दियालो पुला	१
रेष्मि माना एक	१
गुगुल धुप तोला एक	१
पान सुपारी दाम	४
मेवट	१
गोलपो चार	४
मूर्तिलिङके चावल कुरथा एक	१
दिपके चावल कुरवा	१
अग्नीके चावल कुरवा	१
बलीके चावल कुरथा	१
लगनके चावल कुरथा	१
आचारके चावल कुरथा	१
देवताके चिउरा माना	२
बामनके चिउरा माना	२
दही कपनी	८
सिन्दुर तोला चार	४
सुपारि गोटा चार	४
रुपाको दृष्टि जोर	१
कर्न पताका जोर	१०
पंच पताका जोर	१०
अक्षाल जोर	१०
अन्य वस्त्राधि दाम चार	४
सर्व वस्त्राधि दाम चार	४
पकवान दाम चार	४
फलफूल दाम चार	

बेल गोटा	१
रातो कपरा पंगाम एक	१
श्रीखंड तोला दुई	२
मज दीपके तेल कुरवा ८	८
कपरा थान दस	१०
हवा पाथ एक	१
धागो तोला चार	४
गुरु मंडलके कपडा थान एक	१
सुपारी गोटा दस	१०
दुमा जडके हंस एक	१
भंडारीके चिउरा माना	२
डेलीके चिउरा माना	२
अनारके चिउरा माना	२
पलि पात्र माटाका	१८
पलि पात्र कपनि	७
लामो वाती ५४ के पिटा थान	१
त्रि अंगुवेर लुगा लोफ मरिच पीपला सुठो औरा हरी वहेर रुपकेसर पदुम केसर दाम	१२
अगर श्रीखंड कस्तुरि कपुर दाम	४
डाफल स्वान	१
जनमकाके धागो तोल चार	४
लावा पाथी एक	१
पीपलका पात मुठा	१
डाफल स्वान	१
अष्ट सुगन्ध तोला	१
मोजके चिउरा पाथी	१८
चावल पाथी पन्द्र	१५
भुट्याको चिउरा पाथी	५
माझुके रुपयां एक	१
तेल घृत नुन तर्कारी साग पात मसाला दहीके रुपयां डेढ	१।।
पलीके चावल कुरवा तीन	३
पवित्रा रोहन वाट नित्य पुजाको साराजाम पुर्याउन जान कोसी धाको वर्ण दिनको रुपयां	८
श्रावण मैना भरी फसाके धान	१
दिन ३० के रोजिना धान पाथी चार	४
दिन ३० सम्म देवताके भेटी रोजीया दाम	४

भाद्र वदि ८ जन्माष्टमी पुजा	१
पंचामृत नित्ये पुजा वमोजिम	१
सिन्दुर तोला यक	१
धुप तोला यक	१
बाती हात यक	१
सुपारी गोटा चार	४
कसरी कस्तुरी गोलोचन कपुर श्रीखण्ड के दाम	१०
अछता माना यक	१
नरीवल गोटा यक	१
पगरी थान यक	१
मेटी मढार रुपयां यक	१
पुजारीके दछिणा आना आठ	॥
पछिलके आना दुई	ऽ-
मेवा औषधि गेड के आना चार	।
रुमाल १ के अधरसां हात दुई	२
पान सुपारीके दाम चार	४
रुपाको मुन्ट आठ आनाका	१
	१७
कार्तिक भरि दिपमाला	१
दिन्को तेल पाथी १ मेन्हा दिनको तोल पाथी ३० बाति दिनको हात ४ मेन्हा १ को हात	१२०
कार्तिक सुदि १२ का दिन तुलसी पत्र चढाउनाके	१
तुलसीका बोट भरि पाव	५
सुनाको टिका मासा यक	१
धजाके धागा हात	५
पंचामृत नित्य पुजा वमोजिम	१
भंडार दछिणा दाम	८
होता गलपंगाम यक	१
तेल माना दुई	२
श्रीपशुपतीके पंचामृत नीत्य पुजा वमोजिम	१
होमके जौ माना आधा	॥
तिल माना डेढ	१॥
सरस्युं माना आधा	॥
रायो माना आधा	॥
धान माना आधा	॥
मटमास माना आधा	॥

केराउ माना आधा	॥
गहत माना आधा	॥
गुराउ माना आधा	॥
बोडी माना आधा	॥
कुष्ता धान माना आधा	॥
उवा माना आधा	॥
अक्षता माना	॥
धान माना एक	१
चामल माना एक	१
मुगि माना आधा	॥
धुप तोला एक	१
सुपारी गोटा चार	४
धाति हात आधा	॥
समिधा मुठा	१
गाईको दुध माना एक	१
घृत पावा एक	१
मह पावा एक	१
सक्कर पावा एक	१
दही कुरुवा दुई	२
पक्वान्न एक	१
भेट दक्षिणा दाम आठ	८
भोजके चिउरा पाथी सात	७
चामल पाथी तिन	३
मुटेको चिउरा पाथी एक	१
मासुको आना आठ	॥
तेल घृत नुन तरकारि साग पात मसला दही के आना आठ	॥
नारायणके वर्ष प्रति सुनाका तुलसी पत्र चढाउनाके सुना तोला	१
कार्तिक सुदि १२ का दिन पुजाधन गर्न्येके	१
पंचामृत नित्ये पुजा धर्मोजिम	१
ध्वजाके बास गोटा	२
चौर गोटा	२
डोरी	१
लालपंगाम डेढ	१॥
धागा हात बिस	२०
रुपाका जने एक	१

भंडारके भेटि दाम आठ	८
कुन्ये गर्ने ब्राह्मणको दक्षिणा दाम	१६
अेति आचारके दाम आठ	८
पंछि नार कुरा त्यसको दाम	४
दताताको चावल माना	२
ईटाच्छु किलेश्वर आगम भैरव नाटेश्वर कुमारयके भेट दाम	२५
धानको लावा माना दुई	२
जौ माना दुई	२
तिल जातको तिल माना छ	६
धान पाथी यक	१
चावल पाथी यक	१
मास माना दुई	२
भटमास माना दुई	२
कुंभा धान माना दुई	२
केराउ माना दुई	२
गुरास माना दुई	२
वोटी माना दुई	२
मुगी माना दुई	२
गहत माना दुई	२
तरसिं माना दुई	२
रायो माना दुई	२
चन्दन गोलि गोटा	१०८
धुप गोटा	१०८
कीलेश्वरके पंचामृत दाम	१०
ईंट गोटा	३२
कुमालके दाम आठ	८
तेल मरिके चावल पाथी चार	४
बलीके चावल पाथी दुई	२
चटामरिके चावल पाथी	१२
बाल्ने दाउरा भारि	११
जनणि दुई	२
माटाका गागरि	१
धीयालो मुठा	१
गांगरासदेरु वति	१
रेष्णि माना एक	१

गुगुल धुप तोला	१
पान सुपारीको दाम चार	४
गोदान सावा रुपैयांको	१
सुनको औंठी चार रुपैयांको	१
फिरोस्परके सिक्को चार आनाको	१
दीप शक्तिके चावल कुरवा दुई	२
पृथ्वी कलशके चावल कुरवा	१
दिपके चावल कुरवा	१
अन्येके चावल कुरवा	१
पत्नीके चावल कुरवा	१
लगनके चावल कुरवा	१
आचारके चावल कुरवा	१
देशपलीके चावल कुरवा	१
आगमके चावल कुरवा	१
देउताके चिउरा माना	२
ब्राह्मण के चिउरा माना	२
भंडारीके चिउरा माना	२
जैसीके चिउरा माना	२
ब्राह्मणके चिउरा माना	८
समिधा मुठा	१
गाईको दुध माना एक	१
घृत पाथा तिन	३
मह माना एक	१
सक्कर पाथा दुई	२
दही माना एक	१
सिन्दुर तोला चार	४
सुपारी गोटा	४
रुपाका दृष्टि ओर छ	६
कर्णपताका ओर पचास	५०
पंच पताका ओर बाह्र	१२
जद्वाल ओर बाह्र	१२
अन्ये औषधि दाम चार	४
सर्व औषधि दाम चार	४
पकमान दाम चार	४
फल फुल दाम चार	४

बेल गोटा एक -- १
तांबा कपडा चंगाम एक -- १
श्रीखण्ड तोला दुई -- १
पिंडरा गोटा चार --- २
धागोका [illegible] जोर एक -- ४
मटी दाम आठ --- १
पंच कुश तोला ६ -- ८
ऐटायके चोला एक --- १
कालिका भैरवके जोर एक --- १
माटेश्वरके जोर एक --- ----- - १
आत्मके जोर एक -- १
लावा पाथी --- १
अष्ट सुगन्ध धुप तोला --- १
माटाका पली पात्र ---१८
आचारके पिउरा माना -- २
मोगका जोरि --- ८
पलि पात्र रुपनि सात -- ७
लामो बाति ५४ पिटा सात -- १
टक्षारमा बाल्नाके तेल पाथी ------------------ ------------------------------ २
बातिके कपडा हात आठ -- ८
प्रीअंगु बेर कुसुम लौंक मरिच पिपला सुठो जीरो हरो
बहेरि रुपके सर पदुम के दके दाम --- १२
अगर श्रीखण्ड कस्तुरी कपुर दाम --- ४
जाफल स्वान --- १
धजा चढाउन लगको दाम -- २
गुंड सेर --- १
अदुवा सेर -- १
अभकाके धागो तोला --- ४
गजुरमा लन्काउने चावल पाथी -- १
भोजके पिउरा पाथी -- २०
चावल पाथी --- १५
मुटेको पिउरा पाथी -- ५
भाजुके दाम दश रुपयांको --- १
घृत तेल गुन कर्पुरी साग पात दही मल्ला गेरुके रुपयां दुई ------------------ २
दही कपनी आठ -- ८

माघ्या संक्रान्तिका दिन पुजा	१
पंचामृत नित्य पुजा पंचोदिम	१
सिन्दुर तोला एक	१
धुप तोला एक	१
सुपारी गोटा चार	४
बाती हात एक	१
नैवेद्यको पक्वान्न गोटा दुई	२
भेटी रुपैयां एक	१
नरिवल गोटा एक	१
पगरि थान एक	१
घृत धार्नी तीन	३
सुपारी गोटा दुई	२
श्मालके लालचंगाम एक	१
माघ्या सुदि १० फाग चढाउंदा पुजा र जग्येको सराजाम	१
पंचामृत नित्य पुजा पंचोलिम्	१
फलके वास्त गोटा	२
पांर गोटा दुई	२
जोरी गोटा	१
लाल लपेनाम	१
धागा हात बीस	२०
रुपाको जनै	१
भटारके भेटी दाम आठ	८
जग्ये गर्ने ब्राम्हणको दक्षिणा दाम	१६
जैसी आचारके दाम आठ	८
महल नाई कुसल्यारको दाम चार	४
रटाज्यू लिलेस्वर नाटेस्वर कुमाज्यू आगन भैरव दाम चौबिस	२४
अक्षता माना एक	१
धानको लावा माना दुई	२
जौ माना दुई	२
सुपारी गोटा	१०
गुरु मण्डपके कपडा हात	१
पिन्रा	१
धागोका जनै जोर	१
भेटी दाम आठ	८
पंच रत्न तोला ६	६

ईंटाज्यु के पोका	१
लिंगें भैरवके लोट	१
नाटेश्वर लोत यक	१
आगम के लोत यक	१
किलेश्वर के पंचामृत धाम	१०
ईंटा गोटा	१२
कुमार के धाम आठ	८
सेलमरिके चावल पाथी	१
पोलिके चावल पाथी	१
बटामरिके चावल पाथी	१२
तिन जातको तिल माना छ	६
धान पाथी यक	१
चावल पाथी यक	१
माष माना दुई	२
भटमास माना दुई	२
जुंपा धान माना दुई	२
केराउ माना दुई	२
गुरास माना दुई	२
बोडी माना दुई	२
मुगि माना दुई	२
गहत माना दुई	२
सरसिउं माना दुई	२
रायो माना दुई	२
चन्दन गोलि गोटा	१०८
धुप गोटा	१०८
समिधा मुठा	१
गाईको दुध माना यक	१
घृत माना तिन	३
मह माना यक	१
दही कपनी आठ	८
सिन्दुर तोला चार	४
सुपारि गोटा चार	४
रुपाका दृष्टि जोर	
कर्न पताका जोर	
पंच पताका जोर	१०

अछुवाल जोर	१०
जग्यो वपाधि दाम चार	४
सर्व वपाधि दाम चार	४
पञ्मान दाम	४
फल फुल दाम चार	४
बेल गोटा	१
वाल्ने दाउरा भारी	१
जनपी दुई रपयाको दुई	२
माटाका गाग्री	१
दियालो मूठा	१
गुगुल धुप तोल	१
रोपि माना एक	१
पान सुपारि दाम चार	४
भिउट पाच	५
गोलमो चार	४
मूर्ति कलशके चावल कुरवा एक	१
दिपक चावल कुरवा एक	१
गणेशके चावल कुरवा	१
धर्तिके चावल कुरवा	१
लगनके चावल कुरवा	१
कथाके चावल कुरवा	१
देवताके चिउरा माना	२
ब्राह्मण के चिउरा माना	२
भण्डारिके चिउरा माना	२
जैसीके चिउरा माना	२
आचार्के चिउरा माना	२
भोगल जोरि	८
पोते पात्र माटाका	१८
पोते पात्र कपनी	७
लामो पाती ५४ के पिटा जत	१
प्रि अंगुवार सुपारि सौंफ मरिच पीपला लुठो औंरा हर्रा बहेर इलायेजर पटुमके तरदाम	१२
अगर श्रीखंड कस्तुरी कपुर दाम	४
ध्वजा पताका लगनके दाम	२
रातो कपडा पंगाम एक	१
श्रीखंड तोला दुई	२
महादीपके तेल कुरवा छ	६

कपडा गज पंच -- ११
रूपा पावा एक -- १
तांबा पाता दुई -- २
धान्यौ तोला चार -- ४
आसन स्थान -- १
[illegible] पाता मुठा -- १
अतर सुगन्ध तोला -- १
गुलाल अन्याठे पावल पाथी -- १
अमृतके धानी तोला -- ५
जावा पाथी -- १
मोतीके निछरा पाथी -- १८
चावल पाथी -- १०
मुटेला निछरा पाथी -- ५
भाउके रुपयां एक -- १
तेल घृत गुड तर्कारी साग पात मसला दही के रुपयां डेढ -- १॥
दही माना -- १
फागु पूर्णिमासी का दिन होली यात्रा के -- १
पंचामृत नित्य पूजा [illegible] -- १
सिन्दुर तोला एक -- १
धुप तोला एक -- १
सुपारी गोटा दस -- १०
पाति गत एक -- १
मिठाई लड्डिया [illegible] के गोटा -- [illegible]४
अबिर धान्नी तीन -- ३
ज्वरण पावा एक -- १
चोखा पावा एक -- १
फुलेल पाव आधा -- ॥
अगर माशा एक -- १
[illegible] तोला एक -- १
जायफल गोटा एक -- १
इलैची तोला चार -- ४
मीरि तोला एक -- १
[illegible] तोला दुई -- २
[illegible] तोला दुई -- २
[illegible] तोला दुई -- २

पिरी जोता एक	१
दहि कटोरा एक	१
पान दाम चार	४
भंडार भेटी दाम आठ	८
दक्षिणा दाम पन्ध्र	१५
भाले भट्ट भेटी दाम बाह्र	१२
आरती टाउं मेपा रित नैवेद्य के मीठाई चार	४
इटाज्यु के चोका एक	१
दिपमाला मसाल रातभरि दियके तेल पाथी	२
पात्तिको कपटा हात आठ	८
पुजारीके निम्ताउं चिउरा माना दुई	२
दही कटोरा एक	१
गुड पाव आधा	।।
दक्षिणा दाम तीस	३०
कृष्ण ज्यूके पगरि जामा पछेउरा जोर	१
राधा रुक्मिणीके सारी चोला लंगा जोर	२
भोजके चिउरा पाथी दस	१०
चामल पाथी सात	७
मुटेका चिउरा पाथी दुई	२
माछाके नगद आना आठ	८
तेल घिउ नुन तर्कारी साग पात मसला दहि के रुपयाँ एक	१
अछेता माना एक	१
चैत्र सुदि १२ का दिन दमनारोपण पुजा	१
पंचामृत नित्य पुजा पंचोपचीम्	१
चन्दन पुष्प पारिवाट त्याउनु	१
भेटी भंडार दाम आठ	८
पुजारी भडिले दाम	६
निम्ताउंके चिउरा माना २ मिठाई १ अदुवा दाम १ दहि १ सबज्मा दाम	१८
रमाको [illegible] दुई	२
इटाज्युके चोका एक	१
भैरव नाटेश्वर १ आगम १ जोर, जम्मा तीन	३
दिन देवताके भेटी दाम दस	१०
भोजके चिउरा पाथी दस	१०
चामल पाथी सात	७
मुटेका चिउरा पाथी दुई	२

भाउके नगद आना आठ ---------- ८
तेल घृत धुप बत्ति आना पाच चढाउ रुपयाँ एक ---------- १
चैत्र वदि १४ का दि भैरव जात्राका खराजाम ---------- १
धान पाथी ---------- १०
नगद रुपैयाँ एक ---------- १।।
लोटा गोटा चार ---------- ४
[illegible] गोटा पाँच ---------- ५
कुरुरा गोटा एक ---------- १
भाउके नगद आना आठ ---------- ८
मसलाके नगद दाम आना चार ---------- ।
दक्षिणाके नगद आना चार ---------- ।।।
दही पाथी तीन ---------- ३
तेल आना चार ---------- ४
तिमुन के आना आठ ---------- ।।
पान फुल सर्व समेत ---------- ।।।=
चैत्र वदि ३० रोपका दिन श्री नारायण के सिन्दुर जात्राको खराजाम ---------- १
सिन्दुर धार्नी चार ---------- ४
मसाल के तेल पाथी दुई ---------- २
अबिर धार्नी ---------- ।।
फुलेल अतर चोवा दाम ६० के आना चार ---------- ।
दान के धान पाथी तीस ---------- ३०
पंचामृत के दाम दस ---------- १०
नैवेद के पक्वान चार ---------- ४
नारायण के भेट दाम तीस ---------- ३०

राती जागृत गर्नको भोजके

धान पाथी तीस ---------- ३०
नगद रुपयाँ एक ---------- १
भाउके नगद आना आठ ---------- ।।

ब्राह्मण भोजके

चिउरा पाथी दस ---------- १०
दहीके रुपयाँ एक ---------- १

सिउन लाउन के आना चार	।
अत्तर के आना चार	।
सोका १ के रुपैयां एक	१
ब्राह्मण के दक्षिणा आना चार	।
बुधवार प्रति पारक नैवेद्य गर्न दिनको बुधवार चौवन्न	५४

एक बुधवारको सारासाम

दुध करुवा सात	७
चामल कुरुवा एक	१
चिउरा माना सात	७
गुड पाथा एक	१
घृत तोला दुई	२
चिनी तोला दुई	२
सुपारी गोटा सात	७
मसलाके दाम चार	४

गुठीयारके भोज

चिउरा पाथी	१५
चावल पाथी	१०
भुटेका चिउरा पाथी	१०
दारुके रुपैयां	१
अरु सारासाम के रुपैयां	१
दक्षिणा दाम चार	४
माछके दाम दुई	२

यसै धर्मोजीय प्रति बुधवार नैवेद चढाउनु

मंना प्रति शुक्ल द्वादसी पुजा के सारासाम	१

एक द्वादसीको सारासाम

पंचामृतके दाम दस	१०
रमाका जनै १ के आना आठ	।।

मसालके दाम चार	[illegible]

वर्षे वर्षोदिन् बाह्र औसीमा पुजा गर्नु

वर्ष प्रति पोसाक जोर २ के	१
पियाँगा तकियाके देवार्पणाम चार	४
रुपा पित्तली एक	१
पाउलाकि पाउलो गर्पणगाम छुर्"	२
पश्मान चढाउन गुठीमा मोलके	१
चिउरा पाथी	११
चावल पाथी दस	१०
मुटेका चिउरा पाथी तीन	३
मासुके नगद रुपयाँ एक	१
तेल घृत जुन तर्कारी साग पात दही के नगद रुपयाँ एक	१
आपका पुजाहारिका घरको परिवारको रोजिना धान पाथी १ वर्ष दिनको धान ३६० के	१
प्रति पुर्णिमा पुजाको सराजाम पुर्णिमाहि १ को	१
पंचामृतके दाम दस	१०
रुमाका थान १ के दाम आठ	८
मसार के दाम चार	४

वर्षे वर्षोदिन् बाह्रै पुर्णिमाको पुजा गर्नु

येति नित्य नैमित्य पुजाका सराजामको भत्ताको भाउ बाँधी झिक भलान भलाई मोल पातम भयाको जम्मा रुपयाँ ५२५ पाँच सय पच्चीस तेस्मा गुठी लि राख्याको जम्मा रोपनी दुईसय सत्तरी २७० तेतका गोर पराल घीउ पानी सबै थोक मारि भेटी चावलको कुतबाँध दियाको आ अबल रोपनीको चावल मुरी १ दोयम रोपनी को चावल पाथी १५ सीम रोपनीको चावल पाथी १२।४ चहार रोपनीको चावल पाथी १० चावलको भाउ पाथी आठ ८ को रुपयाँ एक १ का हिसाबले पाँच सय पच्चीस रुपयाँ पुर्याई गुठ राख्याको छ —— १

श्री कस्येन सेव
श्री ३ महाराजे रणबहादुर
राणा बहादुर शमशेर
जंग.

(चाँगुनारायणका पुजारी वंशीधरानन्द राजोपाध्यायको जिम्मा रहेको लालमोहर पत्रबाट)

(संख्या – २३९)

लालमोहर

२४८।५।६।१

१०७०

श्री दुर्गा सहाय:

श्री..........

१. स्वस्ती श्री गिरिराज वक्रचूडामणि. नरनारायणेत्यादि विविध विरुदा
वली विरा
२. ज मान मानोन्नत महाराजाधिराज श्री श्री श्री महाराजे रणवहादुर शा
३. ह वहादुर शमसेर जंग देवानाम सदा समर विजयी नाम ------------
४. आगे चांगुका.......... कन नेपालका राजा रानीहरूले नित्य
५. नैमित्य पुजाकन गुठ परंपरादेखि चढाएको रहेछ, हामीले नेपा
६. ल अम्वल पर्दाका विचमा धुमधाम हुनाले गुठको खेत वान्धा विर्ता
७. जागरि भित्र परेको रहेछ । नेपाल हाम्रो अम्वल भए पछि जांची
८. वुझी परंपराको गुठ खेत र केही गुठ खेत थपि कन आफ्ना
९. तर्फवाट श्री........ कन चढायुं परम्पराका रित सित र सम
१०. येका विधि सम्मेत वर्ष दिनका पुजामा लाग्ने सराजामको त
११. पसिल दोस्रो फर्दमा मोहोर गरि दिएको छ त्यसै वम्वोजीम् श्री
१२. .... कन पुजा गर्नु ---------------------------

मार्फत श्री कृष्णशाह

मार्फत वम्शाह

पुजाको तपसील तेरिज

नित्य पुजा --- १
वैसाख सुदि ५ का दिन पर्दा पुजा ---- ---------------------- १
वैसाख सुदि ७ का दिन वर्षवन्ध पुजा --------------------- १
वैसाख सुदि ३ का दिन जात्राका विचार पुजा ---------------- १
वैसाख सुदि १२ विसंभरा नारायणमा जग्य --- --------------- १

आषाढ सुदि ८ भापाको फुल चढाउनाके	१
आषाढ सुदि १२ पछिना तोरन	१
श्रावण मैना भरि परेवाके धान	१
भाद्र वदि ८ जन्माष्टमी पुजा	१
कार्तिक भरि दीपमाला	१
कार्तिक सुदि १२ तुलसी पत्र चढाउनाके	१
कार्तिक सुदि १२ धुराधन पुजा	१
माघे संक्रान्तीका दिन पुजा	१
माघ सुदि १० धजा चढाउना	१
फागु पुर्निमासी होली जात्रा	१
चैत्र सुदि १२ दमारोहन	१
चैत्र वदि १४ भैरव जात्रा	१
चैत्र वदि ३० सिन्दुर जात्रा	१
बुधवार प्रति पायेस नैवेध	१
प्रति पुर्निमासी पुजा	१
मैना प्रति शुक्ल द्वादशी पुजा	१
वर्ष प्रति पोषाक जोर १	१
पक्वान पकाउनाके भोज	१
अधिका पुजाहारीका परिवारको रोजिना धान	१
	२४

वार्षिक खेतीको लेखा

वर्ति फुला कन खेत रोपनी दुइसौं सतासी	२८७
सदावर्तको खेत रोपनी पचास	५०
जागिर बढे खेत रोपनी दुइसां छिहत्तर रुना	२७६।
फुलवारी २ के रोपनी	१००
पिंसे ८ के रोपनी	२८।।।
भांटेको रोपनी	५०
बारीके रोपनी	७।।
धामसातिको जल जोकन्याके रोपनी	६
फाटु गन्नाकि रोपनी	४
भापाला फुल टिप्न्याके रोपनी	२
तालथा भाडा पिकेको बनाउनाके रोपनी	५
बाजा बजाउने कुसल्या दमाईके रोपनी	७।
सब जम्मा रोपनी [illegible] तेइ सना	८२१।

[illegible]

[illegible] --

[illegible] [illegible] [illegible] तोफनी पाने [illegible] ---------------- [illegible]

[illegible] तोफनी	जा [illegible]	३।।।=
[illegible] तोफनी	जा	५
[illegible] तोफनी	जां	२।।
[illegible] तोफनी	जा	५
[illegible] तोफनी	जा	५।।
[illegible] तोफनी	जां	२
[illegible] तोफनी	जा	५
[illegible] तोफनी	जां	३।।=
[illegible] तोफनी	जां	२।
[illegible] तोफनी	[illegible]	१
[illegible] तोफनी	सी	१
[illegible] तोफनी	सी	२

[illegible] [illegible] गुठ [illegible] तोफनी साडे बतीस ------------------------ ३२।।

[illegible] तोफान	जां	४
[illegible] तोफान	जा	३।=
[illegible] चा. तोफनी	जां	१।।।=
[illegible] तोफनी	जा	३।
[illegible] तोफनी	पोयम	३।।
[illegible] तोफनी	पो	३।।
[illegible] तोफनी	पो	१।।।=
[illegible] तोफनी	सी	१।।।
[illegible] तोफनी	सी	१।।।
[illegible] पो. तोफनी	सी	१।।।
[illegible] पो. तोफनी	सी	३।।
[illegible] पो. तोफनी	सी	१।=
[illegible] तोफनी	सी	१

[illegible] [illegible] [illegible] तोफनी पाने [illegible] ------------------------ २२।।।

[illegible] तोफनी	जी	२।।=
[illegible] तोफनी	जां	३=

अप्पाजा. रोपनी	पो	१॥।
[illegible]पा. रोपनी	पो	१।
[illegible]पी. रोपनी	पो	१
[illegible] भो. रोपनी	पो	२॥
[illegible]. रोपनी	ढी	१
[illegible]. रोपनी	ढी	१॥
[illegible]. रोपनी	ढी	१॥=

[illegible] गुंठी [illegible] रोपनी पाच --

अप्पुळा. रोपनी	पो	१
अप्पुळा. रोपनी	पो	१
अप्पुळा. रोपनी	पो	१
अप्पुळा. रोपनी	पो	१
अप्पुळा. रोपनी	पो	१

[illegible] टोंबार गुंठी [illegible] रोपनी पांने [illegible] ---------------------- [illegible]॥।

[illegible]ोला. रोपनी	पो	२=
[illegible]भो. रोपनी	पो	६।
पागाजोळ. रोपनी	पो	२।
पांगाजोळ. रोपनी	पो	४
नंबोल [illegible]. रोपनी	ढी	३॥।
प्यांगा जोळ. रोपनी	ढी	२
प्यांगाजोळ. रोपनी	ढी	१॥-
पाजोळ. रोपनी	च	३॥
पाजोळ. रोपनी	च	१॥≡
पाजोळ. रोपनी	च	३॥=
केळुत. रोपनी	च	४
कळुत. रोपनी	च	७
पाताजु. रोपनी	च	६

[illegible] गुंठी [illegible] तोपनी [illegible] ------------------------ ६॥=

[illegible]ोला. रोपनी	पो	२
[illegible]पो. रोपनी	पो	४॥=

[illegible] गुंठी [illegible] रोपनी पांचे [illegible] ------------------------------ ३२॥।

तपु. रोपनी	औ	३=
गल्छी. रोपनी	औ	१।=
नलिमोचो. रोपनी	दो	२।
पुजेल. रोपनी	दो	४
पुजेल. रोपनी	सी	५
भोगे. रोपनी	सी	२
लापोला. रोपनी	सी	६
लोपंला रोपनी	सी	५
लापोला. रोपनी	सी	३
सरस्वती नगर. रोपनी	ब	१

कुभातरका गुठी खेत रोपनी साढे बयालिस ------------------------- ४२।।

पल्लोघोचो. रोपनी	दो	१।।=
टेयर गाल. रोपनी	दो	२
टेयर गाल. रोपनी	दो	१।
टेयर गाल. रोपनी	दो	१।
टेयर गाल. रोपनी	दो	१=
टेयर गाल. रोपनी	दो	।।।
टेयर गाल. रोपनी	दो	।।।
काउधन. रोपनी	दो	३
पुजेल. रोपनी	दो	४
पुजेल रोपनी	दो	३।।
टेयर गाल. रोपनी	सी	।।।
टेयर गाल. रोपनी	सी	।
टेयर गाल. रोपनी	सी	१।
टेयर गाल. रोपनी	सी	१।
झिमो. रोपनी	सी	२
भाल्ल. रोपनी	सी	१।।=
भाल्ल रोपनी	सी	१।=
भाल्ल. रोपनी	सी	२।।।
भाल्ल. रोपनी	सी	३
धिपोल. रोपनी	सी	।।
धिपोल. रोपनी	सी	।।
धिपोल. रोपनी	सी	३।।।=
धोयाको. रोपनी	सी	१
धोयाको. रोपनी	सी	।।

साजोल, रोपनी	सी	।
धोकाचो, रोपनी	सी	१।।
ठालिमा, रोपनी	चहार	।।।=

चापाफुल गुठी खेत रोपनी बीस ---------------------------- २०

कुजोल, रोपनी	दो	३
पुजोल, रोपनी	दो	२
लंको, रोपनी	सी	४
लंको, रोपनी	सी	२
लंको, रोपनी	सी	२
चति, रोपनी	सी	१।।
चति, रोपनी	सी	३
चति, रोपनी	सी	१।
तिपाना पोल, रोपनी	सी	१।।।
पोलसी, रोपनी	चहा	।।।
धुंगला रोपनी	चहा	१।।।

तुलसी पत्र चढाउनाको गुठी रोपनी साढे उन्नाईस --------------------१९।।

गावो, रोपनी	दो	६
षानापाट, रोपनी	दो	१।।।=
षानापाट, रोपनी	दो	२।=
षानापाट, रोपनी	दो	२।
पुकुजोल, रोपनी	दो	२
फुका फुं, रोपनी	दो	४।
पुंकु जोल, रोपनी	चहार	१

लवा वर्तन गुठी रोपनी सवा उन्नाईस ------------------------ १९।

मालिटे, रोपनी	अौ	३।
लक्को, रोपनी	सी	११
पुवाक, रोपनी	चहार	३
धागोजोल रोपनी	च	२

धप नारोहनको गुठी पुकु पुला, रोपनी चार सीम -------------------- ४

सांगुफा सब जम्मा खेत रोपनी -------------------------------- १९४।=

बाँगुला खेत

सिन्दुर जात्राका गुठी रोपनी ...डुंगा. रोपनी उनन्तीस २९ दोयम

जोशीका गुठी ईकुंतु. दो रोपनी आठ	दोयम	८
पत्किा गुठी लप्पाकु. रोपनी नव	सीम	९
भैरवका गुठी रोपनी पन्ध्र		१५
टुंडे. रोपनी	दोयम	१०
टुंडे रोपनी	चहार	५

ल्हापर्तीका गुठी रोपनी साढे सत्ताईस ---------------------------- २७।।

ताप्छेली रोपनी	सीम	६।।
खत्राली रोपनी	दो	२१

परेवाका गुठी रोपनी सत्ताईस -- २७

ईकुंतु. रोपनी	दो	७।।
पाके. रोपनी	दो	११
पाके. रोपनी	सी	५।।
पाकि. रोपनी	चहा	३

पुजारीका जागीर खेत रोपनी सवा छयालिस ---------------------- ४६।

पछ्या. रोपनी	दो	७।
पछ्या. रोपनी	दो	७।
तांबे कुं. रोपनी	दो	६।।
तांबे कुं. रोपनी	दो	६।।
ईकुंतु. रोपनी	सी	१
तांबेकुं. रोपनी	सी	७।।।
ईकुंतु. रोपनी	चहार	१
ईकुंतु रोपनी	च	१।
लाक्ला. रोपनी	च	१।।
ढोको. रोपनी	च	३।
ढोको. रोपनी	च	३

...सेटको जागीर रोपनी पौने उनन्तीस ------------------------ २८।।।

गाम पोल. रोपनी	दो	२०
थोगा. रोपनी	दो	५
ताको. रोपनी	दो	३।।।

तिंगाको जागीर मिक्को साढे साठी -- ६०।।

ढुंग्यु. रोपनी	धो	
ढुंग्यु. रोपनी	धो	२
ढुंग्यु. रोपनी	धो	३
पताली. रोपनी	धो	७
खेत. रोपनी	धो	१६।।
गामजोल. रोपनी	सी	६।।
ढोको. रोपनी	सी	१६
		६।।

पंच बाजाका गुठी रोपनी पचिस -- ३२

मागलजोल. रोपनी	सी	१५
काम्म्रा. रोपनी	सी	७
दोमान्या. रोपनी	सी	४
मटमास्या. रोपनी	च	२
कुल्स्या जोल. रोपनी	च	१
ब्रह्म सेत रोपनी	च	६

कुलत्याका जागिर सेत रोपनी पौने त्रियालिस -------------------- ४२।।।

अलाल जोल. रोपनी	सी	४
सिंबापा. रोपनी	च	८।।
मिनाप्याट. रोपनी	च	१
सिंचाटार. रोपनी	च	८।।
गुपु जोल. रोपनी	च	२
काफा जोल. रोपनी	च	२
जुगिजोल. रोपनी	च	२।।
बुगामाठ. रोपनी	च	१।
मणारि बु. रोपनी	च	३
धांबु. रोपनी	च	।।
फेदा पु. सि. रोपनी	च	२
मणारिपु. रोपनी	च	।।
ब्रह्म सेत. रोपनी	च	७

बागुको सेत सब जम्मा -- ३५।।।

देवताके फलफुल चढाउनाके वारी सेत रोपनी २५ के वारी ४

गाम जोल. रोपनी	१४ को वारी	१

तपातेल रोपनी	२ को बारी	१
माकुपुली. रोपनी	३ को धारी	१
जालापढ. रोपनी	६ को धारी	१

देवताको भेटि जति दर्सन गर्दाको भेटि पसोणास जम्मा गर्नु त्यस्मा आधा देवताका खजानामा राख्नु आधामा पुजाहारि भंडेलले बाँडि खानु -- १

साँगु चागुका सब खेत जम्मा

साँगुका रोपनी ---------------------- २६४।=
चागुका रोपनी ---------------------- ३२५।।।
६२०=

जागिर बाहेक गुठ खेतको जम्मा रोपनी २८७ त्यस्का खेतका गहु पराल घिउ सानी सबै थोक मारिमेटि चावलको कुत बाधि दियाको अवल रोपनीको चामल मुरी १ दोयम रोपनीको चामल पाथी १५ सीम रोपनीको चावल पाथी १२।४ चहार रोपनीको चामल पाथी १० चावलको माउ पाथी ८ को रूपयां १ का हिसावले गुठ खेतका सब जम्मा रू
पैया ५२५ पांचसौ पच्चिस नित्ये नैमित्य पुजाका साराजामको महाजन राखि बजारका माउ जाँची बुझी सब चीजको मोल जम्मा रुपैया पाचसौ पचिस ५२५ पुऱ्याई कन गुठी खेत राखेको छ -- १
इति संवत् १८५० साल मिति दुति वैशाष वदि २ रोज १ शुभम्

श्री नाथ स्य नायव श्री ५ म
हाराज रणवहादुर शाह
वहादुर स्मशेर जं०

(चाँगुनारायणका पुजाहारि वंशिधरानन्द राजोपाध्यायको संग्रहमा रहेको सक्कलपत्रबाट)

(संख्या – २३२)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू त्यहाँ राखिएका छन् । त्यस मध्ये चाँदीको तुलसीपात भएको एउटा भाँडामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यसमा संवत् १८५० दिइएको छ ।

१. श्री चांगुनारा-
२. यणका खजानाको
३. चानचुनको बनाया
४. का तिकी तोला ३७ मासा
५. ८ सम्वत् १८५० श्रा-
६. वण सुदि १
७. शुभम् ॥

(संख्या – २३३)

श्री ५ रणबहादुर शाहको लालमोहर

१. स्वस्ति श्री गिरिराज चक्रचूडामणि नरनारायणेत्यादि विविध विरुदा-
२. वलि विराजमान मानोन्नत श्रीमन्महाराजाधिराज श्री श्री श्री मह-
३. राजे रणबहादुर शाहबहादुर समशेर जंग देवानां सदासमर विजयिनाम्-
४. आगे ललितानन्द उपाध्याय शिवेन्द्र उपाध्याके काठमाडौं मावा हाम्रो
५. प्रवेश हुंदा नेपाले राजाको गुरु वापत तिमीहरूको सर्वस्व हरियो-
६. र्नु र मार्नु यकै बराबर हुन. तसर्थ हाम्रा खुरलाग्याका बांठीक ढ
७. इसैले ढुकाई दुखाई दबाई बल्मीची राजाको परोत बाधा दि-
८. र्‍या गुठी रख्ल पछ जो द फाई बकस्यौं आफ्‌ना खातिर जमा
९. सित भोगि उपाई लाइ हाम्रा शुभ चिन्तनागरी आशिर्वाद दिने
१०. काम्गर इतिसम्वत् १८५१ साल मिति कार्तिक सुदि रोज ६ शुभम् --------

मार्फत अभिमानसिं, मार्फत दामोदर पांडे,
मार्फत नरसिंहदेव, मार्फत .... उपाध्या

(चाँगुनारायणका पूजाहारी वंशिधरानन्द राजोपाध्याको संग्रहमा रहेको सक्कल पत्रबाट)

(संख्या – २३४)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र तामाका केही कलश रहेका छन् । तीमध्ये तामाको छुटा गाग्रीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६१५ (वि.सं. १५५१) दिइएको छ ।

स्वस्ति श्री ३ गरुडनारायणाय देन्हाधोटा मेलुधानि २ पाथय
१४ कु ७ नो ४ श्री देवनारायणस्या पाठक, संवत ६१५ माघ शु
६ शुभ ।

(संख्या – २३५)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरभित्र केही घण्टाहरू झुण्ड्याइएका छन् । तिनमध्ये एउटा घण्टामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६१७ (वि. सं. १८५३) दिइएको छ ।

श्री ३ चांगुनारायन प्रीतिन घंट दयकुन १ घंट ग्व १ दुन्ता,
संवत् ६१७ कार्त्तिक शुक्ल १ शुरो शुभ ।

(संख्या – २३६)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र तामाका धेरै पाथी तथा मानाहरू रहेका छन्। तीमध्ये तामाको एउटा पाथीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८७३ दिएको छ ।

स्वस्ति श्री सम्वत् १८७३ श्री ३ गरुडनारायणको पाथि लो,
कात्तिकको आहामतृको दिन २।=

(संख्या – २३७)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू त्यहाँ राखिएका छन्। तिनी मध्ये तामाको एउटा पेटारोमा यो अभिलेख कुँदिएको छ र यसमा संवत् १८५३ लेखिएको छ।

स्वस्ति श्री सम्वत १८५३ श्री गरुडनारायणको पेटारो जे: ।।

(संख्या – २३८)

श्री ५ रणबहादुर शाहको लालमोहर

श्री दुर्गासहाय?
श्री चांगुनारायण

पुजसी

स्वस्ति श्री मन्महाराजाधिराज कस्यरुक्का ---------- आगे तुलाराम उपाध्याके चांगुका अम्बलमा पूर्व ठाडो खोल्सो दक्षिण कोटपख्यारीको कान्लहोर उत्तिपन्ना पाटीका छापको सांध रोरिहाको बोट पश्चिम गौचर उत्तर पानी पोत इति चार किल्ला भित्रको जग्गा रात्माद्यामन्याको पढेरी रोपनी पचिस २५ ------- प्रीतिगरी ----- को बारी बनाई साल बसाल चतुर्मासि गरी ----- पत्रलापचार चढाउनु गरी चिताई बक्स्यौं आफ्ना पातिमाधासित ------- लाई ------- पत्र चढाई टहलमा रजु रही बारीको चिताई गरी शेषी बांकी रह्याको भोग्य गरटहलमा रहन्याल र विना कसीर खोस् मोस् नास्ति, इति संवत् १८५४ साल मिति कार्तिक सुदि १५ रोज ७ शुभं -------

(चाँगुनारायणका पूजाहारी वंशिधरानंद राजोपाध्यायको संग्रहमा रहेको नक्कल पत्रबाट)

(संख्या – २३९)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये सुनको एउटा कण्ठीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६२० (वि.सं. १८५६) दिएको छ ।

१. सं ६२० मार्ग शिर शुदि १५ श्री ३ चांगुनारायण जुया व्
श्री पुरन्दर सिंह महाराजानं दुन्ता तयागु ज्वना देवया
ज्यहरे·कुयाव स्यंरि गुठी समुहनं ओणपतिं मुनाव तया दको
वस्तुन पु १ ठ्या ज्वना तोरा २$\frac{१}{२}$ रति ५ दोह तोरा ४ माथं
दयकं तया शुभः ।। श्री बुवाहारया जय पति धनमथ सिं
क्वारछुया राजगुठी जुर

(संख्या – २४०)

चाँगुनारायणको दक्षिण ढोकामा रहेका
श्री ५ गीर्वाणयुद्ध विक्रम शाहको ताम्रपत्र

चाँगुनारायण मन्दिरको दक्षिण ढोकामा केही ताम्रपत्रहरु रहेका छन् । तीमध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८५८ दिइएको छ ।

योगी नरहरिनाथद्वारा सन्धि-पत्र-संग्रहमा यो छापिएको छ ।

श्री ३ नारायण देवता
श्री मन्माता

१. स्वस्ति श्री ३ नारायणायनमः ।। ।। स्वस्ति श्री शालिवाहनीय शके
चन्द्र नयन तुरगै क मिते १७२१ प्रमोदाख्य संवत्सरे श्री सूर्य दक्षिणायने
आश्विन मासे कृष्ण-
२. पक्षे अष्टम्यां पुण्यतिथौ रविवासरे आर्द्रानक्षत्रे व्यतीपात योगे बाल-
वकरणे गिरिमुहूर्ते कन्याराशि स्थिते सूर्ये मिथुनराशिस्थिते चन्द्रे
देवगुरौ चान्ये-
३. षु ग्रहेषु यथास्थान स्थितेषु सत्सु स्वस्ति श्री गिरिराजचक्रचूडामणि
नरनारायणेत्यादि विविध विरुदावली विराजमान मानोन्नत श्री-
मन्महाराजाधिरा-
४. ज श्री श्री श्री महाराज गीर्वाणयुद्ध विक्रम शाह बहादुर समशेर्जङ्ग
देवानां सदासमर विजयिनां-
------ चांगु ----- प्रीतये प्रतिवर्षमार्ग शीर्ष शु-
५. क्ल द्वादश्यां दानपत्रस्य यथालिपि सामग्री निरन्तु नाम्निर्वाहपुर्वा
कारयितुं चांगुग्राम भूभागान्तर्गत त्रिंशोत्तर पञ्चशत ५३० मुरिपरिमित-
क्षेत्रं स-
६. कुशोदकं संकल्प्य समर्पित मस्ति । महापूजार्थं समुत्सृष्टंतत्क्षेत्रसीमा पूजन
सामग्री देवता क्षेत्र रक्षा धिकारस्य जनभोग्यं चैतत्सर्वं द्वितीय दानप-
७. त्रे विलिख्य रक्तमुद्रायाऽलंकृत्याधिकारिहस्ते स्थापित मस्ति ।। अधि-
कारिणा च दानपत्र लिखित यथालिपि सामग्री प्रतिपूजनं --------ं-

८. ग्निधौ प्रार्थयितव्या कार्यदेव महादानादावपि तत्तैः अधिकारिणा
ताम्रकार भागत्य सचिव प्रभृति भारधर निकटे विज्ञप्ति कृत्वा यथा-
९. विधि सामग्री संपादनीया । सचिवादिभिश्च तदीयोक्तिमवधार्य दान-
पत्र लिखित नतिक्रम्य महापूजा कारयितव्या ।। अथ तस्मिन्देव स्वे तद-
१०. धिकारान्यो यः कश्चन पापात्मा लोभमाचरिष्यन् महापूजालच्छनं
करिष्यति सः पञ्चमहापातकी लोके --- लोपदृष्ट्या परयतु । स स्व-
११. पुनर्धर्माधिकानुसारेण पराधानुसारेण च यथाश्चेत् हन्तव्यः तत्कल-
त्रादिकं च दास्यत्वे नियोज्यम् । अवध्यो ब्राह्मणादि-
१२. र्दण्ड नापराधयुक्तश्चेत्तथा विधेयः । धनापहारयोग्यश्चेत् दीपधनं दाया-
नुसारेणा ग्राह्यम् । अपसारणयोग्यश्चेद्देशतो बहिर्निः सारणीयः । यः
करचन ध-
१३. र्मात्मा एतद्धर्मसंरक्षणं विधास्यन् महापूजां निर्वाहयिष्यति स पञ्चमहा-
यज्ञ जन्य पुण्य भाग् भविष्यति । तस्मिन्नेव कृपालुदृष्टिश्च-
१४. नितरां भविष्यत्यत्र साक्षिण आदित्य चन्द्रादयो देवाः मनुष्याश्चैते ।
मंत्रिनायकाः श्री रणोद्योतसाह, श्री सम्शेरसाह, श्री बलभ-
१५. द्र साह श्री विदुर साह श्री भैरवबहादुर साहाः सचिवास्तु । पांडे
रणजितः पांडे दामोदरः श्री त्रिभुवनः श्री नरसिंहः । महाकोशाध्यक्षः
१६. पांडे श्री भोटुः कोशाध्यक्षः श्यामलालो पाध्यायः स्वर्ण रौप्य
मुद्राधिकारस्थः श्रीभीमः । संकल्प वाक्य वक्ता पुरोहितः श्री
दैवज्ञकेशरी पण्डित
१७. : । उदकन्यासकर्ता सचिवः श्रीकीर्तिमानसिंहः । सीमास्थय साक्षिणः ।
पन्तोप नामक श्री हर्षः । अर्यालोप नामकः श्रीहरिः । सनालोपनामको
भा-
१८. नु पाध्यायः । पांडेजगजितः । बोहरोपनामक श्री हरिवंशः । रानोप
नामक श्री वंशबीर इतिविक्रमाब्दसंवत्सरे १८५६ आश्विन शुक्लाष्ट-
म्यामादित्य वासरे
१९. लिखितमिदं कान्तिपुर राजधान्यां शुभम् ।। स्वदत्तां परदत्तां वा यो
हरेच्च वसुन्धराम् षष्टि वर्ष सहस्राणि विष्टायां जायते क्रिमिः ।।१।।
शुभम

अनुवाद

श्री ३ नारायण देवता
श्रीमन्यात्रा

कल्याण होस् । ३ नारायणलाई नमस्कार ।। कल्याण होस् । शालिवाहन शाके १७२१ प्रमोद संवत्सर श्रीसूर्य दक्षिणायन आश्विन कृष्णअष्टमीको पुण्य तिथि रविवार आर्द्रा नक्षत्र नीपालयोग बाल्वकरण गिरिमुहूर्त कन्या राशिका सूर्य, मिथुन राशिका चन्द्र, बृहस्पति अरु ग्रह यथास्थानमा रहेका बेलामा स्वस्तिश्री गिरिराज चक्रचूडामणि श्रीमन्महाराज श्रीश्रीश्री महाराज गीर्वाणयुद्धविक्रम साहबहादुर सम्सेर जङ्गदेवानां सदा समर विजयिनाम्

थाँगु ...... प्रीतिको लागि प्रतिवर्ष मार्ग शुक्ल द्वादशीको दिन दानपत्रमा लेखिएबमोजिम पूर्ण सामग्रीहरूले महापूजा चलाउन थाँगुगाउँको जग्गा ५३० मुरी परिमाणको खेत कुश पानीले संकल्प गरी समर्पण गरेको छ । महापूजाको निमित्त राखिएको यस खेत पूजा सामग्री देवताको खेत रक्षा गर्ने अधिकारीको मानिसले भोग चलन गर्नु भन्ने दोस्रो दानपत्रमा लेखी लालमोहर गरी अधिकारीहस्ते दिइएको छ । अधिकारीले पनि दानपत्रमा लेखिएका सामग्री प्रत्येक पूजामा जुटाई दिनु पर्छ । कदाचित् दैवसंयोगले नाश भएमा अधिकारीले राजाको ढोकामा आएर सचिवादि भारदारमा जाहेर गरी यथावत् सामग्री बहाल राख्नु पर्छ । सचिवादिहरूले पनि तिनको जाहेरी विचार गरेर दानपत्रमा लेखिएको कुरालाई उल्लङ्घन नगरी महापूजा चलाउनु पर्छ ।

यस देवस्वतमा ती अधिकारीहरू मध्ये जो कोही पापात्माले लोभ गरी महापूजा खण्डन गर्ला त्यो महापातकी होला, नारायणको कुदृष्टि पर्ला । त्यो पापात्मा मानिस वर्णानुसार र अपराधअनुसार मार्नु पर्ने ठहरे त्यसलाई मार्नू । तिनका परिवारलाई दासत्वमा लगाउनू । अवध्य ब्राम्हणादि मुड्नु पर्ने भए मुड्नू । सर्वस्व गर्नु पर्ने भए तिनको दाय अनुसार सर्वस्व गर्नू । निकाला गर्नु पर्ने भए देशबाट निकाला गर्नू । जो कोही धर्मात्माले यो धर्मलाई रक्षा गरी पूजा चलाउला त्यसले पन्चमहायज्ञको फल पाउला ।

यस पत्रका दृष्ट साक्षी आदित्य चन्द्रादि देव मनुष्यहरू पनि छन् । तिनमा मन्त्रिनायक श्री रणपोतसाह, श्री सम्सेर साह, श्री बलभद्र साह, श्री विदुर साह, श्री शेरबहादुर साह । सचिवहरूमा रणजित पाँडे, दामोदर पाँडे, श्री त्रिभुवन नरसिंह । महाकोषाध्यक्ष श्री भोटु पाँडे, श्यामलाल उपाध्याय सुन चाँदी रुपियाँका अधिकारी श्री भीम । संकल्प वाक्य

पढ्ने पुरोहित श्री देवकेशरी पण्डित । पानी राख्ने सचिव श्री कीर्तिमानसिंह । सीमा लगाउँदाका साक्षी श्रीहर्ष, श्रीहरि अर्याल, जगजित पाँडे, भानु उपाध्याय सनाल, श्री नरेश पोखरा, श्रीविशवीर राना ।

इति विक्रम संवत् १८५६ आश्विन शुक्लअष्टमी आदित्यवारको दिन कान्तिपुर राजधानीमा लेखियो । आफ्नो दत्त होस् वा अर्काको दत्त होस् सम्पत्ति जसले हरण गर्ला त्यो साठी हजार वर्षसम्म विष्टामा कीरा भई रहला । शुभ ।

(संख्या – २४१)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरभित्र तामाको एउटा ठूलो सङ्लो राखिएको छ । उक्त सङ्लोको वरिपरि गरी यो अभिलेख कुँदिएको छ । यसमा संवत् ९२१ दिइएको छ ।

१. श्री ५ हरिशङ्कर प्रीतिन ।। श्री भीमसेन, श्री गुह्येश्वरी, श्री वज्रयोग्नि,
श्रीमताजुमाजु, श्री इष्ट देवता थ्वते परमेश्वर परमेश्वरी प्रीतिन ।।
श्रीयुग युगनरनारायण कृति ।।

२. स्वस्ति श्री ५ गीर्व्वाणयुद्ध विक्रम शाह महाराजया पालास, पूर्वदेशया
लाखि त्वालया छत्रमान सिंह पुत्र भीमचन्द्र, विष्णुसिंह, थ्वते स्वम्हया
कायन -------
जव सिस प्वा १ पेल देवा मत ----- दर्शनयाके थ्व पनि अतीत
अभ्यागत यात माना १ सिधा जोलन बियमाल ।।

३. थ्वते देवकर्म्म याय यात जागा, द्रैव लछना गल्ला, नगद, जिनीस, मारा,
वचन, सर्व्वस्व, दयाजो दोक्व, थ्व गुथीस दुन्ता जुरो, थ्व किर्तिया जगास
थ्व कीर्तिस, ग्वह्म सेनं नास पक्ष यात लानं, थ्व जवसि गुप्त याङा
ओ सनसान सेन कलसा नं लोभ याङा ओ धुनसानं कोटि गोहत्या, कोटि
ब्रह्म हत्या कोटि गुरु हत्या.

४. कोटि स्त्रीहत्या, कोटि बालहत्या, धर्म्म शास्त्र, पुरान, वेदशास्त्र थ्वते
स ल्हाङा ओ को पापलाक जुरो, ग्वह्म सेनं थ्व किर्ति धाम य याय गुलि,
वचन ल्हाङा ओ न्ह्यू थ्व किर्ति विचाल याङाजो वोन्य पनिस्तं, स्वर्ग
वास, वैकुण्ठ वास, शिवलोक वास लायी ओ ।। थ्व गुथिया चिन्ताया कि
ह्मं ६४ गुथिजन जुरो थ्व गुथित ओह्म या सन्तान दुकाल आधिका ल दा-

५. यया चलन जुरो, मेयनयाय मदु, माण्या जुरो ।। सम्वत ९२१ मार्ग शिल
शुक्ल पूर्णिमा सोमवाल थ्व कुन्हु तिथयका दीन जुरो ।।०।।
।। थ्वते चोया ओतका आसल छग्वल सेन्कलसां, तङाजो चोतसां थ्वकी-
से ल्हाङाओ को पाप लाक जुरो ।। शुभ मस्तु ।।

६. श्री अलदेशया ईसात्वाल न्हुलतुंथिन निया-

७. अग्नि सिंह ग्व पालिन थ्व जो थि दयका जा-

८. षाकि या याज्या लाभ काया ।।   ।।

अनुवाद

श्री ५ हरिशङ्कर प्रीतिको लागि श्रीभीमसेन, श्रीगुह्येश्वरी, श्रीवज्रयोगिनी, श्रीयताजु माजु, श्रीस्वेष्टदेवता यी परमेश्वर परमेश्वरी प्रीतिको लागि श्री गुमगुम नरनारायणको कीर्ति

स्वस्ति श्री ५ गीर्वाणयुद्धविक्रम शाह महाराजको पालामा पाटनदेश हखाटोलका वर्द्धमानसिंहका छोरा भीमचन्द्र विष्णुसिंह यी तीन बाबु छोराले --- जवसी सह्कोंला १ फिंजाको दीपपात्र ----- दर्शनार्थी अतीत अभ्यागतका लागि भाना १ सिधा सामान दिनु पर्छ । यो देवकर्म गर्नानिमित्त जगापर लगनागन्ना नगद जिनिस भाडा पर्नि सर्वस्व एवं यस गुठीमा राखियो । यस कीर्तिको जगा तथा कीर्तिमा कसैले नाश्न खोज्यो भने (सहकोंलो) लोप गर्‍यो, बिगार्‍यो, लोप गर्‍यो भने कोटी गोहत्या, कोटी ब्रह्महत्या, कोटी गुरु हत्या, कोटी स्त्रीहत्या, कोटी बालहत्या, धर्मशास्त्र पुराण वेदमा बताएअनुसार पाप लाग्ला भन्ने यो कीर्ति थाम्न वचन देला सेवाए गर्ला त्यसले स्वर्ग वैकुण्ठ शिवलोक वास पाउला ।

यस गुठी चलाउने गुठियार ६४ जना भए। यस गुठीभित्र गुठी राख्नेका सन्तान छन्भने उसको अधिकार हुँदैन भन्ने भाषा पत्र भयो ।

संवत् ६२१ (वि.सं. १८५७) मार्ग शुक्ल पूर्णिमा सोमवारको दिन पूर्ण भयो । यसमा लेखिएको अक्षर एउटा मात्र बिगार्‍यो भने पनि यस्ता ठूलो अति पाप लाग्ला । शुभ होस् ।

श्रीपाटन हखाटोल कुलतं धिननीका अग्निसिंहले यो जवसी (सहकोंलो) बनाई अक्षर हुँदैको ज्याला लिनु भएन ।

(संख्या – २४२)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनूमान्ढोका दरवारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये सुनको तुलसीपत्रहरू भएको एउटा मालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८५७ दिएको छ ।

श्री ३ गरुडनारायण प्रिति । श्री सुवर्णप्रभा महारानीले
चढायाको सुवर्णको तुलसीपत्र (को) माला हो । सम्वत्
१८५७ तोला ३

(संख्या – २४३)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही मालसामान र गहनाहरु ल्याई राखिएका छन् । त्यसमध्ये चाँदीको एउटा नागमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८६१ दिएको छ ।

स्वस्ति श्री सम्वत् १८६१ साल मिति कार्त्तिक सुदि १२ रोज
४ श्री चांगुनारायणका गरुड प्रिति श्री महारानी सुवर्ण
प्रभादेवीले चांदी तोला ३३।५।२ को नाग चढाया

(संख्या – २४४)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र चँवरका केही बिंडक रहेका छन्। तीमध्ये चँवरको एउटा बिंडमा यो अभिलेख कुँदिएको छ। यहाँ संवत् ६२४ (वि सं. १८६१) दिइएको छ।

श्री ३ गरुडनारायण प्रितीन संणपुर ख्मिल्या
भाजुराम मारोन चामरहि दुन्ता संवत् ६२४
शुभम् ------------------------------

(संख्या – २४५)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायणमन्दिरको ढोकाअगाडि दाहिनेतर्फ एउटा ठूलो घण्टा रहेको छ । सो घण्टाका वरिपरि गरी यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ शाके संवत् १७३४ दिइएको छ ।

१. श्रुत्यानलागेन्दु मिते शकेब्दे, तौले र वौ कार्तिकि पूर्णिमायाम् ।। या मेश-
गेन्दौ शुक्रवासरेऽस्मे छत्रायमाणा मुदिरायमाणा ।।१।। श्रीमन्नारायणाग्रे
नरपति जय योगन(रेन्द्र)मल्लेन पूर्व घंटा गभीर नादाशु विधि विनिहिता
जीर्णता प्राप्तभेदा ।। श्री मद्गीर्वाण युद्धभिधनृपति-

२. ना नूतनी कृत्य घंटा, नाग्वास्ये पुण्य देशे सविहग भग (वत्) स्थित-
ये स्थाप्य तेसा ।।२।। ॐ नमः श्री नारायनाय ।। लक्ष्मी शं गरुडासन
मधुरिपु नारायनं सुन्दरं, पाणौयस्य सुदर्शनं सुललितं शंखं, गदां, पंकजं
प्रोद्यत्कौस्तुभ भूषणं सुरनरः संसेवितं केशवं ।। तंवंदे जगतां पति प्रतिदि-

३. नं नौमिश्वरं शर्म्मदं ।। मार्फत श्री काजी भिमस्यन थापा: श्री सुवेदार
कोकिल ।। यो घन्त वनाउन्या कारिगल पातन् नकबहालको श्री तवधिक:
धन विधि शुभम ।।

अनुवाद

शाके संवत् १७३४ (वि.सं. १८६९) कार्तिक शुक्ल पूर्णिमा शुक्रवार, तुला राशिमा सूर्य, मेष राशिमा चन्द्रमा भएको वेलामा

श्रीनारायणको अगाडि राजा योगनरेन्द्र मल्ले चढाएको पहिलेको जीर्ण घण्टालाई श्री गीर्वाणयुद्ध विक्रम राजाले नयाँ वनाएर भगवान्‌को (पुण्य) पवित्र (देश) स्थानमा यो घण्टा स्थापना गर्नु भयो ।

ॐ नारायणलाई नमस्कार । लक्ष्मीका मालिक गरुडवाहन मधुदैत्यका शत्रु सुन्दर नारायण हुनु हुन्छ । जसको हातमा राम्रो सुदर्शन, शंख, गदा र पद्म छन् । देवता तथा मनुष्यले सेवा गरिएका कौस्तुभमणिले सुहाएका जगतका मालिक भएका ती ईश्वर केशवलाई सधैं नमस्कार गर्दछु ।

मार्फत् श्री काजी भीमसेन थापा, श्री सुवेदार कोकिल खवास, यो पण्ट वनाउने कालिगढ पाटन नर्क वहालका तवढीक धन विधि शुभं ।।

सांख्या – २४६)

चागुनारायणको भण्डारको अभिलेख,

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरु ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये चाँदीको एउटा झारीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८७० दिएको छ ।

१. स्वस्ति श्री सम्वत १८७० मिति कार्तिक सुदि १५ रोज २ का
दिन श्री चाँगुनारायण प्रितय श्री विलासवती कुमारी देविले
चढायाको झारी हो । कसैले लोभ गर्‍या पञ्च महापातकी ।

२. अघि जिर्न भयाको मरत्व मान थेकदारले थप गरेका चाँदी
तोला ८।६.

(संख्या – २४७)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरु त्याहाँ राखिएका छन् । त्यस मध्ये चाँदीको एउटा फारीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८७० दिइएको छ ।

स्वस्ति श्री सम्वत् १८७० माघ शु ११ रो ३ मा
श्री चाँगुनारायण प्रीत्यर्थे नित्य पुजामा स्नान
गराउना निमित्त श्री सुव्वा जाल्फर अधिकारीले
चढायाको यो कलस फारी हो । चाँदी तोला
६२।। सुन मासा १ यसमा जो लोभगर्ला पञ्च
महापातक लाग्ला शुभम् ।

(संख्या – २४८)

चाँगुको अभिलेख

चाँगुनारायणको मन्दिरदेखि करीव दक्षिणमा अष्टमात्रिका (छिन्नमस्ता) को मन्दिर रहेको छ । सो मन्दिरको छानामा दक्षिणतर्फ यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् ९३५ (वि.सं. १८७१) दिइएको छ ।

दक्षिणतर्फ

१. स्वस्ति । सम्वत् ९३५ कार्त्तिक शुदि । पूर्ण्णिमायां तिथौं ।
भरणीनक्षत्रे ।। वलिध्ययोगे । बृहस्पतिवासरे ।। तस्मिन दिने ।।
श्री ५ महाराज गीर्व्वाणयुद्ध विक्रम साह वहादुरया प्रज्यावस
श्री ३ स्वेष्ट देवतास् ।। प्रीतिन श्री वाग्मतिपुलया अमात्य हनु मं-

पूर्वतर्फ

२. त सिंह । माजुधन । सदासिव । लक्ष्मीनरसिंह थ्व पेम्ह
फूकिजन धातुया योलोल रुपामंगी पू २ ध्वज समेत दुन्ता जुलो
शुभं ।।

(संख्या – २४९)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनूमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू त्यहाँ राखिएका छन् । त्यस मध्ये सुनको एउटा कण्ठीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६३६ दिइएको छ ।

१. सं याते वसु वन्हि रत्न मिलिते सम्वत्सरकार्तिके पक्षे-
२. चन्द्र युते सशीक दिवसे दुर्गा तिथौ सादर ।। सौवर्ण रत्नकारि
३. रिक सत ग्रैवयेका भूषणं प्रित्यर्थे कमलापते पितमि-
४. तं सत्कालिदासे नवे: ।।

अनुवाद

संवत् ६३६ (वि.सं. १८७२) कार्तिक महिना शुक्लपक्ष नवमी तिथि सोमवारको दिन। श्री लक्ष्मीका पति (नारायण) लाई प्रसन्न पार्न असल काली दासले सुनको रत्नजडित गलामा लगाउने गहना चढाए ।

(संख्या – २५०)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू त्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये चाँदीको एउटा आशामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८७३ दिइएको छ ।

श्री चाँगुनारायण

श्री ३ चांगुनारायण । सम्वत १८७३ साल श्री चौतरिया बमशेर
साहा परलोक हुंदा श्री चौतार्नि साहेव सौभाग्यलक्ष्मि, श्री नानि
साहेव वेद लक्ष्मि सहगमन गर्दा........लाई चढाई गयाको चांदीका
आशा कसैले लोभ गऱ्या पंचमहापातक, मार्फत वकवार सिं मिति
माघ वदि ३ रोज २ शुभम् ।।

(संख्या – २५१)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरु त्यहाँ राखिएका छन् । त्यस मध्ये सुनको तुलसीपत्रहरु भएको एउटा मालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् १८७४ दिएको छ ।

१. स्वस्ति श्री चांगुनारायण
२. प्रतिगरी सुनतोला ६ को तुल-
३. सि पत्र २७ को माला १ श्री कन्यानी
४. माहामाया देवीले चढाया इति
५. सम्वत् १८७४ साल मिति
६. शुभम् ।।

(संख्या – २५२)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणको भण्डारमा केही चलन चल्तीका भाँडा कुँडाहरू रहेका छन् । तीमध्ये बिहान बेलुका आरती गर्दा प्रयोगमा ल्याइने एउटा चाँदीको ठूलो पानसमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८७६ दिइएको छ ।

सम्वत १८७६ साल माघ सुदि १५ रोज १ यो पानस श्री चांगुनारायनको
हो थापत श्री चांगुनारायणका भदारखाट आयाका रुपैयाले चांदि
षरिद गरी श्री ५ महाराजा राजेन्द्र विक्रम साहका पालामा वनायाको
मार्फत पुजाहारी शिवेन्द्र पाध्या कपर्दार गरुडध्वजपाडे विसेत हरिलाल
पाध्या ढुगाना भदेलनाएक्या जंनारां दयावत माजुदेव सिवानन्द जैसि
राजवीर तयारि मोहोर तौल तोला ८२८।३।

(संख्या – २५३)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू त्यहाँ राखिएका छन् । त्यस मध्ये चाँदीले मोरिएको एउटा चमरको डाँठमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् १७४५ (वि.सं. १८८०) दिइएको छ ।

१. ॐ श्री चाँगुनारायण प्रीत्ये: शाके
२. १७४५ कार्तिकि शुक्लेका दरयां शुक्र
३. वासरे चतुर्वर्ग सिद्धये श्री भुवन कु-
४. मारी देव्या रजत निर्मित दरा होयं
५. चामर ।। समर्पित ।।

(संख्या – २५४)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहना र मालसामानहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यसमध्ये चँवरको डाँटमा मोरेको चाँदीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्व १८८३ दिइएको छ ।

सम्वत् १८८३ साल कार्तिक शुदि ६ श्री चाँगुनारायण
प्रिति गरि श्री महारानी ललित त्रिपुरा सुन्दरी देवीले
चढायाको तैयारी मोहरी तौल तोला १६।४।

(संख्या – २५५)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरु त्यहाँ राखिएका छन् । त्यस मध्ये नारायणलाई पहिराउने मोहर मालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८८३ दिएको छ ।

सम्वत् १८८३ साल कार्तिक सुदी ६ श्री
चाँगुनारायण प्रिति गरि श्री महाराणि
ललितत्रिपुर सुन्दरी देवीले चढायाको
त्यारी मोहोरे माल तौल तोला ४८।२।६

(संख्या – २५६)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरु ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये एउटा चाँदीको शंखमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् १८८३ दिइएको छ ।

श्री चाँगुनारायण प्रिति गरी कर्णेल मातबर
सिंह थापाले चढायाको शंख १८८३ साल कार्तिक
सुदि १५.

(संख्या – २५७)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये चाँदीको मोहर भएको एउटा मालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यसमा संवत् १८८५ लिखिएको छ ।

श्री श्री श्री चांगुनारायण प्रितिगरि मोह्माला १ बदरी
द्वारयाले चढायाको हो सम्वत् १८८५ साल कार्तिक सुदी
१५ रोज ६ सुन शिपारी पिपर पाती चां तोला ४ मा
३ मो २० ।

(संख्या – २५८)

चाँगुको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरसँगै करीब दक्षिणतर्फ अष्टमातृकाको मन्दिर रहेको छ । सो मन्दिरको अगाडि ढोकामाथि केही ताम्रपत्रहरु रहेका छन् । तीमध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८८७ दिइएको छ ।

१. श्री स्वेष्ट देवता येनमः ।। ।। भव ब्रह्म विस्नु रुद्रतामादे
शक्तिं । जगत्पालयित्री भजे

२. स्वेष्ट देवीम ।। ।। स्वस्ति श्री संवत् १८८७ नेपाल सं ९५१ कार्त्तिक
सुदि ७ रोज १ थ्व कु-

३. न्हु श्री ३ राजेन्द्र विक्रम साह महाराजाया प्रज्यायस, श्री वाग्मती
पुल्या अमा-

४. त्य माजु धन थ्वया स्त्री शिवलक्ष्मी, हरिशोभा लक्ष्मी ।।
पुत्र भाजुराम. रामनारा-

५. यण. रुद्रनारायण. राधाकृष्ण. हस्तदल ।। पौत्र. भाजुवीर पृथ्वी
मान सिं. रत्न मा-

६. न. मकवीर थ्वने सेन श्री स्वेष्ट देवता प्रीतिन थुया थाम.
चांग्वलांस दिलुया-

७. तोरणच्या ८ दुंता जुलो ।। मलिचांपिं मयकं वीथकुं अपूर्व
लक्ष्मी ।। शुभम् ।। ।।

८. पुत्री मान्यलक्ष्मी देवी लक्ष्मी विष्णुमाया मुनु पौत्री
राणि मुनि मयजुरानि दर्व्य लक्ष्मी चंद्रप्रभा

९. थोतेया पोरहित गुरु श्रीराम संकुसु जु शुभं ।।

(संख्या – २५९)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू त्यहाँ राखिएका छन् । त्यसमध्ये एउटा चाँदीको चमरको डाँठमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८८८ दिइएको छ ।

ॐ स्वस्ति श्री संवत् १८८८ साल वैशाख शुदि ३ रोज
१ का दिन श्री चागुनारायणलाई श्री स्वरूप सिंह त राज
श्री नारायण पंडित ज्युले चढायाको चाँदिले बाध्याको
चौरि हो शुभम्

(संख्या – २६०)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू त्यहाँ राखिएका छन् । त्यस मध्ये सुनको तुलसी पत्ता भएको एउटा मालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् १८८८ दिइएको छ ।

स्वस्ति श्री सम्वत् १८८८ साल माघ शुदि ५ रोज २ मा
श्री चाँगुनारायण प्रितिगरी श्री कान्छा महारानी
राज्यलक्ष्मी देवीबाट चढायाको हो, सुनको सिक्रि समेत
तुलसीपत्रको माला १ तैयारी सुन तोला ५।६।।।

(संख्या – २६१)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू राखिएका छन् । त्यस मध्ये चाँदीको [illegible] कलशको फूलमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८८६ दिइएको छ।

स्वस्ति श्री सम्वत १८८६ साल मिति माघ सु
५ रोज ७ का दिन श्री चाँगुनारायणलाई
सुनको केसर गट्टा भएको चाँदीको कलशको
फूल १ श्री महारानी राज्य लक्ष्मी देवीले
चढायाको हो ।

(संख्या – २६२)

चाँगुको अभिलेख

श्री चाँगु नारायण

३

१. स्वस्ति श्रीविवरजन्ताह कस्य पत्रम --------------------
२. आगे चांगुका विचारि द्वारया गष्निके जथोचीत उप्रान्त ताहाँ
३. -------- का पुजाहारी कमलनयन उपाध्याको चाय-
४. ल वंशानंद उपाध्यालाइ हुकुम भयो थामिवकस्यूं ताहाँ
५. रोक तोक नगर बहाली गर्न देउ आफना षात्र जामा
६. संग भोग गर इति सम्वत् १८६० साल मिति कार्तीक सुदि २ रो-
७. ज ४ -------------------------------------- शुभं ----

(चाँगुनारायणका पुजाहारी वंशिधरानन्द राजोपाध्यायको संग्रहमा रहेको नक्कल पत्रबाट)

(संख्या - २६३)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहना ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये चाँदीले मोरिएको एउटा चमरको डाँटमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् १८६९ दिइएको छ ।

श्री महाकुमारि देविले श्री ३ चाँगुनारायण देवतालाई
चाँदिले बाँध्याको चँवर चढायाको छो सा के १७५६
साल १८६९ मिति मार्ग वदि १० रोज ४ शुभम ।

(संख्या – २६४)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्य मध्ये चाँदीले मोरिएको एउटा चमरको डाँटमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् १८६२ दिइएको छ ।

स्वस्ति श्री सम्वत १८६२ साल मिति कार्त्तिक
सुदि १५ रोज ५ श्री चाँगुनारायण प्रिति गरि
खरिदार उमानाथ उपाध्यायले चढायाको तोला
१५.

(संख्या – २६५)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरवारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू त्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये सुनको एउटा कण्ठीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८६२ दिइएको छ ।

१. सम्वत् १८६३ साल मिति कार्तिक शुदि १५ रोज ४
यस दिनमा श्री
२. चाँगुनारायण प्रीतिगरि हिरा जडाउको सुनको कण्ठि
१ ददा काजि र-
३. णविर राणाले चढायाको हो कसैले लोभ गर्‍या
पंचमहापातक लाग्ला शुभम ।।

(संख्या – २६६)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनूमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये एउटा चाँदीको धुकधुकीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८६५ दिइएको छ ।

१. श्री
२. सम्वत १८६५ शाल मि-
३. ति श्रावण शुदि ११ रोज ५ मा
४. श्री ५ चाँगुनारायण प्रीति गरि गग-
५. न कुमारिलाई मोक्ष पद प्राप्ति निमित्त
६. सुजान सिंह काफ्लि चढायाका
७. चाँदिको धुकधुकि १ के तो-
८. ला १६।२ शुभम्

(संख्या – २६७)

चाँगुको अभिलेख

१. स्वस्ति श्रीगुरु पंडितराज श्री विष्णु पंडितज्यू श्री षजांची
तारानाथ उपाध्या कस्य पत्रम् ---------------------
२. आगे दाषिला आमदनी मादगाउका चागुगुठीका ६५ सालका
आमदनी मध्ये मार्फत ---------------------------
३. जुजुमनी हस्ते राजनरसिं रुपैंया २०३।।। तोसाषाना दाषिल
भयो तसको कवज गरि ---------------------------
४. दि.ओं वही वुझ्दा मोजरापर्ला इति सम्वत् १८६५ साल
मिति भाद्र वदि ६ रोज ३ शुभम् -------------------

(नेपाल र एशियाली अध्ययन केन्द्रको नं. ३३४ को सक्कल पत्रबाट)

(संख्या – २६८)

चाँगुको अभिलेख

१. स्वंस्तिश्रीगुरू पंडितराजश्रीविष्णु पंडितज्यू श्री षजाची
तारानाथ उपाध्याकस्यपत्रम् --------------------
२. आगेदाषिला आमदानी मादगाउ चागुगठिका ६५ सालका
आमदानी मध्येमा -------------------------
३. र्फत् जुजुमनिहस्ते राजनरसिं पैसा रुपैया १३६।– तोसाषाना
वाषिल भयो तस् -------------------------
४. को कव्ज गरिदिन्युं वह्खिुफ्दा मोजरापर्ला इति सम्वत्
१८६५ साल मिति
५. आश्विन वदि १ रोज ४ शुभम् -----------------

(नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्रको संग्रहको नं. ३३६ मा रहेको सक्कल पत्रबाट)

(संख्या - २६९)

लालमोहर

श्री इटाज्यू

१. स्वस्ति श्री मन्महाराजाधिराज कस्यरुक्का ---------------
२. आगे फिर्ज अवारके वागुका अम्वलको ----- का नित्य नैमित्य पु-
३. जा गर्न्या गुठिको खेतका पयादावारिले परापूर्व देखि गरि आयाको पू-
४. जा कबिनपटाई गर्नु औ अमालिमार्फत रुपैया २० महसूल दि-
५. नुं मनि अघिल्ला मोहोर हानि कस्याँ आफ्ना खातिर जामा खित
६. तपसील बमोजिमका खेतबारिका बालिली परापूर्व देखी चली आ-
७. याका नित्य नैनित्य पुजा र पर्व पर्वका पूजागरि माहा जय मनाए·से-
८. ण रह्या ३ खंडको ·१ खंड जगेरा राखि गुठि चलाई भोग्य गर---

तपसील

९. खेतर वारि ज्या रोपनी ४२।।.
१०. खेत रोपनी ३६.
११. ख्वाइनागाल रोपनी --- १२ धुनि रोपनी ------- ३
१२. तवको रोपनी --------- ७ वाग्मति रोनी ----- ७
१३. अनादोल रोपनी ------- ३ नासिदोल रोपनी --- १
१४. लापो रोपनी ------------------------------ ३

---

१५. फुलवारि रोपनी ६।।
१६. धलासिंचो रोपनी ३
१७. सिचागाल रोपनी १।। २

---

१८. इति सम्वत् १८६६ साल मिति माघ सुदि ४ रोज ५ शुभम् -------

मारफत कुलराज पांडे

(चाँगु अष्टमातृकाका पूजाहारी लक्ष्मीभक्त कर्माचार्यको संग्रहमा रहेको नक्कल पत्रबाट)

(संख्या – २७०)

चाँगुको अभिलेख

१. स्वस्ति श्री काजि रणजंग् पाडे श्री षजांची तारानाथ अज्यालि
कस्यपत्रम् --

२. आगे दाषिला अम्दानी चांगु गुठीका ६५ सालका ठेक मध्ये
मार्फत राज नरसिं बमोजि------------------------------

३. म तपसिल ज्मा पैसारुपैया २०० तोसाषाना दाषील भयो·
तस्को क्वज गरि दि युं --------------------------------

४. वहि वुझदा मोजरा पर्ला ------------------------------

५. तपसिल

६. आषाढ वदि ११ रोज हस्ते नीज पैसा रु ५०

७. ये वदि १२ रोज हस्ते नीज पैसा रु. १५०

८. इति सम्वत् १८६६ साल मिति सदर ----------------------

(नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्रको नं. ३५ मा रहेको सक्कल पत्रबाट)

(संख्या – २७१)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनूमान्ढोका दरवारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू त्यहाँ राखिएका छन् । त्यस मध्ये सुनको तुलसीपत्रको मालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८६७ दिएको छ ।

१. संवत् १८६७
२. साल मिति फाल्गुन
३. कृष्ण १० रोज ३ मा
४. श्री चांगुनारायण प्रि-
५. तिगरि श्री अमर
६. मुप साह वाट
७. चढायाको
८. हो

(संख्या – २७२)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र केही शंखहरू राखेका छन् । तीमध्ये एउटा शंखमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ९६३ (वि.सं. १८९९) दिइएको छ ।

१. सवत् ९६३ मित काचिक शुदि १५ स श्री ३
चागुनालायन. पितिन किला–
२. पल्या: लामनरसिंह न दुंता । शुभ ।।

(संख्या – २७३)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र केही चँवरका बिंडहरु रहेका छन् । तीमध्ये एउटा बिंडमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ९६३ (वि.सं. १९००) दिइएको छ ।

१. सं. ९६३ मिति कात्तिक शुक्ल १५ स श्री ३
चांगुनारायन प्रितिन चाक्व हि १ किरा ।

(संख्या – २७४)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायणमन्दिरको भण्डारभित्र बत्ती बाल्ने गरेका केही पाला विशेष रहेका छन् । त्यसमध्ये एउटा पालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ९६६ (वि.सं. १९०२) दिइएको छ ।

१. सं ९६६ कार्तिक शुक्ल ९ श्री ३ गरूडनारायन प्रिति यह
संकोस सूनाय रामनत्रसिंधानामन मियत्र ग्रन्धव सिनं
णादल दुन्ता

(संख्या – २७५)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये चाँदीको एउटा घडामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १६०३ दिइएको छ ।

१. श्री गरुड चागुनारायेणे प्रीति भयाको घडा नेपाली
सम्वत् ८८४ साल पौष सुदि १५ रोजमा श्री जये प्रकास
मल्ल देव बाट अघिल्लो घडा जिर्न भै बिग्गदा बन्याको
तोला ३२६।८। ऐजन घडा पिदमा चुहि बिगदा नेपालि
सम्वत ६३२ सालमा पिदमा चकि थपियाको कि
२. कि पाको र बानबुन चादी तोला ६६।। द के ऐजन
घडाको मोहडा बिर्गदा सम्वत १८६० सालमा देवताका
भडारका चादि थपियाको तोला ११।११।६ ज्मा तोला
४०४।७।६ छ के निज घडा चुहि जिर्न भै बिगदा जिर्न
पत्र ठहऱ्याको तोला ३४४।६। को सम्वत १६०३ साल
वैसाक सुदि १५ रोज
३. मा श्री मन्महाराजाधिराज श्री श्री श्री महाराज राजेन्द्र
विक्रम साह बाट जिर्न उद्धार गरि बनस्याको तयारि
भयाको तोला ३३४।७।७ जति तोला ५।५।४ ज्या तोला
३४०।१।३ मार्फत कपर्दारि बल भंजन पांडे शुभम्

(संख्या – २७६)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायणको मन्दिरभित्र नारायणको पछाडिपट्टि तामामा सुनको मोलम्वा गरिएको नाग पास रहेको छ । उक्त नागपासमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् दिइएको छैन ।

श्री ३ चांगुनारां ?

१. श्री श्री श्री महाराजधिराज सुरेन्द्र विक्रम साहदेव श्री ३ रणउद्दीप सिं महा(रा) जकी सांखु पुणुलाछिं मुजीकुटछेमा वस्न्या भिम धन, लक्ष्मीदास, नारांनदास, हरिदास, धर्मदास, सत्यदास । वेटी नानी सीरीकुमारी पुतली नानी कुमारी

२. ल्हुरमा वक्साई सांहुको साहु भिमधनले -- मा नागको पास चढाया, श्री लक्ष्मी सरस्वतीलाई किंकिंपा समेत मकुट

३. श्री नारांलाई चं स्वां १

(संख्या – २७७)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरभित्र नारायणलाई पेह्राउने सुनचाँदीको केही गहनाहरू रहेका छन् । त्यसमध्ये चाँदीको एउटा सिक्रीमा कुँदिएको अभिलेख यस प्रकारको छ । यहाँ सम्वत् दिइएको छैन ।

१. श्री विश्वम्भरा नारायनका सिक्री तुलसी पत्रमा पुरानो
विग्रेको मांडाको वनायाको मोहोर तोल चांदी तोला
५५।६ मध्ये २४ को फोंकी माला १ तोला ३१।६ केतकीमाला
१ जम्मा माला २ मा डी..... मा लेप्नी याको वमो.
ठेकेदार लमातजोमाका पालामा वनेको शुभम् ----------

(संख्या - २७८)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायणमन्दिरको उत्तरपट्टि सानाठूला केही घण्टहरू राखेका छन् । तीमध्ये एउटा घण्टामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १९११ दिइएको छ ।

श्री लोकराज गरूराज सुधर्मपत्न्या
दानाम्वर व्रततपोरतया विदुष्या:
सन्दूया शिवकुमारी कयार्पितेयं
धाराधरा रवविजि त्वर घोष घण्टा: ।।१।।
चन्द्रेन्दु नन्द विधु सम्मित विक्रमाब्दे
कोजागरेति पद विश्वत पूर्णिमायाम्:
संस्थापिता प्रतिपलं सुगमीर नादै:
श्री चम्पका मिधहरेर्मु-
२, द मात नोतु ।।२।।

१०७०

(संख्या – २७९)

चाँगुको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको उत्तर-पूर्व कुनामा सोमलिङ्गेश्वर महादेवको मन्दिर अवस्थित छ । सो मन्दिरको भित्र शिव लिङ्गसँगै यो शिलापत्र ठड्याएर राखिएको छ । यहाँ सम्वत् १६१३ दिइएको छ ।

१. श्री गणेशायनम: ।। सोमेश्वराय भव दु:ख विनाशकाय, भक्तान्निनाशन
पराय दिगंवराय ।। पुष्पालयाय-
२. कुसुमायुधनाशनाय, कैलास वास फलेदाय नम: शिवाय ।।१।।
दोलाद्रेर्निकटे विलोचन इति प्रसाद ...
३. तत्पुत्रोवल वानति प्रियतम: श्री फत्यसिंहाभिप: ।। तन्जोसो द्विज
दीन वर्गभियहा भीमप्रदोर्वैरिणा रा.....
४. त्रिज वंशनी रवि: सम्सेर सिंहाह्वय: ।।२।। याते रंध्रस्य स्वेचरेन्दु
मिलिते श्री विक्रमाव्दे गते, तापस्येहि सि-
५. ते तरन्तक तिथौवारे... सौ मागवि ।। मासे श्री गिरिजांघ्रि पद्मयुगल
प्रीत्यायका दिसां शाला श्री शिव स-
६. ... वास फलदा सम्सेर सिंहोमुदा ।।३।। दोलाद्रौचक्रपाणे:
सुजन स्मर सेरेण मुध्याति भक्त्या श्री सोमे...
७. प्रतिष्टां स्वरचित विभवे नामुनास्मिन्कृत्वा, ईशाने दिग्वि भागे
निजकुल गनुं देप्राप्रिंतं दोत्रक, वै प्रासाद हे-
८. म चंद्र स्मिगिरी तनया स्वामिशु प्रीतये च ।।४।। सोमलिंगेश्वरस्या
प्य स प्रासादक मेव च ।। तस्यो परि
९. स्वर्ण चूडा सम्सेरण प्रढौकितम् ।।५।। अपे श्वेतीत् वराह कल्प्य
त्यादि; स्वस्ति श्री सम्वत् १६१३ साल
१०. मिति अब्दे वैशाख मास्य किस्नपक्षे; अमावास्यान्ति थौ भरुनि
नक्षत्रे, आयुष्मान योग्ये; यथाक-
११. र्ण मुहुर्तकै; रविवासरे; मेष राशि गते सवितरि; ... चैव राशिगत्य
चन्द्र मसि; अस्मिन् माहापर्व
१२. दिने; दापति श्री कान्तिपुरमहानगर; असंटोल क्मलाक्षि; नक्साहाल
देणिपश्चीम पट्टि

१३. परको; श्रीकर्णलि; सम्सेर सिंहले; स्वविदेभानेन; स्ववाचा प्रतिपन्यन;
मुत्येन; कुसिवाटार;

१४. को लणमध्ये आयाको स्मेत; पासिणोल्को पह्न्यारि; वारि रोपनि ६।।
आफैले स्थापना गऱ्याको

१५. श्री श्रवमलींगेश्वर; प्रितिगरि; नित्य नैमित्येक पुजा र पर्व पर्वका
पुजा गुठी नाम संप्रदतं:

१६. सो दत्तं परदतं वा; यो हरेद सुरविप्रीयो; षाष्टिवर्स, सहश्रानि;
विस्टायां जायत्य क्रिमी

१७. अत परदेश माषा; दाज्यु भाई सग किन्याको र सटागरि लियाको ।।
भीम नारानृणादे: धन्या मा-

१८. नर सिं वस्याको स्वहि पाखि षोल्को पह्न्यारि रोपनी ५।। र कुसिबा-
टारको लगामध्ये आयाको ल-

१९. ट्या वस्याको, स्वहिपायि षोल पाषारोपनी १ ज्मा पह्न्यारि स्मेत
रोपनि ६।। को उपजनिका ठे-

२०. क मोहर रुपैया १० मध्ये रुपैया ६ पुजाहारी बाह्मणलेली; पंजिका
वनोजिम; चाहिन्या पुजा-

२१. को सराजाम जोरि, नीत्य नैमित्येक पूजागर्नु दफे पुजाको सराजाम जोरि
पर्व पर्व का पुजामा; रुद्री-

२२. पनि गर्नु; वर्सवन्दन पुजा गर्नु, सिवरात्रीमा पुजागर्नु, वैशाष मैन्हा
मर जल ढारा गरि पुजा गर्नु:

२३. कार्तिको पुन्यांका दिन माहादीप १ वाली पुजा गर्नु, माप का पुन्यां
का दिन्मा पुजा ग-

२४. र्नु, रुपया १ दाताले जगेरा राषनु, वर्स वर्समा सिवालय मा हेरवाह
गर्नु विग्र्या, जगेरा

२५. का रुपैयाली वनाउनु पुजाहारी टह्लुवा लाई षानगी र, सतल्को
जगेरा, राषना निमि:

२६. त्य: कु सिवाटारको षेत वारि रोपनी १० मध्ये रोपनि ६।। दफे
साषुत्या सुनारां संग सट्टा-

२७. गरि लियो, कु सिवाटार, ढुंगा, गलषि, षेत रोपनी २ ज्या षेत
रोपनी साढे आठ ८।। को-

२८. कुत धान मुरि ८ मध्ये पुजाहारीके धान मुरि ६ टह्लु वाके धान मुरि १
दि वाकि ज-

२९. गेरा; धान मुरि १ राष्नु; सतल् विग्र्येमा त्यैसै जग्यराले वनाउनु;
वर्ष वर्षमा सतल्को

३०. हेर वाहा गर्दै रहनु; आठमुरि धान कुत देषि केहिं वढि सेष वाकि
रह्यो भन्या आफै-

३१. ले षानु; योजगा करैले; व्यच येच्न र यन्दक नरापनु; यो लोप
मनिराप्या वमो-

३२. जिम्को अभिछिन गरि; सुचित संग, गन्यो मन्या उत्तरोत्तर पुन्यलोला;
गरेन लो-

३३. मानी; पापानिगन्यो मन्या; पंचमहापातकलाग्ला ।। ।। ।।शुभम्।।

(संख्या – २८०)

चाँगुको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरसँगै करीव दक्षिण तर्फ अष्टमातृकाको प्रसिद्ध मन्दिर रहेको छ । सो मन्दिरको अगाडि ढोकामाथि केही ताम्रपत्र टाँसेर राखिएका छन् । तीमध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६७७ दिइएको छ ।

१. १ श्री स्वष्टदेवतायैनम: ।। ।। सदास्वेष्ट देवी, जगद्धात्रिकाचं स्व
भक्तान्तिर्हत्री: भक्तेछिन्नमस्ता ।। ।। सम्वत् ६७७ मिति कार्त्तिक
२. सुदि ६ रोज ३ थ्व कुन्हु श्री वागमतीपुल्या अमात्य लक्ष्मी नृसिंह
मान्य लक्ष्मी निम्ह ति ५ सेन: श्री स्वेष्ट देवता यंतामाजु सुप्रीतन:लु
३. सि यागु तोलं दुंता ।। यात ३ ईलां: फेरगंद्धिं देवता पिंत; लुंसियागु
प्रमामनु क्यतासि दुंता ।। फेर नित्य भोग छाय गुलि दुं-
४. ता ।। ।। नित्ये मोग छायता भाडा कुंडा आदि सरजाम या
तप्सील:।। ।। नित्य योग छायगु श्री यतामाजु श्री कुमारी
५. निम्मस यातं नंन्हिं कु १ जाकि ।। दं २ मास दं १ तकीरि दं १
घेल दं १ चि.दं ३ सि.दं.२ मासु ।। वसु जात ।। ग्व २ कसहंडी दा-
६. रू, पन्यूस्मेत ।। पाट २ भुग्व ४ कटोरा भोगतो पुसा १ थ्वत्य
सरजामन नित्यभोज छायमाल जुल ।। थ्वत्य यातं आ-
७. श्रय, सकता यातं ने रोव ७ ।। वागेश्वरी वु.रा १ सकाया वु रोव २
चगुया गुवु ।। थ्वत्ये जुरो: ।। ।।। ।।शुभम्।।
देवीदास ववा, विस्नुमतिमाम, हनुमंत सिं दाजु, चिथकुत ताजु सदा-
सिव.दाजु हेमंत जोसि, शानि थकुं, लक्ष्मीनरा सं मान्य र श्री ....।

(संख्या – २८१)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र तामाका केही गाग्रीहरू रहेका छन् । त्यसमध्ये दुइटा गाग्रीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६७८ (वि.सं. १६१५) दिइएको छ ।

श्री ३ चांगुनारायन तथा गुभानारायन ३ ल्वास वसया
पार संवत् य जुग संवत् ६७८ साल स पुलागु पुथकाजुल शुभ ।।

(संख्या – २८२)

(६)

श्री चांगुनारायण
१

श्रीकाफेश्वर महादेव
२

स्वस्तिश्री गुरु पुरोहित अम्वर राज पण्डित ज्यू कास्य पत्रम् -------- आगे नरिन्द्रानन्द पाध्याके यथोचित उप्रान्त वंसानन्दा पाध्याले र तैले पालो पालो गरि --१-- का नित्य नैमीत्यक पुजा आरति चलाई --१--का गुठीमा दरियाका षेतको वाली देदस्तुरात गैह्र जोभयाको पुजाहारी २ जनाले वाडी षान्या वन्दोवस्त अघि देखि भयाको हो विचमा तैले --१-- का पुजा नीत्य नैमीत्यक आरति गर्नु पर्न्या तेरापालाको तैले नगरि छोडी अन्त सुना कोसी पारि --१-- का पुजाहारी भैजादा वर्ष दिन सम्म दुइ जनाले पुजाको काम गर्नु पर्न्या तेरापालाको समेत नीज वंसानन्द पाध्यय यक्लैले पुजा नीत्य नैमीत्यक चलाई पक्रायाको वालीमा मेरो आधा वालीले भनि तैले वषेडा गरि जगाजगाका मोहीहरुलाई पक्री वाली उठाइ लिन लाग्यो भनि निज वंसानन्द पाध्या याहां कराउन आया तसर्थ वेहोरा यस्तै हो भन्या तेरा पालामा तैले नचलाई त अन्त पुजाहारी हुन गयापछि तेरा पालाको समेत निज वंसानन्द पाध्याले चलाया पछि वालि निज वंषानन्द पाध्याके हुन्छ तैले पाउदैनस वेहोरा अर्के रहेछ भन्या तिमी द्वि थर जोरी याहां आउं र ऐन वमोजिम गरि दिउला इति सम्वत् १९१७ साल मिति श्रावण वदी ५ रोज १ शुभम् --------

(चाँगुनारायणका पुजाहारी वंशिधरानन्द राजोपाध्यायको संग्रहमा रहेको सक्कल पत्रवाट)

(संख्या – २८३)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमान्ढोका दरवारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू त्यहाँ राखिएका छन् । त्यस मध्ये एउटा चाँदीको सिरीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यसौँ संवत् १९१८ दिइएको छ ।

१९१७ सा. मा. शुदि ११ रोज २ श्री ५ ओलि अहदम महाराज
धिराजबाट चढाइ वक्सनु भयाको तोल ८।४।

(संख्या – २८४)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनूमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये तुलसीपत्र भएको सुनको एउटा सिक्रीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १९१८ दिइएको छ ।

सं (१९) १८ सा.चै.सु. ६ रोज ३ मा श्री पूर्वतर्फका कमाडिङ्ग०
माहिला जनरलनी वाट चढायाको हो ।

(संख्या – २८५)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरवारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये नारायणलाई पैह्राउने चाँदीको मालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् १६२२ दिइएको छ ।

साल २२ श्री ३ चांगुनारा(यण) प्रितिगरि श्री
कपतान अमृतसिंह अधिकारि दोत्रि वात चह्रायाको
हो ।

(संख्या – २८६)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनूमान्ढोका दरवारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये चाँदीले मोरिएको एउटा चमरको डाँठमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् १९२९ दिइएको छ ।

श्री ३ चाँगुनारायणमा श्री वडा गुरूमाबाट चढायाको
पंखा १९२९ साल ।

(संख्या – २८७)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र केही भाँडाहरु रहेका छन् । तीमध्ये पितलको एउटा थालमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६६४ (वि.सं. १६३०) दिइएको छ ।

सम्वत् ६६४ मिति फागुन सुदि ११ रोज ६
श्री दोलागिरि नारायन प्रीतिन लात्वालेंहे
त्वल जासा चया धनवीर मयजुर क्षिमन मा
सिप मस्व नंया सिप ग्वल ताग्व १ सिपया
लाग्व १ नै वदि र वलापनि दुता जुलो शुभं ।

(संख्या – २८८)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनूमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये चाँदीको एउटा सिसीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् दिइएको छैन ।

श्री चाँगुनारायण प्रिति गरि श्री ५ ओलि अहद
कान्छा महारानी बाट अघिचढाइ बक्स्याको ...
राखन्या मो तोल ४।अंकि सिसी बिग्रदा थप गरि
बनाइ चढायाका सिसी १ के मो तोल चाँदी तोला
७।।६।

(संख्या – २८९)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनूमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये नारायणलाई पैह्राउने तुलसीमालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १६३८ दिइएको छ ।

१६३८ साल कार्तिक सुदि ६ मा श्री चांगुनारायण
प्रितिगरि श्री ३ वडामहारानी हरिप्रिया देवीले
चह्रायाको तुलसिपत्र माला १ के सुन तोला २४।८।७

(संख्या – २९०)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरु ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये नारायणलाई पैह्राउने चाँदीको तुलसीमालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् १६३६ दिइएको छ ।

संवत् १६३६ साल वैशाष सुदी ३ रोज ४ मा
श्री ३ चांगु नारायण प्रीतिगरि हरि लिलाले
चढायाको चांदीको तुलसि माला तोला १२।२
शुभम्.....

(संख्या – २९१)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको चारै ढोकाअगाडि लामा-लामा सिक्रीमा फुण्ड्याई वती वाल्ने गरेका पाला विशेष रहेका छन् । ती चारै पालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १९३९ दिइएको छ ।

१. श्री सम्वत् १९३९ साल भाद्र सुदि ८ रोज ४ मा श्री ३ गोरखपुर
महारानीवाट नढा(या) वरिष्ठः ।। तस्यैव भार्ज्या गुणिनी
शुशीला सदा हरेः सन्निधि प्रप्ति कामा ।।१।।
२. त्या कुर्म नारायण स्यालय दोन मोदीय पात्रं त्रिकं पिन्तलस्य ।।
सदा छिन्नमस्तापतेः प्रितनार्थम् समद्वतिमतयां पितं तत्वदास्तु ।।२।।
३. श्री गणेशायनमः ।। गुणाल्यो जंगवहादुर दुरावेस्यात सदा मुंज
दुवक् तयाको शुमम --------------------

(संख्या - २९२)

श्री

श्री चांगुनारायण
१

श्री ५ सर्कार
२

श्री कोटि लिंग
३

१. लिषितम चांगु पर सहर काठमाडौं ह्युमत टोल डेरा गरि वस्न्या...
का पुजाहारी वो-
२. धा नन्द उपाध्या आगे --१-- देषि मै मारदार दुनिया गैह्रले
चढायाका गहना दषि-
३. णा पेटी जग्गा जमिन मांडा वर्तन नगद जिनिस गैह्रको लगतको
ताय दाति मुचुल्का
४. पुजाहारी ठेकेदार काम्दारहरूवाट लेखाइ लि लगत षडा गर्नु मन्या
यस अडाका हाकि-
५. म का नाउमा सवाल मयाको हुनाले र --१-- का पुजाहारी तिम्रा-वावु
वाज्या र ति-
६. मी मै आयाको हुनाले रामकृष्ण मास्केका पुर्णालि सुनमासा ६ को
तुलसी पत्र १
७. साल वसाल चढाई गुठी चलाउनु मन्या निजहरूका गुठीका
लाल मोहर धर्मपत्रमा ले-
८. षियाको नेपाली सम्वत ९३४ देषि नेपाली सम्वत १००३ साल
तक वर्ष ६९ को
९. सोहि तोलाका दरले सुनको तुलसि पत्र गोता ६९ साल १ साल १।१
का दर्ले चढाउनु पर्न्या-
१०. तुलसी पत्र कस् कस्का जिम्मा छ फाटवारी पट्टा लगाइ देउ मनि
मलाई पक्राउ ग-याका
११. मुदामा मेरा भयाभरको वेहोरा मेरा वावु वंसानन्द उपाध्या णसे
पछि २९ साल देषि मा-
१२. त्र म पुजाहारी मै पुजा चलाई आयाको हुं --१--का थानमा च-
ढाउन ल्यायाको नगद

१३. जिनिस गैह्र हामी पुजाहारीले पुजा संकल्प सम्म गरि दिन्या पुजा सक्या पछि सो

१४. चढाउन ल्यायाको नगद जिनिस माल मता गैह्र काम्दार कारिन्दा वेसतहरुले ताय-

१५. दाति चढाए नीज वेसत जिम्मा भंडार दाषिल गर्‍या दित अघि सनातन देषि चलि आ-

१६. याका हुनाले नीज मास्केहरुका गुठीको पैले पुजा चलाए आयाको २६ साल देसि ४६ सा-

१७. ल तक वर्ष १४ को तुलसि पत्र निज वेसतहरु जिम्मा देवता का ढुकुटीमा राख्याको छ २६

१८. साल देषि अघि म पुजाहारी भै पुजा गरि आयाको नहुनाले अघिको तुलसि पत्र

१९. चढाया नचढायाको मलाई थाहा छैन यस्का जिम्मा छ भनि मलाई कसैले सुनाया

२०. को पनि छैन यहि मुद्दा अघि अदालत टटावपल्सिमा पर्दा सो मुद्दाको नीज वेसत

२१. हरुको ज्मान वन्दी भयाको छ लेषियाको वेहोरा हुनाले अघि ठाउं ठाउंमा पुर्पक्ष हु-

२२. दा पनि श्रेस्ताले ठहर्‍या वमोजिमको मेरो अदालत --३-- वाट ८ हुकुम निकासी अडा

२३. वाट समेत गरायाको जमान वन्दि भाछा छ मेरो भयाको वेहोरा लेषिया वमोजिम

२४. सवे सांचो हो काल कला लेखियाको वेहोरा ठहरेन र भयाको वेहोरा दवाई नभया

२५. को झुठा वेहोरा लेषि दियाको ठहर्‍यो भन्या ऐन वमोजिम वुझाउला भनि मेरो मनो-

२६. मान षुसि राजी संग ज्मान वंदी मुचुल्का लेखि गुठी वन्दोवस्त अडा मार्फत --२--

२७. मा चढायां इति सम्वत १९४० साल आषाढ वदी... रोज... शुभम्----

(चाँगुनारायणका पूजाहारी वंशिधरानन्द राजोपाध्यायको संग्रहमा रहेको सक्कल पत्रबाट)

(संख्या – २९३)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरभित्र नारायणलाई नित्य पूजामा प्रयोग गरिने केही भाँडा तथा गहनाहरू रहेका छन् । तीमध्ये श्री ३ महारानी हरिप्रिया देवीले चढाएका सामग्रीहरूमा कुँदिएका अभिलेखहरू क्रमश: यहाँ दिइएका छन् ।

चाँदीको अर्घको अभिलेख

श्री ३ वडामहारानी हरिप्रिया देवीवाट, श्री चांगुनारायन
प्रीती गरी चढायाको अर्घ कें. तो. २३।।५ १६४० साल आषाढ
सुदि ११ रोज १ शुभम् ---

(संख्या – २९४)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

१. श्री ३ वडामहारानी हरिप्रिया देवीबाट, श्री चांगु नारायण प्रीतिगरी चढायाको गागल १६४० साल मिति आषाढ सुदी ११ रोज २ शुभम- कं. तो. १८७।८ ---

(संख्या – २९५)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

१. स्वस्ति श्रीमद्दाते प्रचण्ड भुजदण्डेत्यादी श्री ३ महाराज रणाद्धिप सिंह राणा वहादुरका माहिला वडामहारानी हरि प्रियादेवी वाट श्री चांगुनारायण प्रीति नीमीत्त चढायाको नैवेद्य पात्र सम्वत् १९४० साल मिति आषाढ शुदि ११ रोज २ शुभम् – के. तोला २९९।३

(संख्या – ३००)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरभित्र नारायणको मूर्तिसँग चाँदीको गरुडको मूर्ति राखिएको छ । सो गरुडमूर्तिको पादपीठमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १६४४ दिइएको छ ।

श्री चांगुनारायण प्रीतिगरी देवकी रानी साहेबले
चढायाको मूर्ति देव १ के कंपनी तोल चांदी २६३।३
सं १६४४ साल कार्त्तिक वदि ६ रोज शुभम् ——

(संख्या – ३०१)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र चाँदीका केही मालसामानहरू रहेका छन् । तीमध्ये चाँदीको एउटा करूवामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १६४४ दिइएको छ ।

श्री चांगुनारायण प्रीती गरी देवकी रानी साहेवले
चढायाको कलस १ के कं. तो. ६७।५ सम्वत् १६४४ साल
कार्तिक सुदि ६ रोज शुभम -----

(संख्या – ३०२)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको अगाडि केही घण्टाहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा घण्टमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १९४६ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति श्री साके १८११ श्री विक्रमादित्य सम्वत् १९४६
साल मिति कार्तिक शुदि १५ रोज ५ मा श्री ३ चागुनारायण
पृतिगरि चढायाको श्री ३ जगत जंग-
२. वाहादुर राणाका रानि श्री ३ जेठि मैयाका मुमा
श्री ३ विरजादेविले चढायाको घंटा १ शुभं

(संख्या – ३०३)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको उत्तरतर्फ केही घण्टाहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा घण्टामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १९४७ दिइएको छ ।

१. संवत् १९४७ साल मीती कार्तीक सुदी ९ रोजमा
श्री चांगुनारायण: प्रीतीगरि. श्री कम्मांडर ईन
चिफ: जनरल देव शमसेर जङ्ग० राणा: वाहादुर
साहेवका श्री जेठा रानिसाहेव वाट चढाए व-
२. कस्याको घं १ के धार्नि --- शुभम् ---------

(संख्या – २९६)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनूमान्ढोका दरवारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू त्यहाँ राखिएका छन् । त्यस मध्ये चाँदीको डाँठ भएको चँवरमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८४० दिइएको छ ।

श्री ३ वडामहारानी हरिप्रियादेवीवाट श्री चांगुनारायण
प्रिति चढायाको चवर चढायाकोढमक तो ११।८।६।
१८४० साल मिति आषाढ सुदि रोज २ शुभम् थान २

(संख्या – २९७)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनूमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहना र मालसामान ल्याई राखिएका छन् । त्यसमध्ये सुनको एउटा सानो शंखमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् दिइएको छैन ।

श्री चांगुनारायण प्रिति श्री ३ वडामहारानि
हरिप्रिया देविवाट चढ़ायाको ।

(संख्या – २९८)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनूमान्ढोका दरवारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यस मध्ये एउटा मालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १६४० दिइएको छ ।

सम्वत् १६४० साल कार्त्तिक सुदि १२ रोज कमा
श्री चांगुनारायण प्रितिगरि श्री ५ महाराजाधिराज
पृथ्वीवीर विक्रम साहदेववाट चढायाको मोहर
थान ७३ पिपल पता १ के सुन तोला १।३।३ को
माला व शुभम् .....

(संख्या – २९९)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनूमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू त्यहाँ राखिएका छन् । त्यस मध्ये चाँदीको वनमालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् १९४३ दिइएको छ ।

१. श्री वृगेड्यिर क-
२. र्णैल्नी विष्णु कुमारी बाट
३. श्री चांगुनारायण प्रीति ग-
४. रि श्री सम्वत १९४३ साल मि-
५. ति कार्त्तिक शुक्ल युगादी
६. नवमी शुक्रवार का दि-
७. न वन्माला चढाया
८. को शुभम् ।

(संख्या – ३०४)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरसँग करीब दक्षिणतर्फ अष्टमातृकाको प्रसिद्ध मन्दिर रहेको छ। त्यो मन्दिरको अगाडि ढोकामाथि केही ताम्रपत्रहरू टाँसेर राखिएका छन् । तीमध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १९५० दिइएको छ ।

१. नेपाले धर्म्मपाले निवृतिगनिर भुवस्यसत्कर्मचित: ख्यातो मात्योपनाम्ना-
२. गुणि गण गुणावित् श्री जगन्नाथ सिंह ।। तस्मान्सिंहस्तादियात्मज उभ-
३. य कुलोद्धारणा सक बुद्धि स्तज्ज: पुत्र: सन्कमान सीर रीति गदित-
चिन्न
४. मस्ताद्धि० भक्त: ।।१।। भक्त्यतोरण मर्पितं च कनके निमार्य साके ग-
५. ते शुन्येष्वङ्क० सुधां शुभि: दिक्तिपते: श्री विक्रमस्योज्जके ।। शुक्ले पुण-
६. य तिथौ युगादि नवमी पक्षे पवित्रेणात्मा, तुष्य निज भक्त वंश-
७. सा नसंपायात्सुराधीश्वरी ।।२।। ।।? श्री ईश्वरी छिन्नमस्ताम्मा स-
८. म्वत् १९५० साल कार्तिक सुदि ६ रोज २ का दिन पाटन हला च-
९. लं टोलका जगन्नाथ सिं अमात्यका नाति सन्मान् सींका छोरा कपाता-
१०. न चतुरमान सिं भुवन सिं का भतिजा काठमाडौं मोथीको तोल
११. वस्न्या नायव सुव्वा सन्कमान सिं अमात्यले चधायाको सुनको
१२. मोलम्वा भयाको ढोका तोरन् ३ शुभं ।।:।।

(संख्या – ३०५)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरभित्र नारायणलाई पहिराउने सुन र चाँदीका केही गहना विशेष रहेका छन् । तीमध्ये नारायणलाई पहिराउने गरेको एउटा कल्कीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १०१४ (वि. सं. १९५०) दिइएको छ ।

संवत् १०१४ कार्त्तिक शुक्ल १५ रोज ५ सं... श्री ३ गरुडनारायण
प्रीतिन यलदेस दोवाहाल या मानकुमारी अमात्य जीतगोविन्द,
हरिगोविन्दस मोहनं कलकि पा १ दूंता तोला ३।७।१ हुं तोला
६ वह गो ६ हिरा गो ११ नवरत्न शुभम् ---

(संख्या – ३०६)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायणमन्दिरभित्र नारायणलाई पहिराउने सुन र चाँदीका केही मालाहरू रहेका छन् । तीमध्ये चाँदीको एउटा तुलसीमालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् १६५२ दिइएको छ ।

श्री श्री श्री चांगुनारायण प्रितिगलि मध्कुले चढायाको तुलसीपत्र
३५ को सिष्रि समेतको चांदी तोला २५ संवत् १६५२ साल मिति
मार्ग वदि १० रोज १ शुभम ----------------------------

(संख्या – ३०७)

चाँगुको अभिलेख

चाँगुनारायण छिन्नमस्ताजगाडि एउटा घण्टा राखेको छ । सो घण्टाको वरिपरि गरी यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १९५३ दिएको छ ।

१. स्वस्ति । संवत् १९५३ साल मिति कार्तिक सुदि १५ रोज
स श्री श्री श्री स्वेष्टदेवता

२. छिन्नमस्ता देवीस प्रीतियार्थ यंलदेस दोवहाल्या
मानकुमारी पुत्र अमात्य जितगोविन्द, हरिगोविन्द
तत् पुत्र कुलगोविन्दस मोहनं ध्व घंट ग्वल १ दुंताजुल
शुभम् ।।

(संख्या – ३०८)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरभित्र नारायणको पादपीठमा चाँदीको कलात्मक पद्मासन रहेको छ । सो पद्मासनको पृष्ठ भागमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । कुँद्नेको असावधानीले गर्दा यसमा धेरै नै अशुद्धि छन् । यहाँ संवत् १९५३ दिइएको छ ।

१. श्री २ गणेशायनम ।। श्री मत्नारायणायनम ।। वन्हि वाणाङ्क० शशिके वत्सरे विक्रमे तथा अमा माघ स्यसो चन्द्र पक्षे सिद्धीयोग के ।। महोदया ख योगोषं । यो गाता मुक्तं स्मृतम् ।। अस्मिन्दिने भक्तपुरे चोछेटोल निवासिना ।। भिषग्वर केशवेन वतिशकया पु-

२. त न च ।। श्री महोलागिरि शिषर महामंदिरे माश्रिताय देवानामादि देव; सुर मुनि नमित; सृष्टि स्थित्यन्तकर्नों ।। पापा नां नाशकर्त्रे सकल वसु प्रदज्ञान मोक्ष स्य दात्रे; आमा वेदैक गम्यो शरणद जगतामादि नारायणाय ।।३।। रौप्य पद्मासनं दिव्यं सुंदरं सदृढं नवं ।। निमि-

३. तं भक्ति युक्तेन ह्यर्पित मोक्ष काम्यया ।। अथ नेपाल भाषा; नेपाल संम्वत ७८३ आषाढ शुक्ल १५ राजस श्री ३ महाराज जय प्रतापमल्ल देवन तवगु सिजले लुं सियाग्र पद्मासन सेनाव श्री ३ महाराज जय विर सम्सेर्जङ्ग० राणा वाहादुर्या हुकुम वमोजिम भक-

४. पुर चोछे टोल्या केशव राज वैद्यन, वल्या पद्मासन दयका श्री चांगुनारायण प्रितियाङ०जुल इति सम्वत् १९५३ साल मिति माघ वदि १४ रोज १ शुभम् ।। तोला ।। २९५ -----------------------

(संख्या – ३०९)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरभित्र नारायणलाई पैह्राउने सुन र चाँदीका केही गहना विशेषहरु रहेका छन् । तीमध्ये चाँदीको एउटा मोहर-मालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् १०१६ (वि.सं.१६५५) दिइएको छ ।

संवत् १०१६ साल मिति करतिक सुदि १५ रोज २
श्री ३ चांगुनारायन यात मोहोल माला १ मोह
१६६ सको संतोल लाकोत्वा थ्वतयाल तनमीनया
प्रतरह्ला माला ल्जल मोछी सेन पतीयाना व.व.
ह तोला ६६ ता जुल सुमम ----------------

(संख्या – ३१०)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरभित्र नारायणलाई पैह्राउने सुन र चाँदीका केही गहना विशेष रहेका छन् । तीमध्ये नारायणको एउटा सुवर्ण कल्कीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् १९५६ दिइएको छ ।

संवत् १९५६ साल कार्तिक सुदि ६ रोज ७ मा
श्री चांगुगरुड नारायण प्रितिगरी सहर पातन
क्वालषुटोल वस्न्या मेजर कुलानन्दकी पत्नी
नानीवावाले चढायाको कल्की थान २ मध्ये थान
१ को तोला सुन ३।२।४ चादी तोला ८ रत्न
थान ६ शुभम ------

(संख्या – ३११)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरभित्र नारायणलाई पैह्राउने सुन र चाँदीका केही गहना विशेष रहेका छन् । तीमध्ये नारायणको एउटा सुवर्ण कल्कीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १९५६ दिइएको छ ।

संवत् १९५६ साल कार्तिक सुदि ९ रोज ७ मा
श्री चांगुगरुड नारायण प्रितिगरी सहर पातन
ऋवालषु टोल वस्न्या मेजर कुलानन्दकी पत्नी
नानीवावाले चढायाको कल्की थान २ मध्ये थान
१ को तोला सुन ३।२।४ चादी तोला ८ रत्न
थान ९ शुभम -----

(संख्या – ३१२)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरभित्र नारायणलाई पैह्राउने सुन र चाँदीका केही गहना विशेष रहेका छन् । तीमध्ये नारायणलाई पैह्राउने एउटा कण्ठीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् १९५७ दिइएको छ ।

सं. १९५७ साल कार्तिक सुदी १५ मा श्री ३ चाँगुनारायण
प्रिती गरि पाटन धौं बाहालको अमात्य जीत गोविन्द कि
महतारी भानुकुमारीले चढायाको सुन तोला ५ मासा ४ १ मासा
८ चादी हिरा १ रु. ४ भनि---

(संख्या - ३१३)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायणको मन्दिरभित्र नारायणको नित्य पूजामा लक्ष्मीलाई लगाउने केही गर गहनाहरु रहेका छन् । तीमध्ये लक्ष्मीको एउटा कल्कीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १९५७ दिइएको छ ।

श्री संवत् १९५७ साल कार्तिक सुदी १५ मा श्री ३ चांगुनारायण प्रिती गरी पाटन दोवाहाल्को अमात्य साहु जीत गोविन्द की पत्नी मुवनकुमारीले चढायाको कल्की सुन तोला ७ चांदी तोला ४

(संख्या – ३१४)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण।को मन्दिरभित्र नारायणको नित्य पूजामा सरस्वतीलाई लगाउने सुन चाँदीका केही गरगहनाहरु रहेका छन् । तीमध्ये सरस्वतीलाई पहिराउने सुनको एउटा कल्कीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १९५७ दिइएको छ ।

श्री संवत् १९५७ साल कार्तिक सुदी ५ मा श्री ३
चांगुनारायण प्रीति गरी पाटन दांवाहालको
अमात्य साहु जीतगोविन्दकी पत्नी भुवन कुमारीले
चढायाको कल्की सुन तोला ७ चांदी तोला ४---

(संख्या – ३१५)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायणको मन्दिरभित्र नित्य पूजामा प्रयोग गरिने चाँदीका केही भाँडाकुँडा रहेका छन् । तीमध्ये चाँदीको एउटा थालमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् १९५७ दिइएको छ ।

श्री चांगुनारायणका पुरानु गहना तुलसीपत्रहरू किची
श्री प्रताप सिंह साहेदेवका पालामा वनायाको थालीमा
संवत् १८३१ आश्विन वदी १० रोज ६ तोला १४४ ---
छेउ कोटेको थाली जीर्ण हुंदा पाटन दोवहाल वस्ने
जीतगोविन्द अमात्यले चांदी तोला २६ ।२ थपी
१९५७ साल श्रावण सुदि ६ रोज १ मा वनायाको
तोला ८३।६

(संख्या – ३१६)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायणको मन्दिरभित्रनारायणको खटका पाता तथा टुक्राहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा पातामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १९५७ दिइएको छ ।

१. श्री ३ नारायणको खट श्री ५ महाराजाधिराज पृथ्वी वीर वीक्रम साहा वाहादुर श्री ३ महाराजवीर सम्सेर जंग वहादुरका पालामा णट सजी वनाउदा व्यर्क्या पत्र सिक्री गरी भादा वनाउनु मंने थेकदारका नाउंमा छनदमै आयामा विक्री पत्र धारनी ८ केन्द्र १ पलेष्का ५ पर्व पर्व महास्नान (मा) पुजारीहरू लाई चांदिको कोटल १ को तोला ७३ सीन्ह मु १ कता पन्चपात्र णोला १ तोला ८ नैवेद्य पात्र १ तोला ६ जम्मा तोला

२. के जम्मा थान ४ को ठेकदार मादगाउ थ्व्हेको रत्नमान जोसी कुट्छे मार्फत पुजाहारी जसुदानन्द वीस्नु कैलास उपाध्या मदारे राजनारां कुल्मान वाहीहरूका जीम्मा-गरी सं १९५७ सालमा सावन सुदि १४ रोज शुभं ।।

(संख्या – ३१७)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र नित्य पूजामा प्रयोग गरिने केही भाँडाकुँडाहरू रहेका छन् । तीमध्ये चाँदीको एउटा सानो थालमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् १९५८ दिइएको छ ।

संवत १८८५ साल कार्त्तिक सुदि १२।३ मा श्रीचांगुनारायणका
आम्दानीवाट वनायाका थाल जीर्न हुंदा १९५८ साल वैसाष
वदि १२।३ मा हालमा टुक्रा टुक्री भयाका थपी तोला ३६।६
पुरानो तोला ९६। ज्या मोहोर तौल १३२।६ शुभम् ------

(संख्या - ३१८)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र नित्य पूजामा प्रयोग गरिने केही भाँडाकुँडाहरू रहेका छन् । तीमध्ये चाँदीको एउटा थालमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् १९५८ दिइएको छ ।

श्री ५ महाराजाधिराज प्रिथ्वी वीर विक्रम शाह वहादुर
श्री ३ महाराज देव सम्सेर जंगवहादुरका पालामा श्री चांगु-
नारायणका पुरानु जीर्ण भयाको १८८५ मा र कार्त्तिक
सुदि १२।३ मा श्री चांगुनारायणका आम्दानीवाट वनाई
राख्याको थाल २ जीर्ण हुंदा १९५८ साल वैसाष वदी
रोजमा अघि विग्र्याको गहना टुक्रा टुक्री थपी वनायाका
पुरानु थाल २ को तोला १९१।६ मा थप तो ९० ज्मा
तोला २८१ को थाल २ वनाउदा साक्षी पुजाहारी कैलाश
नंद, जसोदानंद उपाध्या भंडार्‍या राजनर माकुल्मान थापा
उधीनारां गुठी कचहरीका थानित समेत साक्षी राणी
ठेकदार रत्नमान जोसीका पालामा ज्यालाका पुरानो
तोला ९५।६ मा थप तोला ५४। ज्या मोहोर तौल तोला,
१४९।६ को चांदीको थाल - १

(संख्या – ३१९)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र पित्तलका केही भाँडाकुँडाहरू रहेका छन् । तीमध्ये पित्तलको एउटा बाटामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १९५८ दिइएको छ ।

श्री चंगुनारायण श्री ५ माहाराज प्रीथीवी वीर विक्रम
साहदेवका पालामा जिर्न भयाको वातानासी अरू तुकरा
थपि वनायाको वाता १ के तोला ६३ को रत्न मान जोसि
मारफत वनायाको वाता १ सं. १९५८ साल वैसाक वदि
१२ रोज शुभं --

(संख्या – ३२०)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरभित्र प्रत्येक कार्तिक शुक्ल द्वादशीका दिन महादीप बाल्ने गरेका केही पानस विशेष रहेका छन् । तीमध्ये सबैभन्दा ठूलो पानसमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १९५८ दिइएको छ ।

१. श्री नारायन ।। श्री ५ महाराजाधिराज पृथीवी वीर विक्रम जङ्ग०वहादुर साह देवको जेम्पानी श्री चांगुनारायणका: कार्त्तिक सुदि १२ रोजमा तेहार मा वाल्न्यापानस वीग्री टुट फुट हुंदा त्रीषुट वाल्के-

२. पुरातु तुक्रातुक्री पत्रु ३ धार्नी वीक्री गरी वांकी नपुग्याको ५२ साल पौष मैन्हा देषि ५८ साल वैसाष शुदि २ रोज तक्का दक्षिना भेटि जगेरावाट धलवत् (ढलौट) धार्नी ५५ थपी धार्नी १ के द्र (दर) ५ ले षरीद-

३. गरी वनायाका साहि गुठि वन्दोवस्तका मानीस र पुजाहारी जसोदानन्द, विस्तु कैलासानन्द उपाध्याय भंदारया राजनरसिं, कुलमान वासी, वुधीमान वासी ठेकदार थंद्धेको रत्नमान जोशी भा-

४. द गाउ कुटुञ्छे मार्फत पातनको गावाहाल तोलसि वाहाल वसन्या कालीगढ ज्ञानजोती वादाले वनायाको वतीदार पानस १ सम्वत् १९५८ साल वैसाख सुदि १२ रोजमा ।। ।।

(संख्या – ३२१)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र नित्य पूजामा प्रयोग गरिने चाँदीका केही भाँडाकुँडाहरु रहेका छन् । तीमध्ये चाँदीको एउटा घडामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १९५८ दिइएको छ ।

श्री ३ चांगुनारायण प्रीती, श्री ५ महाराजा पृथ्वी वीर विक्रम
जंगवहादुर साह, श्री ३ महाराज देवसम्सेर जंगराणा वहादुरका
पालामा, संवत् १९५० साल श्रावण सुदि १ रोजमा श्री भवलक्ष्मीले
चढा(याको) कलस १ के पुरानो तौ(ल) ८१।६ मा जिर्न भई हाल
थहर तोला ८३ मा थप ६७ ज्मा चांदी मोहर तौल तोला १४४।।
को कलश वनाउदा श्री राम्री महारानीवाट चढा(या) का छत्र १
के तोला ४० चवरको वीद १२ मध्ये चांदीका वीद १० के तोला
२७ ज्मा तोला ६७ थपी वनायाको कलश, साछी गुठी वन्दोवस्तका
मानिस र पुजाहारी जना २ भंडार्‍या जना ४ वसी ठेकदार रत्नमान
जोसी मार्फत वनाया कलश १ संवत् १९५८ साल वैसाष सुदि १२
रोजमा ----

(संख्या -३२२)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र चाँदीका केही भाडाभाजनहरू राखेका छन्। तीमध्ये चाँदीको एउटा शंखमा यो अभिलेख कुँदिएको छ। यहाँ संवत् १९५८ दिइएको छ।

श्री ५ महाराजाधिराज पृथ्वी वीर विक्रम जंगबहादुर
साह श्री ३ महाराजदेव सम्सेर जंग राणा बहादुरका
पालामा श्री चांगुनारायणका सीकामा गासी दुनीयाले
चह्रायाको अनेक बटुली राख्याका चांदी गाली बनायाका
शंख १ के चांदी तोला ४५।। के साहि पुजाहारि जना
२ भन्दारूका ४ ले दीया जनै, मार्फत टेकदार रत्नमान
सिं सम्वत् १९५८ साल वैशाष सुदि १२ रोजमा -----

(संख्या – ३२३)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र चलनचल्तीका केही भाँडाकुँडाहरू रहेका छन् । तीमध्ये चाँदीको एउटा थालमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १९५८ दिइएको छ ।

श्री ३ चांगुनारायण प्रीती: श्री ५ महाराजाधिराज पृथ्वी
वीर विक्रम श्री ३ महाराजदेव सम्सेर जंगवहादुरका पाला,
अपि श्रीनारायणका आम्दानीवाट वनियाको थाल २ को
तोला १०५।४ को पुरानो भइ चुहुंदा हाल चांदी तोला
६४।३ मा थप चवरका वींद १२ मध्ये कलशमा थप गर्‍याका
वींद १० वांकी २ को तोला ६ र शंष अर्घ वटुकी ५ को
तोला ४६ ज्मा थप मोहोर तौल १५४।। को साहि गुठी
वन्दोवस्तका मानिस पुजाहारी २ भदार्‍या ४ वरी ठेकदार
रत्नमान मार्फत वनायाको वादा पाटनका न्हुछेधनले
वनायाको थाल १ सम्वत १९५८ वैसाष सुदि १२ रोजमा ।

(संख्या – ३२४)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र नित्य पूजामा प्रयोग गरिने केही भाँडाकुँडाहरू रहेका छन् । तीमध्ये चाँदीको एउटा सानो थालमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् १९५८ दिइएको छ ।

श्री चांगुनारायण, श्री ५ महाराज प्रीथ्वी वीर विक्रम
साह देवका पालामा जीर्ण भयाको थाल भासी अरु तुकातुक्री
थपी वनायाको थाल १ के ज्मां ३७।। को रत्नमान
जोसी मारफत वनीयाको थाल १ सं १९५८ साल वैसाष
सुदि १२ रोज शुभम् ---- ।।

(संख्या – ३२५)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरभित्र नारायणको दायाँबायाँ लक्ष्मी तथा सरस्वतीका मूर्ति राखिएका छन् । तीमध्ये लक्ष्मीको गहना विशेषमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् १९५६ दिइएको छ ।

सम्वत् १९५६ साल कार्तिक सुदि १२ रोजमा पाटन ज्वालषुको कर्णेल कुलानंदकी पुणोनीले श्री चांगुनारायण प्रीति गरी चढायाको सुन ४।४।४ चांदी तोला ४।३

(संख्या – ३२६)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरभित्र नारायणको दायाँबायाँ लक्ष्मी तथा सरस्वतीका मूर्तिहरू राखिएका छन् । तीमध्ये सरस्वतीको गहना विशेषमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १९५६ दिइएको छ ।

संवत् १९५६ साल कार्तिक सुदि १२ रोजमा पाटन क्वालखुको
कर्णेल कुलानंदकी मुपोनीले श्री चांगुनारायण प्रीति गरी
चढायाको सुन ४।४।४ चांदी तोला ४।३

(संख्या – ३२७)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनूमान्ढोका दरवारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्या, मध्ये चाँदीको एकजोर खराउमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १९६० दिइएको छ ।

सम्वत १९६० साल मार्ग वदि १२ रोज १ मा श्री चांगुनारायण
प्रिति गरि पाटन प्वालणु टोल्को कर्णेल कुलानन्दकी मुणोनि
नानि वावाले चढायाको खराउ १ के चादी तोला ९।८

(संख्या – ३२८)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र धातुका केही पाताहरु रहेका छन् । त्यसमध्ये एउटा पातामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १९६० दिइएको छ ।

१. श्री संवत् १९६० साल आषाढ सुदि ११ रोज १ श्री चांगुनारायन
२. यात कुतछेया जीतमान, रत्नमान जोसि न्ह्य न्यस्त फुकीया
काय रुद्रमान
३. रत्न भगत जोसिन परत्रमोदा इहत्र सुष कामना नं वस्या
अति प्रिती
४. तोला २९ प्रितीयाना तया जुलो शुभम् -------------

(संख्या – ३२९)

चाँगुको अभिलेख

चाँगुनारायण छिन्नमस्ताको मन्दिरमा लहरै तीन वोटा ढोकाहरू रहेका छन् । त्यस मध्ये बीचको ढोकाको मेठमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १९६० दिइएको छ ।

१. सम्वत १९६० कार्त्तिक सुदि १२ रोज २ उत्तरभाद्र नक्षेत्रस
यंलदेस दौवहाल्या अमात्य जितगोविन्द पुत्र कीर्ति गोविन्द,
पूर्नगोविन्द, स मोहनं श्री स्वेष्ट देवता
२. प्रीतियाडOT थ्व लु धोका दुंताजुल शुभम् ।

(संख्या - ३३०)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरभित्र लक्ष्मी, सरस्वती आदि देवतालाई लगाउने केही गहना विशेष रहेका छन् । त्यसमध्ये लक्ष्मीको मुकुटमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १९६० दिइएको छ ।

संवत् १९६० साल मार्ग वदि १२ रोज १ मा श्री चांगुनारायण
प्रितो गरी पाटन दोवाहालको अमात्य जीत गोविन्दकी
वहिनी चन्द्र कुमारीले चढायाको ।

(संख्या - ३३१)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरभित्र नारायणलाई पैह्राउने गरेका केही माला तथा गहनाह रहेका छन् । तीमध्ये सुनको एउटा मालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १९६० साल लेखिएको छ ।

श्री चांगुनारायण प्रीति गरी पाटन क्यालषु टोलको कर्णेल
कुलानन्दकी पत्नी नानिवावाले अघि चढायाको वनमाला
विगरेको हुनाले तेस्मा फेरी सुन चांदी थपी नयां वनाई साठी
साल माघ सुदि १२ रोजका दिन चढायाको वनमालाको सुनतोला
१०।३।७ चांदी तोला ६५ शुभम् ----

(संख्या – ३३२)

चाँगुको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको करीव पश्चिमतर्फ कीलेश्वरको मन्दिर रहेको छ । सो मन्दिरको ढोकाको मेटमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १९६१ दिइएको छ ।

१. संवत् १९६१ साल कार्तिक सुदि ६ रोज १ उत्तफाल्गुनी
नक्षत्रका दिन श्री ३ किलेश्वर प्रीति गरी पाटन
दाँवछाल वस्ने अमात्य जित गोविन्दकी पत्नि सुवर्न कु-
२. मारी देवीले चढायाको ढोका तोरण समेत, शुभम् ।।०।।

(संख्या – ३३३)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र चँवर पताका केही विंडहरू रहेका छन् । तीमध्ये तामाको एउटा विंडमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १६९२ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति श्री संवत् १६९२ साल मीती भाद्रव कृष्ण ८ रोज
   ४ गते ८ का दिनमा श्री चांगुनारां लाइ-
२. भाद गाउ षांमातोल: याकोछे वस्न्या राम भगत्ले चवर:
   पंषा २ प्रीती गली च-
३. धायाको ————————

(संख्या – ३३४)

चाँगुको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको करीब पश्चिमपट्टि कृष्ण, राधा र रुक्मिणीको देवल रहेको छ । सो देवलको भित्र सिंहासनमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ ने.सं. १०२६ (वि.सं. १९६३) दिइएको छ ।

सम्वत् १०२६ माघसुदि ५ रोज ६ दोलागिरी पर्वत श्री चांगुनारायण
स्थान लोहोदेवल दाङ्गा वलुया गरुड र नाग समेत श्री कृष्ण रुक्मीनि
राधिका थापनया ठिमि देस नेगु पुणुसिंया रघुविर साहु भार्या
प्राणथकु नेह्म स्त्रि पुरुष नं दयका जुल शुभम् ।।

(संख्या – ३३५)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र बत्ती बाल्ने केही पाला विशेषहरू राखेका छन् । तीमध्ये यो पाला विशेषमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १९६६ दिइएको छ ।

श्री सम्वत् १९६६ साल चैत्र शुक्ल ४ रोज ४ सथंछेया कुह्लदे
नीवासी रत्नमान जोसिया दलुजोन शालि श्री ३ चांगु-
नारायण प्रिति जुलो लोभ यातसा कुदृष्टि थ्व शुभ --

(संख्या – ३३६)

चाँगुको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको करीब पश्चिमपट्टि श्री कीलेश्वरको मन्दिर रहेको छ । सो मन्दिरको माथिल्लो छानाको वरिपरि गरी यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १६८८ दिएको छ ।

विक्रमाब्द १६७७ कार्तिक कृष्णाष्टम्यां तिथौ तिष्यनक्षत्रे
शुभ योगे बुधवासरे श्री किलेश्वर प्रीतया पाटन स्य पुरान्तर
गत दोवहाला रम्ये प्रदेश वास्तव्यने अमात्योपनाम्ना
जितगोविंदेन, किर्ति गोविंद, पूर्णगोविंद, तेजगोविंद,
स्याम गोविंद, हरि गोविंद, नामभिः पुत्रै सह ताम्रमय
छदो छादन समर्पितं ॥ ॥ पाटन दोवाहाल वस्ने
जितगोविंद अमात्य पुत्र किर्ति गोविन्द, पुनगोविंद,
तेज गोविंद, स्याम गोविंद, वदरि गोविन्द अमात्य
समूहले चढायाको

(संख्या – ३३७)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरभित्र नारायणसँग दायाँबायाँ, लक्ष्मी र सरस्वतीका मूर्तिहरू रहेका छन् । ती मूर्तिहरूलाई नित्य पूजा गर्दा पहिराउने केही गहना विशेषहरू राखिएका छन्। तीमध्ये लक्ष्मी र सरस्वतीका कंठीहरूमा क्रमश: यी अभिलेख कुँदिएका छन् । यहाँ विक्रम संवत् १९७७ दिइएको छ ।

सं १९७७ कार्त्तिक सुदी १५ मा श्री चांगुनारायण
प्रीती गरी पाटन दोवहाल वस्ने जीत गोवीन्द
अमात्यले चढायाको सुन ६।५। चादि १।१० थान---१

(संख्या – ३३८)

सं १६७७ कार्त्तिक सुदी १५ मा श्री चांगुनारायण
प्रीतिनगरी पाटन दौवहाल बस्ने जीत गोविन्द अमात्यले
चढायाको, सुन ।६।५। चांदी १।१० थान --------- १

(संख्या – ३३९)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरभित्र नारायणलाई पहिराउने सुन र चाँदीका केही गहना विशेषहरू रहेका छन् । तीमध्ये सुनको तुलसीपत्रको एउटा मालामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १६७७ दिइएको छ ।

१. श्री चांगुनारायन यात सुवर्ण कुमारिनं सुवर्न्या तुलसीपत्रा
१।२५ तोलाया पृति-

२. संवत् १६७७ साल्मा नानिवावाले श्री ३ चांगुनारायण
प्रीतिगरी चढायाको सुन तोला ८।८-----

(संख्या – ३४०)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायणको मन्दिरको अगाडि केही घण्टहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा घण्टामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १६७६ दिइएको छ ।

श्री ३ चांगुनारायण प्रीतियान यंलदेश दोवाहाल्या
अमात्य जीतगोविन्द अमात्यन घंट दुन्ता जुलो
सं १६७६ साल कार्तिकि शुक्ल १५ थ्व कुन्हु ।

(संख्या – ३४१)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र धातुका केही भाँडाहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा करुवामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १९७९ दिइएको छ ।

सम्वत् १९७९ साल कार्तिक मैन्हामा श्री चांगुनारायण
प्रितिगरी भोटाहिटीटोल मोहनलाले चढायाको सुनको
मोलम्वा भएको तामाको करुवा – १ ।

(संख्या – ३४२)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको सँग करीब दक्षिणतर्फ अष्टमातृकाको मन्दिर रहेको छ । सो मन्दिरको अगाडि ढोकामाथि केही ताम्रपत्रहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यसमा संवत् १९८४ दिइएको छ ।

श्री ३ कौमारी युत दोलागिरीश भवान्यैनमः ।।

१. श्रेयोऽस्तु ।। ।। ॐ नमस्ते देवेशि सर्वकाम भयप्रदे: दोत्स भक्तिम
चर्ला दोलगिरि निवासिनि:

२. वेदनागाक चन्द्राब्दे विक्रमादित्यवत्सर ।। शुचिमासेऽसिते पक्षे:
द्वितीया मृगुवासरे ।। ।।२।। पूर्वाषाढा

३. ब्रह्मयोगे; बुध क्षेत्र गते रवि ।। गुरुक्षेत्र गतेचन्द्रे मीन राशिगते
गुरौ ।।३।। एतस्मिंदिवसेरम्ये-

४. कन्यालग्ने शुमारके ।। कुर्वेपापक्षयायैव, पुण्यैवं भक्तियुक्तया ।।४।।
अथ ब्रह्मणो द्वितीय प्र-

५. हरार्द्धे श्री स्वेतवाराहकल्पे वैवस्वत मन्वन्तरेत्यत्रेता द्वापरान्ते
कलियुगस्य प्रथम चरणे ज-

६. म्बु द्वीपे भरतखण्डे भारतवर्षे आर्य्यावर्तान्तरगते मिल्वतो दक्षिणे
श्रीमच्छ्री श्रीकीलेश्वर स-

७. दाशिवस्थ दोलागिरि पुण्यक्षेत्रे ईह राजधानी विस्नु प्रजापति क्षेत्रे
अत्र षष्ठदानामध्ये प्र-

८. माथी नाम सम्वत सरे, श्री सूर्य्य उत्तरायेणे ग्रीष्मर्तौ ।। ।।
अन नेपालान्तर ललित पट्-

९. नाख्यं तरे- बालालयाकू ललितप्रदेशस्य काश्यप गोत्रया गोविन्द
कुमारी नाम्ना स पति पु-

१०. त्रादी नां सप्तजन्मार्जिता शेष पाप क्षयतर्णं धर्मार्थ काम मोक्षाप्ति
काम श्री मच्छ्री श्री मा-

११. तृकागण युत दोलागिरी श भवानी सुप्रसन्न पूर्वक; श्री कौमारी युत
दोलागिरीश भवानी

१२. प्रीतये स्वर्ण सह रोप्य निर्मित नवरत्न खचित नैवेद्यकं किरीट पुष्प च:
पुनः शेष देव-

१३. ता प्रीतये रौपय निर्मित: किरीट ग्रैवेयकं पुन: श्री कीलेश्वर
सदाशिव प्रीतये रजत निर्मि-
१४. तय त्येपठीत पुन: श्रीगरुडनारायण प्रीतये रजत निर्मित; तुलसी
माल्य पुन: श्रीलक्ष्मी
१५. सरस्वती म्यां स्वर्णसिह रौप्य निर्मित ग्रैवेयकं च; समर्पितं ।।शुभ्म।। ।।

(संख्या – ३४३)

चाँगुको अभिलेख

चाँगुनारायणको मन्दिरदेखि करीब दक्षिणपट्टि अष्टमातृका (छिन्नमस्ता) को मन्दिर रहेको छ । सो मन्दिरको छानामा उत्तरतर्फ यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ सम्वत् १६८६ दिइएको छ ।

उत्तरतर्फ

१. श्री मद्विक्रमाब्दे १६८६ मार्गकृष्ण द्वितीयायां सोमवासरे
श्री वाग्मतीपुल निवासिना अमात्य कुलोत्पन्नेन रामदास
तनयेन योग्माया पत्नीसहितेन कीर्ति वहादुरेण श्री स्वष्ट
देवतासुप्रीतयेस्य पूर्वज हनुमन्तसिं माजुधन सदाशिव लक्ष्मिनर

पश्चिमतर्फ

२. सिंहादि भि उत्तरे स्थापित, ततः दक्षिणे स्थापयित्वा पूर्व्व
पश्चिम उत्तरे षुरीतिछ दिउज्फीत्वा ताम्रपत्रे सुवर्ण लेपित
-छरिसमर्पितं शुभं ।।

(संख्या -- ३४४)

चाँगुनारायण मन्दिरको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको अगाडि केही घण्टाहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा घण्टामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १९९६ दिइएको छ ।

१. स्वस्ति सम्वत् १९९६ साल माघ १६ गते रोज २ मा चांगु
कोलपाको लूइते जुरेती दमाइले श्री चांगुनारायण प्रीती
गरी चढायाको घंथ १ शुभं ।। को पत्नी गंगामाइ स्मेत---

(संख्या – ३४५)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र प्रति वर्ष श्रावण शुक्ल द्वादशी र पौष शुक्ल पूर्णिमाको दिन हनुमान्ढोकामा लगिने नारायण, लक्ष्मी र सरस्वतीको तीन गोटा कलशहरू रहेका छन् । तीमध्ये नारायण कलशमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ विक्रम संवत् २०१६ दिइएको छ ।

१. श्री शुभ । संवत् २०१६ पौष शुक्ल अष्टमी, रेवती नक्षत्र, शिवयोग, सौरात पौषमास दिन २२ गते बुधवारका दिन चाँगुका श्री श्री श्री गरुडनारायण प्रितिगरि श्री ५ महाराजाधिराज महेन्द्र वीर विक्रम शाहदेव

२. श्री ५ वडामहारानी रत्नराज्यलक्ष्मी देवीवाट चाँदी तोला ३८८।१।२ को घडा १ चढाइ वक्सेको शुभम् ।

(संख्या – ३४६)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र रहेका नारायण, लक्ष्मी र सरस्वतीका कलशहरू मध्ये क्रमशः लक्ष्मी र सरस्वतीका कलशहरूमा यी अभिलेखहरू कुँदिएका छन् । यहाँ विक्रम संवत् २०१६ दिइएको छ ।

१. श्री शुभ संवत् २०१६ पौष शुक्ल अष्टमी रेवती नक्षत्र, शिवयोग, सौरात पौषमास दिन २२ गते वुधवारका दिन चांगुका श्री श्री श्री गरुडनारायण प्रिति

२. गरि श्री ५ महाराजाधिराज महेन्द्र वीर विक्रम शाहदेव श्री ५ बडा-महारानी रत्नराज्य लक्ष्मी देवी वाट चांदी तोला १०१।१।२ र सुन ०।२।५ को कलश १ चढाइ बक्सेको शुभम् ।

(संख्या – ३४७)

१. श्री शुभ संवत् २०१६ पौष शुक्ल अष्टमी रेवती नक्षत्र, शिवयोग, सौरात पौष मास दिन २२ गते वुधवारका दिन चांगुका श्री श्री श्री गरुड नारायण प्रिति गरि श्री ५

२. महाराजाधिराज महेन्द्र वीर विक्रम शाहदेव श्री ५ बडामहारानी रत्नराज्यलक्ष्मी देवीवाट चांदी तोला १००।८।८ सुन ०।२।५ को कलश १ चढाइ वक्सेको शुभम ------------------------------

(संख्या - ३४८)

मिति ०२८।३।११।४ मा

श्री माननीय गुरुप्रोहित सिंहराज पंडितज्यू,
भाटभटेनी टंगाल
काठमान्डू:

विषय:= श्री चांगुनारायणको सुनको वाहु खसेको जडान
गरी शान्ति स्वस्ति गर्न नेरु ५०० निकासा पाउं
भन्ने :

श्रीमाननीय महोदय,

श्री चांगुनारायण नेपालका प्रख्याति देवताहुन् भन्ने कुरा सरकारमा जाहेरै छ । श्री चांगुनारायणको वाहु खसेको वेहोरा चांगुनारायण ग्राम पन्चायत मार्फत भिक्षुकले २००८ सालमा जाहेर गरेको छुं: सो ग्राम पन्चायतले उसै वखत मोकैमा श्री ५ को सरकार गुठी जाच अड्डामा जाहेरि लेखि पठाएको आज सम्म केहि निकासा अहर मै नआएकाले श्री नारायणको सुनको वाहु खसी अंग भंग मै रहेको ११।१२ वर्ष मै सक्यो सो खसेको सुनको वाहु जडान गरी शान्ति स्वस्ति गर्ने गरी निकासा पाउं भन्ने समेत श्री ५ महाराजाधिराज सरकारमा भिक्षुकले २०१७ सालमा चढाएका विन्तिपत्रमा श्री ५ सरकार गुठी जांचलाई मै गरेको आदेश बमोजिम पनि आज सम्म केही कारवाई को टुंगो लागेको छैन । सो वारे गुठी जांचले भक्तपुर मेजिष्ट्रेट मार्फत टिप्पणि पेश गरेको फरकेर गुठी जाच मै गयो: विभागीय सरकारी कर्मचारीको चालवाजी कागजपत्र मात्र यताको उता सार्दछन् । काम केहि हुंदैन । श्री चांगुनारायण जस्ता प्रख्यात देवताको सुनको वाहु खसेको जडान गरी शान्ति स्वस्ति गर्ने निकासालाइ मोकैमा जाहेर गरी वरावर तरताकिती गर्द गएको आज १२ वर्ष वेतित मै सक्दा पनि निकासा नभएकोले: देशोउपद्रपादि हरकेमारे ताल्लुक वाला मूलप्रोहित हजुरका समक्ष भएको हाल जगवतार्थ जाहेर पेश गरेको छु । सो सुनको वाहु जडान गरी वेदोक्त तन्त्रोक्त विधानानुसार शान्ति स्वस्ति गर्नलाई तपसील्ल बमोजिम जम्मा ने रु ५००।- पाचसय रुपैया खर्च लाग्ने मनासिव वेमनासिव विचार गरी बक्सी उचितानुसार खर्च सरकार बाट निकासा गराई दी बक्सी उक्त लेखिए अनुसार श्री चांगुनारायणको वाहु खसेको जडान गरी शान्तिस्वस्ति गर्न चाहिने खर्च भिक्षुक हस्ते दी गर्नु गर्न लाउनु भन्ने विभागीय प्रमुख अर्थ मन्त्रालय काठमान्डू गुठी जांच र भक्तपुर गुठी खर्च समेतलाई आदेश गरी गराइ पाउनामा जो तजविज:

तपसील

कात्यायनोक्त कुशन्डिका यज्ञ को
सामग्री

माटाको शिवशक्ति कलश	२
इन्द्रादि कलश	१०
ग्रह कलश	१०
इन्द्र कलश	१
मूर्ति कलश	१
शय्या निद्रा कलश	२
गणगुरु वटुकादि कलश	५
श्रीवत्सादि कलश	१०
नाग कलश	१
यक्षायक्षिणी कलश	२
श्री लक्ष्मी कलश	२
व्रीही पात्र	१
कपनि	६५
वलिपात्र	६
सानु म्याउंट	२५
ठूलो ऐ	२५
मृत्युन्जय कलश	१
कांचोपाला	८
कांचो मोंचा	४
उपरोक्त कलशादि सामग्रीको जम्मा मो रु	११:

चित्रकारी संग लिने

फयगं अष्टमंगल जोर	२
नाग छत्र	१
चक्र फणी	१
वोख्वा	१
कलश लेख्ने कामको ज्याला समेत जम्मा मोरु	१०:

चांदा सित लिने

सुन माला १ को औंठी १ के	२१:५०	
फोकापाम एकसये आठ के नाराकाग मोह	३०:	
वने १ क्य	२:	
सुनको गाइ को सिंग २ के	२:	
ऐ टिका १ के	१:	
ऐ पथ १ के	१:	
चांदीको पथ १ के	:०८	
ऐ जनै १ के	:५०	
गाईको खुर ४ के	६:	
ऐ औंठी ३ के	६:	
पन्चरत्न पोका १ के	:०४	
यो उपरोक्त माल बनाउन ज्याला समेत जम्मा		७४:१२
पन्चपल्लव मुठी १ मापे फूलको डांगा १ दुवी समेत उक्त फुल १०८ वच्छा कच्चा	१	
कांचो ईंट	५४	
तीनतले छत्र	५	
१ तले छत्र	५५	
उपरोक्त सामान के जम्मा		२:
समिधा अष्टदश मुठो	१	
सप्त मृतिका पोका	१	
अलग आकाश मा थापेको गो मूत्र गोवर		
निगालो	१०	
अरु फुलहरु समेत के		२:५०

तामाका भाडाहरु

३ = ४ कोस २ के	१:
पन्चपात्र आचमनी जोर ४ के	५:
तल्ला पन्हु जोर १ के	३:
गाईको करुवा १ के	१:
कर्म पात्र १ के	१:
प्रोक्षि पात्र १ के	२:
वटुको १० के	१:
थाल १ के	२:

घृत धारा १ के	१:
अर्घ २ के	१:
छत्र कलश १ के	५:
पूर्ण पात्र १ के	१:
फलामको जोख्याड० १ के	:४०
कांशको वटुको ३ के	२:४०
ऐ थाली १ के	३:
ढलांटे घन्टा १ के	१:
त्रिशुटी ४ के	१:६०

कपडाको

साढे तीन हातको १ को	२:६०
डेढ हात को १ के	१:
रातो टुक्रा १ के	१:
तूल १ हात के	१:२५
कलश के पछ्यौरा ५ के	:१०
धोती रुमाल आसनी जोर ४ के	२०:
गाईलाई पीत वस्त्र १ के	२:
गुरुमन्डल पूजार्थ	२:
मूलं पा १ के	४:
छिन्न मस्ता भिलेश्वर पुजारी २ के धोती रुमाल जोर २ के	२५:
पाट वस्त्र ३ के	४:
रुद्रि के कपडा टुक्रा २ के	:१६
नाई के ४ के पकडी ४ के	४:

महादीप को निमित्त कपास

कपडा के	२:
ध्योजा १ के	१:

काठको सामग्री

बांस को दाउरा कप्टेरा ३२ के	:३०
दियालो मुठो १ के	:१६
दाउरा भारी १ के	६:
उखल मुसल के	१:२०

धागो पन्चसूत्र ठल्ला के	२:
जनै जोर ६ के	१:१०
यज्ञोपवीत र थवी धागो के	:२०
कुमारी सूत्र ठल्ला १ के	:१०
रोलु ईता १०८ के	:२०

पन्चामृत गाईको दूध पुजा

रुद्रि समेत को पाठ के	४:
गाई को दही माना ४ के	२:
घे को ध्यु	३।
रसार के	।२५
मह के	१।

रोटी

पन्चपक्वान जोर ३ के	।१५
देवता को निमित्त भाग १० के	२।
महादीप समेत तील पाथी के	१८।

ग्रीहोम

कुंगे धान माना २ के	१।
होम के धान पाथी ४ के	८।
आरुनी सख्वा पाथी ——— ४ के	११।
किसली अक्षता समेत पाथी २ के	८।
गीजा पकाउना के ——— माना २ के	१।
गाई सुवाउने धाना माना २ के	।५०
लावा भुटन धान माना १ के	।२५
रेसी माना ४ के	२।
सेतो तिल माना २ के	२।
कैलो तिल माना २ के	२।
कैलो तिल माना २ के	५।
जौ पाथी २ के	४।
च्युरा पाथी ३ के	१२।
पुगी माना २ के	२।१०

वोटी माना ४ के	३।८०
गहुं माना २ के	।७५
रातो मास माना २ के	१।२५
मास माना ४ के	३।
ठूलो केराउ माना २ के	१।
सानो केराउ माना २ के	१।६०
गहत माना २ के	।६०
सरस्यू माना २ के	१।५०
गुंडास माना २ के	१।३०
रायो माना २ के	२।
चना माना २ के	१।
भट्मास माना २ के	।८०
कालो ऐ माना ४ के	१।५०
केलाएको अक्षत अक्षता माना २ के	२।
रहर माना २ के	२।

बजार बाट खरिद हुने

जौ हासा १ के	१।
सोरा हासा १ के	१।
पिचा २ के	।२५
कुचो १ के	।२५
यज्ञौषधी के	।५०
होमवी पुठी के	।१०
मांपु वापु	।०४
धुप के	।१४
कर्पुर	।१२
शंख गोटा ३ के	१।५०
अबीर	१।
सिन्दुर केशरी के	।०६
वेल १ के	।०८
मूला १ के	।२०
उखु के	।०४
पिंडालु जात ३ के	।१२
नरिवल फकटी २ के	१।

सिंगो सुपारी १०० के	३।
फल भाग १० के	४।
मसला भाग ११ के	।४०
बेठा पान ११ के	।२८
सिनका पात समेत के	२।
विमिरो २ के	।४०

श्री नारायण को गर्भ मा राख्न

नवरत्न के	६।
मुगा १ मोती १ के	।०८

नगदी ने लाने खर्च

देव देवता को पेटी	।१०
कलश के	१।०१
स्थिर पात्रय के	१।०१
निसली के	।६०
दियो गणेश के	।०४
दश के	।०२
गोता १ के	३।०१
अरु ब्राम्हण ३ के	६।०३
पूर्ण पात्र १ के	।५१
वैदिक रुद्रि के	

विष्णु रुद्रि के	१।०१
शिव रुद्रि	।५१
विष्णु सहस्रनाम पाठ के	।५१
नारायण पुजा दक्षिणा	१।०१
महेल के	।५१
नार्के ४ के	२।०४
तन्त्रोक्त चण्डी पाठ के	।५१

यो मालहर किनमेल गर्ने

जवान २ के ज्याला	५।
जम्मा नगदी मोरु	

तन्त्रोक्त पूजा छिन्नमस्ता आगम मैपर कुमाजु नाट्येश्वर समेतको हांस को २ के	१।
दृष्टि पन्च पताका अठुआ कर्णो पताका जोर २६ के	१।
हांस ओटा ४ के	१०।
वोका १ के	३५।
गुप्ति पूजा के	२०।
गाई १ के	२०।
ऐ दक्षिणा	।०१
महादीप संकल्प के	।८१
गुरु मण्डल पूजा के	।५१
भूयसी दक्षिणा	।६४
दान प्रतिष्ठा	।०४
ब्राम्हण ४ के सिधा ४ के चामल माना ४ के	२।
बेसार नून साग आलु के	।१०
दाल के	।१६
दही के	२।
दाउरा के	।०८
यो पूजामा जोर जाम गर्ने कामदार पूजारी नाइके समेत जवान १६ के भोज च्यूरा पाठी ३ के	१२।
मासु धार्नी २ के	१०।
घी पल्ता २ के	१।५०
साग के	।३०
आलु धार्नी के	२।५
तेल माना १ के	२।५
नून माना २ के	१।
दाउरा भारी १ के	८।
मसर के	।२०
बेसार के	।८०
लवसी के	।१०
दही के	२।
जीरा मरिच के	१।
अदुवा के	।१३
खुर्सानी के	।१२
वोका पाल्ने पराल के	।२०
उपरोक्त आद्योपान्त सम्पूर्ण सामग्रीहरूको जम्मा मोट	५००।

(२०२१ साल आषाढ ३२ गते बुधबारका दिन श्री ५ महाराजाधिराजका मूल पुरोहित सिंहराज पण्डितज्यू बाट शान्तिस्वस्तिको काम पुरा भयो ।)

(संख्या – ३४९)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनूमान्ढोका दरबारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू त्यहाँ राखिएका छन् । त्यसमध्ये सुनको एउटा कण्ठीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६४८ दिइएको छ ।

१. श्री श्री श्री गरुडनारायण सतं दोहोलपा लुँति फोर.
सप्व कन्हेव रशिक डोय भालो उल्हास उभय सन.
सम्वत् ६४८ जेष्ट शुभ ।।

अनुवाद

श्री श्री श्री गरुडनारायणलाई सप्व (मकपुर) कन्हेव रशिकका डोय मारो र उल्हास दुईजनाले (यो) लुँति फोर (गहना विशेष) चढाए ।

संवत् ६४८ (वि.सं. १५८५) जेष्ट शुभ ।।

(संख्या – ३५०)

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारमा भएका हतियारहरूको लगत

	नाम	संख्या	विवरण
१.	तरवार	२६ (छब्बीस)	
२.	खुँडा	४४ (चवालीस)	(पन्ध्र थानमा हस्तीहाडको वीँड सहित मूल्यवान पत्थर जडेको छ)
३.	खड्ग	४२ (ब्यालीस)	
४.	छुरी	५५ (पचपन्न)	
५.	भाला	२३ (तेइस)	(पांच थान कौंडेदार छन्)
६.	कट्टी	२३ (तेइस)	
७.	तरवार	७२ (बहत्तर)	(सबैमा हस्तीहाडको वीँड मूल्यवान पत्थर जोडेको छ)
८.	कटारी	१८ (अठार)	
९.	खन्जर	१६ (सोह्र)	
१०.	फर्ष	१७ (सत्र)	
११.	लठ्ठी	३ (तीन)	
१२.	ठोक्रो	२ (दुई)	
१३.	वाण	१० (दश)	
१४.	त्रिशूल	५ (पांच)	
१५.	खुकुरी	१६ (सोह्र)	
१६.	बन्चरो	४ (चार)	
१७.	चुंलेसी	२३ (तेइस)	(एघार थानमा हस्तीहाडको बुट्टेदार वीँड हालेको छ)
१८.	बन्दुक	२ (दुई)	
१९.	ढाल	५ (पांच)	
२०.	मुकुट	२ (दुई)	
	कुटो	१९ (उन्नाइस)	
	कोदाली	८ (आठ)	
	हँस्या	८ (आठ)	

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारमा रहेको भाँडाकुँडाको लगत

नाम	संख्या	विवरण
कचौरा	२४ (चौबीस्)	(काँस र ढलौटको)
कराही	२ (दुई)	(फिटको)
कराँडी	५ (पाँच)	(ढलौटको)
कुरुवा	४ (चार)	(तामाको)
कोपरा	१७ (सत्र)	(पित्तलको)
सक्कोलो	२२ (बाइस्)	(तामाको)
आरसी	५ (पांच)	(पित्तलको)
झारी	२० (बीस्)	(पित्तलको)
डाडु	२३ (तेइस्)	(पित्तलको)
टांपु	१३ (तेह्र)	(पित्तलको)
थाल	१२० (एकसय बीस्)	(काँसको)
लोहोटा	२९ (उन्नतीस्)	(पित्तलको)
बाटा	६७ (सडसठ्ठी)	(पित्तलको)
सुकुण्डा	१६ (सोह्र)	(ढलौट)
छाप्री	३ (तीन)	(पित्तलको)
फोसी	६ (छ)	(तामाको)
पनौंउ	२८ (अठ्ठाइस)	(पित्तलको)
पाथी	६ (छ)	(तामाको)
ताउ	३ (तीन्)	(फलामको)
ताप्के	७ (सात)	(फलामको)
माना	६५ (पैसठ्ठी)	(तामाको)
तसला	६५ (पैंसठ्ठी)	(पित्तलको)
गाग्री	१२ (बाह्र)	(तामा र पित्तलको)
फुङ्गो	२ (दुई)	(पित्तलको)
पल्चा	१३ (तेह्र)	(तामाको)
हुक्का	२ (दुई)	(ढलौटको)

नाम	संख्या	विवरण
ढकनी	४ (चार)	(ढलौटको)
पिंजडा	५ (पांच)	(फलामको)
चीम्टा	३ (तीन)	(फलामको)
ओदान	११ (एघार)	(फलामको)
तामाको पेटारो	७ (सात)	
पानस	३७ (सैंतीस)	(ढलौटको)
आरती	१४ (चौध)	(पित्तलको)
त्रीकुटी	१६ (सोह्र)	(पित्तलको)
थाली	५ (पाच)	(तामाको)
चमरको डांठ	३६ (छत्तीस)	(चाँदीको)
पंचपाला	३ (तीन)	(तामाको)
पल्चा	१३ (तेह्र)	(तामाको)
दीयो	५((पांच)	(तामाको)
धुपांरो	३ (तीन)	(ढलौटको)
गजुर	३ (तीन)	(तामामा सुन मोलम्बा भएको)
चँदुवा	२ (दुई)	(तामामा सुन मोलम्बा भएको)
शंख	१३ (तेह्र)	
घण्टी	४ (चार)	(ढुङ्गा)
नगरा	२ (दुई)	(तामाको)

(संख्या – ३५१)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनूमानढोका दरवारमा चाँगुनारायणवाट ल्याइएका केही गहनाहरु राखिएका छन् । त्यसमध्ये सुनको एउटा जन्तरमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८११ दिइएको छ ।

१, स्वस्ति ।। श्री श्री श्री गरुड
२, नारायण सके, सप्व दे
३, शया, यताछे टोलया
४, गोपि भारो, विश्वेस्व
५, र भारो, नेह्मं सन दुता
६, ।। सम्वत् ८११ फाल्गुण शु
७, दि ७ ।। ।।

न.अ.पा.
१०७०

अनुवाद

कल्याण होस् । श्री श्री श्री गरुड नारायणलाई ।। भक्तपुर देश यताछे टोलका गोपि: भारो, विश्वेस्वर भारो दुर्ज्जनाले चढाए ।

संवत् ८११ (वि.सं. १७४७) फाल्गुण शुक्ल सप्तमी ।।

(संख्या – ३५२)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

हनुमानढोका दरवारमा चाँगुनारायणबाट ल्याइएका केही गहनाहरु राखिएका छन् । त्यसमध्ये सुनको एउटा जन्तरमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ८६१ दिइएको छ ।

१, स्वस्ति ।। सम्वत् ८६१ मार्ग
२, सिर शुक्ल द्वादसि कून्हु श्री ३
३, चगुनारायन प्रीतिन ओतु तो
४, ल हिति फूस छेया, मधुव्वार्नीन
५, थ्व जन्त्र फोर दुन्ता थ्व सूनानं
६, रोभ याकाले पञ्च महापात
७, क राक जुरो शुभ ।।

अनुवाद

कल्याण होस् । संवत् ८६१ (वि.सं. १७४७) मार्गशिर शुक्ल द्वादशीका दिन । श्री ३ चाँगुनारायणलाई प्रसन्न पार्न वटुटोल हितिफूस घर भएका मधुव्वार्नीले यो जन्तर फोर चढाए ।

यसमा जसले लोभ गर्ला त्यसलाई पञ्चमहापातक लाग्नेछ । शुभ ।

(संख्या – ३५३)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र नारायणका पूजाका काममा प्रयोग गरीने केही भाँडाहरु रहेका छन् । त्यसमध्ये तामाको एउटा थालीमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८३१ दिइएको छ ।

१, स्वस्ति श्री श्री श्री चांगुनारायणका
पुरानु तावो ढालि-
२, कन श्री श्री श्री प्रताप सिंह साह देवले
थलिया व-
३, नायि चढाया सम्वत् १८३१ अश्विन
वदि १० रोज छ ।

(संख्या – ३५४)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र नारायणका पूजाका काममा प्रयोग गरिने भाँडामा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् १८३१ दिइएको छ ।

१, स्वस्ति श्री ३ चांगुनारायणका पुरानु गह-
२, ना जनै तुलसिपत्र सम षारिकन अगाव
३, को विग्ग्याको तारिका वाहिपाटा चादिले
४, मोह्रि श्री २ प्रतापसिंह साहदेवले च-
५, ढाया. सम्वत् १८३१ साल आश्विन वदि १०
६, रोज ६ तोला १६ सिक्रीको चांदि तोला ६ मा ८
७, सह जम्मा षाग्याको चांदि तोला ३७ मासा ७
८, तारिका ५ को माला यक १

(संख्या – ३५५)

चाँगुनारायणको भण्डारका अभिलेख

हनुमान्ढोका दरवारमा चाँगुनारायणका केही गहनाहरू ल्याई राखिएका छन् । त्यसमध्ये सुनको एउटा गहना विशेषमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ६३८ दिइएको छ ।

१, सं याते वसु वन्हि रत्न मिलिते सम्वत्सरे
कार्तिक पक्षे
२, चन्द्र युते ससीक दिवसे दुर्गा तिथौ सादर ।।
सोवर्ण रत्न का
३, रिकसत ग्रैवेयेकं मूषणं प्रित्यर्थे कमला पते
पितमि-
४., तं सत्कालिदासे नवे: ।।

अनुवाद

संवत् ६३८ (वि.सं. १८७४) कार्तिक महिना शुक्लपक्ष नवमी तिथि सोमवारको दिनमा ।

नारायणलाई प्रसन्न पार्न असल कालीदासले घाँटीमा लगाउने रत्न जड़ित सुवर्णको गहना चढाए ।

(संख्या – ३५६)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि केही ऐतिहासिक सामग्रीहरू रहेका छन् । तीमध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ। यहाँ संवत् ७२० दिइएको छ ।

१, स्वस्ति ।। श्री श्री श्री चंगुगरुड नारायण स्के,
ख्प्वं देशया

२, यंछे टोल, लुंग्व सिंह दलयिन, कृष्णार्प्यनं दुंता
जुरो, सम्व

३, त् ७२० आषाढ शुक्ल पूर्णमास्यान्तिथौ,
मूल नक्षत्रे, ब्रह्म

४, योगे, स्वम वासरे अन्यन पुण्यन परत्र मोक्ष
प्राप्ति रस्तु ।।

अनुवाद

कल्याण होस् ।। श्री श्री श्री चाँगुगरुडनारायणलाई भक्तपुर शहर यंछे टोलका लुंग्व सिंहले कृष्णमा अर्पण गरे ।

संवत् ७२० (वि.सं. १६५७) असार शुक्ल पूर्णिमा तिथि मूल नक्षत्र, ब्रह्मयोग सोमवार । यस पूण्यले परलोकमा मोक्ष प्राप्त होस् ।

(संख्या – ३५७)

चाँगुनारायणको भण्डारको अभिलेख

चाँगुनारायण मन्दिरको भण्डारभित्र सुवर्णपत्र, ताम्रपत्र आदि केही ऐतिहासिक सामग्री रहेका छन् । तीमध्ये एउटा ताम्रपत्रमा यो अभिलेख कुँदिएको छ । यहाँ संवत् ७२५ दिइएको छ ।

१, स्वस्ति: सम्वत् ७२५ चैत्र मासे शु क पक्ष ।। पूर्णमा
वाश्यां तिथौ ।। हस्त नक्षत्रे ।।
२, व्याघाटयोगे ।। आदित्य वासरे ।। श्री चन्द्रग्रास
पर्व्वदिने, श्री श्री श्री गरुड ना-
३, रायण भट्टारक स्के यंर वाणा वाहार क्वाथो
वाहार, अमृत सिंहन थव
४, सहासन दोहरपात्वं जुरो ।। यथा शास्त्रोक्त फलेदा
भवन्तु ।। शुभ ।।

अनुवाद

कल्याण होस् । संवत् ७२५ (वि.सं. १८६१) चैत्र महिना शुक्ल पक्ष पूर्णिमा तिथि । हस्त नक्षत्र, व्याघात योग, आदित्य वार । श्री चन्द्रग्रहणको पर्व दिन परेको वेलामा श्री श्री श्री गरुडनारायण भट्टारकलाई पाटन वाणा वहाल क्वाथो वहालका अमृत सिंहले यो `सहासन` चढाए । यसले शास्त्रमा भनेको फल होओस्। शुभं ।।

चित्र - सूचि

(१)

१.	लक्ष्मी	चाँगु	ईश्वी दोस्रो शताब्दी
२.	ब्रह्मायणी	,,	ईश्वी दोस्रो शताब्दी
३.	महिषमर्दिनी	,,	ईश्वी दोस्रो शताब्दी
४.	वाराही	,,	ईश्वी दोस्रो शताब्दी
५.	कौमारी	,,	ईश्वी दोस्रो शताब्दी
६.	उमा-महेश्वर	,,	ईश्वी तेस्रो शताब्दी
७.	विष्णु	,,	ईश्वी चारौं शताब्दी
८.	गण	,,	ईश्वी पाचौं शताब्दी
९.	लक्ष्मी	,,	ईश्वी पाचौं शताब्दी
१०.	गरुडासन विष्णु (शिर विनाको)	,,	ईश्वी सम्वत् ६०८
११.	गरुडासन विष्णु (शिर सहित)	,,	ईश्वी सम्वत् ६०८
१२.	मुख लिङ्ग	,,	ईश्वी छैटौं शताब्दी
१३.	कलात्मक थाम	,,	ईश्वी सातौं शताब्दी
१४.	थाममा देखाइएको अप्सरा र गण वा यक्ष	,,,	ईश्वी सातौं शताब्दी
१५.	उमा-महेश्वर	,,	ईश्वी सातौं शताब्दी
१६.	वामन	,,	ईश्वी सातौं शताब्दी
१७.	विष्णु	,,	ईश्वी सातौं शताब्दी
१८.	विष्णु	,,	ईश्वी सातौं शताब्दी
१९.	गणेश	,,	ईश्वी सातौं शताब्दी
२०.	गणेश	मजिपाट	ईश्वी सातौं शताब्दी
२१.	गणेश	यङ्गाल	ईश्वी सातौं शताब्दी
२२.	अज्ञात मूर्ति	चाँगु	ईश्वी सातौं शताब्दी

२३.	उमा-महेश्वर	चाँगु	ईश्वी सातौं शताब्दी
२४.	गरुडासन विष्णु	,,	ईश्वी सातौं शताब्दी
२५.	गरुड	,,	ईश्वी सातौं शताब्दी
२६.	गरुड	,,	ईश्वी आठौं शताब्दी
२७.	विष्णु	,,	ईश्वी नवौं शताब्दी
२८.	विष्णु	,,	ईश्वी दशौं शताब्दी
२९.	भक्त	,,	ईश्वी संवत् १०३८
३०.	विष्णु	,,	ईश्वी संवत् १०५०
३१.	विष्णु	,,	ईश्वी संवत् १०८७
३२.	विष्णु	,,	ईश्वी संवत् ११०६
३३.	विष्णु	,,	ईश्वी संवत् ११२१
३४.	यक्ष मल्ल	,,	ईश्वी संवत् १४८२
३५.	लक्ष्मी	,,	ईश्वी संवत् १५४५
३६.	प्रताप मल्ल रानीहरू सहित	,,	ईश्वी संवत् १६५३
३७.	गरुड	,,	ईश्वी संवत् १७०६
३८.	विष्णु	,,	ईश्वी संवत् १७२२
३९.	विष्णु	,,	ईश्वी सत्रौं शताब्दी
४०.	गरुड	,,	ईश्वी संवत् ४६४
४१.	भूपालेन्द्र मल्ल	,,	ईश्वी संवत् १७०४
४२.	भुवन लक्ष्मी	,,	ईश्वी संवत् १७१४
४३.	गरुडासन विष्णु	,,	ईश्वी सातौं शताब्दी
४४.	विष्णु	,,	ईश्वी दशौं शताब्दी
४५.	गरुडासन विष्णु	,,	ईश्वी संवत् ७४६
४६.	विश्वरूप	,,	ईश्वी पाचौं शताब्दी
४७.	विष्णु विक्रान्त	,,	ईश्वी सातौं शताब्दी

चित्र संख्या ४० देखि ४७ सम्मका चित्रहरू स्वदेशी तथा विदेशी विद्वानहरूद्वारा विभिन्न पुस्तकहरूमा प्रकाशित भएका छन् । त्यसैले उहाहरू प्रति म आभार व्यक्त गर्दछु ।

चित्र - सूचि

(२)

चित्र संख्या	विषय	अभिलेख संख्या
१	संवत् ३८६ को मानदेवको स्तंभलेख	१ (क)
२	,, ,,	१ (ख)
३	,, ,,	१ (ग)
४	,, ,,	१ (घ)
५	,, ,,	१ (ङ)
६ (क)	,, ,,	१ (च)
६ (ख)	,, ,,	१ (छ)
७	संवत् ४२७ को निरपेदाको अभिलेख	२
८.	मानदेव ताकाको लिच्छविकालीन अभिलेख	३
९	शिवदेव - अंशुवर्माको शिलापत्र	४ (क)
१०.	,, ,,	४ (ख)
११.	संवत् ३१ को अंशुवर्माको सुवर्णपत्र	५
१२	विष्णुगुप्तको शिलापत्र	६ (क)
१३.	,, ,,	६ (ख)
१४.	लिच्छविकालको गणेशमूर्तिको अभिलेख	७
१५.	संवत् १७२ को शङ्करदेवको पालाको अभिलेख	८ (क)+
१६	,, ,,	८ (ख)+
१७	संवत् १७३ को शङ्करदेवको अभिलेख	९+
१८.	संवत् १५८ को लक्ष्मीकामदेवको अभिलेख	१०
१९	संवत् १७० को गरुडनारायणको मूर्तिको अभिलेख	११

+संख्या ८ हुनु पर्नेमा ९ भएको र संख्या ९ हुनु पर्नेमा ८ भएकोछ।

चित्र संख्या	विषय	अभिलेख संख्या
२०	संवत् २०७ को गरुडनारायणको मूर्तिको अभिलेख	१२
२१	संवत् २२६ को विष्णु मूर्तिको पादपीठको अभिलेख	१३
२२	हरि उपाध्यायको ताम्रपत्र	१४
२३	संवत् २४१ सिंहदेवको पालाको विष्णु मूर्तिको अभिलेख	१५
२४	संवत् २६० को मानदेवको पालाको पढाको अभिलेख	१६
२५	संवत् २६६ को अमृतदेवको पालाको अभिलेख	१७
२६	संवत् ३५७ को अभयमल्लको पालाको सुवर्णपत्र	१८
२७	सुवर्ण जन्तरको अभिलेख	३४६
२८	रुद्रमल्लले चढाएको सुवर्ण जन्तरको अभिलेख	२८
२९	संवत् ५०७ को स्थितिमल्लको पालाको सुवर्णपत्र	२१
३०	संवत् ५२८ को ज्योतिर्मल्लको पालाको सुवर्णपत्र	२४ (क)
३१	,, ,,	२४ (ख)
३२	संवत् ६५६ को सुवर्ण जन्तरको अभिलेख	८०+
३३	संवत् ५३३ को सुवर्ण जन्तरको अभिलेख	२५
३४	संवत् ६७५ को ताम्रपत्र	१००+
३५	संवत् ५८५ को सरस्वती देवीको अभिलेख	३३ (क)
३६।३७	,, ,,	३३ (ख)
३८	संवत् ५६८ को कीर्तिसिंह पात्रको अभिलेख	३८
३९	संवत् ६०१ को यदामल्लको पालाको सुर्वणजन्तरको अभिलेख	४१
४०	संवत् ६०२ को यदामल्लको प्रतिमाको आसनीको अभिलेख	४२ (क)
४१	,, ,,	४२ (ख)
४२	,, ,,	४२ (ग)
४३.	संवत् ६१५ को रत्न मल्ल आदिको सन्धिपत्र	४६
४४	संवत् ६२५ को भुवनमल्लको अभिलेख	५१
४५	संवत् ६२७ को देवकीदेवीको सुवर्णपत्र	५२
४६	संवत् ६३३ को प्राणमल्लको अभिलेख	५३
४७	संवत् ६३६ को सुवर्ण जन्तरको अभिलेख	५४
४८	संवत् ६३६ को सुवर्ण जन्तरको अभिलेख	५५

+संख्या ८० हुनु पर्नेमा ३५० र संख्या १०० हुनु पर्नेमा २८ भएको छ ।

चित्र संख्या	विषय	अभिलेख संख्या
४९	संवत् ६४२ को गोविन्द मल्लको अभिलेख	५८
५०	सूर्यमल्लले चढाएको सुवर्ण कण्ठीको अभिलेख	५९
५१.	संवत् ६४४ को नरेन्द्र मल्लको अभिलेख	६०
५२	संवत् ६४४ को सुवर्ण जन्तरको अभिलेख	६१
५३	संवत् ६४४ को सुवर्ण जन्तरको अभिलेख	६२
५४	संवत् ६४६ को सुवर्ण जन्तरको अभिलेख	६६
५५	संवत् ६४६ को पानस विशेषको अभिलेख	६७
५६.	संवत् ६४७ को रत्नजडित जन्तरको अभिलेख	६८
५७	संवत् ६४७ को प्राणमल्ल आदिको सन्धिपत्र	६९
५८	संवत् ६४८ को केशवमल्लको अभिलेख	७२
५९	संवत् ६४९ को अरिमल्ल र मयनादेवीको अभिलेख	५० (क)
६०	,, ,,	५० (ख)
६१	संवत् ६५१ को केशवमल्ल र जीतलक्ष्मीको अभिलेख	७५
६२	संवत् ६५७ को सुवर्णजन्तरको अभिलेख	७६
६३	संवत् ६५४ को सुवर्णजन्तरको अभिलेख	७७
६४	संवत् ६५५ को सुर्वण जन्तरको अभिलेख	७८
६५	संवत् ६५५ को सुर्वण कण्ठीको अभिलेख	७९
६६	संवत् ६५९ को सुर्वण कण्ठीको अभिलेख	८२
६७	संवत् ६६० को प्राणमल्लको अभिलेख	८३
६८	संवत् ६६१ को सुवर्ण कण्ठीको अभिलेख	८५
६९	संवत् ६६३ को जयराज भारोको ताम्रपत्र	८७
७०	संवत् ६६३ को जयराज भारोको ताम्रपत्र	८८
७१	संवत् ६६३ को नरेन्द्रमल्लको सुवर्णपत्र	८९ (क)
७२	,, ,,	८९ (ख)
७३	संवत् ६६५ को लक्ष्मीको मूर्तिको पादपीठको अभिलेख	९२ (क)
७४	,, ,,	९२ (ख)
७५	केशव मल्ल आदिको सुवर्ण कण्ठीमा भएको अभिलेख	९३
७६	संवत् ६६८ को लखिम भारोको ताम्रपत्र	९४
७७	संवत् ६६८ को नरेन्द्रमल्ल आदिको सन्धिपत्र	९५ (क)

चित्र संख्या	विषय	अभिलेख संख्या
७८	संवत् ६६८ को नरेन्द्रमल्ल आदिको सन्धिपत्र	६५ (ख)
७९	,, ,,	६५ (ग)
८०	संवत् ६७३ को हेराको ताम्रपत्र	६८
८१	संवत् ६७६ को सुवर्ण मालाको अभिलेख	१०१
८२	संवत् ६७९ को नरेन्द्रमल्लकी रानीको ताम्रपत्र	१०३
८३	संवत् ६८० को त्रैलोक्यमल्ल आदिको सुवर्णपत्र	१०४
८४	संवत् ७०४ को शिवसिंहको पालाको त्वाक मारोको ताम्रपत्र	१०५
८५	संवत् ७११ को सुवर्ण जन्तारको अभिलेख	१०६
८६	संवत् ७१३ को ताम्रपत्र	१०७
८७	संवत् ७१८ को ताम्रपत्र	१०९
८८	संवत् ७२० को ताम्रपत्र	३५६
८९	संवत् ७२१ को ताम्रपत्र	११०
९०	संवत् ७२५ को ताम्रपत्र	३५७
९१	संवत् ७२५ को ताम्रपत्र	१११
९२	संवत् ७३० को ताम्रपत्र	११२
९३	संवत् ७३१ को गोपालदेव आदिको धर्मपत्र	११३
९४	संवत् ७३१ को ताम्रपत्र	११४
९५	संवत् ७५१ को लक्ष्मीनरसिंह मल्लको ताम्रपत्र	११७
९६	संवत् ७६३ को भीममल्लको ताम्रपत्र	११९
९७	संवत् ७७१ को ताम्रपत्र	१२२
९८	संवत् ७७३ को प्रतापमल्ल सहितको मूर्तिको अभिलेख	१२५
९९	संवत् ७७४ को ताम्रपत्र	१२६
१००	प्रतापमल्लको अभिलेख	१२९
१०१	संवत् ७७६ को प्रतापमल्लको अभिलेख	१२८
१०२	संवत् ७८३ को प्रतापमल्लको अभिलेख	१३०
१०३	संवत् ८०० को सुवर्ण जन्तारको अभिलेख	१३७
१०४	संवत् ८११ को सुवर्ण जन्तारको अभिलेख	३५१
१०५	संवत् ८१४ को भूपालेन्द्र मल्लको अभिलेख	१४६ (क)
१०६	,, ,,	१४६ (ख)

चित्र संख्या	विषय	अभिलेख संख्या
१०७	संवत् ८१४ को ताम्रपत्र	१४६
१०८	संवत् ८१६ को ताम्रपत्र	१५२
१०९	संवत् ८४० को ताम्रपत्र	१७६
११०	संवत् ८४८ को अभिलेख	१८०
१११	संवत् ८४९ को ताम्रपत्र	१८१
११२	संवत् ८४९ को जगज्जय मल्लको ताम्रपत्र	१८२
११३	संवत् ८६१ को सुवर्ण जन्तरको अभिलेख	३५२
११४	संवत् ८७२ को जयप्रकाश मल्लको ताम्रपत्र	१९०
११५	जयप्रकाश मल्लको पालाको अभिलेख	१९८
११६	संवत् १८३१ को प्रतापसिंहको अभिलेख	३५३
११७	संवत् १८३१ को प्रतापसिंहको अभिलेख	३५४
११८	संवत् १८३७ को ताम्रपत्र	२१६
११९	संवत् १८५६ को गीर्वाणयुद्ध विक्रम शाहको ताम्रपत्र	२४०
१२०	संवत् १८८७ को ताम्रपत्र	२५८
१२१	संवत् ९७७ को ताम्रपत्र	२८०
१२२	संवत् ९३८ को सुवर्ण कण्ठीको अभिलेख	३५५
१२३	संवत् १९५० को ताम्रपत्र	३०४
१२४	संवत् १९५३ को चादीको आसनीको अभिलेख	३०८ (क)
१२५	,, ,,	३०८ (ख)
१२६	छिन्नमस्ता मन्दिरको ताम्रपत्र	३४२
१२७	संवत् १९१३ को शिलापत्र	२७६

[illegible]

१०७७

चित्र खण्ड

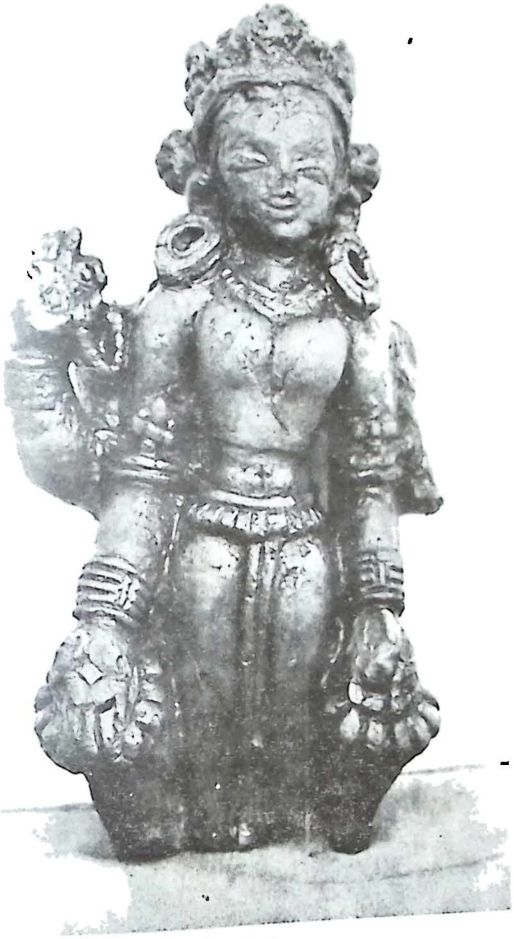

चित्र नं. १

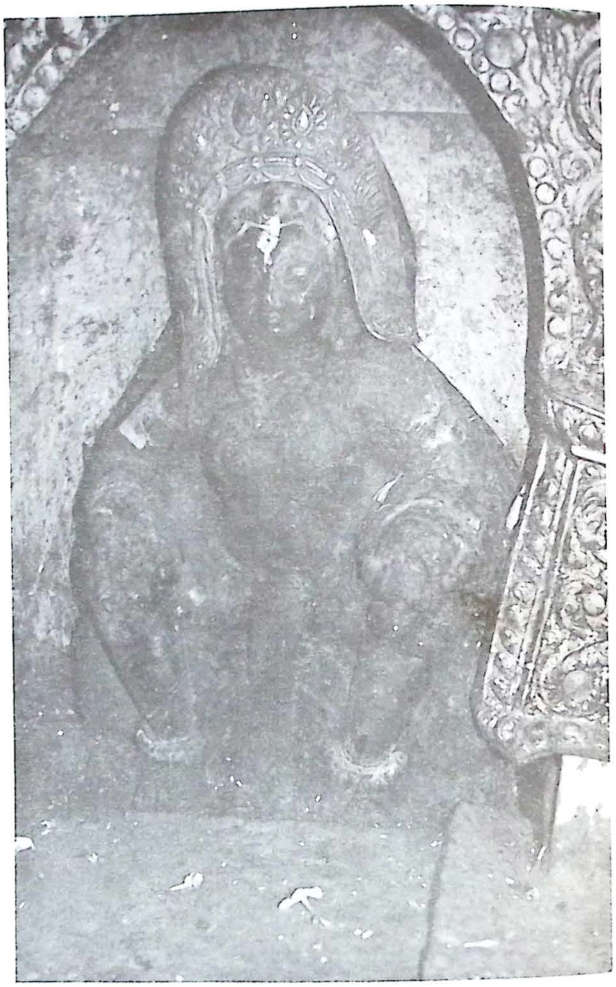

चित्र नं. २

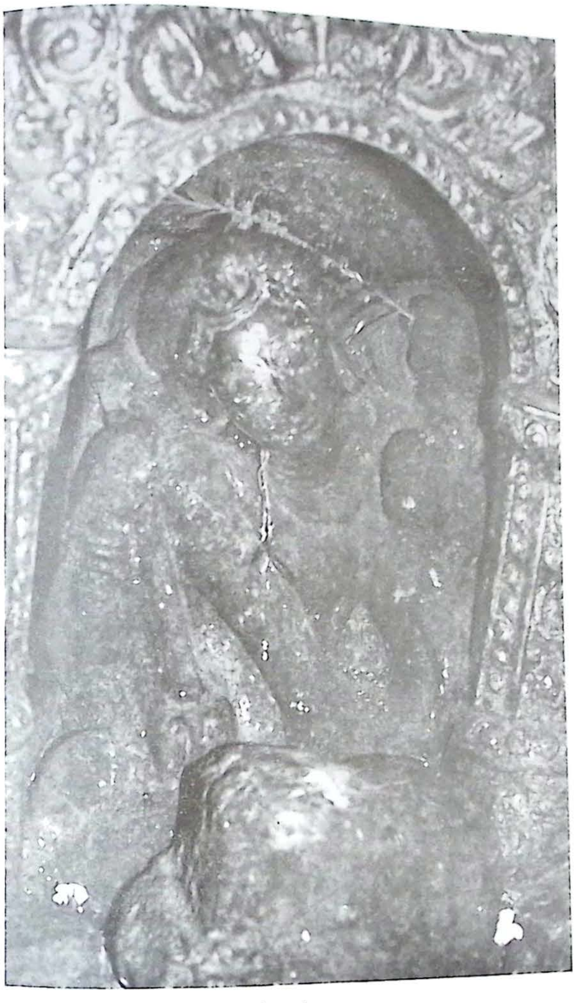

चित्र नं. ३

चित्र नं. ४

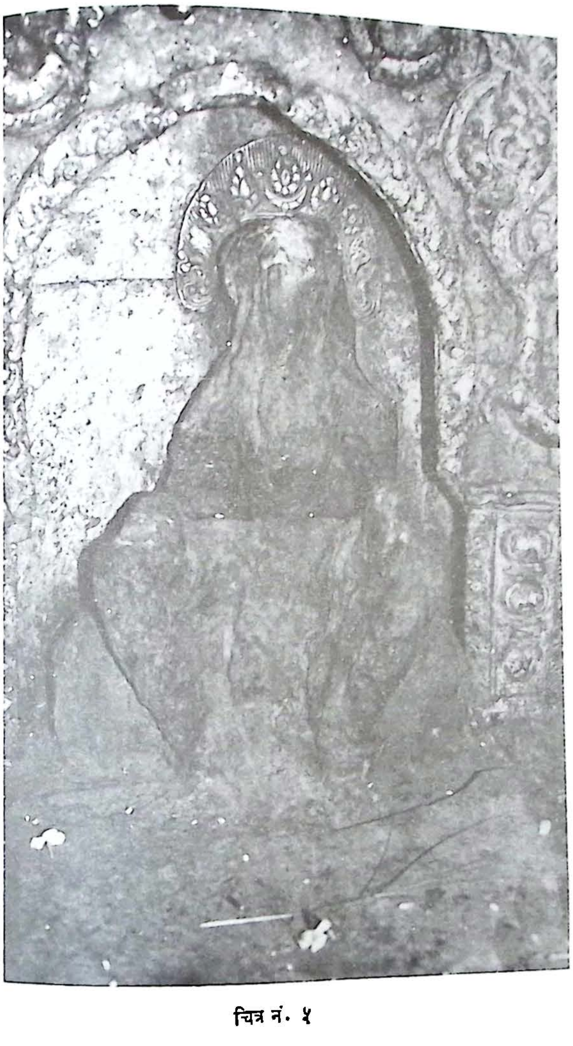

चित्र नं. ५

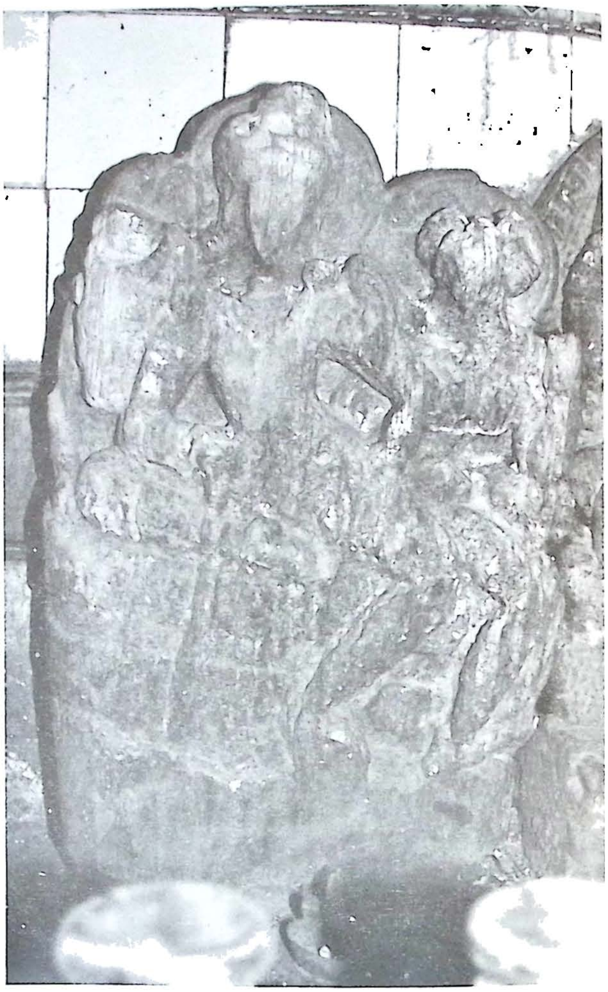

चित्र नं. ६

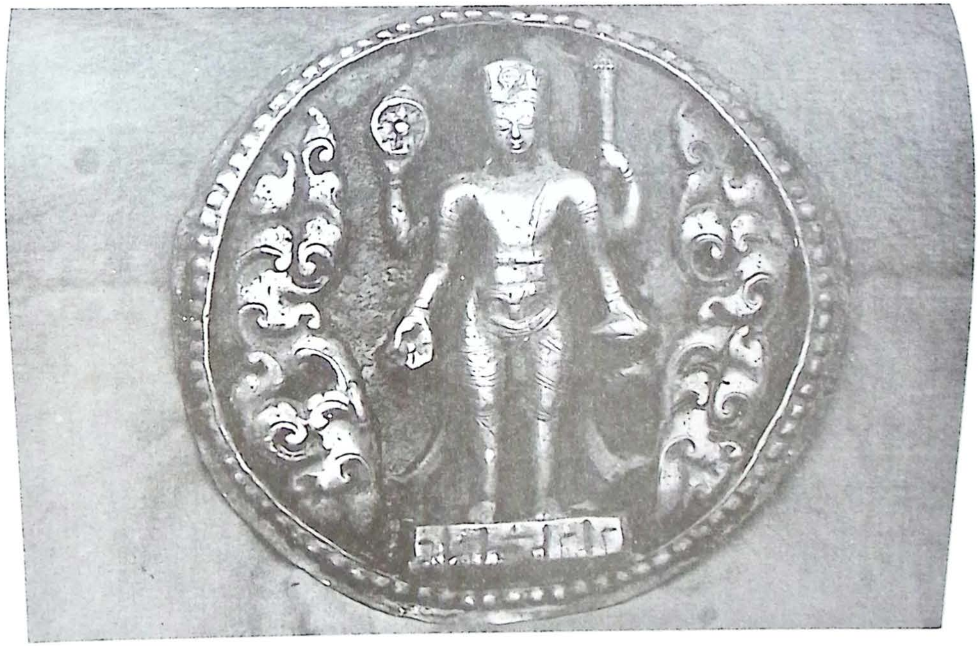

चित्र नं. ७

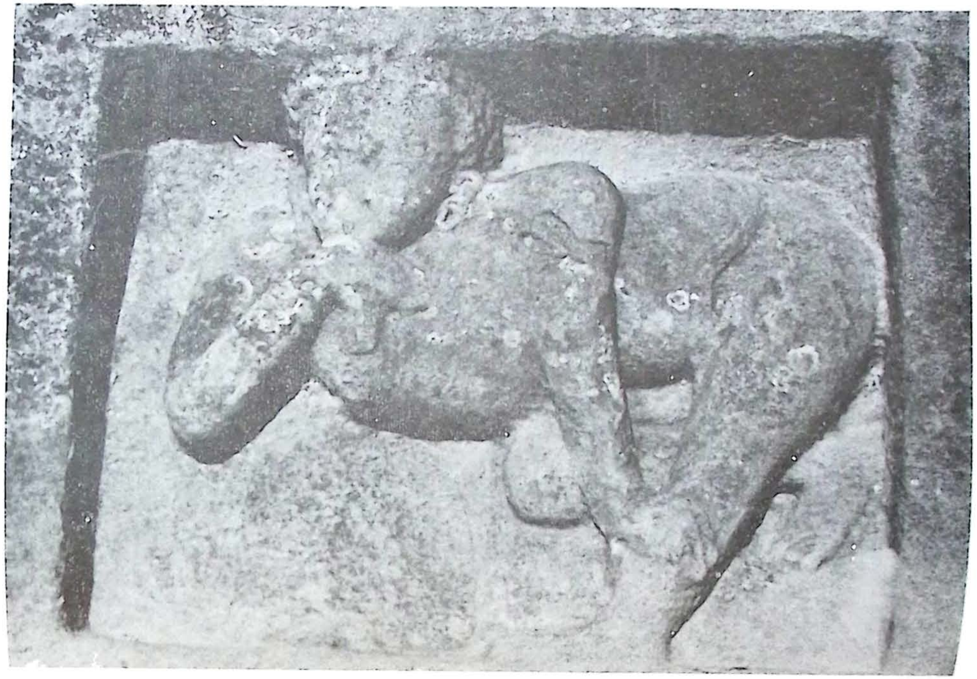

चित्र नं. ८

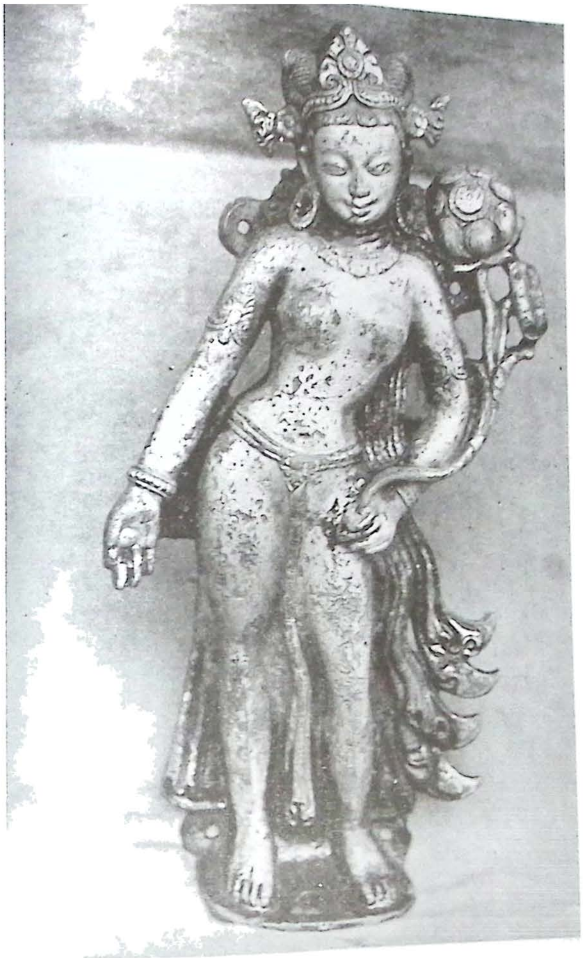

चित्र नं. ६

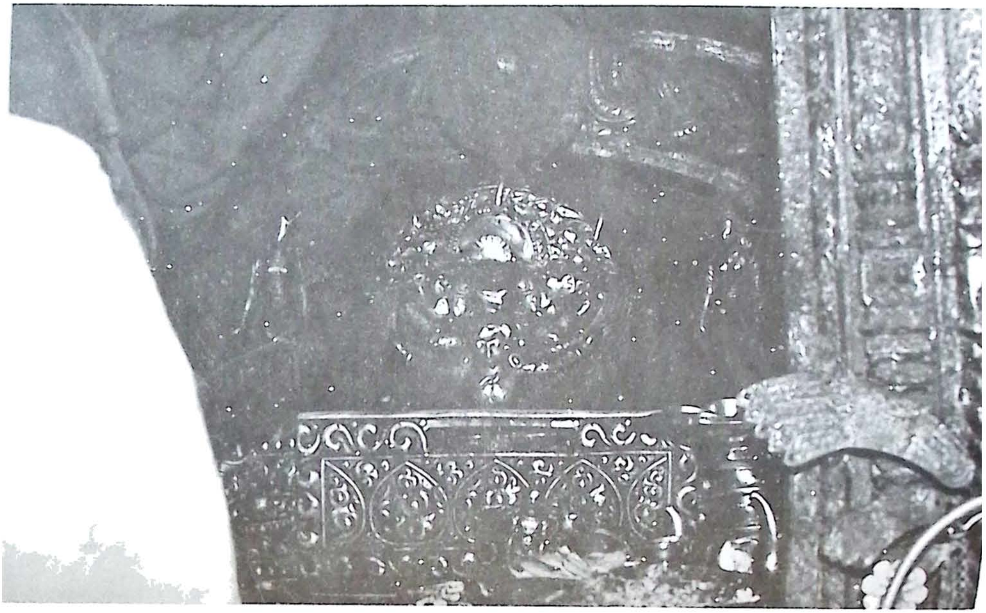

चित्र नं. १०

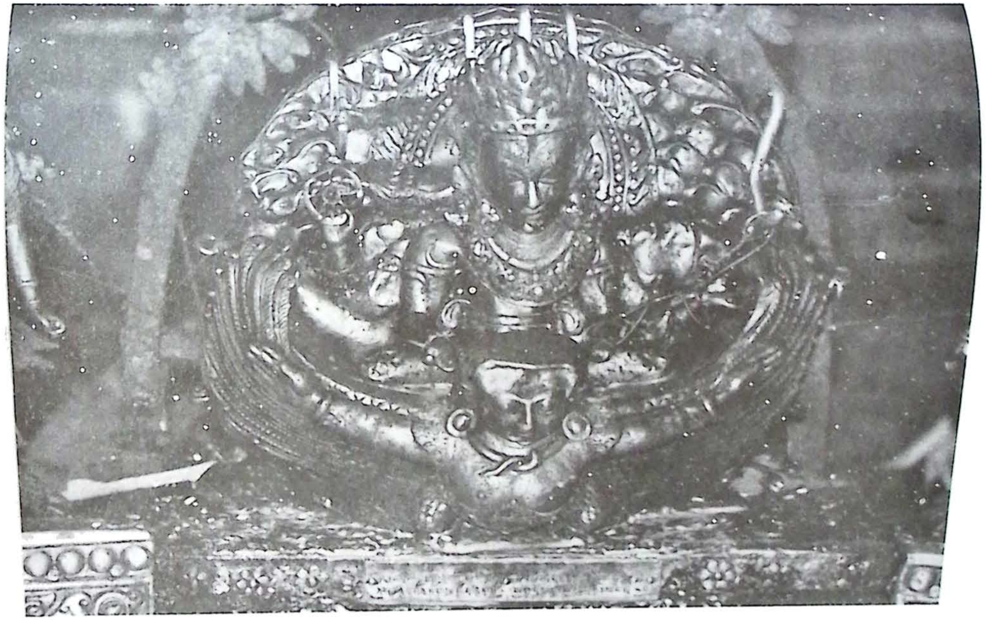

चित्र नं. ११

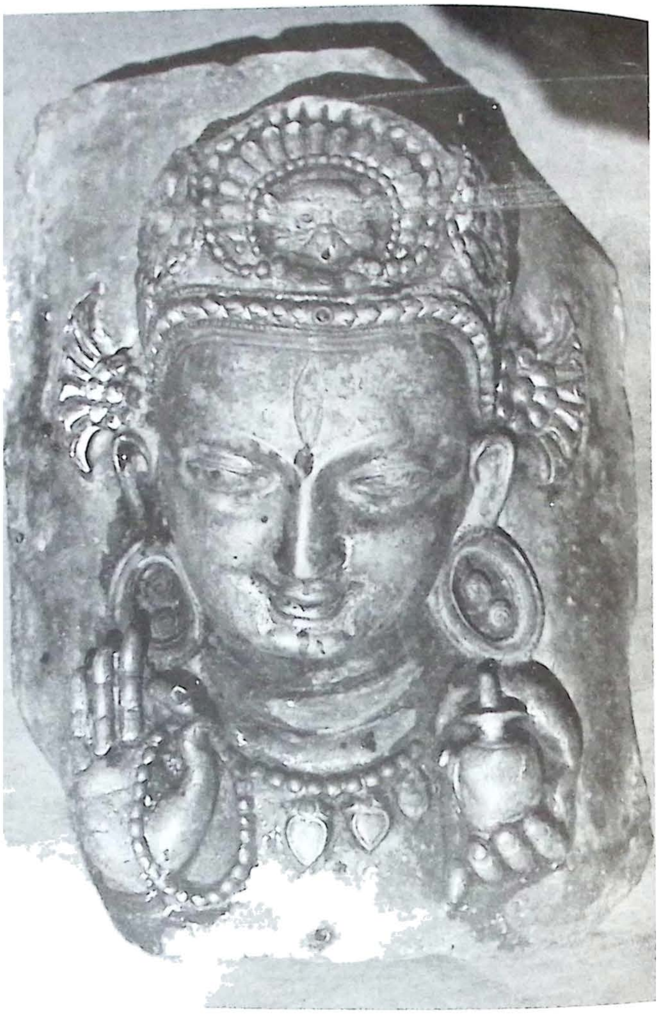

चित्र नं. १२

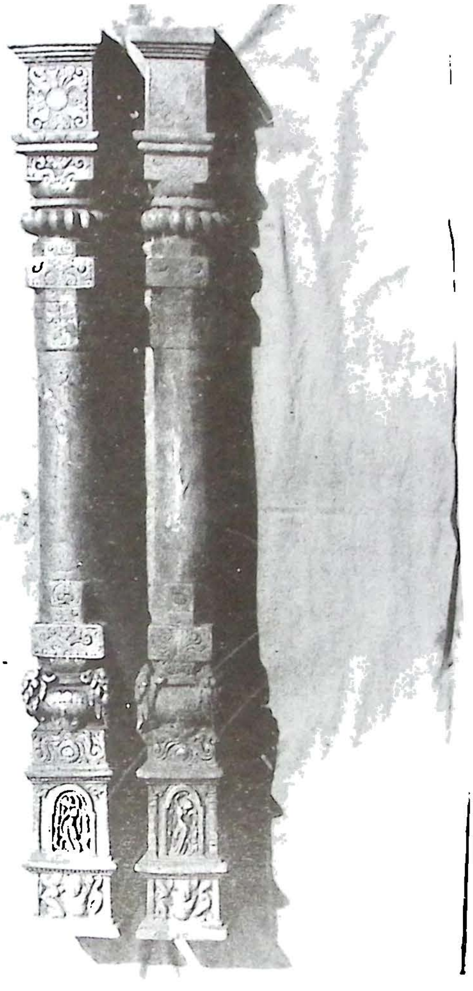

चित्र नं. १३

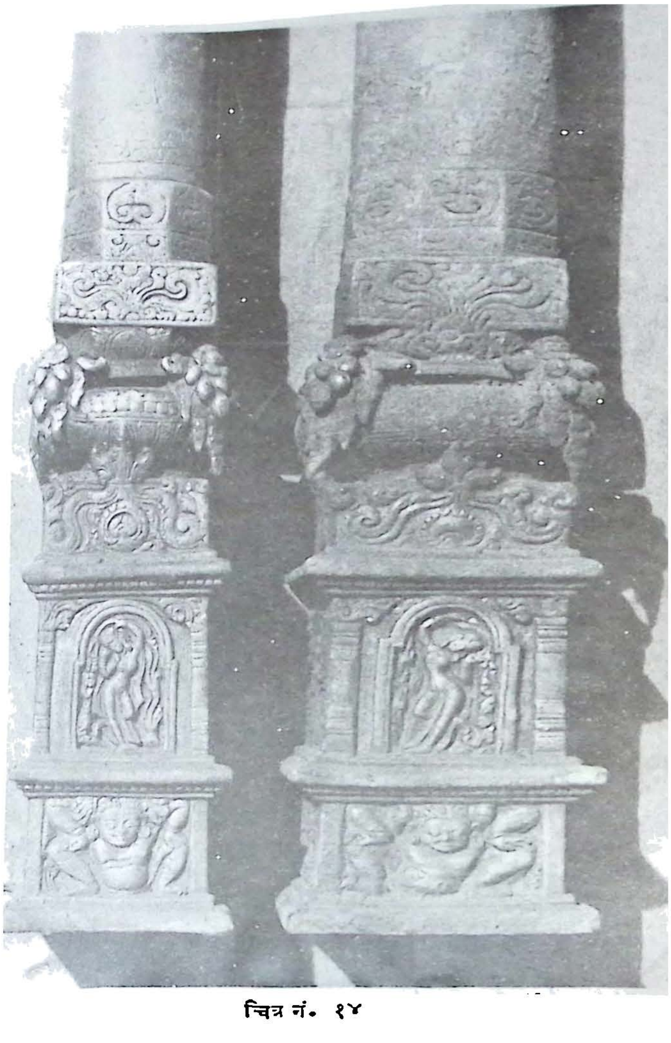

चित्र नं. १४

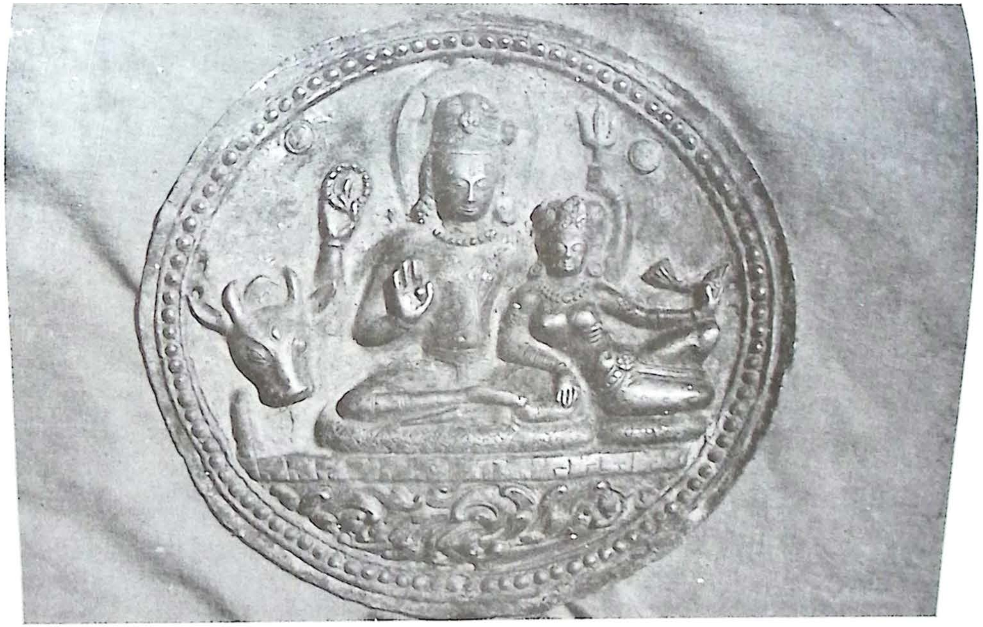

चित्र नं. १५

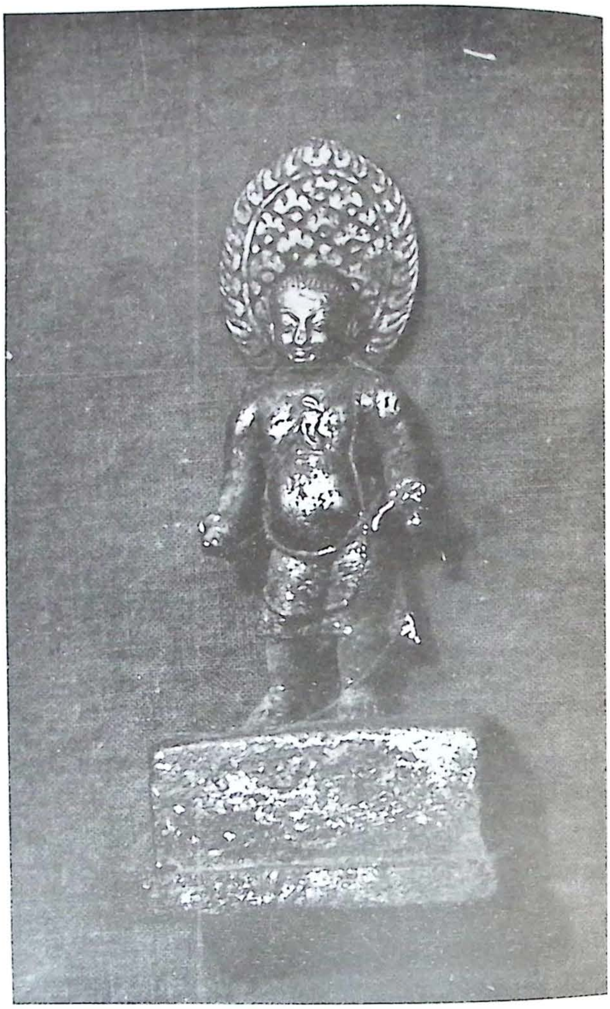

चित्र नं. १६

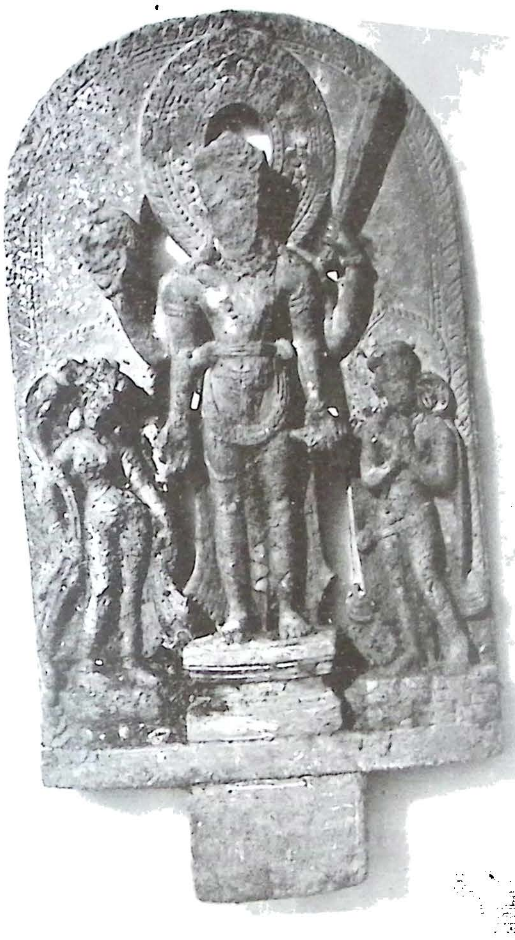

चित्र नं. १७

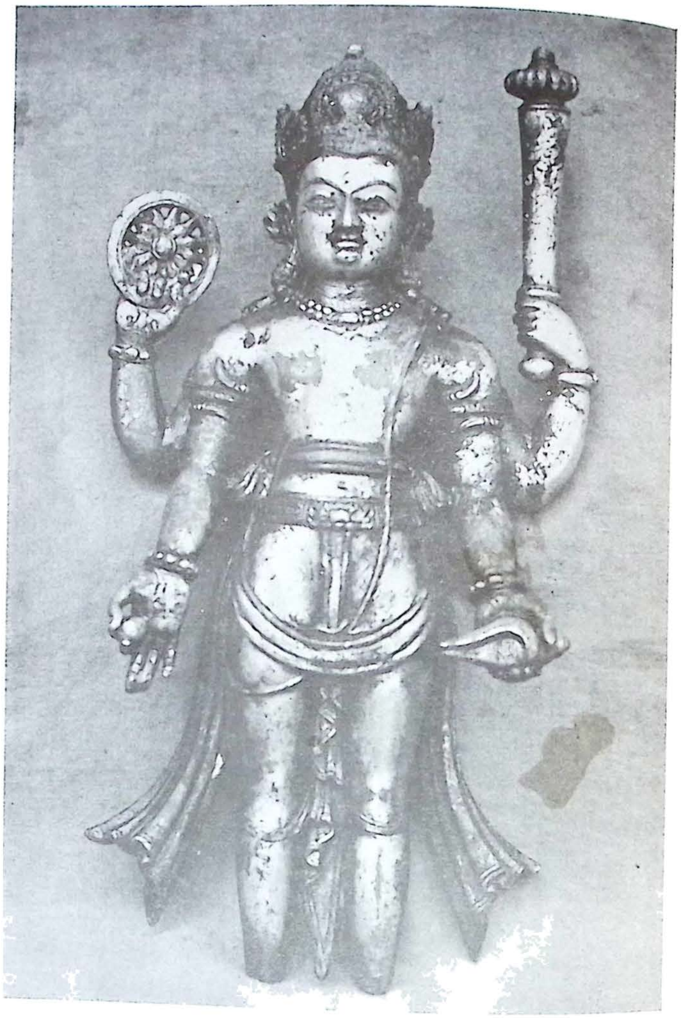

चित्र नं. १८

चित्र नं. १६

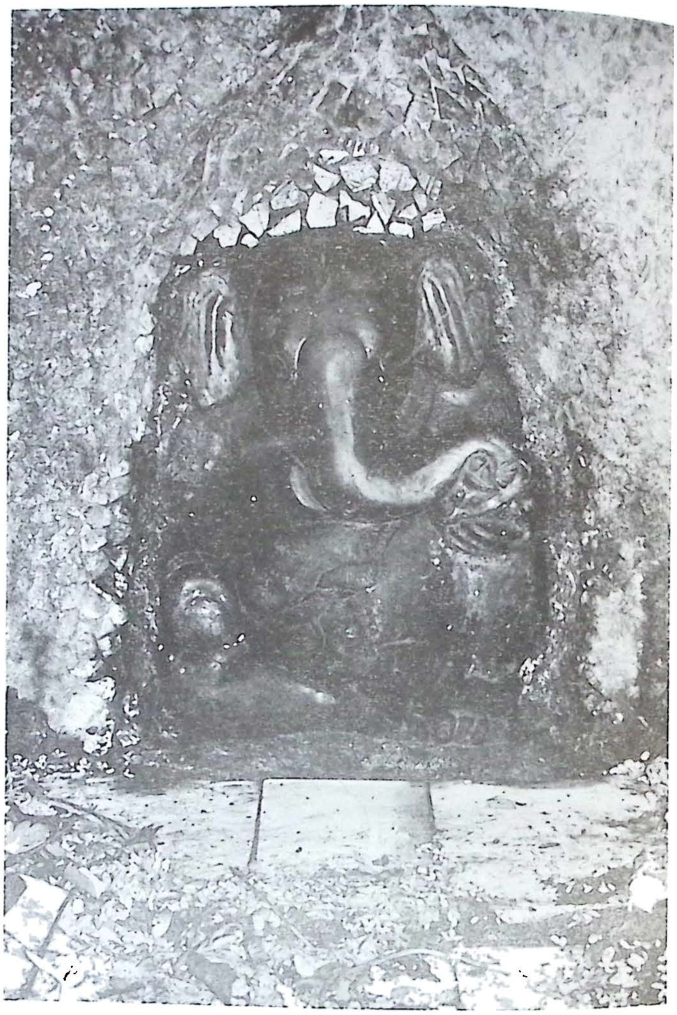

चित्र नं. २०

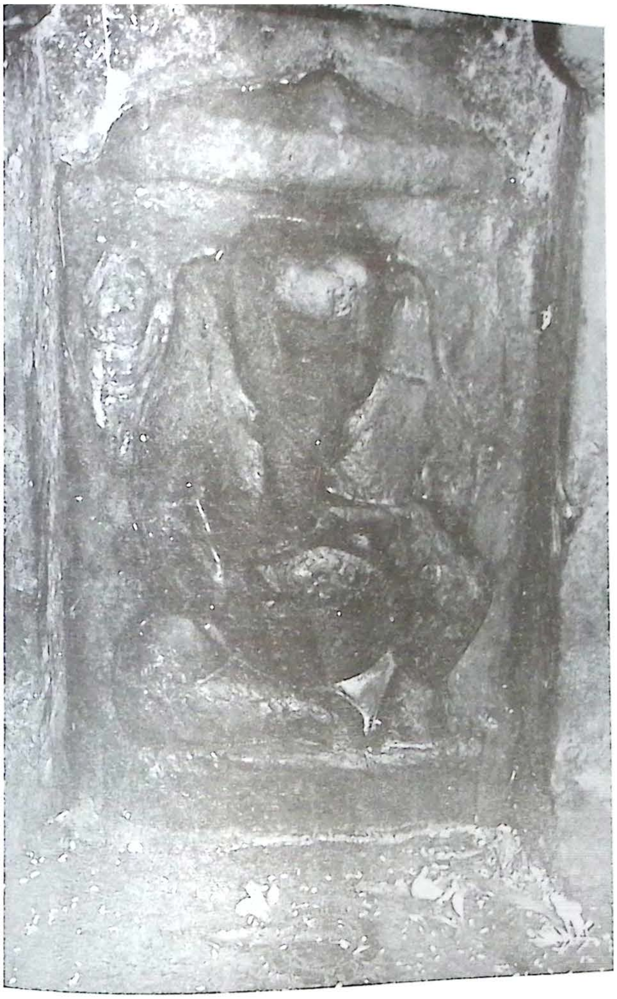

चित्र नं. २१

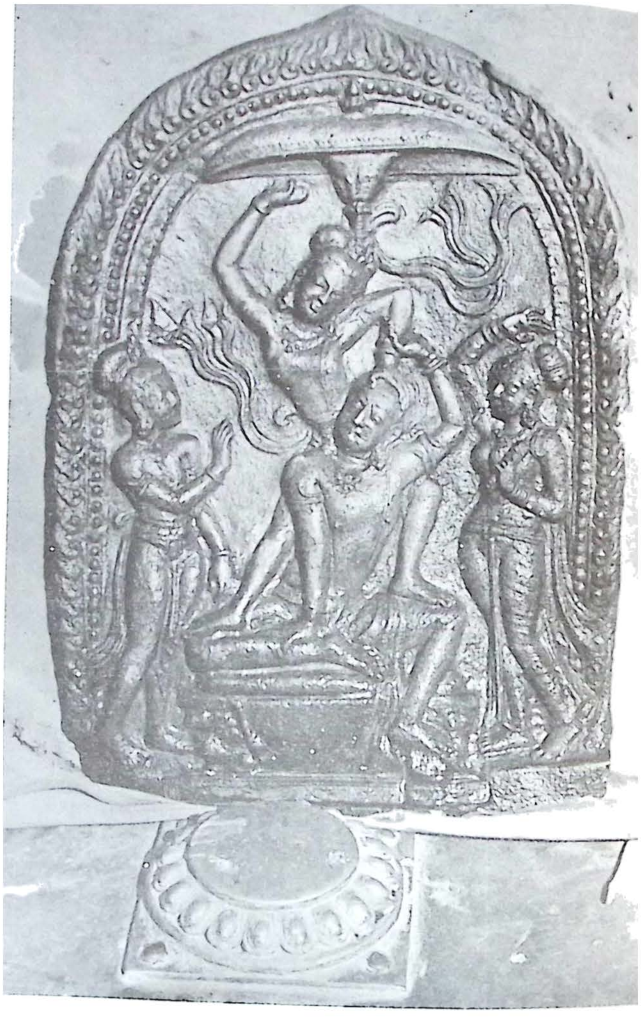

चित्र नं. २२

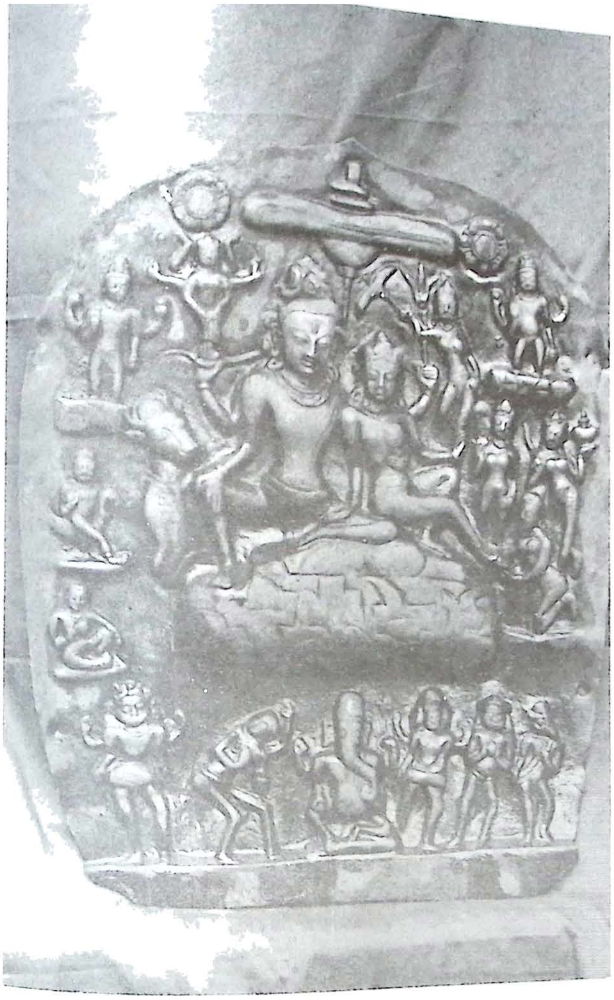

चित्र नं. २३

चित्र नं. २४

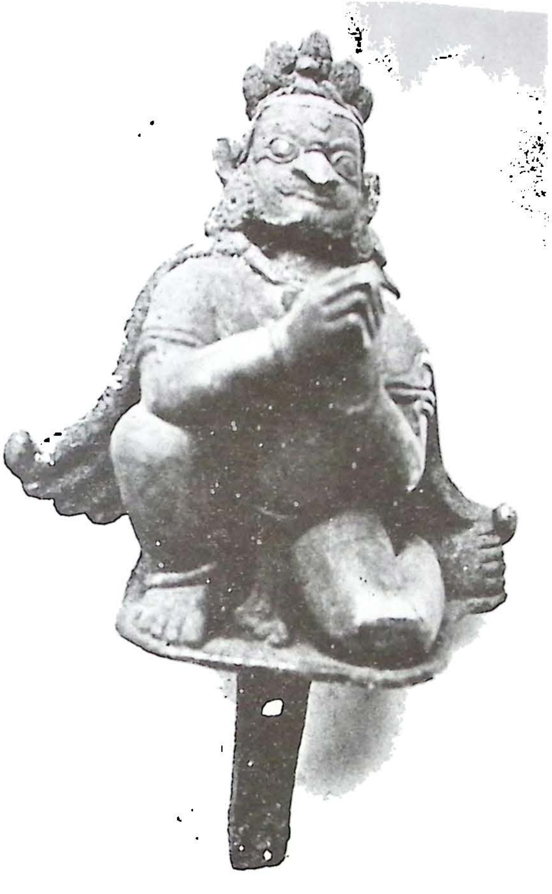

चित्र नं. २५

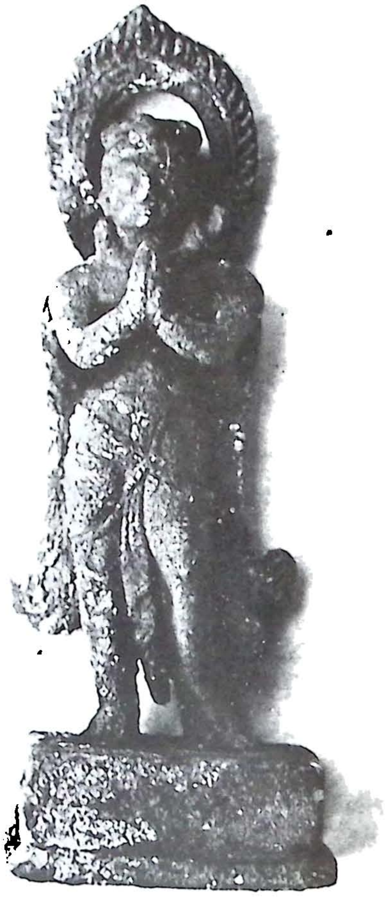

चित्र नं. २६

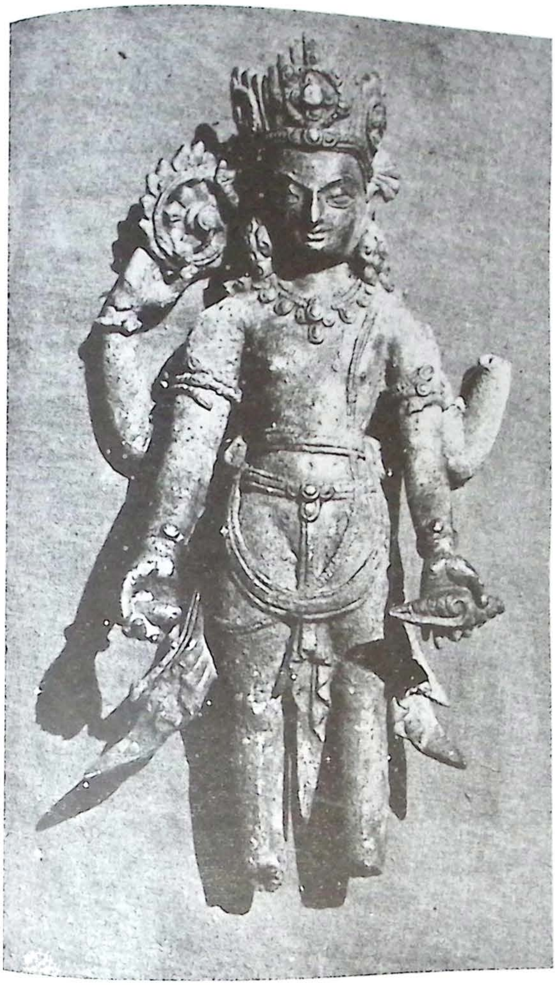

चित्र नं. २७

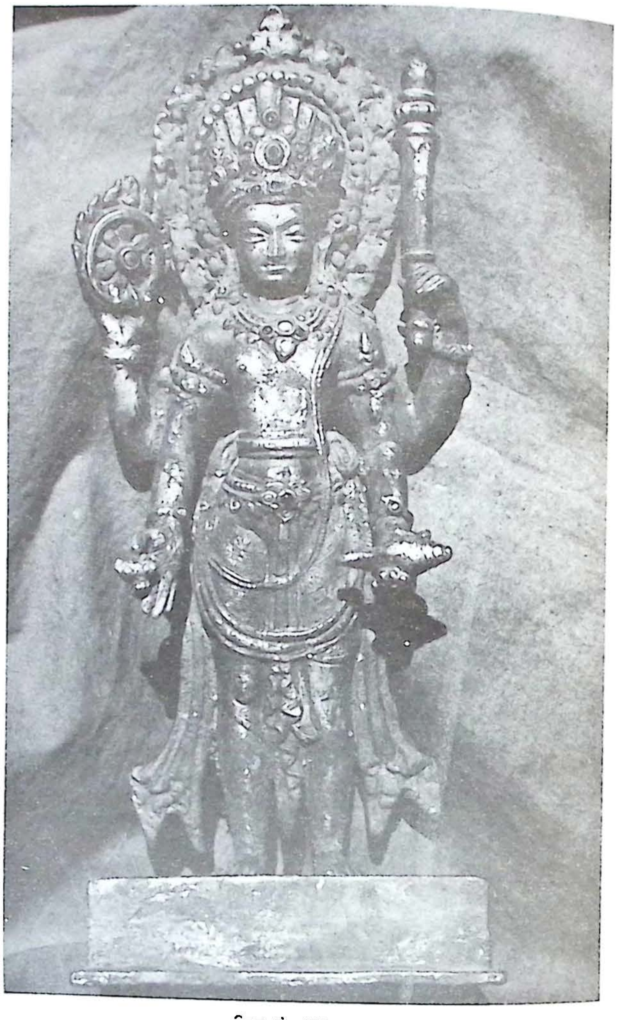

चित्र नं. २८

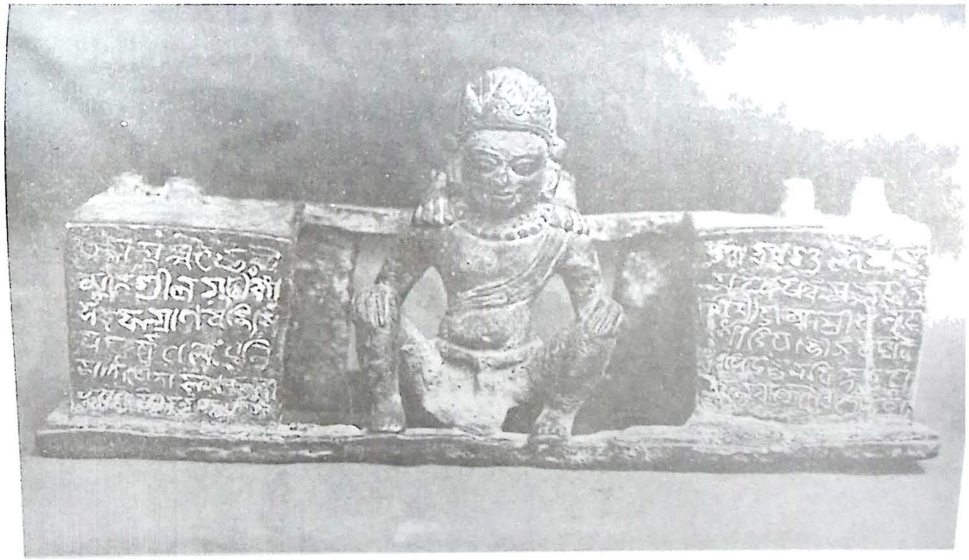

चित्र नं. २९

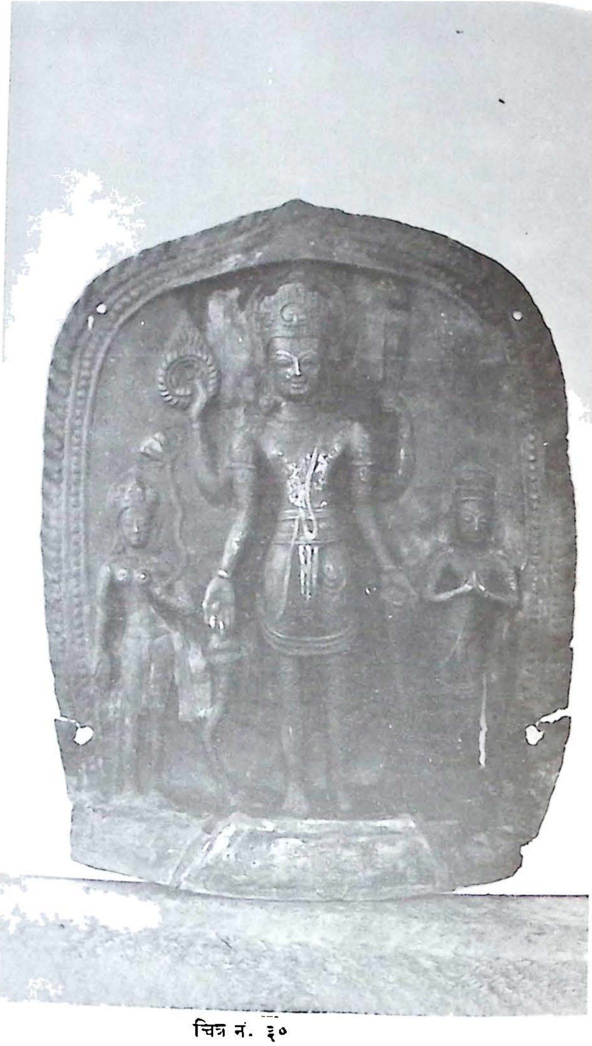

चित्र नं. ३०

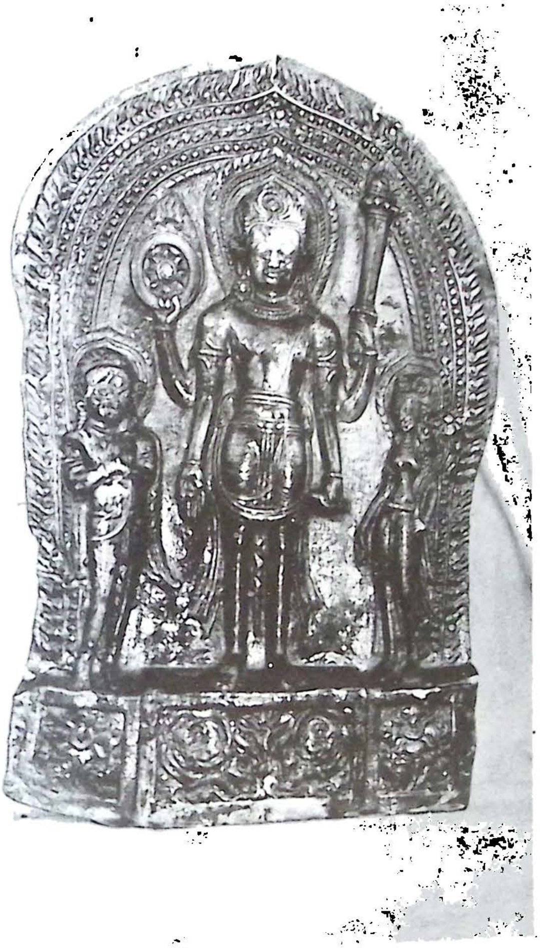

चित्र नं. ३१

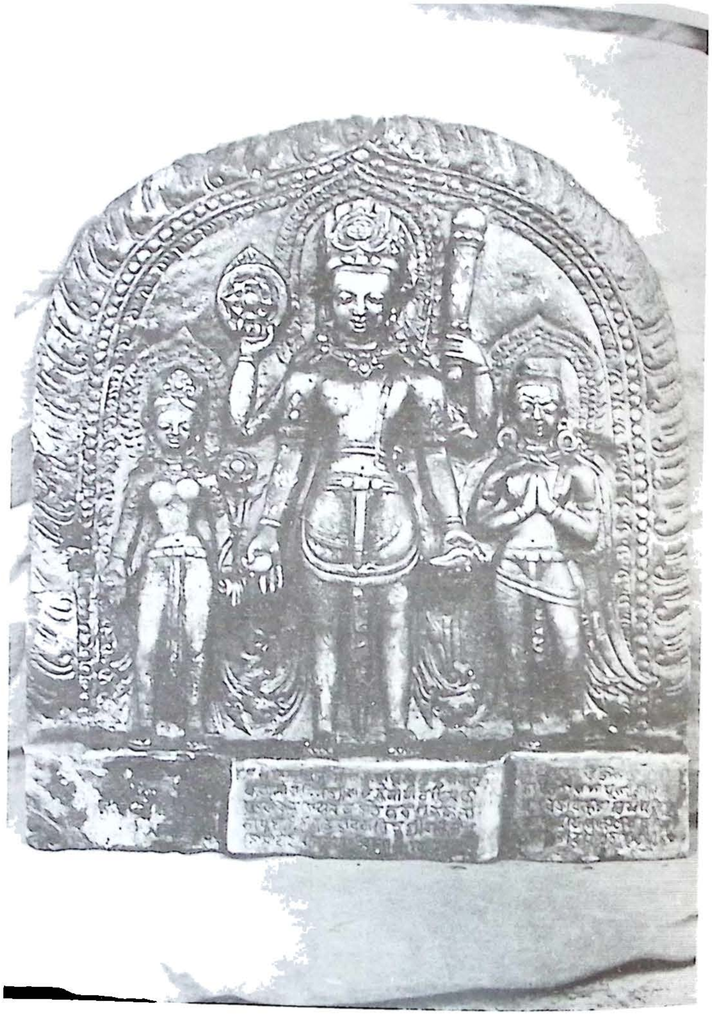

चित्र नं. १२

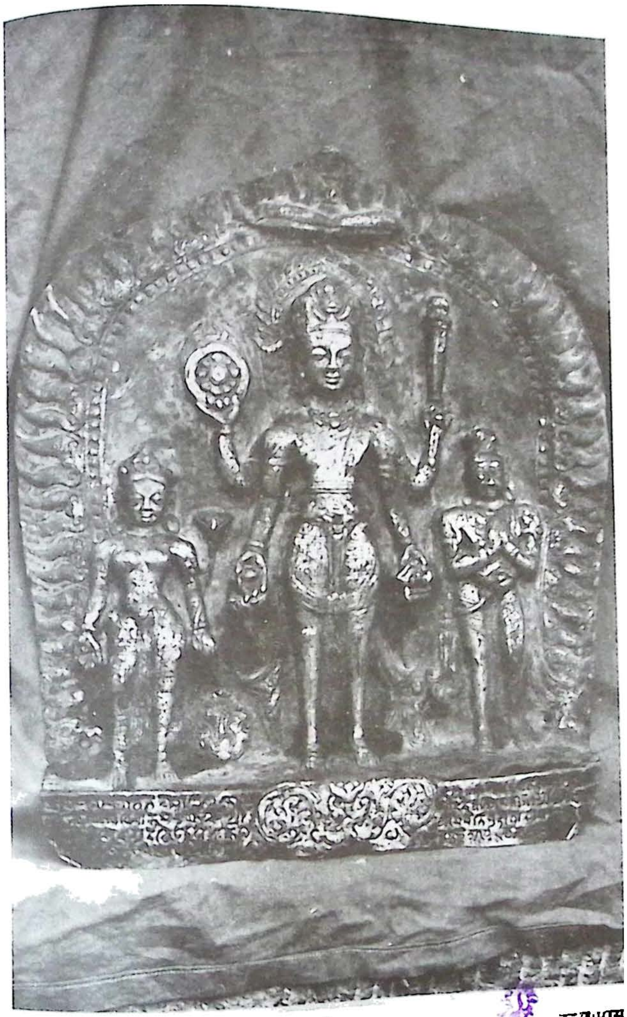

चित्र नं. ३२ न्यवा।पाख

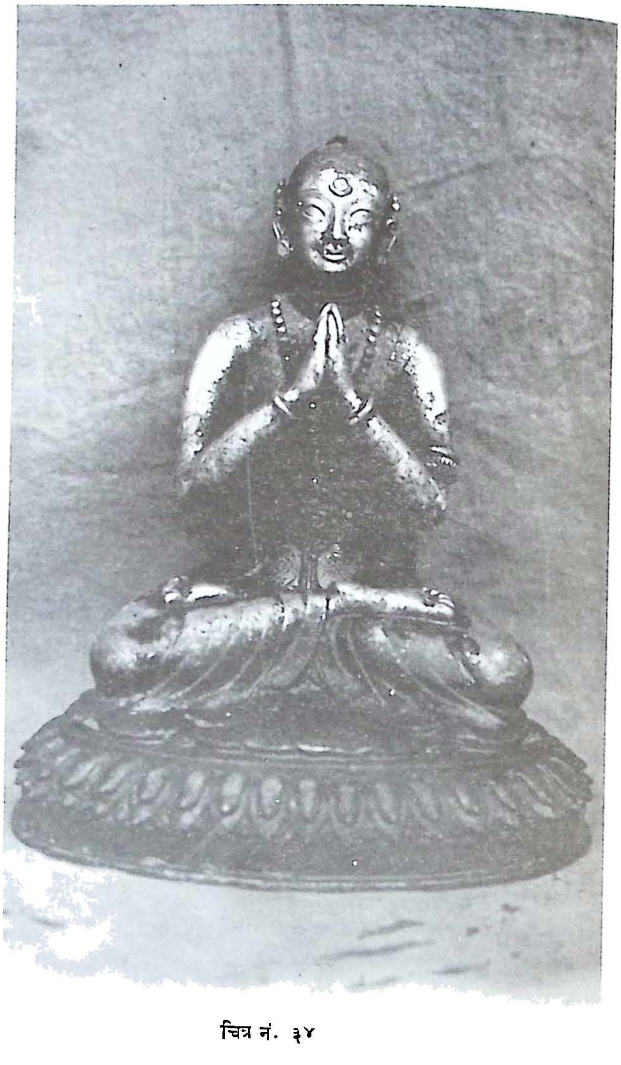

चित्र नं. ३४

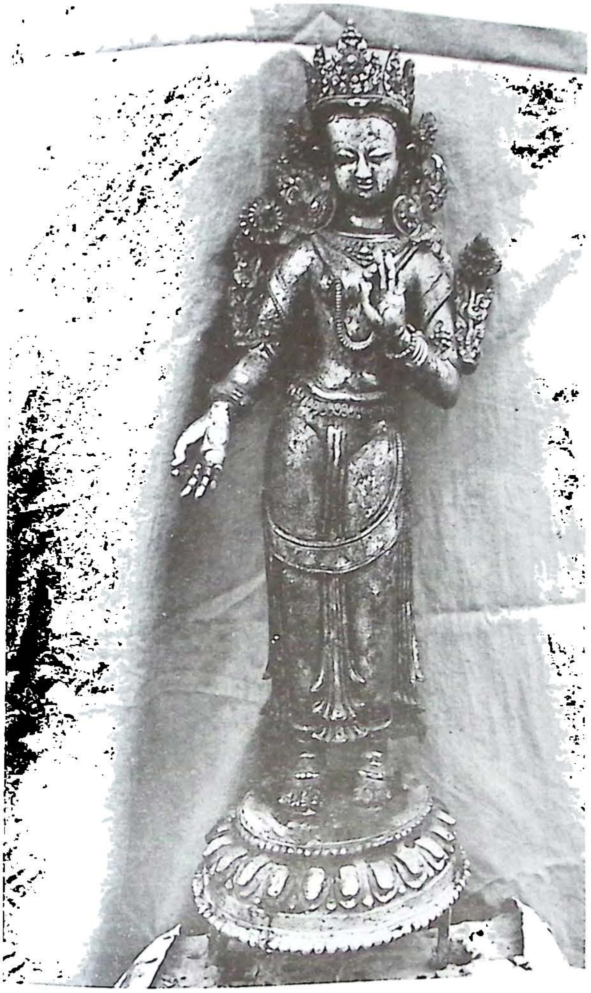

चित्र नं. ३५

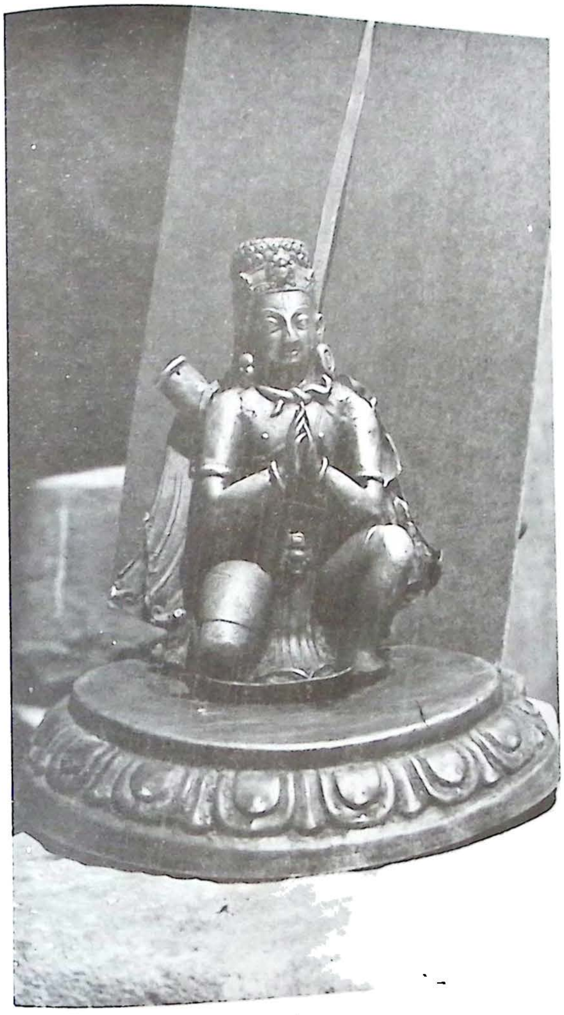

चित्र नं. ३७

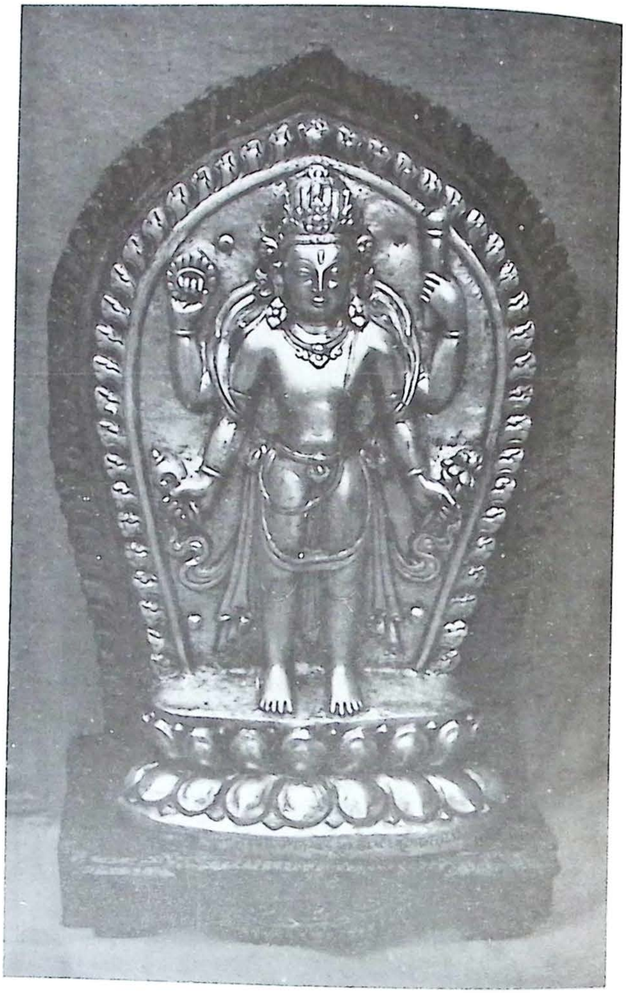

चित्र नं. ३८

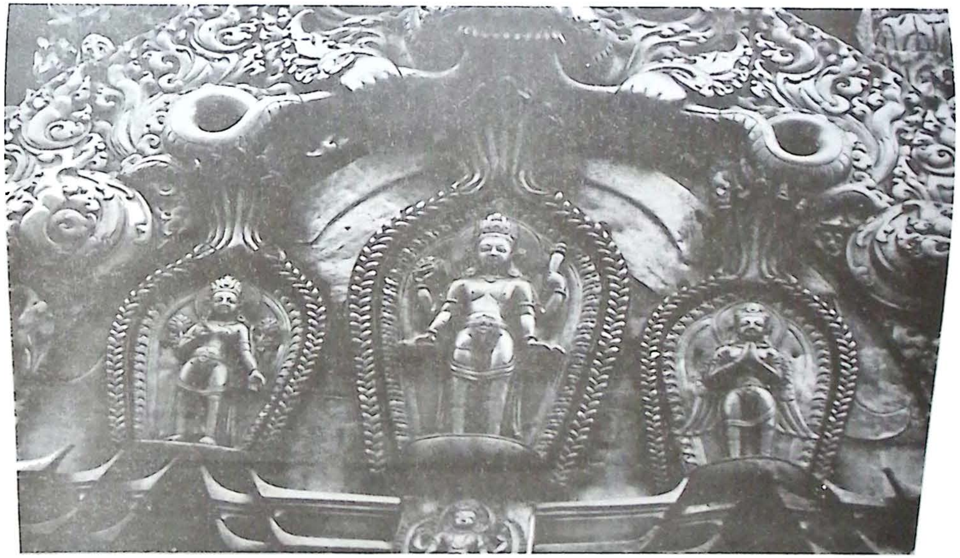

चित्र नं. ३६

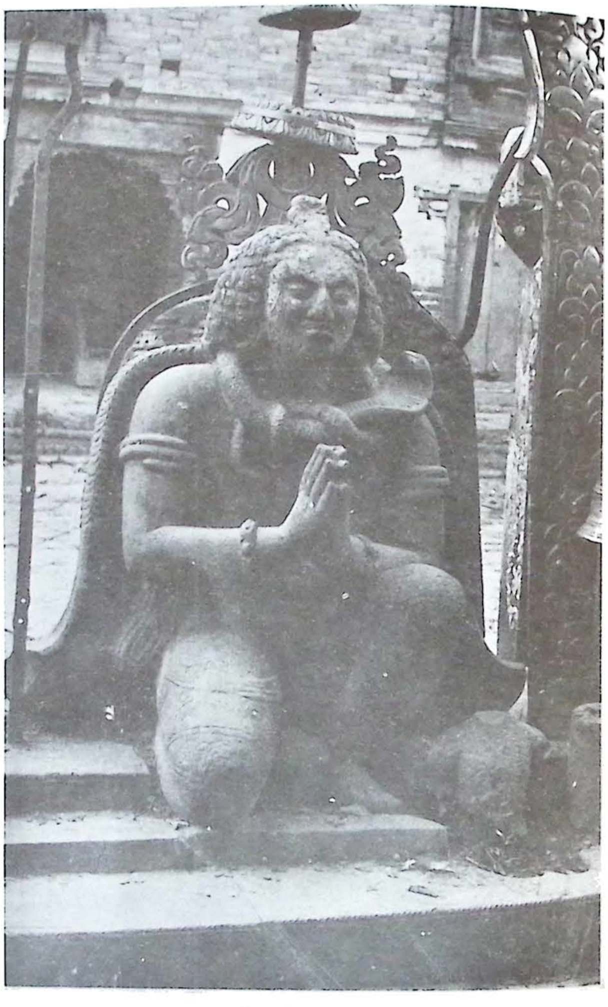

चित्र नं. ४०

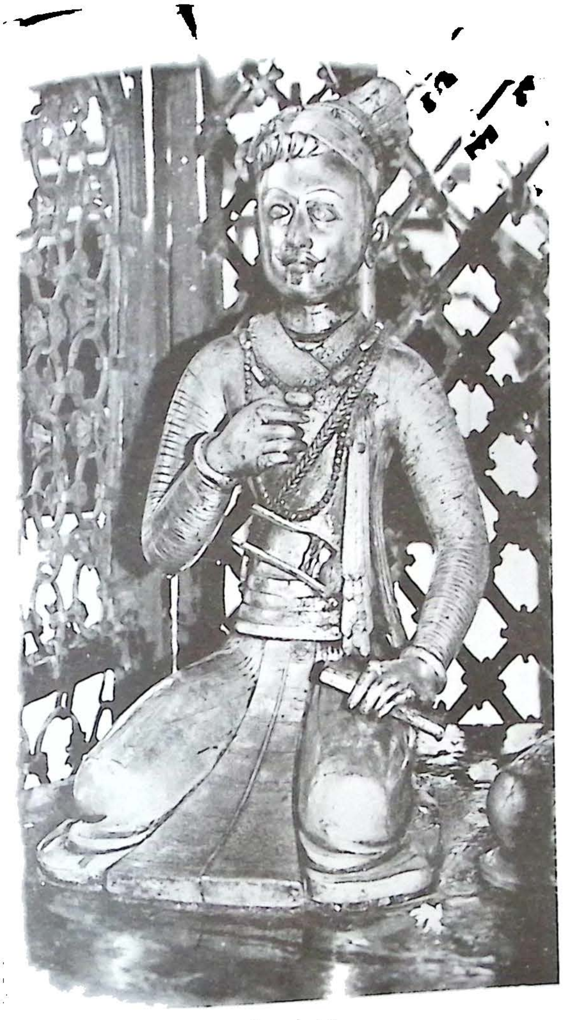

चित्र नं. ४१

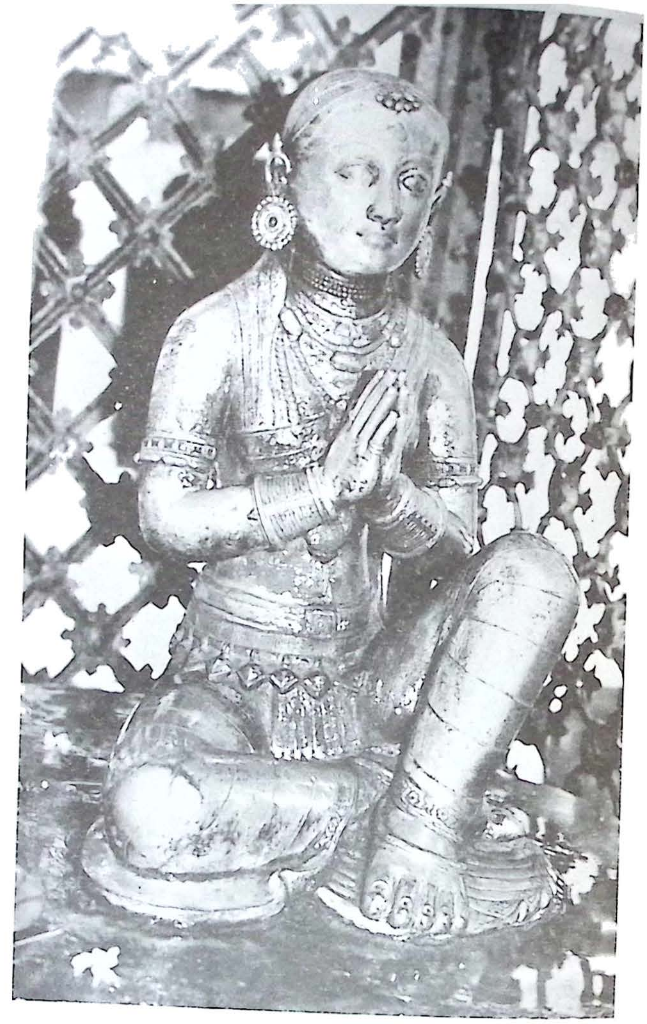

चित्र नं. ४२

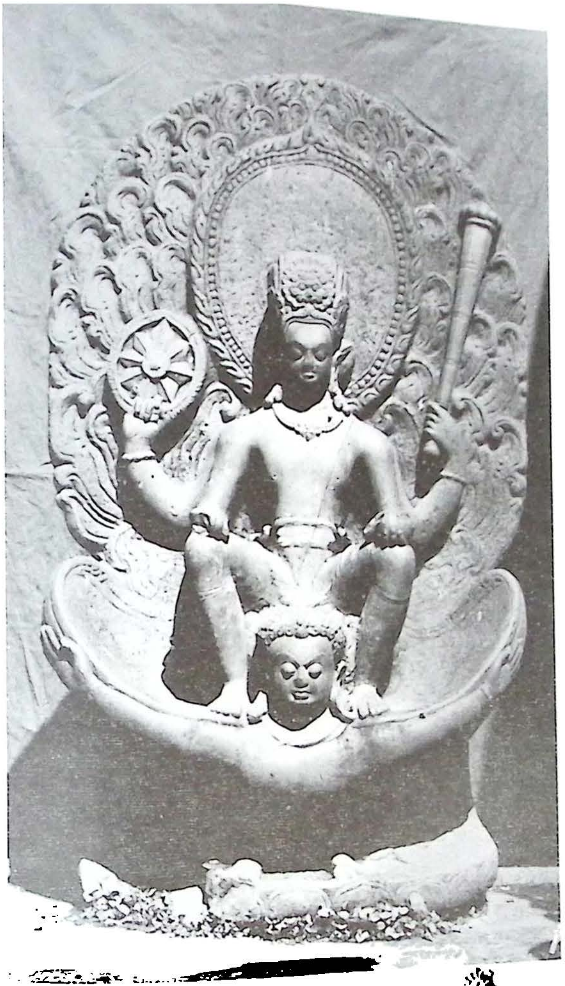

चित्र नं. ४१ न्वछापात

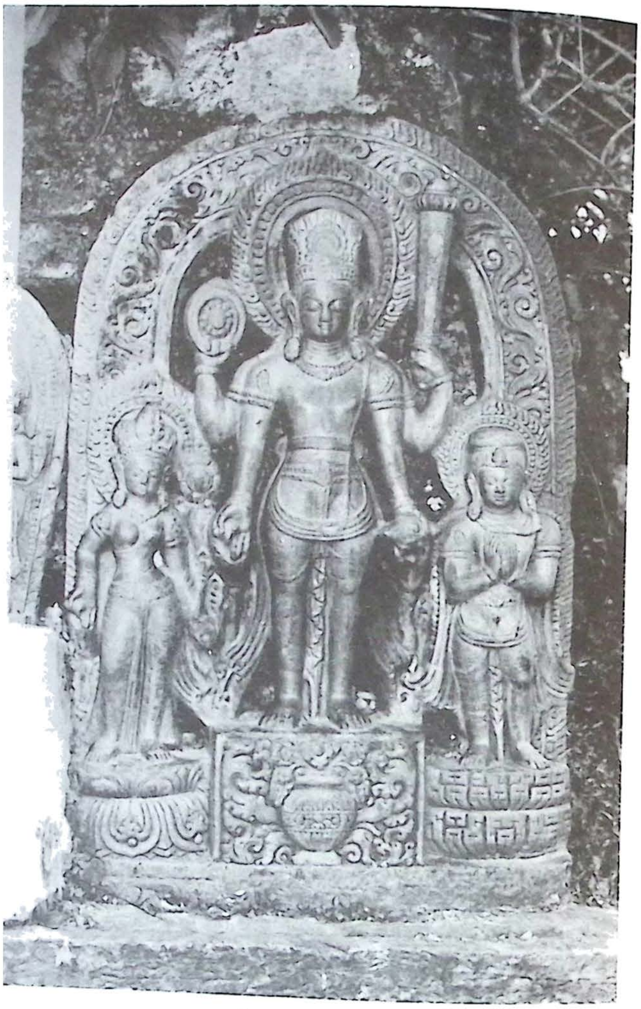

चित्र नं. ४४

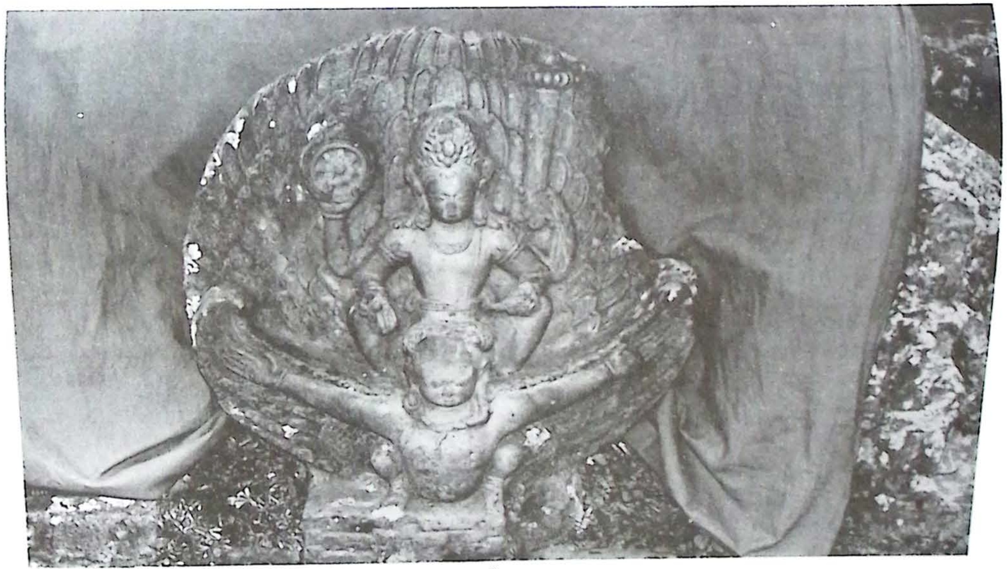

चित्र नं. ४५

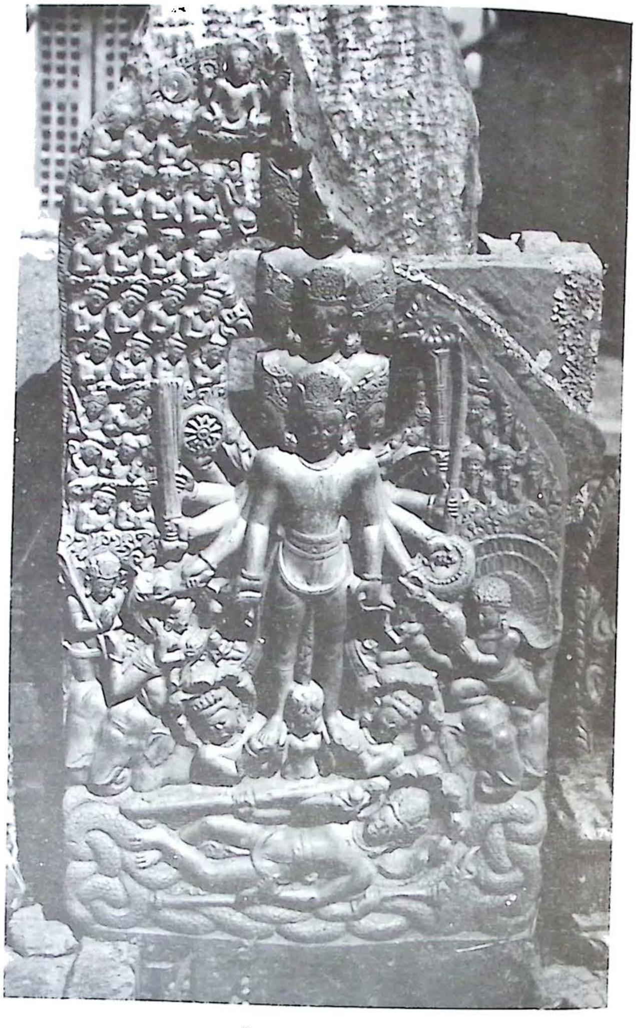

चित्र नं. ४६

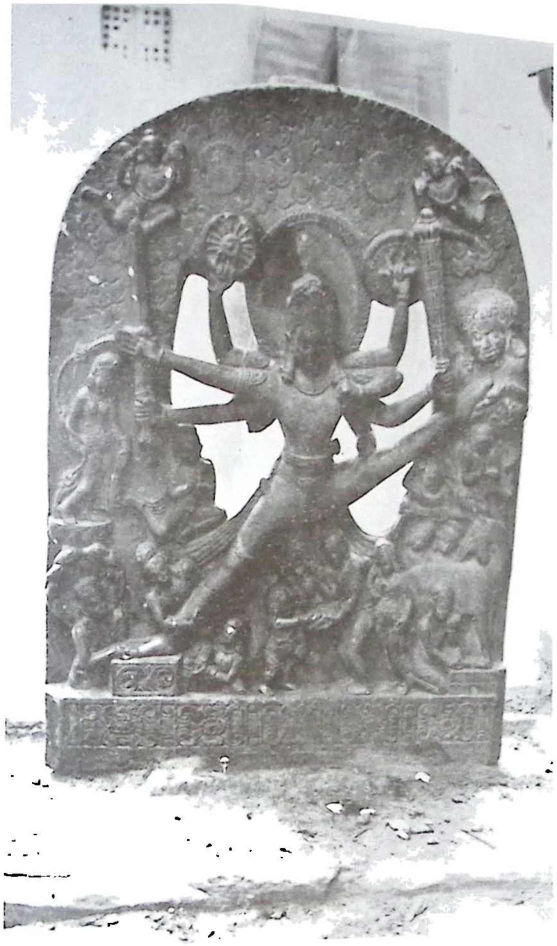

चित्र नं. ४७

अभिलेख संख्या १ क

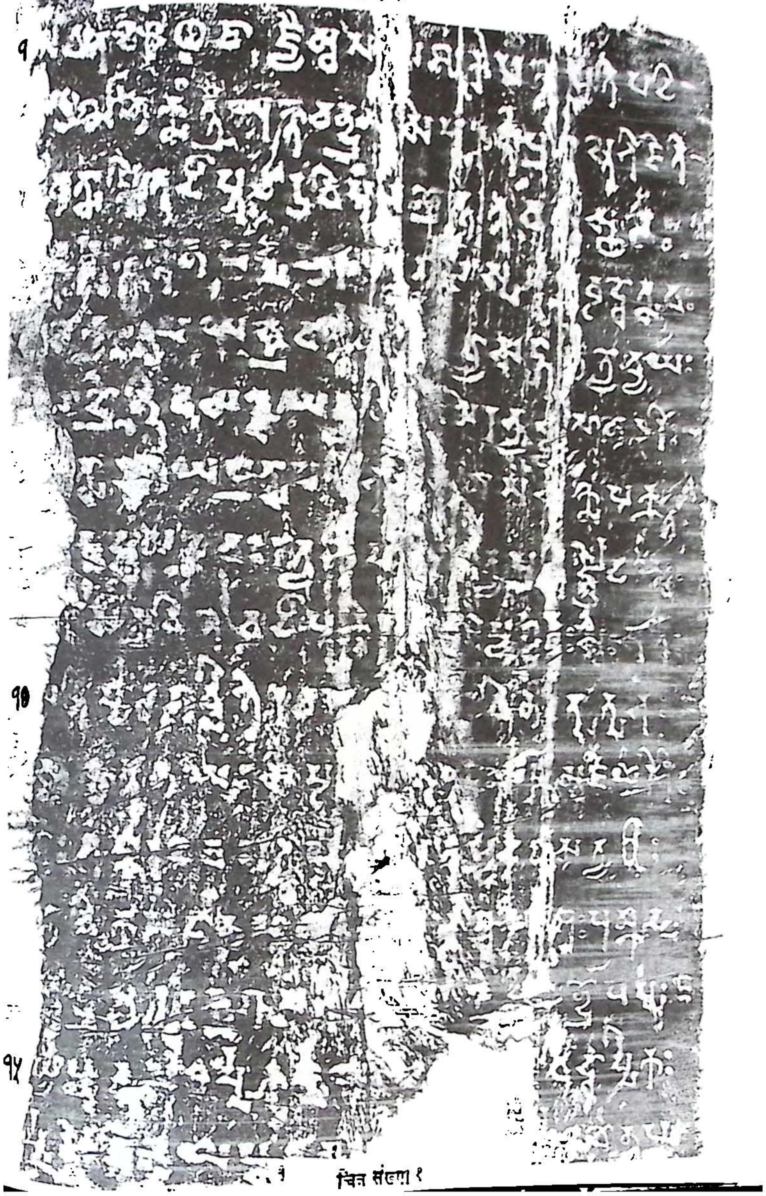

चित्र संख्या १

अभिलेख संख्या १ ख

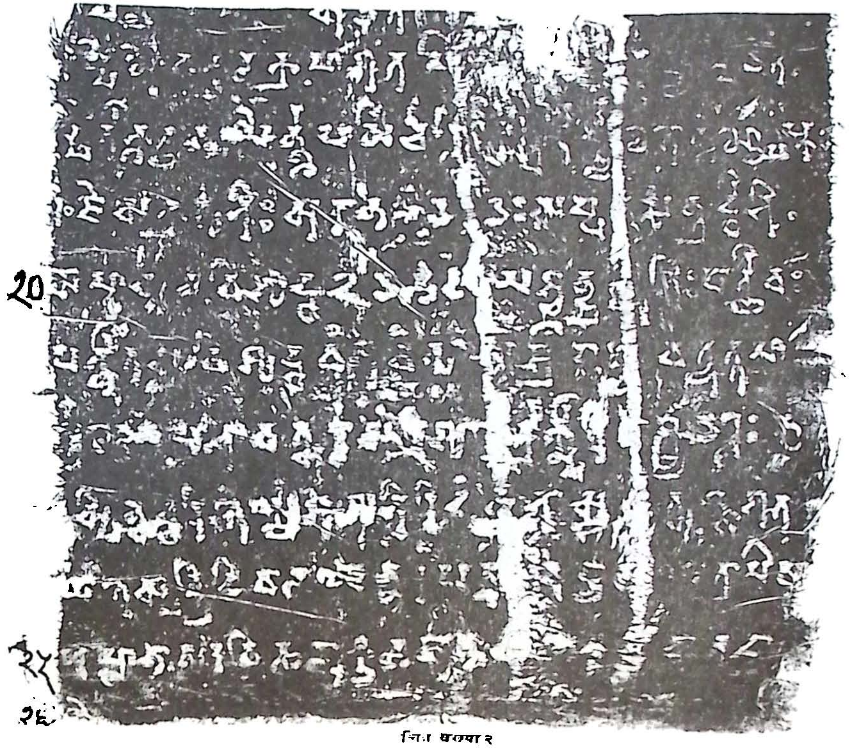

चित्र फलक २

अभिलेख संख्या १ ग

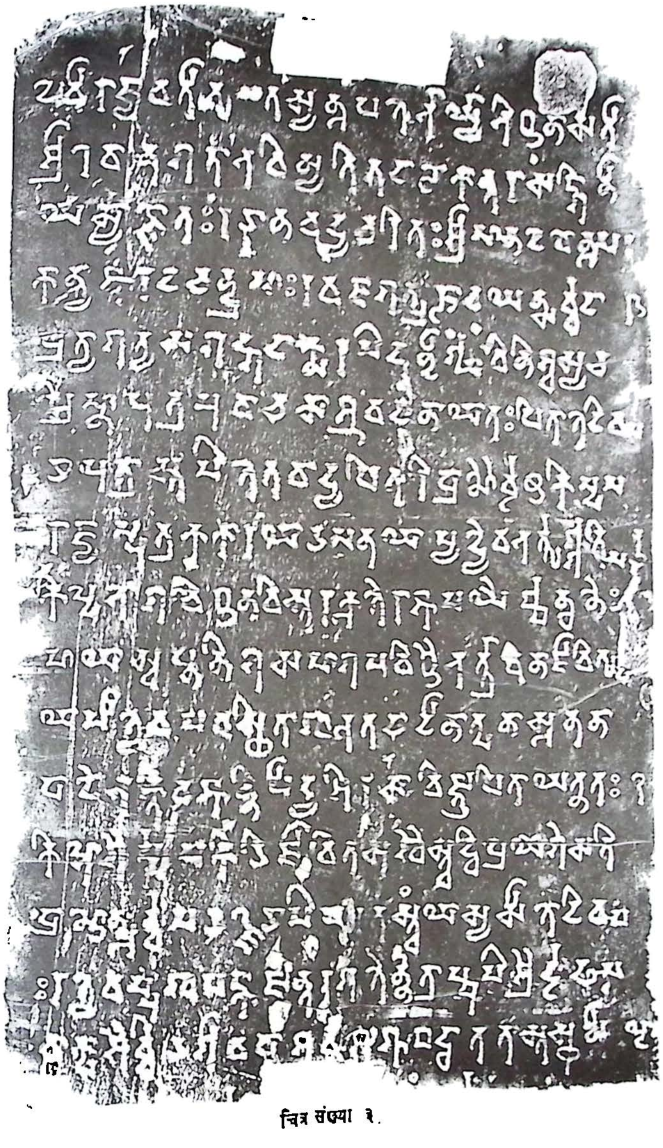

चित्र संख्या ३.

अभिलेख संख्या १ ष

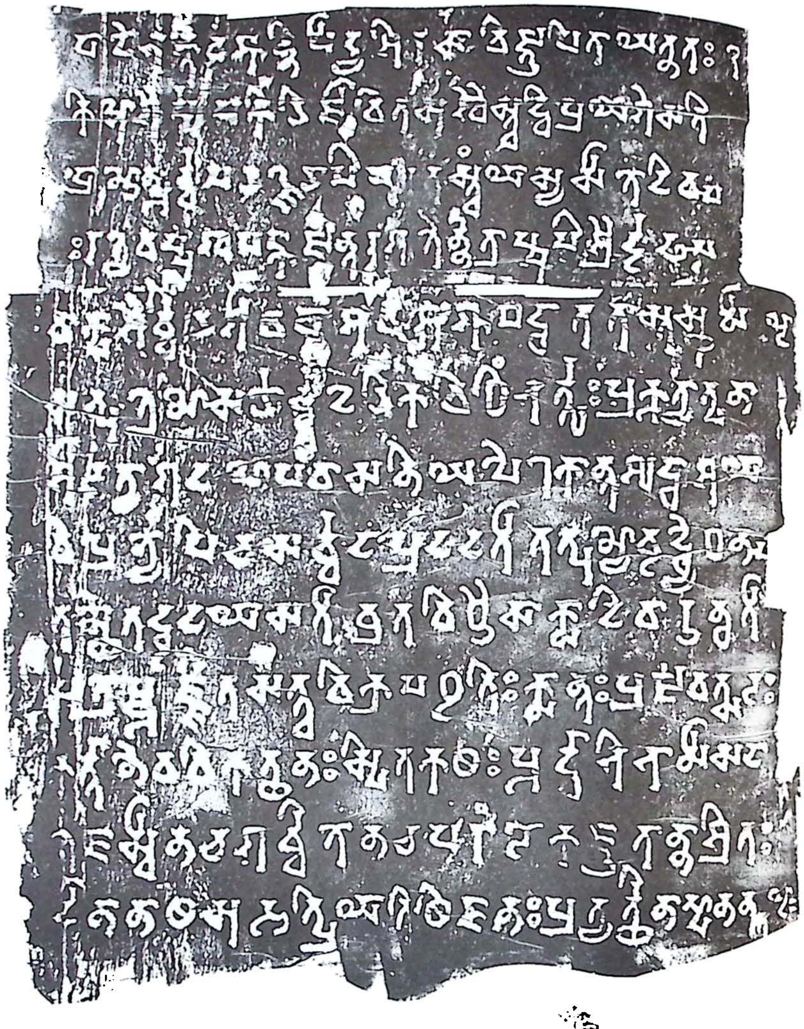

चित्र संख्या ४

अभिलेख संख्या १८

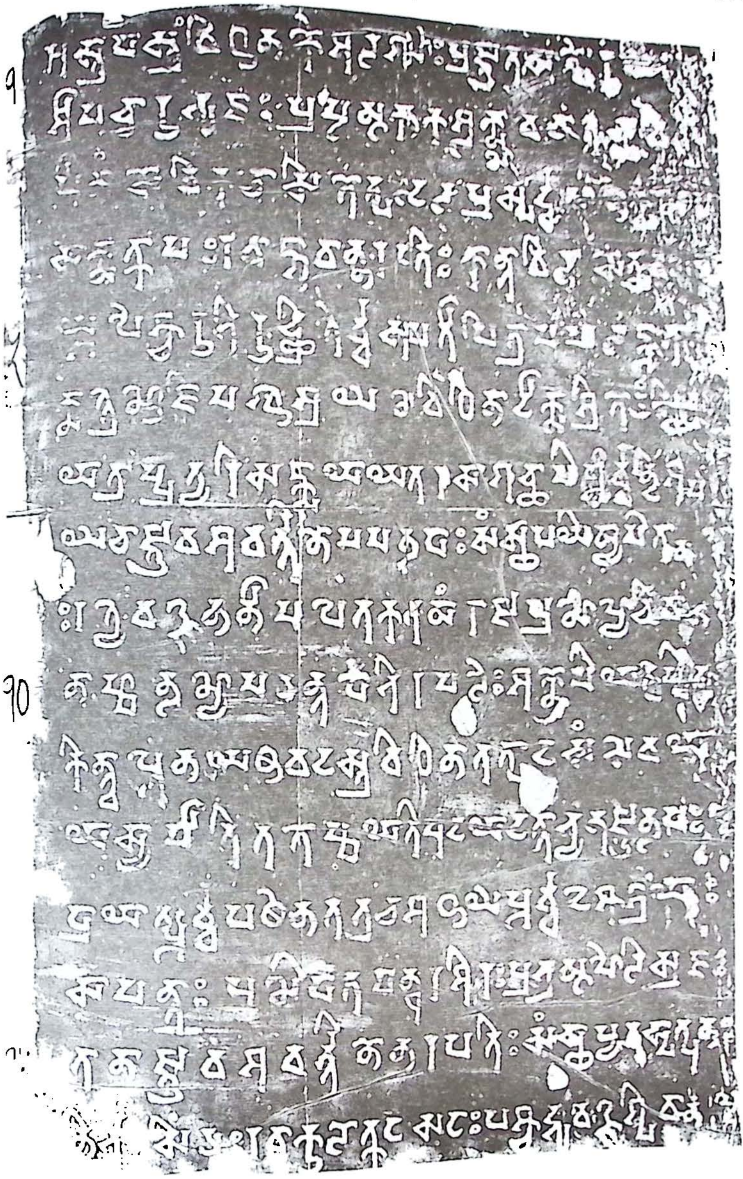

चित्र संख्या ५

अभिलेख संख्या १.ख

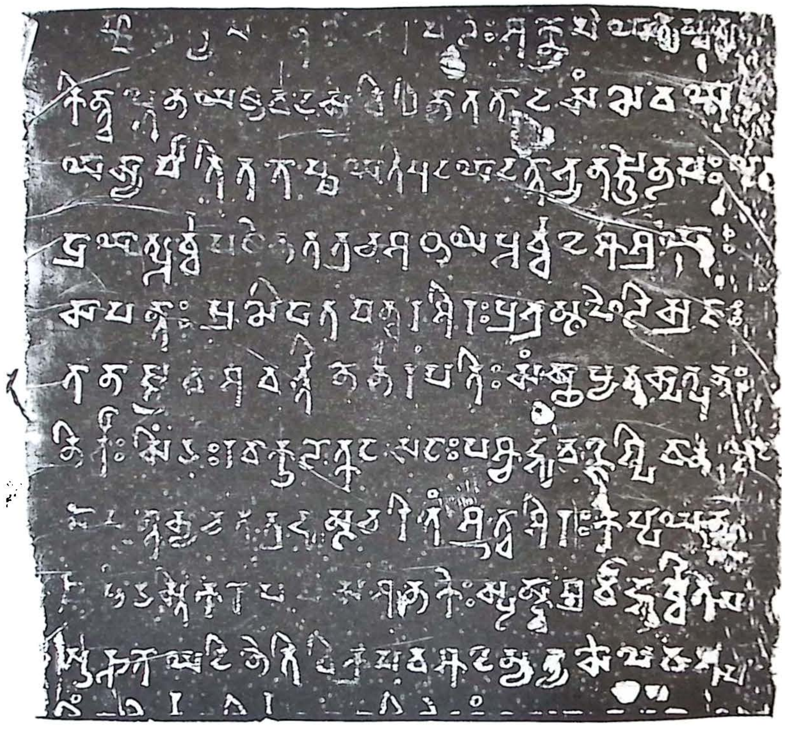

चित्र संख्या ६ क

अभिलेख संख्या १ख

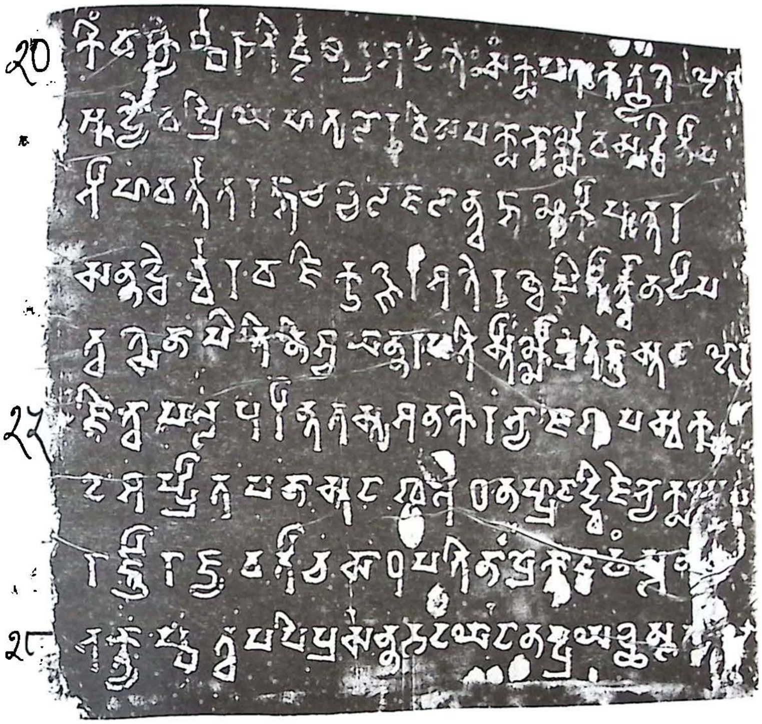

चित्र संख्या १ ख

अभिलेख संख्या २

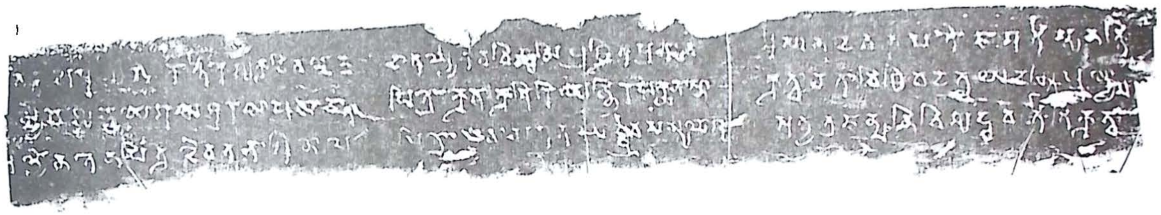

चित्र संख्या७

अभिलेख संख्या १ ग

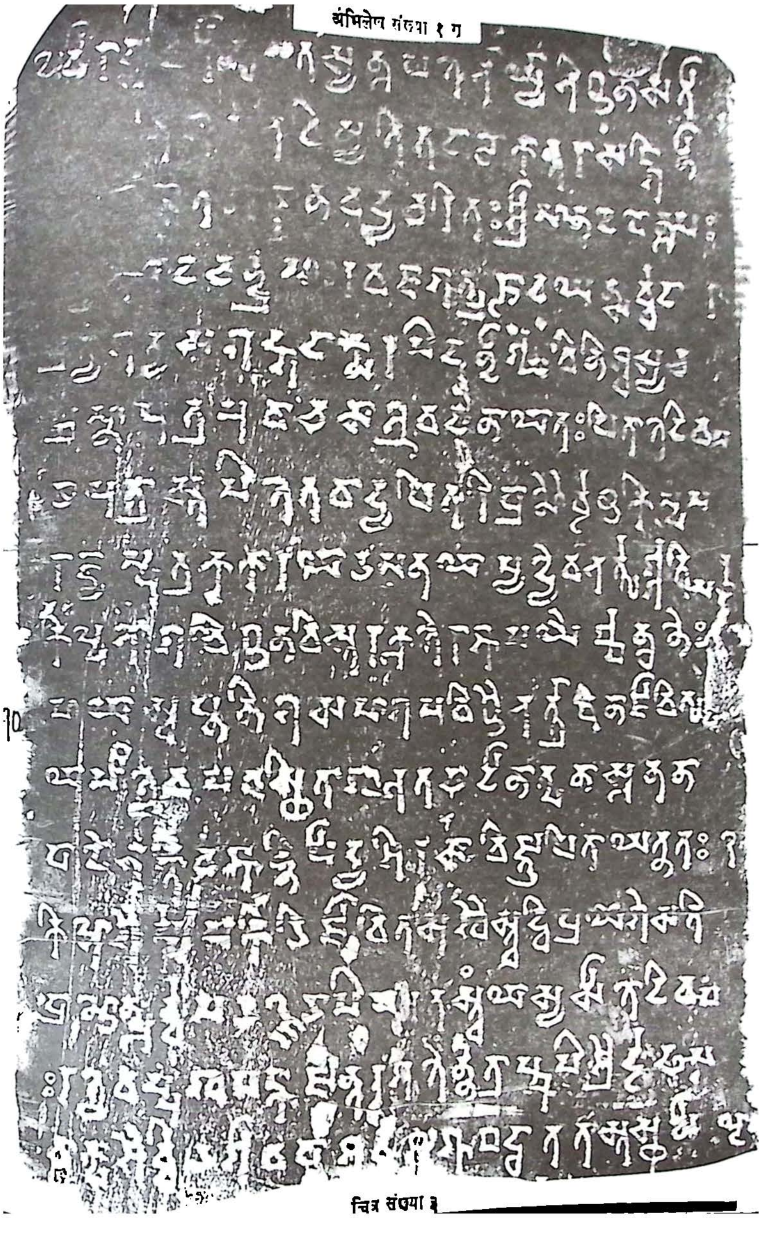

चित्र संख्या ३

अभिलेख संख्या १ घ

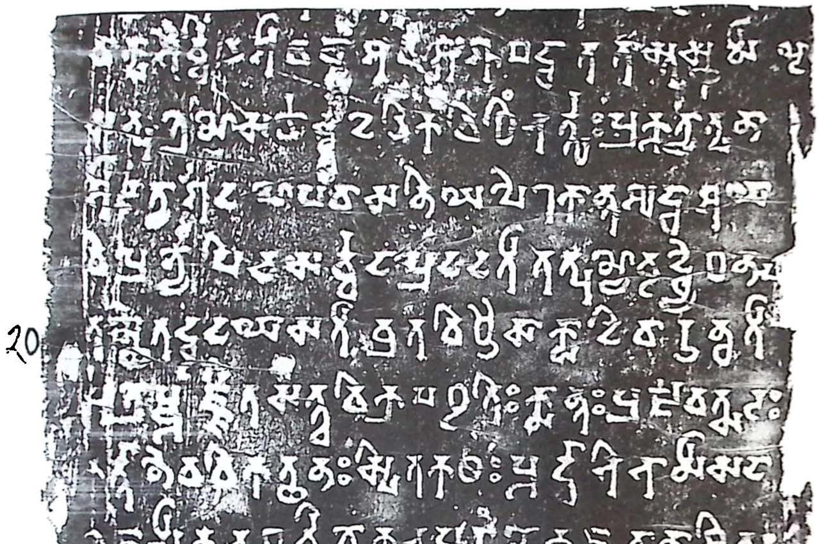

चित्र संख्या ४

अभिलेख संख्या ३

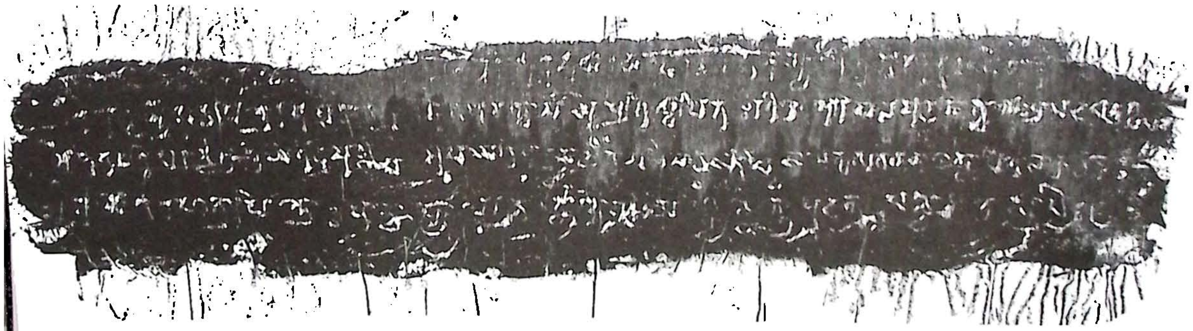

चित्र संख्या ८

अभिलेख संख्या ४ क

अभिलेख संख्या ४ ख

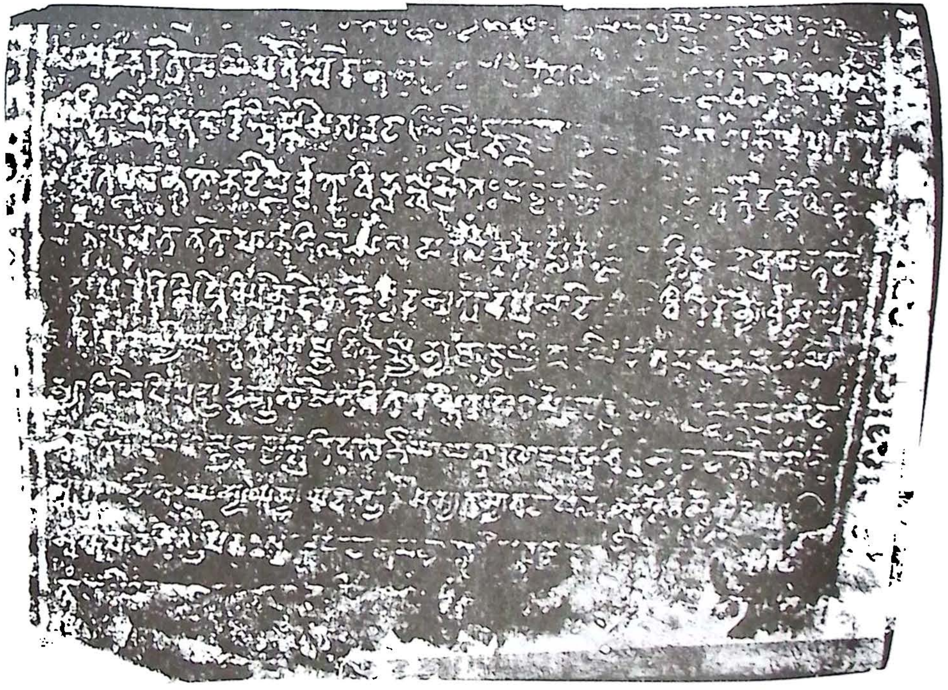

चित्र संख्या १०

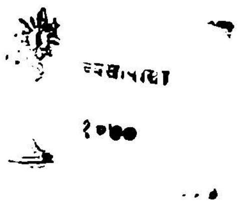

अभिलेख संख्या ५

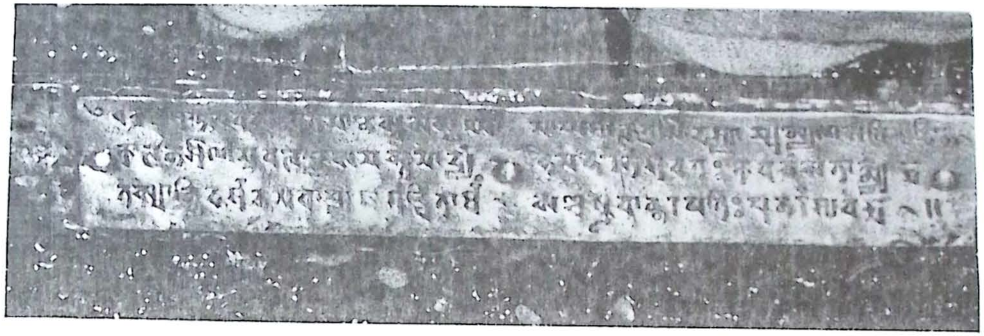

चित्र संख्या ११

अभिलेख संख्या ६ क

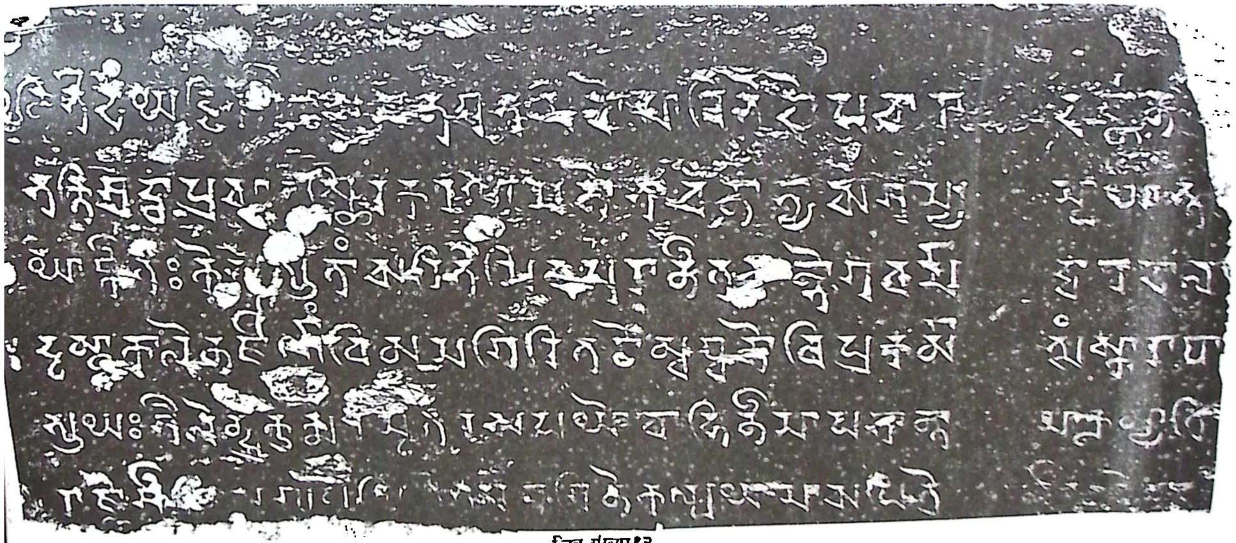

चित्र संख्या १२

अभिलेख संख्या १८

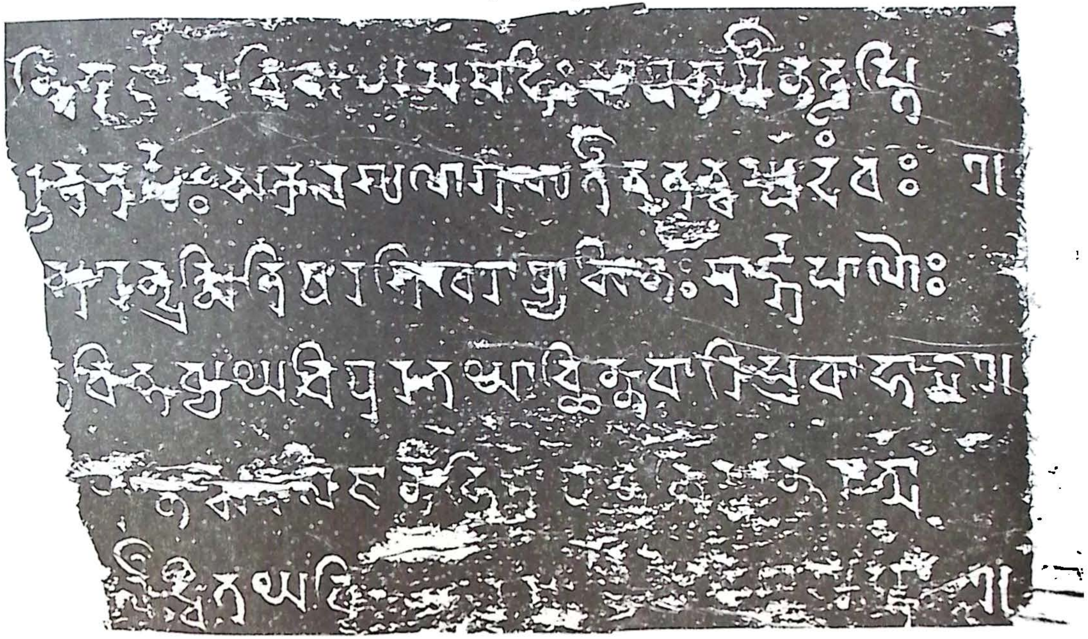

चित्र संख्या ११

अभिलेख संख्या ७

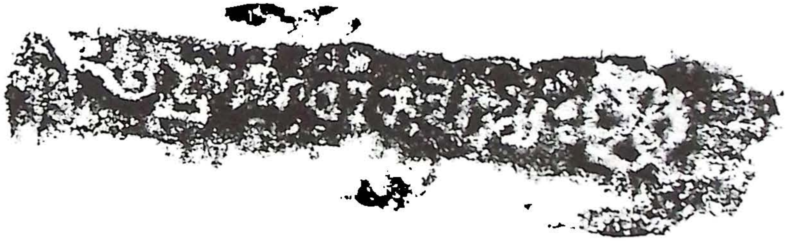

चित्र संख्या ६४

अभिलेख संख्या ८९

चित्र संख्या १५

अभिलेख संख्या ८ ब

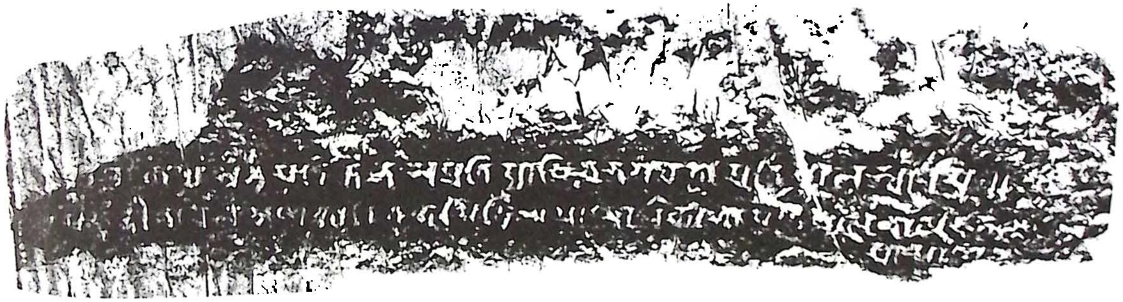

चित्र संख्या १६

अभिलेख संख्या ६

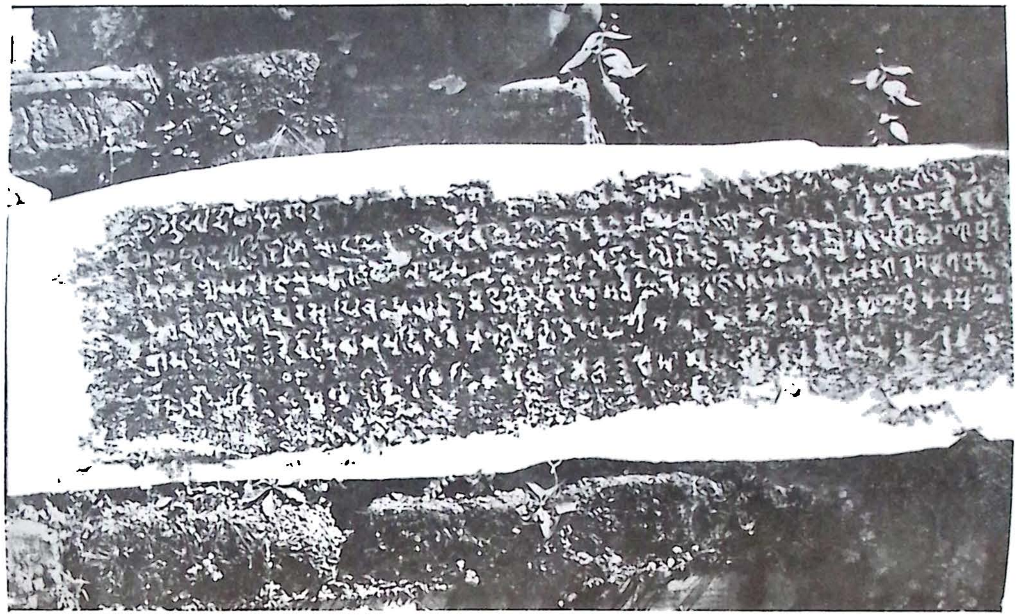

चित्र संख्या १७

अभिलेख संख्या १०

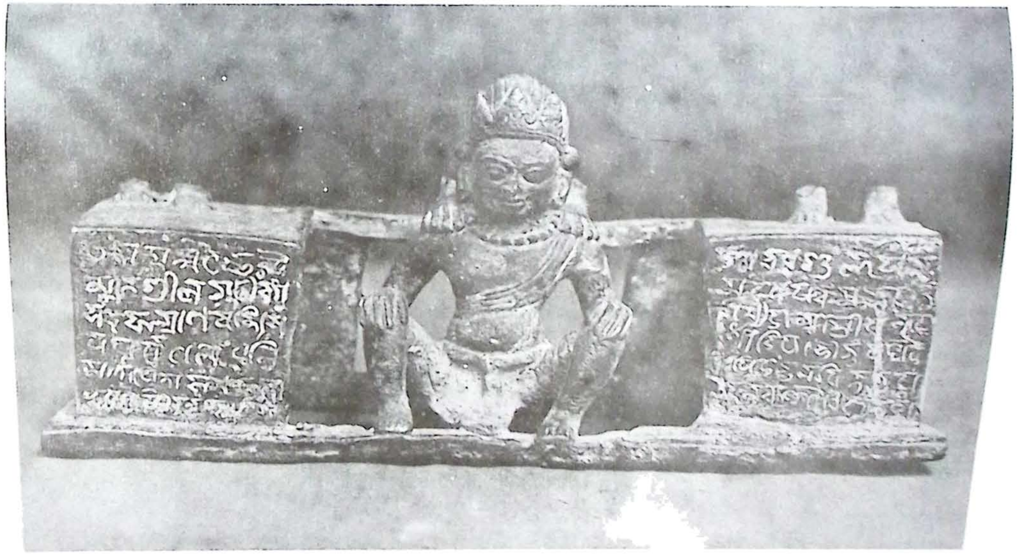

चित्र संख्या १८

अभिलेख संख्या ११

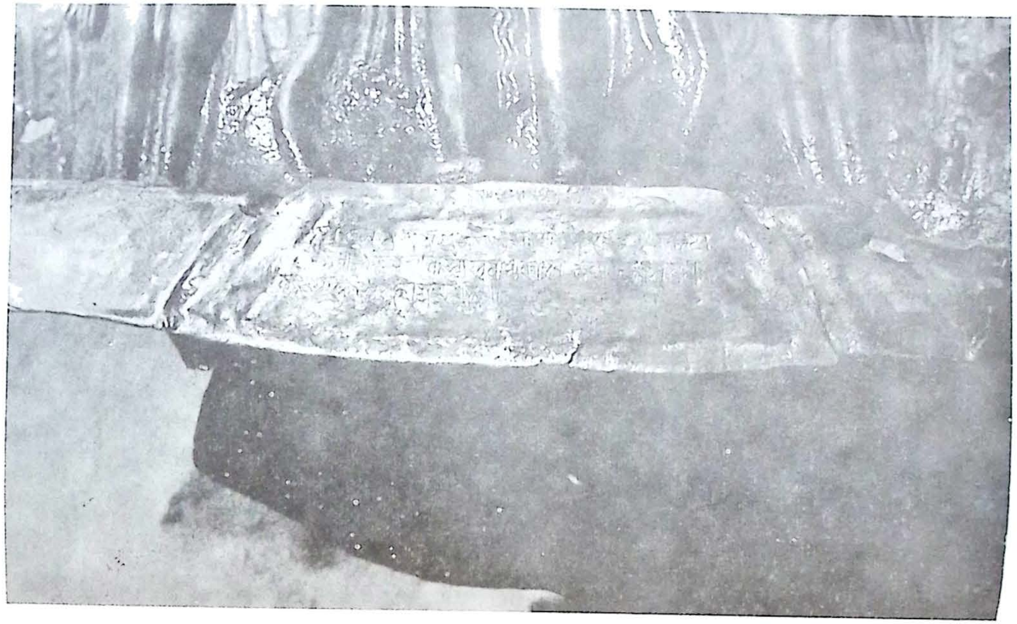

चित्र संख्या १९

अभिलेख संख्या १२

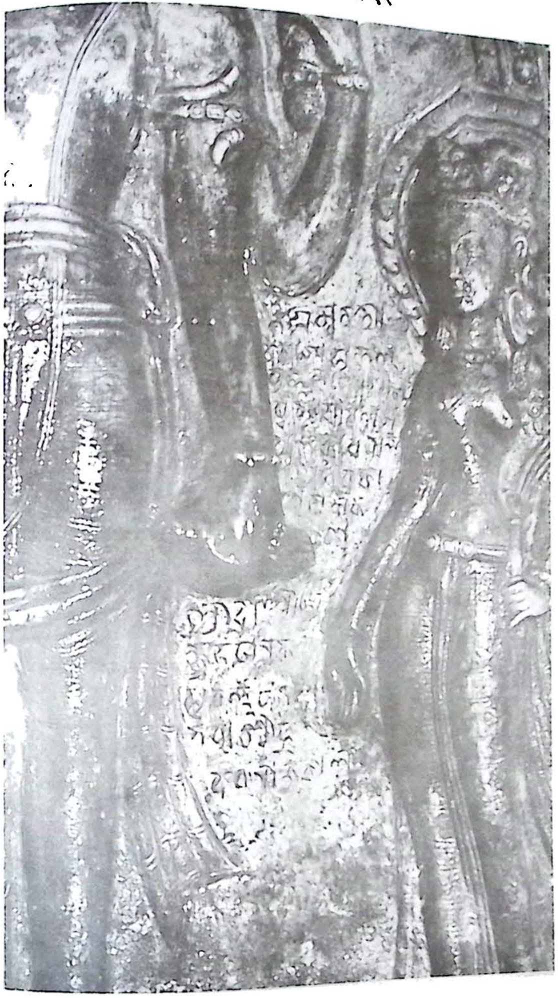

चित्र संख्या २०

अभिलेख संख्या १६

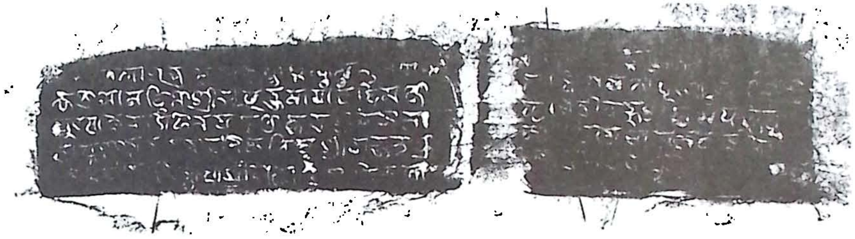

चित्र संख्या २१

अभिलेख संख्या १४

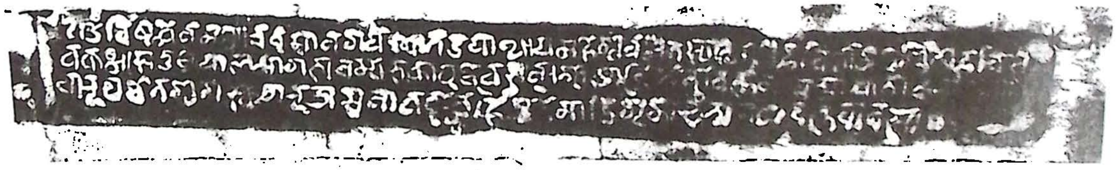

चित्र संख्या २२

अभिलेख संख्या १५

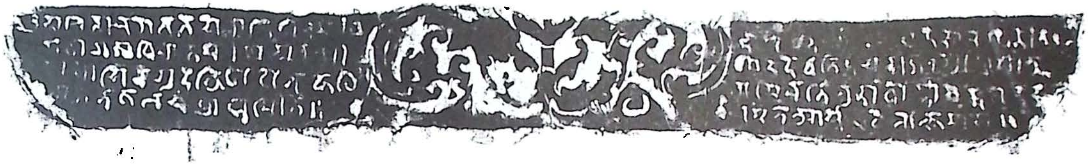

चित्र संख्या २३

अभिलेख संख्या १६

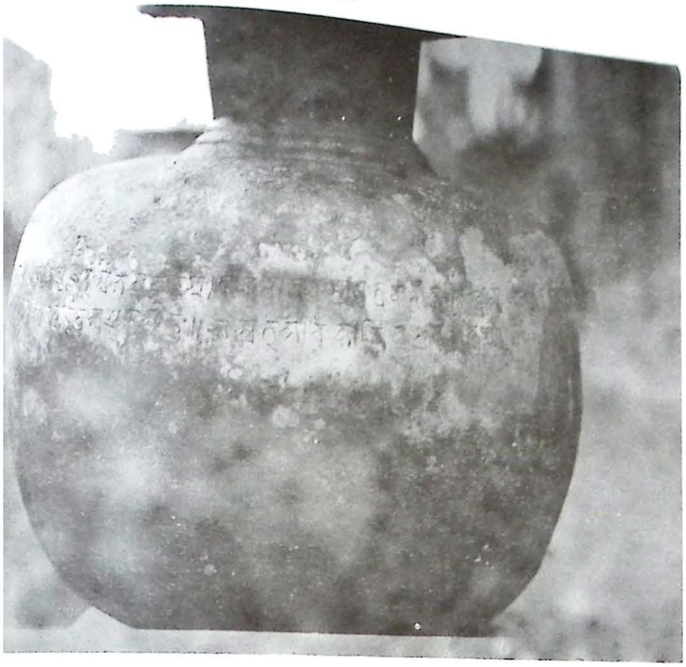

चित्र संख्या २४

अभिलेख संख्या १७

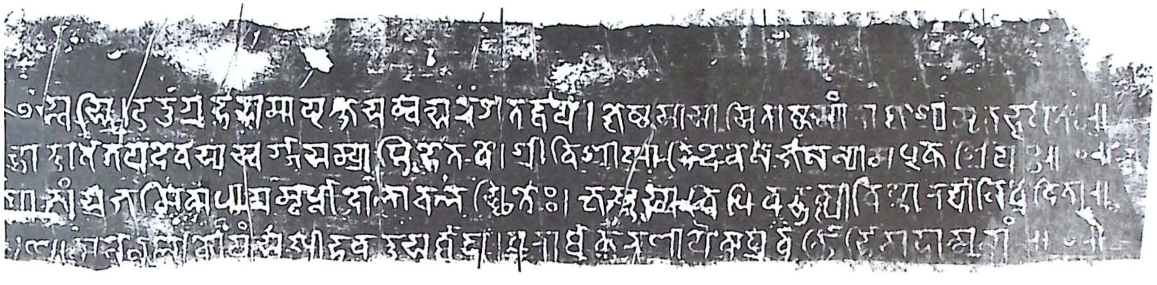

चित्र संख्या २५

अभिलेख संख्या १८

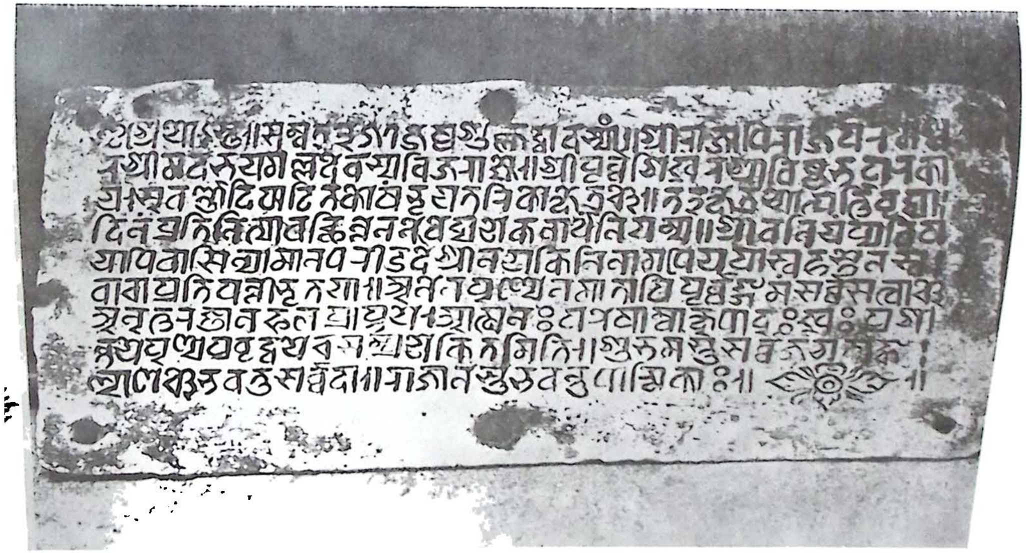

चित्र संख्या २६

अभिलेख संख्या ३४६

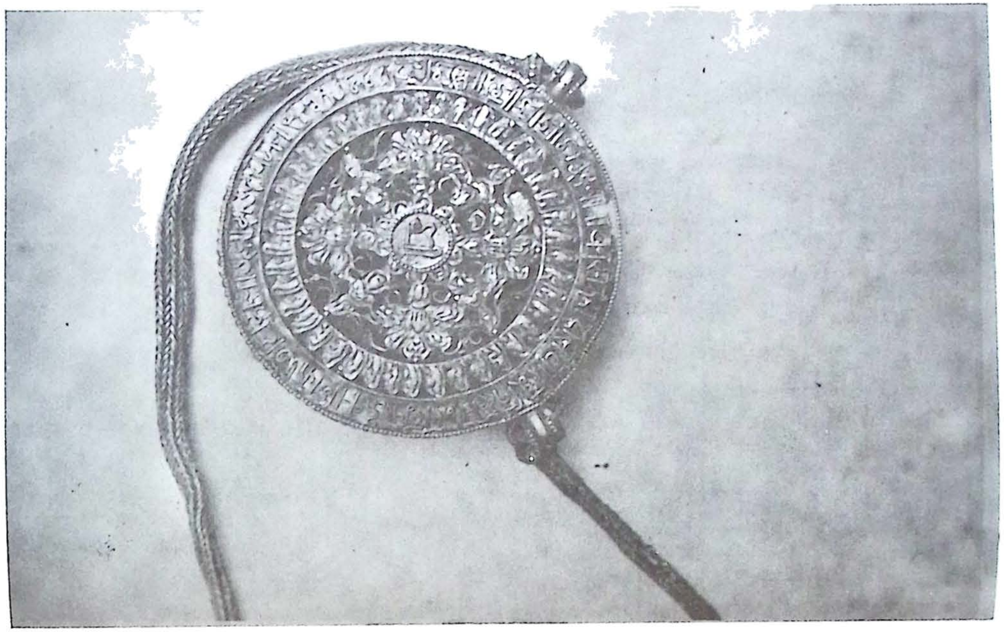

चित्र संख्या २७

अभिलेख संख्या १६.

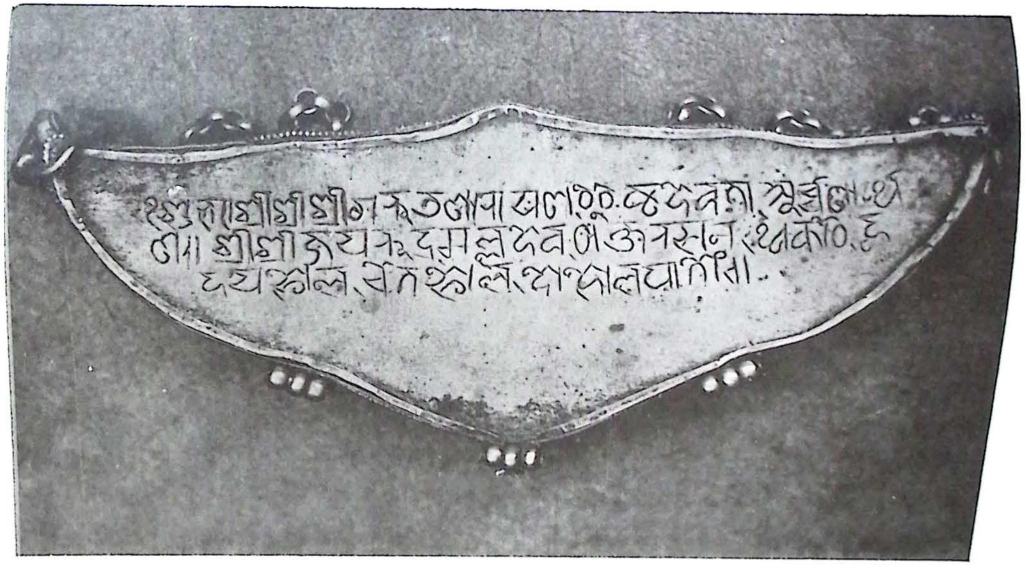

चित्र संख्या २८

अभिलेख संख्या २१

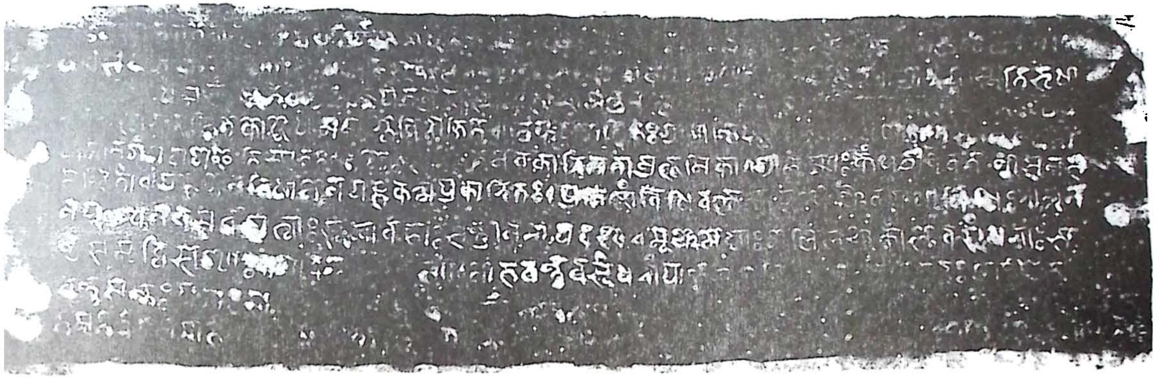

चित्र संख्या २९

अभिलेख संख्या२४क

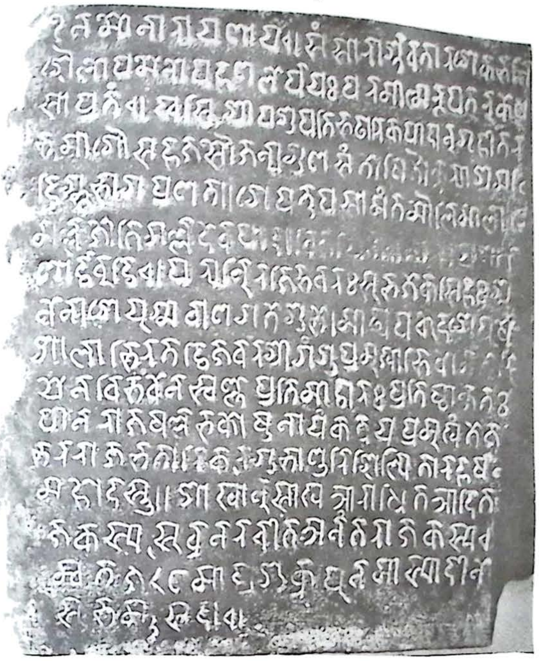

चित्र संख्या १०

अभिलेख संख्या १५०

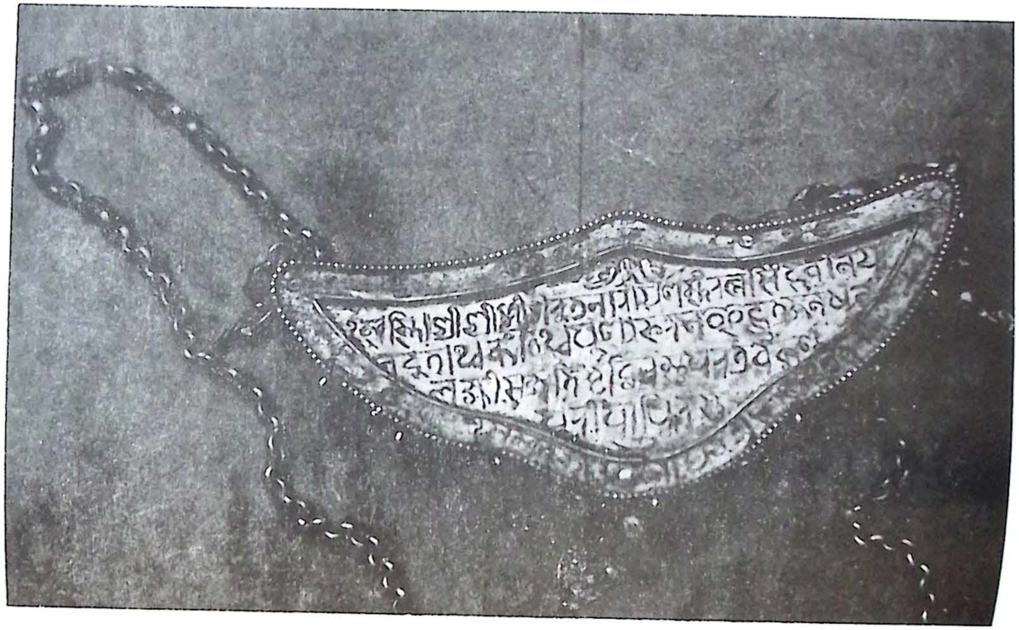

चित्र संख्या १२

अभिलेख संख्या २५

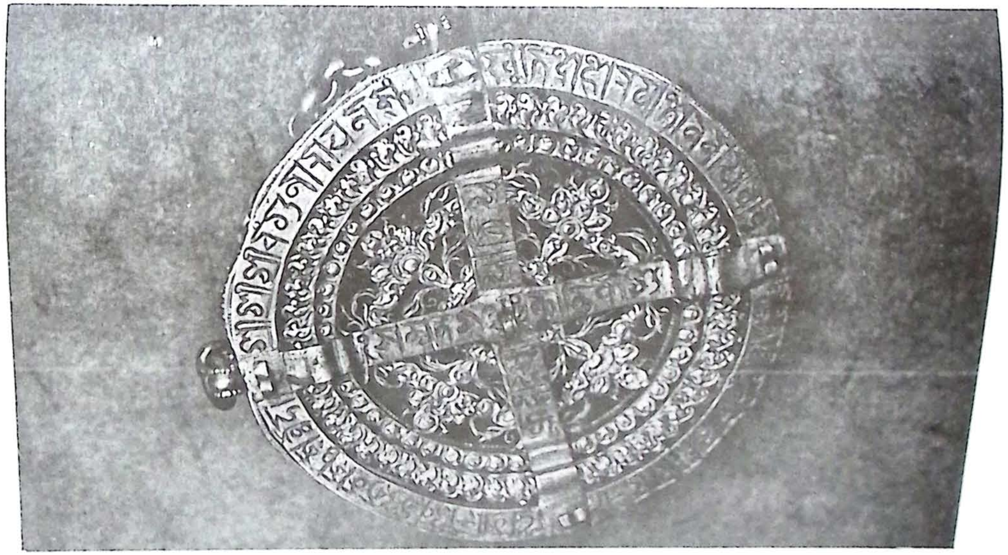

चित्र संख्या २१

अभिलेख संख्या २८

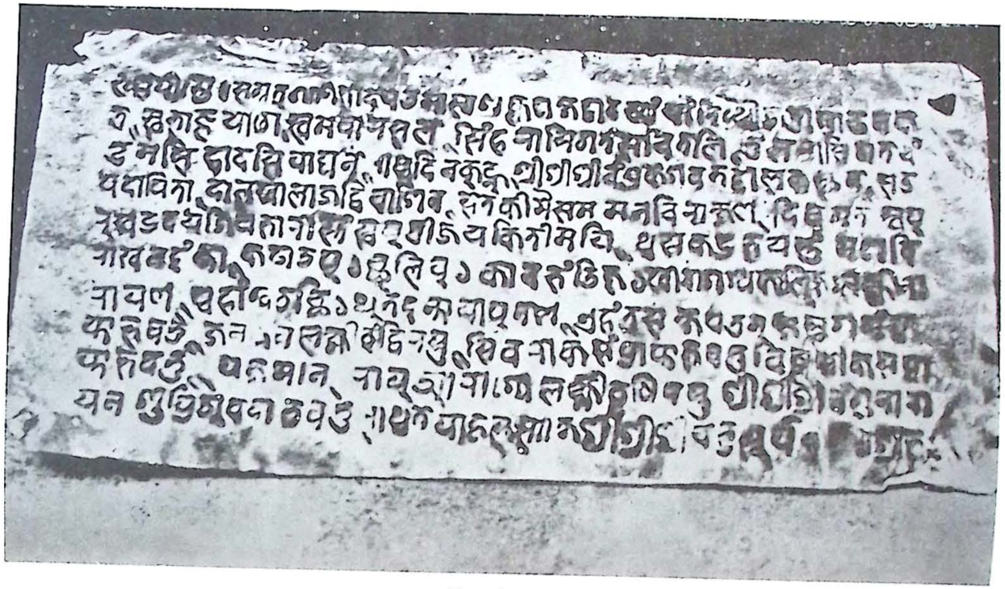

चित्र संख्या ३४

अभिलेख संख्या [illegible]

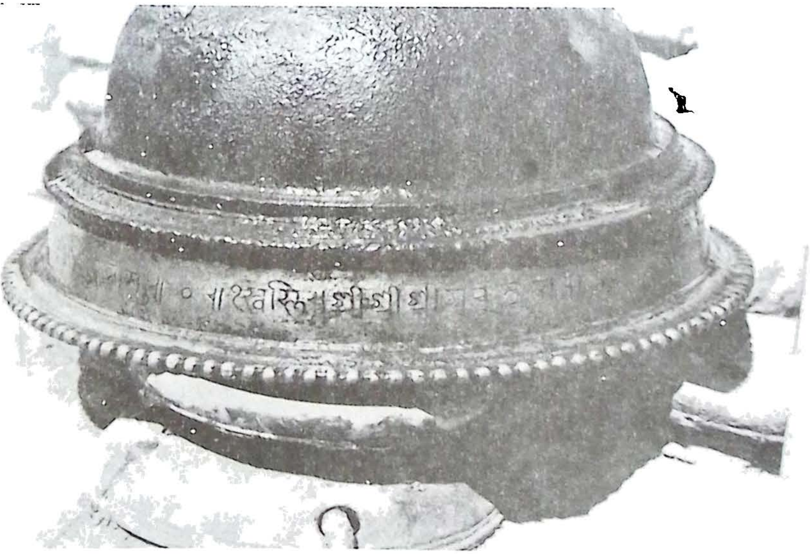

चित्र संख्या २५

अभिलेख संख्या ३१

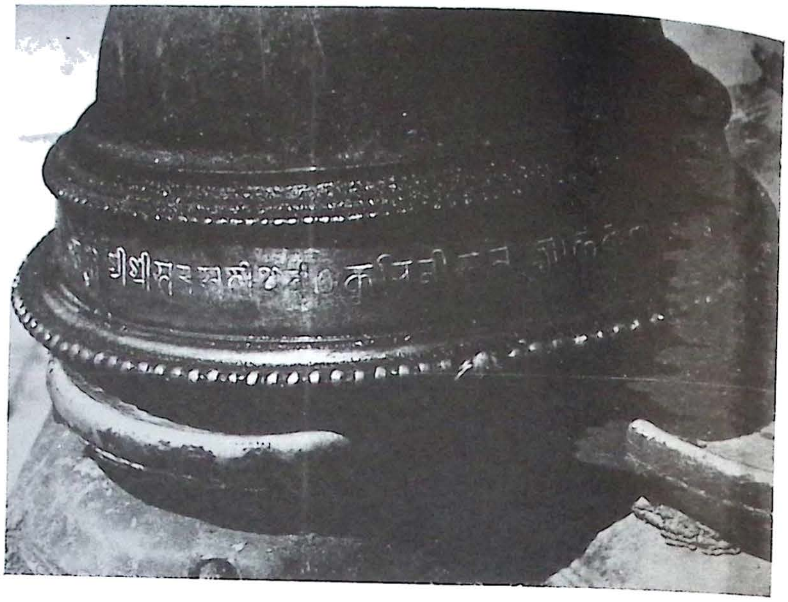

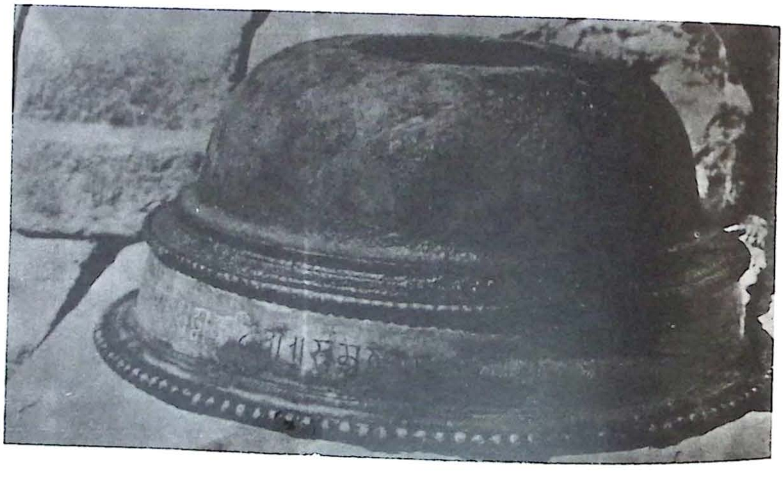

चित्र संख्या ३६
३७

अभिलेख संख्या ३६

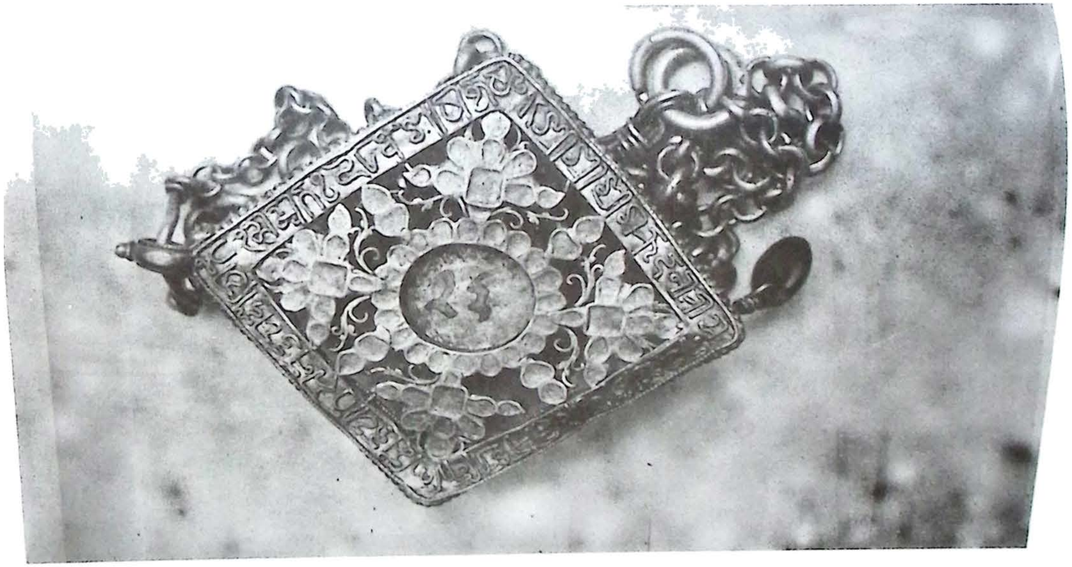

चित्र संख्या ३८

अभिलेख संख्या ४१

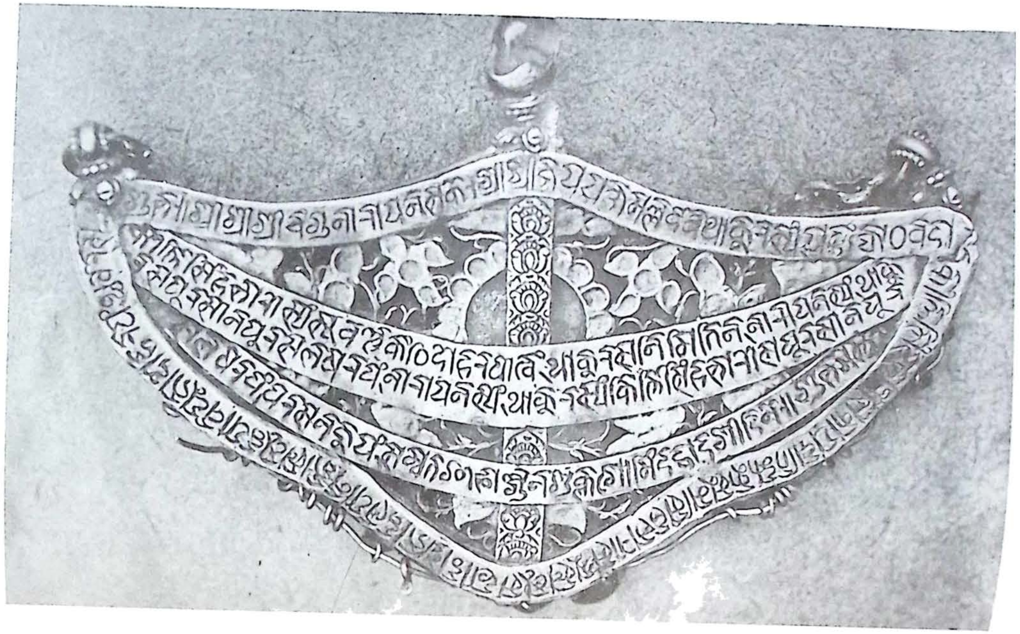

चित्र संख्या १६

अभिलेख संख्या ५२ ग.

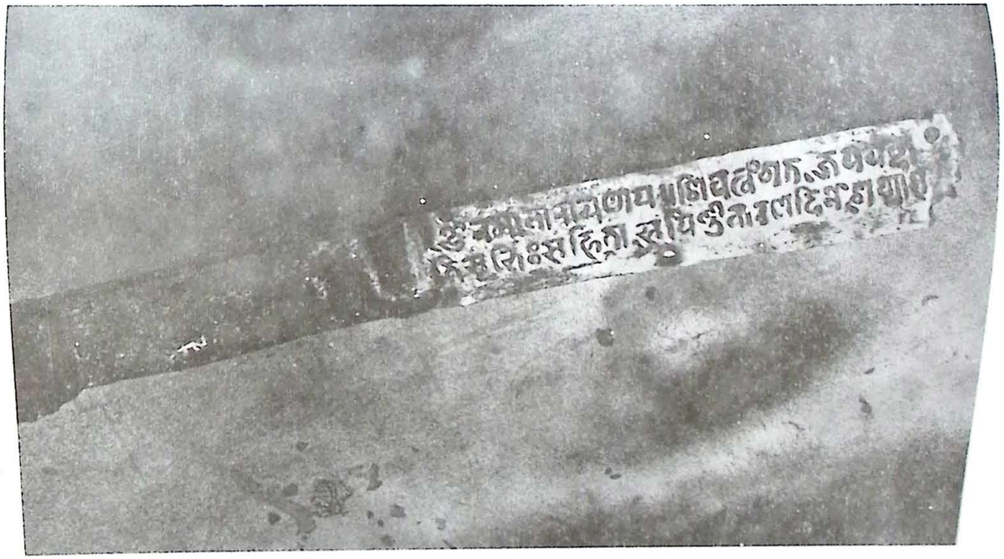

चित्र संख्या ४०

अभिलेख संख्या ४२:

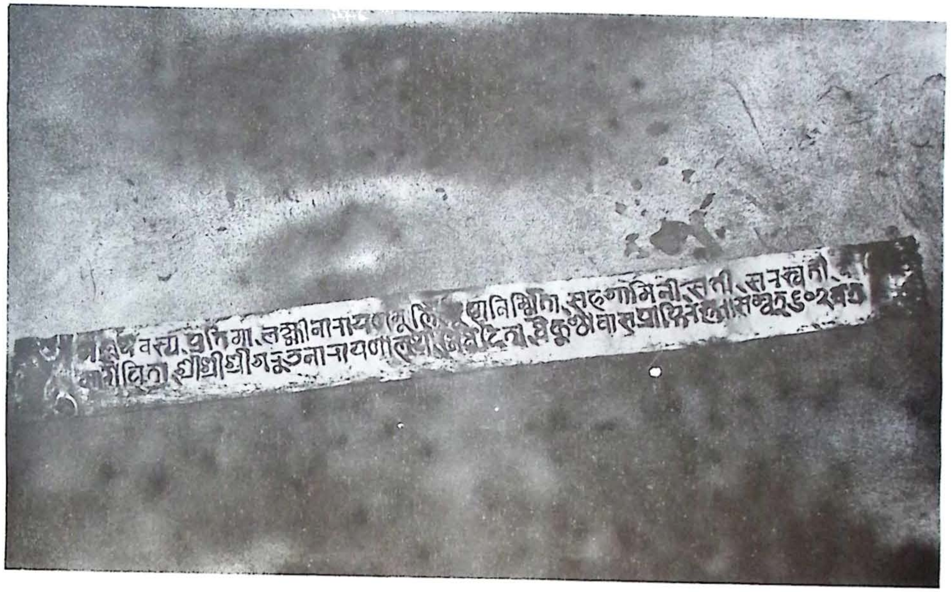

चित्र संख्या ४१

अभिलेख संख्या ४२ग

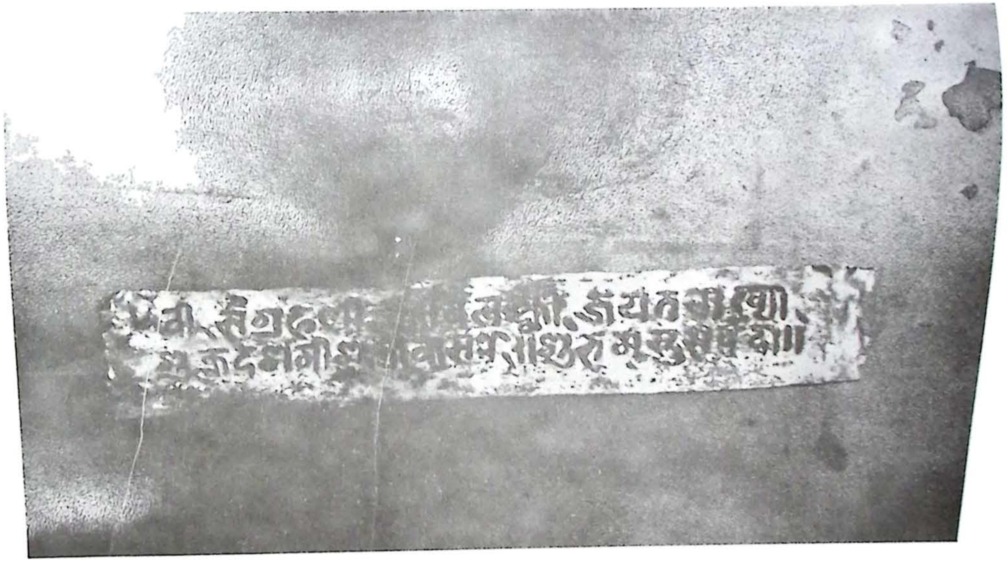

चित्र संख्या ४२

अभिलेख संख्या ४६

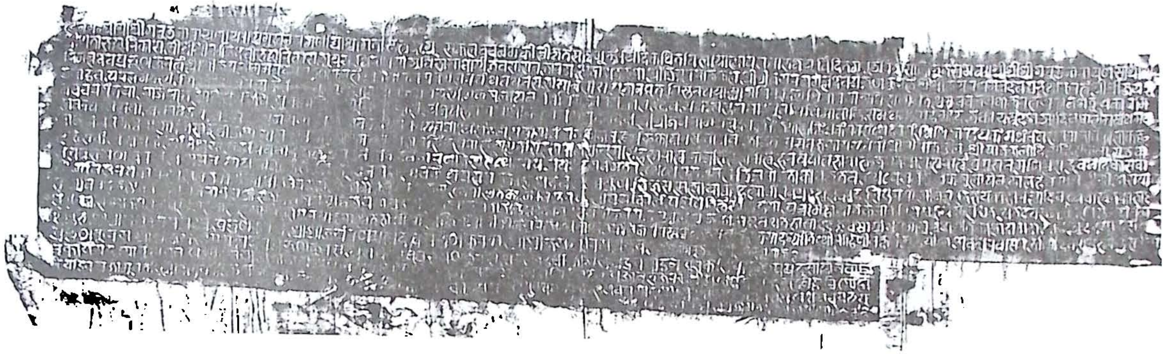

चित्र संख्या ४३

अभिलेख संख्या ५१

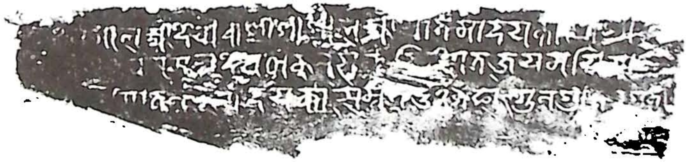

चित्र संख्या ४४

अभिलेख संख्या ५२

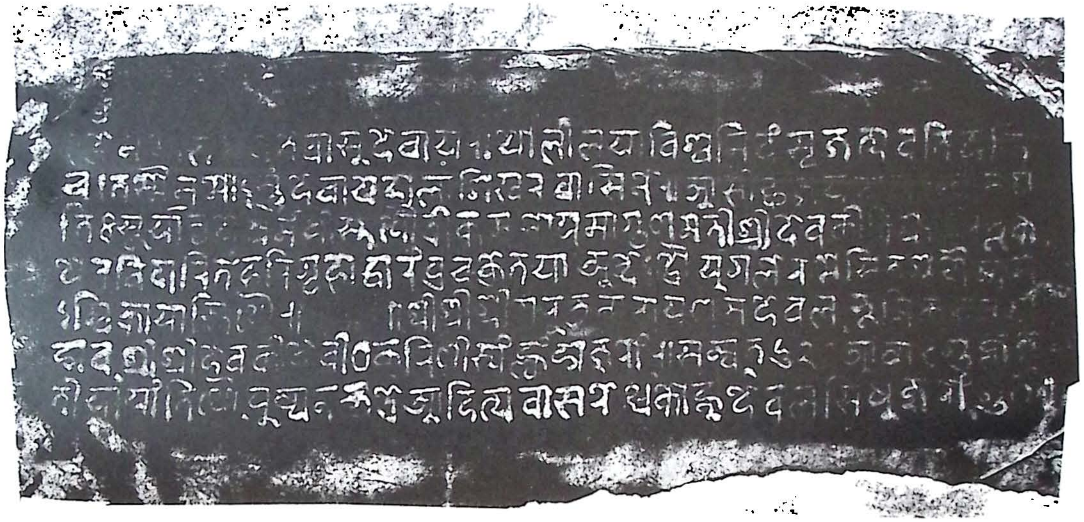

चित्र संख्या ४५

अभिलेख संख्या ५२

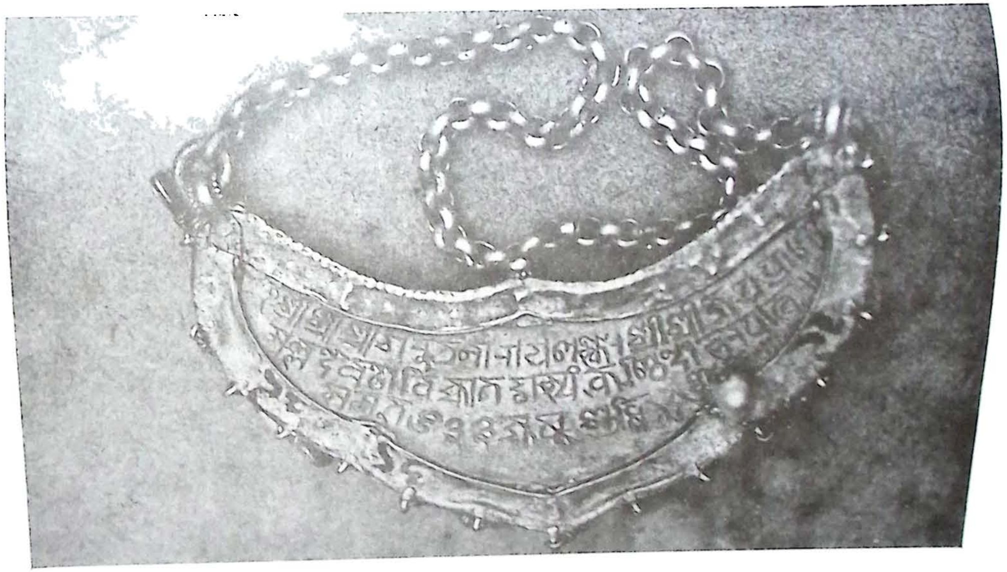

चित्र संख्या ४६

अभिलेख संख्या ५४

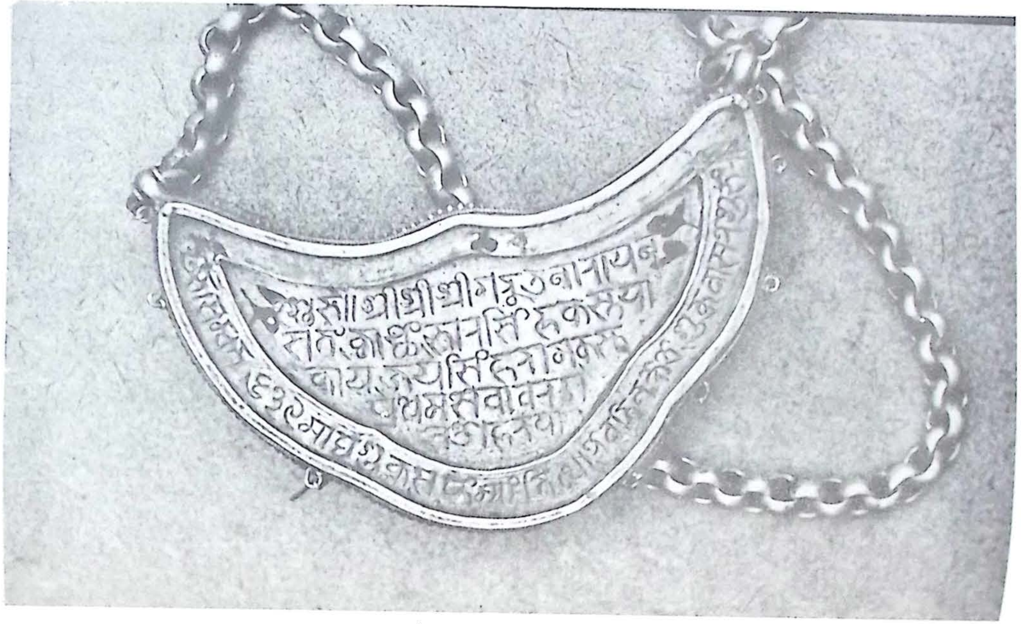

चित्र संख्या ४७

अभिलेख संख्या ५५

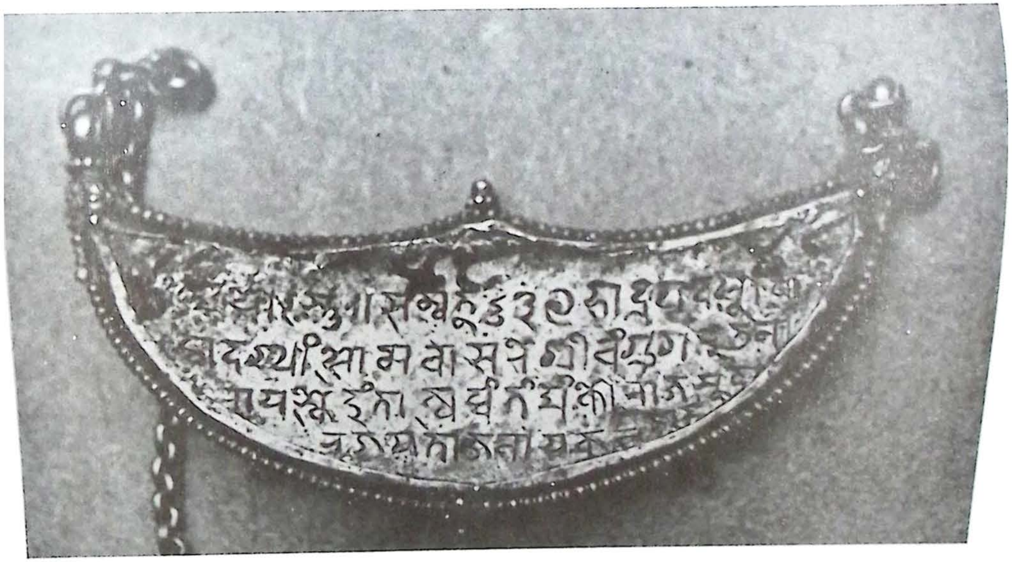

चित्र संख्या ४८

अभिलेख संख्या ५८

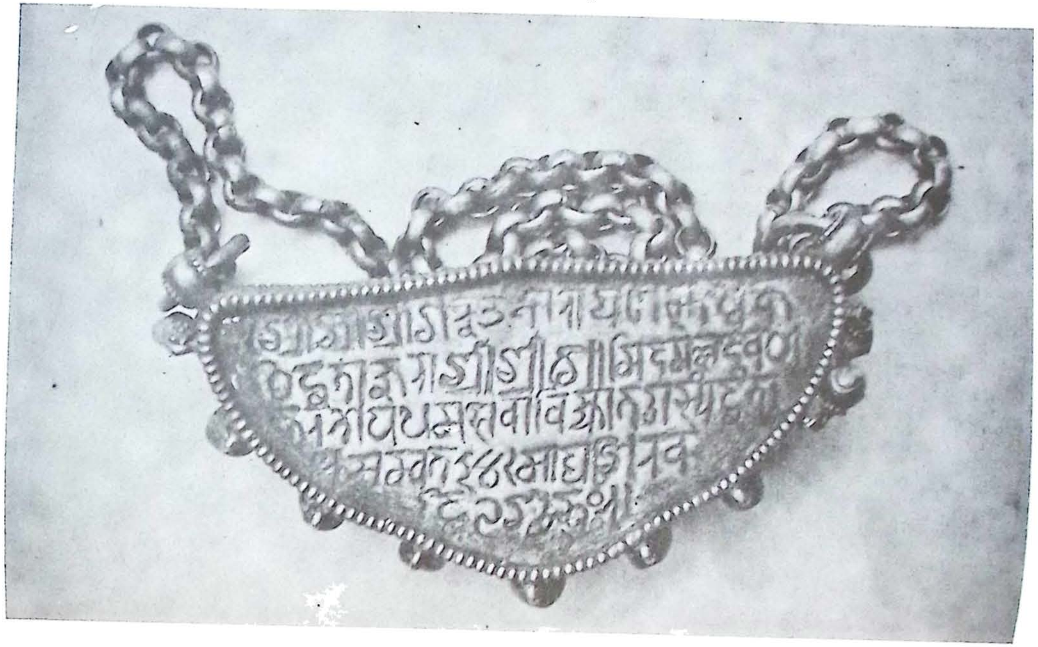

चित्र संख्या ४६

अभिलेख संख्या ५९

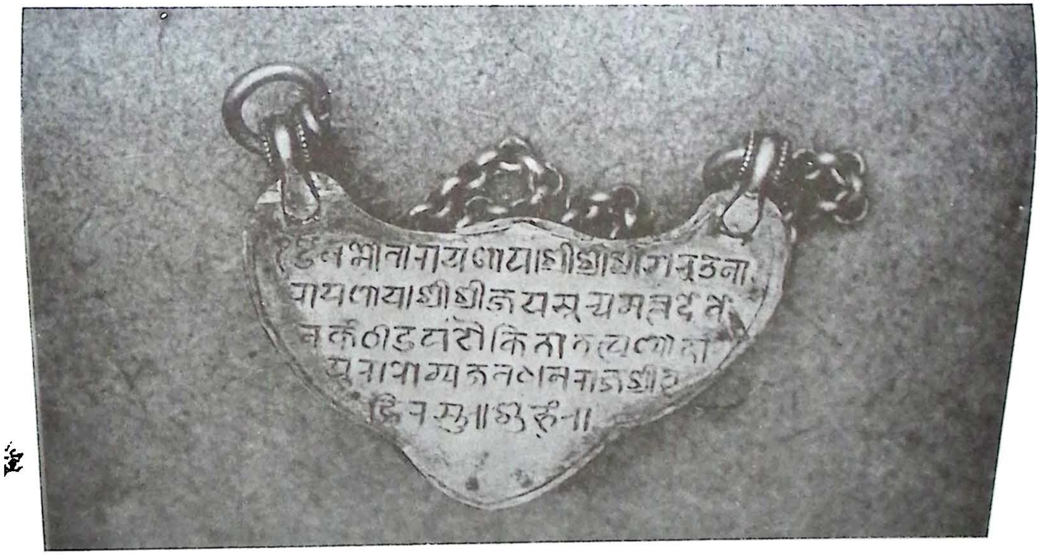

चित्र संख्या ५०

अभिलेख संख्या ६०

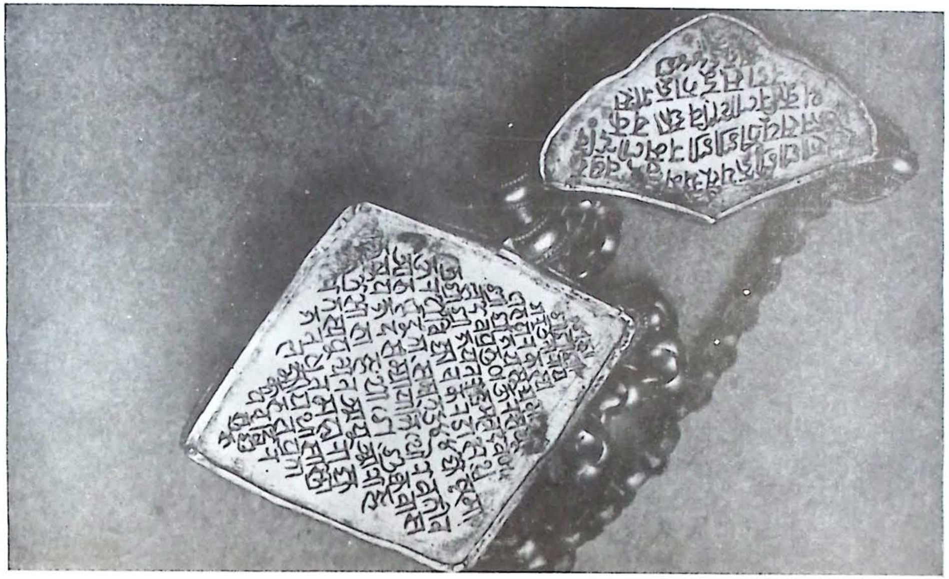

चित्र संख्या ५१

चित्र संख्या ६१

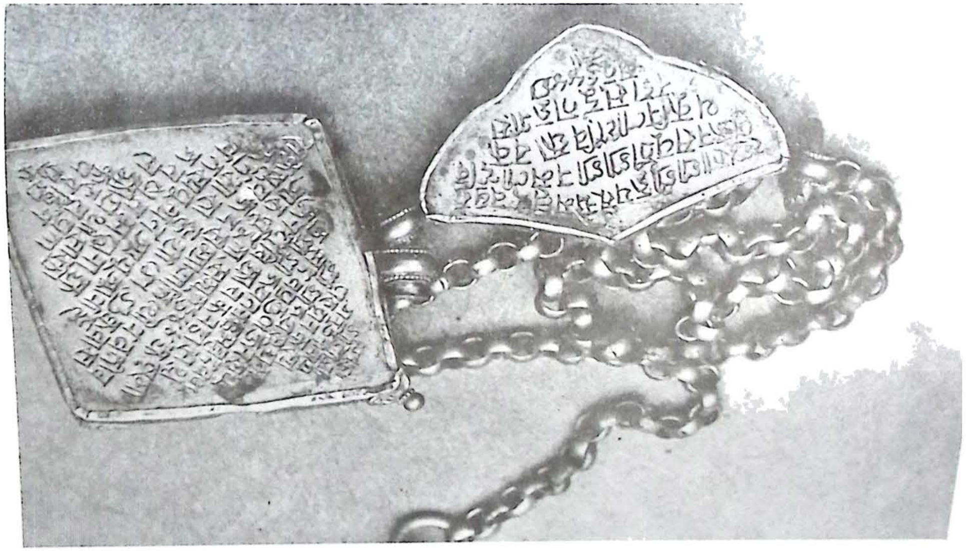

चित्र संख्या ५२

अभिलेख संख्या ६२

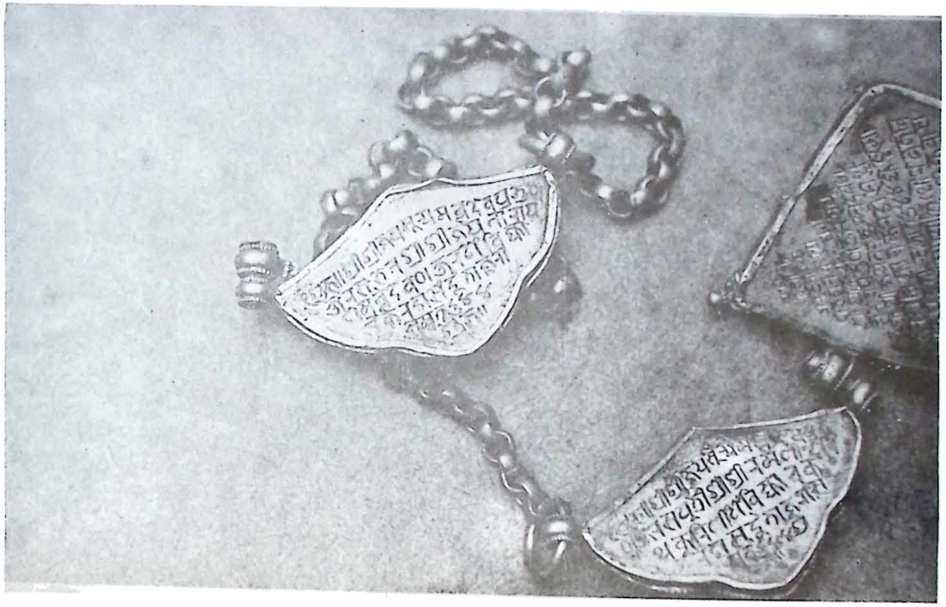

चित्र संख्या ५२

अभिलेख संख्या ११

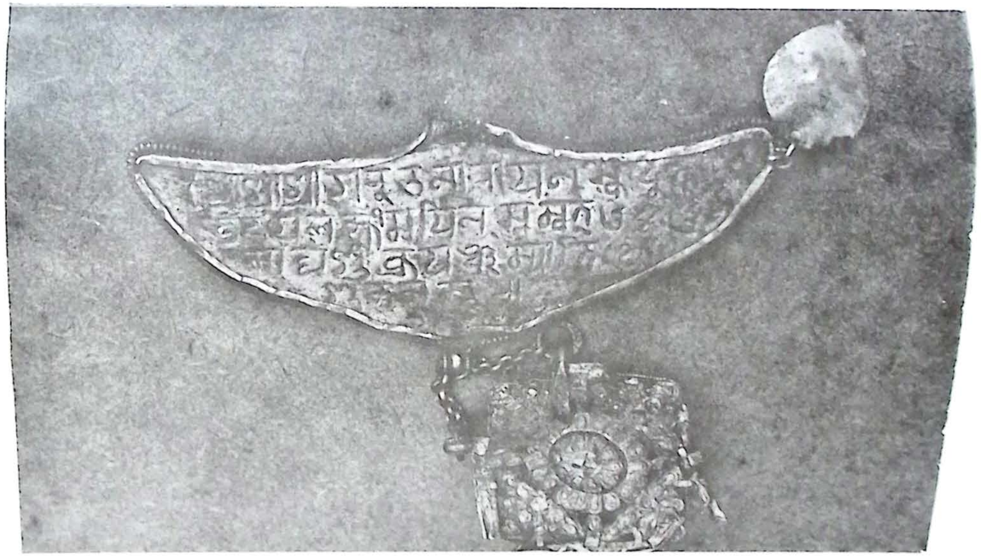

चित्र संख्या ५४

अभिलेख संख्या ६७

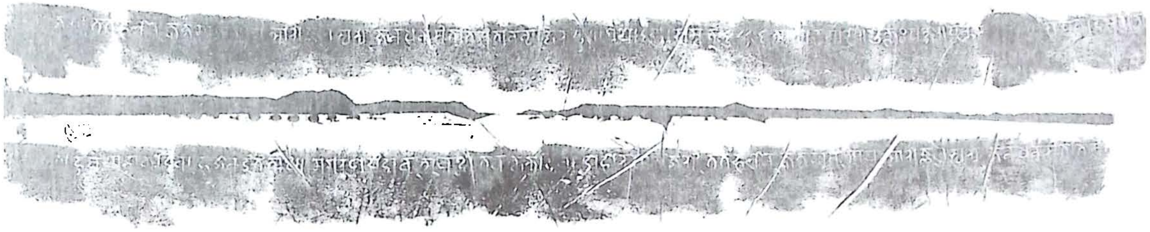

चित्र संख्या ५५

अभिलेख संख्या १८

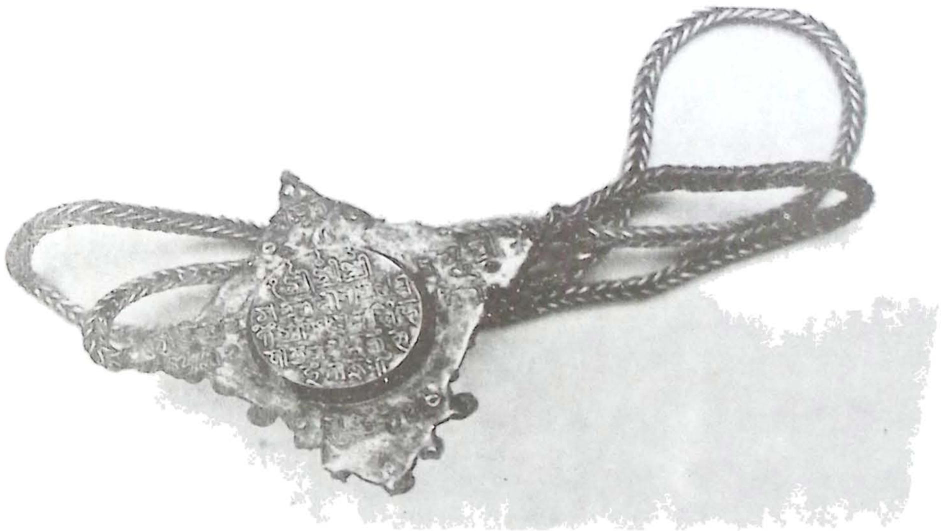

चित्र संख्या ५.६

अभिलेख संख्या ६६

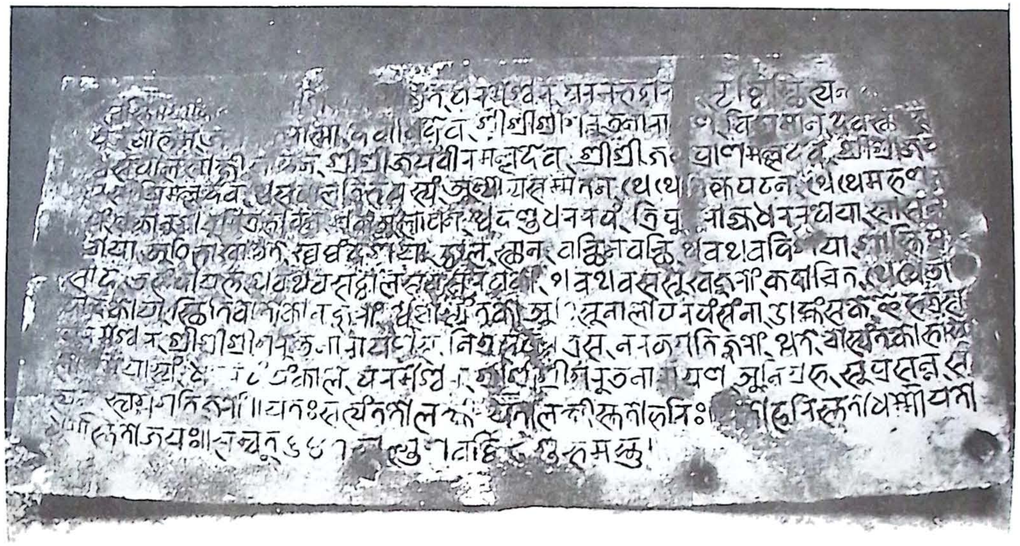

चित्र संख्या ५७

अभिलेख संख्या ७२

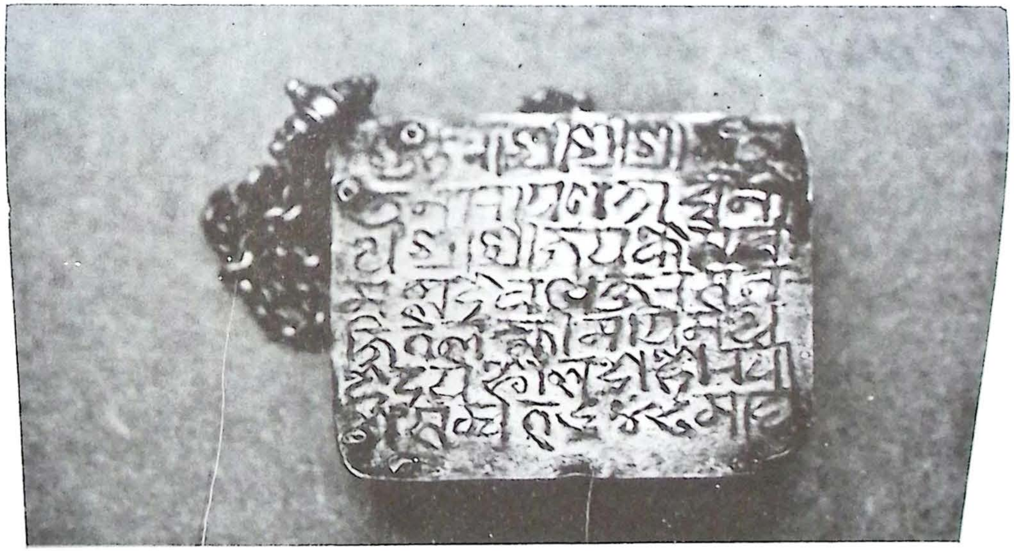

चित्र संख्या ५८

अभिलेख संख्या ५०क

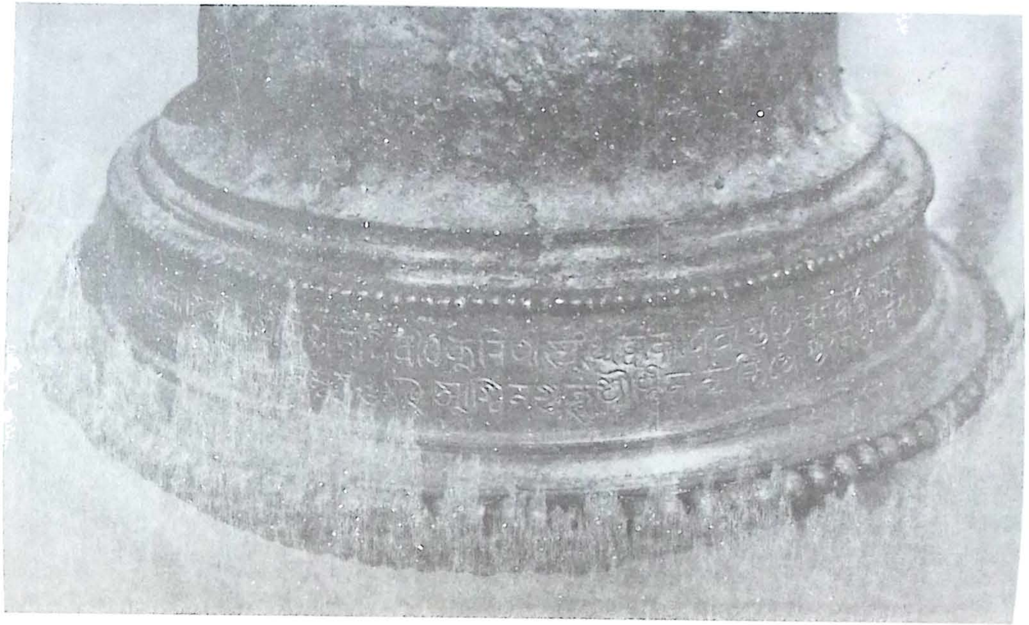

चित्र संख्या ५९

अभिलेख संख्या ५० ग

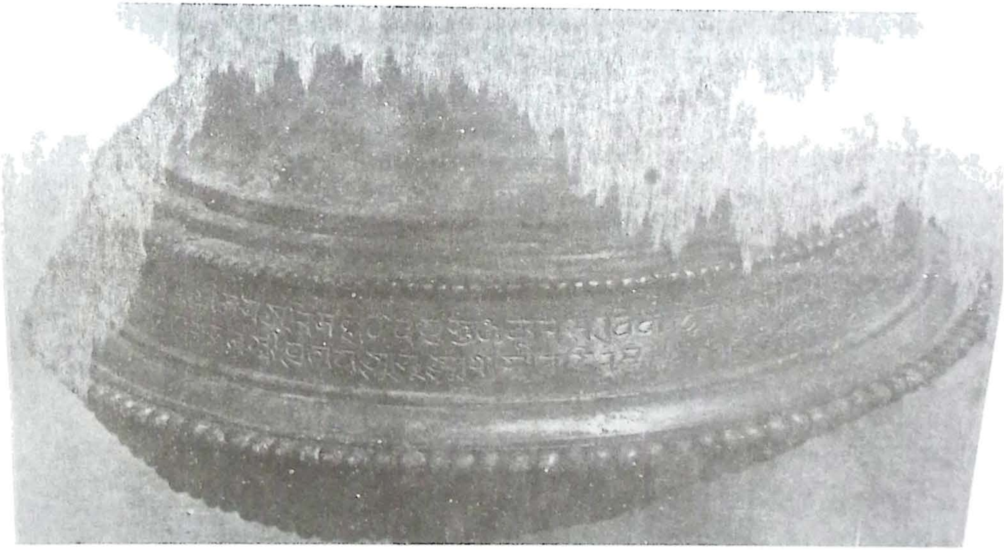

चित्र संख्या ६०

अभिलेख संख्या ७५

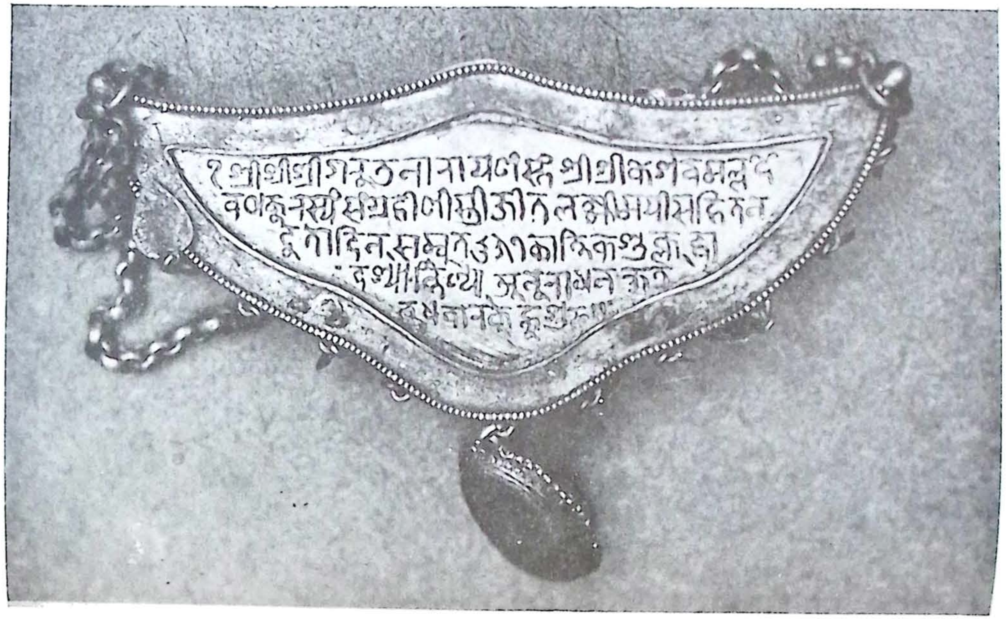

चित्र संख्या ६१

अभिलेख संख्या ७६

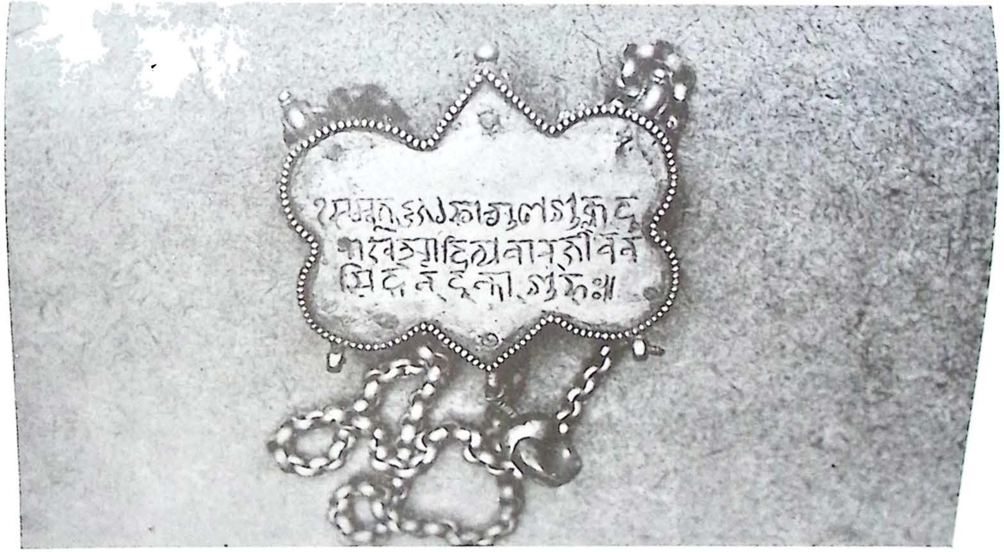

चित्र संख्या ६२

अभिलेख संख्या ७७

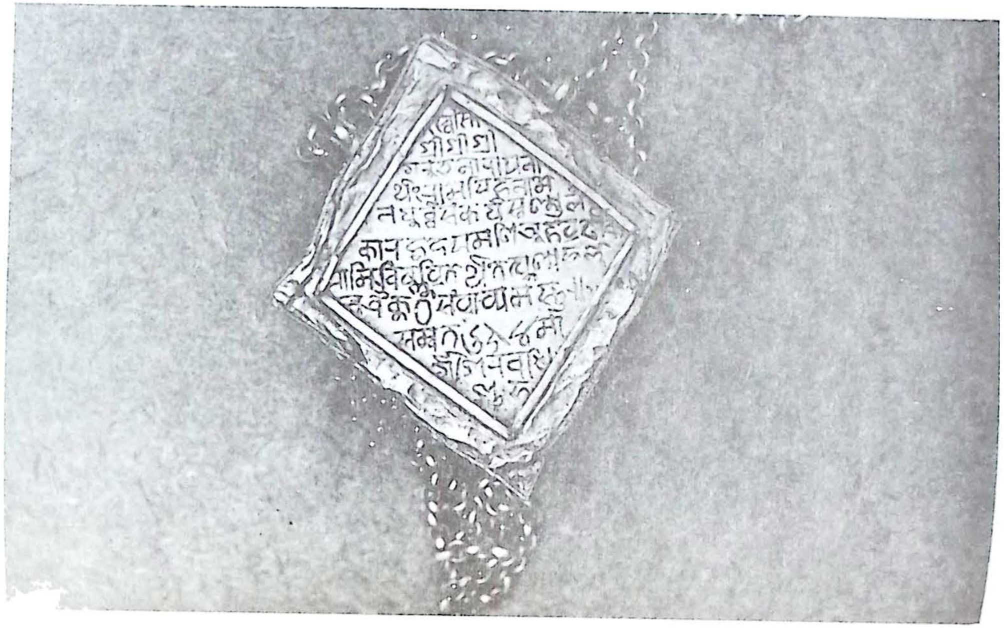

चित्र संख्या ६१

अभिलेख संख्या ७८

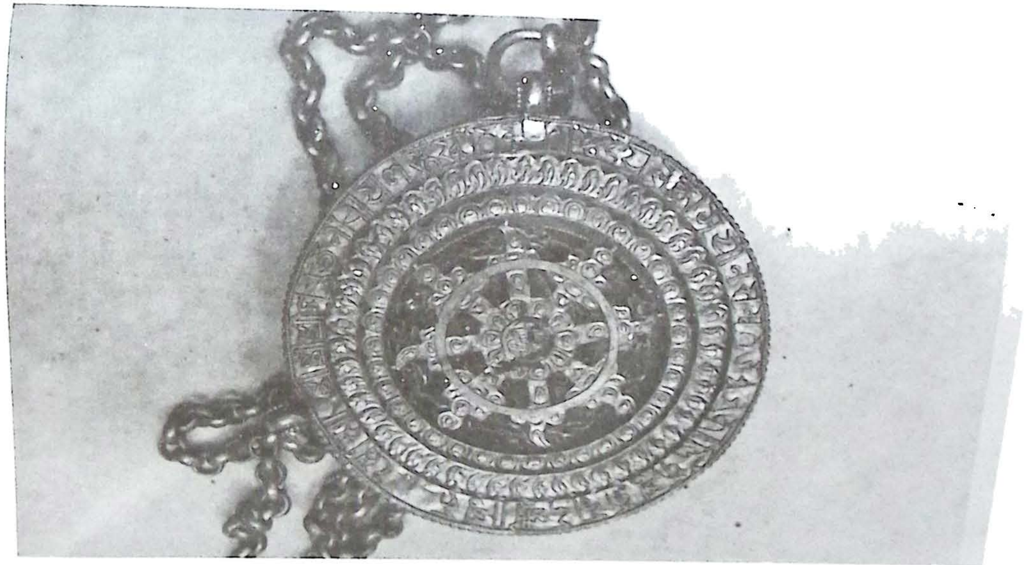

चित्र संख्या ६४

अभिलेख संख्या ७६

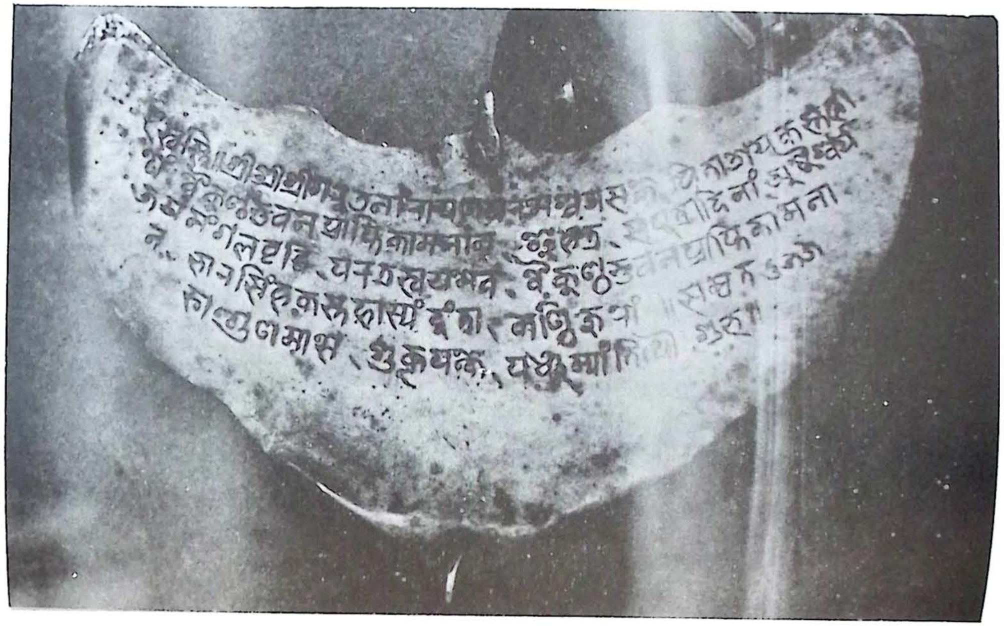

चित्र संख्या ६५

अभिलेख संख्या ८२

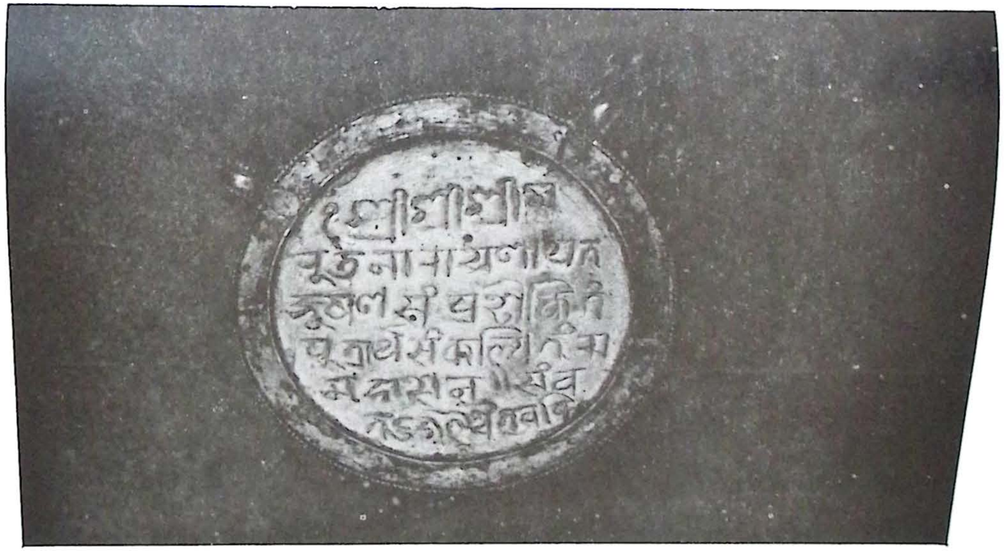

चित्र संख्या ६६

अभिलेख संख्या ८३

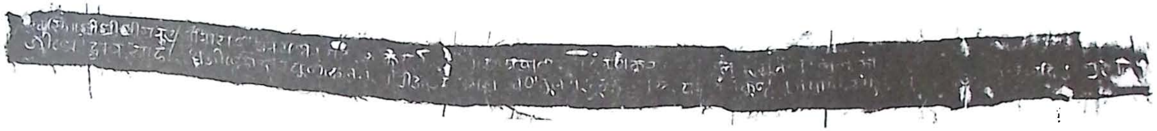

चित्र संख्या ६७

अभिलेख संख्या ८५

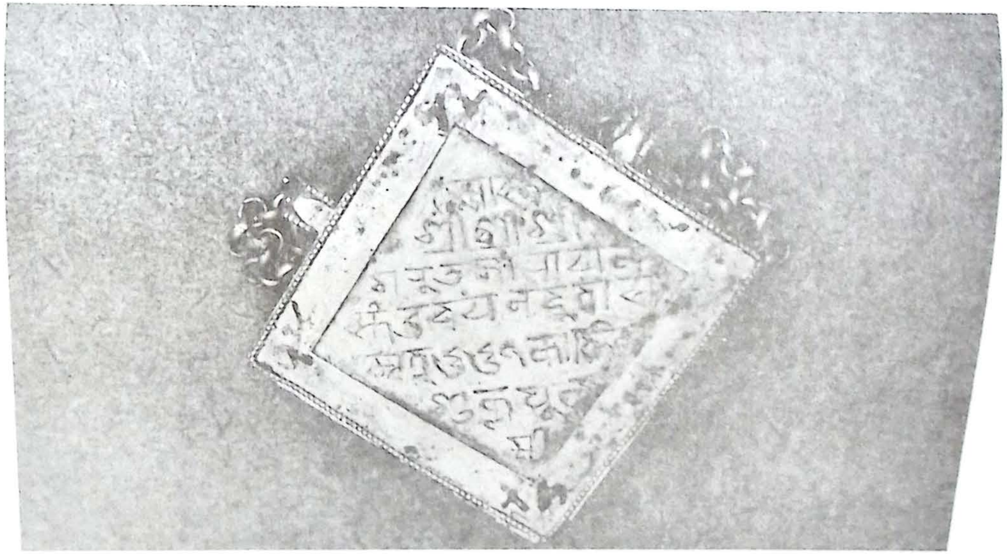

चित्र संख्या ६८

अभिलेख संख्या ८७

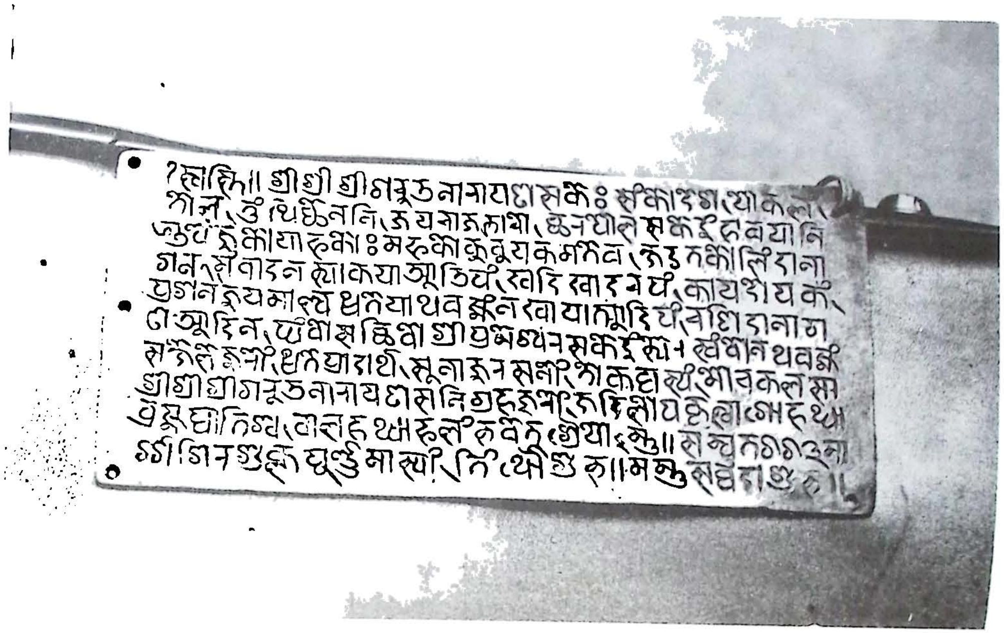

चित्र संख्या ६६

अभिलेख संख्या ८८

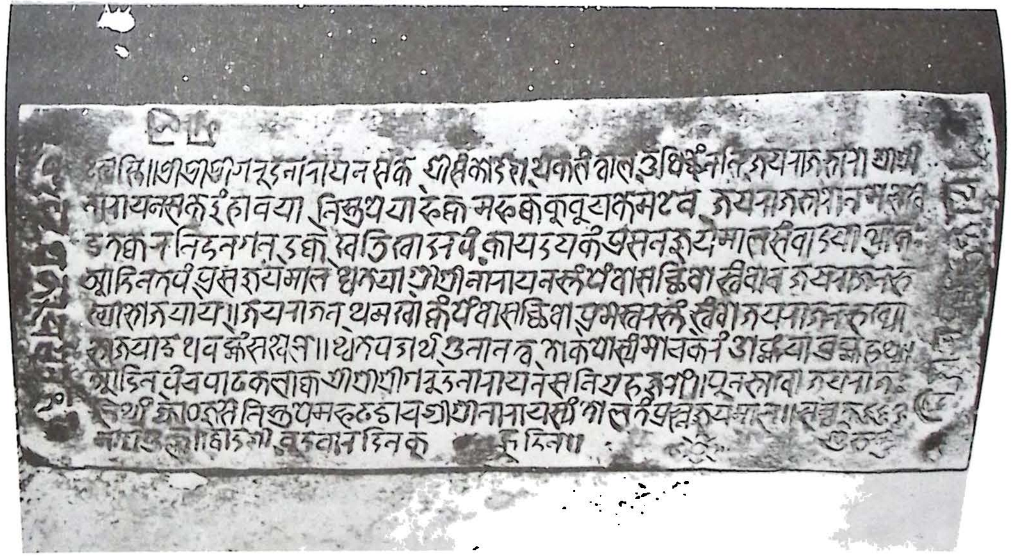

चित्र संख्या ७०

अभिलेख संख्या ८९ क

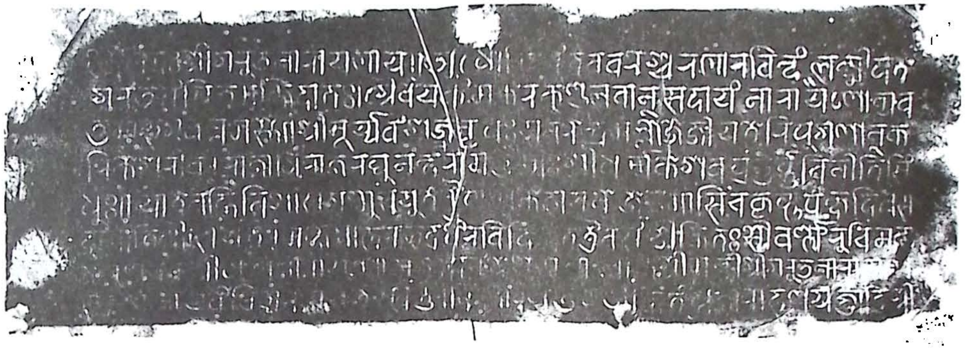

चित्र संख्या ७१

अभिलेख संख्या ८१ ख

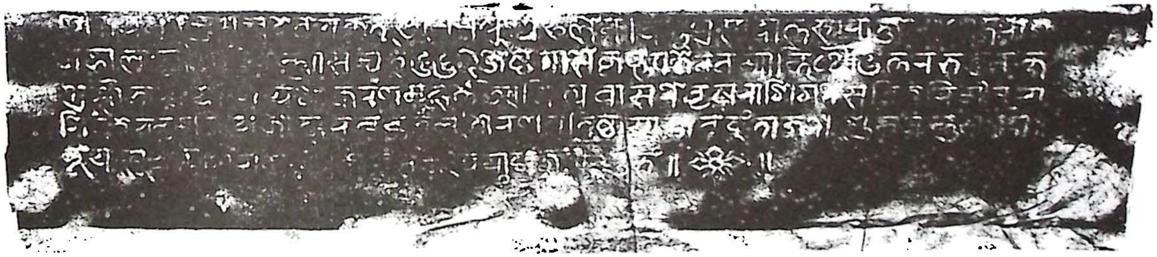

चित्र संख्या ७९

अभिलेख संख्या ६२क

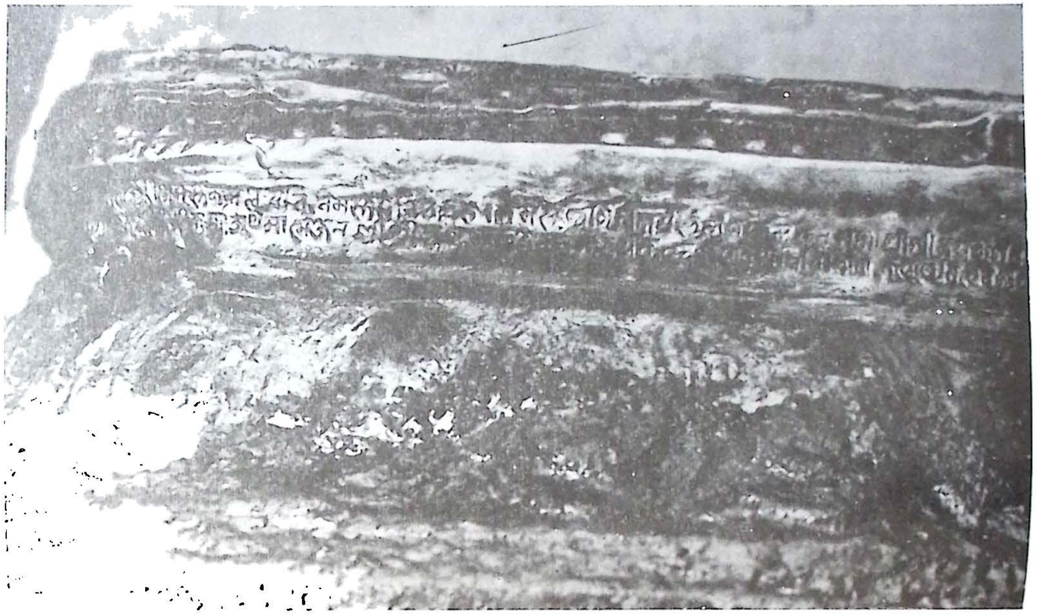

चित्र संख्या ७३

अभिलेख संख्या ६२ल

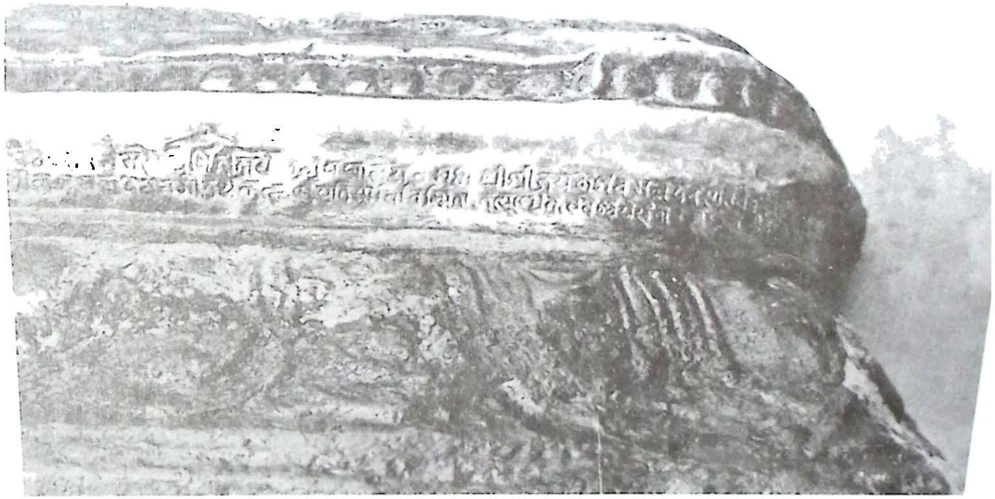

चित्र संख्या ७४

अभिलेख संख्या ९३

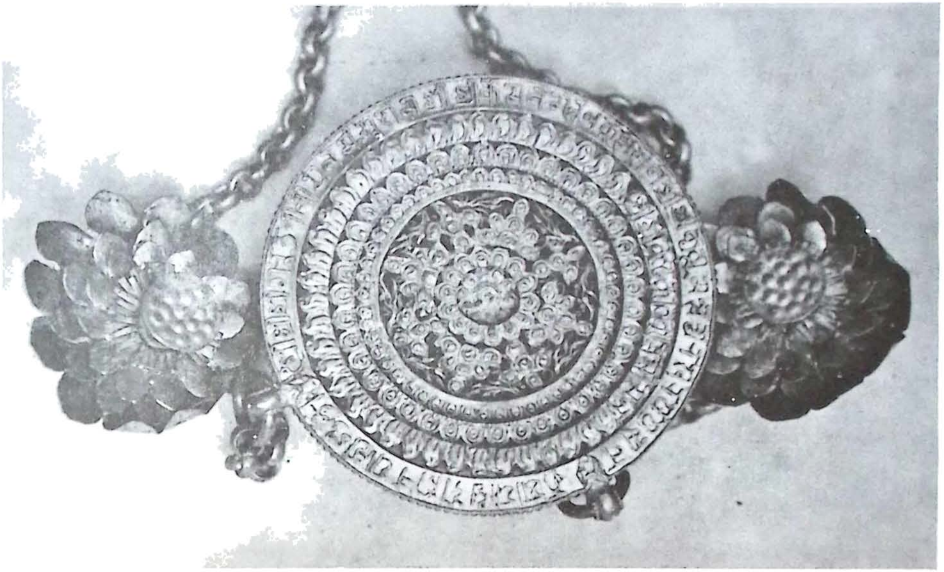

चित्र संख्या. ७५

अभिलेख संख्या ६४

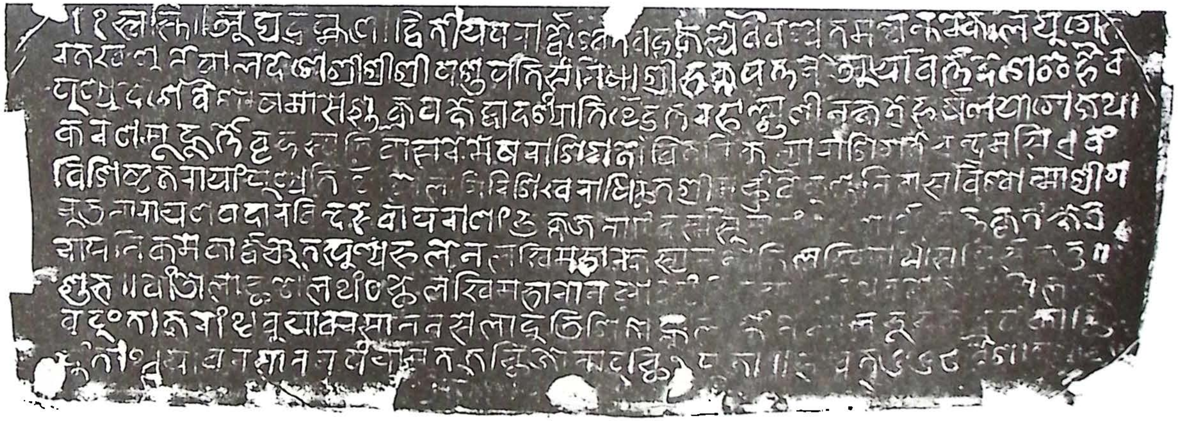

चित्र संख्या ७१

अभिलेख संख्या ६५ क

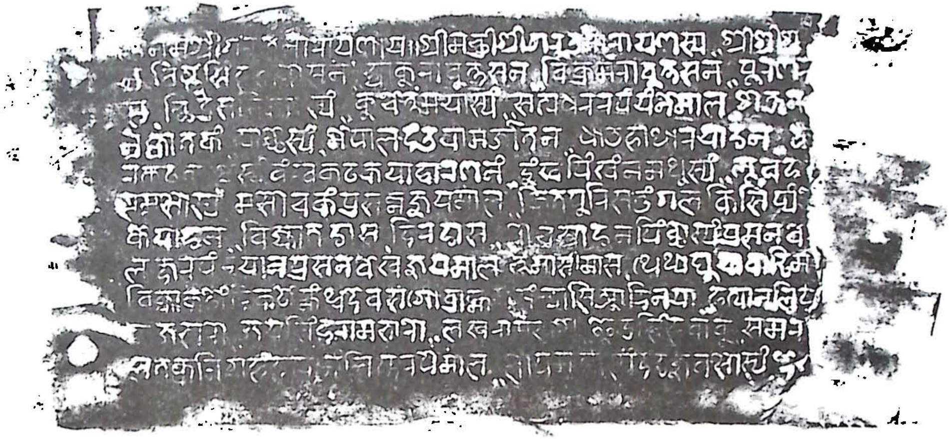

चित्र संख्या ७७

अभिलेख संख्या ९९ख

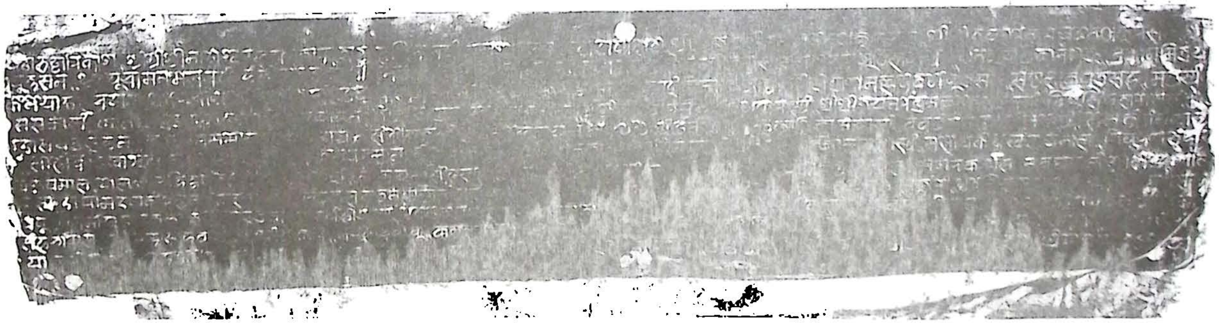

चित्र संख्या ७८

अभिलेख संख्या ६५

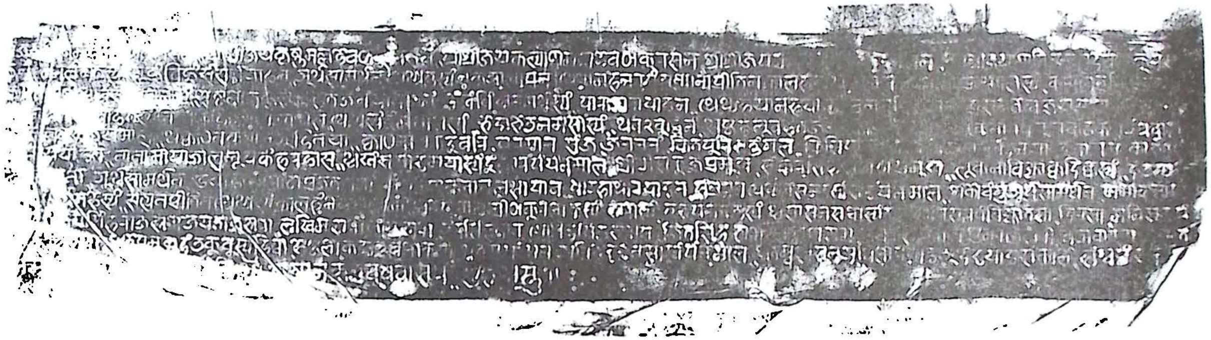

चित्र संख्या ७६

अभिलेख संख्या ६८

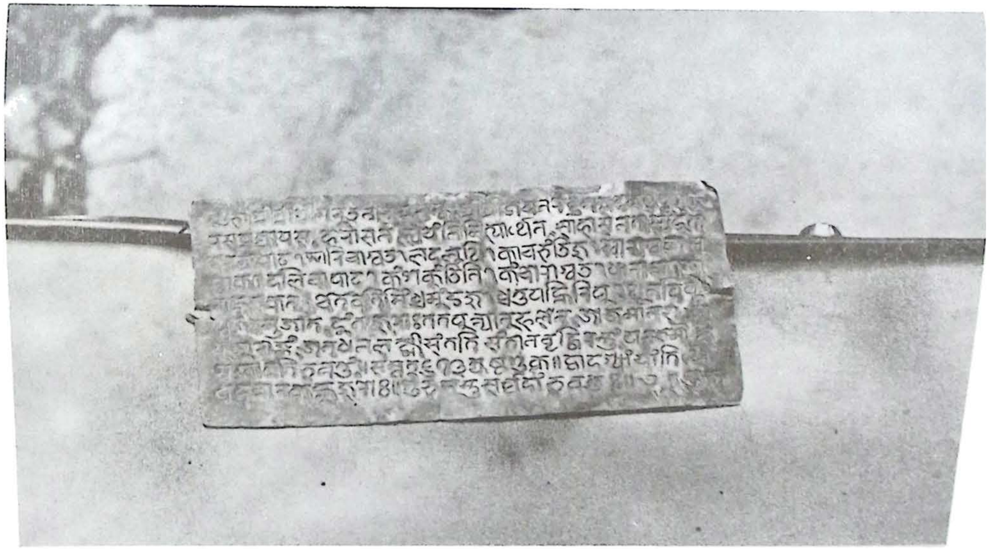

चित्र संख्या ८०

अभिलेख संख्या १०१

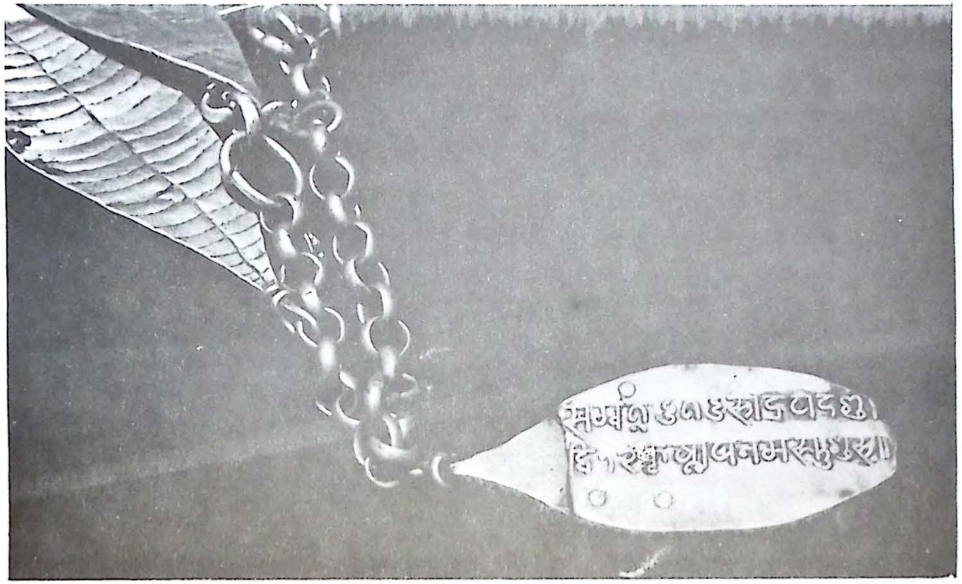

चित्र फलक ८१

अभिलेख संख्या २०३

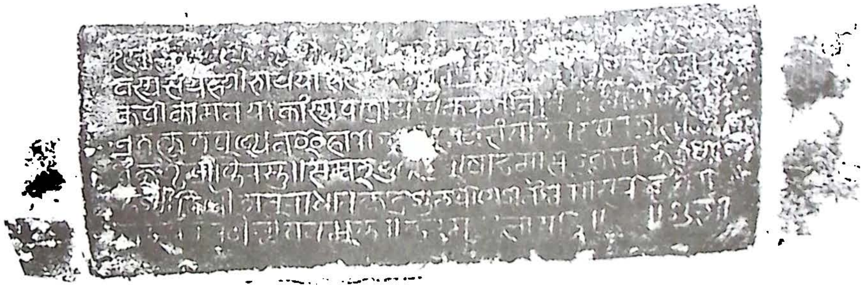

चित्र फलक ८८

अभिलेख संख्या १०४

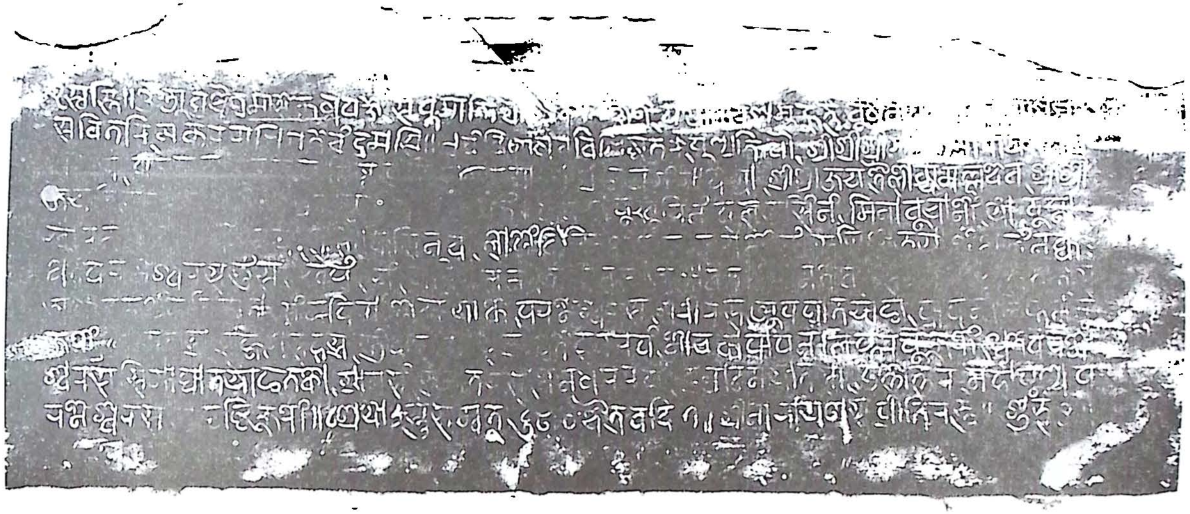

चित्र संख्या ८३

अभिलेख संख्या १०५

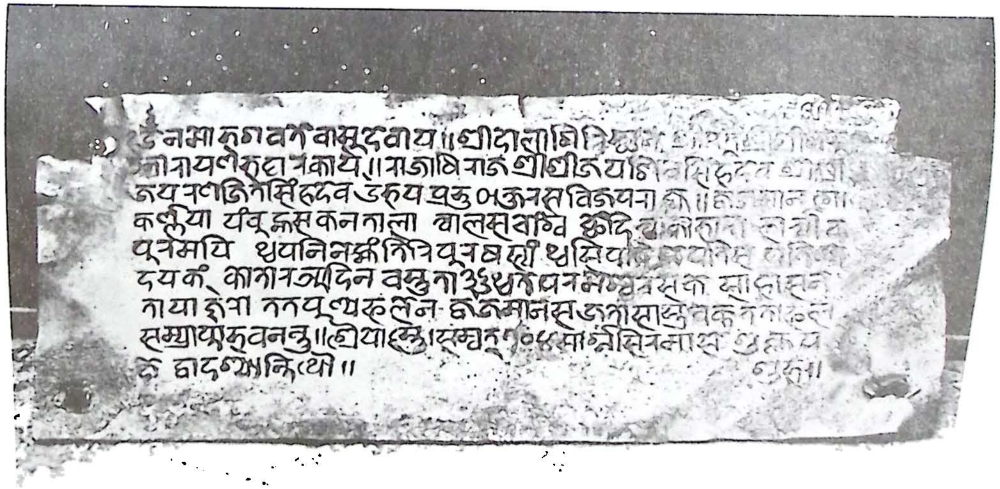

चित्र संख्या ८४

अभिलेख संख्या १०६

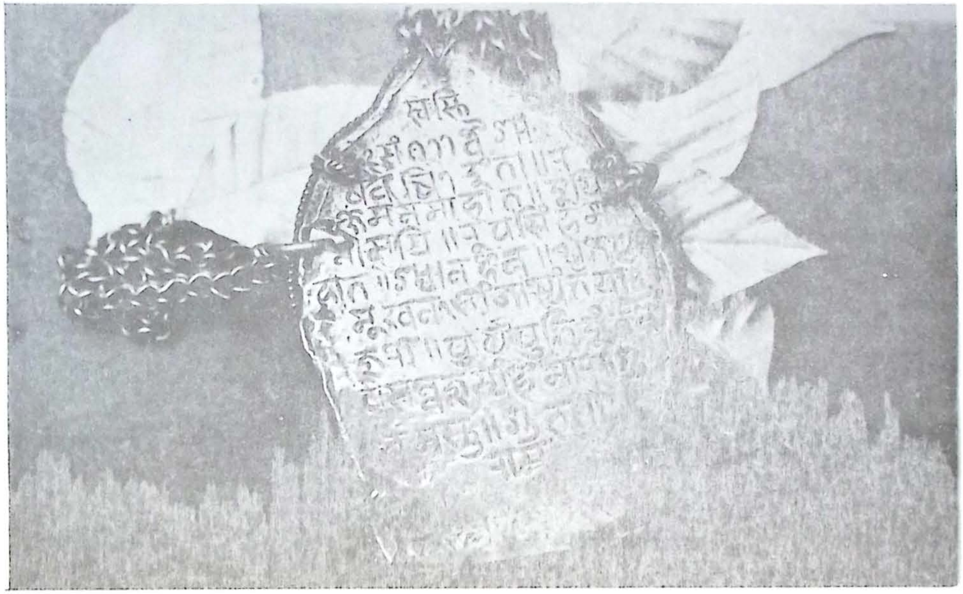

चित्र संख्या ८५

अभिलेख संख्या २०७

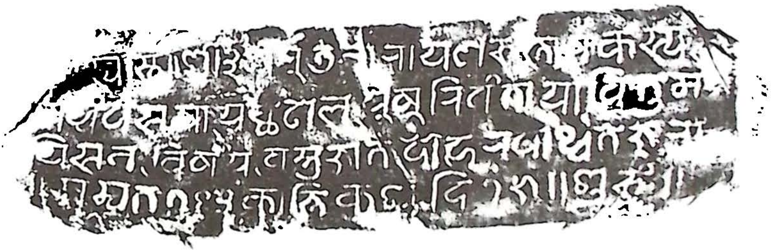

चित्र संख्या ८६

अभिलेख संख्या १०९

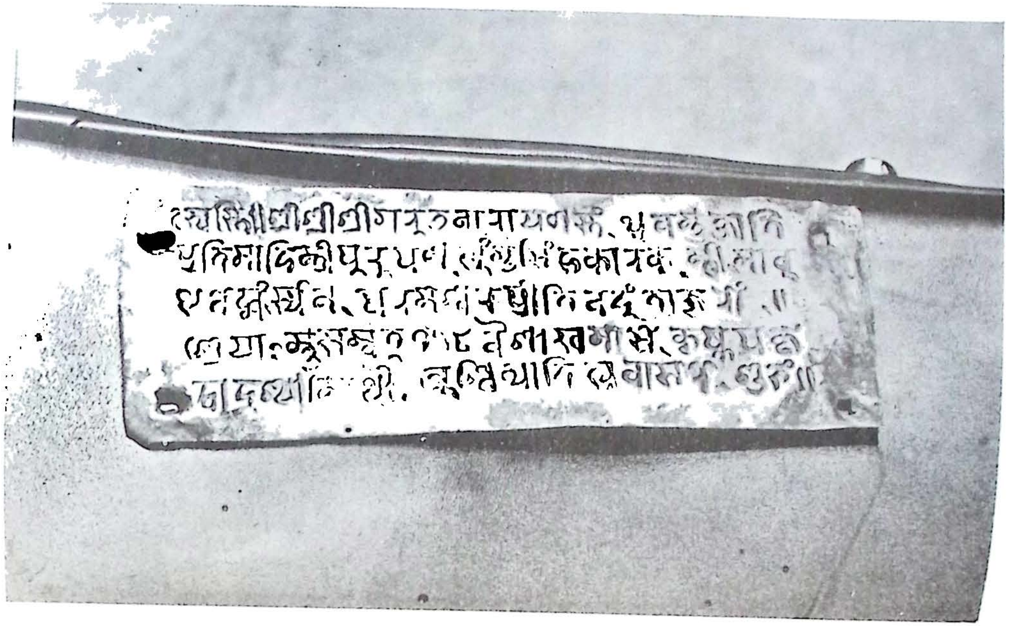

चित्र संख्या ८७

अभिलेख संख्या १५६

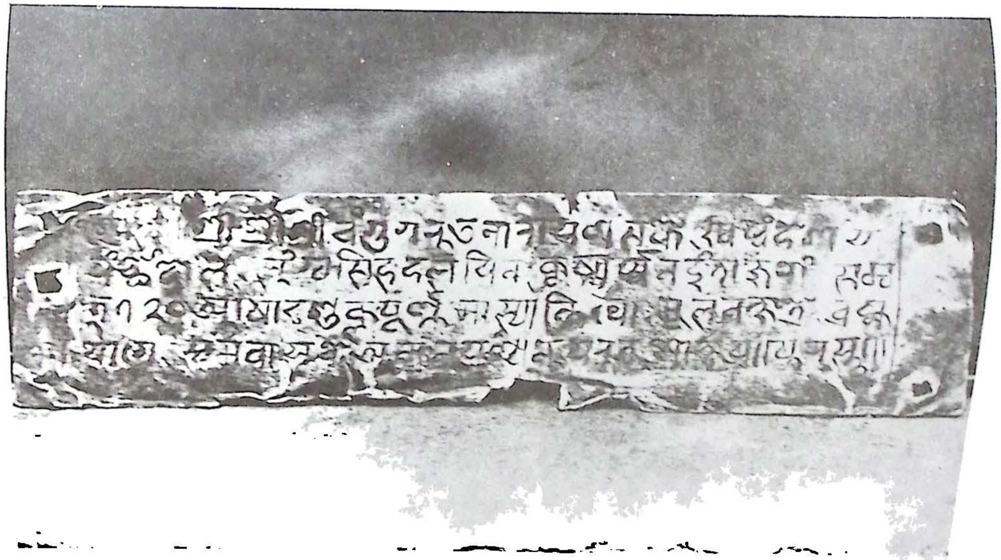

चित्र संख्या ८८

अभिलेख संख्या १६०

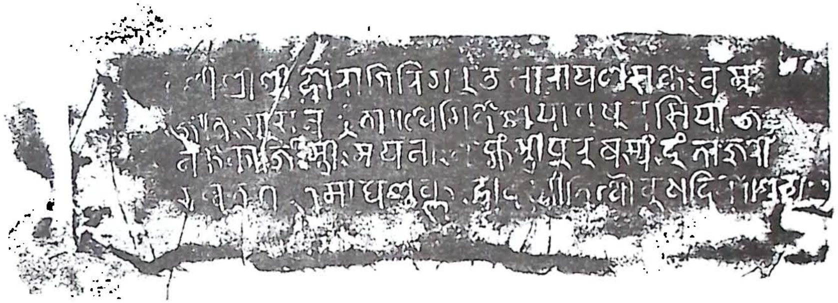

चित्र संख्या ८६

अभिलेख संख्या १५७

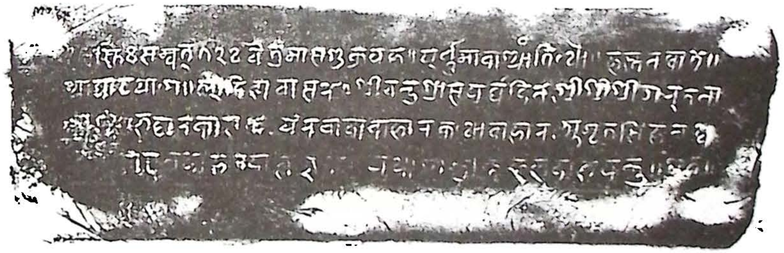

चित्र संख्या ६०

अभिलेख संख्या १११

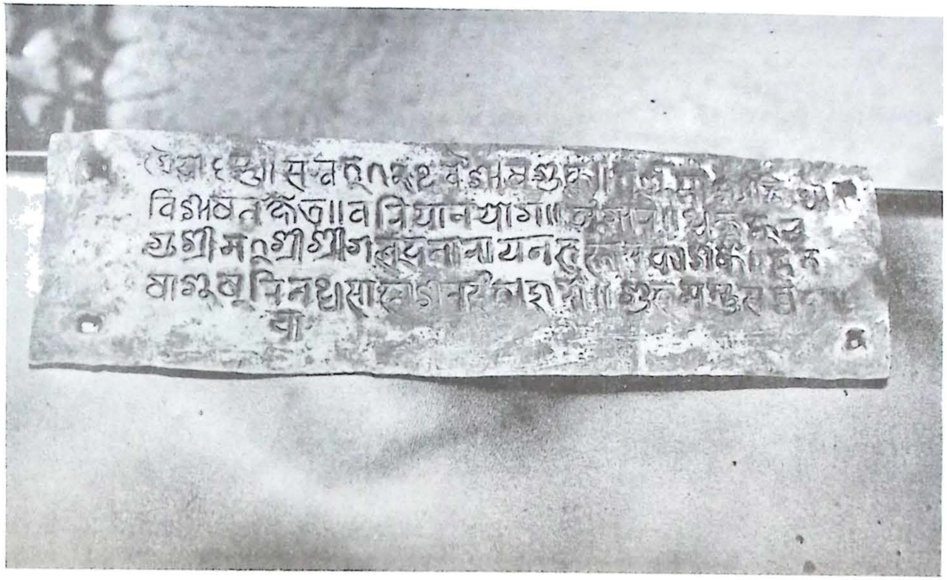

चित्र संख्या ६१

अभिलेख संख्या ११२

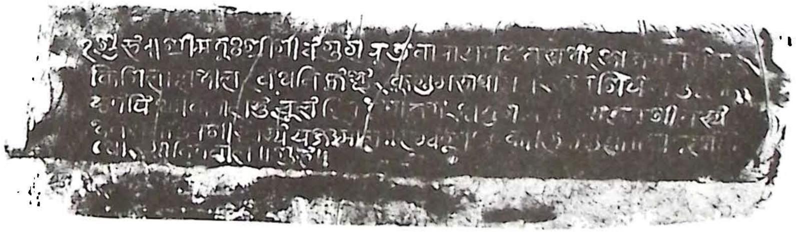

चित्र संख्या ६२

न्यायापाखा
१०७०

अभिलेख संख्या ११३

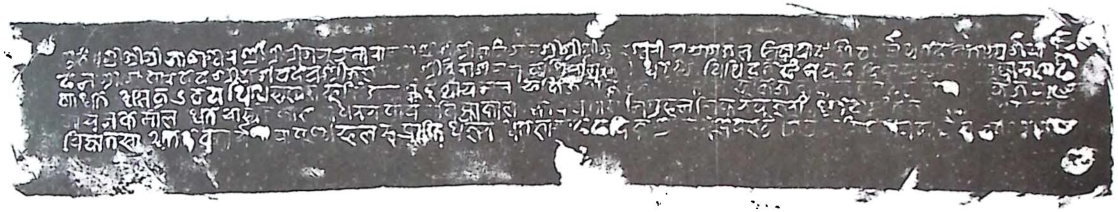

चित्र संख्या ६३

अभिलेख संख्या ११४

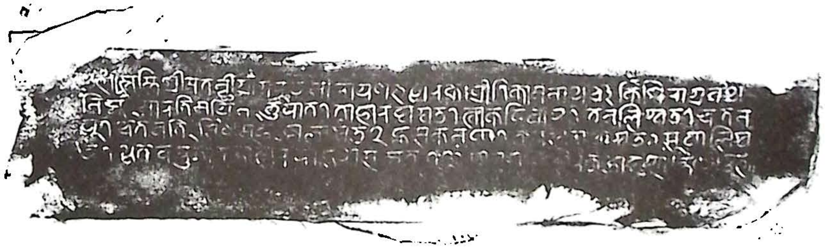

चित्र संख्या ६४

अभिलेख संख्या ११७

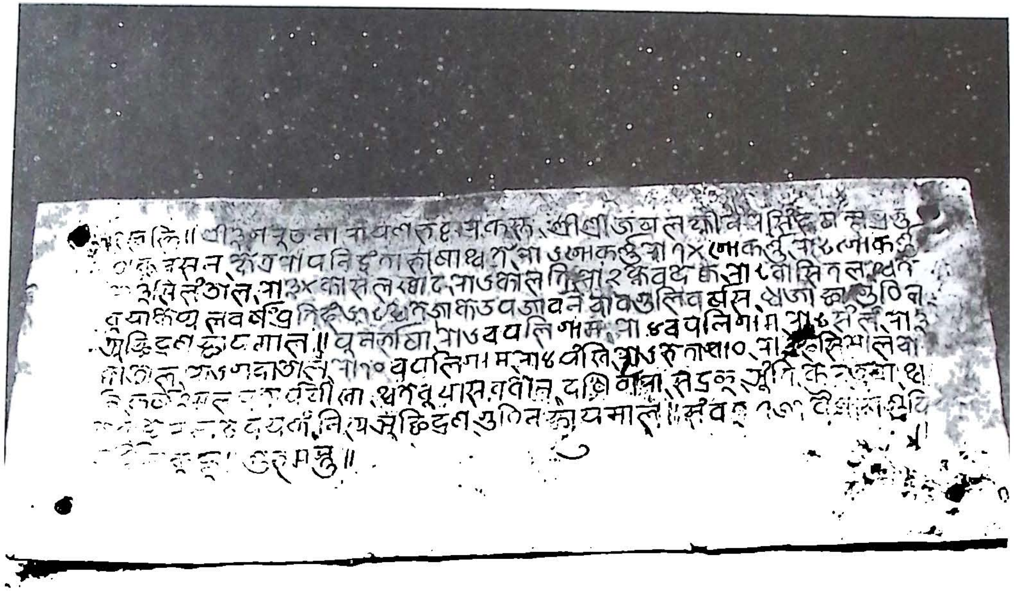

चित्र संख्या ६५

अभिलेख संख्या ११६

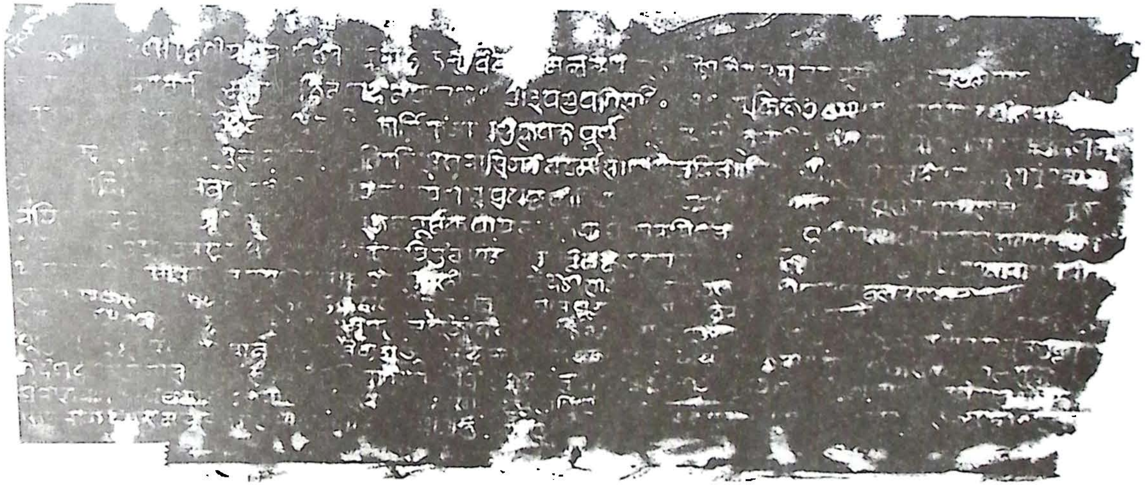

चित्र संख्या ६६

अभिलेख संख्या १२२

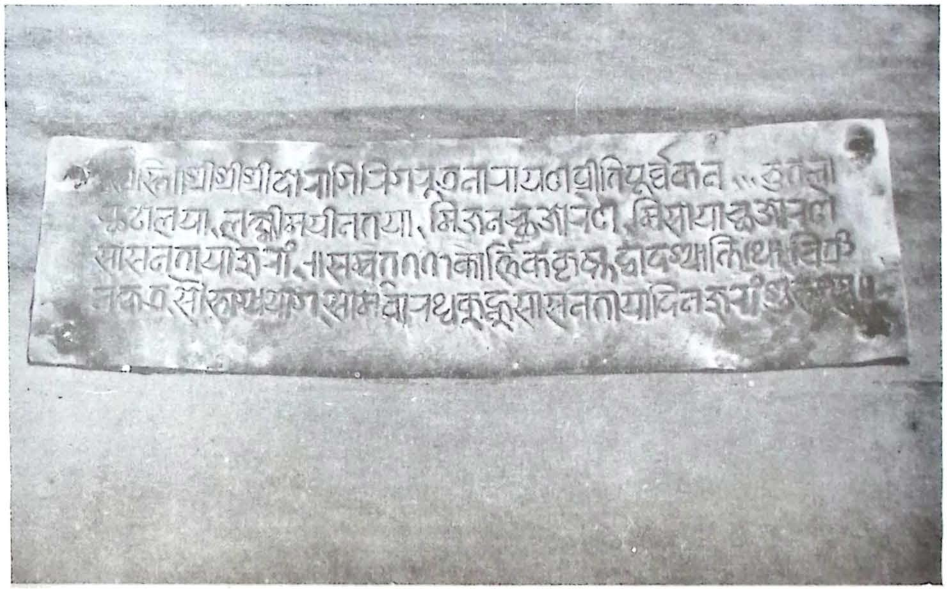

चित्र संख्या ९७

अभिलेख संख्या १२५

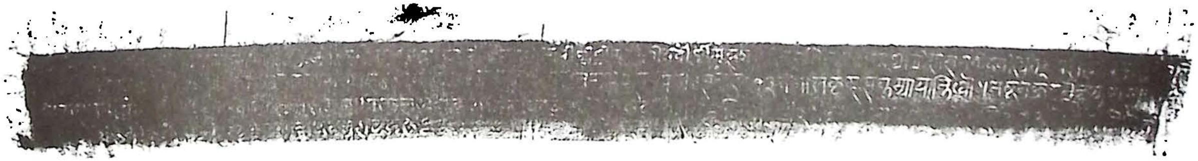

चित्र संख्या ६८

अभिलेख संख्या १२६

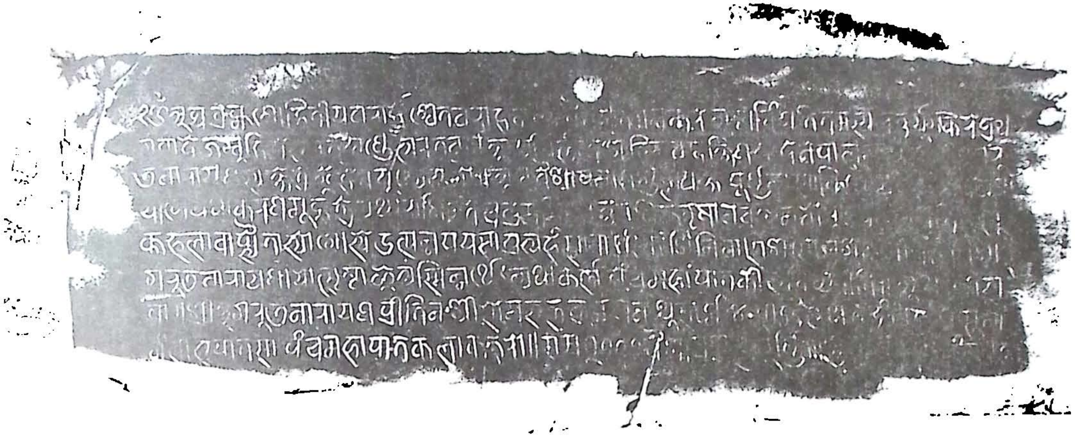

चित्र संख्या ६६

अभिलेख संख्या १२९

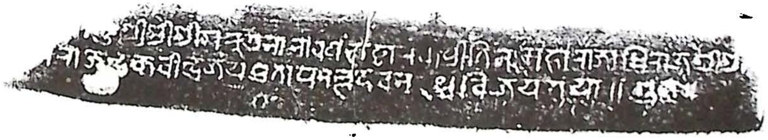

चित्र संख्या १००

अभिलेख संख्या १२८

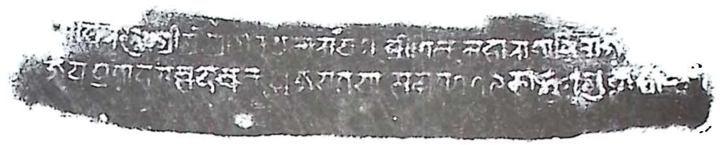

चित्र संख्या १०१

अभिलेख संख्या १३०

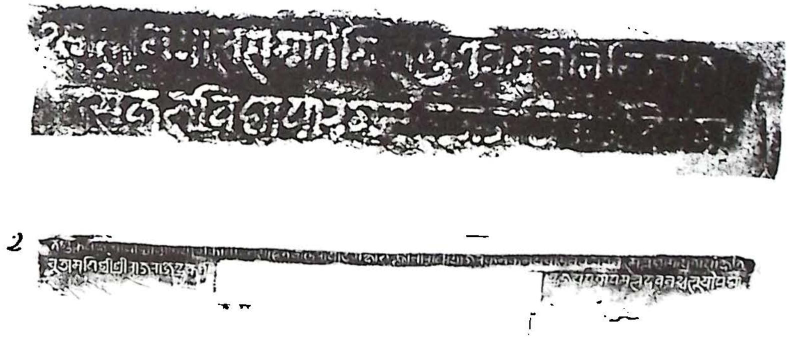

चित्र संख्या १०२

अभिलेख संख्या १३७

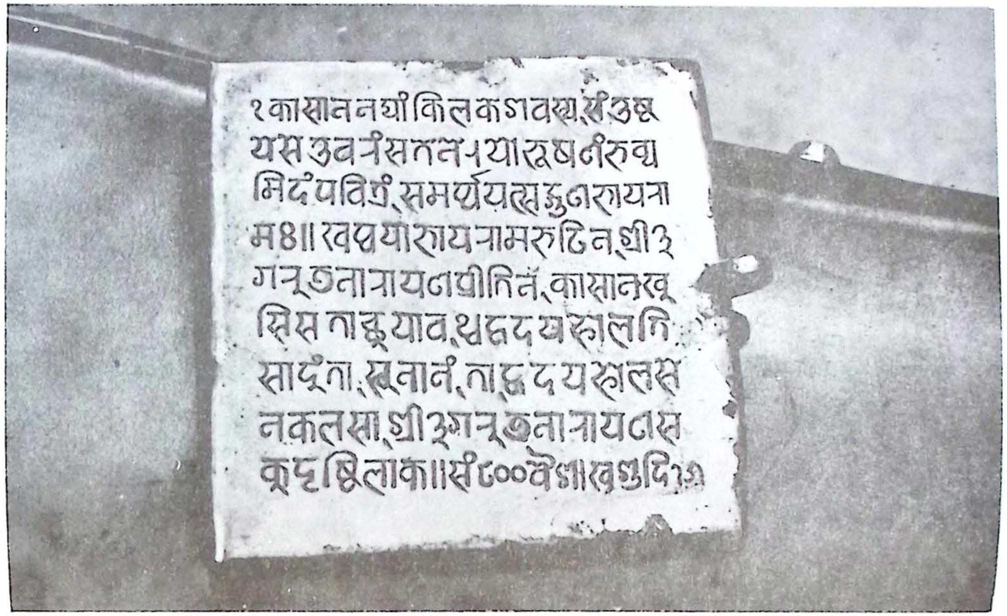

चित्र संख्या · १०२

अभिलेख संख्या ३५९

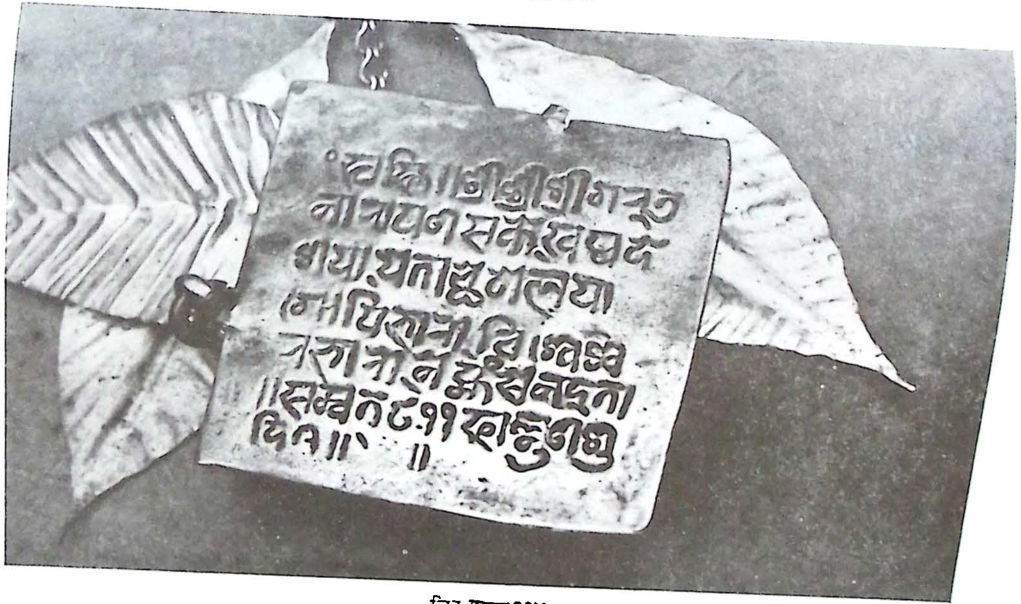

चित्र संख्या १०४

अभिलेख संख्या १४६ क

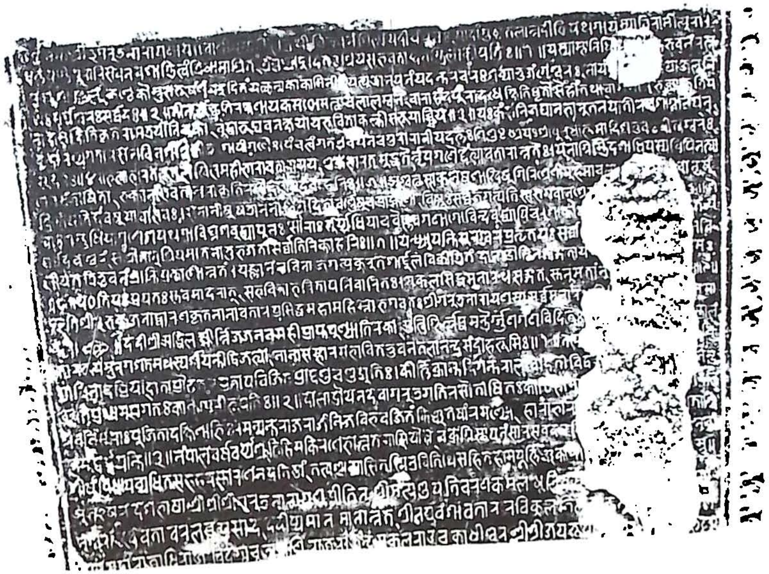

चित्र संख्या १०५

अभिलेख संख्या १४९ ख

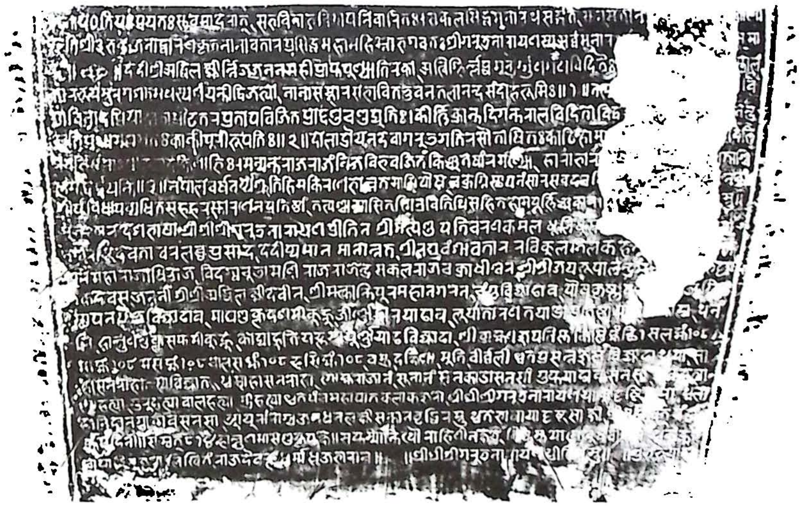

चित्र संख्या १०९

अभिलेख संख्या १५९

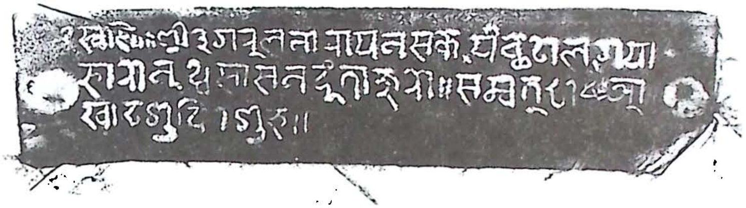

चित्र संख्या १०७

अभिलेख संख्या १५२

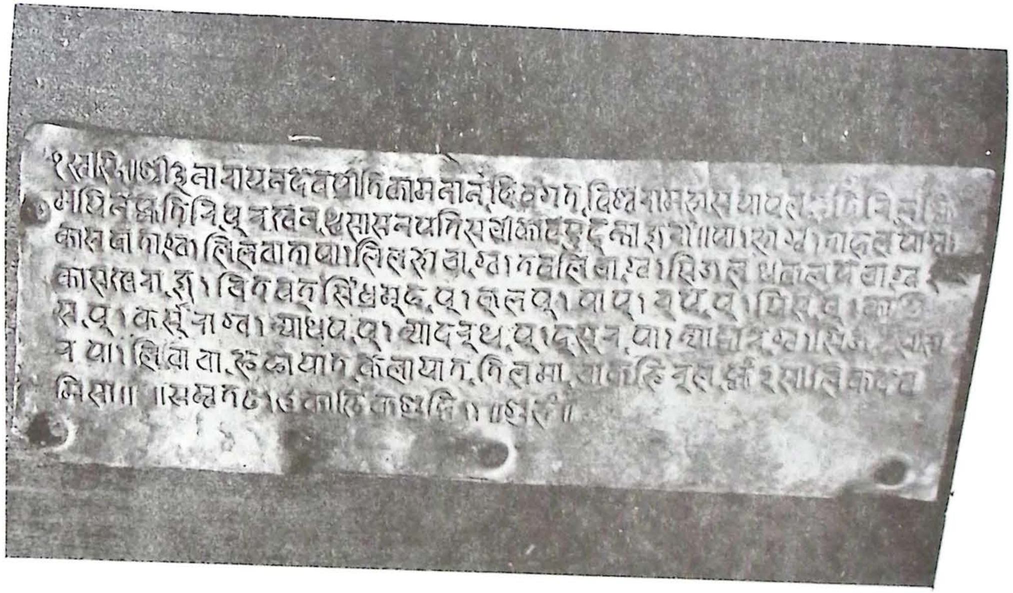

चित्र संख्या १०८

अभिलेख संख्या १७६

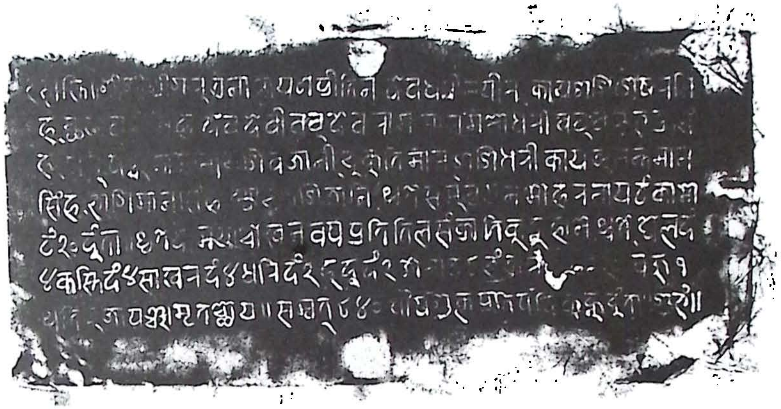

चित्र संख्या १०६

अभिलेख संख्या १८०

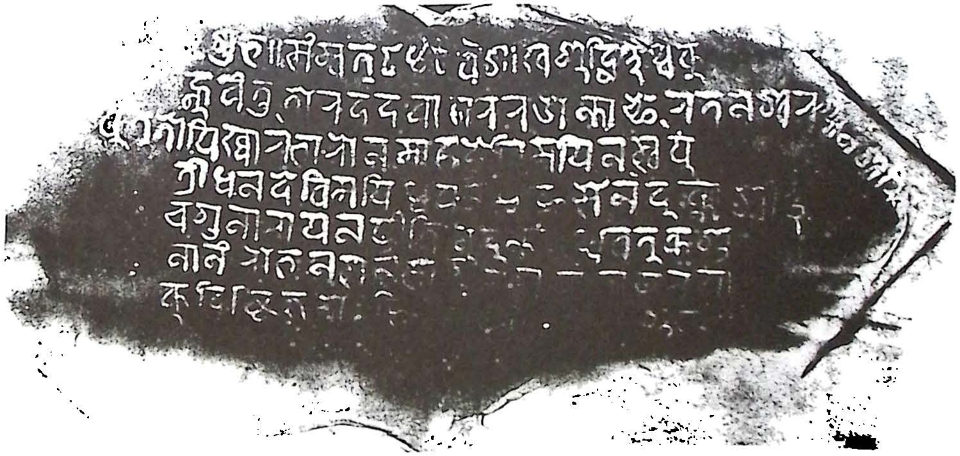

चित्र संख्या ११०

[illegible]
१०७०

अभिलेख संख्या १८१

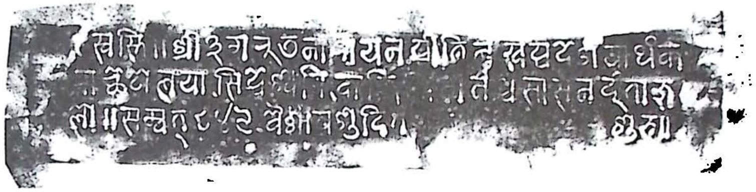

चित्र संख्या १११

अभिलेख संख्या १८२

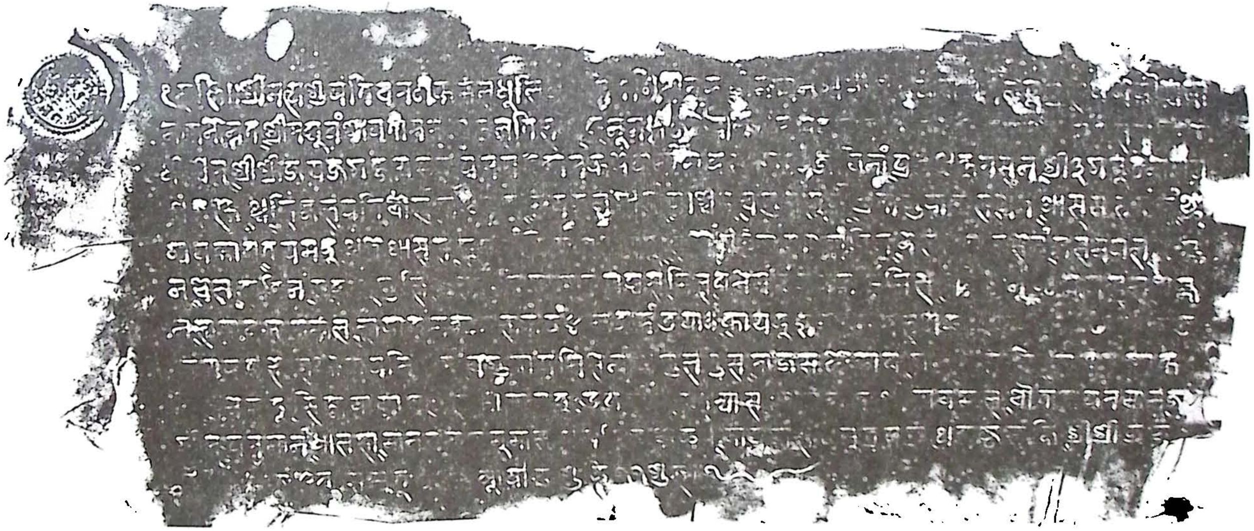

चित्र संख्या २१२

अभिलेख संख्या १६२

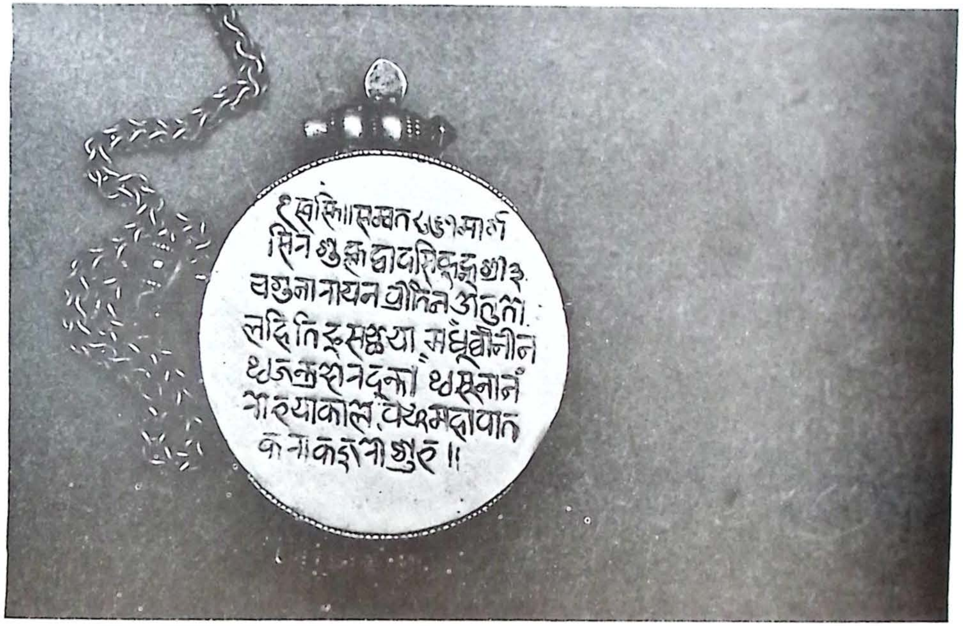

चित्र सख्या ११९

अभिलेख संख्या १९०

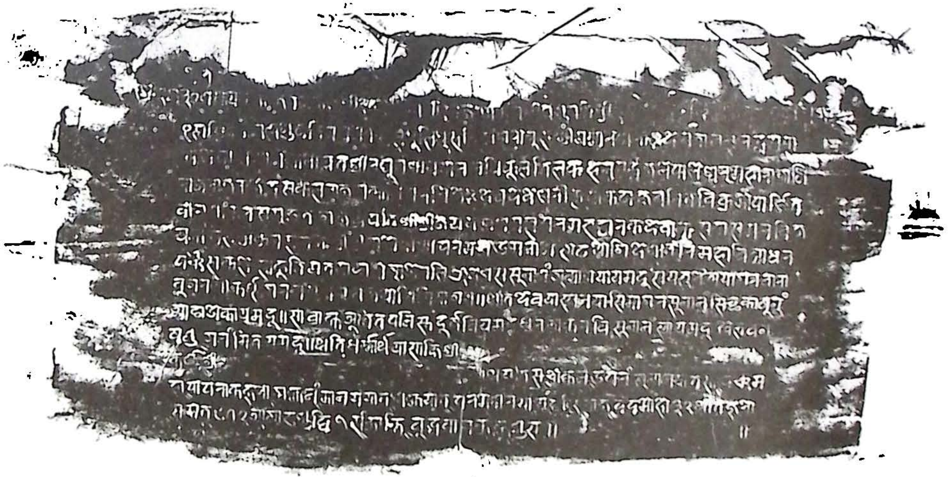

अभिलेख संख्या ११४

अभिलेख संख्या १९८

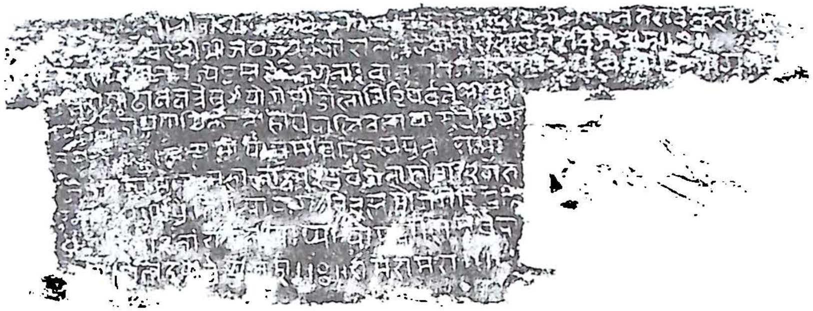

चित्र संख्या ११५

अभिलेख संख्या १५३

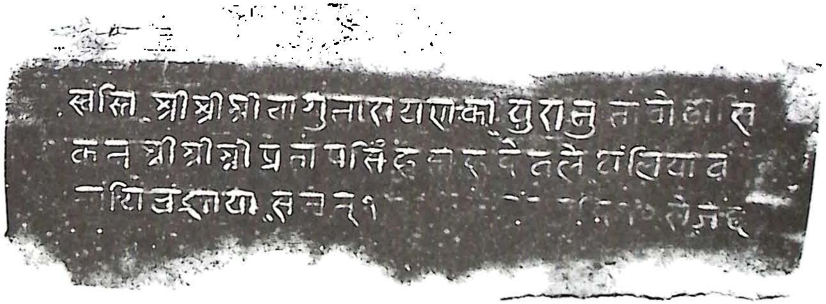

चित्र संख्या २१९

अभिलेख संख्या ३५४

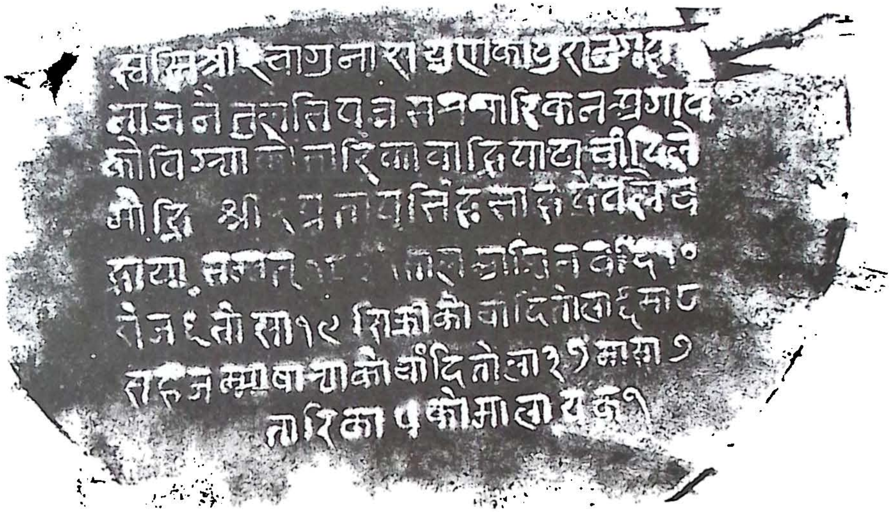

चित्र संख्या ११७

अभिलेख संख्या २१६

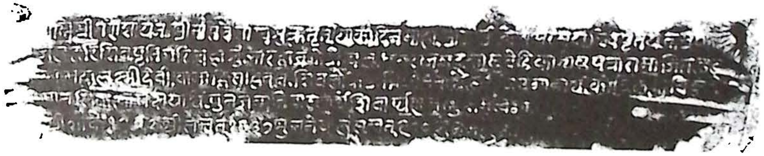

चित्र संख्या ११८

अभिलेख संख्या १४०

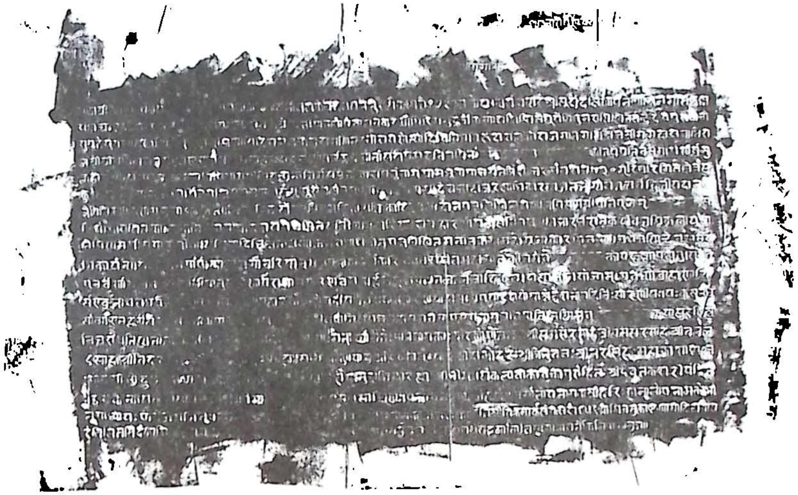

चित्र संख्या ११६

अभिलेख संख्या · २५८

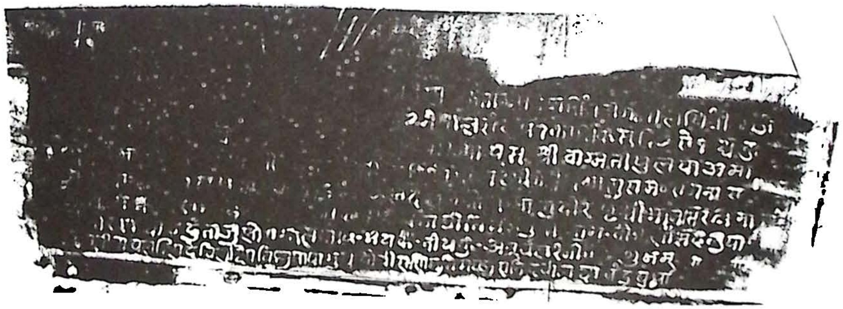

चित्र संख्या १२०

अभिलेख संख्या २८०

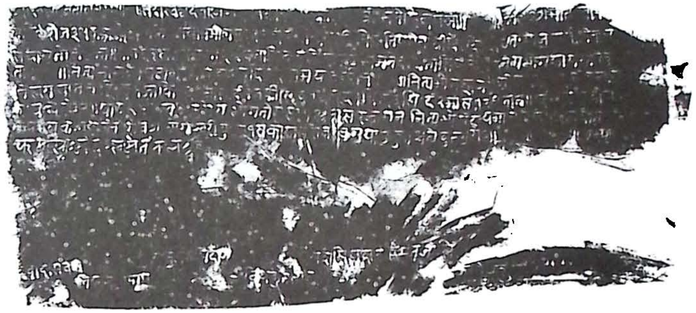

चित्र संख्या १२१

अभिलेख संख्या ३५५

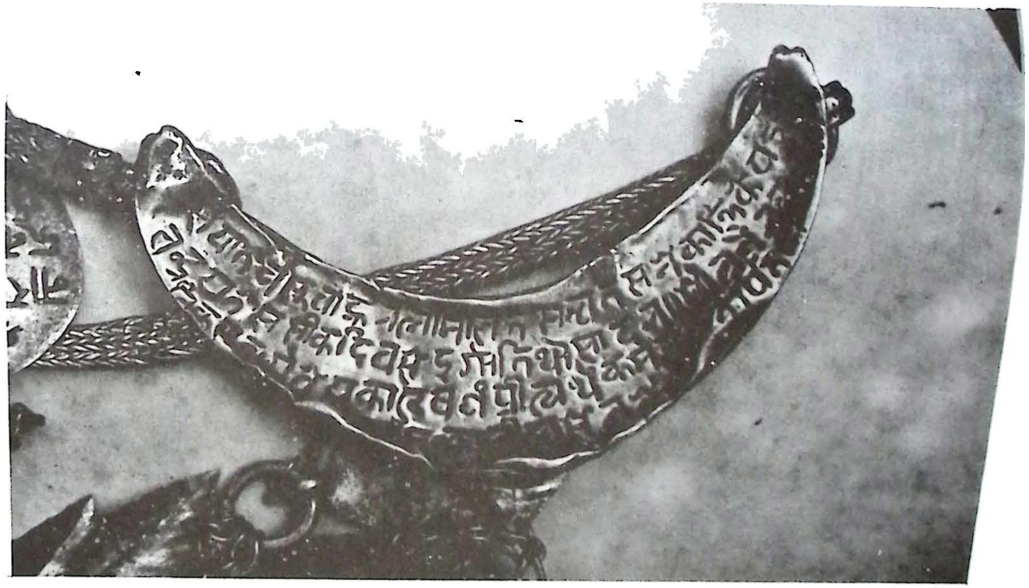

चित्र संख्या १२२

अभिलेख संख्या १०४

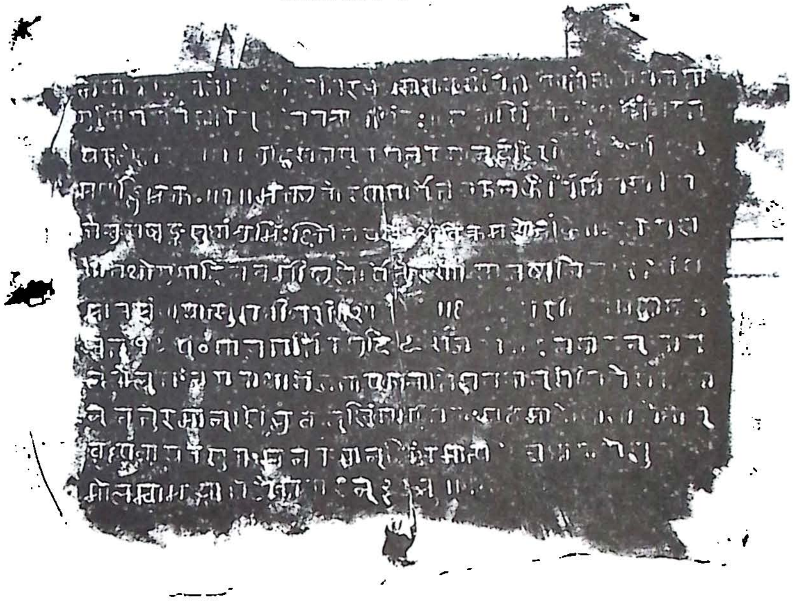

चित्र संख्या १२१

अभिलेख संख्या १०८ क

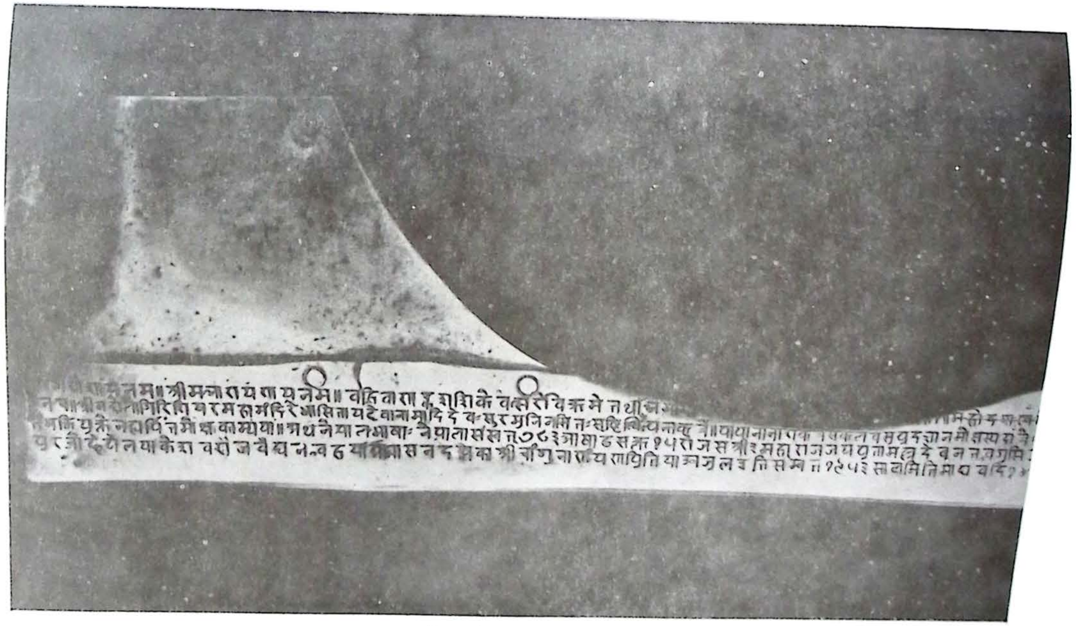

चित्र संख्या १२४

अभिलेख संख्या १०८ब

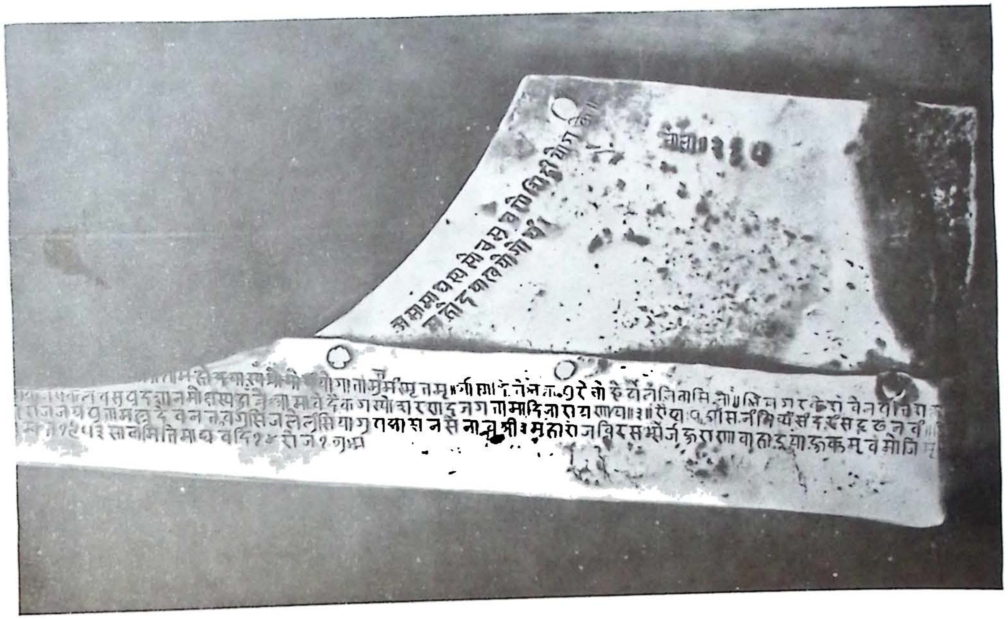

चित्र संख्या १२५

अभिलेख संख्या १४९

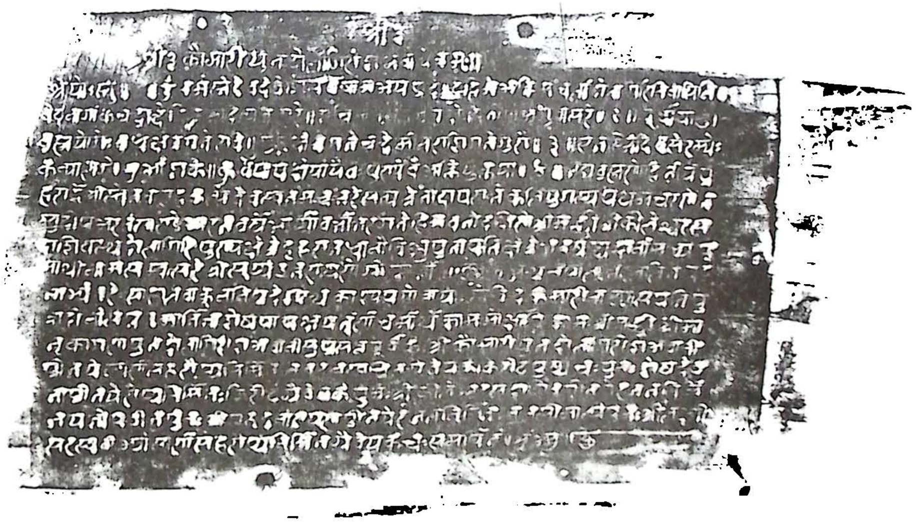

चित्र संख्या १२६

अभिलेख संख्या १७९

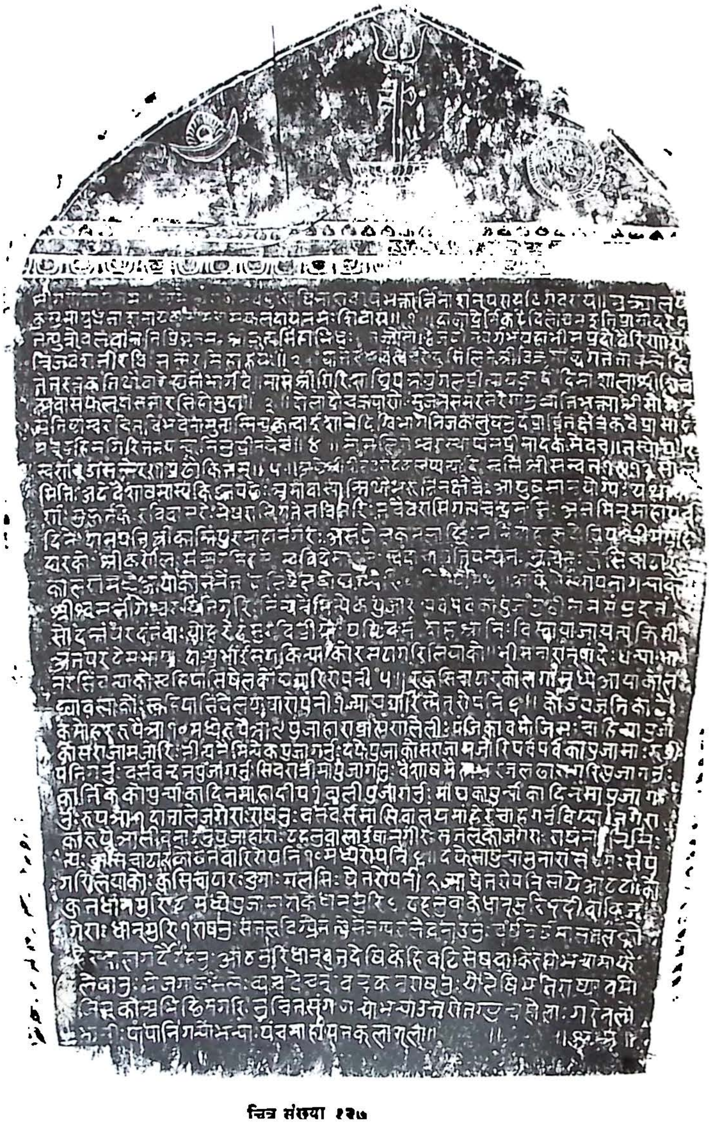

चित्र संख्या १२७

अभिलेख संख्या २४ ख

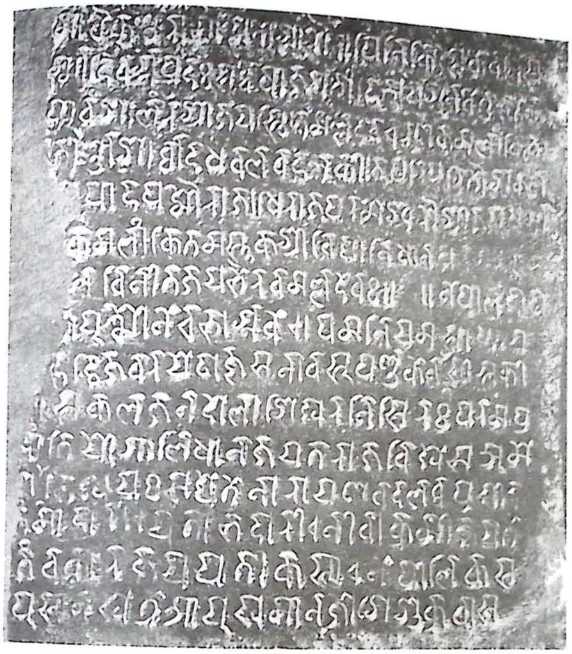

चित्र संख्या ३१

अनुक्रमणिका

अ

अग्निष्टोम यज्ञ - ३
अर्जुन मल्ल - २६
अनन्त प्रिया - ३४६, ३५०
अनुपरम - ३
अमय मल्ल - २६, १६०
अमृत देव - २६, १५६
अमृत राजदुवार - ४२, ३०४
अमृत सिंह मारो - १६६, १६८, २५३, २५५
अरुणा - १६
अरुन्धती - १३७
अष्टमातृका - ८२, १५६, ३०६
असन टोल - ३६६
अर्जुन - ६४
अर्धनारीश्वर - १२६
अनन्त लिङ्गेश्वर - १२, १८, १३०
अप्सरा - ६८, ६४
अमरमुप शाह - ४६४
अमृत मल्ल - ३८, २६४
अमृतराज मारो - २५३, २५५
अम्वर राज - ५०७
अरि मल्ल - ३१, ३२, १६५, १६६, १६७, १६८
अश्वमेघ - ३, ६४; ६५
असन - ११७
अंशुवर्मा - ३, ४, १८, २४, २५, २६, ३३, ६६, ६७, ८५, १२०, १४२, १४४, १४६

आ

आगम - ३६८
आदित्य मल्ल - ३४
आमिर - ३
आरण्य - ५
ऑसि फ्याल - ८४
आगंछे - ८४
आदि नाथ - ७
आर्य - ६२
आलापोट - १११

इ

इचंगु - २, १७, २१
इन्द्र चोक - ११७, १२७
इन्द्र ध्वज - ११९
इन्द्र यात्रा - १००, ११९
इन्द्र सिंह बाबु - २५३, २५५
इखा टोल - ६६२, ६६३
इन्द्र - ९४, १२५
इन्द्रदेव - २८
इन्द्र मल्ल - ३२, १९९
इन्द्र सिंह - ३७
इन्द्र सिंह भारो - २५२, २५४

उ

उज्वत राजमनि - २०७
उदय - २३६, २३७
उदय जीव भारो - ३८, २६१, २६२
उर्ध्वरीत मुद्रा - ६४
उमराव - ३७३, ३७४
उमा - ६४, ६५, ६६, ६८, ७०, ७१, ७२
उल्लास मयी - १८९, २१४, २६०
उदकपलक्र - ५, १४३, १४४
उदय देव - २५
उदय लदमी मयी - २१७
उपाध्याय - १३, १४, १५, २१, ३०, १०४
उमा महेश्वर - ६४, ६८, ७०, ७१, ७२
उल्लास आचार्य - २४५
उल्लास राज - २४६

ए

एल्लं टोल - ३६
एकानि शत्रु - ३९, १९५, १९७, २२०, २२१, २५१, २५३
एकानि मित्र - ३९, १९५, १९७, २२०, २२१, २५१, २५३

ऋ

ऋग्वेद - ८०

ऋद्धि लक्ष्मी - ३३, ४२, ४३, ३१४, ३१५, ३६६, ३१८, ३२०

क

कर्णाट - ४०

कपुर मयी - ३९, २६८

कमलाक्षी - ११७

कर्माचार्य - १२४, १२५, १२८

कसार - १०९, ११७, १२४

कर्णाली - ३४

कमलाक्षी - ११७

कमलराज भारो - २५३, २५५

कल्याण मल्ल - २५१, २५३

का

काठमाण्डौं - १११, ११५, १२२, २०६, २७५, ५१७, ५३०

कान्तिमती - ४६

कान्तिदेवी भट्टारिका - ९७, १९५, १९७

कान्ति भैरव - १९, ९३, ९७, १०६, १२४

कामदेव - १३८

काशी - २८, ८२, ९२, १०९, ११०, १११

काशीराम थापा - ४५

काली - ४१, २९४, २९५

कालान कुसि - ३०७

क्राट नायक - २५२, २५४, २५५, २५८

कार्तिक्य - ७१

कान्तिपुर - १०, ३१, ३३, ३६, ३७, ३८, ३९, ४०, ४२, ४३, ४४, ४५, ४६, ६७, ७७, ८३, ८४, ८५, १९७, २६७, २९६, ३१८, ३२१, ३३७

कापालेटी - ८, ८२

कालिकुवा - १०९

कालिदास - ४७२

कासीराम - ३९, २७६

कासीराम भारो - २८७

कार्षापण - २८

क्वाठु टोल - ४७

क्वाठोल - २८१, २८२

कि

किङ्किण माला - ८४
किरात - १, ६२
किशिपिंडी - २५४, २५५
किलेश्वर - १, ६, ८, ४२, ४३, ५८, १११, ११३, ११५, १२०, १२१, १२२, १२६, १२८, १२९, १९६, १९८, ३१०, ३११, ३२६, ३२७, ३२९, ३८१, ४०१
किन्नर - ८४
किरातेश्वर - १
किशिलाग्ल तोल - २७५

की

कीर्तिमयी - ३८
कीर्तिपुर - ३४, ३८, २५४, २५५
कीर्ति लक्ष्मी - ३१
कृष्ण मल्ल - ३५, ३७, ७२, ७४, ७५, २४७, २४८
कुटुम्वज - १५८
कुमाउ - १४
कुमारी - ११७
कुशेश्वर - १६
कुसुमराम कर्माचार्य - २३३
कुश्ले - १०४, १०५, ११२, ११३, ११७, १२४, १२५
कुसुम सिंह भारो - १९६
कुँपा - ८४
केतकी देवी - ३५, ३७, २४७, २४८
केशव देव - ३९, २७६
केशव मल्ल - ३५, २२४, २२७, २४७, २४८
कीर्तिमुख - ६९
कीर्तिसिंह भारो - ३१, १८६, १८७
कृष्ण - ८३, ८८, ८९, ९२, ९६, १२९, १५९, ११८, ११९
कुन्छे - १२३
कुमाई - १४
कुमार - ७०, ७१, ९२
कुलानन्द - ४७
कुशिक्श्याश्रम - १६
कुसुम राज भारो - २७५
कुसुम सिंह - ३१, १८६, १८७
कुणाण - ९३, ९४, ९५
कुन्छे टोल - १०६, ११०
कुलल - ८४, ९६, ९७
केवलपुर - २, २२
केशव भट्ट - ३५५
कैलास - ९८, ७१

कोकामुख - १६
कोत - १०९, ११९
कोलति - २८१, २८२
कोरल स्याट - २८१, २८२
कांमारि - ६४, ९२
कोट्ट पर्याधा - ९, २४
कोपुच्छया - ३५२
कोष्ठ नायक - १६७
कौटिल्य - ८
कौशिकी - १६

ख

खकम्प्रिड० ग्राम - ५, १३९
खपूं - १५४
खप्व - २०५, २२०, २२५, २६६,
२७८, २९१, ३०७, ३२३,
३६३, ३६४

ख: मत - ८३
खूपं क्रमायां - १५५
खूपों क्रमायां - १५८
खण्ड चुक - २७१
खपूं क्रमायां - १४५
खप्वं कन्ल्वे - २२५
खंत - ९, १०, ३४
खस्याह० लुलुह० - ४२, ३०७
खरमान सिंह भारो - ४२, ३०४, ३०६
खूपों क्रमायां - १५७

ग

गणेश - ७०, ७१, ८०, ९२, ११३,
१२३, १४९, १५९
गन्धर्व - ७१, ८४
गरुडध्वज - २३, ३२, ३७, १२३
गरुडासन विष्णु - ७२
गया भारो - ३२५
ग्वाला - १२, १३, ४१, १०१, ११०
गिरिधर भारो - ४२, ५६, ३०४, ३०६
गीर्वाण युद्ध विक्रम - ४५८, ४६०,
४६७, ४७१
गण्डकी - १६, २३, ८६, १३६
गदाडोल - २८१, २८२
गरुड - २५, ६७, ६९, ७२, ७३, ७४,
७५, ७७, ७८, ८३, ८४, ८५,
८८, ८९, ९०, ९१, ९३, ९४,
१०२, १०४, ११३, ११४, १२२,
१२३, १२७, १२८, १४२, १४६,
१५३, १५४, १५५, १५७
गरुड नारायण - ५३, ५७, ६६, ७२, ८३,
९७, १०७, १०९, १११,
११७, १३१, १५८, १६१,
१६५, १६६, १८८,
१८९, १९०, १९१, १९२

गुठपिमक - ५, १४२, १४३
गुर्को पल्टन - ११७
गुणाढ्य - ३१४, ३१५, ३१६
गुन्नो दरवार - ११५, ११८, ३१४, ३१५, ३१६
गुप्त - ३
गुप्तेश्वर - १
गुआर्ई मल्ल - ३४, २२०, २२१
गुणमित्र - १२
गुह्येश्वरी - २७६
गोकर्ण - १०, २९, ३९, २६८, २८१, २८२, ३७३, ३७४
गोकर्णेश्वर - १
गोकुरेश्वर - १
गोठाला - १२, १३, ४१, १०१, १०२
गोपाल - १, १२, १३, १५, ६२
गोपालेश्वर - १
गोपाल देव - ३९, २७६
गोपाल वंशावली - १३, २०, २१, २३, २६, २९, ३०, ३३, ४९, ५०, ५१, ५२, ५३, ८०, ११६, १३१
गोविन्द राज कुमार - ३०४
गोविन्द सिंह भारो - २५३, २५५
गोरखाली - ४५
गोलाकेश्वर - १
गौरी शंकर - १६
गंगा देवी - २८, २६६, २६७, ३२७, ३२९

१९४, १९५, १९६, १९७, १९८, २०१, २०३, २०४, २०५, २०८, २०९, २१०, २११, २१४, २१५, २१६, २१७, २१८, २२०, २२१, २२२, २२३, २२४, २२५, २२६, ३०७, ३०८, ३०९, ३१०, ३१२, ३१३, ३१४, ३१५, ३१८, ३१९, ३२१, ३२२, ३२३, ३२५, ३२६, ३२९, ३३४, ३३५, ३३६, ३३७, ३३८, ३४०, ३४१, ३४२, ३४३, ३४४, ३४५, ३४६, ३४७, ३४८, ३४९, ३५०, ३५२, ३५४, ३५५, ३५६, ३५७, ३५८, ३६०, ३६१, ३६३, ३६४, ३६५, ३७०, ३७१, ३७२, ३७३, ३७४, ३७६, ३७९, ३८२, ३८४, ३९६, ४१०, ४५२, ४५४, ४५५, ४६४, ४६६, ४९७, ५३१, ५५६, ५५७, ५६९, ५७२, ५७३, ५८२
गोभ्राटेश्वर - १
गोवे - २८, १५४
गोविन्द मल्ल - २०८, २५१, २५३
गोविन्द सिंह बाबु - २५३, २५५
गोरखा - ४५
गोरखपुर - ८३
गोवाहाल - ६३
गंगा दास - ३०, १६४
गंगाराम - ३०६
गंगु - ३०, १६७, १६८, ५९, ६९

प

पटीकदेवडरिको - २१८

च

चक्रवर्ति - १

चण्ड - ६, १०१

चण्डोल - १८

चन्द्रसिंह बाबु - २५३, २५५

चम्पक - ५

चम्पकारण्य - ५, १६

चवुसा - १५६

चण्डाल - १२, १३०

चारु पर्वत - ५

चंगु - २०५, २६१, २७५, ३१४, ३१८

चाँगु नारायण - १, ३, ४, ५, ७, ८, ९, १०, १२, १३, १४, १५, २२, २३, २५, २६, २७, २८, २९, ३०, ३१, ३२, ३३, ३४, ३५, ३७, ३८, ३९, ४०, ४१, ४२, ४३, ४४, ४५, ४६, ४७, ५०, ५१, ६२, ६३, ६४, ६५, ६६, ६७, ६९, ७१, ७३, ७६, ७७, ७८, ८२, ८३, ८४, ८६, ८७, ८८, ९२, ९७, १०१, १०२, १०३, १०४, १०५, १०६, १०८, १०९, १११, ११३, ११५, ११६, ११७, ११८, १२१, १२३, १२६, १२७, १३३, १३९, १४०, १४१, १४२, १४६, १४७, १५०, १५१, १५२, १५३, १५४, १५५, १५६, १५७, १५८, १५९, १६०, १६१, १६२, १६३, १६५, १६६, १६८, १८६,

चक्रवर्तीन्द्र मल्ल - ४१, ३०१

चण्डेश्वर - ७२

चन्द - ७२, ९४, ९५

चपलिग्राम - २८१, २८२

चम्पक वन - ५

चम्पापुर - ५, ३२६, ३२९

चार भट - २४, १४३, १४४

चामुण्डा - ९५

चाबाहिल - ११७

चाँगु - २, ४, ५, ६, ७, ८, ९, १०, ११, १२, १३, १४, १५, १६, १७, २१, २२, २३, २४, २६, २७, २८, २९, ३०, ३२, ३३, ३४, ३५, ३६, ३७, ३८, ३९, ४०, ४१, ४२, ४३, ४४, ४५, ४६, ४७, ५२, ५६, ६३, ६५, ६६, ६७, ६९, ७०, ७१, ७२, ७३, ७४, ७५, ७६, ७७, ७८, ८३, ८७, ८९, ९८, १०१, १०५, १०७, १०८, १०९, ११०, १११, ११३, ११५, ११६, ११७, ११८, ११९, १२०, १२१, १२२, १२३, १२४, १२७, १२८, १२९, १४०, १४१, १४९, १५१, २५५, २६२, २८५, ३१४, ३२९, ३९९, ४४१, ४९०, ४९१, ४९२

१८८, १८६, १६०, १६१, १६२,
१६४, १६५, २०३, २०४, २०५,
२०६, २०७, २०८, २०६, २१०,
२१२, २१३, २१४, २१५, २१६,
२१७, २१८, २१६, २२०, २२२,
२२३, २२४, २२५, २२६, २२७,
२२८, २२६, २३०, २३१, २३२,
२३३, २३४, २३५, २३६, २३७,
२३८, २३६, २४१, २४३, २४५,
२४६, २४७, २४८, २४६, २५१,
२५६, २५७, २५८, २६०, २६१,
२६२, २६३, २६४, २६५, २६६,
२६८, २६६, २७०, २७१, २७२,
२७३, २७४, २७५, २७६, २७८,
२७६, २८०, २८१, २८३, २८४,
२८५, २८७ २८८, २८६, २६०,
२६१, २६२, २६४, २६६, २६७,
२६८, २६६, ३००, ३०१, ३०२,
३०३, ३०४, ३०६, ३०७, ३०८,
३०६, ३१०, ३१२, ३१३, ३१४,
३१५, ३१७, ३२३, ३२४, ३२५,
३२६, ३३१, ३३२, ३३४, ३३६,
३३७, ३३६, ३४०, ३४१, ३४२,
३४३, ३४४, ३४५, ३४६, ३४७,
३४८, ३४६, ३५०, ३५१, ३५२,
३५३, ३५४, ३५५, ३५६, ३५७,
३५८, ३५६, ३६०, ३६१, ३६२,
३६३, ३६४, ३६५, ३६६, ३६७,
३६८, ३६६, ३७०, ३७१, ३७२,
३७३, ३७५, ३७६, ३७७, ३७६,
३८१, ३८२, ३८३, ३८४, ३८५,
३८६, ३८६, ३६०, ३६१, ३६२,
३६३, ३६४, ३६५, ३६६, ३६७,
३६८, ३६६, ४००, ४०१, ४०२,
४०३, ४०४, ४०५, ४०६, ४०७,
४०८, ४०६, ४१०, ४११, ४१२,
४१३, ४१४, ४१५, ४४०, ४४६,
४५०, ४५१, ४५२, ४५३, ४५४,
४५५, ४५७, ४५८, ४६२, ४६४,

चांप - ५, १०१, १०२

चिकं मुगल - ७१

चित्रकार - १२५

चोनि - २८१, २८२

चोग्वंछे - २६८

चोछे टोल - २६१

चौतारा - ३६४, ३६५

चौतारा चिकुटी - ४२

चौतारा भागिराम प्रधानांग - ४२

चौतारा लक्ष्मी नारायण - ४२, ४४

चोर पुर - ३८३

४६५, ४६६, ४६७, ४६९, ४७०,
४७१, ४७२, ४७३, ४७४, ४७५,
४७६, ४७७, ४७८, ४७९, ४८०,
४८१, ४८२, ४८३, ४८४, ४८५,
४८६, ४८७, ४८८, ४८९, ४९४,
४९५, ४९६, ४९७, ४९८, ४९९,
५००, ५०१, ५०२, ५०५, ५०६,
५०७, ५०८, ५०९, ५१०, ५११,
५१२, ५१४, ५१५, ५१६, ५१७,
५१८, ५१९, ५२०, ५२१, ५२२,
५२३, ५२४, ५२५, ५२६, ५२७,
५२८, ५२९, ५३०, ५३१, ५३२,
५३३, ५३४, ५३५, ५३६,५३७,
५३८, ५३९, ५४०, ५४१, ५४२,
५४३, ५४४, ५४५, ५४६, ५४७,
५४८, ५४९, ५५०, ५५१, ५५२,
५५३, ५५४, ५५६, ५५७, ५५८,
५५९, ५६०, ५६१, ५६२, ५६३,
५६४, ५६५, ५६६, ५६७, ५६८,
५७०, ५७१, ५७२, ५७३, ५८२

छ

छत्तीस अर्थ (कर) - ४५

छत्रे शैली - ९६

छत्रमान सिंह - ६४, ४६२, ४६३

छिन्न मस्ता - ४२, ६३, ६४, ७०, ९२,
१०३, १०९, १११, ११२,
११३, ११९, १२०, १२१,
१२४, १२६, १२८, १२९,
१४९, ३०६, ४७१, ५१६,
५३०, ५३३, ५७०

ज

जगज्जय मल्ल - ९, १०, ४४, ४५, ८३,
३६४, ३६५

जगज्जोतिर्मल्ल - ३९, २७९

जग्गे गुठी - १०९

जङ्ग० बहादुर - ५१६
जगतपाल भारो - १६६, १६८
जगुदेव - २६, २७६
जय - ४१, ४४, ३१, ८२, ८४,
११४, २६७
जयतराज - १६७, १६६
जयतराज भारो - १६६, १६८, २८७
जयत सिंह - १६६
जयदेव द्वितीय - २, २२, २७
जय लक्ष्मी - ३७२
जयराम - ३८, १६४
जयकीर्तिराज भारो - २५३, २५५
जयसिंहराज भारो - २५२, २५५
जयसिंहराम कायस्त - २०४
जसेराम भारो - २८७
ज्याट वहार - १८६
जागेश्वर - २७६
जिकित भारो - २५३, २५५
जित गोविन्द - ४७, ५३१, ५३३, ५३८,
५३६, ५४०, ५४१, ५५५,
५५६, ५५८, ५६२, ५६३,
५६४, ५६६

जिनाङ्ग० हिरण्या - २७
जिष्णु गुप्त - २, २५, १४७
जीवलक्ष्मी - ३१, २२४, २२७
जीव सिंह - २५६
ज्योतिर्मल्ल - ३०, १६७, १६८
जगतजंग राणा - ५२८
जगन्नाथ सिंह - ५३०
जमल - ११७
जयकीर्ति मयी - २६१, २६२
जयतब्रह्म - ३०, १६४
जयतना - ३१, १८८
जयताज भारो - २०५, २५२, २५५
जयदेव - २६
जयप्रकाश मल्ल - १०, ४४, ४५, ८४, २१५,
३१६, ३६४, ३६५, ३७०,
३७३, ३७४, ३७५, ३७६,
३७७, ३७८, ३८०, ३८३,
४६८
जयसिंह राम - २५३, २५५
जयसिंहराम भारो - २५३, २५५
ज्यष्ठ विहार - ३१, १८६
जाएफर अधिकारी - ४७०
जाधो गुठी - १०६
जिकेस भारो - २५३, २५५
जित मल्ल - ३७, २५१, २५३
जितसिंह भारो - २५३, २५५
जितामित्र मल्ल - ४२
जितारी मल्ल - ३४
जिवु कार्कि - २७६, २७७
जीतमान - ५५४
जीवन सिंह - २२८, ३०८
जसिदेवल - ७१

ट

ट्वाक दिवा - १७२, १७४, १७५, १७६, १७७, १७८, १७९, १८०, १८१, १८२, १८३, १८६, १९०, १९१, १९२, १९४, २८०

टुकुचा - ४५

टुडाल - ८४, ९२, ९६, ९७

टे वहाल - १२

टोल नायक - ३४

ठ

ठिमी - ३४, ३८, ८८, १०६, २७३, ५६०

ड

डाछी - १११

डुमालाल (दुमालाल) - १७, ३८, ३९, ११७, २६६, २६७

डोय कस्त (कायस्त) हा - ३३१

डोलागिरी (दोलागिरी) - ६, १६५, २२०, २२१, २४९, २५०, २७३, २८९, ३०४, ३१३, ३२६, ३२९, ३८३, ५१२, ५३४, ५६०, ५६८

ड्ढ्या. - १०९, ११०, १११, १२६

डुमाजु - १९, ९०, ४२३, ४२४, ४२५

डुमादेश (दुमादेश) - ३८, ३९, २६६, २६७

डोय भारो - ३४, २१८

त

तरवाछे टोल - १२९

तलेजु चोक - ३९

ताउ० भाषा - २७६, २७७

तलेजु - ११८, १७३

ताउ० - ३६४

तारउ०ा भाषा - १९५, १९७, २५१, २५३

तारानाथ ज्योति - ४९०, ४९१, ४९३
त्याक भारो - ३९, २६८
तिब्बत - ४०, ४१
तील गंगा - १८, ६५
तुलादान - ३९
तेसु भट्टारक - २८, १५३
ताराहर्ष - १६७, १६९
तितु भावो - २८
तिरहुत - ३४
तुथिछे नमि - २३९, २४१, २४२
तुलाराम - ३९, २७६, ४५६
तोपि स्यार - ३६२

थ

थस्च किशिराज - २७८
थंकुराहे टोल - २६३
थंथुलनक्ष - ३८, २६६, २६७
थानकोट - १३, २५४, २५५
थंठछे - २४९

द

ददुपशाल - ३६२
दमाई - १०४, १०५, ११७, १२४, १२८
[illegible] राजकुल - २४, १४३, १४४
[illegible] - २८४, २८५
दुर्गा - ९३, ९४, ११९
दुम्जा - १९
देउताले - ३६७, ३७३, ३७४
देवकी रानी साहेब - ४७, ५२६, ५२७
देवशमशेर - ४७, ५२९, ५४४, ५४७, ५४८, ५४९
दोलखा - ३०, ३७, ३८, २५४, २६१, २६२
दम्म - २८
दशरथ खत्री - ४१३
दशैं - १००, ११९
ह्रदयलक्ष्मी मयी - २३०
दामोदर पांडे - ४५१
दुधे कर्कलो - ११६, ११७
दुविमयी - २६९
देवकी देवी - ३२, ३३, ३५, २०१
देवलदेवी - २९
दोम्पान - ५, १३९
दोम्पायाम त्याँ - १४१
दोलखा पट्न - १६५

दोलाचल - १५९

दोलाशिखर - ५, ६, २८, १४३, १४४, १५४, १५५, १५७, १५८, १६०, १६७

दोधजल - ४७, ५३८, ५३९, ५४०, ५४१, ५५५, ५५६, ५५८, ५६२, ५६३, ५६४, ५६६

दोलापर्वत - ४, ३२९

दोलाशिखर धामी - १६९

दोलाशिखर स्वामी - ३, १८, २६, १३०, १४८, १५०

ध

धनराज सङ्का - ४०१

धर्मदेव - ३, २२, २३, १३३, १३६, १३७

ध्वजा गुठी - ४०, १०१, १०८, ११२, १२८

ध्रुवदेव - २

धनि ओझा - २९०

धर्मध्वज मारो - ३१९, ३२२

धर्ममल्ल - ३०, ३५, १६७, १६८, २२२, २२३

धामला पोखरी - ३८, २६६, २६७

ध्रुवदेव र विष्णु गुप्त - २२, २५

न

नकगाउँ - २५४, २५५

नन्दी - ६४, ६९, ७१

न्यकिनी - २९, १६०

नरसिंहदेव - १८

नरेन्द्र देव - १२, १०८, १३०

नरेन्द्र मल्ल - ३७, ३८, ३९, २१०, २११, २४३, २४४, २५१, २५२, १५३, २५४, २५८, २६५

नानीवावा - ४७, ५३६, ५३७, ५५३, ५५७, ५६५

नारायण मल्ल - २१३

नक्साल - ६९, ११८, १२९

नव ग्रह - ५

नरनारायण मल्ल - ३१०, ३११

नरहरि वाबु - २५३, २५५

नरेन्द्रप्रकाश मल्ल - ४५

नागदह - ११९

नागपोखरी - ११७

नाट्येश्वर - १९, ८९, ९०, ९६, ११२, २५१, २५३, २५५, ३००

नारायण - १२, १३, १४, २२, २६, ३०, ४८, ८३, ८५, ८६,

नारायण हिटी - ७२, ७७, १०३, १०४, १२७

नारायण सिंह भारो - २५२, २५४

नाला भगवती - ४२

नासल चोक - १०६

नासल देवता - ८९

निरपेक्ष - २४, ८६, ८७, १४०

निल्याराणी - ७

नुपुन्न द्रम्० - २२

नुवाकोट - ४५, २५४

न्हुजे - ३४, २१८

नृसिंह - ९१, ९५, ९६

नेपाल उपत्यका - ७, १३, १४, २३, ३४, ४५, ४६, ६२, ६५

नेपाल महात्म्य - ५, ६, १९, १०१, १३१

८८, ९०, ९२, ९६, १००, १०२, १०३, १०४, १०५, १०६, १०७, १०८, १०९, ११०, १११, ११२, ११३, ११४, ११५, ११६, ११७, ११८, ११९, १२०, १२२, १२३, १२४, १२५, १२६, १२७, १२८, १२९, १३०, १३१, १४६, १५२, १५३, १५४, १५५, १५८, १६७, १८६, १८७, १२९, २४१, २४२, २४३, २४४

नृपेन्द्र मल्ल - ४२, ३०४

नेपाल - १, २, ३, ४, १२, १३, १४, १६, २२, २४, १००, १२७, १५६, २४९, २५०

नेपाल मण्डल - २९४, २९५

प

परमान - ३६४, ३६५, ३७३, ३७४

पलाञ्चोक - ६५

पाटन - ३१, ३४, ४७, ६३, १०६, ११३, ११५, १२२, २८८, ३५२, ४६३, ५३०, ५३६, ५३७, ५३८, ५३९, ५४०, ५४१, ५५१, ५५२, ५५३, ५५६, ५५७, ५५८, ५६२, ५६३, ५६४

प्रतापसिंह भारो - १९६, १९८

प्रताप सिंह शाह - ४६, ३९०, ३९१, ३९२, ३९४, ३९५, ३९७, ३९८, ३९९, ४००, ५४१

परमान पंच - ३०६

पशुपति - १, २, ३, ४, १२, १४, १६, २१, २२, २६, ३४, ४२, ४३, ५२, ६२, ६८, ६९, १०१, १०८, १९६, १९८, २४९, २५०, ३७३, ३७४

प्रताप कार्कि - २७६, २७७

प्रताप मल्ल - १४, ४०, ४२, ७७, २९२, २९३, २९७, २९८, २९९, ५३४

प्रदीप गोष्ठी - १००, १०८, १३०, १३२

प्रधान पञ्च - ४२, ३०४
पार्थिवेन्द्र मल्ल - ४२
पारिजात सरस्वती - १८३
पात्रकुल - १९६, १९७
प्राणमल्ल - ३३, ३४, ३५, ३७, २०३, २२०, २२१, २३५, २५१, २५४
पुचि भारो - २७१
पुरणरावुत - २५१, २५३
पुरनमल्ल - २८४, २८५
पुष्प देव - ११६
पुणुरसिया - २७३
पुणु सिं - ५६०
पूर्ण लक्ष्मी - ३६८
पूर्वेलि - १४, १५
पूणूर्वन्ता - १६६
प्रोज्ञम्बु - ५
प्रभुमल्ल - २५१, २५३
पानीय गोष्ठी - १००, १०८
पालपा - ३४
प्राणधर शर्मा - ८०, १४९
पृथ्वीवीर विक्रम शाहदेव - ५२४, ५४२, ५४४, ५४५, ५४६, ५४७, ५४८, ५४९, ५५०
पुण्याकर सिंह - २८, १५५
पुरन्दर सिंह - ४५७
पुस्कोहे - १५८
पुष्पगुठी - ५१, १६०
पुणुरि पंताया - २७०
पूर्णराम - ३१३
पूर्विया - १४, १५
पूर्व सिहर - ५१, १६०
प्रो०ड०निप्र०ड० - ५, १४३, १४४

फ

फर्पिङ० - ३८
फसि फ्कोङ - ३८, २६६, २६७
फत्यसिंह - ५०२
फक्षाकुरा वुद - ३७, २५१, २५३

व-व

वज्रयोगिनी - ७, १०, ३७३, ३७४
वदरी द्वारे - ४८०
वनियंध्य विषय - २९, १६०
वनेपा - २९, ३५, ३७
वत्सला देवी - ६८
वनदुर्ग - ७, ९, ११, २४, ४४, ४५
वन्दिभटोल - १५८
वमशाह - ४१५, ४४१

वराह - ३, ९१, १११
वलराम - ९३
वलंन टोल - १५४
वसन्तदेव - १३, १७, ३४
पसुपण्डित - १६७, १६८
वसु भारो - २८७
ब्रह्मा - ९०, २००
वागमती - १८, १०३, १४२, १४४
वजसनेय - ३
वामन - ३, ६९, ९४, ९५
वाराही - ६४, ९२
वासुदेव भट्ट - २७६, २७७
ब्राह्मण गोष्ठी - १३
ब्राह्मण सानाथ्य गोष्ठी - १३
विक्रमरावुव - २५१
विजय - ४१, ४४, ८२, ८४, ११४, २९८
वितुमयी - २७०
विरोचन गुप्त - ३, १७
विशासादेव - २९, १५९
विश्वम्भरा - ३७, ११२
विश्वरूप - ९३, ९४
विष्णु - ३४, ६५, ६७, ६९, ७०, ७२, ७३, ७४, ७५, ७७, ७८, ८०, ८४, ८५, ८९, ९०, ९४, ९५, १०१, १०२, ११२, १५५, १५६, १६४, २०१, २२९, २६६
विष्णुमती - ११८
विष्णु सिंह - ३७, २५१, २५२, २५३, २५४, २६२, ४६३
वराह यात्रा - १८
वलंटोल - २८
वलंपुटोल - ८२, ११०, १११, १२९
वसुदत्त - १७
वसुदेव - २८०
वसुराज - २, २२
वाकुली मची - ३१
वाजपेय - ३
वादित्वगोष्ठी - १००
वारावुगढ - १०
वासुदेव - १६४
ब्राह्मण - १२, १३, १४, १५, २०, ३३, ४५, १०१, १०२, १०९, ११५, ११६, ११९, १२३, १२५, १२६, १३०, १६४, २९०
विचा गुठी - १११
विजय देव - २९, १५९
विजयकामदेव - २
विप्रसेन - ३
विल्लंस - ५, १४३, १४४
विश्वदेव - ११६
विश्वराम - ३३२
विश्वेश्वर - ३५२
विष्णु गुप्त - ४, १४, २५, २६, ६९, १२१, १४७, १४८
विष्णुदास - ३०, १६२, १६४
विष्णुदेव - २२६
विष्णु विक्रान्त - ६६, ६९, ९४
विष्णुमल्ल - ४४, ३७१
विसंखु नारायण - १७, २१
विहार - ४०, २९२

बीरभद्र थापा - ४१२
बीरमा देवी - २९, ३७
बीर शमशेर - ५४२
बृषदेव - २, २२, १३३, १५६
बुर्दुम्माकुल - ५, १४३, १४४
बेद भट्ट - ८३
बोटे - ३४, ३७, ३८, ४२, ४६०, ४६२, ४६३
बाँध - १, २, ३५, ११७
बंथनिस्स है - २७५
बीर मल्ल - ३४, ३५, ३७, २२०, २२१, २३८, २५१, २५२, २५३, २५४
बुवा - ३८, २६६, २६७
बुढानीलकण्ठ - २, १४, १८, २१, ८०
बैश्य - १२
बोछेगाच्छ टोल - २४९, २५०
बोसितल - २८१, २८२
बंगुताल - ३६२

भ

भक्तपवन - २४९
भक्तवार सिंह - ४७३
भगवती पुर - ४८, २९२
भट्टाधिकरण - १३
भवानी शंकर - ४३, ८३, ३३४, ३३५, ३८८
भागीराम - ४२, ३१३
भाजुधन - ४७१
भायराम भट्टी - ४२, ३०७
भारसिंह कायस्त - २०४, २३१
भारवी - १४३, १४४
भीमदेव - ५१, २९
भीम भारो - ३२३
भीम नरसिंह - ३५६
भीम नारायण - ३५६
भीमार्जुन देव - २५
भक्तपुर - २८, २९, ३३, ३४, ३५, ३६, ३७, ३८, ३९, ४४, ४५, ११३, ११५, १२२, १५४, १५५, १५६, १५७, १५८, १५९, १९८, २०५, २२१, २२५, २५०, २६७, २८०, २९१, ३२३, ३६३, ५३४, ५८२
भवानी शंकर राजोपाध्याय - १०५
भाजु - ४५
भाजुराम - ४६६
भारत - ६३, ४१, ६५, ६९
भास्कर मल्ल - ४३, ४४, ८४, ८५, १३१, ३३९, ३४५, ३५१, ३५३
भीमचन्द्र - ४६२, ४६३
भीममल्ल - ३२, ४८, १९५, १९६, १९७, १९८, २८४, २८५
भीमसेन थापा - ४६७, ४६८
भीमार्जुन देव र विष्णुगुप्त - १८

भृङ्गारेश्वर - १८

भुवनकुमारी - ४७६, ५३९, ५४०

भुवनलक्ष्मी - ४३, ४४, ८४, ८५, ८७, ८८, ३२७, ३२९, ३३७, ३३८, ३३९, ३४०, ३४१, ३४२, ३४३, ३४६, ३४७, ३५१, ३५३

भैताख्या - २८१, २८२

भैरव - २६, ८२, ९२, ९६, १०९, ११०, १११, ११२, १२३, १२६

भठेल - १३, ८२, १०२, १०३, १०४, १०५, १०६, १०७, १०९, ११०, ११२, ११४, ११५, ११७, ११८, १२२, १२३, १२४, १२५, १२६, १२८, १२९

भृयतारिको क्षेत्र - १६०

भुवनमल्ल - ३२, ३४, २००

भुतलाछे - २८९

भूपतेन्द्रमल्ल - ४१, ४४, ३५९

भूज्यागुठी - ११०

भूपालेन्द्र मल्ल - ३३, ४२, ४३, ६७, ८७, ८८, १०६, ३१०, ३११, ३१४, ३१५, ३१६, ३१८, ३२१, ३२७, ३२९, ३३७, ३३८, ३३९, ३४४, ३४८

भैरव मल्ल - ३०, १६७, १६८

भोगवर्मा - २६, १२०, १४७, १४८

म

मदन - ७२, ११७, १२७

मगरात - ३४

मणिमति - १४३, १४४

मथुरा - ६३, ६४, ६५

मधुक श्री - १५९

मनदेवी - ३६२

मननादेवी - ३२, १९९

मरु - ७२

मल्लकाल - ८, ९, १३, २५, ३९, ४३, ८५, ८९, १००, १०५, १०८, ११५, ११७, १२०, १२१

मगर - ९, १०, ३४

मच्छिन्द्र वहाल - १२७

मणिगल - १९६, १९८, २६६

मध्यकाल - १३, १४, ९०

मनमती - ७, ९७, १०१, १०९

मयजल - ९, १०, ३६४, ३६५

मयुरध्वज मारो - २८५, २८६

मरुटोल - ७७

मल्लपुरी - ७, २९, ८६, १३७, १३८

महाने (ज्यापू) - ११०, ११७, १२८

महादेव - ९६, ९७, १०१

महाभारत - १६
महादेव पोखरी - ७
महाकोषाध्यक्ष - ४५६, ४६०
महा लक्ष्मी - ६२, ११६, ४१०
महास्नान - १२३, १२४, १२५
महाविष्णु - ६१, ६३
महिपतेन्द्र मल्ल - ४१, ४२
महिष मर्दिनी - ६३, ६४
महेश्वर उपाध्याय - २८, १५६
मञ्जुश्री - १००
माथवर सिं थापा - ४७६
माधव नारायण - ६०, ६१, १२८
मानगृह - १४२, १४३, १६६
मानदेव (द्वितीय) - १५६
मानतन भिष्प - १६१
मानकि ज्योति मूलमी - ३०
मानधरी उदय - १६०
मानसिं भाजु - ३०६
मावुमयी - ३०
माहेश्वरी पुर - १६
मिथिला - १४
मुकुन्द सेन - २४
मुखिया - १३
मुर - ६
मूलपानी - १७
मोहन सिंह - ३३६
महाभारत वनपर्व - ६, १०, ३४
महाकाली - ११६
महा सरस्वती - ११६
महामारी - ११६, ११७
महादेवी - ३६२
महिदेव - २४
महिष - ६४
महेन्द्र मल्ल - ३६
मंगिलिपि - १६२
मातोपृ० - ५, १४४
माध्यदेव - ३२४
मान कुमारी - ५३१, ५३३, ५३८
मानदेव - ३, ४, ७, १२, २३, २४, २७, २८, २६, ३२, ६५, ६६, ७६, ७६, ८६, ८७, १३३, १३७, १३८, १४०, १४१
मान विहार - २, १७
मान्यश्वरी देवी - ४००
मारतीमयी - २७८
माहेश्वरी - ६२
मिनाखुवा - ३८, २६६, २६७
मुक्ति क्षेत्र - १६
मुकुन्द देव - २६१
मुण्डराजकुल - २४, १४३, १४४
मूलचोक - ११८
मैथिलि - १४
मोलो - २३

य

यङ्गालहिटि - १८
यताखु - ४२, ४६, ९२, ३०६
यता भण्डारी - १६७, १९९
यदु उपाध्याय - ४६
यदा - ६८, ७१, ८४, ९५
यताश्वर - ५३
याज्ञिक विप्रसेन - ३
यिताखुं - १७३
युपग्राम - ३, ५
योग नरेन्द्र मल्ल - ४४, ४६, ८५, ४६७
यंहे टोल - २७०, ३२५
यंबु - २६८, २७५
यंब (यंबु) - १८९, २८८, ३५२, ५३१,
५५५, ५६६
यज्ञराज मूलमी - ३०, ७६
यता भट्टारिका - १८, ८९, ९३, ९७,
१९५, १९७, २५१, २५३, २५५
यल सिंह - १७
यक्ष मल्ल - ३०, ३१, ७६, १८६, १८८
याकड भारो - २५३, २५५
याज्ञिक वेदभट्ट - २
युगादी नवमी - ५२५
योकलं त्याल - २३९, २४१, २४२
यं - २०६, २६६, २९६
यंनिलाम - २०६
यंबु वहार - २६०

र

रघु भण्डारी - १६७, १९९
रत्नाचक्रमाह - ३१२
रणजित सिंह - ३९, २६८
रणोद्दीपसिंह - ४९९
रणबहादुर शाह - ४०७, ४०८, ४०९,
४१५, ४४०, ४४२, ४४९, ४५१,
४५६
रत्नाकरसिंह - २८, ४५८
रत्नमान - ५५४
रत्नेश्वर - ३९२
रघुवीर - ८८, ५६०
रज्जेमन - २६६
रणमल्ल - ३२, १९५, १९६, १९७,
१९८, १९९
रणवीर राणा - ४८८
रत्नमल्ल - ३१, ३२, ३६, ५३, १९५,
१९६, १९७, १९८
रत्ना देवी - ३१
रत्नसिंह वनियाँ - २३२
रमणीदेवी - २१२

राघवसिंह भारो - १९६, १९८
राजकुल - १०६, १९६, १९७
राजकुल भारो - ३०८
राज भारो - ३०
राजमती - ४०, ४१
राज्यप्रकाश मल्ल - ४४, ३६९
राजल्लदेवी - २९, ३०
राजसुदार - २०५
राज्यलक्ष्मी - ४८३, ४८४
राजेन्द्रविक्रम - १४, ४७५, ४८१, ४९२, ४९८
रानीपोखरी - ११७, ११८
रामचन्द्र - ३९९
राम भाजु - ४५, ३२४, ३७७, ३७७, ३७८
रामसिंह भारो - ३८१
रायशिक (शिव) बाबु - १९३
राष्ट्र - १०, ११
रोरिङा - ४५६
रुक्मिणी - ८३, ८८, ९८, १२९
रुपमती - ४०, ४१, ७७, २९२
राघवानन्द - ४२
राजकुलडुयिनी - १९०
राजगुरु - ४३, ४६
राजदेव - २९, १६२
राजनसिंह - १५८, २८
राज्यवती - १२, २३, ११३, १३६, १३७, १३८
राजसुय यज्ञ - ३
राजेन्द्रलक्ष्मी - ४०२, ४०३, ४०४, ४०५, ४०६
राजोपाध्याय - १४
राममल्ल - ३१, ३२, १९४, १९५, १९७
रामजित सक्का - ३८१, ४१०
रामदास भारो - २५३, २५५
रामसिंह - ३४, २२९
रायमल्ल - ३१, ३२, ३३, ३४, १९५, १९७, २०१
रावन्तकालिन - ३०२
रिप्सिङको - ५, १४३, १४४
रुद्रमल्ल - १६१, २९
रुपसिंह महात - २६९

ल

लखनउ - ६४
लाखिम भारो - ३७, ३८, २४९, २५०, २५२, २५५
ललित त्रिपुरा सुन्दरी - ४७७, ४७८
ललितानन्द उपाध्याय - ४६, ५४१
लखनराम भारो - २५३, २५५
ललितपुर - ३१, ३२, ३७, ३८, ३९, ४०, ४२, ४४, ४५, ४६, ८५, २६७
ललितासन - ७१, ७८
लक्ष्मण भारो - २५३, २५५

लक्ष्मी - ६९, ७३, ७४, ७५, ७६, ८३, ८५, ८९, ९१, ९३, ९५, ९६, १०९, १११, ११४, ११५, ११७, ११८, १२५, १२६, १२७, १२८, १५२, १५३, १५४, १५५, १५७, १५८, १६४, २०८, २२०, २२१, २३२, २४७, २६४

लाहटोल - ४६२, ४६३

लालमती - ४१, ७८, २९२, ३०३

लिच्छवि - २, २४, २९, ६९, ७६, ८०, १४२, १४३

लुते कुरेली - ५७१

लुभु - १०६

लेले - १३२

लोकराज - ५०१

लक्ष्मी कामदेव - २७, १५२

लक्ष्मी नारायण - ७६, ९६, १८८

लक्ष्मीनृसिंह - ५०५

लक्ष्मी नरसिंह - ४७१

लक्ष्मीनरसिंह मल्ल - ३९, ४०, २८१

लक्ष्मी मयी - २८९

लाजिम्पाट - १८, ६५, ६६

ल्हासा - १०६

लिच्छविकाल - २, ३, ४, ५, ६, ८, ९, १२, १३, १४, १५, २४, २५, २७, ४४, ६२, ६६, ६८, ७०, ८५, ८७, १००, १०१, १०८, १२०, १२१, १२२

लोहो कोटला - २५४, २५५

लंगु मारो - २५२; २५५

स

सकरतालात्याल - २९८

सत्यनारायण - ८६

सन्धि - ४०

सकमान सिंह - ५३०

समर राज - ४७३

समर सिंह - ३७

सरस्वती - ७४, ८३, ८५, ९२, १०९, १११, ११४, ११५, ११७, ११८, १२६, १२७, १२८, १५२

सांतोपुरी - ३१३

साउटपट - २८४

साम्बसदाशिव भट्ट - ३३५

सतुंगल - २५४, २५५

सदाशिव मल्ल - ३९

सन्धिपत्र - ३४, ३५, ३६, ३७, ३८, ८९, ९३, ९७

समरसिंह पात्र - २१९

समरसिंह मारो - २५३, २५५, २८७

सरस्वती देवी - ३८, ३१, १८८

संकर्षण - ९३

संगोदेश - २३९, २४१

स्वयम्भू - ७, १०, १७

सामन्त - ७, २३, १४२, १४४

सालिकराम - २७३

साँगु - ३९, ३८, १११, ११२, १२२, १२८, २३६, २४२, ३९५, २३९, २५५, ३१३, ४६६

सिद्धिनरसिंह मल्ल - ३६

सिप्रदवहार - २०३

सिमध किरी - ६२

सिपग्लदसिणटोल - १५७

सिंहढोका - ११८

सुलतान - ६८, ७१

सुदर्शन ब्राह्मण - १४, १०१, १०२, १०४, १३१

सुमावती - ३८३

सूर्यमल्ल - २०६, २१०, २११, २१२, २१३

सुवर्ण कुमारी - ५५८, ५६५

सेतुवन्धन - ३०६

सोमराजोपाध्या - २१६

सौभाग्यलक्ष्मी - ४७३

सांगा - ३०, ७९

सांगाचोक - ४१०

स्वरूपसिंह - ४८२

सिन्धु उपत्यका - ९२

स्थिति मल्ल - १३, २६, ३०, ५२

सिम्रौनगढ - १४३, १४४

सिलौटोल - २८१, २८२

सिंह - ८३, ८७, ६२

सिंहदेव - १५७

सुजानसिंह कार्की - ४८६

सुमति - १०१

सुमराज - २०

सूर्य - ९२, ६४, ६५

सुरेन्द्र विक्रम शाह - ४६६

सुलतान - ३३

सुवर्ण प्रभा - ४६४, ४६५

सोमशर्मा - ४१, २६४, २६५

सोमलिङ्गेश्वर - ६१

श

शार्दूल - ८३

शान्तुति: दुल - ५

शशि शेखर सिंह - ३५७

शाक्काल - २५, ६३

शिखर शैली - ८८, ६३

शिव कुमारी - ५०१

शिवदास उपाध्याय - १३, ३०, ५२

शक्तिसिंह - २६

शमसुद्दीन - ३३

शाण्दपुर - १४२, १४४

शिखर नारायण - १७, २१

शिव - ६४, ६५, ६७, ६८, ६६, ७०, ७१, ७३, ८६, ६४

शिवदेव - २४, २८, १४२, १४३

शिवदेव - अंशुवर्मा - ८, ६, २४, १३२
शिव नारायण भट्ट - ४३, ३१०, ३११, ३२७, ३२६
शिव वृद्धि वर्मा - १७
शिव शक्ति - १२४, १२५
शिव लिङ्ग०- २
शिवेन्द्रानन्द उपाध्याय (राजोपाध्याय) - ४६, १०५
शेष - ६३
शैव - १, २, २४, २५, ६२
शंकरदेव - २२, २७, ६०, १३३, १३६ १५०, १५१
शिवदेव वर्मा - १७
शिव परिवार - ७०, ७१, ६३
शिव पार्वती - ६८, ६६
शिव शक्ति - १२४, १२५
शिवसिंह मल्ल - ३६, २६८
शिविका - २८
शुक्राचार्य - १०१, १०२
श्वेत विनायक - १२४, १२७
शेष मणी - ७०
शैव धर्म - १, २५
शंकर सिंह मारो - २५२, २५४
संसदह - ८२, ११५, ११७, ११६, १२५, १२७, १२८

श्र

श्री ५ गीर्वाणयुद्ध विक्रम शाह - ४५, ४६, ८३, ८५
श्री ५ रणवहादुर शाह - ४६
श्री ५ वडा महारानी रत्न राज्य लक्ष्मी देवी शाह - ४७
श्रीधर विष्णु - ८६
श्री वत्स - ४२, १२५
श्री ५ पृथ्वी नारायण शाह - ४५, ४६
श्री ५ महाराजाधिराज महेन्द्र विर विक्रम शाह - ४७
श्री ५ राजेन्द्र विक्रम शाह - ४, ६, ४७
श्रीपति वर्मा - १७
श्रृंग - ८३

१०८२

ह

हतणा पुणुरि - २७४
हरि - १३३, १५६, २२०, २२१
हरि उपाध्याय - २८
हनूमान् ढोका - १०५, ११५, ११७, ११८, १२६, १२७, १६१, १६६, १८६, २०३, २०४, २०५, २०६, २०७, २०८, २०६, २१०, २१२, २१३,

हरिकृष्ण भारो - २८७

हरिगोविन्द - ५३१, ५३३

हरिदत्त वर्मा - २, २७, २२

हरिपृया देवी - ४७, ५१४, ५१९, ५२०, ५२१, ५२२, ५२३

हरिलाल पाध्या - ४७५

हरिलिला - ५१५

हरिशंकर - ३७७

हरिशंकर देव - ३२४

हरिशंकर उपाध्याय - ३९९, ४०८

हलिमण्ड - १२३

हर्षदेव - २८, १५४

हर्षपाल भारो - १९६, १९८

हाकुगु - २५२, २५४

हाँडिगाउ - ३, १८, २४, २५, ७२, ८६

हेरा - ३८, २५८

हंशगृह - ५

२१४, २१६, २१७, २१९, २२४, २२५, २२६, २२७, २२८, २२९, २३०, २३१, २३२, २३४, २३६, २३७, २४८, २६९, २७१, ३०२, ३०८, ३१२, ३१३, ३१४, ३१५, ३३६, ३५२, ३५४, ३६६, ३६९, ३७२, ३७५, ३९४, ३९५, ३९६, ३९७, ३९८, ४००, ४०२, ४०३, ४०४, ४०६, ४०७, ४०९, ४१०, ४११, ४१३, ४५०, ४५५, ४५७, ४६४, ४६५, ४६९, ४७०, ४७२, ४७३, ४७४, ४७६, ४७७, ४७८, ४७९, ४८०, ४८२, ४८३, ४८४, ४८६, ४८७, ४८८, ४८९, ४९४, ४९८, ५०८, ५०९, ४१०, ५११, ५१३, ५१४, ५१५, ५२२, ५२३, ५२४, ५२५, ५५३, ५८२

हिमवत खण्ड - ६१९

हनुमत टोल - ५१७

हेतकी मैसम - ३८, २६१, २६२

हेला लक्ष्मी - ३८, २६५

त्र

त्रिपुर - २५१, २५२, २५४

त्रिविक्रम - २, १८, ९४

त्रिविक्रम शर्मा - ३००

त्रिभुवन मल्ल - ३८, २६६, २६७

त्रिशंकु - ७२

त्रैलोक्य मल्ल - ३८, २६६, २६७

त्रिपुर राजकुल - १९५

त्रिविक्रम देव - २८३

त्रिभुवन तेवारी - ३५४

त्रिलोचन उपाध्याय - ३९९

त्रिशूल - १६

ज्ञ

ज्ञानदेव - २६६
ज्ञानेश्वर - ११७
ज्ञानेश्वरीमयी - ३६२

ASHA ARCHIVES

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
TRIBHUVAN UNIVERSITY ORGANISED 1956 A.D.
INCORPORATED 1959 A.D.
KATHMANDU NEPAL
रजत जयन्ती
२०१६-२०४१

मुद्रकः-
त्रिभुवन विश्वविद्यालय छापाखाना,
कीर्तिपुर ।